

Actes de la
**IV Jornada
d'Onomàstica**
Vila-real 2010

Actes de la
**IV Jornada
d'Onomàstica**
Vila-real 2010

COL·LECCIÓ ACTES, 5

© els autors

© ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA

Edita: Publicacions de l'ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA
Avinguda de la Constitució, 284. 46019 València
avl@gva.es - www.avl.gva.es

Disseny i maquetació: Espirelius
Impressió: Industrias Gráficas Ecir

ISBN: 978-84-482-5507-7
Depòsit legal: V-314-2011

Índex

BERNAT AGUT, Jesús <i>Antropocentrisme toponímic. Observacions sobre els antropònims a la toponímia</i>	9
CASTANY, Joan <i>Aprofitament didàctic d'aspectes relacionats amb la toponímia. El cas d'Onda, un exemple qualsevol</i>	23
CASTELLVELL, Ventura <i>Els habitants de la Tinença de Benifassà l'any 1817</i>	31
CIVERA, Manuel <i>Onomàstica dels grans espais de la muntanya del castell de Sagunt</i>	57
COLOMA FUSTER, Xavier <i>Topónimos de Altura</i>	73
CUBEDO MIRALLES, Sandra <i>La microtoponímia de la partida de Pinella</i>	81
EMBUENA PUERTA, Carlos <i>Atlas toponímico del término municipal de Tuéjar</i>	87
FERNÁNDEZ LÓPEZ, Esther <i>El habla de Soneja: topografía y toponímia</i>	141
FERRER NAVARRO, Ramon <i>Un esbós de toponímia de la Plana Alta i Baixa al llarg de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana</i>	149
GARCIA I OSUNA, Antoni <i>Malnonímia i els seus graus respecte del recull de malnoms d'Algímia d'Almonesir</i>	157
GARCÍA SÁNCHEZ, Jairo Javier <i>Los aspectos semánticos de la toponímia</i>	177
GIL, Vicent <i>El paisatge i l'antroponímia urbana de Vila-real al segle XIV</i>	189
GÓMEZ CASAÑ, Rosa <i>Oronímia del Alto Palancia</i>	205
HEREDIA ROBRES, Jacinto <i>Incidències antroponímiques en el recull toponímic rural de Vila-real</i>	211
MARTÍ MESTRE, Joaquim <i>Toponímia rural de frontera al Camp de Morvedre i a l'Alt Palància</i>	223
MARTÍNEZ, J. Dionís <i>Toponímia urbana del Port de Sagunt (1902-1940)</i>	235
MEMBRADO TENA, Joan Carles <i>Mapa toponímic del terme de Vila-real</i>	261

MEZQUITA BROCH, Pasqual <i>Introducció a l'estudi de l'onomàstica a Vila-real: els noms de persona, cognoms i renoms</i>	287
PALOMERO ALMELA, Josep <i>Toponímia costera i lèxic mariner de Borriana</i>	303
PÉREZ PIQUER, Aigües Vives <i>El Corpus toponímic valencià</i>	337
REMOLAR FRANCH, Alfred <i>Els paranyes de Betxí</i>	347
TRIBÉS PALLARÉS, Josep-Miquel <i>La toponímia del Bosc i la Devesa de la Serra d'en Galceran</i>	359

Conferències i ponències

ANTROPOCENTRISME TOPONÍMIC.

OBSERVACIONS SOBRE ELS ANTROPÒNIMS A LA TOPONÍMIA

Jesús Bernat Agut

Qualsevol generalització és falsa, fins i tot aquesta

INTRODUCCIÓ

Crec que era Oppenheimer, o potser la Rochefoucauld, vés a saber. La cita, però, no és gratuïta ni pretén retre cap homenatge. Es tracta d'un advertiment fonamentat. Direm unes quantes coses fruit de l'observació de la microtoponímia, però també sabem que trobaríem exemples en sentit contrari; això sí, en una proporció, creiem, minsa.

«Quan dubteu del significat d'un topònim, penseu que hi ha moltes possibilitats que s'hi amague un antropònim». Més o menys això ens deia, fa uns anys, l'enyorat Moreu-Rey. També ens va definir l'home com un animal classificador. Aquestes dues idees ens han estat d'un gran ajut en l'estudi de la toponímia. N'afegiré una de Salvador del Tosalet: «Tot està batejat».

En Bernat (2000), dedicàvem un capítol a l'antroponímia dins dels topònims d'Atzeneta. Esmentàvem l'osmosi que es dona entre els noms de lloc i els de persona i féiem d'animal classificador —vici que no perdem i sobre el qual tornarem més avant.

L'osmosi entre topònims i antropònims és una lògica constant al si de l'onomàstica. Hi ha un percentatge elevat de noms de lloc del nostre terme que tenen el seu

origen en un nom, un cognom o un malnom i, d'altra banda, molts malnoms tenen l'origen en topònims —sobretot noms de masos.

La pallissa de l'Auelo Fandos, a Atzeneta, té a Joan de Fandos com a propietari. El malnom prové d'un mas de Fandos, antiga propietat d'un tal Josep Fandos. Veiem que un antropònim (*Fandos*) bateja un topònim (*mas de Fandos*) que a la vegada, unes quantes generacions després i quan el cognom ja s'ha perdut, dona el malnom a uns dels seus masovers (Joan de Fandos, és a dir, *Joan del Mas de Fandos*), que, per últim, batejarà un altre indret que ell ha construït (*pallissa de l'Auelo Fandos*). Sembla, doncs, evident l'osmosi constant entre toponímia i antroponímia.

EL NOM I LA PROPIETAT. UNS EXEMPLES I ALGUNA CONCLUSIÓ

Quico el Roig no té el pèl massa ros ni la pell pigada. Quico el Roig vivia en un mas situat dalt d'una roca roja, més antiga que el mas, la qual, de ben segur, li va atorgar el malnom. Després la roca, dins de les possessions del mas, es va rebatejar amb el nom del propietari. Avui, al terme de Xodos, ens trobem la *roca Roja* batejada com a *roca del Roig*, com si fóra d'ell (veg. foto). A Benafigos també hi ha un *morro del Roig*, tot i l'oxidació vermellova que denuncia la roca.

El tossal que trobem davant del mas de Baix, al collado del Boi (Vistabella), té entitat suficient per a haver merescut algun bateig individualitzador. Resulta, però, que aquest tossal té com a propietaris el mas de Baix i el mas de la Coixa. Hem preguntat moltes vegades pel nom d'aquella eminència del relleu emmarcada per dos barrancs i, moltes vegades, hem sentit que allò es coneix com la *serrada del Mas de Baix* i la *serrada del Mas de la Coixa*. Aquesta evidència ens n'aporta una més: cal marcar la possessió per damunt de tot. Potser si el relleu no hagués estat humanitzat d'alguna manera (en aquest cas, la paret serrada), hom hagués batejat el tossal com a *Redó*, però la importància de la petja del propietari i la perspectiva de l'enquesta només podia abocar-nos a aquest resultat.

Fins i tot, alguns topònims majors, com el *riu Montlleó*, reben noms diversos en passar per lloc concrets: *riu de Benito*, *riu de Motlló*, *riu de Safont*, a mesura que passa pels masos de Benito, Safont o Motlló. Una mena d'apropiació per

proximitat. Hores d'ara ja podem afirmar que l'home, a més d'animal classificador, també és, com diu l'amic Ferran, un *afaram*, un recelós propietari.

Si bé dins d'una finca, d'un mas, hom distingeix cadascun dels bancalets pel color de la terra (el *bancal Roig*), la forma (el *bancal Redó*), algun arbre que l'identifica (el *bancal del Noguera*) o allò que s'hi plantava (el *bancal de les Carderes*), quan parlem d'espais més grans, la presència de l'antropònim creix per tal de marcar el sentit de la propietat: el *mas de Vicent*, l'*alqueria de Collantes*, el *barranc del Mas de Lluís*. Després, quan hom comprén que no ho pot tindre tot, tornen les formes i els colors, els elements veïns, el bateig de l'observació: la *serra de la Nevera*, el *riu Sec*, el *tossal Pelat*. Veritat és que també la toponímia major es nodreix d'antropònims, però en perdre el sentit de propietat també s'esvaeix la transparència d'aquell nom. Qui coneix un *Burius* de Burriana o Borriol, cas que la proposta de Sanchis Guarner fóra

encertada? El *Galceran* de la Serra o el *Besora* de la Torre no diu res a la gent que els coneix com la Serra i la Torre. El tossal d'Esclaramunda, al terme de Vistabella, és avui conegut com *l'Escala Munda*. Ningú sabia, a hores d'ara, de l'existència d'una bella propietària d'aquell tossal que tenia el mateix bateig que la dona de Jaume II. Fins i tot, una *serra de na Batalla* esdevé lloc bèl·lic quan ja no hi ha senyora que en reivindique la propietat.

Els paisatges més humanitzats, més trossejats per la propietat privada, amb un minifundisme pregó, s'omplen amb una proporció major de topònims antropònims. Comparem dos termes del Maestrat amb un de la Plana.

A Vistabella del Maestrat, de 3.700 topònims recollits a l'àmbit rural, 825 (un 22%) tenen origen antroponímic (al poble, de 400, un 86%). A Atzeneta, de 1.722 topònims rurals, 580 tenen origen antroponímic (un 33%). Altrament, a Almassora, d'un total de 1.575 topònims rurals, 1.221 (el 77%) corresponen a antropònims (801 malnoms, 300 cognoms i 120 noms). El relleu i la hidronímia natural esdevenen insignificants davant de l'apartat hàbitat, camins i hidrografia artificial (séquies, pous, motors) que s'omplen d'antropònims.

Per tant, a un grau més elevat d'humanització del paisatge correspon una presència més gran d'antropònims, encara més quan el minifundisme i la consegüent quantitat de propietaris sembren el terme.

EN I EL SEU ABÚS

El *tossal d'en Roquis*, els nombrosos *mas d'en Coll* i *mas d'en Collet*, el *barranc d'en Mig*... són casos clars d'abús de l'article personal que, altrament, apareix de manera justificada a la Serra d'en Galceran o la Torre d'en Besora. Potser eixa recerca de propietat de què parlàvem abans contamine aquests exemples. El cas és que en casos de masos propers a un pas sovint es bategen si no amb l'article personal sí amb la preposició que sense article fa amo a un accident geogràfic: el *mas de Collet* pel *mas del Collet*, el *mas de Coll* pel *mas del Coll*. No és estrany, doncs, que, en el seu moment, abundaren els articles personals sense cap humà que ho justificués. Ja esmentàvem a Bernat (2000) el cas del *mas d'Argilaret*, sospitosament situat dins de la partida de l'Argilaret i vora el barranc de l'Argilaret.

LA PERSPECTIVA DE L'INFORMADOR

A part de la perspectiva espacial, que mereixeria un apartat, en el cas dels antropònims hem de considerar la perspectiva temporal de l'informador. La *caseta de Miquel* pot esdevindre *del Tio Miquel* o *de l'Auelo Miquel* en funció de la distància generacional entre l'informador i el referent de l'antropònim.

ANTROTOPONÍMIA OCULTA

Tornant a l'afirmació inicial de Moreu-Rey, és veritat que són moltíssims els noms de persona amagats en la toponímia. Anem a veure quatre casos ben curiosos:

a) *La Porcà* és una font que justifica el seu nom per la suposada mala qualitat de la seua aigua. Resulta, però, que es tracta d'una aigua semblant a les fonts veïnes. En revisar papers antics vam descobrir que es tractava de la *font d'en Porcar*.

b) *L'Escala Munda* és el nom d'un tossal encinglat per la cara de llevant. Ben bé la seua fesomia respon a eixa *escala* enorme feta de l'alternança continuada d'un cingle i una cingla. També els papers ens van descobrir *Esclaramunda* com a propietària d'aquell tossal.

c) Al riu Montlleó, cent quilòmetres de revoltes amunt de la nostra mar, hi ha un *toll de les Anguiles*. El nostre informador no n'ha conegudes, però el bateig dona la raó a la presència del rei de l'allipebre. Una vegada més, els papers ens van descobrir un *toll d'en Quiles*.

d) Per últim, *el Rotxero* és una elevació del relleu, veïna del collado del Boi, rematada per un mas homònim. La forma escarpada, costeruda, de difícil accés, justificaria, sobradament, que l'origen fóra la *rotxa*, que també trobem a la Vallussera, la part més feréstega del terme de Vistabella. Els papers, sí, una altra vegada els papers, ens aclarien que el mas era *d'en Roger*, i *el Rogero* seria el malnom que, una vegada ensordit, donaria raó al relleu trencat, al *Rotxero* actual.

En els quatre casos ens trobem amb topònims que amaguen antics noms, avui perduts.

Una darrera reflexió sobre l'efímera presència de l'ésser humà. Malgrat l'intent de l'home de perpetuar-se a través de l'obra feta o de la propietat adquirida, la vida és molt curta

comparada amb el roig de la roca, la costera de les rotxes, l'escalada dels cingles o el somni de les anguiles. El paisatge es torna a imposar quan s'oblida l'home.

ASSAIG DE CLASSIFICACIÓ DELS ANTROPÒNIMS A LA TOPONÍMIA

1. NOMS / COGNOMS

Pel que fa a noms i cognoms, ens interessa mostrar-ne la flexió com a formadora de topònims: *la Sebastiana* (Sebastià) i *la Vidaleta* (Vidal), a Xodos; *les Vicentes* (Vicent), *les Climentes* (Climent), *l'Antona* (Anton), *l'Alberta* (Albert), *la Foresa* (Forés), *la Travera* (Traver), *les Medalles* (Medall), *la Miraveta* (Miravet), a Vistabella; *la Barbereta* (Barberà) i *les Traveres* (Traver), a Benafigos; *la Munyosa* (Munyós), *la Beltrana* (Beltran), *la Gascona* (Gascó), *la Safonta* (Safont), a Atzeneta. Són exemples de feminitzacions, pluralitzacions, formació de diminutius de noms i cognoms que bategen diferents partides d'aquests termes veïns del Penyagolosa.

A la Plana també es produeix aquest fenomen, però adscrit, més aviat, a alqueries i indrets menuts: *alqueria de les Ferreres* (Ferrer), *de les Sanxetes* (Sancho), *de les Castelles* (Castell), *de les Arteres* (Artero), *de les Amiguetes* (Amiguet) o *de les Garcies* (Garcia), a Almassora; *la Pola* (Polo), a Borriana; el *pany de les Malloles* (Mallol), a les Alqueries.

Els casos de la Plana corresponen a cognoms vius dels diferents pobles. Als pobles de muntanya, però, cal esmentar que, si bé la documentació ens parla de *Traver*, *Forés* o *Vidal* com a cognoms vius al segle xvi i que ja batejaven aquells indrets, hi ha d'altres dels quals no podem precisar la seua adscripció al catàleg de noms o al dels cognoms (*Vicent* o *Albert*).

Com sempre, però, cal conèixer el lloc i afegir papers vells per a no posar-ho tot al mateix sac. *Les Jordanes*, com tantes fonts homònimes, no tenen el seu origen en el cognom *Jordà*; *la Noguera* de Vistabella o *la Romera* i *la Carbonella* de Xodos, caldria esbrinar-ho, però també tenen raó de ser fitotopònims o recordar, en el darrer exemple, els temps de les carboneres.

2. MALNOMS

Si bé en una classificació general dels malnoms pesaria tant l'ofici com un tret físic (tant el *Moliner* com el *Mut*),

a l'hora de centrar-nos en topònims que van acompanyats d'un malnom establim un apartat per a l'ofici per la riquesa etnològica que ens aporta i pel seu afegit toponímic.

2.1. L'ofici

Les *alqueries del Retratiste*, *de Pepito el Sastre*, *de la Corretgera*, *de Batiste el Mariner*, *del Botecari*, *del Llimonero*, *de les Formatgeres* (totes aquestes del terme d'Almassora); el *maset de l'Aladrer*, *de l'Esquilador*, *de Pelaburros*, la *caseta del Canastero*, el *cingle del Tabaquer*, *l'artiga del Menescalet* o la *font de la Randera* (tots aquests a Vistabella); la *roca del Calziner*, el *carrascal del Botero*, el *mas del Manyà*, el *corral del Cerer* o la *roca del Quinquiller*, d'Atzeneta, tenen eixe valor afegit de què parlàvem. També a Almassora trobem l'*alqueria del Rajoler*, que ens porta a un rajolar desaparegut, o l'*alqueria de Paco de l'Algepsera*, que ens podia fer buscar un antic algepsar.

2.2. Toponímics

Dins d'aquest apartat distingim 3 grups. Entenem per gentilicis externs aquells que esmenten noms de fora del terme (seria molt obvi parlar dels interns). Sí que ens interessa parlar de les perífrasis locatives com a forma més estesa dins d'aquest apartat:

a) Gentilicis externs

Artiga del Xurro, *cova dels Aragonesos*, *sénia del Bocasse-ro* (Albocàsser), *lloma de l'Userà* (les Useres), *basseta del Cullerà* (Culla), *venta de l'Ivarsero* (possiblement dels Ivarsos), *mas del Morellà* (Morella), *sénia del Serratí*, (la Serra), a Atzeneta; *finca de l'Ondí*, *alqueria del Pelejà*, a les Alqueries; *xop del Betxinenc*, *alqueria del Madrilenyo*, *taverna del Xurro*, a Borriana; *alqueria de la Francesa*, *del Cubano*, *de la Murciana*, *dels Manyos*, *del Xurro*, *dels Morellans* (també cognom) *de l'Ondera* /laondéra/, *del Nulero*, *del Burrianero*, *del Castellonero*, *del Buriolenc* (Borriol), *de les Taleses*, *de les Palanquesses*, *de l'Orpesí*, a Almassora; *Caseta del Covenero* (les Coves), *casa dels Vispaleros* (Castevispal), *bancal del Xurro*, *caseta del Villahermossano*, *barranc dels Serrans*, a Vistabella.

b) Gentilicis interns

Carrascal del Garrovero (la Garrovera, a Benafigos), *mas d'Eusebio el Torrentí* (mas de la Torrentina), *Mas del Vidalenc* (mas de Vidal), *horts del Mangranero*, (el Mangranar),

a Atzeneta; *maset de l'Auela Tosquera* (mas de la Tosca), *caseta del Xaparrero* (mas de la Xaparra).

c) Perífrasis locatives

Mas de Ramon del Regall (mas del Regall), *mas de Joan de n'Ocell* (mas de n'Ocell), a Atzeneta; *Roget del Pla de Museros*, a Almassora; *casa de Basilio del Mas de Collet*, *casa Ramon del Mas del Boiro*, a Vistabella (i vora un centenar d'exemples més).

L'abundància d'aquest darrer tipus a Vistabella ens aporta una informació valuosíssima sobre els moviments migratoris dins del terme. Quan molta gent del poble va emigrar cap a Catalunya i la Plana, molts masovers van adquirir cases al poble..., i ho segueixen fent. En abandonar els masos i ocupar les cases del poble, aquestes són conegudes mitjançant aquesta perífrasi locativa que ens retorna una preciosa informació toponímica, alhora que ens parla de la història demogràfica d'un poble.

2.3. *Perífrasis de parentiu*

Els topònims formats sobre malnoms representats per aquest tipus de perífrasi en què veiem el nom acompanyat especificat pel nom de la mare, del pare, de casa, són abundants tant als termes veïns del Penyagolosa (fixem-nos, només, els diversos *Joans* del poble de Vistabella: *casa de Joan de Capoll*, *casa de Joan de Carmeleta*, *casa de Joan de Filomena*, *casa de Joan de Pelegrí*) com als pobles de la Plana (veiem els *Joaquín* dins l'àmbit rural d'Almassora: *alqueria de Joaquín d'Amiguet*, *de Joaquín de Musclera*, *de Joaquín de Pesudo*, *de Joaquín de Planes*, *de Joaquín de Qualet*, *de Joaquín de Sivera*).

Amb l'apèndix següent mostrem l'antroponímia present dins dels topònims rurals del terme d'Almassora. A part de l'osmosi esmentada, hom pot comprovar l'assaig de classificació i els fenòmens de flexió que s'hi produeixen.

APÈNDIX

*Topònims de base antroponímica del terme d'Almassora*¹

1. NOMS

BARTOLO, carretera de

BASÍLIO, carretera de
 BASÍLIOS, sènia dels
 BENITO, alqueria de
 BLAS, pou de
 CÀNDIDO, alqueria de
 CARLOS, pouet de
 COLAU, alqueria de
 COLAUET, alqueria de
 COSME, alqueria de
 EDUARDO, alqueria d'
 ELADIO, maset d'
 ELISEO, alqueria d'
 FACUNDO, fila de
 FÈLIX, alqueria de
 FIDEL, alquerieta de
 FIDEL, finca de
 FRANXO, maset de
 GARGORI, alqueria de
 GERMAN, la carretereta de
 GREGORI, alqueria de
 GREGÓRIO, alqueria de
 JUAN, canalat de
 JULIO, alqueria de
 LLUARDO, pouet de
 LÒDIES, alqueria de les
 MATIES, alqueria de
 MIGUEL, alqueria de
 NASSARIO, alqueria de
 NICOLÀS, alqueria de
 ODON, entrador d'
 PASQUALOT, sènia de
 PEPIN, alqueria de
 PEPITO, gola de
 PERE, alqueria de
 PRIMITIVOS, sènia dels
 PURO, alqueria del (Pura)
 PUROS, alqueria dels
 RAFEL, alqueria de
 RECAREDO, alqueria de
 SALVADOR, alqueria de
 TARSÍCIO, alqueria de

1. Hem extret el present apèndix d'una enquesta toponímica que, sobre el terme d'Almassora, Ferran Guardiola i Jesús Bernat van realitzar entre 1990 i 1996.

TORIBIO, alqueria de
AGUSTINA, maset de l'
BIENVENIDA, alqueria de
CELEDONIES, alqueria de les
CIPRIANA, baixada de la
DOMINICA, alqueria de
ELISA, alqueria d'
ELVIRA, almacén d'
EMÍLIA, alqueria d'
ENCARNACION, maset d'
FELI, maset de
JENARA, alqueria de la
JESSUSSA, alqueria de la
JOAQUINETA, alqueria de
MARGARITA, vil·la de
MENCIN, el de
MONTSERRAT, manxeta de
PAULETA, carretera de
PEPA, taverna de
ROSALINA, alqueria de
ROSAURA, vil·la de
ROSICA, alqueria de
ROSSALIA, alqueria de
SOCORRO, mas de
SOFIA, alqueria de
SUNSIONETA, maset de
TITA, alqueria de
TITINA, alqueria de

Nom + cognom

ALFONSO MULET, alqueria d'
ALVARO GIMENO, alqueria d'
ANTONIO SAFONT, alqueria d'
ARMANDO COMINS, alqueria de
CANDIDO BALLESTER, alqueria de
ENRIQUE PESUDO, alqueria d'
ENRIQUE RENAU, alqueria d'
JOAQUÍN ESCURA, alqueria
PACO IGUAL, alqueria de
PACO LLOP, alqueria de
PACO MORELLÀ, alqueria de

PEPE ALÓS, alqueria de
PEPE BALAGUER, alqueria de
PEPE PESUDO, alqueria de TOMASSANS, el de
VICENT ESTEVE, alqueria de
VICENT SERRA, alqueria
VICENTE GIMENO, alqueria de
AMPARO MARTINAVARRO, alqueria d'
CARMEN LA CANTAVELLA, alqueria de
LOLA ROMERO, alqueria de
MARIA JUAN, alqueria de
MARIA PRATS, alqueria de

2. *COGNOMS*

AGUILELLA, alqueria d'
AGUT, carretera d'
ALBALATE, parany d'
ALBELLA, alqueria d'
ALBIOL, alqueria d'
ALEGRE, tancat d'
ALMELA, alqueria d'
ARBONA, panyet d'
ARENÓS, pouet d'
ARTERO, alqueria d'
ARTOLA, alqueria d' ?
BAYARRI, alqueria de
BALAGUER, alqueria de
BALLESTER, alqueria de
BARBERÀ, alqueria de
BENET, maset de
BOIX, alqueria de
BORILLO, alqueria de
BORRÀS, barraqueta de
CABEDO, sènia de
CABRERA, alqueria de
CAMPOALEGRE, finca de
CAMPOI, alqueria de
CANET, alqueria de
CANTAVELLA, alqueria de
CARBÓ, pouet de
CARCELLER, alqueria de
CASSANYA, alqueria de

CASTANY, poet
 CASTELLET, alqueria de
 CATALÀ, motor de
 CERVANTES, pou de
 CLARAMONTE, abeurador de
 CLAUSELL, alqueria de
 COLERA, pouet de
 COLLANTES, caminàs de
 COMINS, alqueria de
 CUBERTORER, alqueria de
 CUECOS, pouet de
 DOMENECH, alqueria de
 EDO, alqueria d'
 ESCUDER, carretera d'
 ESCURA, pouet d'
 FABREGAT, alqueria de
 FALCÓ, alqueria de
 FELIU, alqueria de
 FONFRIA, la villa de
 GALÍ, alqueria de
 GARCIA PETIT, finca de
 GARÍ, carretera de
 GASSET, alqueria de
 GIL, corral de
 GIM, carretera de
 GIMENO, tancat de
 GORRÍS, olivera
 LLÀCER, alqueria de
 LLANSOLA, finca de
 LLATZER, pinar de
 LLOBET, alqueria de
 LLOMBART, finca de
 LLOP, alqueria de
 MALLOL, tancat de
 MANRIQUE, alqueria de
 MANYANÓS, alqueria de
 MARMENEU, alqueria de
 MARTÍ, alqueria de
 MARTINAVARRO, alqueria de
 MARTINES, fila de
 MATEU, entrador de

MEMBRADO, alqueria de
 MINGOL, alqueria de
 MIRALLES, alqueria de
 MONSÓ, alqueria de
 MONTE, alqueria de
 MONTERDE, alqueria de
 MORELLA, alqueria de
 MULET, alqueria de
 NAVARRO, tapó de
 ORTEGA, xopar d'
 OTXANDO, alqueria d'
 PERALES, maset de
 PERIS, carretera de
 PESUDO, molí de
 PIQUER, braç de
 PITARCH, alqueria de
 PLANES, carretereta de
 PONS, alqueria de
 PORTALÉS, alqueria de
 PUERTO, parany del
 RAMBLA, alqueria de
 REBOLL, alqueria de
 RENAU, alqueria de
 REQUESENS, sènia de
 RIBERA, alqueria de
 RIVERA, poet de
 ROMERO, alqueria de
 RONDAN, alqueria de
 ROVIRA, alqueria de
 SAERA, finca de
 SAFONT, molí de
 SALES, finca de
 SANXO, taverna de
 SARAGOSSA, pouet de
 SAURA, bracet de
 SELUSSI, alqueria de
 SERRA, molí de
 SERVERA, braç de
 SIMÓ, alqueria de
 SIVERA, alqueria de
 SOLER, sènia de

VENTURA, alqueria de
 VILAR, alqueria de
 VILLAESCUSSA, alqueria de
 VILLALONGA, alqueria de
 XABRERA, pou de
 XIMENO, alqueria de
 XULVI, alqueria de

Flexió de cognoms

ALBERTA, alqueria de l'	Albert	f.
AMIGUETA, alqueria de l'	Amigueta	f.
AMIGUETES, alqueria de les	Amigueta	f. pl.
AMIGUETS, alqueria dels	Amigueta	m. pl.
ARBONES, canalat dels	Arbona	m. pl.
ARTERA, alqueria de l'	Artero	f.
BELTRANOS, alqueria dels	Beltran	m. pl. -o
CABEDOS, alqueria dels	Cabedo	m. pl.
CANTAVELLES, alqueria dels	Cantavella	m. pl.
CARDES, alqueria dels	Carda	m. pl.
CASALS, la bassa de canem dels	Casal	m. pl.
CASALES, alqueria de les	Casal	f. pl.
CASSANYES, alqueria dels	Cassanya	m. pl.
CASTELLA, alqueria de la	Castell	f.
CASTELLES, alqueria de les	Castell	f. pl.
CATALANS, camí (dels)	Català	m. pl.
CERVERES, pou dels	Cervera	m. pl.
CLARANES, alqueria de les	Clarà	f. pl.
CLARANO, alqueria del	Clarà	m. -o
CLARANOS, l'pujada dels	Clarà	m. -o, pl.
CORELLO, sènia del	Corell	m. -o
COSTES, alqueria dels	Costa	m. pl.
CUCALES, era dels	Cucala	m. pl.
ESCODERS, alqueria dels	Escuder	m. pl.
GALINA, alqueria de la	Galí	f.
GARCIA, quadro de la	Garcia	f.
GARCIES, alqueria de les	Garcia	f. pl.
GILET, alqueria de	Gil	dim.
GILS, alqueria dels	Gil	m. pl.
GIMENOS, finca dels	Gimeno	m. pl.
LLOBETS, alqueria dels	Llobet	m. pl.
MANRICA, alqueria de la	Manrique	f.

MASA, taverna de la	Mas	f.
MASETA, alqueria de la	Mas	f. dim.
MASET, alqueria de	Mas	dim.
MASETS, alqueria dels	Mas	dim. pl.
MASO, escollera del	Mas	m. -o
MINGOLA, alqueria de la	Mingol	f.
MORELLANS, alqueria dels	Morellà	m. pl.
PESUDA, alqueria de la	Pesudo	f.
PESUDOS, finca dels	Pesudo	m. pl.
RAMBLES, alqueria de les	Rambla	f. pl.
RENAUES, alqueria de les	Renau	f. pl.
RIBERES, alqueria de les	Ribera	f. pl.
RONDANA, poet de la	Rondan	f.
SAFONTA, molí de la	Safont	f.
SANXA, alqueria de la	Sancho	f.
SANXES, alqueria de les	Sancho	f. pl.
SANXETES, alqueria de les	Sancho	f. pl. dim.
SERRES, lporques dels	Serra	m. pl.
SIVERES, alqueria de les	Sivera	f. pl.
SIVERES, alqueria dels	Sivera	m. pl.
SOLERO, alqueria de	Soler	-o
TARINS, alqueria dels	Tarín	m. pl.
XABRERO, mas del	Xabrera	m. -o

3. MALNOMS

a) Generals

Nom + malnom

BATISTE CICATRIÇ, alqueria de
 BATISTE COMPARANÇA, alqueria de
 BATISTE EL BOIXO, alqueria de
 BATISTE EL FIGUERO, granja de
 BATISTE EL GARRUT, alqueria de
 BATISTE EL SEC, alqueria de
 BATISTE MIQUELA, alqueria de
 JOAQUIN EL MARRET, alqueria de
 JUANITO EL MORENO, alqueria de
 MANOLO EL FADRÍ, alqueria de
 PACO EL BUENO, alqueria de
 PACO LA CEBA, alqueria de
 PEPE EL MUT, alqueria de
 PEPE EL POU, parany de

PEPE EL PUJO, alqueria
 PEPE EL RULLO, alqueria de
 PEPE LA MODESTA, alqueria de
 PEPE LA PESUDA, alqueria de
 PEPE LA XIMA, alqueria de
 PEPET DE VENT, alqueria de
 PERE MONA, taverna de
 RAMON CURSETS, alqueria de
 XIMO XORROLL, alqueria de

Malnom + malnom

BLANCO EL BOIXO, alqueria de²
 BLANCO EL JANO, alqueria del
 COIXO CAPELLANO, alqueria del

Malnom

AFORTUNAT, alqueria de l'
 ANFANTÓ, bracet de l'
 ANGUILETA, sènia d'
 ARANYA, alquerieta d'
 ARMILLES, alqueria d'
 AUELA CALÇ, taverna de l'
 AUELA CUCA, alqueria de l'
 AUELA PELUDA, alqueria de l'
 AUELO GERONI, alqueria de l'
 AUELO PELUT, alqueria de l'
 AUELO PERXA, alqueria de l'
 BAIÓ, alqueria del
 BAJOQUETA, alqueria de
 BARALLUGA, alqueria de
 BARBABLANCA, alqueria de
 BARTOLA, barranc de la
 BENÇO, alqueria del
 BENITOS, vaqueria dels
 BERNABENA, alqueria de la
 BESSONS, alqueria del
 BLANCA, alqueria de la
 BOIRA, alqueria de
 BOIRES, senda dels
 BOLERO, alqueria del

BOMBA, granja de
 BOSQUET, alqueria de
 BOSQUETS, alqueria dels
 BOSSA, taverna de
 BOTARGUES, alqueria de les
 BOTETA, taverna de la
 BOTIFARRA, el de
 BOTIFARRETA, parany de
 BUFA, sènia de
 BUGO, alqueria de
 CABECET, carretereta de
 CABUDES, alqueria de les
 CAGANIMES, alqueria de
 CAGUERADOTA, pouet de
 CAGUERÀ-EN-SAL, alqueria de
 CAGUETES, alqueria de
 CALAÏNOS, alqueria dels
 CALARIO, alqueria de
 CALBETA, alqueria de la
 CALDERÓ, alqueria de
 CALITO, alqueria de
 CANA, maset de la
 CANDIDO, pouet
 CANONS, taverna de
 CANTONERO, alqueria del
 CANYAMÍS, alqueria de
 CANYAMISSES, alqueria de les
 CANYOTA, alqueria de la
 CAPA, taverna de
 CAPÇOT, alqueria de
 CAPELLANO, alqueria del
 CAPONET, gola de
 CAPONETS, alqueria dels
 CARABASSETES, alqueria de
 CARAGOL, alqueria de
 CARAGOLET, entrador de
 CARBÓ, alqueria de
 CASETES, alqueria de
 CATALANO, alqueria del
 CATXAPLINA, entrador de la
 CATXARRA, alqueria de la

2. Es tracta de malnoms creats sobre malnoms.

CATXARRO, tanca del
CEBETES, alqueria de
CEBOLLA, carretera de
CICATRIÇ, alqueria de
COCONERA, baixada de
COLETA, alqueria de la
COLETO, alqueria del
COLETOS, alqueria dels
COLLOMBRO, alqueria de
COLLOMBROS, maset dels
COMPARANCES, alqueria de
CONILL, alqueria de
CONILLA, alqueria de la
COTNA, sènia de
COVA, bassa de
CUC, alqueria del
CUCALES, palmera dels
DOBLONES, corral de la
ESTRALETA, tanca d'
ESTRALETES, alqueria de les
FAVETA, alqueria de
FIDELÍ, alqueria de
FIGOTA, entrador de la
FORQUES, alqueria de les
FOTEGUENA, alqueria de
FRANSOI, alqueria de
FUTRES, bassa de les
FUTRI, alqueria del
GALLINERO, alqueria del
GARDA, alqueria de la
GEPETA, alqueria de
GILDA, alqueria de la
GITANO, parany del
GOLETA, alqueria de
GORDET, alqueria del
GRAUET, alqueria de
GUEROL, finca de
GUITARRETA, alqueria de
GUIXO, alqueria del
JANET, alqueria de
JUANO, alqueria del

JUNCÒS, carretera del
LLAMBROSÍ, alqueria de
LLISTETES, alqueria de
LLOBA, taverna de la
MAIXA, canalat de
MALDEVENTRE, alqueria de
MANECO, molí (de)
MANGA, alqueria de
MANOLETE, alqueria de
MARAVILLA, alqueria de la de
MARIANET, granja de
MARQUESITO, alqueria del
MARRO, revolta del
MARROS, alqueria dels
MARTINO, alqueria de
MATA CERDOS, alqueria de
MATAPANA, poet de la
MAUÉ, alqueria de
MEDIOMUNDO, abeurador de
MENINES, finca de les
MENTIROLA, alqueria de
MERDETA, alqueria de
MERDETA, alqueria de la
METJA, abeurador de
METGES, alqueria de les
MILLONARI, el del
MINISTRESSO, alqueria del
MINISTRESSOS, alqueries dels
MIQUETA, alqueria de
MIQUETES, alqueria de les
MIQUETES, alqueria dels
MORENOS, alqueria dels
MUSCLERA, alqueria de
MUSCLERES, alqueria dels
MUSICALES, alqueria de les
MUTS, carretera dels
NABA, alqueria de la
NABO, alqueria del
NABOS, alqueries dels
NEGRE PONS, alqueria del
NEGRET, alqueria del

PAGOLI, alqueria de
 PAGÒLIES, finca de les
 PAGOLIS, finca dels
 PALLEROFES, era dels
 PALLÚS, alqueria de
 PALMITO, venta de
 PALOMO, alqueria de
 PÀLPUL, maset de
 PANERO, maset de
 PANOLA, alqueria de
 PANSIT, alqueria del
 PAPETES, alqueria de
 PÀPULS, alqueria de
 PARESANT, alqueria del
 PARESANTA, alqueria de
 PASQUALOT, pou de
 PASSOSLARGOS, alqueria de
 PATATA, alqueria de
 PEDREGALA, alqueria de la
 PEDREGALOS, escorrent dels
 PÈL, carretera de
 PELAFOC, alqueria de
 PELAFOCA, alqueria de la
 PELAFOQUES, alqueria de les
 PELAIRA, tancat de la
 PELAIRE, alqueria del
 PELEGRINA, alqueria de la
 PELEGRINES, sènia de les
 PELILA, finca de la
 PELLETA, alqueria de
 PELLETES, la finca dels
 PELOBLANQUES, alqueria de les
 PELOSA, alqueria de
 PELUDA, sènia de la
 PELUDES, alqueria de les
 PELUT, pou del
 PENCA, sènia de
 PERETS, fila dels
 PEROLO, alqueria de
 PETILLO, bar de
 PETITES, finca de les

PIGÀ, pouet de la
 PIGOSSES, alqueria de les
 PIPA, alqueria de
 PLANES, motor de
 PLANXADA, alqueria de la
 PLORÓ, alqueria del
 POLET, alqueria de
 POLETS, alqueria dels
 POLSERETA, alqueria de
 POPA, alqueria de la
 POPO, alqueria del
 PORRONA, bassa de la
 PORRONES, alqueria de les
 PUÇA, alqueria de
 PUERTO, alqueria del
 PUJA, alqueria de la
 PUJO, carretera del
 PUNXA, alqueria de
 PUNXO, alqueria del
 QUALET, alqueria de
 QUELA, alqueria de la
 QUELOS, alqueries dels
 QUIQUEROS, alqueria dels
 QUIQUET, alqueria de
 RECOLP, escola de
 REGURETS, alqueria dels
 REINA, taverna de la
 RELLET, alqueria de
 RENYÓ, alqueria de
 REVOLTA, alqueria de
 RIGURETS, alqueria dels
 RÍPIO, alqueria del
 ROGET, alqueria del
 ROIG, alqueria del
 RONCANA, finca de la
 ROSSO, clot del
 RUFO, alqueria de
 RULLES, alqueria de les
 RULLO, alqueria del
 SANTONEGRO, alqueria de
 SARDINO, alqueria del

SARIONA, alqueria de la
SARPA, alqueria de
SARPOTES, alqueria de
SAXOFÓ, alqueria de
SENA, alqueria de la
SENYORETA, el clot de la
SETMELICS, alqueria de
SURDO, alqueria del
SURRA, alqueria de
SURRES, alqueria dels
TARRANCA, alqueria de la
TARRANCOS, alqueria dels
TIRRO, alqueria del
TRINITARIOS, poet dels
VELA, taverna de la
VIOLA, alqueria de la
VOLANTA, alqueria de la
VOLANTES, alqueria de les
VOLTAGOTS, alqueria de
XAPA, carretera de
XAPARRO, alqueria del
XARRETE, alqueria de
XATET, alqueria del
XERIFES, alqueria de les
XIMARRA, alqueria de
XIMARRETA, alqueria de
XIRIFA, alqueria de la
XITO, alqueria de
XOPERA, alqueria de la
XOPERO, alqueria del
XOPEROS, taverna dels
XORROLL, escorrent de
XORROLLA, alqueria de la

b) Oficis

Nom + ofici

AGUT EL MESTRE, alqueria del
AMPARITO LA FAVERA, pou d'
ANTONIO EL FUSTERO, alqueria d'
BATISTE EL MANYÀ, alqueria de
BATISTE EL PINTOR, alqueria de

BATISTE EL MARINER, alqueria de
JOSÉ EL BOTECARI, alqueria de
MANOLO EL PINTOR, alqueria de
MANUEL EL CARRETER, alqueria
MONFERRER EL CAPELLÀ, alqueria de³
PASQUAL EL BOTECARI, alqueria
PEPE EL RAJOLER, alqueria de
PEPITO EL BARBER, alqueria de
PEPITO EL SASTRE, alqueria de
PEPITO EL SUCRER, maset del
RAMONET EL PINTOR, alqueria de
ROSA LA SANTERA, maset de
VICENT EL PANADER, alqueria de

Oficis

ABELLOTER, alqueria de l'
AGUTZIL, alqueria de l'
ANGUILEROS, sénia dels
ASSUDER DE CASTELLÓ, maset de l'
BARRAQUERO, sequiol del
BASSIERA, alqueria de la
BATANERA, alqueria de la
BOTÀNIC, alqueria del
BOTICARI, xopar del
BOTICÀRIES, alqueria de les
BOTIFARRERO, alqueria del
CANTADOR, alqueria del
CAPELLÀ, alqueria del
CAPELLANO, pouet del
CAPELLANS, alqueria dels
CARABINEROS, barraca dels
CARDENAL TARANCON, maset del
CARTERO, mas del
CIVIL, alqueria del
COMARE, alqueria de la
CORONEL, alqueria del
CORRETGER, panyet del
CORRETGERA, maset de la
CURA, camp del
EMPRESÀRIA, alqueria de l'

---

3. En aquest cas, cognom.

ESMOLADOR, maset de
 ESPARDENYERA, alqueria de l'
 FAVERET, parany del
 FAVERO, alqueria del
 FAVEROS, panyet dels
 FERRERES, era de les
 FERROVIARI, alqueria del
 FORMATGERA, parany de la
 FORMATGERES, alqueria de les
 FORNERO, alqueria del⁴
 FRARE, alqueria del
 FUSTERO, alqueria del
 GUIONERA, maset de la
 GUIONERO, maset del
 LLANDERO, maset del
 LLIMONERO, carretera del
 MANYÀ, maset del
 MANYANO, alqueria del
 MANYANS, alquerieta dels
 MATALAPER, alqueria del
 MATALAPERO, alqueria del
 MERDERO, alqueria del
 METGE ARENÓS, finca del
 METGE CASTELL, alqueria del
 METGE MIGUEL, alqueria del
 METGE RICARDO, tancat del
 MOLINERA, sènia de la
 MOSSÉN CARAGOL, alqueria de
 MOSSÉN ELISEO, alqueria
 MOSSÉN GUÀRDIA, alqueria de
 NAVATER, alqueria del
 NENYATER, pouet del
 OLIERO, parany de l'
 PASTORETES, maset de les
 PLACERO, alqueria del
 PLACEROS, alqueria dels
 POTECÀRIES, alqueria de les⁵

4. Ja comentàvem a Bernat-Guardiola (1992) el valor de la -o com a formadora de malnoms i com a tret diferenciador dels veritables oficis (*fuster* > *fustero*). Vg. el cas del *Matalper -ero* o del *Manyano*.

5. Apareix també *Boticàries*.

RANDERO, alqueria del
 RECTOR, ebraç del
 REGADOR, alqueria del
 RETRATISTE, alqueria del
 SABATERA, alqueria de la
 SALINERES, alqueria de les
 SEDERO, alqueria del
 SEDEROS, alqueria dels
 SEGONERA, alqueria de la
 SERRAURERO, alqueria del
 SUCRER, alqueria del
 TAVERNERA, alqueria de la
 TAVERNERES, alqueria de les
 TAVERNERET, alqueria del
 VICARI, braç del
 XOCOLATERO, pouet del

c) Toponímics

Genèric + de + prenom (malnom) + de + topònim

INOCENCIO EL DEL RAJOLAR, sènia d'
 JOAQUIN EL DEL TALLER, alqueria de
 MERCEDES DE LA TAVERNA, alqueria de
 PEPE EL DE TAVERNA, carretera de
 ROGET DEL PLA DE MUSEROS, maset
 RULLET DEL POLVORÍ, alqueria de
 CARMETA DE LA CARN, alqueria de⁶
 PUÇA LA DEL GEL, alqueria de la
 RAMONO EL DEL VI, alqueria de

Gentilicis

ALMASSORINA, alqueria de l' ⁷	Almassora
BORRIOLENC, alqueria del	Borriol
CASTELLONERO, alqueria del	Castelló
CASTELLONERES, alqueria de les	Castelló
CATALANES, alqueria de les	Catalunya
CUBANO, alqueria del	Cuba

6. Parlariem, en aquests tres casos, de metonímia (el lloc pel producte): *cam* per *carnisseria*, *gel* per *fàbrica del gel* i *vi* per *bodega* o *taverna* (Mercedes de la Taverna n'era la germana).

7. Resulta ben curiós, al poble d'Almassora, trobar-nos amb aquest gentilici. Es tracta, però, d'un gentilici assolit a Castelló, on hi ha un bar conegut com *L'Almassorina*. Aquest fet explica que no perda el malnom en parlar-nos de l'alqueria que té al seu poble.

FRANCESA, mas de la	França
GARCERANO, alqueria de	Serra d'en Garceran
MANYO, alqueria del	Aragó
MURCIANA, alqueria de la	Múrcia
NULERO, alqueria del ⁸	Nules
ONDERA, alqueria de l'	Onda
PALANQUESES, alqueria de les	Palanques
POBLATINA, pouet de la	la Pobla Tornesa
POBLATINS, alqueria dels	la Pobla Tornesa
TALESES, pouet de les	Tales
VALENCIÀ, alqueria del	València
XURRO, la revolta del ⁹	el Maestrat

4. PERÍFRASI DE PARENTIU

Genèric + de + prenom +(el)+ de + (prenom, malnom o cognom)

ANGEL DE CARRETILLA, el d'
 ÀNGEL DE CARRETILLA, sènia d'
 ANTONIET DE CÀNDIDO, alqueria d'
 ANTONIET DE MISSALLARGA, alqueria d'
 BATISTET D'ESCURA, alqueria de
 BLAI DE CABELLERA, alquerieta de
 BLAIET DE POLO, pouet de
 CENTET DE CÒRDUL, alqueria
 CENTET DE FLORS, alqueria de
 DANIEL DE PESUDO, alqueria de
 ENRIQUE D'ANNA, alqueria d'
 JOAN DE GARGORI, alqueria
 JOAQUÍN D'AMIGUET, alqueria de
 JOAQUÍN DE MUSCLERA, alqueria de
 JOAQUÍN DE PESUDO, alqueria de
 JOAQUÍN DE PLANES, alqueria de
 JOAQUÍN DE QUALET, alqueria de
 JOAQUÍN DE SIVERA, alqueria de
 JULIAN DE MISSALLARGA, alqueria de

8. Trobem la variant, per al mateix propietari, *alqueria de Pepe Nules*.

9. «De la via en amunt tot són xurros». A Almassora no són *xurros* els valencians de base aragonesa o castellana. La gent de Culla, Atzeneta, Vistabella, Lluçena..., tots els vinguts de pobles de l'interior que, a través de la parla (pèrdua de la -r o primera persona del present d'indicatiu amb -o) esdevenen *xurros*. En dir *la via* es refereixen al ferrocarril que tanca per ponent el poble.

LLORENÇ DE PLANES, alqueria de
 PACO EL DE L'ALGEPSERA, alqueria
 PASQUAL DE MULET, alqueria de
 PASQUALET DE FÈLIX, alqueria
 PEPET DE LA NABA, alqueria de
 RAMON DE BORRELLÓ, alqueria de
 RAMON DE LLÀCER, alqueria de
 RAMON DE MISSALLARGA, alqueria de
 RAMON DE SALAIS, alqueria de
 ROGET DE CABEDO, alqueria del
 TOMÀS DE BLASCO, alqueria de
 TOMÀS DE BOSSA, alqueria de
 TOMÀS DE PAIXARELL, alqueria de
 TOMÀS D'ESTRALETA, maset de
 VICENT DE MANRIQUE, alqueria de
 VICENT DE MASET, maset de
 VICENT DE PLANES, alqueria de
 VICENTE DE MUSCLERA, alqueria de
 VIUDA DE SERRA, alqueria de la
 XIMET DE L'ÀNIMO, alqueria de

Genèric + de + malnom + de + malnom

MUT DE LLANDA, alqueria del
 RULLO DE LA BOCOTA, alqueria del
 SORD DE TARRANCO, alqueria d'

BIBLIOGRAFIA

- BERNAT AGUT, Jesús (2000): *Toponímia rural d'Atzeneta del Maestrat. Recull toponímic i estudi primerent*, col·lecció «Universitària», Diputació de Castelló, Castelló de la Plana.
- i GUARDIOLA NOGUERA, Ferran (1992): «Els malnoms d'Almassora», dins de les *Actes del Setzè Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica*, II, Castelló de la Plana.

APROFITAMENT DIDÀCTIC D'ASPECTES RELACIONATS AMB LA TOPONÍMIA. EL CAS D'ONDA, UN EXEMPLE QUALSEVOL

Joan Castany

INTRODUCCIÓ

L'Acadèmia Valenciana de la Llengua ha fet un important esforç per tal que quallara una obra important, el *Corpus toponímic valencià*. Un esforç conjunt del també important volum de col·laboradors i col·laboradores que, escampats per tot el territori valencià, han anat configurant una obra (i encara es continua) actualment a l'abast de tot el món. Tot un món que abraça un ampli ventall de persones que va des del científic (lingüista, historiador, geògraf, biòleg...) fins al simple curiós que cerca per *comboi* els noms dels barrancs, camins o partides del seu poble.

Deixar el gruixut volum del *Corpus* en un centre escolar a l'espera d'un ensenyant que li traga rendibilitat didàctica és, en la majoria dels casos, condemnar ja d'entrada una activitat potencialment interessant. Doncs bé, aquest és precisament el motiu que m'ha dut a redactar aquesta comunicació. Pensar i proposar activitats que puguen aportar idees als diferents cossos d'ensenyants per a aprofitar didàcticament el bast treball que uns altres hem fet amb uns altres objectius. I m'ha paregut, a més, coherent presentar-lo estructuradament en forma de programació per a facilitar les coses al potencial lector-ensenyant per si li abelleix retallar, adaptar o simplement pegar.

1. Objectius

Si entenem que *programar* és determinar en què ha de consistir la pràctica educativa, és a dir, les prescripcions

que nosaltres com a ensenyants o el nostre equip fem de com serà l'acció i què s'ha d'aconseguir amb aquesta, *programació* és el treball que preparem els ensenyants per organitzar-nos les classes; és a dir, aquesta l'entendrem com un instrument de relació entre el coneixement i l'actuació, entre la teoria i la pràctica.

Què fa, doncs, un ensenyant quan prepara una classe, quan pensa una activitat o quan es prepara un trimestre? La resposta a aquesta qüestió duu, com no pot ser d'una altra manera, a seguir els passos previstos en qualsevol programació i que, a manera d'esquema, queden reflectits en aquesta piràmide pentagonal (Gimeno Sacristán 1981: 123).

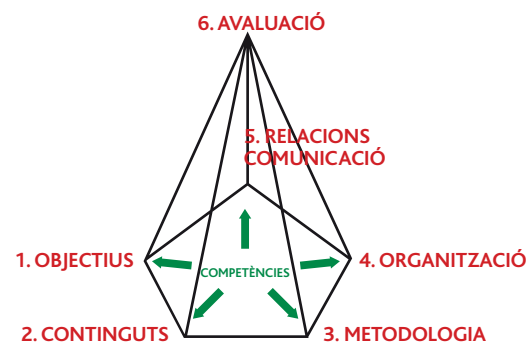

Figura 1. Elements de la teoria curricular. Model didàctic: components (Gimeno Sacristán 1981: 123)

En el marc de les presents jornades queda bé formular un objectiu, d'aquells que temps enrere anomenàvem generals, relacionat amb el fet de «donar-li un format més divulgatiu (escolar) a la base de dades toponímica». Es tracta d'una intenció relacionada amb el concepte que parla d'ampliar els coneixements lèxics; resulta fàcil trobar-li una intenció actitudinal, ja que precisament la indagació en el lèxic toponímic dels nostres pobles incrementa *per se* el respecte als nostres orígens. Si a això afegim que procedimentalment volem aconseguir-ho seguint els passos del quefer científic, tenim muntada la part dels objectius, que ens permet assolir un munt de competències de les requerides per l'Administració educativa actual.

El fet que les activitats han estat pensades per treballar-les amb alumnes de Secundària no significa, però, tancar les portes als nivells anteriors o posteriors. La complexitat de les activitats dóna, sense cap mena de dubte, per a tots.

2. Continguts

És evident pensar que els objectius acabats d'esmentar es refereixen a uns continguts específics. Només cal donar una accepció més àmplia al terme *contingut*, ja que continguts d'aprenentatge ho són tant els conceptes tradicionals —allò que entenem per matèria—, com les actituds, els valors, les habilitats, les tècniques i els mètodes de treball... Existeix, doncs, un paral·lelisme entre els tipus d'objectius d'aprenentatge i els mateixos continguts.

Doncs bé, referint-nos a aquests, convé atendre també alguns criteris de selecció paral·lels als que fa el mateix context cultural. Per exemple, estic convençut que a un alumne de Secundària d'Onda no li importa gens el lèxic de Villena. Sí que pot interessar, en canvi, a un universitari que fa un treball comparatiu cercant els barbarismes d'ambdues localitats. Vull referir amb això que els continguts *àrids* de la matèria que ens ocupa —el lèxic toponímic— caldrà polir-los en funció del nivell i de la diversitat dels aprenents. Serà necessari, doncs, que els continguts puguin ser coberts totalment per la majoria dels alumnes; que admeten diferents estratègies per al seu tractament i interpretació; que formen una estructura coherent, en què totes les parts estiguin relacionades; que siguin funcionals i adaptables a situacions quotidianes; que incloguen elements

importants i interessants per ells mateixos encara que parega que no siguin rellevants per a la vida diària, i que potencien la capacitat crítica envers l'ús de la llengua.

La proposta que es planteja combina, doncs, les previsions de l'Administració educativa amb les possibles propostes curriculars que tenen les potencials unitats escolars. En concret, els continguts que ens ocupen (i que donen cos als objectius) fan referència a la valoració del nostre passat (contingut actitudinal), al coneixement del disseny de treballs pràctics (contingut procedimental) i a la coneixença del lèxic toponímic de la localitat (contingut conceptual). Aquest darrer, en el cas d'Onda, es concretaria en l'orografia, la hidrografia natural i artificial, les partides, les vies de comunicació i el poblament. Un treball que inicialment s'encetà al voltant d'un riu, l'Anna, essent aquest un dels motius importants per a l'emplaçament del poble actual (Castany Àlvaro 1991).

A priori ningú no dubta que es tracta d'un contingut poc habitual i força àrid (i més si mirem de costat el volum editat). No obstant això, pot acabar essent estimulants si l'adaptem i el reconvertim, ja que la proposta és interessant i efectiva. Interessant des del currículum, en la mesura que serveix per a ampliar el camp de coneixements; si els continguts seleccionats permeten copsar la interdisciplinarietat de què gosen els continguts actuals, el lèxic pot provocar en l'aprenent efectes globalitzadors força coherents amb les metodologies constructives. I efectiva, perquè es fa sobre el lèxic que envolta l'aprenent, amb la qual cosa el tòpic que parla de l'arrelament al medi està més que assegurat. La proximitat lèxica al *modus vivendi* de l'aprenent li afegeix un interès especial.

3. Metodologia

Ateses ja les declaracions d'intencions i exposats els aspectes més significatius referits als continguts de coneixement i d'aprenentatge del tema que ens ocupa, ens preguntem ¿com aconseguir que els aprenents ho aprenguen? I la pregunta només té una resposta: mitjançant activitats. I del disseny d'aquestes s'encarrega la metodologia.

3.1. Criteris metodològics generals

Abans de referir un conjunt de sis activitats concretes en les quals es va pensar per donar-li cos a la present

comunicació, convé aclarir uns criteris metodològics que ens ajudaran a justificar teòricament les activitats proposades i que ens permetran fer activitats amb sentit i no per moda, ni per inèrcia, sinó partint de la psicologia de l'aprenentatge. Són els següents:

1. Evitarem l'ensenyament exclusiu per transmissió verbal, perquè s'ha demostrat que molts conceptes no són apresos de manera significativa pels alumnes. No podem anar a classe i *explicar* o *recitar* verbalment el contingut lèxic que estem tractant perquè ja estaria tot après.

2. Cal partir, sempre que es pugua, de les idees prèvies que l'aprenent té sobre el contingut en qüestió (que és en definitiva com s'aprén i com s'ensenya). Això mateix determinarà la seua actitud envers aquesta. L'ensenyant farà per conèixer aquestes idees prèvies i podrà, així, ampliar-les i modificar-les si no són correctes. Saber quins cognoms, camins, partides, barrancs, etc., del poble coneix és un bon inici.

3. És imprescindible valorar els errors, però mai com a determinants d'unes notes més o menys bones, sinó com a inevitables realitats que han de permetre avançar en l'aprenentatge; l'alumne no ha de tenir por a equivocar-se. Personalment, he trobat nomenclatures errònies en el lèxic del terme d'Onda (barbarismes, vulgarismes...) que fàcilment podran estar també en altres termes municipals. I cal trobar-los!

4. Cal evitar caure en la transmissió de programes enciclopèdics. El contingut del lèxic toponímic podria caure en aquest *enciclopedisme*. Per això és important procurar que els continguts objectiu d'aprenentatge tinguen relació amb altres disciplines i als aprenents es puguen resultar útils (interessants).

3.2. Estratègia procedimental: seguir els passos del procedir científic

Del conjunt d'estratègies didàctiques possibles que es poden utilitzar, la comunicació se centra en propostes concretes d'activitats individuals o en grup que tenen com a denominador comú el seguiment dels passos del procedir científic. Aquests no són, en cap cas, propietat de les ciències, tot i que figuren en el seus currículums. Per exemple, seria idoni i encaixaria perfectament amb els projectes del tipus

TMI —Treball Monogràfic d'Investigació—, assignatura optativa i obligatòria en 4t d'ESO. Recordem els passos:

1. Saber:	Què vull? Per què?	FORMULACIÓ D'HIPÒTESIS
2. Anem a comprovar-les. Com?	a) Treball de camp b) Treball a casa	MÈTODES
3. Presentació dels resultats		REDACCIÓ
4. Discussió		INTERPRETACIÓ

3.3. Proposta d'activitats

Activitat 1

Protocol. L'activitat consisteix a convertir en gràfiques totes les informacions del fullet. Seguint l'esquema dels passos del procedir científic, tindriem:

- Hipòtesi. Descriptiva: aprofitar la informació del fullet.
- Comprovació:
  - Treball de camp (ja està fet).
  - Treball a casa. Convertir en gràfiques descriptives el seu contingut. Cal accedir al CD que inclou el *Corpus toponímic valencià* (AVL 2009), exportar a un full de càlcul allò que ens interessa i fer les gràfiques descriptives.
- Resultats. Comentar descriptivament els resultats.
- Discussió. Discutir-los amb l'ajut de referències bibliogràfiques.

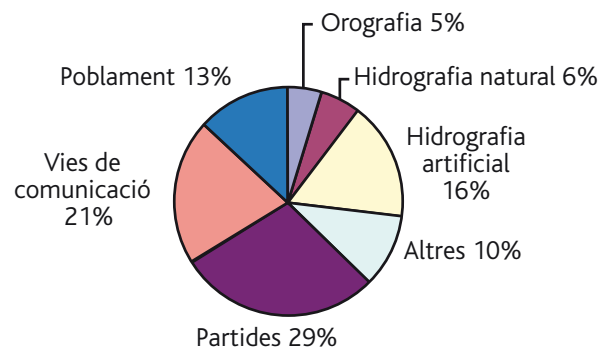

Figura 1. Elements de la teoria curricular. Model didàctic: components (Gimeno Sacristán 1981: 123)

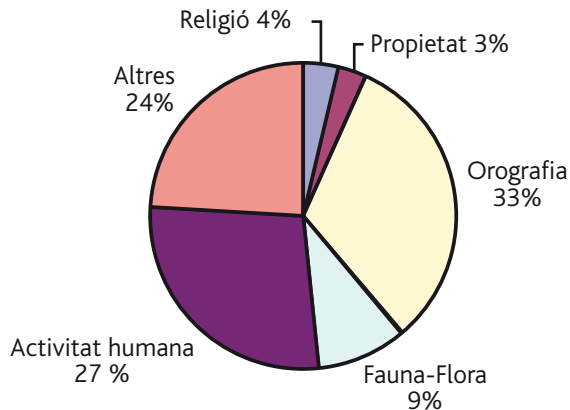

Figura 2. Representació gràfica de la distribució de la procedència dels noms de les partides

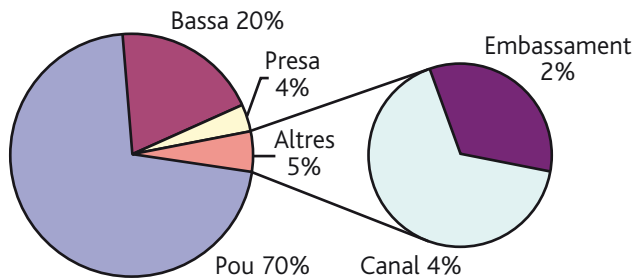

Figura 3. Representació gràfica de la distribució de la procedència dels noms referents a hidrografia artificial

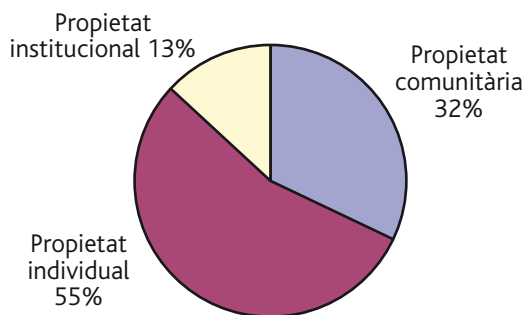

Figura 4. Representació gràfica de la distribució de les propietats hidrogràfiques

Activitat 2

Protocol. L'activitat consisteix a conèixer com es distribueixen els cognoms per cursos, carrers, barris... Seguint l'esquema dels passos del procedir científic, tindriem:

- a) Hipòtesi. Com es distribueixen els cognoms per barris, cursos... (jo crec que ...).
- b) Comprovació:
  1. Treball de camp. Distribució de carrers o cursos.
  2. Treball a casa. Elaboració de gràfics (full de càlcul).
- c) Resultats.
- d) Discussió.

Activitat 3

Protocol. L'activitat consisteix a conèixer quina ha sigut l'evolució històrica dels cognoms del meu poble (classe...). Aquesta activitat requereix permisos municipals o apropar-se al cementiri per anotar quan apareixen els cognoms (data de naixement o de defunció). Seguint l'esquema dels passos del procedir científic, tindriem:

- a) Hipòtesi. Evolució històrica de cognoms del meu poble (jo crec que ...).
- b) Comprovació:
  1. Treball de camp. Visita al cementiri o accés als arxius municipals o de l'església (sempre amb els permisos corresponents).
  2. Treball a casa. Distribució dels cognoms per anys. Elaboració de gràfics.
- c) Resultats. Descripció de les gràfiques.
- d) Discussió. Quan i per què apareixen en el cementiri aquests dos cognoms.

** Una activitat que aniria més enllà del que propose en la comunicació seria cercar l'evolució històrica dels noms per províncies i indagar les relacions històriques que poden haver-hi.

Activitat 4

Protocol. L'activitat consisteix a conèixer quina és la distribució estatal dels cognoms del meu poble (classe...). Aquesta activitat requereix accés a Internet (via Google) i la

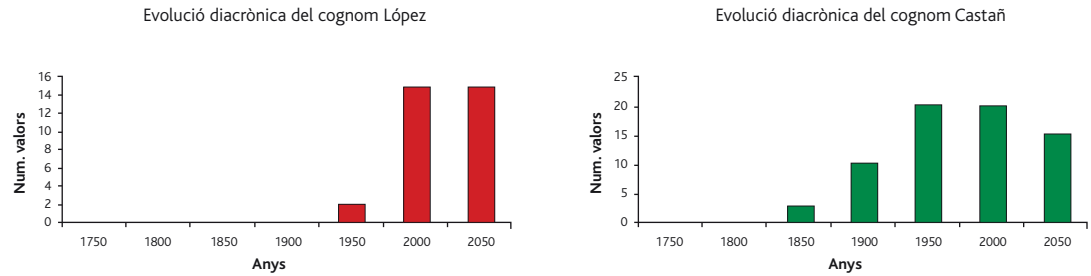

Figura 5. Representació gràfica de l'evolució diacrònica dels cognoms López i Castañ segons les dades del cementeri municipal (dades fictícies)

manipulació estadística de les dades. Seguint l'esquema dels passos del procedir científic, tindríem:

- a) Hipòtesi. Distribució estatal dels cognoms del meu poble.
- b) Comprovació:
  - 1. Treball de camp. Internet o els cognoms apareguts al fullet.
  - 2. Treball a casa. Elaboració de mapes i de gràfics.
- c) Resultats.
- d) Discussió.

Propietats hidrogràfiques	Vies comunicació	Poblament
Bayo	Diago	Pinyon
Canelles	Ferrer	Safont
Castany	Gasset	
Feliu	Loscos	
Gasset		
Insa		
Lànderer		
Llaurí		
Pallarés		
Sales		
Serra		
Valero		
Villarroya		
Zarzoso		

Taula 1. Cognoms apareguts al fullet d'Onda

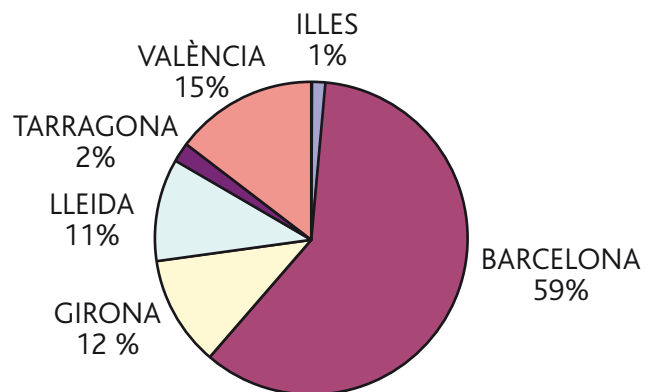
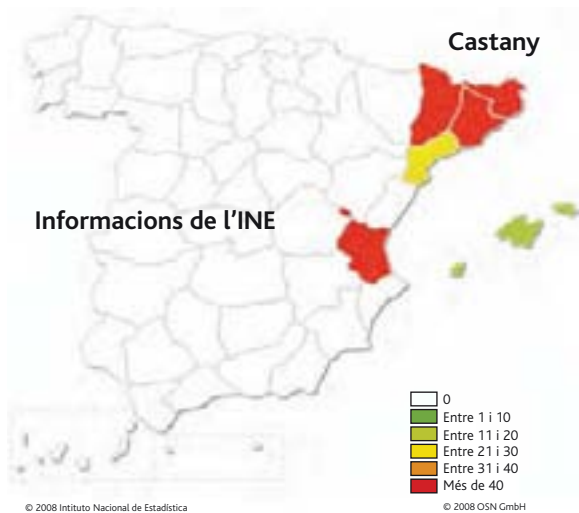

Figura 6. Representació gràfica de la distribució estatal del cognom Castany segons les informacions de l'Institut Nacional d'Estadística (INE)

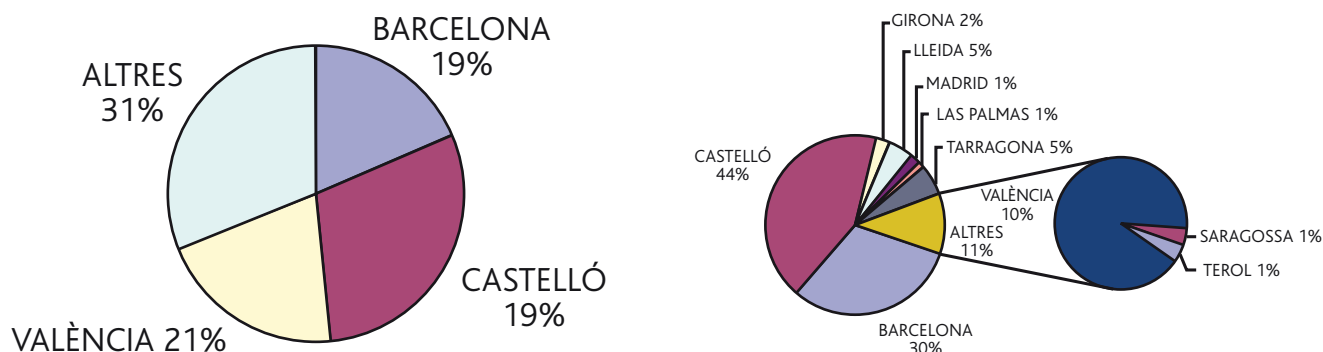

Figura 7. Representació gràfica de la distribució estatal dels cognoms Sales i Safont les informacions de l'Institut Nacional d'Estadística (INE).

Activitat 5

Protocol. L'activitat consisteix a elaborar individualment l'arbre genealògic. Exemples d'aquesta activitat poden trobar-se'n a Internet. Seguint l'esquema dels passos del procedir científic, tindriem:

- a) Hipòtesi. Vull conèixer el meu arbre genealògic.
- b) Comprovació:
  - 1. Treball de camp. Enquesta *familiar*.
  - 2. Treball a casa. Elaboració de l'arbre.
- c) Resultats.
- d) Discussió.

Activitat 6

Protocol. Aquesta és una activitat semàntica. L'activitat consisteix a buscar als diferents diccionaris (sempre millor si són etimològics) els termes —normalment substantius— que apareixen als fullets i que en algun moment històric algú va batejar. Seguint l'esquema dels passos del procedir científic, tindriem:

- a) Hipòtesi. Vull conèixer els significat dels noms...
- b) Comprovació:
  - 1. Treball de camp. Recerca de noms al fullet i ús dels diccionaris etimològics.

2. Treball a casa.

- c) Resultats.
- d) Discussió.

Noms	Significat
la Trencadella	Nom d'una espècie de <i>sàlix</i> (salzes)
Cagaferal	Escòria produïda en un forn de ferro
el Bovalar	Límit, molló, fita
la Bastida	Construcció provisional
la Gronsa	Tremuja (aparell sacsejant dels molins)
la Merlota	Construcció enmig d'una torre per llançar projectils
la Pica	Arma o peça de pedra amb una concavitat per rebre aigua
la Torressa	Torre gran
el Sitjar	Lloc de sitges
la Pollosa	Nom d'arbre, insecte, pollet
les Covatelles	Derivat de <i>covard</i>

Taula 2. Significat d'alguns noms de partides apareguts al fullet d'Onda segons el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (Coromines 1980)

És interessant consultar el treball de Sentandreu Esquer (2010) respecte de la toponímia de Bellús, ja que en aquest treball podem trobar idees força interessants en la línia de les que he presentat en aquesta comunicació.

BIBLIOGRAFIA

- ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA (2009): *Corpus toponímic valencià*, Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, València.
- CASTANY ÀLVARO, Joan (1991): «Ornitofauna i vegetació del Riu Anna al seu pas pel terme d'Onda», dins *Butlletí d'Estudis Onders*, Onda.
- (2004): *Toponímia dels Pobles Valencians, Onda*, núm. 58, Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la llengua, València.
- (1987): *Marc curricular*, Generalitat Valenciana.
- COROMINES, Joan (1980): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Curial Edicions Catalanes, Barcelona.
- GIMENO SACRISTÁN, José (1981): *Teoría de la enseñanza y desarrollo del currículo*, Anaya-2, Madrid.
- SENTANDREU ESQUER, Arantxa (2010): «Toponímia de Bellús», dins *Actes de la III Jornada d'Onomàstica. Xàtiva*, Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, València.

ELS HABITANTS DE LA TINENÇA DE BENIFASSÀ L'ANY 1817

Ventura Castellvell

En l'Arxiu Històric Diocesà de Tortosa es conserven diversos padrons del bisbat de Tortosa, entre ells sis de la Tinença de Benifassà. Només falta el del Bellestar. Es van fer l'any 1817 per ordre del bisbe Manuel Ros de Medrano, nascut a Ourense el 1756, diputat del sector absolutista en les Corts de Cadis i bisbe de Tortosa de 1814 a 1821, any de la seua mort.

En una circular datada el 7 de març de 1817¹ el bisbe demana als rectors una completa informació sobre els veïns de les seues parròquies. Per les respostes sabem que volia conèixer el nombre de parroquians, els noms dels caps de casa i dels familiars que hi vivien, els lligams familiars que hi havia entre ells, la seua situació econòmica i laboral, l'ofici, l'edat, el grau de pobresa, si treballaven o la seua capacitat per al treball. Pretenia conèixer l'estat en què es trobaven les parròquies i la situació dels veïns del bisbat en una època de grans canvis econòmics, socials, ideològics i polítics després de la Guerra del Francès.

La informació d'aquest padró és molt valuosa. Ens trobem davant d'un document excepcional per a l'època. Fins llavors la informació demogràfica i antropològica ens havia arribat a través de les relacions nominals dels fogatges i morabatins, manifestació de prestació d'homenatge, de talles

(relacions de contribuents), d'estims (avaluació dels béns dels contribuents), d'homes d'armes, dels cadastres, les llibretes de compliment pasqual (parroquians majors de 7 anys que s'havien confessat i per tant podien combregar), capbreus, etc. Tots cenyits a la funció que els havia originat i per tant amb una informació parcial, molt limitada.

Amb aquest padró ens trobem amb la relació de veïns coneguda més completa anterior a l'establiment del Registre Civil l'any 1870, creat per a registrar tots els veïns d'una població, amb noms i cognoms, la data de naixement, nacionalitat, el domicili (carrer i número de la casa o de les cases de fora del nucli), l'estat civil, si s'han absentat de la població i la data i causa de la defunció. El Registre Civil és un document oficial que es manté actualitzat introduint-hi regularment els canvis que es produeixen en les dades que conté. En canvi, el padró de 1817 no va tenir continuïtat i per tant no va actualitzar les novetats que es produïen. A més, la informació que ens ha arribat no coincideix en tots els apartats perquè el compliment per part dels rectors va ser desigual. Alguns no indiquen els noms dels fills, altres l'edat i en pocs casos s'indica l'activitat laboral. A més, no tots els rectors van respondre. Potser per això el padró del Bellestar no es troba en l'arxiu del bisbat. Així doncs, aquest padró és un document singular, d'un moment concret, quan el bisbat va voler tenir notícia precisa de la situació social dels veïns de les seues parròquies.

1. Cap dels padrons de la Tinença indica la data de la circular. El 7 de març és la data que indica Josep Alanyà en els llibres sobre els padrons de Batea i Cincorres.

Les respostes, totes escrites en castellà, van trigar més de tres mesos i corresponen a dates diferents. El rector de Castell de Cabres respon el 16 de juny, el de la Pobla de Benifassà, el 24 de juny, i el de Bel, el 3 de juliol. Els padrons del Boixar, Coratxà i Fredes no porten cap data.

EL PADRÓ DE 1817 DE LA TINENÇA DE BENIFASSÀ

La Tinença de Benifassà està formada per set pobles que des del segle XIII i fins al segle XVIII havien estat sota la jurisdicció feudal del monestir cistercenc de Santa Maria de Benifassà. En el segle XX la comarca va anar perdent població fins a arribar als aproximadament 264 habitants de l'any 2006 (la Pobla de Benifassà 113, Coratxà 26, el Bellestar 46, el Boixar 18, Fredes 21, Bel 21 i Castell de Cabres 19). En canvi, el 1817, sense el padró del Bellestar, que s'ha perdut o no es va arribar a fer, hi havia 1.432 habitants (la Pobla 440, Coratxà 88, el Boixar 395, Fredes 109, Bel 145 i Castell de Cabres 255). Actualment aquests set termes formen part de tres municipis diferents dins de la comarca del Baix Maestrat. La Pobla de Benifassà va incorporar el 1972 el municipi de Coratxà, i el 1977, els del Bellestar, el Boixar i Fredes. Bel es va agregar l'any 1971 al municipi de Rossell, fora de la Tinença, i Castell de Cabres es manté com a terme municipal independent.

El padró de Bel porta la data del 3 de juliol de 1817 i enumera 145 habitants, 108 vivien en el poble i 37 en els masos: mas de Mariner, mas de n'Insa, mas Nou i en tres cases que hi havia en el mas dels Cardones. El padró numera les cases del poble, especifica els masos pel seu nom, i per columnes indica els noms dels caps de casa i a continuació els de tots els estadants, la seua relació amb el cap de la família, afegeix l'estat civil dels caps de casa i del fills casats que hi conviuen, el grau de pobresa d'algunes famílies, indica en pocs casos qui són jornalers i al final posa l'edat de tots els veïns. El rector Mathías Boria, que signa el document, extreu la informació de la llista parroquial «que obra en mi poder», segons diu, i no s'inclou en el llistat, però a l'hora de numerar les cases fa un salt de la número 13 a la 15. La que falta podria ser la que ell habitava.

Els padrons del Boixar, Coratxà i Fredes no porten data ni signatura. Els tres estan en el mateix plec de fulls escrits per la mateixa mà, segurament la del rector del Boixar.

Estableix vuit columnes amb: *a*) el número de la casa per carrers, *b*) el nom del cap de família, indicant si és casat, viu o viuda, *c*) els individus que hi ha en la família sense posar-hi el nom, *d*) els pobres que viuen en el terme, *e*) els pobres que hi viuen la major part de l'any (columna que no té cap anotació), *f*) l'edat dels diferents membres de la casa, *g*) el seu estat de salut i *h*) si poden o no poden treballar. El padró indica 395 veïns al Boixar, 323 en el poble i 72 en els masos. La relació la fa per barris o carrers (carrer de l'Abadia, Cap de la Vila, el carrer Major, la plaça, el carrer d'en Rubia, el carrer del Sol de la Vila i el carrer del Sol) i per masies (de l'Hostalet, de Navarro, del Mas Blanc, del Barranc del Magraner, aquestes dues amb tres cases cadascuna, i la d'en Roda, amb dues cases). Coratxà tenia 88 habitants, 57 en el poble i 31, la resta, en la masia d'en Jaume, la masia d'en Joaquim i la masia de la Canal d'en Pavia. Fredes tenia 109 habitants, 89 en el poble i 20 repartits entre la masia de Trenca Aladres i la de les Covetes d'en Solar. Coratxà i Fredes segons el padró són annexos del Boixar.

El padró de Castell de Cabres, tancat el 16 de juny de 1817, enumera 255 habitants, 138 vivien en el poble i 117 en les masies, sense especificar-ne el nom. La llista l'encapçala el mossén, que signa al final després d'afirmar que és «fielmente formado sin exceptuar ninguna persona». Cada casa és un breu paràgraf iniciat pel nom del cap de la família, que indica si està casat i amb qui, el nombre de fills, precisant en algun cas si són grans o petits i ocasionalment l'edat, l'estat civil i si hi conviuen altres parents o criats. Acaba fent un comentari sobre l'estat físic del cap de casa, el grau de pobresa i si pot o no pot treballar. Al costat, en el marge, anota si és jornalero, propietari, *colono* i, a vegades, l'ofici.

A la Pobla de Benifassà hi havia 440 habitants el 24 de juny de 1817, «en el dia de la fecha», afirma el seu rector. Estan especificats en una columna iniciada pel cap de casa, seguit per l'esposa, els fills, les esposes o els marits dels fills i les filles, néts i algun criat. Del cap de casa, de l'esposa i de la majoria d'enumerats que no són descendents del cap de casa indica el nom i cognom. Dels descendents en línia directa, fills i néts, només posa el nom de pila. Sovint fa comentaris sobre l'estat físic, la situació laboral o econòmica del cap de casa i algunes poques vegades afegeix breus anotacions al costat d'algun dels referits.

L'ONOMÀSTICA DEL PADRÓ DE 1817

La demografia i l'onomàstica són els dos aspectes més destacats d'aquests padrons. La toponímia és escassa i queda reduïda al noms de les poblacions, dels carrers o barris del Boixar i dels masos habitats de Bel, el Boixar, Coratxà i Fredes. L'antroponímia és molt més rica. A través d'aquests padrons coneixem la totalitat de cognoms que porten els veïns de la comarca, amb l'excepció del Bellestar, i els prenom, castellanitzats, de la majoria. La manca d'uniformitat en la presentació de la llista d'habitants fa del document una font d'informació desigual pel que fa als noms de bateig. En canvi, en el que sí que coincideixen els sis padrons és en el nombre total de veïns per cases o per grups familiars encapçalats pel nom del cap de família, masculí en la gran majoria dels casos, femení en el cas de viudes i, excepcionalment, solter o soltera.

Els 22 caps de casa masculins de Bel porten 13 cognoms diferents, entre els quals destaquen Cardona, Fonollosa i Sabater, i les 3 dones viudes caps de casa es diuen Cardona, Fonollosa i Palós. També és Cardona el cognom més habitual de les esposes dels caps de casa. El padró enumera 30 noms de pila masculins diferents per a 75 homes (caps de casa, fills, gendres, algun criat i el rector). Entre ells el més habitual és Josef, seguit de Domingo, Joaquín i Pedro. Cal destacar la deformació de *Casimiro* per *Casamiro*, escrit així les dues vegades en què apareix, i el curiós *Rudecindo*. De dones se n'enumeren 70 (caps de casa, esposes dels caps de casa, filles i nores) i porten 29 noms diferents. El més usual és María, seguit de Josefa, Francisca, Joaquina i Ramona. Destaca la forma catalana de Joana escrita així les dues úniques vegades en què apareix.

Del Boixar només especifica el nom del cap de casa. Cap altre membre de la família apareix amb els seus noms. El cognom més portat pels homes és Abella, seguit per Roda, Prades, Sabater, fins a 26 cognoms diferents per a un total de 67 homes. Les dones caps de casa són 13 i porten 10 cognoms diferents. Segura i Roda són els dos més habituals. Cal destacar la presència del mateix cognom amb dues variants gràfiques, Armengot i Armingot. Entre els noms de pila masculins sobresurten Josef, Joaquín i Manuel, fins a un total de 35 noms diferents per a 67 individus, gairebé un nom per a cada dos homes. Entre un total de 13 dones sobresurt el nom

de Francisca, que porten quatre dones. La resta no repeteixen cap nom.

A Coratxà hi ha 9 cognoms diferents que porten un total de 12 individus. Barberà, Sans i Albesa dues vegades i la resta només una. Les dues úniques dones caps de casa són viudes i es diuen Roda i Segura. Hi ha 9 noms de pila masculins, Joaquín apareix tres vegades i Josef dues, la resta només una, i les dues dones es diuen Bárbara i Rosa.

A Fredes hi ha 7 cognoms diferents portats per 13 homes caps de casa, Royo, Berge i Abella són els més usuals i Roda el de l'única dona. Els noms de pila masculins són 13, tants com homes. L'únic nom femení és Pabla.

El cognom més habitual dels caps de casa masculins de Castell de Cabres és Segura, que porten 12 homes, seguit de Gasulla, Godes i Juny fins a un total de 20 cognoms per a 43 individus. Les 41 dones, esposes dels caps de casa o viudes, porten 27 cognoms diferents. També és Segura el més usual, seguit de Sebastià i Gasulla, que una vegada apareix escrit en Gassulla. El noms de pila masculins més portats són Vicente, Francisco i Josef, fins a 23 noms diferents per als 45 homes referits, la majoria dels caps de casa, però també dels cònjuges de les filles, de les nétes i del rector. Entre les dones són María, Joaquina, Josefa, Antonia, Manuela i Rosa, fins al 22 noms diferents que porten 53 dones.

A la Pobla de Benifassà el cognom més portat pels homes que són caps de casa és Verge, seguit per Gavaldá, Sabater, Prades, Girona fins a 37 cognoms diferents que porten 90 individus. També entre els cognoms de les esposes i de les viudes o solteres caps de casa el més habitual és Verge, seguit per Sabater, Guimerà, Gavaldá i Segura. Entre els noms de pila masculí trobem que el més utilitzat és José o Josef, seguit de Jacinto, Joaquín, Juan, Ramón, Miguel, Francisco, Pedro, etc. fins a 43 noms diferents per a un total de 225 homes. Entre els femenins destaca el de Josefa, seguit de Teresa, María, Rosa, Francisca, Antonia, etc. fins a 53 noms per a 214 dones, entre ells el curiós Junibia.

En els quadres que vénen a continuació es pot veure la diversitat onomàstica de la Tinença. Al costat dels cognoms més estesos (Verge, Segura i Prades), n'hi ha una trentena que apareixen una sola vegada. Entre els noms de bateig masculins destaca per sobre de tots Josep, escrit indistintament José o Josef, i a

molta distància Joaquín, Jacinto i Ramón. El noms femenins tenen en Josefa el més usual, seguit de María, Teresa (escrit alguna vegada Theresa) i Francisca. Entre les dones destaca l'abundància de noms masculins feminitzats. A més de l'esmentat Francisca i altres també habituals (Antonia, Joaquina, Manuela, Ramona, Tomasa o Vicenta) n'hi ha d'excepcionals (Felipa, Gerarda, Leandra, Lorenza, María Ildefonsa, Pabla, Silvestra, Simeona o Tadea).

En tots els noms s'ha mantingut la forma castellana del document i les variants gràfiques ocasionals dels cognoms

(Baiarri o Bayarri, Gassulla o Gasulla...) i dels noms de bateig (Jayme, Silbestre, Theresa...), així com les deformacions populars o de l'escrient (Casamiro, Dionicio, Cíclia, Caramela o Madalena). També s'han mantingut separadament els noms compostos que podrien haver-se agrupat amb alguna de les formes simples corresponents. Així en el cas dels noms d'home Bautista, Juan i Juan Bautista, i entre els femenins Anna i Ana María, Antonia i María Antonia, Josefa i María Josefa, Rosa i María Rosa, Teresa i María Teresa.

QUADRES

Cases i veïns de la Tinença de Benifassà segons els padrons de 1817

Padró de la Tinença de Benifassà l'any 1817	Poble		Masies		Total	
	Cases	Veïns	Cases	Veïns	Cases	Veïns
<i>Mas de Mariner</i>			1	5		
<i>Mas de Ninsa</i>			1	12		
<i>Mas dels Cardones</i>			3	11		
<i>Mas Nou</i>			1	9		
Bel^a	20	108	6	37	26	145
<i>Barrio o calle de la Abadía</i>	8	34				
<i>Barrio o Cabo de Villa</i>	10	37				
<i>Calle Mayor</i>	15	74				
<i>Plaza</i>	3	12				
<i>Calle den Rubia</i>	4	19				
<i>Calle de Sol de Vila</i>	8	38				
<i>Calle del Sol</i>	22	109				
<i>Hostalet</i>			1	8		
<i>Masía de Navarro</i>			1	6		
<i>Masías llamadas el Mas Blanc</i>			3	24		
<i>Masía den Roda</i>			2	10		
<i>Barranco del Malgraner</i>			3	24		
El Boixar	70	323	10	72	80	395
<i>Masía de Jaime</i>			1	6		
<i>Masía de Joaquín</i>			1	11		
<i>Masía de la Canal den Pavía</i>			2	14		
Coratxà	10	57	4	31	14	88

a. S'ha afegit una casa i un habitant més corresponent al rector, que signa però no consta en la relació.

<i>Masia de Trenca Aladres</i>			1	13		
<i>Masia de les Cobetes Densolar</i>			1	7		
Fredes	12	89	2	20	14	109
Castell de Cabres	31	138	15	117	46	255
La Poble de Benifassà	-	-	-	-	100	440
El Bellestar	-	-	-	-	-	-
Total	143	715	37	277	281	1432

Cognoms

Cognoms ^b	Bel		El Boixar		Coratxà		Fredes		Castell de Cabres		La Poble de Benifassà		Total	
	H	D	H	D	H	D	H	D	H	D	H	D	H	D
Abella			14				2			1			16	1
Adell									1	1	1	1	2	2
Albert											1		1	
Albesa					2								2	
Allepuz										2				2
Antolí									1			2	1	2
Aparici												2		2
Armengot Armingot			1	1									1	1
Arrufat			1						2	2			3	2
Balauder			3										3	
Baiarri/Bayarri											2	1	2	1
Balaguer												1		1
Barberà	1				2				1	1		2	4	3
Bayà											2		2	
Bayod			1						1				2	
Bel			3								1	1	4	1
Bertomeu											1		1	
Beltrán											1	1	1	1
Benet	1												1	
Bonet										1				1
Boix							1						1	

b. A Bel, Castell de Cabres i la Poble de Benifassà els cognoms són els dels caps de casa i els dels cònjuges. En el cas del Boixar, Coratxà i Fredes només els dels caps de casa.

Bonfill			2									2	
Boria	1											1	
Borràs										3	1	3	1
Carbó											1		1
Carceller			2	1					2			2	3
Cardona	3	5	1	1	1				1	1	2	6	9
Casanova										1	2	1	2
Castelló											1		1
Carlus			1									1	
Chagues										2		2	
Chulvi										1		1	
Eroles									1				1
Feixell											1		1
Ferrer								2	1	2	2	4	3
Fonollosa	3	1							1		2	3	4
Gascó	1										1	1	1
Gassulla Gasulla	1							5	3			6	3
Gavaldá Gabaldá	2		1							7	5	10	5
Gil					1							1	
Giner		1		1					1				3
Girona										4	3	4	3
Gisbert					1				1	3		4	1
Godes								3			1	3	1
Grau		2											2
Guasch				1					1				2
Guimerá				1				1	1		5	1	7
Insa		1											1
Ibáñez								1				1	
Jovani		1							1				2
Juny								3	1			3	1
Llopis								1				1	
Lluch											1		1
Mariner	2	2										2	2
Martí	2		1								2	3	2
Mas											1		1
Melián							1					1	
Meseguer								1		1	1	2	1
Millar											1		1
Miravet											1		1
Miró										1		1	

Olivé											1	1	1	1	
Ortí											2	2	2	2	
Pallarés	1	1			1					2	3	2	5	5	
Palós		1								1				2	
Pastor											1		1		
Peris											1	1	1	1	
Pitarch												1		1	
Pla	1		2	1	1					1		1	4	3	
Prades		2	7	1						1		6	5	14	8
Prats										1				1	
Querol										1	3	2	3	3	
Rallo			2							2	2	1		5	2
Ramón												1			1
Roda	1		8	2		1		1			1	2	10	6	
Roig											1	1	1	1	
Royo			2				4				1		7		
Sabater Sabaté	3		4								7	6	14	6	
Sales											1	2	1	2	
Salom											1		1		
Sanjuán										1					1
Sans			1		2									3	
Sebastià										1	3	2		3	3
Segarra											1	1	1	1	
Segura			2	3		1	1			12	6	1	4	16	14
Sentelles			2											2	
Serranía												1			1
Serrat			1											1	
Serret			2											1	
Soler			1											1	
Tadeo			1											1	
Tallada											1			1	
Ternen							1							1	
Ulldemolins										1				1	
Valero												1			1
Verge / Berge		1	1				3				20	10	24	11	
Vilalta					1					2				3	
Viola												1			1
Zaragoza											1				1
TOTAL	23	18	67	13	12	2	13	1	43	41	90	82	248	165	

Noms de pila masculins

Nom de pila	Bel ^c	El Boixar ^d	Coratxà ^e	Fredes ^f	Castell de Cabres ^g	La Pobla de Benifassà ^h	Total
Agustín						2	2
Alberuo	1						1
Alejandro		1					1
Ambrosio					1		1
Andrés		1		1	2	1	5
Antonio			1		1	3	5
Baltasar / Balthasar		1				3	4
Bartolomé	1					1	2
Basilio						1	1
Bautista	1					5	6
Benito		1			1		2
Bernabé		2					2
Bernardo	1			1		1	3
Bernardino					1		1
Blas		1				1	2
Bruno		1		1			2
Carlos					1	1	2
Casimiro / Casamiro	2				1	1	4
Dionicio						1	1
Domingo	8	2		1	2	6	19
Enrique						2	2
Estevan					1		1
Francisco	3	3		1	4	9	20
Feliciano	1						1
Felipe		1				3	4
Fernando		2				2	4
Florencio		1					1
Fulgencio					1		1
Gabriel		2					2
Gaspar	1						1
Gregorio	1	1		1			3
Hilarión		1					1
Ignacio	1					1	2
Ildefonso	1					2	3
Inocencio		1				2	3

c. Noms dels caps de casa, fills, cònjuges de les filles, criats i rector.

d. Noms dels homes que són cap de casa.

e. Noms dels homes que són cap de casa.

f. Noms dels homes que són cap de casa.

g. Noms dels caps de casa, dels cònjuges de les filles o nétes i del rector.

h. Noms de pila masculins dels caps de casa, familiars, criats, mossos i del rector.

Jacinto	2	3	1		1	19	26
Jaime / Jayme	3	1	1				5
Jerónimo		1					1
Joaquín	6	5	3	1	2	19	36
José / Josef	11	7	2	1	4	56	81
Juan		3			2	14	19
Juan Bautista	2					1	3
León						1	1
Lorenzo	2				2		4
Macario						1	1
Manuel	2	5		1	2	6	16
Marcos	1						1
Mariano		1					1
Martín						2	2
Mateo		2					2
Matías / Mathías	4	1				1	6
Mauro				1			1
Melchor		1					1
Miguel		1	1		2	10	14
Modesto						1	1
Nicolás					1		1
Pablo	1						1
Pasqual	2	2	1			3	8
Pedro	5	2	1			9	17
Rafael					1	1	2
Ramón	3	2	1	1	2	14	23
Rudecindo	1						1
Rufo	2						2
Salvador				1		3	4
Silvestre / Silbestre		2					2
Simón						1	1
Tadeo		1					1
Tomás / Thomás	4	2			2	3	11
Valentín						1	1
Vicente	1	3		1	8	6	19
Víctor	1						1
Victoriano						1	1
Waldo						1	1
TOTAL	75	67	12	13	45	222	434

Noms de pila femenins

Nom de pila	Bel ⁱ	El Boixar ^j	Coratxà ^k	Fredes ^l	Castell de Cabres ^m	La Pobla de Benifassà ⁿ	Total
Águeda						2	2
Agustina					1	3	4
Ana María	1						1
Ángela						1	1
Anna						1	1
Antonia	2				4	9	15
Apolonia	1						1
Aura						1	1
Bárbara			1		2	4	7
Benita						2	2
Bernarda	1				1	2	4
Carmela / Caramela						4	4
Casilda		1					1
Catharina						1	1
Cicilia						1	1
Clara	1					2	3
Engracia						2	2
Esperanza					1		1
Felipa					1		1
Francisca	5	4			2	10	21
Gabriela						3	3
Gerarda						2	2
Gerónima	1						1
Gertrudis					1		1
Isabel						2	2
Joana / Juana	2				1	1	4
Joaquina	5	1			5	5	16
Josefa	7	1			5	36	49
Juliana						2	2
Junibia						1	1
Justa	3						3
Leandra						2	2
Liberada						1	1
Lorenza						1	1
Lucía					1		1

i. Noms de dona caps de casa, cònjuges dels cap de casa masculins i familiars.

j. Noms de dona que són cap de casa.

k. Noms de dona que són cap de casa.

l. Noms de dona que són cap de casa.

m. Noms de dona caps de casa i cònjuges dels caps de casa, dels fills o dels néts.

n. Noms de dona caps de casa i familiars.

Luisa					2		2
Magdalena / Madalena		1				4	5
Manuela	4	1			4	8	17
Marcela					1		1
María	11	1			9	14	35
María Antonia						1	1
Mariana	3				1	5	9
María de los Dolores						1	1
María Ildefonsa						1	1
María Josefa						1	1
María Rosa	2						2
María Teresa						1	1
Matilde						1	1
Máxima						1	1
Miguela						3	3
Mónica					1		1
Pabla				1			1
Pasquala		1				1	2
Patricia	1						1
Paula	1					1	2
Petronila	1						1
Polonia					1		1
Rafaela	1					1	2
Ramona	5				3	5	13
Raymunda						3	3
Rita						8	8
Rosa	2		1		4	11	18
Salvadora	1						1
Sebastiana		1					1
Serafina						1	1
Silvestra	1						1
Simeona						1	1
Simona	1						1
Susana	1						1
Tadea / Tadhea	1					1	2
Tomasa / Thomasa	1					7	8
Teresa / Theresa	2	1			2	23	28
Valentina						1	1
Vicenta	2					8	10
TOTAL	70	13	2	1	53	214	353

PADRONS DE LES PARRÒQUIES DE LA TINENÇA DE BENIFASSÀ
DE L'ANY 1817 QUE ES CONSERVEN EN L'ARXIU HISTÒRIC
DIOCESÀ DE TORTOSA²

Bel

Padrón de los vecinos cabeza de familia de que se compone esta parroquia del lugar de Bel con expresión de las personas que cada uno mantiene y de su edad. Año 1817.

Nombres		Años	
Josefa Cardona	viuda, pobre de solemnidad	60	
Josefa Fonollosa	hija de la viuda	24	
Marcos Prades	yerno de la viuda, jornalero	40	
María Fonollosa	muger de Marcos	40	
Ramón Prades	hijo	12	
Joaquina Prades	hija	10	
Josef Prades	hijo	7	
Domingo Prades	hijo	3	
Gerónima Fonollosa	viuda	40	
Juan Bautista Martí	hijo, casado	18	
María Prades	su muger	28	
Pedro Martí	hijo de la viuda	14	
Justa Martí	hija de la viuda	8	
Domingo Benet	casado	53	
Petronila Verge	su muger	40	
Mathías Benet	hijo, casado	22	
Salvadora Segura	muger de Mathías	30	
Domingo Benet	hijo de Domingo	19	
Paula Benet	hija de Domingo	14	
Jayme Benet	hijo de Domingo	12	
Lorenzo Benet	hijo de Domingo	9	
Silvestra Benet	hija de Mathías	1	
Casamiro Fonollosa	viudo	72	
Pedro Fonollosa	hijo, casado	36	
Apolonia Cardona	su muger	34	
Josef Fonollosa	hijo de Pedro	14	
Domingo Fonollosa	hijo de Pedro	12	
María Fonollosa	hija de Pedro	9	
Thomás Fonollosa	hijo de Pedro	5	
Joaquín Gavaldá	viudo	51	
Mathías Gavaldá	hijo, casado	27	
María Roda	su consorte	26	
Bautista Gavaldá	hijo de Joaquín	18	
Vicente Gavaldá	hijo de Joaquín	15	
Jayme Gavaldá	hijo de Joaquín	12	
Joaquín Gavaldá	hijo de Mathías	5	
Mariana Gavaldá	hija de Mathías	2	
Joaquín Roda	casado	53	
Vicenta Pallarés	consorte	51	
Lorenzo Roda	hijo de Joaquín, casado	28	
Josefa Grau	consorte de Lorenzo	25	
Vicenta Roda	hija de Lorenzo	1	
Ignacio Gasulla	viudo	63	
Susana Gasulla	hija de Ignacio	29	
Pablo Mariner	casado, jornalero	30	
Ramona Giner	consorte	28	
María Mariner	hija	3	
Casamiro Gavaldá	casado	54	
Patricia Jovani	consorte	48	
María Rosa Gavaldá	hija	22	
Francisca Gavaldá	hija	17	
Antonia Gavaldá	hija	14	
Joaquín Gavaldá	hijo	9	
Clara Gavaldá	hija	6	
Jacinto Barberá	casado, jornalero	56	
Josefa Cardona	consorte	42	
Pasqual Cardona	hermano de Josefa, [ ]	40	
Pasqual Sabater	casado	37	
Bernarda Cardona	consorte	37	
Ramona Sabater	hija de Pasqual	8	
María Sabater	hija de Pasqual	5	
Francisco Pallarés	casado	60	
Joaquina Prades	consorte	50	
Juan Bautista Pallarés	hijo, casado	30	
Joana Fonollosa	consorte de Bautista	25	
Josef Pallarés	hijo de Francisco	12	
Joana Pallarés	hija de Bautista	4	
Pedro Gascó	viudo	52	
Josef Gascó	hijo de Pedro, casado	22	
María Cardona	consorte de Josef	21	
Ildefonso Gascó	hijo de Pedro	28	
María Gascó	hija de Pedro	14	
Joaquina Gascó	hija de Pedro	10	
Mathías Gascó	hijo de Josef	1	
María Palós	viuda	50	
Alberto Sabater	hijo de la viuda, ciego	23	

2. Entre claudàtors alguns noms de difícil lectura amb la forma aproximada, només parcial o en blanc.

Domingo Fonollosa	casado	52	María Rosa Cardona	hija de Joaquín	17
Antonia Cardona	consorte	50	Joaquín Cardona	hijo de Joaquín	13
Thomás Fonollosa	hijo de Domingo, casado	26	Tadea Cardona	hija de Joaquín	9
Simona Pla	consorte de Thomás	33	Josef Cardona	hijo de Jacinto	7
Josef Fonollosa	hijo de Domingo	15	Gaspar Cardona	hijo de Jacinto	5
Domingo Fonollosa	hijo de Domingo	12	Ramona Cardona	hija de Jacinto	2
Francisco Pla	casado	37	Mas dels Cardones		
Justa Insa	consorte de Francisco	26	Rudecindo Cardona	casado	50
Joaquina Pla	hija de Francisco	6	Manuela Grau	su consorte	45
Theresa Pla	hija de Francisco	3	Manuela Cardona	hija de Rudecindo	15
Ana María Pla	hija de Francisco	1	Ramón Cardona	hijo de Rudecindo	12
Rufo Sabater	casado	40	Josef Martí	casado	30
Manuela Prades	consorte de Rufo	40	Manuela Cardona	consorte	28
Rosa Sabater	hija de Rufo	14	Feliciano Sabater	casado	64
Thomás Sabater	hijo de Rufo	11	Francisca Mariner	consorte	56
Mariana Sabater	hija de Rufo	8	Víctor Sabater	hijo de Feliciano, casado	30
Jayme Sabater	hijo de Rufo	5	María Cardona	consorte de Víctor	26
Ramona Sabater	hija de Rufo	2	Josefa Sabater	hija de Feliciano	23
Rufo Sabater	criado	22	Mas Nou		
Pedro Fonollosa	viudo	70	Pedro Cardona	casado	55
Bernardo Fonollosa	casado	34	Thomasa Grau	consorte	42
Francisca Pallarés	consorte de Bernardo	25	Ramón Cardona	hijo de Pedro, casado	28
Josef Fonollosa	hijo de Bernardo	8	Francisca Cardona	consorte de Ramón	19
Francisca Fonollosa	hija de Bernardo	5	Thomás Cardona	hijo de Pedro	16
Pedro Fonollosa	hijo de Bernardo	2	Domingo Cardona	hijo de Pedro	14
Josef Martí	casado	62	Josef Cardona	hijo de Pedro	9
Theresa Mariner	consorte	50	Joaquina Cardona	hija de Pedro	6
Josef Martí	hijo	20	Ramona Cardona	hija de Pedro	2
María Sabater	consorte de Josef	18			
Justa Martí	hija de Josef	28			
Domingo Martí	hijo de Josef	14			
Masías					
Mas de Mariner					
Francisco Mariner	viudo	45			
Rosa Mariner	hija de Francisco	22			
Gregorio Mariner	hijo de Francisco	17			
Josefa Mariner	hija de Francisco	14			
Bartolomé Mariner	hijo de Francisco	11			
Mas de Ninsa					
Manuel Cardona	viudo	78			
Manuel Cardona	hijo, viudo	50			
Joaquín Cardona	hijo de Manuel, casado	53			
Josefa Gavaldá	consorte de Joaquín	53			
Jacinto Cardona	hijo de Joaquín, casado	30			
Rafaela Pla	consorte de Jacinto	35			

Certifico el abaxo firmado Regente de esta Parroquial Yglesia que el antecedente padrón está fielmente copiado de la lista parroquial que obra en mi poder. Y para que conste lo firmo de mi mano en Bel a los tres días del mes de julio del año 1817.

Fr. Mathías Boria, regente

Boxar

<i>Cabezas de casa</i>	<i>Individuos de que se compone esta familia</i>	<i>Pobre</i>	<i>Su edad. Su salud. Pueden o no trabajar</i>
------------------------	--	--------------	--

Barrio o calle de la Abadía

Jacinto Gabaldá, viudo	Un hijo, dos hijas, una de ellas casada con un soldado que sirve al rei, i una nieta	Pobres de solemnidad	62 años, el hijo 18 años, la una hija 28, la otra 13, la nieta 2. Todos robustos i [ ]. Todos aptos para el trabajo
Jacinto Cardona, viudo	Una hija casada que vive con su marido i tiene tres hijos i una hija		
Fernando Bel, casado	Muger i tres hijos	Pobres	38 años, su muger 28, sus hijos el uno 7, el otro 4 i el otro 1. Enfermizo, los demás robustos. Pueden trabajar poco
María Segura, viuda	Un hijo	Pobre	42 años i el hijo 6. Enfermiza. Puede trabajar poco
Gabriel Carlus, casado	Muger		
Felipe Roda, casado	Su muger, un hijo casado que vive con su muger i tres hijos		
Florencio Soler, casado	Su muger i una hija	Pobre	48 años, su muger 44 i su hija 5. Robustos todos Pueden trabajar
Ramón Bonfill, casado	Su muger	Pobre	De 23 años, su muger 21. Robustos. Pueden trabajar

Barrio de Cabo de Villa

Tadeo Melián, viudo	Un hijo casado que vive con su muger		
Thomás Prades, casado	Su muger i una niña		
Manuel Abella, casado	Su muger		
Manuela Guasch, viuda	Dos hijos	Pobres de solemnidad	38 años, el primer hijo 10 años i el otro 8. Robustos todos. Puede trabajar
Benito Prades, casado	Su muger	Pobres de solemnidad	84 años, su muger 78. Enfermizos. No pueden trabajar
Juan Prades, casado	Su muger i tres hijos		
Francisco Abella, casado	Su muger i quatro niñas	Pobres	38 años, su muger ídem, la primera hija 44 (sic) años, otra 9, otra 6 i la otra 3. Robustos todos. Pueden trabajar
Melchor Rallo, casado	Su muger, dos hijos solteros i otro de casado que vive con su muger		
Mariano Roda, casado	Su muger i un hermano		
Francisca Giner, viuda	Un hijo soltero i otro de casado que vive con su muger		

Calle Mayor

Joaquín Prades, casado	Su muger i quatro hijos		
Blas Abella, casado	Su muger i un niño		
Bruno Serret, casado	Su muger, dos hijas solteras i una de casada que vive con su marido		
Josef Roda, casado	Su muger, dos hijos mozos i dos hijas solteras		
Josefa Guimerá, viuda	Tres hijas solteras i una de casada que vive con su marido		
Vicente Berge, casado	Su muger i un hijo		
Juan Bel, casado	Su muger, una niña i una sobrina huérfana de edad de 10 años		
Silbestre Sentelles casado	Su muger i un sobrino casado que vive con su muger		
Gabriel Abella, casado	Su muger, dos hijos, una niña i un oficial de texedor		
Alejandro Arrufat, casado	Su muger, con dos hijos i tres hijas	pobres	Su edad 47 años, su muger 40, un hijo 11, el otro 7, la una hija 17, la otra 15 i la otra 4. Robustos. Pueden trabajar
Josef Armengot, casado	Su muger, una hija soltera, otra de casada que vive con su marido i tres niños más	pobres	Su edad 62 años, su muger ídem, la hija soltera 19, la casada 32, su marido 37, sus niños el uno 11, el otro 8 i el otro 3. Los ancianos enfermizos, los otros robustos. Los jovenes pueden trabajar
Pedro Abella, casado	Su muger		
Pedro Prades, casado	Su muger i una hija soltera i un niño		
Francisca Carceller, viuda	Una hija soltera, un hijo casado que vive con su muger i dos hijos		
Mateo Rallo, casado	Su muger i su hija		

Plaza

Sebastiana Roda, viuda	Un hijo casado que vive con su muger i una niña		
Josef Bonfill, casado	Su muger i dos hijos	pobres	Su edad 50 años, su muger 46, un hijo de 20 i otro de 9. Robustos. Pueden trabajar
Fernando Abella, casado	Su muger, una niña i una huérfana	pobres	Su edad 29 años, su muger 21, la niña 2 i la huérfana quarenta i seis (sic). Robustos. Pueden trabajar

Calle den Rubia

Domingo Balauder, casado	Su muger, dos hijos i una hija		
Vicente Sabater, casado	Su muger, un hijo soltero, una hija ídem, un hijo casado que vive con su muger i un niño		
Francisca Armingot, viuda	Una hija soltera i otra de casada que vive con su marido		
Juan Abella, casado	Su muger i una hija soltera	Pobres de solemnidad	De 76 años, la muger 66 i la hija 48. Los ancianos enfermizos, la hija robusta. Solo puede trabajar la hija

Calle de Sol de Villa

Bernabé Segura, casado	Su muger		
Andrés Abella, casado	Su muger, dos hijos i dos hijas		
Joaquín Sentelles, casado	Su muger, una hija i tres hijos		
Manuel Abella, casado	Su muger, dos hijos i un sobrino		
Vicente Abella, viudo	Una hija	Pobres de solemnidad	De 78 años, la hija de 34. Cojo i enfermizo, la hija robusta. Solo puede trabajar la hija
Matías Pla, casado	Su muger, dos hijos i tres hijas		
Joaquina Roda, viuda	Un hijo soltero i otro de casado que vive con su muger		
Magdalena Cardona, viuda	Un hijo soltero, otra hija ídem i un hijo casado que vive con su muger i una niña		

Calle del Sol

Manuel Roda, casado	Su muger i un criado		
Francisco Roda, casado	Su muger i una hija	Pobres	De 46 años, su muger 40, niña 11. Robustos. Pueden trabajar
Jerónimo Serret, viudo	Un hijo casado que vive con su muger i una hija		
Ramón Carceller, casado	Su muger, una hija soltera i dos hijos casados que viven con sus mugeres		
Teresa Prades, viuda	Un hijo casado que vive con su muger i 4 hijos		
Jacinto Bayod, casado	Su muger		
Inocencio Balauder, casado	Su muger i dos hijos		
Josef Sabater, casado	Su muger i una niña	Pobres de solemnidad	De 46 años, su muger 31 i la niña 5. Robustos. Pueden trabajar
Josef Balauder, casado	Su muger, quatro hijos i una hija		
Joaquín Roda, casado	Su muger, una hija soltera i dos hijos		

Pasquala Segura, viuda	Un hijo	Pobres	47 años, el hijo 13. Robustos. Pueden trabajar
Josef Segura, casado	Su muger i dos hijos		
Joaquín Roda, casado	Su muger, dos hijos i una hija casada que vive con su marido		
Francisco Antonio Sans, casado	Su muger, dos hijas i un hijo		
Joaquín Abella, casado	Su muger, tres hijos i una criada		
Baltasar Prades, casado	Su muger		
Jaime Prades, casado	Su muger i tres hijos		
Gregorio Martí, casado	Su muger i un hijo		
Thomás Sabater, casado	Su muger		
Pasqual Roda, viudo	Un hermano casado, con su muger i seis hijos		
Domingo Sabater, casado	Su muger, un hijo casado con tres hijos		
Francisca Pla, viuda	Una nuera viuda con dos niñas		

Masías del Boxar

Hostalet

Bernabé Abella, casado	Su muger, con quatro hijos solteros i uno de casado que vive con su muger		
------------------------	---	--	--

Masía de Navarro

Silvestre Abella, casado	Su muger, tres hijos i un sobrino		
--------------------------	-----------------------------------	--	--

Masías llamadas el Mas Blanc

Pasqual Carceller, casado	Su muger, una hija doncella, otra de casada que vive con su marido, i un hijo casado que vive con su muger		
Manuel Serrat, viudo	Una hija casada que vive con su marido i dos hijos		
Casilda Segura, viuda	Un hijo soltero, otro de casado que vive con su muger i ocho hijos		

Masía den Roda

Josef Royo, viudo	Un hijo casado que vive con su muger		
Manuel Royo, viudo	Un hijo casado que vive con su muger i quatro hijos		

Barranco del Malgraner

Miguel Bel, casado	Su muger i quatro hijos, con uno de casado que vive con su muger i un hijo i además un criado		
Hilarión Pla, viudo	Una nieta casada que vive con su marido i cuatro hijos		
Mateo Abella, casado	Su muger, dos hijos solteros i uno de casado que vive con su muger i un hijo		

Anexo de Corachá

<i>Cabezas de casa</i>	<i>Individuos de que se compone esta familia</i>	<i>Pobres</i>	<i>Su edad. Su salud Pueden o no trabajar</i>
------------------------	--	---------------	---

Josef Sans, casado	Su muger i un sobrino casado que vive con su muger i una hija		
Ramon Vilalta, casado	Su muger, un hijo i dos hijas	Pobre	De 42 años, la muger 41, el hijo 12, la hija 7 i la otra 3. Robustos. Pueden trabajar
Joaquín Sans, viudo	Dos hijos solteros i otro de casado que vive con su muger i dos niñas		
Joaquín Pla, casado	Su muger, un hijo soltero i dos de casados que viven con sus mugeres		
Bárbara Roda, viuda	Una sobrina casada que vive con su marido		
Pedro Barberà, casado	Su muger, dos hijas solteras i un hijo casado que vive con su muger i una niña		
Jacinto Pallarés, casado	Su muger, un hijo casado que vive con su muger i una niña i una sobrina		
Pasqual Barberà, casado	Su muger i tres hijos		
Antonio Cardona, casado	Su muger, una hija i un hijo casado que vive con su muger		
Jaime Gisbert, casado	Su muger i cinco hijos		

Masías de Corachá

Masía de Jaime

Rosa Segura, viuda	Un hijastro casado que vive con su muger i dos hijos, con un sobrino		
--------------------	--	--	--

Masía de Joaquín

Joaquín Gil, viudo	Un hijo casado que vive con su muger, quatro hijos, un nieto casado que vive con su muger i dos hijos mozos mudos		
--------------------	---	--	--

Masía de la Canal den Pavía

Miguel Albesa, casado	Su muger, quatro hijos solteros i uno de casado que vive con su muger i un niño		
Josef Albesa, casado	Su muger i tres hijos		

Anexo de Fredes

<i>Cabezas de casa</i>	<i>Individuos de que se compone esta familia</i>	<i>Pobres</i>	<i>Su edad. Su salud Pueden o no trabajar</i>
Andrés Abella, casado	Su muger i seis hijos solteros i otro de casado que vive con su muger una niña i dos criados		
Joaquín Royo, casado	Su muger, quatro hijos solteros i uno de casado que vive con su muger		
Mauro Torner, casado	Su muger, una hija soltera i un hijo casado que vive con su muger i dos hijos		
Ramon Melián, casado	Su muger i quatro hijos		
Manuel Bergé, casado	Su muger i dos hijos		
Gregorio Bergé, casado	Su muger i seis hijos		
Vicente Bergé, casado	Su muger i seis hijos		
Pabla Roda, viuda	Un hijo casado que vive con su muger i cinco hijos		
Bernardo Royo, casado	Su muger i cinco hijos		
Francisco Abella, casado	Su muger i un niño		
Bruno Royo, casado	Su muger, un hijo soltero i otro de casado que vive con su muger i quatro hijos		
Domingo Royo, casado	Su muger i seis hijos		

Masías de Fredes

Masía de Trenca Aladres

Salvador Boix, casado	Su muger, un hijo casado que vive con su muger i dos hijos, ídem otro hijo casado que vive con su muger i tres hijos i un nieto casado que vive con su muger		
-----------------------	--	--	--

Masía de les Cobetes Densolar

Josef Segura, casado	Su muger i un hijo casado que vive con su muger i dos hijos i un criado		
----------------------	---	--	--

Castell de Cabres

Padrón de vecinos del lugar de Castell de Cabres mandado formar por la superioridad.

Cura

Rector o cura párroco. Tiene en su compañía una muger para servirle.

Labrador colono

Vicente Gasulla, casado con Luisa Adell, de avanzada edad. Pobres.

Labrador colono

Ramón Rallo casado con Josefa Sebastiá. Tiene en su compañía dos hijos y una hija. Pobre.

Labrador propietario, colono

Vicente Juny, casado con Rosa Querol. Tienen en su compañía una hija soltera y un hijo casado con Teresa Segura, y estos una hija. Con su trabajo. Se lo pagan medianamente.

Pobre jornalero

Tomás Segura, casado con María Gasulla. Tiene en su compañía tres hijas pequeñas y un hijo casado con Esperanza Martí. Tan pobres que perezan de hambre y desnudos.

Labrador propietario

Manuel Segura casado con Antonia Segura. Sin hijos. Tiene en su compañía una sobrinita y una criada. Se lo pasa con su trabajo medianamente.

Jornalero

Vicente Juny, casado con Manuela Carceller. Tiene en su compañía un hijo y dos hijas niñas. Lo pasa escasamente.

Pelayre, jornalero

Juan Gasulla, casado con Ramona Sebastiá. Tiene en su compañía su padre, viejo de ochenta años, y un niño hijo y una hija niña. Lo pasa pobremente.

Labrador, propietario y colono

Josef Segura, casado con Joaquina Giner. Tiene en su compañía dos hijos y una criada. Con su trabajo se lo pasa medianamente.

Pobre de solemnidad

Josef Ibáñez, viejo, casado con Rosa Segura. Tiene en su compañía una hija casada con Verge, tan joven que ahora aprende de serrador con su padre que es de la Puebla de Benifazar.

Jornalero del campo

Domingo Godes, casado con Manuela Rallo. Tiene en su compañía un hijo pequeño y otro casado con Agustina Yvañes, de oficio pelaire. Este tiene dos hijos niños. Por ser muy aplicados al trabajo pasan sin mendigar.

Jornalero del campo

Benito Rallo, casado con Bernarda Segura. Tiene en su compañía dos hijos y una hija pequeños. Aunque bastante aplicado al trabajo no gana lo necesario para alimentar su familia.

Texedor

Joaquín Meseguer, viudo. Tiene en su compañía dos hijas pequeñas y un hijo casado con Bárbara Adell.

Pobre de solemnidad

Andrés Antolí, casado con Marcela Jovani. Tiene en su compañía una hija de pecho y una hermana soltera.

Labradora

Ramón Llopis, casado con Ramona Palós. Tiene en su compañía a su madre de 75 años y un hijo casado con Francisca Molinos.

Labrador

Fulgencio Segura, casado con Josefa Fonollosa. Tiene en su compañía tres hijos y dos hijas, el menor de pecho y de estos, tres mudos, y una criada.

Fiel de fechos y texedor

Juan Adell, casado con Antonia Pla. Tiene tres niños y una niña.

Pobre de solemnidad

Manuela Gassulla, viuda. Tiene una hija soltera.

Pelaire, tornalero

Lorenzo Barberá, casado con Manuela Juny. Tiene en su compañía a su madre setentona.

Jornalero

Vicente Ferrer, casado con Juana Gisbert.

Jornalero

Jacinto Godes, casado con Antonia Zaragoza.

Jornalero

Rafael Arrufat, casado con Luisa Rallo. Tiene dos hijos niños.

Labrador, colono

Antonio Gasulla, casado con Joaquina Allepuz, con un hijo de quince años.

Labrador

Bernardino Prades, casado con Joaquina Pallarés, con tres hijas niñas y una criada soltera.

Jornalero

Andrés Segura, casado con Felipa Arrufat. Tiene en su compañía a su madre viejecita y un hijo de ocho años.

Aldustar

Joaquín Bayot, casado con Teresa Pallarés, con dos hijos y una niña, tales tres niños.

Pobre de solemnidad

Josef Gasulla, coxo y viejo, casado con Rosa Bonet. Tiene un hijo de diez años y una hija niña.

Pobre de solemnidad

Francisco Segura, se casó viejo con Ramona Abella. Tiene un hijo y dos hijas, los tres niños.

Pelayre

Manuel Antolí, casado con Lucía Allepuz. Tiene dos hijos y una hija. Todos tres niños.

Jornalero

Nicolás Ferrer, casado con Gertrudis Eroles. Tiene tres hijas niñas.

Pobre de solemnidad

Casimiro Juny, ciego, casado con María Cardona. Tienen una hija niña.

Vecinos de las masías**Labrador, colono**

Estevan Segura, casado con María Ferrer, tiene una hija de ocho años.

Labrador, colono

Lorenzo Godes, casado con Antonia Segura. Tiene dos hijos, el mayor de diez y siete años y el menor de seis años, y cinco hijas, la mayor de quince años y la mas niña de pecho.

Labrador colono

Joaquina Gasulla, viuda, tiene en su compañía dos hijos, el mayor de 28 años y el menor de diez años, el mayor casi impedido, y dos hijas solteras, la mayor enfermiza.

Labrador colono

Francisco Sebastiá, viudo, tiene dos hijas solteras y un hijo casado con Francisca Segura, y estos tienen dos hijos niños y una niña.

Labrador colono

Carlos Arrufat, casado con Joaquina Arrufat. Tiene en su compañía a su padre octogenario, un hermano de su padre de setenta años, dos hijos solteros, un yerno viudo con un hijo de éste, niño.

Labrador colono

Miguel Gasulla, casado con María Guasch. Tiene en su compañía dos hermanas solteras y dos hijas niñas.

Labrador, propietario y colono

Josef Prats, casado con Josefa Segura. Tiene en su compañía un hijo casado con María Pallarés, dos nietos y dos nietas de menor edad o impúberes, con dos criados.

Labrador propietario

Thomás Vilalta, viudo, tiene en su compañía una hija casada con Domingo Prats y una nieta casada con Francisco Prades y un criado.

Labrador, colono

Francisco Segura, viudo. Tiene en su compañía un hijo y una hija solteros, otro casado con Mónica Adell, con quatro nietos niños.

Labrador propietario

Ambrosio Vilalta, casado con María Barberá. Tiene en su compañía dos hijos y dos hijas, los quatro solteros, de los doce a los diez y nueve años, otro casado con Bárbara Rallo, una nieta niña y un criado.

Labrador colono

María Guimerá, viuda con tres hijos y dos hijas, el mayor de diez y siete años y el menor de cinco años.

Labrador colono

Vicente Guimerá, casado con María Sanjuán. Tiene quatro hijos y tres hijas, el mayor de veinte y cinco años y el menor de ocho años.

Labrador colono

Miguel Segura, casado con María Segura. Tiene en su compañía su padre de edad setenta y dos años, dos hijos impúberes, tres hijas, la mayor de trece años, un hijo casado con Josefa Segura y un criado.

Labrador propietario

Vicente Segura, casado con Mariana Sebastiá. Tiene en su compañía a su padre octogenario, dos hijas niñas, dos hijos impúberes, otro casado con Josefa Fuster, con una nieta niña y un criado.

Labrador colono

Vicente Segura, casado con Polonia Carceller. Tiene en su compañía dos hijas solteras y un hijo casado con Rosa Mas.

Cuio padrón va bien y fielmente formado sin exceptuar ninguna persona y para que conste lo firmo en Castell de Cabres a 16 de junio del año 1817,

Vicente Ulldemolins, rector

La Pobra de Benifasá

Padrón de los individuos de la parroquia de la Puebla de Benifazá, obispado de Tortosa, partido de Morella, existentes en el día de la fecha.³

Valentín Ferrer, de edad 50 años, jornalero del campo; Francisca Guimerá, su muger, 45 años; Ramón, hijo de 16 años; Rosa, hija de 10 años; Josefa, hija de 5 años.

Juan Sabater, 57 años; Josefa Segura, su muger, 36 años; José, hijo, 10 años; Juan, hijo, 8 años; Josefa, hija de 13 años; Gerarda, hija de 5 años.

Pedro Gavaldá, 63 años; Vicenta Gascó, consorte, 52 años.

Joaquín Gavaldá, 31 años. Aunque jornalero del campo es un pobre infeliz que no puede alimentar su familia por vivir enfermo. Isabel Guimerá, consorte, 32 años; Jacinto, hijo, 4 años; Madalena, hija, 2 años; Francisca Guimerá, cuñada, 20 años.

Josef Chaques, 24 años; Agustina Guimerá, su muger, 32 años.

3. En el document original la relació de noms apareix en columna.

Vicente Borrás, 40 años; Tomasa Aparici, consorte, 41 años; Ramon, hijo de 5 años.

Victoriano [itega], edad 47 años; Miguela Sabater, consorte, 46 años; Francisco, hijo, mozo, 17 años; Josefa, hija soltera, 14 años; Bernarda, hijastra, de 11 años.

José Bayarri, 64 años; Rosa Segura, consorte, edad 50 años; José, hijo, 21 años, casado con Josefa Sabater, 22 años; Josef, hijo; Ramón, hijo de Josef mayor, 18 años; Miguel, hijo del mismo, 8 años.

Pasqual Borrás, edad 30 años; Teresa Ferrer, consorte, 37 años; Josefa, hija soltera, 15 años; Francisca, hija de 9 años; Pasqual, hijo de 3 años.

Balthasar Verge, 36 años; Rosa Sales, su muger, 34 años; María de los Dolores, hija de 3 años.

Jacinto Verge, 24 años; Magdalena Girona, su consorte, 20 años; Domingo, hijo, un año.

Antonia Gavaldá, viuda, 70 años; Ildefonso Albert, hijo soltero, 36 años.

Ramón Querol, 52 años; María Barberà, consorte, 38 años; Antonio, hijo, 17 años; Catharina, hija, 6 años; Ramon, hijo, 20 años, casado con Theresa Girona, de 20 años.

Jacinto Verge, edad 50 años; Teresa Gavaldá, consorte, de edad 49 años.

Manuel Salom, pobre de solemnidad, no puede trabajar por su vejez. Josefa Ferrer, su muger, 60 años, puede algún tanto trabajar.

Francisco Prades, mendigo, edad 30 años, muy robusto y hábil para el trabajo y aunque jornalero del campo la mayor parte del año mendiga; Rosa Verge, su muger, edad 32 años, es hábil para el trabajo, mendiga todo el año.

Casimiro Verge, edad 57 años; Bárbara Casanova, su muger, 48 años; Domingo, hijo soltero, 17 años.

Joaquín Prades, 31 años; Antonia Roda, su muger, 27 años; Joaquín, hijo de 7 años; Miguel, de 9 años; Antonia, de 4 años; Teresa, de 1 año.

Ana Verge, viuda, 60 anys; Domingo Segura, hijo soltero, edad 16 años; empieza a trabajar; José, hijo de 12 años; Francisco, hijo de 6 años. Con motivo de ser cortas las facultades de esta viuda y sus hijos de tan poca edad, suelen mendigar.

Vicente Querol, de edad 44 años; Raymunda Peris, consorte, edad 23 años

Francisco Beltrán, edad 40 años; Bárbara Millar, consorte.

Jacinto Peris, viudo, hi edad 57 años; mendigo; puede trabajar; Teresa, hija, 14 años.

Martín Verge, viudo, edad 50 años; José, hijo, casado con Cici-lia Bel; Martín Verge, hijo de Martín, menor de 10 años; Francisco, hijo del mismo, 8 años.

Simón Verge, edad 40 años; Joaquina Carbó, consorte, 40 años; Juan, hijo, 14 años; Josef, hijo, 10 años; Vicenta, hija, 6 años.

Blas Gisbert, edad 70 años, mendigo; puede algún tanto trabajar; Josefa Lluch, consorte, 56 años; Josef, hijo, 20 años, mendigo, puede muy bien trabajar; María Josefa, hija, edad 15 años; María Ildefonsa, 13 años; Manuel Roda, casado con Vicenta Gisbert.

José Verge, viudo.

Carlos Chulvi, 57 años; Vicenta Serranía, consorte, su edad 60 años; José Chulvi, sobrino de 11 años.

Dr. Joaquín Roig, 66 años; Carmela, hija, 34 años; Theresa, hija, 22 años; Joaquina, 19 años.

Antonio Sabater, 42 años; Raymunda Ortí, consorte, 39 años; (Salvador, hijo, casado con Rosa Fonollosa);⁴ Dionicio, hijo de Antonio, 16 años; Antonio, hijo de 10 años; Rosa, hija de 9 años; Ramona, hija de 4 años.

Domingo Ferrer, 41 años; Engracia Verge, de edad 40 años; Josefa, hija de 9 años.

4. Entre paréntesis en l'original.

Juan Bautista Pastor, edad 25 años; Antonia Ramon, consorte, edad 30 años; Josef Pastor, hermano, 18 años, soltero; María Antonia Pastor, hija; María Teresa, de dos meses.

Salvador Verge, edad de 43 años; Pasquala Fonollosa, de 39 años; Liberada, hija de 15 años; Rosa, de 13 años; Josef, de 5 años; Miguel, de 2 años.

Pasqual Bertomeu, viudo, de 44 años; Josef, hijo, 20 años, casado con Rosa Verge; Raymunda, de Pasqual, doncella, 17 años; Teresa, de 13 años.

Fernando Olivé, 37 años; Francisca Girona, consorte, 36 años; Josef, hijo, de 13 años; Teresa, de 11 años; Miguel, de 7 años; Clara, de 3 años.

Joaquín Borrás, 30 años; Simeona Segura, 30 años; Ramón, hijo, de 5 años.

Bautista Baiarri, de 43 años; Miguela Beltrán, consorte, de 42 años; José, hijo, de 16 años; Vicenta, hija de 8 años; María, de 5 años.

León Verge, hi edad 50 años; Teresa Miravet, consorte, de edad 44 años; Agustín, hijo, de 18 años; Antonia, hija, de 10 años; Caramela, de 7 años; Bárbara, de 3 años.

Jacinto Verge, de 64 años; Tomasa Orti, de 60 años; Jacinto Verge, hijo, 20 años.

[ ] Sabater, de 47 años; Rafaela Cardona, consorte, de 42 años; Vicente, hijo, de 14 años; Josefa, de 13 años; Teresa, de 11 años; Gabriela, de 8 años; Ramona, de 5 años; Vicente Gavaldá, criado, de 34 años.

Joaquín Sabaté, de 60 años; Manuela Sabater, consorte, 54 años.

Juan Segarra, edad de 70 años; Juliana Barberà, consorte, 54 años; Bautista, hijo, 18 años; Josefa, de 12 años; Agustina, 6 años.

Ramón Prades, de 49 años; Águeda Guimerà, de 48 años; Manuela, hija, de 17 años; Ramon, de 13 años. Miguel Juan Girona, de 62 años; Josefa Verge, consorte, 60 años; Miguel Juan, hijo, 24 años.

Modesto Royo, viudo, 45 años; Joaquín, hijo, de 23 años; Manuela, de 24 años; Bernardo, de 14 años.

Domingo Meseguer, de 48 años; Teresa Querol, consorte, 35 años; Joaquín, hijo, de 19 años; Miguel, de 12 años; Vicente, de 7 años.

José Verge, de 36 años; Vicenta Martí, consorte, de 30 años; María Meseguer, madre, viuda, de 62 años; Josef, de 8 años; Vicente, de 3 años; Antonia, de 5 años; María, de 7 meses.

José Verge, de 62 años; Teresa Pallarés, de 50 años; Juan Verge, de 24 años; Leandra, de 27 años; Juan Gavaldá, de edad 42 años; María Borrás, de 40 años; Mathías, de 12 años.

Miguel Segura, de 29 años; Thadea Meseguer, de 20 años.

Jacinto Girona, de 69 años; Vicenta Gavaldá, consorte, de 50 años; Jacinto, hijo, de 26 años; Josefa Verge, de 22 años; Jacinto, hijo del mayor, 16 años; Josef, hijo del mismo, de 14 años; Mariana, de 10 años; Vicenta, de 8 años; Inocencio, 5 años.

Joaquín Verge, de 47 años; Junibia Prades, muger, 48; Joaquín, hijo, de 15 años.

Juan Gavaldá, 50 años. Aunque jornalero del campo y posehen unas muy cortas heredades, se ve precisado a que sus hijos mendiguen. Antonia Verge, consorte, de 42 años; José, hijo, de 12 años, robusto y podría dedicarse ya al trabajo; Ramón, de 6 años; María Francisca, 8 años.

Pedro Gavaldá, de 49 años; Gerarda Sabater, consorte, de 45 años.

María Verge, viuda, de 57 años, pobre de solemnidad, puede aún trabajar; Josefa, hija, 30 años, puede trabajar; Enrique, hijo de Josefa, de 7 años. José Sabater, 61 años; Rita Sabater, consorte, 52 años; Clara, hija, 24 años; Ignacio, 21 años; Rita, de 16 años.

Baltasar Prades, edad 42 años; Manuela Cardona, de 32 años; José, hijo de 16 años; Ramón, de 12 años; Josefa, de 10 años; Joaquina, de 2 años.

José Gavaldá, de 59 años; Teresa Prades, de 54; Juan Bel, 21 años, casado; Joaquina, hija de [Ja...o], 24 años; Rosa, de 2 años.

Ildefonso Sabater, de 34 años; Mariana Baiarri, consorte, 38 años; Gabriela Sabater, viuda, 64 años.

María Verge, doncella, de 18 años, es pobre y aunque tiene unos cortos pedazos de tierra no pudiendolos cultivar es muy corto el producto; Francisca, hermana, de 15 años; Bautista, hermano de 12 años, no trabaja aun, pero podría ya empezar a dedicarse al trabajo; Tomás, hermano de 9 años; José, de 6 años.

Bautista Verge, de 40 años; Josefa Roda, de 33 años; Rita, hija, 11 años; Bartolomé, 9 años; Caramela, de 7 años; Bautista, de 1 año.

Pedro Pallarés, de 50 años; Paula Viola, de 45 años.

Josef Gavaldá, de 33 años; Teresa Girona, de 29 años; Josef, hijo, de 8 años.

Juan Pallarés, 44 años; María Antolí, muger, 42 años; María, hija, de 19 años

Vicenta, de 17; Josefa, de 3; Juan de 13; José de 9; Balthasar, de 8.

[ ] de 29 años; Valentina Adell, de 32 años.

Pedro Casanova, de 52 años; Josefa Feixell, de 50 años; Serafina, hija de 19 años; Engracia, de 13; Teresa, de 10; Salvador, de 5; Josef, hijo de Pedro, 24 años; Tomasa Verge, consorte, 21 años; Waldo, hijo, de 5 meses.

Francisco Girona, 58 años; Josefa Sabaté, 57 años; Felipe Girona, 24 años; Josefa Verge, muger, 20; Ramón, hijo, 4 años; Josefa, hija, 1 año y un día. Joaquín Sabater, 22 años; Bernarda [Gi...] de 18 años.

Josef Roda, de 70 años, viudo.

José Bayá, de 27 años; María Verge, de 26 años; José, hijo de 6 años; Ramón, de 3 años; Felipe Gavadá, de 22 años; Mariana Sala, de 27 años; María, de 23; Josef, hijo de Felipe, de un mes.

Joaquín Gisbert, de 31 años; Josefa Verge, de 32 años; Juan, de 8 años; Andrés, de 4 años; Joaquín, de 1 año.

Teresa Prades, soltera, de 65 años, pobre y puede muy poco trabajar.

Josefa Aparici, viuda, pobre, puede muy poco trabajar; 56 años; Manuela, hija, de 25 años; Francisco, hijo, jornalero, de 20 años; Pedro, hijo, mendigo, de 13 años, podría dedicarse al trabajo.

Domingo Verge, alpargatero, de 42 años; Juliana Verge, de 38 años; Francisco, hijo de 15 años; Josef, de 10 años; Josefa, de 2 años.

Fernando Bel, de 25 años; Francisca Guimerá, de 18 años; Pedro Bel, mendigo, 30 años; semifatuo.

Teresa Pla, viuda, edad de 60 años; Jacinto Gavaldá, 32 años; Manuela Verge, consorte, 30 años; Josefa, de 4 años.

Rafael Girona, de 21 años; Josef Prades, de 21 años.

José Ortí, de edad 62 años; Magdalena Antolí, de 67 años; Bárbara, hija, de 19 años; Mariana, de 14 años; Jacinto, 10 años; Manuel, de 24, casado; Joaquina Bel, consorte, de 19 años.

José Chaques, de 50 años; Isabel Sales, de 46 años; Josef, hijo, de 24 años; Manuela, de 21 años; Tomás, de 15 años. Con motivo de ser cortas las facultades de [ ] sus hijos suelen mendigar.

Enrique Pallarés, de 46 años; Lorenza Bel, de 40; Teresa, hija, 18 años; Jacinto, de 10 años; Josef, de 6 años; Ramona, de 3 años; Josefa, de 3 meses. Juan Pallarés, de 40 años; Miguela Verge, de 40 años; Rita, de 12 años; Felipe, de 9 años; Josefa, de 5 años; Francisca, de 3 años.

José Ortí, 62 años; Antonia Godes, 40 años.

Jacinto Verge, de 46 años; Caramela, de 40; Jacinto, de dos meses.

Manuel Sebastiá; Agustina Segarra, de 40 años; Manuel, hijo, de 10 años; Mariana, de 8 años; Josef, de 6.

Jacinto Sabater, 60 años; Josef, de 40 años; Jacinto Sabater, menor, 34 años; Rosa Abella, consorte, de 30 años.

Josef Rallo, de 43 años; Juana Casanova, de 44 años; Ramona, de 19 años; Francisca, de 17 años; Máxima, de 9; Rosa, de 4 años; Josefa, de 2 años.

Josef Prades, 30 años; Madalena Sabater, 24 años; Josefa María, de 4 meses; Pedro, de 3 años.

Basilio Verge, de 50 años; Josefa Pallarés; Josef, hijo, de 19 años, casado; María Rosa Sabater, consorte, 19 años; Rita Verge, 42 años.

Josef Albert, de 66 años; Águeda Roig, de 59 años; Miguel, hijo, de 26 años, casado; Teresa Roig, 30 años.

Joaquín Bayá, 66 años; Francisca Balaguer, de 58.

Pedro Verge, de 44 años; Benita Segura, de 34 años; Jacinto, de 10 años; Juan, de 3 años.

Joaquín Prades, de 50 años; Teresa Olivé, 75 años; Inocencio, hijo, 30; Aura Girona, consorte, de 24 años; Joaquín, de 4 años; Josef, de 1 año.

María Prades, 50 años; Josefa Gavaldá, 40 años; Ramon, de 10 años; Teresa, de 11 años; Gabriela, de 9; Josefa, de 2.

Josef Verge, de 36; Josefa Fonollosa, 26 años; Miguela, 4 años; Josef, de 2 meses.

Jacinto Sales; Vicenta Martí.

Josef Adell, 54 años; Josefa Prades, 50 años; Antonia, 30 años; Teresa, 10 años; Agustín Prades, criado, 24 años; Bárbara Prades, 14 años; Josef Cardona, 60 años; Ángela Gavaldá, 50; Josef, de 20; Josefa, de 18; Rita, 10 años; Ramón, 11 años; Tomás Prades, criado, 40 años.

Josef Miró, 50 años; Rita Mas, 46; Ramona, 19; Macario, 13; Leandra, 10; Josef Sabater, criado de 30 años.

Joaquín Verge, 80 años; Tomasa Querol, 60 años; Benita, 50 años; Josef Abella, 40 años; Rita Verge, muger, 30 años; Manuela Ortí, sobrina, 18 años; Francisco Gisbert, criado, 40; Jacinto Vidal, criado, 39 años.

Josef Gisbert, 50 años; Matilde Valero, 52 años; Manuel Gisbert, 20 años; Francisca Gavaldá, 19 años; Juan Gisbert, 6.

Pedro Querol, 30 años; Josefa Pitarch, 26 años; [Macos] Fonollosa, 50 años, casado; Tomasa Guasch, sobrina, de 20 años.

Joaquín Sebastiá, 50 años; Teresa Castelló, 40 años; Joaquín, de 13 años.

Puebla de Benifazá, a 24 de junio de 1817.

Pasqual Tallada, presbítero, rector.

FONTS D'INFORMACIÓ SOBRE ELS PADRONS DE 1817 DEL BISBAT DE TORTOSA

Arxius

Arxiu Històric Diocesà de Tortosa: Padrons de 1817, caixes 1 i 2. A la caixa 1 hi ha les relacions de les parròquies de Bel, el Boixar, Coratxà, Fredes i Castell de Cabres, i a la caixa 2 la de la Poble de Benifassà.

BIBLIOGRAFIA

ALANYÀ, Josep (2004): *El padró de Batea, Pinyeres i Algars. Any 1817. Una font demogràfica anterior al registre civil*. Dossiers d'Història Terraltenca, núm 7, Batea.

ALANYÀ, Josep (2007): *El padró de Cinctorres. Any 1817 (Ports de Moredella)*, Ajuntament de Cinctorres.

ALMUNI, Victòria; SERRA, Manel (2004): «La gent de la Sénia a principis del segle XIX. El padró de 1817», dins *Lo Senienc. Memòria, natura i llengua*, núm. 1, pp. 34-44.

CASTELLVELL, Ventura (2009): «El habitants de Ginestar a principis del segle XIX» (pendent de publicació).

FUCHO, Felip (2009): «Un cens de 1817 de la vila del Pinell», *El Fatumer*, març de 2009.

FUCHO, Felip (2009): «Un cens de 1817», de la Fatarella (pendent de publicació).

GRAU, Ferran; SAUCH, Núria (2003): «El padró d'Ulldecona de 1817», *I Congrés del segle XIX a les Terres de Cruïlla*, celebrat a Santa Bàrbara el novembre de 2003.

ONOMÀSTICA DELS GRANS ESPAIS DE LA MUNTANYA DEL CASTELL DE SAGUNT

Manuel Civera i Gómez

Els saguntins anomenen *mntanya del Castell* a la muntanya on s'alçaren, des de l'antiguitat, la ciutat i la ciutadella. Tota la muntanya és un jaciment històric de gran magnitud, perquè ha estat escenari clau en la història d'Europa des de l'Edat Antiga fins a la Contemporània. Les cultures ibera, romana, islàmica i catalana (cristiana i jueva) han deixat la seua empremta, i en conseqüència la muntanya manté restes de totes les èpoques, fet que contrasta amb la poca atenció rebuda per polítics i acadèmics. El nostre propòsit és recollir l'onomàstica de la muntanya, que ha anat sobreposant-se i lexicalitzant-se fins a presentar un corpus considerable que ha desorientat els historiadors. Amb aquesta finalitat dividisc el contingut de la comunicació en dues parts. En la primera faré una exposició dels grans i més importants espais de la muntanya, a partir d'una nomenclatura genèrica que ens permetrà entendre l'escenari global, i en la segona part relacionaré els llocs i topònims de la muntanya.

EL CASTELL DE SAGUNT

El castell es formà i es consolidà durant el període iber com la ciutadella (traducció del llatí *arx-arcis*) de la capital d'un territori. Atés que la paraula *oppidum* significa 'plaça forta' i sol incloure la ciutadella i la ciutat, utilitzaré la paraula *ciutadella (arx-arcis)* per a referir-me al castell. La ciutadella de Sagunt és la més important del territori, no debades

ocupa unes vuit hectàrees al llarg dels dos terços orientals de la lloma (uns 800 metres de llarg per una mitjana de 100 metres d'ample). No obstant això, cal dir que els vessants de la muntanya eren zones de protecció de la ciutadella i, com a tals, estaven emmurallats, la qual cosa quintuplicava l'espai. El primer nom documentat del castell és el d'*Ars-e*, segurament el topònim que arreplega Ptolomeu en el segle II dC (García Alonso 2003), si bé és molt més antic la seca *Ars* i totes les derivacions i aglutinacions que aporta la numismàtica des del segle IV fins al I aC (Ripollés i Llorens 2002). Chabret, seguint Heiss, considera que *Ars-e* era el nom iber de la ciutadella de la ciutat, atés que Sakantha, que estava sota la influència cartaginesa fins a l'any 220 aC, encunyà moneda amb el nom de la ciutadella tal com feren els púnics, que encunyaren moneda amb la seca *Byrsa*, que era la ciutadella de la ciutat de Cartago (Chabret 1888, V-2, pp. 188-189). Que a la ciutadella *Ars* residira el senat de la ciutat de Sakantha no era un cas singular, atés que la ciutadella de Tàrraco sembla ser Kese i la d'Empòrion, Undika. Cal dir que des de l'esquerra el significat d'*Arse* seria 'roca elevada', concepte proper a *arx* (Villaronga 1967, pres de J. Lluís y Navas). Tit Livi, en la descripció de l'atac d'Anníbal, diferencia la ciutat (*urbem* però també *oppidum*) de l'*arx (arx-arcis)*. No conec que la proposta exposada haja estat rebatuda amb arguments; al contrari, són diversos els autors que s'han embolicat en dípolis i embolics menyste-

nint la força del continu històric de l'escenari. L'orografia, els accessos, les portes i les restes de muralles, residències i cisternes iberopúniques ens permeten saber que la ciutadella Ars constava de cinc places (plaça est, plaça centre-est, plaça centre-oest, plaça sud-oest i plaça més elevada i occidental) que albergaven l'administració del territori i estaven resguardades per zones de protecció.

A partir de la reconstrucció de Saguntum per Publi Corneli Escipió l'Africà, l'any 203 aC, i durant l'Imperi Romà, la ciutadella de Saguntum continuà sent el centre administratiu del senat de la polis, òrgan que assumí ser ciutat federada i colònia (aprox. 50 aC) fins a la plena integració com a municipi romà l'any 4 aC, en què continuà albergant l'administració decurial i, consegüentment, militar del territori de Sakantha, ja llatinitzada com a Saguntum (Ripollés i Lorens 2002, pp. 292-294). Amb el procés de romanització es perd la seca amb el nom de la ciutadella *Ars* i, amb això, es perd el topònim iber. Sobre aquest procés de llatinització, la numismàtica ens proporciona un document valuós, les monedes bilingües i, concretament, les encunyades en l'últim terç del segle II aC amb la seca *Arse/saguntinu*. *Saguntinu* és una forma arcaica de l'adjectiu neutre, de manera que hauria de modificar el substantiu *Ars*, i ben possiblement el sintagma significava: *Arse saguntina*. Després vindrà la seca amb l'abecedari llatí: *Sag*, *Sagunt*, *Saguntum* que documentem fins a l'actualitat.

Durant el període islàmic, la ciutadella de Saguntum fou la fortificació (*hisn*) de Sagunt. Aleshores es perd el topònim *Sagunt* referit a la medina i al *hisn* i s'empra el topònim *Murbítar* (Bramon i Lluch 2000: al-Udri, al-Idrisi...). El *hisn* de Murbítar comptava amb els alcàssers de la Salúquia, l'Albacar, la plaça de l'Alcaid i la Barrania. Entre la plaça de l'Alcaid i la Barrania hi havia un espai que relacione amb una plaça d'Armes com a adaptació del possible camp de Mart adjunt al fòrum.

Amb la conquesta cristiana es denominà *castell*; durant la Guerra del Francès, *fortificació* o *atrinxerament de Sant Ferran*, i el terme *ciutadella* s'utilitzà de manera restringida per a l'eminència superior de la muntanya (Andriani 1838). Durant el segle XX, el castell s'ha denominat també *acròpolis*, 'ciutat alta', emulant el centre religiós i administratiu d'Atenes (Chabret 1888, Simancas 1929, Torres Gascón 1962).

La plaça est

Durant el període iber fou un reducte important; de fet, seguint Livi, fou l'última plaça de la ciutadella que rendí Anníbal abans de caure la part oriental de la ciutat. S'hi accedia per un camí que ascendia per la protecció nord-est i entrava pel cantó nord-oest de la plaça.

Durant l'Imperi continuà sent una plaça important de la ciutadella, perquè comunicava amb el fòrum i controlava la via Augusta i el camí del port romà. Albergava edificis importants, com el que se situava al sud-oest i que tenia vistes al fòrum. Disposa de diverses cisternes romanes en tots els nivells, i la més elevada se situava en l'interior de la torre Quadrada.

Durant el període islàmic s'anomenà *Salúquia* (Díaz 1999), segurament en referència a la barbacana de la portatorre que comunicava amb la plaça centre-est. Era la plaça més forta i protegida del *hisn*. En el segle XV es transcriu com *Çaloquia* (ARV Mestre Racional). Durant l'Edat Mitjana identificà la plaça de l'eminència est de la muntanya, la que domina el camí de València a Barcelona i el camí de la Mar.

Amb la conquesta s'anomenà *plaça d'Almenara*, però també *plaça de la Torre Quadrada* i *de la Torre del Colomer*. Arran de la Guerra de Successió, en 1707, s'anomenà *plaça d'Anjou* en honor de la casa francesa (Laborde 1811). Durant la Guerra del Francès, entre 1810-1814, s'anomenà *plaça de Bassecourt* en honor del comandant general del Regne de València que, a instàncies del general Doyle, aprovà la fortificació del castell l'any 1810. (Andriani 1838)

La plaça centre-est

Les restes iberes més antigues afloren al peu dels contraforts del fòrum. S'hi accedia per un camí que vorejava la plaça est i entrava pel cantó sud-est. Era l'avanç de la plaça est, i quan els cartaginesos bateren la torre que la defensava (segurament la torre que ocupà la posterior, anomenada *Agarens*) caigué la part est de la ciutat que també hi resistia (Tit Livi XXI, 14, 2). Amb la reconstrucció feta per Publi Corneli Escipió (205 aC), fou l'espai elegit per a construir el fòrum, el centre administratiu del Senat de la polis federada, colònia i municipi romà.

Amb l'Imperi, durant el regnat de Tiberi, Gneu Baebius Geminus construí el fòrum a la banda est de la plaça

(potser acabà el començat amb la reconstrucció de Saguntum). A l'oest de la plaça, en Agarens, es construí un complex hidràulic, que relacione amb un gimnàs.

Durant el període islàmic, l'espai es convertí en la plaça de l'Alcaid i se situava entre la Salúquia i la frontera dels alcàssers o Agarens. En l'espai que ocupava el fòrum construïren una xicoteta mesquita, uns banys, un cementeri, dos molins, un forn, etc. (Laborde 1811, González Simancas 1929, Aranegui i Calvo 1995).

Amb la conquesta, concretament a partir de l'obertura de la porta dels Adobs, s'anomenà *plaça d'Armes*. També s'ha anomenat *plaça del Governador*, *plaça de l'Església*, *de l'Ermite de la Magdalena* i *plaça de l'Eco*. En la part oest, a Agarens, durant la Guerra del Francés es construí l'hospital (també un xicotet magatzem) i no un refectori com s'ha dit per una deficient lectura del text d'Andriani.

La plaça centre-oest

Del període iber conserva restes de construccions aterrades i cisternes oblongues, entre aquestes l'única que ha estat en ús fins al segle xx. L'entrada quedava sobre la ciutat i era el camí més curt des del temple de la deessa màxima fins a l'interior de la ciutadella, el qual estava protegit per quatre torres iberes que s'han conservat.

Durant l'Imperi és possible que fóra el camp de Mart, lloc d'entrenament de la *militia* i d'esbarjo. El camí d'accés conduïa directe a un edifici noble que manté la cimentació. Disposa d'almenys quatre cisternes romanes, una de les quals era la tercera de la ciutadella en capacitat i se situa sobre la porta antiga d'accés a la plaça. Era el camí més directe d'accés a la plaça més elevada i occidental de la ciutadella.

Durant el període islàmic pogué ser la plaça d'Armes, derivació del camp de Mart. Estava envoltada de muralles, protegida per la torre Albarrana i per la façana dels alcàssers o Agarens. Durant aquest període, se segregà del *hisn* la plaça sud-oest, anomenada popularment *dels Tres Pouets*.

Durant la Guerra del Francés es denominà *plaça de Sant Pere* i no *de Sant Ferran*, com s'ha dit per una deficient lectura d'Andriani. Durant el 1810 es construí l'atrinxerament, i dividí la plaça en dues: la part situada al sud continuà denominant-se *de Sant Pere* i el costat nord, *Estudiants* o *Atrinxera-*

ment. El nom d'*Estudiants* es deu al fet que adjunt a la muralla nord hi havia el pavelló dels estudiants voluntaris de València per a fer front a l'avanç de Suchet. Al costat del pavelló d'estudiants, ara centre d'acollida, està el cementeri de la Guerra del Francés. Al sud-oest es construí la bateria de Sant Jordi, en la muralla islàmica que segregà la plaça sud-oest.

La plaça sud-oest

La porta de la plaça es troba en la muralla dels Tres Pouets, datada en el segle iv aC (Rouillard 1979). La muralla i la porta tenien una barbacana que les aigües han descobert. Disposava d'habitatges, cisternes iberopúniques i uns banys. És la primera plaça de la ciutadella que rendiren els cartaginesos. Estava defensada per la zona de protecció oest.

Amb l'Imperi estigué ocupada, com ho demostra la cisterna romana dels Tres Pouets i la cisterna encimbellada al sud de l'eminència més gran de la muntanya.

Durant el període islàmic, la plaça fou segregada del castell per la construcció de la muralla de Sant Jordi.

La plaça més elevada i occidental

Els fonaments sobre la roca evidencien l'existència d'edificis notables amb cisternes oblongues i nombroses restes de columnes. Antoni Beuter l'anomenà *torre de Zacinto* i *torre d'Hèrcules* en 1538; de fet, la literatura llatina considerà que Hèrcules fou el fundador mític de Saguntum. Donant-li credibilitat a aquesta antiga tradició en la zona podria alçar-se el temple d'Hèrcules, i potser formava part del centre polític i religiós més antic d'Arse. Laborde, en 1811, identifica la torre d'Hèrcules. Durant la Guerra del Francés rep el nom de *torre d'Hèrcules* però també *de Ciutadella* (Andriani 1838).

Durant l'Imperi formava part de l'*arx*, però segurament entre els segles ii i i aC perdé el caràcter administratiu a favor del fòrum en la plaça centre-est. De fet, no es construïren cisternes romanes, si bé s'adaptaren les iberes amb el lluit de *signinum*.

En el període islàmic l'espai s'anomenà la *torre de la Barrana*, *Albarrana* o *Albarrania*, que significa 'exterior' (Eguilar 1974).

Amb la conquesta cristiana s'anomenà *torre de Sant Pere*, si bé explícita el nom de la torre que se situava a l'ex-

trem oest. En les obres de l'any 1445 s'anomena *Barrània* (Díaz 1999), potser integrant la torre d'Hèrcules. Andriani distingeix la zona extrema, que anomenà *Dos de Maig*, i l'eminença de la torre d'Hèrcules, la qual formava part de la plaça de Sant Pere en 1811. La torre de Sant Pere, que per extensió potser denominà la plaça més alta i occidental del castell en l'Edat Mitjana, i la plaça de Sant Pere del segle XIX, que incloïa la torre d'Hèrcules, provoca confusions.

La ciutat

Durant el període iber, la ciutat es desenvolupà en la protecció nord de la ciutadella, al vessant nord. En són testimoni els fonaments de la torre de Ferrissa, lloc on començà l'atac cartaginés (Tit Livi XXI, 13), el temple de Diana, deessa màxima de la ciutat, i l'aqüeducte anomenat *sequiola dels Pous*, que l'abastia. Les referències documentals que parlen de la ciutat estan escrites en grec i en iber. La més antiga és el plom d'Ampúries, una carta comercial del segle VI-V aC escrita en grec jònic que parla de la polis marítima de Saígantha i d'un sagantheu que ha de fer-se càrrec d'una nau de transport. Les petites diferències entre el grec jònic, *Saígantha*, i el grec clàssic de Polibi, *Sakantha*, portà a interpretar que es tracta de la mateixa ciutat (Santiago i Sanmartí 1988). Tot sembla indicar que *Sakantha* és una veu derivada de l'arrel SAK-U (SAG-U). La identificació de registres grecs com *Zakant-ha*, *Zákynthos*, *Zágounton* amb la veu llatina *Saguntum* està més estudiada i no ofereix cap dubte, malgrat les diferències fonètiques i gràfiques. També està documentat en iber, si bé només en un cas de moment i amb un registre que recorda la veua grega esmentada. Efectivament, es llegeix *Saguntiko* o *Sakustiko* en un got ibèric trobat a Lliria, que s'ha traduït com a *Sagun-tinu* (Pio Beltrán 1951).

La documentació de *Saguntum* en les fonts llatines és abundant, per la qual cosa esmentaré només l'historiador Tit Livi, el poeta Sili Itàlic, el naturalista Plini, el religiós Prudenci, etc., fins a arribar a l'alta Edat Mitjana amb sant Isidor de Sevilla i la numismàtica visigòtica encunyada per Gundemar, Sisebut, Egica-Witiza en el segle VII dC (Ripollés i Llorens 2002). Aquestes monedes d'or no tenien un ús circulatori, sinó financer, i ben possiblement foren encunyades per facilitar la construcció de les grans obres d'infraestructura, com

ara muralles, adequació de la sequiola dels Pous i les dues grans cisternes de la ciutat: el pou de la Cadena i el pou de Sant Miquel.

Durant el període islàmic es registra la ciutat com a *Saguntum*, amb adaptacions fonètiques i gràfiques, però a partir del segle X s'imposa la denominació de la medina *Murbítar*, *Murbaitear*, *Murbatar*, *Murbit*, *Murbitru*... Tot i això, el topònim començà a formar-se en plena decadència romana a partir d'una expressió comuna que s'ha entès conformada per les veus llatines *morus* -i i *vetus* -eris (*muris veteris*). Al meu entendre, és del tot improbable que la històrica *Saguntum* acabe denominant-se *Mursvells*, sobretot pel que fa a la primera i més important veu *muris* -i. Això no tindria cap sentit i deixa sense explicació molts altres topònims que s'han lexicalitzat a partir de la mateixa arrel: *Mora*, *Morell*, *Morella*... És molt més probable que vinga de MORA -AE, amb el significat d'"obstacle antic", o millor, de 'protecció'. La veu llatina MORA -AE produí moltes paraules compostes, com *mora clipei*, 'protecció de l'escut', *mora lorigae*, 'protecció de la llança', etc., i molts derivats que han arribat fins als nostres dies com a noms de poble: *Mora* (d'Ebre), *Morella*, etc., on el significat no té res a veure amb murs, com s'ha pretès forçar, sinó amb la funció del lloc respecte de l'Ebre i dels Ports, 'protecció de l'Ebre' i 'protecció dels Ports', etc. En conseqüència, *mora veteris*, en cas que acceptem la segona veu, *Murbítar*, significaria 'protecció (de la vella ciutat)'. Aquesta proposta és molt més probable perquè *Murbítar* o *Murbatar* és la lexicalització d'un nom descriptiu que s'ajusta al que s'esdevingué a la ciutat: durant l'Imperi la ciutat de *Saguntum* s'expandí per fora de les muralles i es construí un circ, un amfiteatre, un fòrum, etcètera; però amb la decadència, la ciutat es replegà al que fou la protecció antiga, que ha arribat als nostres dies com a medieval, i de bell nou la zona plana tornà a transformar-se en horts. Ara bé, la procedència de la veu *vetus* -eris també ha estat posada en dubte per la possibilitat que vinguera de *petra* -ae ('pedra'), de manera que en àrab es pronunciava com *batre* / *bater* (Carme Barceló 2007) i *Murbàtar* significaria 'protecció de pedra'. Aquesta última proposta té l'avantatge d'enllaçar el significat en eusquera i en grec del nom iber, *Ars*-e. En qualsevol cas, insistisc, és més probable que el topònim

Mubítar o *Murbàtar* signifiquen 'protecció', que no 'murs', bé siga vella, bé siga pètria.

Amb la conquesta de 1238, la medina de Murbítar passà a denominar-se *Morvedre*, en castellà *Murviedro*, i fou el nom de la vila fins a 1868, en què recuperà el nom de *Saguntum* en castellà, *Sagunto*, i amb la recuperació oficial del valencià, també *Sagunt*.

Protecció nord-est

Durant el període ibèric, era la protecció de la ciutadella que comunicava amb la ciutat. S'hi accedia des de la ciutat, bé enfilant-se pel carrer dels Dolors, bé pel carrer d'Herois. Interpretant Tit Livi, quan els cartaginesos ocuparen la part oest de la ciutat, els saguntins es feren forts en la part est, de manera que l'espai que connectava amb la ciutadella fou fonamental en la resistència. De fet, seguint l'historiador romà, fou rendida després de caure la plaça est de la ciutadella. D'abans de l'Imperi no s'han trobat construccions, llevat de les zones més elevades situades a l'esquena del temple del fòrum.

A l'inici de l'Imperi, els decurions programaren la seua ocupació, com evidencien les dues cisternes romanes situades al voltant de la cova de les Armes (niu de metralladores de la Guerra Civil) i el treball de desmuntatge en el lloc de la cisterna dels Nou Pilars.

Durant el període islàmic, el recinte es denominà *Albacar*, AL-BAQAR, veu àrab que significa literalment 'les vaques' en el sentit genèric de ramat (Aguilar 1974). Per extensió, denomina la part de les madines o *hisn*, on hi havia els estables o corral per al manteniment de la cavalleria, les bèsties de càrrega i el manteniment i cria de carn. Per raons d'higiene i acumulació d'aigües, se situava en les zones baixes, si bé a Morvedre l'albacar era la protecció que unia la ciutadella, concretament la Salúquia, amb la ciutat pel nord-est. En l'inventari del castell de 1365 es transcrigué *Abarcar* (Boluda i Galiana 1993).

La plaça de l'Albacar s'anomenà *plaça dels Tres Castelletes*, segurament perquè per aquesta s'accedia al raval de Dalt, a la plaça est i a la plaça centre-est. L'espai es documenta també com a *plaça de la Cisterna dels Nou Pilars*, perquè n'és la estructura més significativa.

Arran de la Guerra del Francès, fou dividida amb una muralla i se'n perdé la meitat est. La plaça tancada s'anomenà *de la Conillera* o *de la Cisterna dels Nou Pilars*, i la zona degradada mantingué el nom *dels Tres Castelletes*. El nom de *plaça de la Conillera* fa referència a l'ús que es feia de l'espai: corral per a criar conills, cabres, corders...

Protecció est

El topònim fa referència al raval de Sant Salvador, que se situa al sud-est de la muntanya. En època romana era la protecció de la ciutadella pel sud-est, estava emmurallada i disposava, almenys, d'una porta que s'encarava al camí de Lliria (ara carrer de Sant Doménech). Les muralles, que amb el temps quedaren integrades en les cases que conformen les illes entre els carrers de València i del Calvari Vell, donaven al camí de València i a la mesquita, que es consagrà com a església de Sant Salvador (Burns 1993).

Protecció oest

En època ibera estava protegida amb muralles i per la plaça sud-oest i la plaça més alta i occidental de la ciutadella. Per l'extrem oest conserva un bon tram de pedres ciclòpies, al peu del qual transcorre la senda dels Lladres i enfront hi ha les Altures d'Anníbal. Es conserven també basaments dels murs pel sud, si bé la pedrera d'Arcasa assolà en els anys seixanta alguns trams. En l'interior hi havia una bassa i un embassament per a la recollida d'aigua de pluja.

No es veuen estructures d'època romana, ni islàmica, ni cristiana medieval. Només algunes restes semblen ser de la Guerra del Francès.

ELS TOPÒNIMS DE LA MUNTANYA DEL CASTELL DE SAGUNT

Acròpolis. Vegeu *castell*.

Agarens. Nom que rep genèricament la façana dels alcàssers que va des de la torre dels Agarens a la torre de la Moneda unides per ronda. També es denomina *Agarens* les immediacions interiors (a l'est). La torre dels Agarens se situava al nord de la façana, de manera que dominava la medina i protegia la porta de Mahoma (Andriani 1838). El nom ve d'*Agar*, esposa d'Abraham, que els musulmans consideren la seua mare.

És per això que *agaré* és sinònim de *musulmà*. La torre es denominà també *de la Falla*, perquè ben segur era el lloc on feien l'alimara amb la finalitat de comunicar-se amb Almenara (Martínez Rondan 1993. AFNRCSCCV: Rebedor de Vicent Ferrer de Cetina 23.886, s.f., 13-4-1550). Amb la representació de *La destrucció de Sagunto* de José María Pemán, l'any 1954, s'anomena popularment *torre de Diana*, perquè des d'allí la protagonista es llançava a les flames.

Albacar. Vegeu *plaça nord-est*.

Aljub dels Malalts. Nom que reben les cisternes romanes adjuntes (potser es tracte d'una cisterna i d'una bassa de decantació) que hi ha al costat de la torre Quadrada de la Salúquia (Díaz, 1998-1999. ARV: Mestre Racional 4001, any 1443). La muralla medieval i moderna del castell s'eleva sobre el costat sud de les cisternes.

Altures d'Anníbal. Terç nord-oest de la muntanya del Castell, que no ha estat mai fortificada perquè queda sota els 120 metres d'alçària. La senda dels Lladres, en el lloc dels murs ciclopis, separa les Altures d'Anníbal de la protecció oest de la ciutadella (Andriani 1838). En el punt més elevat hi hagué un xicotet santuari, d'on procedeixen les defixions jueves de la fi del segle I, al costat mateix de les basses de l'aigua potable construïdes a mitjan segle XX. El topònim té fonament històric perquè, segons Tit Livi, Anníbal atacà l'*arx* de Saguntum per l'oest (Tit Livi XXI, 12).

Aqüeducte (de Diana). Construcció romana que prenia l'aigua de la séquia de Gausa, a l'oest de la muntanyeta de Pesta, i la portava cavallera fins al temple de Diana (Civera 2007). S'acosta a Sagunt repenjat a la muntanya pel nord-oest i seguint la cota 60 m. Entrava a la vila pel costat nord del carrer de l'Aqüeducte i pel carrer de Sant Ramon (en l'Edat Mitjana, carrer Llarg) i arribava al peu del pòdium del temple. Està fet amb cudols de riu i morter. Com que hi havia dos aqüeductes romans més que abastien Saguntum (la sequiola dels Pous i la séquia de la Vila, a un nivell més baix), l'anomene *aqüeducte de Diana*.

Arx, l'. Vegeu *castell*.

Atrinxerament. Vegeu *castell*.

Banyera de la Reina (popular). Denominació amb què els menuts ens referíem al fons de les cisternes ibèriques que les excavacions han deixat al descobert. La metàfora es produeix per la forma oblonga amb els extrems arrodonits de l'estructura hidràulica.

Barranc de Cuiro (popular). Torrentera que es forma en el punt més elevat de la senda dels Lladres i que discorre cap a l'oest fins a desembocar al clot del Moro. La conca del barranc fou aprofitada per cartaginesos i francesos per a atacar la ciutadella. *Cuiro* és el sobrenom d'una família saguntina que explotà, a principi del segle XX, el forn de calç que hi havia al paratge.

Barrania (també **Albarrania**, **Barrana** i **Albarrana**). Vegeu *la plaça més alta i occidental*.

Basilica del Fòrum. Vegeu *fòrum*.

Basses. Dipòsits d'aigua potable que es construïren als anys cinquanta del segle XX. Es troben a l'oest de la muntanya del Castell, sobre les Altures d'Anníbal, en el terç exterior al castell. La construcció suposà construir un camí d'accés a la muntanya des del clot del Moro pel costat nord del barranc de Cuiro, i des del nord-oest es construí una empinada escala de ciment que era el desafiament de la xicalla. Les escales salven la séquia dels Pous i tallen l'aqüeducte romà.

Bateria de Daoíz. Instal·lació en honor a Luis Daoíz, que s'alçà contra els francesos en 1808. Rebé el nom arran la Guerra del Francès, en 1811. Ocupa un espai tancat i ixent a l'extrem nord-est del castell, sobre l'esperó de la Salúquia. La bateria forma part de la plaça de Bassecourt (la musulmana Salúquia i la cristiana plaça d'Almenara). Disposa de cinc bocanes que dominen els camins d'accés al nucli antic des de l'oest, nord i est: Vell de Terol, de les Valls, de la Torreta, d'Almenara i de la Mar. Des del lloc es pot contemplar la base i arrancada del Temple Redó (*tolos*), la muralla que baixa fins a la porta Ferrissa i una vista extraordinària de la partida de la Vila (Andriani 1838).

Bateria de Doyle. Instal·lació construïda en la part oriental de l'eminència de la torre de la Moneda, durant la Guerra del Francès (Andriani 1838). El nom fa honor al general anglès que concebé i projectà la fortificació del castell de Sagunt l'any 1810. Des del lloc es domina el camí de Lliria i tota

la partida sud-est de Gausa, per on transcorre el camí Nou d'Aragó. Posteriorment, arran de les guerres carlines, s'anomenà *bateria de la Reina Governadora*, en honor a Maria Cristina de Borbó, neboda i quarta muller de Ferran VII, la qual regnà des de 1829 fins a 1833 i fou regent des de 1833 fins a 1840. Aquest nom està indicat en un taulellet que hi ha a l'interior del mur de la porta de Mahoma.

Bateria de la Reina Governadora. Vegeu *bateria de Doyle*.

Bateria de Menacho. Nom de la bateria que està al nord-oest de la plaça del Governador, sobre els contraforts del fòrum que miren al nord, dominant la ciutat i l'accés nou al castell. Actualment es pot accedir pel soterrani del fòrum (Andriani 1838).

Bateria de Sant Ferran. Instal·lació construïda en el punt més elevat del castell. El lloc, anomenat també *ciudadella* o *torre d'Hèrcules*, domina tot el castell i per això li posaren el nom de la fortificació (Andriani 1838).

Bateria de Velarde. Instal·lació per a fuselleria en el front est de la plaça de Bassecourt, en honor a Velarde, que s'alçà contra els francesos en 1808 (Andriani 1838).

Calvari Barroc. Viacrucis que s'establí a partir de la construcció de la Sang Nova en 1607, que transcorria des de l'ermita, passava per la necròpolis jueva (placeta dels Dolors, carrer Vell del Castell i pujada del Castell) fins a arribar a l'ermita de la Magdalena. Havia estat oblidat, però Laborde el representa als seus dibuixos i gravats (Laborde 1811, Civera 2009). Aquest calvari deixà d'usar-se durant la Guerra del Francès i el viacrucis passà a realitzar-se des del convent de Sant Francesc fins al de Santa Anna (Chabret 1888).

Calvari Nou. Escenari passional inaugurat l'any 1854, en què la Confraria de la Puríssima Sang de Jesucrist realitzà el viacrucis del Divendres Sant a les sis de la matinada i altres (Chabret 1901, Civera 2004).

Calvari Vell. És el viacrucis que, durant la baixa Edat Mitjana, seguia la Passió en viu que organitzaven els beguins disciplinants en 1318. Començava a la torre de Mostassaf (ara ajuntament), seguia per la placeta del Triador (pescateria), carrer Major, Calvari Vell, Sant Doménech (Llíria) i Vista Alegre. Aquest viacrucis s'anomenava *carrer de l'Amargura*, nom que perdurà

fins al segle XIX aplicat a altres escenaris. El final del viacrucis es trobava a l'est de la muntanya del Castell, a la zona anomenada Miranda, on hi ha una caixa escènica on es representava la crucifixió. Sembla que estigué en ús fins a l'inici del segle XVII, en què es construï el Calvari Barroc (Civera 2009).

Camí de Llíria. Via antiga que conduïa a Edeta (Llíria). El camí s'acostava a la muntanya pel sud i entrava a la protecció est, després raval de Dalt, pel carrer actual de Sant Doménech.

Caminrel. Veu popular que denomina l'antic camí que partia de la via Augusta, vorejava les muralles iberoromanes i medievals i es dirigia cap a Terol. El Caminrel transcorria pel peu del vessant nord de la muntanya del Castell i el desnivell fou aprofitat per a construir les muralles de la ciutat. Amb la construcció del palau municipal, el Caminrel de Terol es quebrà i es denominà *Caminrel*, de l'ajuntament cap a l'est, i *carrer de Terol*, de l'ajuntament cap a l'oest.

Cantal Gros. Nom popular que rep una pedra de grandària considerable, d'uns quatre metres de diàmetre, que tendeix a l'esfericitat i es troba davant de la torre de Santa Anna, al final del carrer de Na Marcena, com si haguera caigut de la torre d'Hèrcules i s'haguera aturat miraculosament.

Casa del Governador. Habitatge de la plaça d'Armes, al qual s'adossà l'ermita de la Magdalena. Era, ben segur, el més humil dels palaus del governador (Díaz 1999. ARV: Mestre Racional 4001, de 1442).

Cementeri de la Guerra del Francès. Espai ocupat per a soterrar els morts durant l'atac de Suchet i l'ocupació francesa, entre l'any 1811 i 1814, com evidencien els cossos excavats, les restes trobades, els vítols i noms escrits en la muralla i la paraula *cimentier*.

Cisterna de Sant Ferran. Aljub construït o rehabilitat a partir de la conquesta, perquè en l'interior, en la paret sud, hi ha el baix relleu d'un crist crucificat.

Cisterna del Llaner. Aljub de la plaça d'Estudiants que s'identifica per una pica feta amb lloses de rodeno que té a la vora. És l'única cisterna ibèrica que s'ha mantingut en ús fins al segle XX.

Cisterna de l'entrada islàmica. Aljub d'època romana, el tercer aljub més gran del recinte fortificat, que es troba en l'actual

plaça d'Estudiants, sota la cara nord-est de l'eminència de la torre d'Hèrcules. Pels murs dels voltants, hagué de ser un complement important de la porta romana a la plaça centre-oest.

Cisterna de les Lleonerres. Nom popular que la xicalla donàvem a l'aljub que possiblement s'habilità durant la Guerra del Francès per a refugis de la falsa braga de la ciutadella al Dos de Maig. Les entrades, quadrades arran de terra, li donen l'aspecte d'eixida de les lleonerres dels circs.

Cisterna de la pujada a la torre d'Hèrcules. Aljub que es troba al nord de la del pla de Sant Jordi, ja iniciada la pujada a la ciutadella. Consisteix en un prisma rectangular amb volta de canó que sobreix de la superfície muntanyenca.

Cisternes de la Torre de la Moneda. Complex hidràulic romà que se situa sobre la gepa central de la ciutadella. Dues de les cisternes foren destruïdes amb la finalitat d'alçar la torre de la Moneda en l'alta Edat Mitjana.

Cisterna del Fòrum. Vegeu *fòrum*.

Cisterna dels Nou Pilars. Aljub que té nou pilars i sol donar nom a la plaça de l'Albacar (també Tres Castellets i Conillera). En el segle *xv* fou reconstruïda, i probablement fou aleshores quan es feren les voltes amb rajola.

Cisterna dels Tres Pouets. Aljub d'època romana que a partir del període islàmic quedà fora del recinte fortificat, a l'oest de la bateria de Sant Jordi. El topònim popular confon la realitat perquè es tracta d'una única cisterna amb dos brocals i una bassa de decantació. Denomina també la zona segregada del castell.

Ciutadella. Vegeu *castell* i *bateria de Sant Ferran*.

Clot del Moro (popular). Zona del riu Palància que dona al camí d'accés a la muntanya del Castell per l'oest, avui camí d'accés a l'Institut Clot del Moro. El topònim és descriptiu i fa referència al toll que el riu hi feia, perquè el llit tomba a l'esquerra. Des de la construcció de l'Institut d'Ensenyament Secundari Clot del Moro, a la muntanyeta de Pesta, la gent ha perdut la memòria del lloc original i l'ha traslladat al centre.

Corea Alta (popular). Nom que en la postguerra es donà a les cases que els immigrants feren recolzades a la muntanya des del carrer Dos de Maig i ocupant l'aqüeducte romà. El

topònim popular està en desús, igual que *Corea Baixa*, situat al costat nord del camí de Gilet, a l'hort del Marqués.

Cova de les Armes (popular). Nom que la xicalla donava a l'entrada secreta al castell, que comunica, per sota la roca, la plaça d'Almenara amb la dels Tres Castellets. Durant la Guerra Civil s'habilità com a búnquer i els xiquets hi trobaren armes, i per això el nom.

Cova de Monja (també **de les Monges**) (popular). Nom que rep l'abric rocallós que es troba al peu est de les Altures d'Aníbal. La senda dels Lladres, en arribar al mur ciclopi, passa per davant. El topònim fa referència, potser, al sobrenom saguntí *Monja* o a les monges de clausura del convent de Santa Anna, que es troba al peu de la muntanya, a aquella mateixa altura.

Cova del Camí de Llíria. Formació geològica que té la boca junt al camí de Llíria, en les corbes per a passar el ferrocarril. És la més gran de la muntanya del Castell i de la comarca. Es conta que fou descoberta en fer les prospeccions de la pedra, però no hi ha cap altra boca que l'oberta des del camí de Llíria. No em consta que s'haja estudiat a fons.

Cova del Gat (popular). Abric que s'obri com una boca als penyals on descansen les muralles que miren al Teatre Romà. Està situada en el cementeri jueu dels hipogeus.

Cova Secreta (popular). Buit a la roca de la muntanya que comunica la plaça d'Estudiants amb les Tramusseres. Per dins del castell es presenta en la muralla que baixa de la torre d'Hèrcules fins a l'entrada antiga, i per fora del recinte és com un niu d'àguiles al roquerar i, en conseqüència, de certa dificultat per a enfilars'hi o despenjar-s'hi. Era ben segur un lloc de vigia de la porta nord de la ciutadella.

Coves de les Tramusseres (popular). Abrics de poca fondària que s'han practicat al nord, sota el roquerar de l'eminència de la torre d'Hèrcules. Formaven part de la necròpolis jueva, si més no, on els menuts dels anys cinquanta trobarem un anell de plata.

Coves de les Oliveres de Puro (popular). Abrics que hi ha a les Oliveres de Puro i que solen ser habitades pels immigrants més desprotegits.

Covetes dels Romans. Nom que donava la gent a les arcades que facilitaven l'andana dels banys del fòrum (Laborde 1811).

Durant la Guerra del Francès, s'habilitaren com a presons en construir un mur que les tancava pel sud. Popularment es deien *les Leoneres* (Andriani 1838).

Cúria del Fòrum. Vegeu *fòrum*.

Dos de Maig. Vegeu *torre d'Hèrcules*.

Entrada Simulada. Nom que la xicalla donàvem al pas de muralla simulat que hi havia al mur de Santa Anna, abans de fer el salt de la llengua pètria a la torre de Santa Anna. Comunicava les Tramusseres amb les Oliveres de Puro. L'entrada era imperceptible, perquè els brancatges estaven bisellats abans d'arribar a un plec de la muralla. L'assolament del mur en els anys setanta trencà pel buit de la porta. És interessant l'accés des de les Oliveres de Puro, perquè t'has d'enfilat pel roquerar i creuar un coval que s'hi conserva, encara que desvirtuat per les actuacions esmentades.

Església del Castell. Edifici desaparegut que se situava a l'eix central del fòrum i a la mateixa vora de la cisterna. Ateses les construccions islàmiques de la vora, podria haver sigut una petita mesquita en què una boca de la cisterna feia de *dimà*. Amb la conquesta es convertí en l'església del Castell, i l'any 1429 es dedicà un terç del pressupost a l'església (Díaz 1999. ARV: Mestre Racional 3.996, ff. 20v i 21r). Conighan i Laborde, que la veieren en estat ruïnós, la dibuixaren i podem veure que era de dimensions reduïdes i que se situava en l'eix central del fòrum, sobre la cisterna romana. En el segle XVII, amb motiu de la construcció del Calvari Barroc, es construí l'ermita de la Magdalena a la vora de la casa del Governador i allí va romandre fins que en el segle XIX es tancà i l'advocació passà a l'ermitori del carrer Antigons.

Ermita de la Magdalena. Vegeu *església del Castell*.

Ermita del Santíssim Crist. Edifici eclesial i catorzena estació del Calvari Nou.

Esperó de la Salúquia. Element constructiu que remata el castell per l'est, sota la bateria de Daoíz, que hagué d'habilitar una antiga torre (Díaz 1999. ARV: Mestre Racional 4001 (18-4-1442)).

Esperó del Dos de Maig. Element constructiu que remata exteriorment la plaça del Dos de Maig del castell per l'oest (Andriani 1838).

Figueroles. Subpartida de Gausa, que limita per l'oest amb la muntanya del Castell.

Font de la Bateria de Sant Jordi. En les obres de reparació de la muralla de Sant Jordi, l'any 2002, s'obrí la porta del mateix nom, que consisteix en una escala que baixa una trentena d'escalons fins a una aixeta que s'alimentava d'una cisterna que ha de situar-se en l'aterressament de la bateria de Sant Jordi.

Fonteta. Tàlveg que es forma en la plaça centre-oest, al mateix costat de l'Atrinxerament de la subplaça d'Estudiants, per on s'escola l'aigua que arplega la plaça de Sant Pere per davant del lapidari.

Forn de Calç. Instal·lació industrial que funcionà fins als anys cinquanta, situada a l'extrem occidental de la muntanya del Castell. També s'anomena *racó del Forn de Cuiro*, propietaris de principi del segle XX, i *forn de les Calcineres*, últimes propietàries.

Forn de la Torre d'Hèrcules. Instal·lació construïda durant la Guerra del Francès que es troba a la ciutadella, adossat al tallat de la muntanya, que conformaria la terrassa del temple d'Hèrcules (Andriani 1838).

Fòrum. Centre religiós i polític de la colònia romana de Sagunt i, durant l'Imperi, del senat del territori saguntí. Fou construït per Gneu Baebius Geminus durant el regnat de l'emperador Tiberi (Corell 2002). S'han identificat els edificis que el formaven: els fonaments del temple, la cúria, les botigues, la cisterna, els banys, la basílica, el *tabularium*, etc. (Aranegui 1987, Civera 2010). En època islàmica, l'espai del fòrum es convertí en la plaça de l'Alcaid, on s'han identificat: una xicoteta mesquita, un xicotet cementeri, uns banys, dos molins, un forn i unes presons als soterranis del *tabularium*. A partir de la construcció de l'entrada, en 1328, els cristians convertiren l'espai en plaça d'Armes i, de vegades, es denominà *plaça de la Porta dels Adobs*, com es documenta en 1550. A partir del segle XVII, la plaça d'Armes es denominà *de la Magdalena*, perquè l'ermita es dedicà al personatge públic que acompanyà Jesucrist fins al peu de la creu i era la catorzena estació del Viacrucis Barroc. Laborde la denomina *plaça de l'Eco* perquè es produïa el fenomen acústic.

Gausa. Nom de la partida de Sagunt que limita amb la muntanya del Castell pel sud i per l'oest.

Gorja de Ferran VII. Nom que donà l'exèrcit, durant la Guerra del Francès, a la formació orogràfica que comunica el lloc de la torre d'Hèrcules amb les Tramusseres (Andriani 1838).

Hisn. Vegeu *castell*.

Jueria. En temps islàmics se situava als carrers propers a la muntanya, des del carrer de les Penyetes fins al temple de Diana (Chabret pres de Morató 1888). En 1321 és concedí murar la Jueria i els límits transcorrien per la pujada del Castell i els carrers de Francisco Castañer, Facundo Roca, Pere de Catagena, Escola, Trasagrari i Gaspar Batalla (Chabret 1888. ACA: Reg. 218 i 219, ff. 334 i ss.). En 1419 el Magnànim concedí que els jueus pogueren comprar o llogar algun o tots els albergs que se situaven entre la mola de la carnisseria jueva i el castell, és a dir, s'afegiren les illes de cases entre el carrer dels Dolors i el Teatre Romà (Civera 2009, pres de Jiménez 1955, AMZ: Reg- 141 del 21-3-1419).

Lleoneres, les. Vegeu les *covetes Romanes*.

Meseta de Sant Jordi, la. Nom del pla on es troba la bateria del mateix nom.

Miranda. Zona de la muntanya del Castell per on s'enfila el Calvari Vell. La vista de la partida de la Vila, amb la mar al fons, és molt bella, potser per això el carrer més elevat es diu *Vista Alegre* (Chabret 1901).

Morvedre. Vegeu *ciutat*.

Muntanyeta de Pesta (popular). Topònim de la zona de Figueroles que limita amb la muntanya del Castell. *Pesta* és també el sobrenom d'una família de Sagunt.

Mur de Santa Anna. Muralla que baixa des de la ciutadella fins a la porta de Terol, i que es trobava al final del carrer de Cavallers.

Muralla Ibèrica dels Tres Pouets. Elements defensius (porta, torre i muralla en cremallera) del segle IV aC que hi ha a la zona denominada *dels Tres Pouets* (Rouillard 1979).

Murs Ciclopis de la Senda dels Lladres. Murs amb cantons construït amb grans pedres sense treballar, els quals tenen al peu la senda dels Lladres i enfront, les Altures d'Anníbal.

Murs Ciclopis de Miranda. Trams de murs construïts amb pedres de grandària considerable sense treballar. Eren les car-

xates de l'antic camí d'accés a la muntanya pel sud-est, que transcorrien per l'est de l'acròpolis iberoromana.

Museu Militar. Edifici que albergà les peces recuperades a partir de les excavacions de González Simanca (1921-1932). L'edifici aprofità l'antiga ermita i la casa del Governador adjunta i es construí una mena de pronau o atri en el tancat de l'edifici anterior. Ocupa una part sud de la planta de la basílica i l'entrada al fòrum per l'oest. L'obra no té cap valor arquitectònic i, lluny d'integrar-se en el context, desvirtua la lectura de totes les èpoques.

Necròpolis jueva. Espais cementerials acumulats per la comunitat jueva durant l'Edat Mitjana. Podem diferenciar, almenys, tres fases d'expansió per la vessant nord del castell. La més antiga va des del carrer dels Dolors fins a l'est del Teatre Romà i està conformada per hipogeus, fosses rupestres i fosses laterals que daten del segle VII, si més no. Al tram situat entre el Teatre Romà i el castell es realitzen ja soterraments i queden resten del panteó dels Sem Tov. La tercera fase es produí a partir de 1328, amb la disposició del rei Alfons II perquè s'establira un segon cementeri on molestara menys (Chabret 1888. ACA: Reg. 478, f. 18). Se situà davant de la porta islàmica fins a les Tramusseres, i dins d'aquest es troba el cementeri dels empestats amb el mausoleu d'Issaac Atzar (Civera 2009).

Oliveres de Puro. Zona de la muntanya que se situa a l'oest del mur de Santa Anna. Considerem que era el cementeri iber. El topònim correspon al sobrenom de l'última família de Morvedre que treballava els bancals d'oliveres.

Palau del Governador. Els documents del segle XV parlen dels *palaus del governador*, fet que ens fa pensar que hi hagueren diverses residències (Díaz 1999. ARV: Mestre Racional 4001, de 1442). L'edifici més noble i potent que pogué ocupar el governador del castell està situat al sud-oest de la Salúquia. El segon en importància se situava al conjunt dels Agarens, que era la frontera dels alcàssers. També s'ha considerat palau del governador la casa situada al lloc de la façana de la basílica. En qualsevol cas, és l'habitaclle més humil de l'Edat Moderna.

Pedrera. Impacte monstruós que es realitzà al vessant sud de la muntanya del Castell. Segons l'expedient d'activitat obert en 1961, l'empresa Arcasa fou l'última concessionària que ex-

plotà el vessant sud de la muntanya del Castell. L'extracció de pedra, però, es realitzava almenys des de 1929, en què s'extreia pedra per al port de València. L'extracció es paralizà en menjar-se les muralles ibèriques del Tres Pouets. Actualment ha estat rehabilitada amb fons europeus.

Penya Esvaradora. Lloc de penyes inclinades que es troba entre el poble i la porta medieval. El lloc ha estat freqüentat per la xicalla de Sagunt, que anava a escolar-se pel seu pendent, i les colles hi solien quedar per reunir-se o per berenar els dies de Pasqua. La gent hi distingeix la penya del Dimoni, part superior i llarga, i la de l'Àngel, inferior i curteta.

Penyes del Tragant. Torrentera que es crea a l'altura de la plaça del Dos de Maig i desguassa a la plaça del Pi pel carrer del Pare Mareme i Forn de Santa Anna.

Penyetes. Carrer que naix a la placeta dels Dolors i es dirigeix cap a l'est vorejant la muntanya, per baix del carrer dels Dolors, raó per la qual aflora la penya al llarg del carrer. El lloc més característic de les Penyetes rebia un nom força interessant i suggeridor, la *pedra Escapçadora* (Rebedor Pere Guarch 1649, Martínez Rondan 1984). Segons Morató i Chabret, era zona judaica; de fet, documentem cases de propietat jueva.

Plaça d'Almenara. Vegeu *la plaça est*.

Plaça d'Armes. Vegeu *la plaça centre-est, fòrum*.

Plaça d'Estudiants (o dels Estudiants). Vegeu *la plaça centre-oest*.

Plaça de Bassecourt. Vegeu *la plaça est*.

Plaça de l'Alcaid. Vegeu *la plaça centre-est*.

Plaça de l'Atrinxerament. Vegeu *la plaça centre-oest*.

Plaça de l'Eco. Vegeu *la plaça centre-est, fòrum*.

Plaça de l'Ermita. Vegeu *la plaça centre-est, fòrum*.

Plaça de l'Esperó. Nom que rep la plaça Dos de Maig en identificar-la per l'element constructiu que la remata per l'oest.

Plaça de l'Hospital. Espai elevat i defensat per la torre de la Moneda i els murs de la porta dels Alcàssers. L'hospital fou construït durant la Guerra del Francès. S'ha denominat erròniament *plaça del Refectori*.

Plaça de la Cisterna dels Nou Pilars. Vegeu *la plaça nord-est*.

Plaça de la Ciutadella. Vegeu *la plaça elevada i oest*.

Plaça de la Conillera. Vegeu *la plaça nord-est*.

Plaça de la Magdalena. Vegeu *la plaça centre-est, fòrum*.

Plaça de la Porta dels Adobs. Vegeu *la plaça centre-est, fòrum*.

Plaça de la Torre d'Hèrcules. Espai que es defineix pel record de les construccions antigues que hi havia sobre l'eminència superior de la muntanya.

Plaça de Sant Pere. Vegeu *la plaça alta i occidental*.

Plaça del Castellet (o del Tres Castelletts). Vegeu *la plaça nord-est*.

Plaça del Colomer. Vegeu *la plaça est*.

Plaça del Dos de Maig. Vegeu *la plaça alta i occidental*.

Plaça del Governador. Vegeu *la plaça centre-est*.

Plaça del Penó. Vegeu *la plaça alta i occidental*.

Plaça del Refectori. Denominació que han rebut recentment les construccions cobertes de l'espai de l'eminència de la torre de la Moneda. Possiblement es tracta d'un error, perquè segons diu Andriani s'hi construí un hospital i unes dependències menors per a rebost. Per aquest motiu hauria de dir-se de *l'Hospital*.

Plaça dels Pilars. Reducció del nom *plaça de la Cisterna dels Nou Pilars*.

Plaça dels Tres Castelletts. Vegeu *la plaça nord-est*.

Porta Antiga. Entrada principal a l'acròpolis. Andriani diu: «Descendiendo de la fortaleza entre el 1º y 2º ramal se desprende otro que dirige á la puerta antigua [...] la puerta que fue la principal antes de las obras nueva.» El que anomena *porta Antiga* fou la porta principal d'entrada al *hisn* i estigué en ús com a porta principal del castell durant els períodes ibèric, romà i islàmic, i amb la conquesta cristiana, en habilitar la porta dels Adobs, es convertí en porta falsa del castell.

Porta d'Almenara. Nom que rep la comunicació entre les places est i centre-est. Es denominà també *torre*, perquè sempre ha tingut un caràcter defensiu. Fou construïda durant el

període islàmic i comportà la construcció d'un accés a manera de barbacana. Amb la conquesta s'anomenà *porta* o *torre d'Almenara*. A principi del segle XVIII, fou denominada *torre d'Anjou* pels partidaris del borbó Felip d'Anjou (després rei Felip V) en la Guerra de Successió. Durant la Guerra del Francès es denominà *torre de Basecourt*. Popularment s'ha denominat *porta de la Plaça de l'Eco*.

Porta de l'Ídol. Vegeu *porta de Mahoma*.

Porta de la Plaça de l'Eco. Vegeu *porta d'Almenara*.

Porta de Mahoma. També dita *porta de l'Ídol*. El nom es deu a l'existència d'una estàtua romana a la part superior de la porta, que la mentalitat popular atribuï al profeta i creador de l'Islam. Fou la porta principal dels alcàssers musulmans, que comunicava la plaça d'armes i la plaça de l'Alcaïd. El buit de la porta actual i la retirada de l'estàtua, que es troba al museu, es realitzà en 1550. La intervenció reparà la torre dels Agarens, canvià el disseny del buit de la porta i el sentit de les fulles de la porta, les escales d'accés als Agarens (torre de la Moneda) i la ronda. Els canvis de les actuacions ha portat, incomprensiblement, a considerar que la porta de Mahoma o de l'Ídol era la porta de guàrdia que s'obri en el mur est-oest.

Porta de Sant Jordi. Entrada realitzada, l'any 2004, en la muralla que puja des de la bateria de Sant Jordi fins a la torre d'Hèrcules i comunica el pla de la bateria amb la zona dels Tres Pouets, segregada durant el període islàmic. Les obres descobriren el pas iber entre les zones que comunica.

Porta dels Adobs. Nom que rebé la porta principal del castell en 1328, quan es tancà la porta islàmica situada més a l'oest. La denominació es documenta en 1550 (Martínez Rondan 1992-1993. AFNRCSCCV rebedor de V. Ferrer 23.886). El nom *adob* cal entendre'l com a adequacions i forniment de la porta que comptava amb fossat i pont llevadís. L'apertura suposà aplanar la plaça de l'Alcaïd.

Porta dels Tres Castelletes. Entrada desapareguda que se situava sobre el carrer Herois. Era la porta de l'Albacar durant el període islàmic, destinada a l'entrada dels ramats.

Porta Falsa. Denominació que rebé la principal porta durant el període islàmic amb la construcció de la porta dels Adobs en 1328. En els documents del segle XVI es documenta com a *porta Falsa*. No s'ha de confondre la porta d'època iberoromana i islàmica amb la porta de guàrdia d'època islàmica que unia la torre ibera i la muralla.

Porta Islàmica del Castell. Arc de mig punt amb dovelles menudes que es construí al costat oest d'una torre de cimentació ibera i rematada en època islàmica amb tàpia de fang encofrada en calç. És la porta de guàrdia de l'entrada principal al castell en època islàmica. En 1348 se segregà del castell i es convertí en el mausoleu d'Issaac Atzar, dins del cementeri jueu dels empestats. Durant la Guerra Civil construïren un niu de metralladores en la torre i feren un portell d'entrada al castell que comunicava en una cova polvorí.

Porta Nova del Castell. Denominació que rep l'entrada principal del castell durant la Guerra del Francès, en adequar a les noves exigències la porta dels Adobs, que es construí en 1328. Les fotografies de principi del segle XX ens la presenten d'estil neoclàssic, amb fossat i un pont llevadís per a salvar-lo. Andriani escriu: «...la nueva entrada principal al fuerte...».

Portell al Subsòl de la Torre d'Hèrcules. Entrada que s'obri en la muntanya i on descansa la muralla que dona de la torre d'Hèrcules a la falsa braga.

Portell de Santa Anna. Nom de l'entrada que disposava la torre del mateix nom en la part de la muntanya, davant del cantal Gros. És l'inici de la senda dels Lladres.

Portell dels Fusters. Entrada que comunicava l'Albacar amb la Salúquia. Durant la Guerra del Francès, en construir el mur que tancava i fragmentava l'Albacar, es va cegar (Andriani 1838).

Presó de la Torre de la Moneda. Receptacle que hi ha al costat sud i al peu de la torre de la Moneda.

Presons. Vegeu *covetes Romanes*.

Pujada del Castell. Camí o carretera d'accés al castell. Segons Andriani: «...la subida de la villa, carretera sòlida de cinco ramales, su longitud 833 pasos, latitud 7 término medio». El primer ramal de dalt a baix va de la porta Nova del Castell a la corba sobre el teatre; el segon corre pel sud del teatre; el

tercer, per l'oest; el quart, pel nord, i el cinqué transcorre per dins de la població. No s'ha de confondre aquesta pujada al castell amb la trajectòria antiga que anava pels carrers dels Dolors i Vell del Castell.

Raval de Dalt. Vegeu *protecció est*.

Saguntum. Vegeu *la ciutat*.

Salúquia. Vegeu *la plaça est*.

Sant Ferran. Topònim propi que denomina el castell durant la Guerra del Francès: *Atrinxerament de Sant Ferran* (San Fernando). Denomina també la ciutadella, inclosa a l'espai de Sant Pere, perquè era el punt de control i domini de tota la fortalesa, així com la bateria encolomada al cim. Desafortunadament, han estat diversos els autors que per error han denominat *Sant Ferran* a la plaça de Sant Pere (Andriani 1838).

Sant Jordi. Espai occidental de la plaça de Sant Pere, en la cota 140 m. Denomina l'explanada, la bateria, la muralla que tanca l'accés als Tres Pouets i el portell que s'obria en la mateixa muralla (Andriani 1838).

Segó. Formalització que féu l'administració de Jaume I de la veu *Sagunt* aplicada a la vall. En el *Llibre del repartiment* figura també en llatí amb la forma «val de Segon». Sobre la e del lexe-ma *Seg / Sag*, cal recordar les veus *Segorb, Segart*.

Senda dels Lladres (popular). Camí de ferradura que des del portell de Santa Anna s'enfila cap a l'oest, per sobre de les penyes del Tragant, i pel costat de la cova de les Monges arriba al cim de la llima en el mateix cantonet que el mur ciclopi afronta amb les Altures d'Anníbal. Des del cim, la senda davalla la muntanya per l'oest fins a arribar al forn de calç.

Sequer. Lloc que ocupà la indústria que assecava fruits durant els anys quaranta i cinquanta. Estava situada al sud de la muntanya del castell, prop de l'actual potabilitzadora.

Sequiola dels Pous. Estructura hidràulica que entra a Sagunt pel peu dels penya-segats del nord-oest de la muntanya del castell, segueix els carrers i places de Gilet, Pi, Santa Anna, Hospital, Abril i Major. Entenc que ben probablement es construí en època ibera i que ha estat en ús fins al segle xx.

Tabernae. Vegeu *la plaça centre-est, fòrum*.

Tolos. Restes antigues que hi ha als Tres Castelletes i que consten d'un pòdium quadrat de deu passes per costat que té inscrita la base d'un mur circular d'*opus caementicium* amb porta que mira al nord. A la pedra cantonera del nord-oest de la base hi ha els buits de dues plantes de peu que podrien indicar l'accés al fòrum pel sud-est.

Torre Barrana. Nom de la torre que s'alçava a l'extrem occidental del castell, l'Albarrania musulmana. En les obres del segle xvi i en el mapa de Laborde s'anomena *torre de Sant Pere*.

Torre d'Anjou. També porta de la Salúquia i d'Almenara.

Torre de Bassecourt. Nominalitza la torre porta que comunica la plaça del mateix nom, també d'Anjou i d'Almenara (Laborde 1811 i Andriani 1838).

Torre de Diana. Vegeu *Torre dels Agarens*.

Torre de l'Esperó de la Salúquia. Topònim que remata el castell per l'est, en el lloc que després ocupà la bateria de Daoíz (Díaz 1999. ARV: Mestre Racional 4001 (18-4-1442)).

Torre de la Campana. Nom que rebé la torre dels Agarens en 1550, probablement perquè havia d'estar proveïda d'una campana per a avisar dels atacs barbarescos.

Torre de la Falla. És una denominació de 1550 de la torre dels Agarens.

Torre de la Moneda. Extrem sud de la frontera dels alcàssers. En el segle xvi es denominà *torre de la Campana* (Martínez Rondan 1993. AFNRCSCCV: Rebedor de Vicent Ferrer de Cetina 23.886, s.f., 13-4-1550).

Torre de la Porta Islàmica. Torre de fonament ibèric i decoració islàmica que en l'estiu de 1348 s'adequà com a mausoleu d'Isaac Atzar (Civera 2009).

Torre del Penó. Es refereix a la torre d'Hèrcules, que era la més elevada. Aquesta denominació està documentada en 1550 (Martínez Rondan 1993).

Torre de Sant Pere. Construcció que tancava per l'oest el *hisn*, extrem últim de l'Albarrania (Martínez Rondan 1993. AFNRCSCCV: Rebedor de Vicent Ferrer de Cetina 23.886, s.f., 13-4-1550. Laborde 1811). També s'anomenava *torre de l'Esperó* (de ponent). Durant la Guerra del Francès fou enderro-

cada i en el seu lloc es construí el baluard i la bateria Dos de Maig (Andriani 1838).

Torre de Santa Anna. Construcció àrab que fortifica la muralla oest de la medina. És redona per l'exterior i és la primera torre que protegeix la muralla en el descens de la muntanya, enfront del cantal Gros.

Torre del Penó. Vegeu *torre d'Hèrcules*.

Torre dels Agarens. Vegeu *Agarens*.

Torre d'Hèrcules. Vegeu *la plaça més elevada i occidental*.

Torre Quadrada. Denominació que es donà a la torre de la Salúquia, que es troba davant de l'aljub dels Malalts (Díaz 1999. ARV, Mestre Racional 4001 de 1442). També s'anomenà *del Colomer*.

Torreta del Codonyat. Topònim popular que la xicalla de la zona donàvem a un fragment de la part alta de la muralla de Santa Anna que, a mitjan segle xx, s'havia quedat aïllada de la resta. Era un tram curt amb tres merlets i ronda, que en les obres de consolidació dels anys 1980 integraren en el continu de les muralles.

Torre Telegràfica. Torreta construïda en la dècada de 1860 a la bateria de Sant Ferran, la qual formava part de la xarxa de telegrafia òptica inventada per José María Mathé (Ferri 2005). Actualment s'hi ubiquen les antenes de la policia local.

Tramusseres. Topònim popular que es dona a la zona on creix la planta [...] que per la beina i la llavor s'assembla a la del tramús. L'espai, que se situa al nord de la torre d'Hèrcules, no ha estat excavat; però sembla que fou l'extrem oest de l'últim espai cementerial jueu.

Travessa. Topònim que designa el tàlveg que separa la muntanya del castell de la muntanyeta de Pesta.

Tres Castelletts. Vegeu *protecció nord-est*.

Tres Pouets. Vegeu *la plaça oest del castell*.

Vila. Nom genèric de la vila de Morvedre com a cap de la comarca. És també el nom de la partida que limita amb la muntanya del Castell pel nord i per l'est i el nom d'una de les tres paròquies que té el nucli antic de la ciutat en l'actualitat.

BIBLIOGRAFIA

- ANDRIANI (1838): *Memoria justificativa de la defensa de Sagunto en 1811*, Imp. Eusebio Aguado, Madrid.
- ARANEGUI, C. i CALVO, M. (1995): «Sagunt: sector plaza foro. Niveles medievales. Campaña 1993-94», *Boletín de Arqueología Medieval* 9, Madrid, pp. 53-80.
- , HERNÁNDEZ, LÓPEZ PIÑOL i altres (1987): «El Foro de Saguntum: La planta arquitectònica», *Los foros romanos de las provincias occidentales*, Ministerio de Cultura DGBAC, Madrid.
- BARCELÓ, C. (2007): «Sagunt i el seu territori en època àrab», *Braçal* 35-36, CECM, Sagunt.
- BELTRÁN VILLAGRASA, Pío (1972): «Sobre un interesante vaso escrito de San Miguel de Liria, 1942», *Obra completa, I Antigüedad*, CSIC, Zaragoza.
- BOLUDA, A. i GALIANA, J. P.: «El Castell de Morvedre després de la guerra amb Castella: Un inventari de l'any 1365», *Braçal* 7, Sagunt 1993.
- BRAMON, D. i LLUCH R. (2000): «Segó (Camp de Morvedre) a les fonts àrabs i cristianes medievals», *Braçal* 21-22, Sagunt.
- BURNS, R. I. (1993): *El regne croat de València*, Tres i Quatre, València, p. 311, n. 108, Arx. Cat.: Perg. 4.625 (16-4-1252).
- CHABRET, Antonio (1888): *Sagunto, su historia y sus monumentos, V-1 i 2*, Tip. Suc. Ramírez, Barcelona.
- CIVERA, M. (2004): «Aproximació a l'evolució urbana de Saguntum», *Arse* 38.
- (2004) «El Calvari de Santa Maria», *Setmana Santa Saguntina*, pp. 167-184.
- (2007) «Les cisternes del Castell de Sagunt», *Arse* 41, pp.149-186.
- (2008) «Els aqüeductes de Saguntum», *Arse* 42, pp. 193-226.
- (2009) *Morvedre hebreu*, Editorial Afers.
- (em premsa, 2010) «El Fòrum de la ciutadella», *Arse* 44.
- CORELL, J.: *Inscripcions romanes del País Valencià la i lb (Saguntum i el seu territori)*, Fhv, Universitat de València 2002.
- DÍAZ BORRAS, Andrés (1999): «Las obras de conservación del Castillo de Sagunto a lo largo del siglo xv (Primera parte)», *Arse* 32-33, Sagunto.
- EGUÍLAZ Y YANGUAS, Leopoldo de (1974): *Glosario etimológico de las palabras españolas de origen oriental*, Ediciones Atlas, Madrid.
- FERRI, Marc (2005): «La telegrafia òptica al Castell de Morvedre», *Asociació Falla Santa Anna*, pp.116-121.
- GARCÍA ALONSO, Juan L. (2003): *La península Ibérica en la Geografía de Claudio Ptolomeo*, Euskal Herriko Unibersitate, Vitoria-Gasteiz, p. 370.
- GONZÁLEZ SIMANCAS, Manuel (1929): *Sagunto*, IV Congreso Internacional de Arqueología, Barcelona.
- LABORDE, A. (1811): *Voyage pittoresque et historique de l'Espagne*, Imprimerie de Pierre Didot, Paris.
- LIVI, Tit (1990): *Ab urbe condita XXI*, Ed. Gredos, Madrid (traducció de Víctor José Herrero).

- LLUIS Y NAVAS, J.: «Sobre el significado del topónimo monetario ibérico Arse», *Caesaraugusta* 13-14, p. 29.
- MARTÍNEZ RONDAN, Josep (1984): *Rebedor del notari Pere Guarch (Morvedre 1648, 1649 i 1650)*, Publicacions de la Caixa d'Estalvis de Sagunt.
- (1992-93) «Obres de fortificació al castell de Morvedre al segle XVI», Arse 27, Sagunt. AFNRCSCCV: Rebedor de Vicent Ferrer de Cetina 23.886, s.f., 13-4-1550.
- RIPOLLÉS, P. P. i LLORENS, M. M. (2002): *Arse-Saguntum: Historia monetaria de la ciudad y su territorio*, «La ordenación y la cronología de las emisiones», València.
- ROUILLARD, P. (1979): *Investigaciones sobre la muralla ibérica de Sagunto*, SIP, València.
- SANMARTÍ, Enric (1991): «Una carta comercial hallada en Emporion», *Saguntum y el mar*, dir. Carmen Aranegui, Catàleg de l'exposició del mateix títol, Generalitat Valenciana CCEC.
- SANTIAGO, R. A. i SANMARTÍ, E. (1988): «Notes additionnelles sur la lettre sur plomb d'Emporion», ZPE 72, pp. 100-102.
- (1990): «En torno a los nombres antiguos de Sagunto», *PLAV-Saguntum* 23, pp. 122-140.
- TORRES GASCÓ, J. A. (1962): *Guía de Sagunto Ciudad*, Imp. Bono, Sagunt.
- VILLARONGA GARRIGA, Leandro (1967): *Las monedas de Arse-Saguntum*, CSIC, Barcelona, p. 60.

TOPÓNIMOS DE ALTURA

Xavier Coloma Fuster

NOTICIAS HISTÓRICAS DE ALTURA

Las primeras fuentes documentales que existen sobre Altura y, por extensión, sobre su toponimia, están relacionadas con la conquista del Reino de Valencia por el rey Jaime I.

Por su antigüedad, la primera noticia de Altura que poseemos es una anotación en el Llibre del Repartiment en la que se concede a «P. Ferrandi de Albarraçin, castrum de Xelva et de Huyturam», entre otras propiedades. Una confirmación de esta nota aparece en un documento de 1237 del Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona, donde se asigna a «P. Ferrandi de Albarrazin, castrum de Chelva et de Eytura». De estos documentos cabría deducir que el lugar ya existía en el asiento del Repartiment como «Huyturam» y, en el documento del Arxiu, como «Eytura». Pero el hecho cierto es la concesión al citado señor de Albarracín, D. Pedro Fernández de Azagra, importante noble aragonés, del *castrum* de Altura.

La siguiente citación en orden de antigüedad es una copia del siglo XVI, conservada en el archivo de la catedral de Segorbe, del tercer testamento de D. Pedro Fernández de Azagra, de 1241. En él lega a uno de sus hijos el *castrum* de Altura, siendo el primer documento donde aparece el topónimo de la villa tal como lo conocemos y escribimos actualmente.

Otro documento que nos aporta interesantes datos sobre Altura es un pergamino que se conserva en su archivo municipal. Es una partición de aguas y términos entre Altura

y Segorbe de abril de 1251. Nos habla de los litigios entre ambas poblaciones por las aguas y los lindes de sus términos. El documento está extendido a instancia de don Pedro Fernández de Azagra y la aljama de Altura, por un lado, y el Concejo de Segorbe por otro. Tras la descripción de los mojones de separación se determina que las aguas vayan como siempre fueron en tiempo de moros. Esto nos confirma la existencia de una población islámica que se mantuvo tras la conquista cristiana y que hace pensar en el origen musulmán de la villa de Altura.

De nuevo vemos la vinculación de Altura con el rey Jaime cuando le concede a D.ª Teresa Gil de Vidaure, con la que tendría dos hijos, el castillo y la villa de Jérica, en la que estaba incluida la villa de Altura. También le concedió la *Çai-dia*, en la ciudad de Valencia, donde D.ª Teresa años más tarde acabó fundando el monasterio Gratia Dei para retirarse al ser repudiada por el rey. A su muerte, D.ª Teresa legó las villas de Altura y Montán al convento, o al menos algunas de sus rentas, y que son origen del vínculo de la villa de Altura con la ciudad de Valencia. El primer señor de Jérica fue D. Jaime, primogénito de D.ª Teresa Gil y del rey Jaime, quien se casó con D.ª Elfa Álvarez de Azagra, descendiente del primer señor de Altura, ascendencia esta que vincula el señorío de Jérica con la alta nobleza de Aragón.

Bajo el dominio de los Jérica, la villa de Altura recibió diversas cartas pueblas que hacen mención a sus pobladores moriscos, que no la abandonaron con la Reconquista, y permanecieron hasta su expulsión en 1609. La más antigua que conocemos es de agosto de 1276. En ella el rey Pedro III da protección a los «sarracenos et sarracenas de Altura, [...] alqueriis termini de Xerica».

Otro interesante documento sobre la historia de Altura es la carta puebla del siglo XIV que otorga Ramón de Castellsent, procurador de D.ª Bonaventura d'Arborea, viuda del último señor de Jérica. En la carta se dice que en «lo lloch de Altura, [...] fem de present segons furs de Aragó». Esta carta también prueba que proseguía la vinculación de Altura con el monasterio de Gratia Dei de Valencia (derivada del testamento de D.ª Teresa Gil,) pues en ella podemos leer la obligación «de portar o fer portar cascun any al monestir de la Çaydia de València lo forment, lo qual han o dehuen haver les monjes del dit monestir sobre les rendes del dit lloch».

Con el tiempo, tal vez por las elevadas deudas de su último señor, la villa de Altura salió a subasta en 1374. Según el historiador Eugenio Díaz Manteca, la compró el infante don Martín a la Governació de València por 115.000 reales valencianos y la incorporó al condado de Jérica que su padre, el rey Pedro IV, le había concedido al casarse con la condesa D.ª María de Luna, a su vez señora de Segorbe. De este modo, D. Martín pasa a ser conde de Jérica, de Luna, señor de Segorbe y de Altura. Precisamente este año se celebra el 600 aniversario de la muerte del rey Martín, tan estrechamente vinculado a Altura y, en general, al Alto Palancia.

En relación con las cartas pueblas y la documentación antigua en general, tenemos que prestar una especial atención a la lengua de Altura. Gracias a los trabajos de Rosa Gómez Casañ —también ponente de estas jornadas— y de M.ª Carmen Villanueva, estudiosas de este tema, podemos afirmar que la lengua de Altura y de su comarca era y es el castellano o, concretando un poco más, el castellano-aragonés. Las poblaciones de la comarca fueron repobladas a fuero de Aragón y por la procedencia de los nobles que la propiciaron hemos de pensar que con personas de Teruel y Albarracín. A esto hay que sumar la pervivencia del árabe, al menos hasta el siglo XVII, que logró transmitir un importante legado léxico. La

estrecha relación con la vecina lengua catalana y, además, el cambio de fuero (Altura cambió el fuero de Aragón por el de Valencia, siendo la catalana la lengua del nuevo fuero), hace que tengamos que hablar de un castellano propio o peculiar de Altura y su comarca, debido al cruce o contacto entre ambas lenguas que, en el terreno que nos ocupa, hace muy difícil distinguir qué topónimo proviene del aragonés y cuál del catalán, como veremos más adelante. También hay que indicar que, en el habla de Altura, se usa el castellano con seseo, lo que a veces distorsiona aún más el posible origen o significado del topónimo.

En 1385, el rey Pedro IV, a iniciativa del infante don Martín, funda la cartuja de Valldecristo; el lugar elegido es la partida de Cánova de Altura, topónimo que también aparece en un asiento del Llibre del Repartiment: «vallem de Canava sitam iuxta Sogorbium». Con la fundación de la cartuja se crea un nuevo topónimo: «en mars de 1385 y lo dumenge dit infant estant en vespres en dita seu determinà de posarli nom: Vall de Crist». (Díaz Manteca 1985: 599). A partir de este momento, este nuevo topónimo dejará casi olvidado el de Altura por unos cuantos siglos, tal fue la importancia e influencia de la nueva fundación.

La ubicación del monasterio en el valle de Cánova, tras barajarse otras posibilidades dentro del señorío de Jérica se debió al parecido que un peregrino de Tierra Santa encontró entre el valle de Cánova y el de Josafat, «por ceñirla montes a semejanza al de Jerusalén» aunque, ciertamente, no está muy clara la relación, ya que el parecido es cuando menos dudoso.

A principios de siglo XV, el ya rey Martín donó las villas de Altura y Alcublas a la cartuja de Valldecrist con el título de Baronía, pero manteniendo los jurados de Valencia la jurisdicción criminal de ambas villas, de cuya ciudad fueron aldeas, gozando de los mismos privilegios. Esta donación desvincularía a Altura de Jérica y de Segorbe hasta la desaparición de la cartuja con la desamortización en el siglo XIX.

Los alturanos, tanto musulmanes como cristianos, vivieron varios siglos bajo el dominio señorial de los escrupulosos frailes cartujanos, inflexibles en el cobro de sus rentas. Estos fueron los creadores e impulsores de múltiples actividades económicas derivadas de la explotación de su exten-

so señorío, que generaron gran parte de los topónimos que ha sido posible documentar en este trabajo. En el siglo xv, la población musulmana que habitaba las tierras del Alto Palancia era cercana al 90% del total. Altura era un pueblo mixto de musulmanes y cristianos. La cartuja de Valldecris percibía rentas de ambos. Además de la floreciente agricultura, muchos musulmanes se dedicaban al cuidado y la trata de ganado, siendo los mulos y asnos los más manejados en el mercado. Tal vez como reliquia de esta actividad nos haya quedado el Cerro de las Mulas, cercano a la masía de Cucalón, lugar apartado con abundantes pastos favorables a ese tipo de ganadería. Otros topónimos claramente vinculados a la población musulmana son: Albalat, 'el camino' en árabe, y, probablemente, los nombres de las partidas de regadío: Alfás, Marroyo, la Jarea, el Caudo, etc. Y, muy posiblemente, el nombre de la población.

En los primeros siglos de la cartuja la principal actividad fue la ganadera. Tres importantes veredas atraviesan el término de Altura: la Vereda de la Aliagas Royas, la Cañada Real de Benaval y la vereda de Montmayor. Estas veredas, hoy prácticamente perdidas, tuvieron una gran importancia para la trashumancia, ya que conectaban los montes de Javalambre y las tierras altas de Teruel con los valles del Palancia y del Turia. Confluían en la Torrecilla, estratégico lugar donde se han localizado diversos yacimientos que demuestran su uso ya en épocas prehistóricas.

Por razón de este uso pecuario, el territorio inicialmente estaba dividido en dehesas perfectamente delimitadas por mojones. Las dehesas de las que ha dejado constancia la documentación cartujana son: la del Pinar, la de Ribas; La Chupidilla y la de las Dueñas, éstas en el término de Alcublas; la de Uñoz, la de Mosén Jayme y la de Cucalón. La explotación ganadera tenía como único objetivo la obtención de lana. La cartuja también disponía de un batán para su tratamiento, que posteriormente se reconvirtió en fábrica de papel y del que quedan las imponentes ruinas y, por supuesto, el topónimo: el Batán. En 1407 la cartuja renunció a los fueros de Aragón, sometiéndose a los de la ciudad de Valencia, según algunos autores por ser estos más estrictos con las infracciones ganaderas, aunque este cambio también se produjo en el Maestrat. En el siglo xvii se construyen masías en la mayoría

de las dehesas, convirtiéndose en centros agrícola-ganaderos. Por su importancia, veremos algunas con más detalle:

La masía de Uñoz, en el habla de Altura de *Uñós*, tal vez por corrupción de *Muñoç* como apuntan algunas fuentes. La compró la cartuja en 1434 y, en el siglo xvii, amplió sus propiedades con la compra de fincas próximas en las partidas del Torrejón, que controla el acceso a Altura desde Gátova; del Barranco del Paso, lugar que atraviesa una de las veredas, del Mijar y otras. Tuvo esta masía un extenso pinar, del que también ha perdurado el topónimo los pinares de Uñoz, muy diezmados por los terribles incendios.

La antigua dehesa de Mosén Jayme ha perdurado como partida debiendo su nombre a Mosén Jayme Andreu, vicario perpetuo de Altura, que la recibió en herencia y a su vez la legó a la cartuja junto con el llamado castillete de Ismael y el Cantal. Actualmente, como casi todas, ha perdido su uso pecuario y se dedica a los cultivos de secano.

La masía de Cucalón procede de un antropónimo. En 1539 la compró la cartuja a Francesc Cucaló, vecino de Segorbe. La cartuja construyó la masía, las caballerizas y los lagares e introdujo el cultivo de la vid. La masía de Cucalón fue una de las más importantes que tuvo la cartuja. En la actualidad se conservan las murallas, los lagares y las bodegas. Debió ser un importante centro de explotación con residencia para bastante gente, ya que se encuentra muy alejada de Altura.

La masía de Abanillas la compró el convento en 1599. No poseyó dehesa, por lo que sus tierras fueron de uso agrícola. En la actualidad se conserva el edificio y los corrales se encuentran en un punto estratégico del camino de Altura a Lliria, que conecta el valle de Palancia con el del Turia.

La masía de Ribas existía desde antiguo; en 1402 hay una declaración sobre los usos y costumbres de los masoveros de ese lugar. Al no tener propietario conocido, la cartuja tomó posesión de su dehesa. En sus proximidades se encuentra la importante fuente de Ribas de donde, tal vez, tome el nombre. La fuente se halla en la ribera de la rambla de la Torrecilla. Al construirse el edificio, aparecieron infinidad de sepulcros confirmando la creencia generalizada de que el lugar estuvo habitado en épocas pretéritas.

La masía del Bergá, topónimo que ha sufrido múltiples alteraciones a lo largo del tiempo, en la documenta-

ción aparece como masía Bergada, aunque en diversas cartografías se consigna como masía de Vergara. También se le conoce como masía del Catalán porque en el siglo XVIII fue propiedad de Vicente Catalán. El topónimo masía Bergá podría corresponder a un natural de la población catalana de Berga, el bergá, ya que el habla popular de Altura tiene una acusada tendencia a omitir artículos y preposiciones. También ha de tenerse en consideración que un prior de los inicios de la cartuja fue Joan Berga. El edificio, de sólida construcción, actualmente está en ruinas.

La masía de San Juan fue originariamente un corral. Se trata de un lugar muy próximo a la cartuja, por lo que no tenía sentido como masía. Actualmente está dedicada al turismo rural. El edificio parece ser que es del siglo XIX. Se encuentra en medio de los llamados pinares de San Juan que, en tiempos, debieron ser mucho más extensos.

La masía de Valero, en el límite con Segorbe, se compró en el siglo XVIII. Conserva un interesante aljibe. El topónimo deriva de un antropónimo. Dom Juan Valero fue miembro de una honorable familia de Segorbe, fue ermitaño de la ermita de san Julián y prior de Scala Dei y de Valldecris, donde murió el año 1625.

Aparte de estas masías de la cartuja también están la masía Randero, topónimo opaco, pero que aparece en otros lugares —en Vall d'Uixó existe un barranc Randero—, y la Masadica del Rejo, relacionada con la de Uñoz.

Estas masías fueron evolucionando desde la ganadería a la agricultura, siendo muy destacables las extensiones dedicadas al viñedo, un cultivo que ha dejado importantes vestigios en todo el término, como los *trules*, forma del castellano-aragonés o castellanización de la catalana *trull*. También se dice que el legendario vino de la cartuja ya era muy apreciado por el rey Martín. La viticultura nos ha legado algunos topónimos curiosos, como las bodegas de las Cerveras, que podría estar relacionado con la *cervera*, árbol hoy desconocido en Altura con ese nombre, aunque muy abundante en su término. También aparece en la Hoya de las Cerveras y Barranco de Cervera. Las bodegas de las Veinticuatro, también en un confín del término, están próximas a las anteriores. En ambos casos se trataba de unas modestas casas que formaban una pequeña agrupación ocupada temporalmente y des-

tinada a las labores relacionadas con la viticultura. Son muy semejantes a las que se encuentran en el término de Lliria, las llamadas bodegas *noves i velles* de Torres. Popularmente se dice que el nombre «las Veinticuatro» deriva del número de casitas que componían el conjunto, tratándose de un caso de numeral en la toponimia, cosa bastante excepcional. Pese al enorme interés que tiene, estas bodegas se encuentran en un estado deplorable.

Un importante número de topónimos que nos ha legado la actividad ganadera son los corrales que, en la mayoría de casos, corresponden a antropónimos de sus antiguos propietarios y, algunos, derivados de su ubicación. Este patrimonio rural está abandonado a su suerte, la mayoría está en ruinas pese a ser algunos corrales muy espectaculares y dignos de conservación dada su belleza y maestría de su construcción. Derivados de antropónimos serían el corral de Boleas, el de Morro, el del Capón, el de los Gaspares, de los Giles; el de los Torasos —curioso topónimo procedente de un apodo, sus propietarios eran naturales de la cercana población de Torás—, el de los Petras, el de Sacatestos, el del Barbero, el del Cincuantero —que podría tratarse de otro numeral en la toponimia—, el de Carabaseto, el de los Rabias; los corrales del Mijar, del Pozuelo, del Rejo, del Carrascalejo, son por su ubicación en partidas con esos nombres. Los más alejados del pueblo disponían de vivienda para el pastor.

Otro interesante grupo de topónimos que nos han aportado las actividades ganaderas son los navajos. Un navajo, aparentemente, es un derivado de *nava*, que sería un equivalente a la valenciana *coma*. El navajo recogía aguas pluviales, generalmente para el abastecimiento del ganado. Sobre una depresión arcillosa se construía una pequeña cúpula de piedra para proteger y mantener las aguas. Hay que tener presente que el término de Altura es extremadamente seco y no dispone de gran número de fuentes regulares. Han perdurado los topónimos Navajo del Fraile, los navajos de Gabarda, el de las Navas, este último en ruinas, el de las Veinticuatro, este de mayores proporciones, el del Boñigo, el del Corral de Cubero. En relación con estos topónimos, también hay que hacer mención a *charís*, referido al lugar donde abreva el ganado, curiosa palabra poco usual que aún perdura como genérico y ha permanecido en la fuente del Charís Viejo.

Otros topónimos ganaderos son las Navas, la Majada Plana y, tal vez, los Altos de Tineo, que podría ser un derivado de *tinada*, que es un cobertizo para tener recogidos los ganados, y particularmente los bueyes. También el Sestero, lugar donde descansaba el ganado, forma más propia del valenciano que del castellano, aunque en muchas cartografías aparece como el Cestero y el Tendero. Otros topónimos ganaderos de interés son el Clote, pronunciada depresión del terreno derivado directo de *clot*: el Clote Carreres se encuentra junto a la vereda de Montmayor y aún el probable fósil toponímico «carreres», nombre que se usaba en la documentación valenciana antigua para referirse a las veredas o *assegadors*. También ha perdurado El Clote Luna y, fuera del término de Altura, el diminutivo Los Clóticos. Otro topónimo pecuario es la *redonda*, según la RAE «Dicho de un terreno: Adehesado y que no es común»; en Altura debidamente amojonadas y, aunque un tanto olvidadas, perduran la Redonda de Uñoz y la Redonda de la Cueva Santa, los pastizales de la cual se subastaban para el mantenimiento del santuario.

Otro lugar de Altura que ha sufrido un cambio toponímico es la Cueva Santa, refugio de pastores desde tiempos inmemoriales. Esta cueva está a unos 12 km de Altura, cerca de Montmayor. Su nombre era cueva del Latonero, voz propia de Aragón que corresponde al *lledoner* del valenciano y al castellano *almez*. Por el libro *Historia de la Virgen de la Cueva Santa*, escrito por el jesuita José de la Justicia a mediados del siglo XVII, sabemos que, desde la aparición de la imagen hacia 1505, la Cueva Santa estuvo vinculada a tres colectivos: en primer lugar, a los pastores, que serían los que llevarían la imagen; en segundo lugar, a los leprosos, según la tradición por ser descubierta la imagen por el matrimonio Montserate, expulsado de Jérica porque el marido padecía la lepra, y el tercer grupo fue el de los moriscos. La vinculación de la Cueva a estos grupos nos da una idea de la marginalidad del lugar. El hecho de que acudieran tantos moriscos hizo que las autoridades recelaran y estuvieron a punto de clausurar la cueva. Una carta del obispo de Segorbe de entonces se quejaba: «de la abominable devoción con que los moriscos deste obispado, y fuera del acuden a dicha cueva». Este dato nos da una idea del ambiente asfixiante previo a su expulsión, que se

produciría poco después. A partir de 1609, la historia de Altura proseguirá con población exclusivamente cristiana.

En el santuario se encuentra el sepulcro de Bonifacio Ferrer, abad de la cartuja, a quien se atribuye la creación de la imagen. El lugar alcanzó una fama tal que llega a nuestros días. A partir del siglo XVII, se convertiría en uno de los principales centros de peregrinación del antiguo Reino de Valencia. Como en el caso de Valldecris, mucho más conocido que la propia villa de Altura.

TOPONIMIA GEOGRÁFICA

La divisoria de aguas entre las cuencas del Turia y del Palancia las determina en gran medida el Montmayor, principal elevación del término.

Dos importantes cuencas hidrográficas drenan el término de Altura. Al Norte, la rambla de la Torrecilla, que debe su nombre al topónimo ya mencionado y que en su sinuoso recorrido toma diversos nombres: rambla de Ribas, rambla Seca, rambla de los Curros, rambla de la cartuja, rambla Montero para desembocar en el río Palancia, en las proximidades de Segorbe. La otra cuenca corresponde a la rambla de la Escarihuela que, entrando en el término de Lliria, toma el nombre de rambla Primera y desemboca en el río Turia. Este topónimo también aparece en Teruel. En esta rambla quedan las ruinas de un aserradero de madera, lo que da una idea de cómo debieron ser los bosques de su cabecera y del caudal que tuvo en otros tiempos, capaz de mover una maquinaria. Actualmente, los bosques han desaparecido y agua solo lleva en época de avenidas. Esta rambla recibe gran número de aportes de cauces más pequeños: barranco del Cantal, del Cerezo, de los Muertos, del Losar. El camino de Lliria a Altura aprovecha esta cuenca para comunicar el Camp de Túria con el Alto Palancia.

Entre las fuentes, en primer lugar hay que hablar de la del Berro, más que por su importancia toponímica por la enorme trascendencia que tuvo su hallazgo para la población, al permitir la ampliación de sus regadíos a partir de 1910, año de su descubrimiento. Hasta entonces, la magnífica huerta de Altura, actualmente en serio trance de desaparición, se nutría de la hilada y media de agua que compró el rey Martín para su cartuja a Segorbe, y que ha sido fuente de litigios entre am-

bas poblaciones desde que se tienen noticias de su existencia. La localización y aprovechamiento agrícola de las aguas del Berro palió en parte esta dependencia. Las aguas de la fuente de la Esperanza y las de la del Berro se mezclan en la llamada Balsa Mayor, en las proximidades de la población, y desde allí se distribuyen por una tupida red de acequias.

Otras fuentes con interés toponímico son: Fuente del Sá, corrupción de Fuente del Saz, forma pretérita que nos habla de la existencia de sauces. Fuente del Gorgo, Fuente del Hontanar, antigua fuente con una interesante construcción, y las Fontánicas y la Fuentecica, que recogen vivamente el seseo y el clásico diminutivo del castellano-aragonés. Otro ejemplo de mezcla lingüística es el de la Fuente y Collado del Olivastro, en el límite con Segorbe, que podría ser una corrupción de la catalana *ullastre*. Caso parecido es el de la fuente de la Caparrota, que puede ser un simple aumentativo de *caparra*.

Información sobre la vegetación nos aportan topónimos como el Cañar, el Pinarejo, el Carrascalejo; el sufijo *ejo* es bastante frecuente en la documentación antigua; el Rebollo, por robles casi desaparecidos del término, la Espartosa, la Murta, planta actualmente rara en el término; la Segadiza, por planta gramínea que se encuentra en estas tierras, o los nogales, *nogueras* en el habla de Altura, actualmente muy mermaados, pero que antaño poblaban las zonas húmedas, alcanzando gran porte y siendo muy apreciados para la construcción, fuente de la Noguera, barranco de las Nogueras.

Otros topónimos nos aportan información sobre el terreno: el Caballón, por el parecido con la montaña que se forma al labrarse la tierra, el Cabezuelo, el Plano, con interferencia lingüística. La Quebrantada, que es un roquedo fracturado, y el grupo del Rincón, de Frías, de la Rochera, de Linares, etc. Por la composición del terrero, los Albares, tierras blancas, el Calarizo, por la abundancia de cal, que se manifiesta en la locución popular «el calarizo que ni Dios lo quiso». El Losar, Sorragós, posible derivado de *sorra*, terreno arenoso, las Tierras Fuertes, El Catillete, el Torrejón y la Torrecilla, por tener ruinas de construcciones antiguas.

En cuanto a la toponimia orográfica, destacar el uso frecuente de los genéricos *alto* y *cerro* para describir elevaciones: Alto de la Puntera, de Lozano, del Rejo, del Rojel; Cerro

de San Sebastián, de Santa Bárbara, que domina la población, el Cerro Sabinoso, antaño poblado de sabinas, el de la Pedrera, lugar donde existieron unas canteras.

Los collados, entendidos como paso entre montañas: Collado de Carcasés, de la Dueña, que conducía a la masía, y Carrascal de las Dueñas de Alcublas, de donde toma el nombre; el Collado de Horrios, el de la Mojonera, en el límite con Llíria.

La loma como elevación más modesta: Loma de la Fábrica, de Ton, del Sordo, etc.

La peña, como singularidad de una elevación: Peña de los Pajaricos, por los abundantes nidos, la Peña Dorada y la Peña Rubia, por el tono de la piedra, las Peñas Pinas, indicativo de la pendiente, donde se encuentra la famosa cara del Moro.

Monte: como la principal elevación del término Montmayor, monte Redondo, monte de Chichan y el Montecico.

Como eminencia de una elevación: Puntal del Bejés, del Pino, del Pollino, de Albalat y Puntal de Navarrete, en este último, con el nombre de la Torrecilla-Puntal de Navarrete, el ayuntamiento de Altura ha creado un Paraje Natural Municipal en un intento de proteger los valores naturales de este singular lugar.

Otro grupo de topónimos curiosos es el de *rocha*, referido a una cuesta o pendiente generalmente bastante pronunciada. Es una forma privativa del Alto Palancia que en Altura se manifiesta en la Rocha de la Virgen y, también, en la Rocha del Vizcaíno, que además ha dejado huella toponímica de los emigrantes de Vizcaya que se asentaron en el Alto Palancia en el siglo xv para ejercer oficios comerciales y artesanales como el de cubero. También Rocha del Lumbrero, la Rocha Berná y la del Mijar y, en la propia población, Rocha de la Estrella.

CONCLUSIÓN

Destacar la importancia del patrimonio toponímico de Altura y del Alto Palancia en general por su conexión con el importante ascendiente que el aragonés tiene o ha tenido sobre nuestra lengua y que, como hemos podido comprobar en esta comunicación, se ha mantenido vivo en la toponimia alturana. Este conocimiento nos aclarará muchos topónimos sin tener que buscar filiaciones extrañas en lenguas mozárabes o preislámicas.

Espero que esta aproximación a la toponimia de Altura sirva de acicate para prestarle más atención a esta comarca del Alto Palancia, pieza fundamental de la geografía valenciana a veces un tanto olvidada en los estudios toponímicos.

BIBLIOGRAFÍA

- APARICI MARTÍ, Joaquín (1997): «De cubas y vinos. Los maestros vizcaínos del Alto Palancia en el siglo xv». *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 73.
- ARROYO LLERA, Fernando (1981): «El Alto y Medio Palancia: estudio de geografía agraria», Diputación de Castellón.
- BORDÓN FERRER, María (1991-92-93) «Fuentes de Altura» *Villa de Altura, Informativo Trimestral*, Ayuntamiento de Altura.
- (1995) «Algunos datos históricos sobre la villa de Altura y la Cartuja de Val de Cristo», *ICAP, Monográfico sobre Altura*.
- CHIVA DOMINGO, Antonio (1754): *Compendio de Historia de la Virgen N^a Señora de la Cueva Santa*, Cosme Granja, Valencia.
- DE LA FUENTE GARCÍA, Mercedes (2009): «Teresa Gil de Vidaura, mujer ilegítima de Jaime I el Conquistador», en *Valencianas célebres y no tanto* (s. XIII-XIX), Generalitat Valenciana, Valencia.
- DE LA JUSTICIA, José (1655): *Historia de la Virgen de la Cueva Santa*, Bernardo Nogués, Valencia.
- DÍAZ DE RÁBAGO HERNÁNDEZ, Carmen (1999): «Las aljamas musulmanas de Segorbe y su comarca durante el siglo xv», *Boletín ICAP*, 10, Segorbe.
- DÍAZ MANTECA, Eugeni (1985): «La fundació de Vall de Crist (1385-1388)», en *Sociedad Castellonense de Cultura VI Centenario de la Cartuja de Vall de Crist (1385-1985)*.
- FERRANDO FRANCÉS, Antoni (1979): *Llibre del Repartiment*, Vicent García Editores, Valencia.
- FERNÁNDEZ ARACÓN, Miguel (2002): «El deslinde y amojonamiento de términos entre Altura y Jérica (1386)», *ICAP*.
- GÓMEZ CASAÑ, Rosa (1988): *Aproximación a la historia lingüística del Alto Palancia entre los siglos XIII y XVI*, Ayuntamiento de Segorbe, Segorbe.
- (2008): «Antroponimia alturana diacrónica», *XXXII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, Denes, València. pp. 223-245.
- GÓMEZ LOZANO, Josep Marí (2010): «Los patronos de la Cartuja de Valldecríst», en *Memoria y Arte del Espíritu Cartujano*, Generalitat Valenciana, Valencia.
- GÓRRIZ MARQUÉS, Vicente (1986): «Aproximación a la economía de la Cartuja de Vall de Christ», *Cartuja de Vall de Crist 1385-1985*, Centro de Estudios del Alto Palancia, Segorbe.
- GÓRRIZ MARÍN, José Luis (1991): «El vino en la historia de Altura», *Villa de Altura, Informativo Trimestral*, Ayuntamiento de Altura.
- (1995): «Los corrales de Altura: pequeño patrimonio rural», *ICAP*.
- GUINOT RODRÍGUEZ, Enric (1991): *Cartes de Poblament Medieval Valencianes*, Servei de Publicacions de la Generalitat Valenciana, Valencia.
- JÁRREGA DOMÍNGUEZ, Ramón (2000): *El Alto Palancia en la época romana*, Diputación de Castellón.
- LÓPEZ JORNET, Higinio (2008): «Los herbajes de Jérica. Una aportación a la cartuja de Vall de Crist», *ICAP*, Segorbe.
- NEBOT CALPE, Natividad (1991): *Toponimia del Alto Mijares y del Alto Palanca: estudio etimológico*, Diputación de Castellón, Castellón.
- PADILLA GARCÍA, Xose A. (2007): «La lengua viva en la comarca del Alto Palancia», *ICAP*.
- PALOMAR MACIÁN, Vicente (1995): *La edad del Bronce en el Alto Palancia*, Ayuntamiento de Segorbe.
- PÉREZ CAROT, Vicente (1993): «Vías pecuarias y Veredas Reales en Altura», en *Villa de Altura, Informativo Trimestral*, Ayuntamiento de Altura.
- PI SIERRA, Vicente (1995): «Altura: escenario natural», *ICAP, Monográfico sobre Altura*.
- (1992): «La ganadería en Altura», *Villa de Altura, Informativo Trimestral*, Ayuntamiento de Altura.
- REBOLLO RAMOS, José (2001): «Repertorio bibliográfico de la Cartuja de Val de Cristo», *Cuadernos de Vall de Crist*.
- SIMÓN AZNAR, Vicente (1998): «*Historia de la Cartuja de Val de Cristo*». Fundación Bancaja, Segorbe.
- TENA MELIÀ, Vicente Javier (1984): *La Blanca Paloma de Altura*, Tipografía Bernés SL, Valencia.
- VAÑÓ ARÁNDIGA, *Pilar* (1995): «El poblado del Cantal y su entorno», *ICAP, Monográfico sobre Altura*.
- VÍDAL PRADES, Emma Dunia (2006): «La Cartuja de Vall de Crist en el fin del Antiguo Régimen (siglos XVIII-XIX)», Publicacions de la Universitat Jaume I y Ayuntamiento de Altura.
- VILLANUEVA BARRACHINA, Mª Carmen (1995): «Peculiaridades Léxicas del Habla de Caudiel», *ICAP*, I y II.

LA MICROTAPONÍMIA DE LA PARTIDA DE PINELLA

Sandra Cubedo Miralles

INTRODUCCIÓ

El terme de Vila-real, fins a l'any 1992, estava dividit en sis partides: amb la segregació de les Alqueries, es va cedir una partida al nou poble veí, la partida de Cap de Terme. Des d'aquest moment, el terme el conformen les partides Madrigal, les Solades, Carinyena, el Pla Redó i Pinella. Així es pot veure en el plànol extret del llibre *Toponimia rural de Vila-real* d'Emilio Obiol Menero.

La partida de Pinella limita pel nord amb la partida Carinyena i la zona urbana; pel sud, amb el terme de Betxí; per l'oest, amb la partida de Madrigal i la carretera d'Onda, que fa de límit fronterer, i per l'est amb el riu Sec, que també funciona com a frontera amb el terme de les Alqueries.

Tot i el coneixement que tothom té de la localització de la partida, hi ha criteris diferents sobre el significat del seu nom i l'origen d'aquest topònim.

1. PINELLA SEGONS L'ONOMASTICON I EL DCVB: TÒPICS TRADICIONALS

Per entendre l'etimologia de la paraula hem buscat a l'*Onomasticon cataloniae* de Joan Coromines.

Es troba al caire d'un desnivell del terreny, on hi ha l'abundosa Font de Pina. No hi ha dubtes que és mossàrab.

El *Llibre del Rep.* (f. 17r, Busquets 738) diu *Tres alqueries que uocantur Pinna (Pina)*. Com que, vist des dels Baixos de Pina, se li veu aspecte de penya, pot ser el romànic PINNA 'penya'.

No obstant hi ha una altra possibilitat. En els Monts Ibèrics es troben diversos indrets on s'aplica *Pinella*, com a NL, en dipòsits d'aigua, per exemple: la gran font de la *Pinella* en el camí de Morella a Ares, ja prop d'Ares; Coromines registrarà altres tals *Pinella*, a Vila-real, Benassal, i Morella-la-Vella, i un *Pinèla* a Bétera. És possible que el nom d'alguns llocs castellans dits *Pinilla* tingui el mateix origen. Hi ha deu ajuntaments d'aquest nom, sis a Castella la Vella, tres a la part nord de Castella la Nova i un prop de Zamora.

Poc sabem de l'etim. d'aquest mot per a dipòsit d'aigua. Pre-romà? N'he dit alguna cosa en el *DCEC*, a l'article *pañés*. Pel que fa a *pinella*, fóra possible que vingués de PĪLA, en diminutiu en -ELLA, amb dissimilació. Però ja seria ben forçat cercar en PĪLA l'origen del mall. *Pina* (a base de dissimilacions de PĪLŪLA o de *Al-Pila).

Si busquem l'entrada al *DCVB*, trobem la següent definició del terme *Pinella*:

Fig.1. Plànol d'Emili Obiol Menero. *Toponimia rural de Vila-real* (1986)

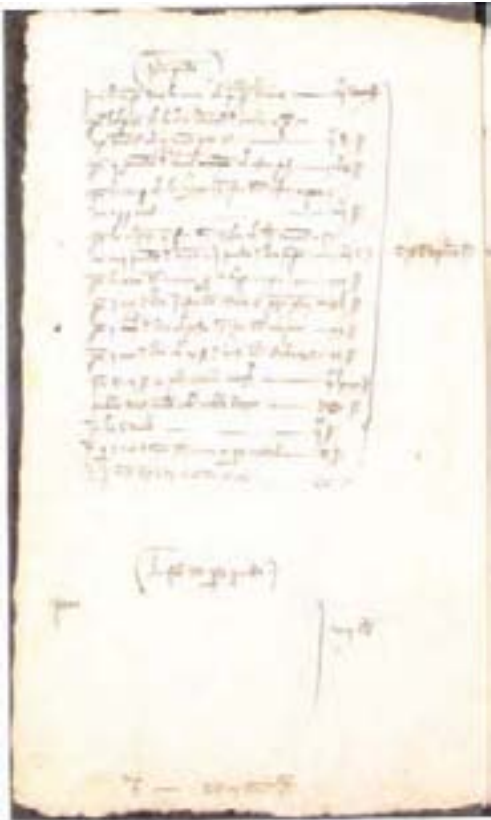
Lloc plantat de pins (pir-or., or.); cast. pinar. *La vestien ombrívoles pinedes*, Canigó II.

Pineda: **a)** *topon.* Vila de 1.800 habitants situada a 12 km. d'Arenys de Mar. Partida de terra en els termes de Tarragona, Canonja i Vila-seca. **Sant Miquel de Pineda:** poblet agregat al municipi de Sant Feliu de Pallarols. **Sant Julià de la Pineda:** llogaret del terme de Santa Pau (Garrotxa).—**b)** Llin. existent a Avinyonet, Llofriu, Sarrià, Barç., Val, Al, Benissa, etc.

FON.: pinéðe (pir-or., or.).

ETIM.: del llatí PINĒTA, var. de PINĒTUM, mat. sign.

Estes definicions cal confirmar-les o contraposar-les amb l'antropònim que trobem a la documentació històrica. De la consulta dels documents més antics de l'Arxiu Municipal de Vila-real on apareix Pinella, resulta el següent:

Johan Pineda	
Primo, les cases dins lo mur, ab lo carrec del çens	MMM
Item, l'alqueria ab la terra barranch de Ràtils, e son tro a X jovades ab la vinya que y es	MMD
Item, II jovades, [e] I quarto e mig de terra al Riu Sech	MC
Item, lo camp ab lo verger que fon d'en Riba, e son tro a XX orts	CCCO
Item, la alqueria que fon d'en Riba ab les vinyes, e son tro a III jovades de vinya e una jovada de terra campa	MMDM
Item, lo ort del Morer prop la cequia major	CCC
Item, I ort de terra que fon d'en Riba, el segon sedeny	CCL
Item, quarto de terra el secha que fon d'en Clasanç	XX
Item, I ort de terra ab V sols de çens a les adoberies	CC
Item, 104 sols çensals a doble march	MMLXXX
moble, dues mules e alter moble terrejat	DCC
Item, lo cavall	MM
Item, per I roç de vinya que li torna en Pere Nadal	C
Item, per unes cases que compra de la muller d'en Dolç	CC
miga	CLXXXVIII

Fig. 2. AMVr. 850, Padró Peita, XXXVII [37 v.]

2. PINELLA A LA DOCUMENTACIÓ HISTÒRICA DE L'ARXIU

L'antropònim *Pinella* es pot correspondre amb el de *Pineda*, una estirp bàsica de Vila-real amb destacada presència durant els segles XIV i XV. El trobem en el nomenament de sequiers de l'any 1307 (AMV r. Pergamins: 1) i en les llistes d'homes reclutats per l'host de l'any 1348 (AMV r. Claveria 208: 25 r.).

Els Pineda són un llinatge en constant ascens social i econòmic, localitzat a la mateixa vila. Al quarter o parròquia de Santa Maria viuen el donzell de Pineda, conseller electe de Justícia (1450); Bernat, vicari major de l'església parroquial (1459), i el donzell Ros de Pineda, censalista i sequier (1451). De tots aquests exemples, voldria cridar l'atenció en l'antroponímia que presenten els donzells Antoni i Ros.

Antoni i Ros de Pineda es consideren lligats a l'estirp dels Pineda, en el sentit que té la paraula de formar part d'un llinatge, tal com apareix al *Llibre de la peita* del 1366.

La casa dels Pineda la trobem documentada des del 1366 com a propietat de Joan Pineda. En la peita d'aquell any, apareix entre les propietats l'Alqueria de Pineda. Es localitza entre el riu Sec i el barranc de Ràtils, paisatge d'horta de l'entorn de l'alqueria de Benihat, ja al terme de Borriana. És a dir, la probable casa pairal del llinatge dels Pineda, provinent de Lleida. Per tant, podríem afirmar que els Pineda són els que donen nom a l'actual partida de Pinella.

Sembla que, per la primera documentació, és un topònim d'origen antroponímic i que, a partir d'este antroponím, passa a Pinella amb un canvi de sufix per etimologia popular.

Més endavant, a la Peita del 1611 (AMVr. Peita 857: 13 v.), trobem documentat Lluch Penella, amb propietats delimitades espacialment entre el barranc de Claravalls i el camí Real de València. Això, fa pensar que amb Lluch Penella es continua la casa dels Pineda; tot i que el seu cognom sofrirà la castellanització de l'època:

Lluch Penella

Primo, Jovada de terra seca ab garroferes a les puntes, ay vinya affronta ab hereus de la viuda Canyagrals, ell mateix i terres hermes...

Item, mitja jovada de terra seca a les puntes de aquelles, affronta] ab ell mateix, Pau Guardiola i Juan Carda amb barranch de Na Claravalls.

Item, vuit horts de terra affronta de la cequiola, ço es sis horts d'horta tres secà, camí real de València amb oliveres, affronta Luis Bonanat de Guimera, Luis Mascarell Botle e o hereus de aquell, Cequia Major e Joan Soriano, major, Camí real de València.

Item, dos horts y mig de terra ara moreral front de la cequiola, camí real de València affronta Esteve Peset, Anton Damià Bellot, notari, cequia damunt i camí real de València.

Item, una sitja a la porta de la casa, la qual compra de Angela Beltran, muller de Cosme Sorlí, la qual en lo trienni passat anava en Item de la dita Àngela Beltran, del carrer Major.

Al capítol «El huerto de Escrivà» (De Maria, Ramon 1935: p. 108), datat el 1273 hi ha la referència més antiga de *Pineda* a la Plana, on apareix com a *Pinós*. Són estirps bàsiques ja documentades al repartiment durant el s. XIII i amb continuïtat al s. XVIII. Per tant, açò permet afirmar que un cognom de llarga durada dona nom a un lloc.

3. ESTUDI ETIMOLÒGIC DE LA PARTIDA

Després d'haver fet un estudi etimològic del terme que dona nom a la partida, estudiarem l'etimologia dels topònims que conformen la partida de Pinella.

Dins de la partida, trobem una gran quantitat de noms que es poden classificar, ja que la majoria tenen un sig-

nificat destacable. Farem una taxonomia a partir dels indrets destacables i després farem l'explicació corresponent.

3.1. HIDROGRAFIA

Podem classificar la hidrografia en natural i artificial. Pel que fa a la natural trobem: el barranc de Ràtils, el barranc Roig, el barranc de l'Espaser i el riu Sec. Els tres barrancs naixen en el terme d'Onda, però l'únic que acaba és el barranc de Ràtils. Els altres dos pel seu poc cabal s'uneixen al barranc de Ràtils en un punt determinat. El barranc de l'Espaser és conegut com *Claravalls*, però en l'actualitat està registrat com a *Espaser*.

Deixant de banda els barrancs, ara passarem a parlar dels rius. En esta partida, sols tenim el riu Sec que fa de límit de la partida Pinella i de començament del terme de les Alqueries. Com ja sabem, els rius passen per diferents poblacions, i en aquest cas el nom oficial és *riu Anna*, però a la nostra localitat s'anomena *riu Sec* ja que no sol portar aigua.

Dins de la hidrografia artificial, tenim les trenta-una sènies i pous que conformen el reg de tota la partida de Pinella, ja que fins l'any 1898 aquesta partida era de secà. Tradicionalment, entre els llauradors les sènies i els pous es coneixen per un pseudònim i no pel nom oficial:

Nom oficial	Pseudònim
Foment de l'Agricultura	Sella
Camí de la Carretera	Xispa
Progrés de l'Hortal	Plàcido
La Purificació	Barsaga
Sant Vicent i Sant Pere	Sandín

D'acord amb el significat del topònim farem una classificació dels noms, seguint l'esquema proposat per Obiol Menero (1987).

a) *Hagiotoponímia: sants i santes*

Sant Benet, Sant Vicent i Sant Pere, Sant Crist de l'Hospital, Sant Cristòfol, Santa Cecília, Verge del Carme

Divinitats

Cor de Jesús

b) *Estats d'ànim*

La Benvinguda, l'Harmonia

c) *Partides i subpartides*

La Bassa d'Insa, Mingarro, Sella, la Bassa Caiguda, la Masada del Palleter

d) *Antroponímia*

Xispa, Barsaga, Gedeó, Atrevits, Saera.

e) *Referències a l'aigua*

Hidroagricultura, les Bassetes

3.2. VIES DE COMUNICACIÓ

Dins de la partida Pinella trobem diferents tipus de vies: travessa, assagador, senda i camí, però actualment al poble de Vila-real tots els tipus de vies que trobem, ja siga assagador, travessa...es coneixen com camins. Hi ha una excepció que és la de l'assagador d'Andrià que es coneix com assagador. Este camí és el més llarg del terme de Vila-real ja que creua tot el poble i fa més de set kilòmetres de llarg.

Els camins generalment es poden classificar segons la seua toponímia com ocorre amb els pous que es classifiquen segons la seua temàtica:

a) *Procedència o destinació*

Camí de Betxí, camí d'Artana, camí de la Carretera Vila-real a Onda, camí de les Tres Ratlles

b) *Construccions*

Camí de l'Aljub, travessa de Sella, camí de la Masada dels Flares, camí del Mas de Saera

c) *Elements naturals*

Camí del Pi, camí de la Carrasca

d) *Tipus de via*

Assagador, camí de la Carretera

e) *Professions*

Camí del Palleter

Els camins que indiquen procedència o destinació són els que comuniquen els pobles dels voltants. Els camins amb nom de construccions fan referència a edificacions importants que antigament havien sigut punts clau, com ara, l'aljub.

Els elements naturals eren senyals per marcar límits entre horts, com ocorre amb les palmeres que trobem en cada pou. Aquestes palmeres són delimitacions de les parcel·les dels pous. Els camins que indiquen professió són aquells que fan referència als oficis que se situaven al voltant, en algun mas. És el cas dels palleters, que feien palles per traure llumins.

Els camins, generalment, sempre s'han conegut pel mateix nom, ja que són noms vinguts des de l'antiguitat. Però trobem una excepció: és el cas del camí de la Carretera, que antigament es coneixia com *camí de la Pols*, ja que no estava empedrat i cada vegada que passaven s'alçava gran quantitat de pous.

El camí de Bellot també era conegut com a *camí de Montroig*, però Bellot era propietari d'abundants terres en el terme de la partida de Pinella.

Després tenim llocs de poblament amb presència humana, ja que la gent adinerada i amb gran quantitat de terres feia edificacions per poder passar llargues estades en època de collita. Les que hi ha en la nostra partida reben els noms dels primers propietaris encara que n'hagen canviat. És el cas del mas de Saera, la finca del Francés, la finca de Sanxis, el mas de la Torre, el corral d'Usach, el corral de Galindo.

3.3. ELEMENTS DEFINIDORS DEL PAISATGE DE PINELLA

Per últim, podem classificar els indrets destacables, com pot ser l'Aljub, situat al camí de l'Aljub. Era un dipòsit que recollia les aigües pluvials i servia per al reg de les terres. Tenia forma semicircular coberta i estava construït amb pedres i calç.

Seguint amb indrets relacionats amb l'aigua trobem el pont de la Bruixa, aqüeducte que canalitzava l'aigua del riu Millars, situat entre el camí d'Artana i l'assagador d'Andrià. D'aquesta construcció queden restes arqueològiques sense cap protecció, dins d'una propietat privada. Sols es pot veure part de l'ull d'un dels arcs de l'aqüeducte, ja que la resta estan soterrats.

Aquest aqüeducte segueix el camí fins a comunicar amb els Arquets, un pont situat al barranc de Ràtils, en la partida de Carinyena, que portava el nivell de l'aigua des del riu Millars i que es pensa que arribava fins a Sagunt. S'anomena el *pont de la Bruixa* perquè, quan trobaven alguna construcció de la qual no se sabia ni el motiu ni la finalitat, se li assignava algun mot estrany.

Per últim, tenim els Ventorrillos, que eren tavernes construïdes en el terme i destinades perquè llogats i gent que anava a transformar les terres de secà a regadiu tingueren un lloc per a jaure durant els moments d'esbarjo. Nosaltres tenim el Ventorrillo de Tetuan, al camí d'Artana, i el Ventorrillo de Mesquita, que estava a la vora del riu Sec.

CLOENDA

Aquest article no pretén tancar les diferències de criteri sobre un mot. L'objectiu ha estat recordar la necessitat que sempre hi ha de confrontar el coneixement de tradició oral, en el qual molt sovint es fonamenten les entrades dels diccionaris, amb allò que diu del mot la documentació històrica del lloc on ha perdurat i ha popularitzat el topònim.

Per la qual cosa considerem inajornable tindre a l'abast dels investigadors la rica documentació que es conserva als arxius valencians, i facilitar així la consulta amb els nous mitjans digitals de què disposem.

FONTS DOCUMENTALS

- Arxiu municipal de Vila-real
- Peita, 850: *Llibre cappatro de la peyta* (1366).
- Claveria, 208: *Llistes d'homes reclutats per l'host* (1348).
- Peita, 857: *Padrón de bienes de Villarreal* (1611).
- Pergamins, 1: *Nomenament de sequier* (1307).

BIBLIOGRAFIA

- COROMINES, Joan (1997): *Onomasticon cataloniae*, La Caixa, Barcelona.
- HEREDIA ROBRES, Jacinto (2009): *Els noms de lloc al terme de Vila-real*, Caixa Rural, Vila-real.
- MOREU-REY (1999): *Els nostres noms de lloc*, Moll, Palma.
- OBIOL MENERO, Emilio (1987): *Toponímia rural de Vila-real*, Caixa Rural Vila-real.
- ROMÁN MILLÁN, Inmaculada (2000): *El regadió de Vila-real durante los siglos XIII-XV, Orígenes, administración y conflictos*, Comunidad de Regantes de Vila-real.
- DE MARIA, Ramon (1935): *El 'repartiment' de Burriana y Villarreal*, Societat Castellonenca de Cultura.

CONSULTES EN XARXA

- Diccionari català-valencià-balear* [en línia]. Barcelona: IEC, 2002 < <http://dcvb.iecat.net> > [Consulta 3 febrer 2010].

Vilapèdia, l'enciclopèdia de Vila-real [en línia]. Vila-real: Ciberassociació Enternet i Ateneu XXI, 2006 < <http://www.vila-real.info> > [Consulta 5 maig 2010].

Arxiu municipal de Vila-real [en línia]. Vila-real: Il·lustríssim Ajuntament de Vila-real, s/d < <http://www.amvila-real.es> > [Consulta 21 abril 2010].

ATLAS TOPONÍMICO DEL TÉRMINO MUNICIPAL DE TUÉJAR

Carlos Embuena Puerta
[ICV]

En primer lugar quiero expresar mi agradecimiento a Domingo Rihuete Fernández por su inestimable ayuda en la localización y situación de gran parte de los topónimos. También, a José Ibáñez Sampedro y Vicente Embuena Martínez por sus consejos y conocimientos del término. A Joan Carles Membrado Tena y a Aigües Vives Pérez i Piquer por su colaboración en la publicación de mi trabajo, y a la Acadèmia Valenciana de la Llengua por haberme brindado la oportunidad de divulgarlo.

El atlas toponímico del término municipal de Tuéjar es una recopilación de aproximadamente 800 topónimos, 100 en zona urbana y 700 en rústica, representados sobre una cartografía base compuesta por la ortofoto del año 2006 perteneciente al Institut Cartogràfic Valencià. Los topónimos de urbana hacen referencia a nombres de calles, plazas, fuentes y edificios de interés. Los de rústica se centran en parajes, partidas, cerros, montañas, picos, altos, cuevas, collados, fuentes, pozos, caminos, sendas, construcciones, masías, ríos, ramblas y barrancos.

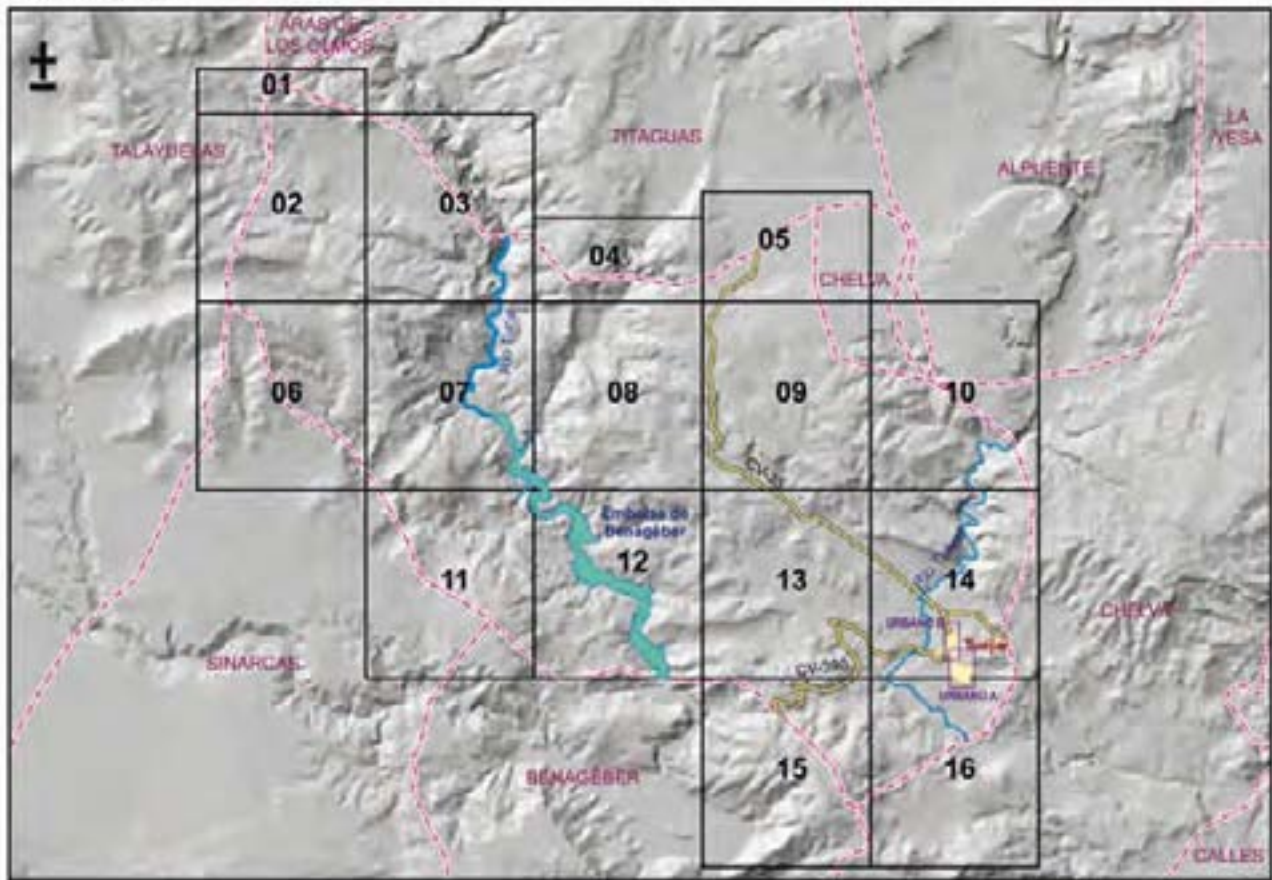
Cada topónimo ofrece la siguiente información: tipo de dato, número de mapa donde aparece, longitud en metros si se trata de topónimos lineales y coordenadas UTM si són topónimos puntuales o zonales. Algunos de ellos muestran un pequeño comentario adicional describiendo características o curiosidades.

Se ha intentado crear una base de datos toponímica georreferenciada o materializada geográficamente, con el objetivo de inventariar minuciosamente los topónimos de Tuéjar, en especial los de rústica, para que no queden en el olvido con el paso del tiempo y, además, puedan ser corregidos de posibles errores o ampliados con más información en sucesivos trabajos. Por otro lado, dichos datos pueden ser utilizados por excursionistas u otros usuarios para planificar sus propias rutas.

Las características técnicas a tener en cuenta del trabajo son las siguientes: el sistema geodésico de referencia utilizado es ETRS89 (muy similar al WGS84, empleado por defecto por los receptores GPS) y el sistema cartográfico de representación es la proyección conforme UTM en el huso 30; en los mapas se han plasmado las curvas de nivel con una equidistancia de 25 metros; las construcciones se han ilustrado mediante un símbolo rojo, las fuentes, pozos y cuevas también llevan un símbolo propio en su localización y los cursos de agua se han materializado mediante una línea azul discontinua.

El trabajo consta de dos partes. En la primera se muestran un total de dieciocho mapas: dieciséis de la zona rústica del término y dos de la urbana. En la segunda parte se detallan, por orden alfabético, todos los topónimos representados.

MAPA GUÍA

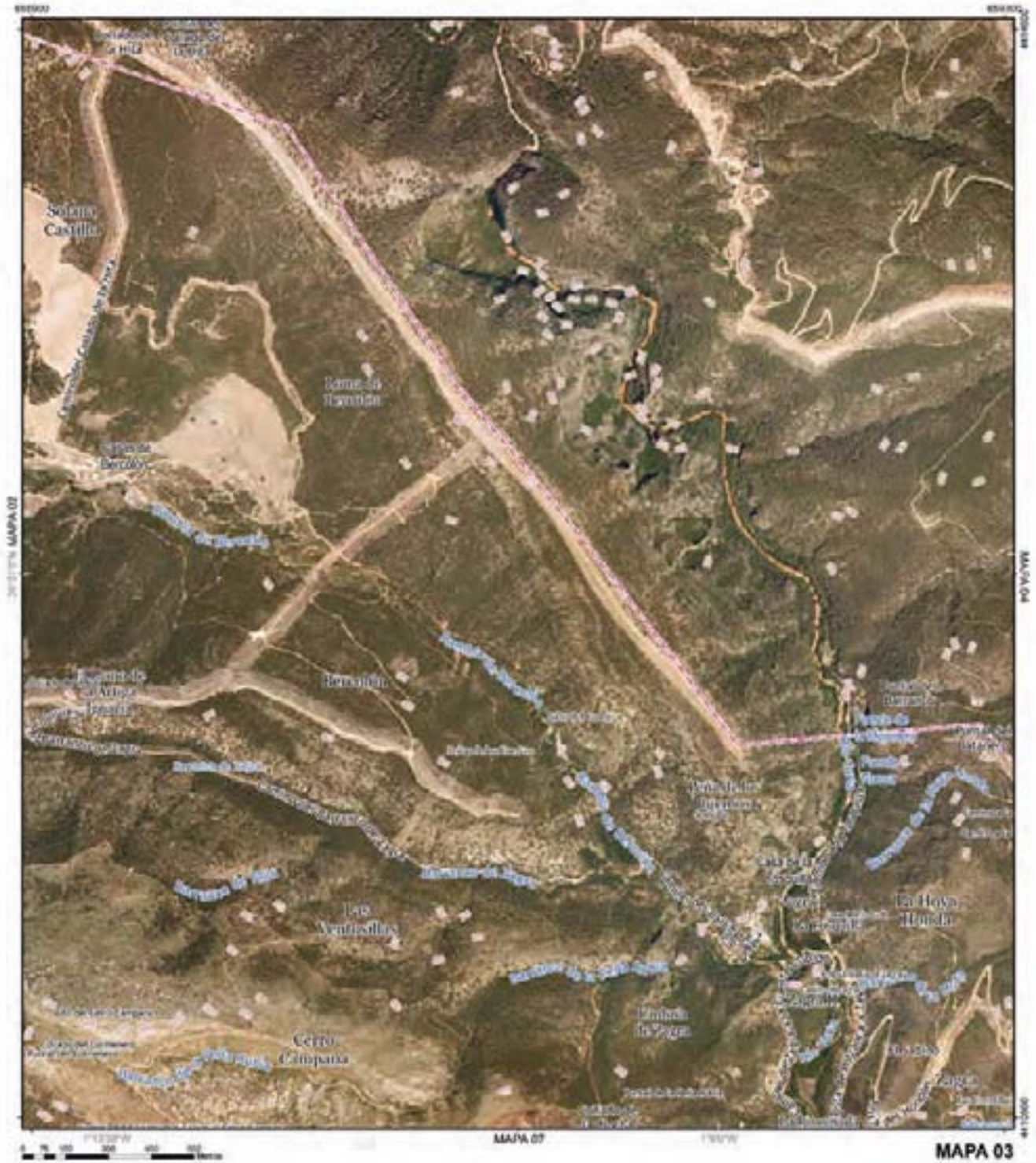

MAPAS DE RÚSTICA

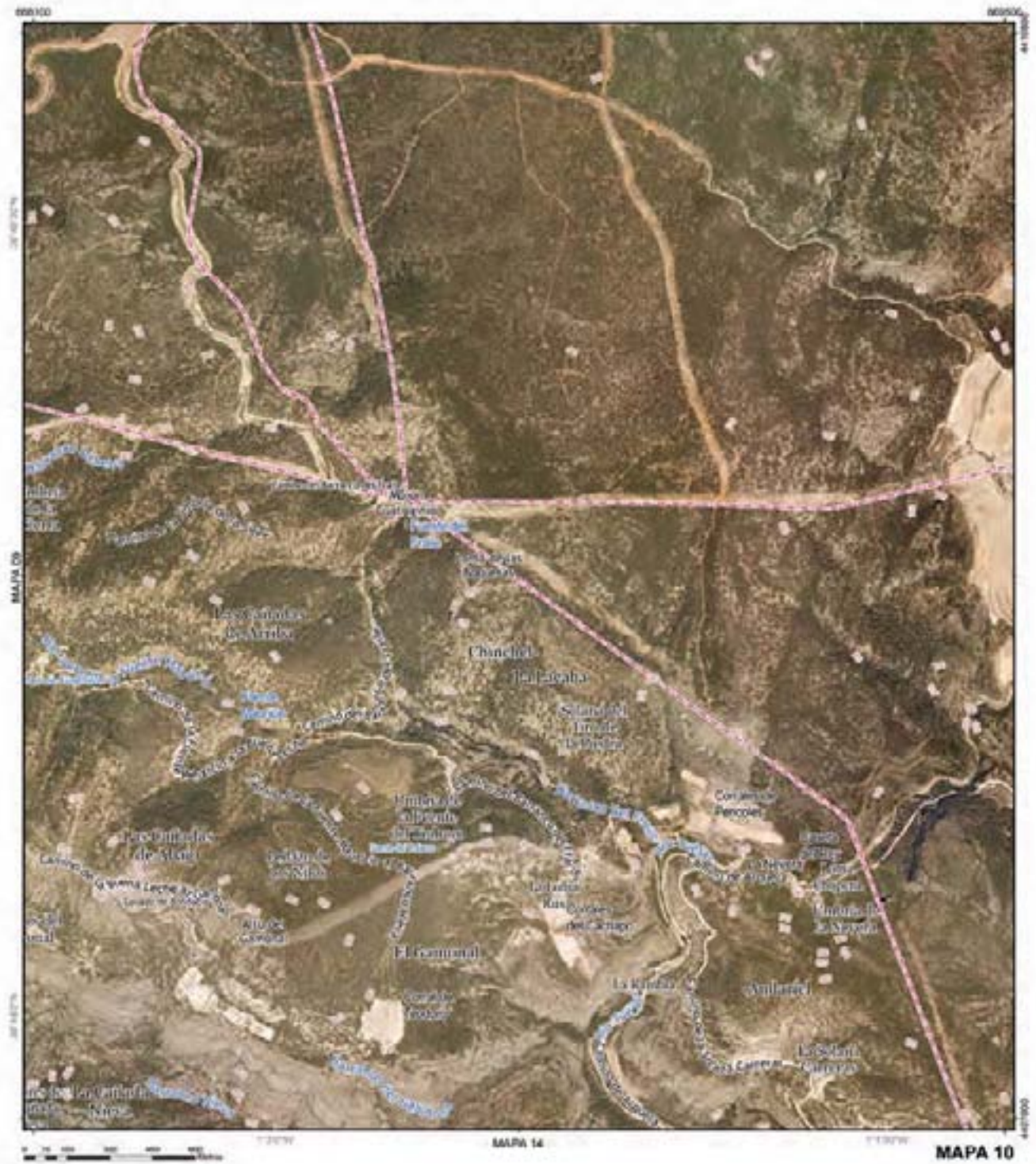

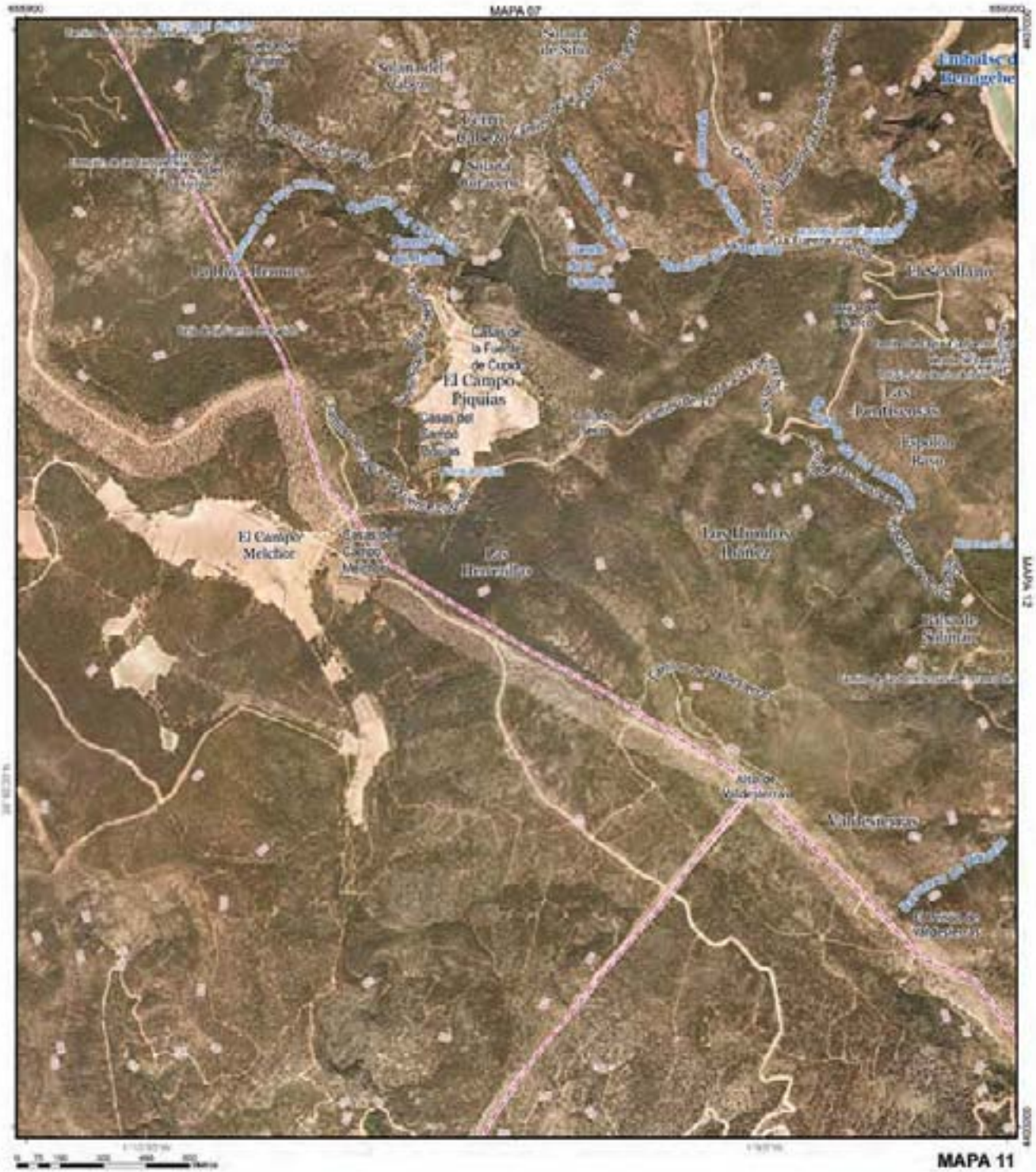

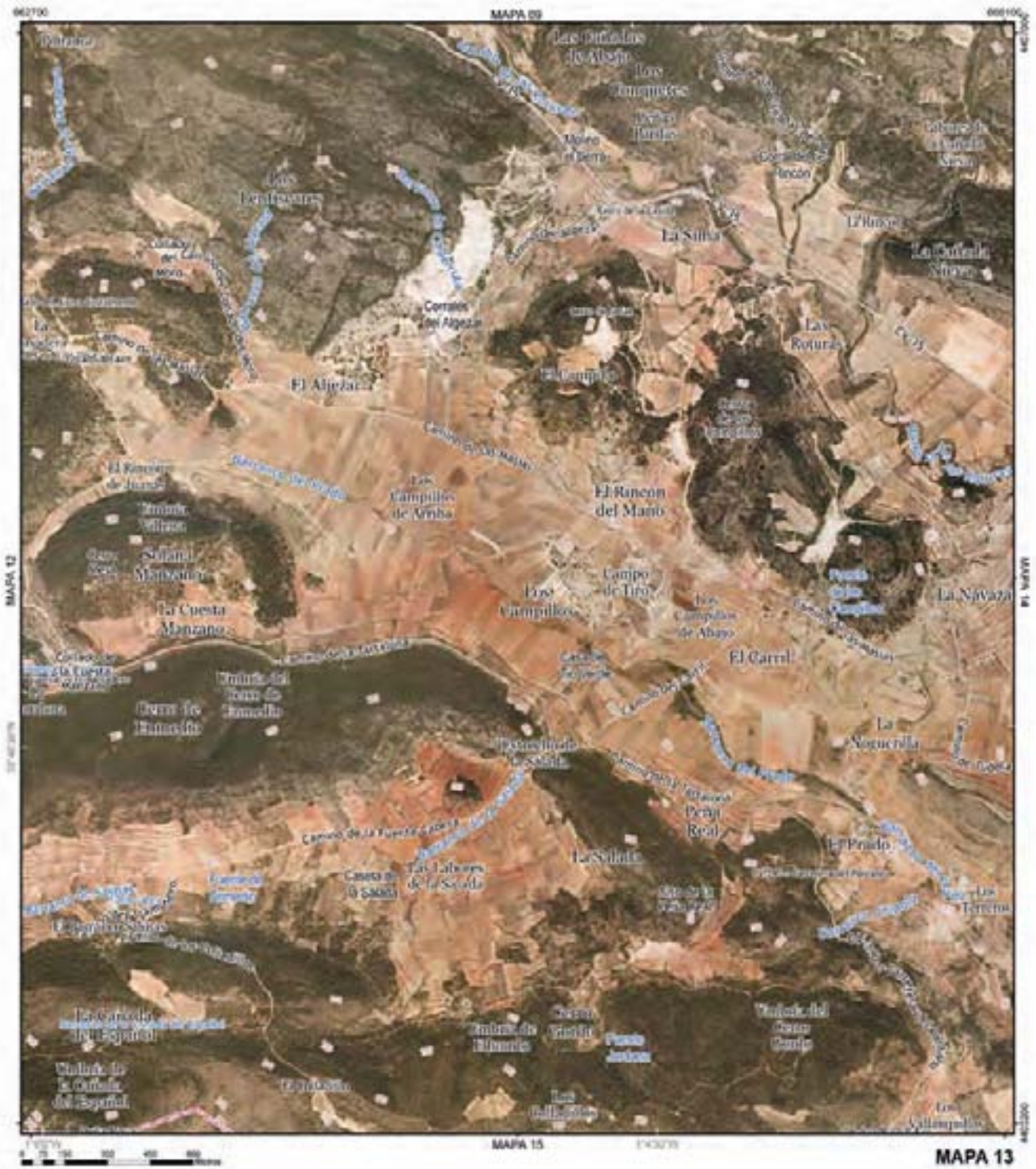

TOPÓNIMOS DE LA ZONA URBANA

Arrabal, Calle del

En el este de la población se encuentra el barrio del Arrabal, donde residían los pobladores árabes.

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 300 m.

Arrabal, Fuente del

Tipo de topónimo: fuente. Coord. XY: 667990, 4403280.

Ayuntamiento

Tipo de topónimo: construcción. Coord. XY: 667920, 4403350.

Calvario, Calle del

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 670 m.

Camino de la Fuente del Saz, Calle

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 220 m.

Camino de los Secanos, Calle

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 340 m.

Camino de Maneta, Calle

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 500 m.

Cantarranas, Calle

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 190 m.

Carnicerías, Calle

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 130 m.

Carril, Calle del

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 140 m.

Carril, Fuente del

Tipo de topónimo: fuente. Coord. XY: 668060, 4403360.

Carro de Benagéber, Calle

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 100 m.

Castillo, Calle del

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 170 m.

Cementerio, Calle del

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 190 m.

Cementerio, Fuente del

Tipo de topónimo: fuente. Coord. XY: 667990, 4403370.

Cerrao, Calle el

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 50 m.

Cervantes, Calle

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 150 m.

Chorrillo, Lavadero del

Tipo de topónimo: construcción. Coord. XY: 667880, 4403110.

Constitución, Avenida de la

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 400 m.

Cooperativa San Diego

La cooperativa vinícola de San Diego se fundó en 1958-59.

Tipo de topónimo: construcción. Coord. XY: 667700, 4403980.

Corazón de Jesús, Calle

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 70 m.

Cruces, Calle de las

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 100 m.

Cruz de Eugenio, Calle

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 150 m.

Cruz de Mayo, Calle

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 90 m.

Cubo, El

Antigua torre de vigilancia musulmana y aljibe para vinos.

Tipo de topónimo: construcción. Coord. XY: 667920, 4403440.

Dos de Mayo, Calle

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 30 m.

El Puerto

Tipo de topónimo: construcción. Coord. XY: 668000, 4403100.

Ermita, Fuente de la

Tipo de topónimo: fuente. Coord. XY: 667690, 4404050.

Ermita, Parque de la

Tipo de topónimo: parque. Coord. XY: 667770, 4404040.

Esbarador, Calle

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 50 m.

Forestal, El

Tipo de topónimo: parque. Coord. XY: 667800, 4404000.

Gonzalo Solaz Palau, Calle D.

Inaugurada en diciembre de 2007.

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 120 m.

Hondonera, Lavadero de la

Tipo de topónimo: construcción. Coord. XY: 667680, 4403340.

Horno de Arriba, Calle

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 50 m.

Horno de Arriba, Fuente

Tipo de topónimo: fuente. Coord. XY: 667960, 4403430.

Iglesia Nuestra Señora de los Ángeles

De estilo barroco valenciano, fue construida a finales del siglo xvii, la primera piedra se colocó en el año 1677. Se inauguró el 8 de diciembre de 1692. Recientemente ha sido declarada monumento histórico artístico nacional. Como curiosidad, en junio de 1883 cayó sobre el tejado de la iglesia un aerolito, parte del cual fue recogido y remitido al señor obispo de Segorbe.

Tipo de topónimo: construcción. Coord. XY: 667900, 4403360.

José Moreno Just, Calle del Reverendo D.

Inaugurada en diciembre de 2007.

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 200 m.

Junqueras, Calle de las

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 160 m.

Larga, Calle

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 230 m.

Maestro Aguilar, Biblioteca

Se inauguró el día 7 de diciembre de 1959 por iniciativa de D. Manuel Aguilar Muñoz, director y propietario, en aquellas fechas, de la editorial Aguilar e hijo del maestro José Aguilar. José Aguilar nació en Tuéjar en 1853 y estudió en la Escuela Normal de Valencia la carrera de maestro, obteniendo plaza mediante oposiciones en Camporrobles, donde permaneció bastantes años hasta volver a su pueblo natal. Como dato de interés, uno de sus alumnos, natural de Camporrobles, llegó a ser diputado de las Cortes, senador del Reino y asumió altos cargos ministeriales; se llamaba José García Berlanga. El Maestro también fue secretario del Municipio y secretario del Juzgado Municipal en Tuéjar. Falleció en el año 1919 en Valencia.

Tipo de topónimo: construcción. Coord. XY: 667890, 4403390.

Maestro Aguilar, Calle del

Se inauguró el mismo día que la Biblioteca que lleva su nombre.

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 40 m.

Maestro Serrano, Calle

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 370 m.

Maestro Villanueva, Plaza

Maestro y progenitor de D. Ramón Villanueva Moreno.

Tipo de topónimo: calle, plaza.

Majo, Fuente del

El pilón de esta fuente perteneció a la fuente de la plaza Mayor.

Tipo de topónimo: fuente. Coord. XY: 667800, 4403410.

Mangarrón, Calle del

Lugar característico de la época árabe.

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 40 m.

Mangarrón, Fuente del

Tipo de topónimo: fuente. Coord. XY: 667870, 4403240.

Manuel Aguilar Muñoz, Parque Editor

El parque se inauguró en diciembre de 2009.

Manuel Aguilar nació en Tuéjar el 1 de enero de 1888. Fue el quinto de los diez hijos de José Aguilar. Fue nombrado hijo predilecto y benefactor de la villa el día de la inauguración de la calle y la biblioteca en Tuéjar en honor a su padre. Durante su vida profesional alcanzó fama nacional e internacional como editor. El gobierno argentino le condecoró con la Orden de Mayo, una de las más distinguidas y apreciadas de la nación argentina. D. Manuel falleció el 23 de febrero de 1966 a los 75 años.

Tipo de topónimo: parque. Coord. XY: 667710, 4403440.

Mayor Antigua, Calle

Lugar característico de la época árabe y principal vía de la villa medieval.

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 230 m.

Mayor, Plaza

Tipo de topónimo: calle, plaza.

Mercado Municipal

Tipo de topónimo: construcción. Coord. XY: 667720, 4403460.

Moral, Calle del

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 180 m.

Moreras, Calle las

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 100 m.

Musical, Calle del

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 170 m.

Musical, El

Tipo de topónimo: construcción. Coord. XY: 667810, 4403250.

Musical, Fuente del

Tipo de topónimo: fuente. Coord. XY: 667810, 4403240.

Olmedillas, Calle de las

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 50 m.

Pinada, La

Tipo de topónimo: jardín. Coord. XY: 667730, 4403670.

Pintor Sorolla, Calle

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 40 m.

Piscina Municipal

Tipo de topónimo: construcción. Coord. XY: 667820, 4404100.

Piteras, Fuente de las

Tipo de topónimo: fuente. Coord. XY: 667900, 4403460.

Plaza de Toros, Calle

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 100 m.

Plaza, Fuente de la

Tipo de topónimo: fuente. Coord. XY: 667880, 4403320.

Polideportivo

Tipo de topónimo: construcción. Coord. XY: 667700, 4403700.

Porche, Calle el

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 120 m.

Portal de los Santos

Fue la principal puerta de entrada a la población durante la época medieval. A ambos lados de la construcción existen dos retablos cerámicos con imágenes de San Roque y de San José que dan nombre al portal.

Tipo de topónimo: construcción. Coord. XY: 667910, 4403440.

Portal de los Santos, Calle

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 50 m.

Portillo, Fuente del

Tipo de topónimo: fuente. Coord. XY: 667830, 4403570.

Portillo, Torre del

Puerta norte de acceso al recinto medieval.

Tipo de topónimo: construcción. Coord. XY: 667820, 4403550.

Posada, Antigua

Tipo de topónimo: construcción. Coord. XY: 667860, 4403300.

Proyecto A, Calle

Tipo de topónimo: calle, plaza.

Purísima, Calle de la

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 280 m.

Purísima, Ermita de la

Las primeras noticias de la ermita datan del año 1595, aunque seguramente se construiría en el siglo anterior. Tiene 253 m² de superficie y no es de un estilo constructivo definido.

Tipo de topónimo: construcción. Coord. XY: 667730, 4404080.

Rafael Cal Casals, Avenida del Ingeniero D.

Ilustre y destacado ingeniero de montes que hizo numerosas mejoras en los montes de la población.

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 185 m.

Rafael Villanueva, Fuente de la Plaza D.

Tipo de topónimo: fuente. Coord. XY: 667830, 4403370.

Rafael Villanueva, Plaza D.

Tipo de topónimo: calle, plaza.

Rajolado, Calle del

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 130 m.

Rajolado, Fuente del

Tipo de topónimo: fuente. Coord. XY: 667910, 4403410.

Ramón Laporta, Colegio

Tipo de topónimo: construcción. Coord. XY: 667730, 4403640.

Ramón Villanueva Moreno, Avenida D.

Ingeniero e ilustre hijo de Tuéjar de la primera mitad del siglo xx (nacido en 1881), nombrado hijo predilecto y esclarecido de la villa. Consiguió gran cantidad de mejoras para la población: construyó una central hidroeléctrica en el molino Duque, dirigió el primer abastecimiento de agua potable, lo que propició incalculables mejoras en la salud pública, consolidó la presa de la acequia mayor, construyó la carretera del pantano, etc.

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 960 m.

Remedios Lizondo, Calle

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 420 m.

Residencia

Tipo de topónimo: construcción. Coord. XY: 667690, 4403380.

Ronda Valencia, Calle

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 800 m.

San Cristóbal, Calle de

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 300 m.

San Cristóbal, Ermita de

De arte gótico, fue construida en el siglo xv. De ermita pasó a ser cuartel general durante las guerras carlistas en 1835. Su último uso fue como hospital militar para enfermos contagiosos que necesitaban ser aislados.

Tipo de topónimo: construcción. Coord. XY: 667940, 4403190.

San Diego, Calle

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 100 m.

San Isidro, Calle

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 160 m.

San José, Calle

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 100 m.

San Juan y Santa Lucía, Antigua Ermita de

Fue destrozada durante la guerra y solamente queda un arco de estilo románico perteneciente al centro de la nave.

Tipo de topónimo: construcción. Coord. XY: 667690, 4403670.

San Juan, Calle

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 500 m.

San Juan, Lavadero de

Los tres lavaderos públicos de la población fueron construidos en 1934, siendo alcalde el tío Curilla. Mejoraron las condiciones higiénicas de la población y además fueron lugar de tertulia para las mujeres.

Tipo de topónimo: construcción. Coord. XY: 667690, 4403655.

San Juan, Travesía

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 35 m.

San Vicente, Calle

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 100 m.

Stop, Fuente del

Tipo de topónimo: fuente. Coord. XY: 667760, 4403570.

Subida al Portillo, Calle de la

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 150 m.

Tras del Mesón, Calle

Tipo de topónimo: calle, plaza. Longitud: 150 m.

Tras del Mesón, Fuente

Tipo de topónimo: fuente. Coord. XY: 667825, 4403305.

Vicente Velert, Plaza del Maestro D.

Tipo de topónimo: calle, plaza.

Zacuca, Fuente de la

La Zacuca es un barrio de marcado sabor medieval, con callejones tortuosos y empinados, situado al norte del casco urbano. Fue el único núcleo de la población donde estuvo la iglesia y el cementerio hasta que en 1677 se construyera la iglesia actual. Por los restos de construcción parece ser que la antigua iglesia estuvo en las casas contiguas al Portal de los Santos.

Tipo de topónimo: fuente. Coord. XY: 667840, 4403520.

TOPÓNIMOS DE LA ZONA RÚSTICA

Agua Salada, Solana del

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 15. Coordenadas XY: 666020, 4400870.

Agua, Punto del

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 07. Coordenadas XY: 658400, 4409870.

Aguachares, Los

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 02, 06, 07. Coordenadas XY: 655480, 4410040.

Águila, Camino de la Loma del

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 05. Longitud: 350 m (término municipal de Tuéjar).

Agustines, Los

La construcción del embalse de Benagéber despobló la masía de los Agustines, que se encontraba en este paraje.

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 07. Coordenadas XY: 659020, 4407480.

Aire a Costalhondo, Camino del Collado del

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 08, 12, 13. Longitud: 4.700 m.

Aire, Collado del

Tipo de topónimo: collado. Mapa: 13. Coordenadas XYZ: 662820, 4405900, 700.

Albotaya, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14. Coordenadas XY: 667300, 4404600.

Ale, Puntal del

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 08. Coordenadas XYZ: 662530, 4408960, 935.

Algar, Umbría de

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 04. Coordenadas XY: 661750, 4411020.

Algezar, Barranco del

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 13. Longitud: 1.700 m.

Algezar, Camino del

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 13. Longitud: 1.150 m.

Aliagares, Camino de los

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 05. Longitud: 1.200 m (término municipal de Tuéjar).

Aliagares, Los

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 05. Coordenadas XY: 664660, 4411060.

Aljezar, Corrales del

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 13. Coordenadas XYZ: 664072, 4405960, 660.

Aljezar, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 13. Coordenadas XY: 664080, 4405930.

Almonacid a la Peña del Rayo, Camino del Pozo de

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 06. Longitud: 2.100 m.

Almonacid, Barranco del Pozo de

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 06. Longitud: 300 m (término municipal de Tuéjar).

Almonacid, Loma del Pocillo de

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 06. Coordenadas XY: 654970, 4408640.

Almonacid, Pocillo de

Tipo de topónimo: pozo, balsa. Mapa: 06. Coordenadas XYZ: 654810, 4408520, 912.

Alubias, Las

La masía de las Alubias se encontraba en las cercanías de este paraje. La construcción del pantano de Benagéber provocó su desaparición.

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 07. Coordenadas XY: 659140, 4407130.

Amalia, Barranco de la

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 11, 12. Longitud: 750 m.

Andariel

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 10, 14. Coordenadas XY: 668770, 4405750.

Andariel, Alto de

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 14. Coordenadas XYZ: 669080, 4405530, 849.

Andariel, Camino de

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 14. Longitud: 2.800 m.

Andariel, Llano de

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14. Coordenadas XY: 668960, 4406030.

Anico, Barranco del

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 12. Longitud: 1.425 m.

Anico, Casa del

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 12. Coordenadas XYZ: 659886, 4403836, 660.

Aras, Barranco de

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 06. Longitud: 1.300 m.

Aras, Camino del Barranco de

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 06. Longitud: 2.400 m.

Arco, Barranco del

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 14. Longitud: 1.725 m (término municipal de Tuéjar).

Argo, Barranco

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 08. Longitud: 2.200 m.

Arquela, Camino de

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 10, 14. Longitud: 5.300 m (término municipal de Tuéjar).

Arrieros, Camino de los

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 05. Longitud: 250 m (término municipal de Tuéjar).

Artiga Ignacia, El Llano de la

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 03. Coordenadas XY: 656170, 4412290.

Artiga, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 07. Coordenadas XY: 657920, 4408540.

Atajo, Camino del

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 16. Longitud: 700 m.

Atajo, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 16. Coordenadas XY: 667470, 4402920.

Azud, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14. Coordenadas XY: 667920, 4405400.

Azud, Puente de Madera del

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 14. Coordenadas XYZ: 667986, 4405440, 582.

Ballesteros, Barranco de

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 07. Longitud: 875 m.

Balsa del Notario, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 09. Coordenadas XY: 663380, 4410300.

Balsa del Notario

Tipo de topónimo: pozo, balsa. Mapa: 09. Coordenadas XYZ: 663528, 4410360, 916.

Balsas, Camino de las

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 16. Longitud: 1.500 m.

Balsas, Las

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 16. Coordenadas XY: 667670, 4402730.

Bárbara, Fuente de la

Cuenta una leyenda que existía una grieta sobre las rocas de la ermita de San Cristóbal y echando paja a través de ella, ésta recorría una distancia de tres kilómetros para terminar saliendo por la fuente de la Bárbara.

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 16. Coordenadas XYZ: 667900, 4402170, 505.

Barranco, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14, 16. Coordenadas XY: 668230, 4402970.

Barranco, Puntal del

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 03. Coordenadas XYZ: 658970, 4412280, 713.

Batanero, Puntal del

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 03. Coordenadas XYZ: 659230, 4412130, 819.

Benagéber, Camino de

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 16. Longitud: 2.300 m.

Benagéber, Embalse de

La primera piedra fue colocada en 1934. Después de la Guerra Civil se reanudaría la construcción y se culminó, definitivamente, en 1969. Antes de denominarse embalse de Benaagéber recibió dos nombres, primero *de Vicente Blasco Ibáñez*

y posteriormente *del Generalísimo*. Su capacidad máxima es de 228 millones metros cúbicos.

Tipo de topónimo: Embalse. Mapa: 07, 08, 11, 12. Coordenadas XY: 661720, 4403650.

Bercolón

En las inmediaciones del lugar se han encontrado restos de villas pertenecientes al Imperio romano. Por otro lado, en la Carta Puebla de Tuéjar del año 1370 se nombra la alquería o heredad de Bercolón como una propiedad que no se otorga a los pobladores, sino que se queda como privada para Buena-ventura de Arborea, mujer de Don Pedro, señor de Xérica. En la actualidad, aunque Bercolón pertenece al término municipal de Tuéjar, no forma parte del monte de la población, ya que se trata de una propiedad privada.

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 01, 02, 03, 07. Coordenadas XY: 655900, 4412620.

Bercolón, Casas de

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 03. Coordenadas XYZ: 656141, 4413050, 763.

Bercolón, Loma de

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 03. Coordenadas XY: 657020, 4413340.

Bercolón, Rambla de

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 02, 03. Longitud: 5.850 m (en el término municipal de Tuéjar).

Bercuta, Camino de

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 16. Longitud: 1.150 m (en el término municipal de Tuéjar).

Berra, Molino el

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 13. Coordenadas XYZ: 664564, 4406540, 696.

Blanca, La Peña

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 02. Coordenadas XY: 654520, 4411990.

Blancas, Camino de las

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 02, 06. Longitud: 4.500 m (término municipal de Tuéjar).

Blancas, Peñas

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 05. Coordenadas XY: 664940, 4412540.

Blanco, Collado

Tipo de topónimo: collado. Mapa: 01. Coordenadas XYZ: 653890, 4414840, 925.

Blas de la Concha, Piazo del

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 08. Coordenadas XY: 660630, 4410150.

Bonifacio, Collado de

Tipo de topónimo: collado. Mapa: 10. Coordenadas XYZ: 666640, 4407800, 962.

Boqueras, Loma de las

En este paraje se encontraba la fuente Rojasles.

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 10. Coordenadas XY: 667690, 4408940.

Borregos, Antigua Masía de los

Masía que fue abandonada debido a la construcción del embalse de Benagéber.

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 12. Coordenadas XYZ: 660240, 4405950, 525.

Boticario, Barranco del

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 09. Longitud: 850 m (en el término municipal de Tuéjar).

Boticario, Camino de la Umbría del

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 09. Longitud: 600 m.

Boticario, Umbría del

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 09. Coordenadas XY: 665590, 4409420.

Buena Leche al Gamonal, Camino de la

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 09, 10. Longitud: 2.000 m.

Buena Leche, Camino de la

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 09. Longitud: 3.800 m.

Buena Leche, La

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 09. Coordenadas XYZ: 665494, 4408469, 1021.

Burgos

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14. Coordenadas XY: 668470, 4404630.

Burgos, Camino de

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 14. Longitud: 1.200 m.

Cabera, Camino de la Fuente

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 13. Longitud: 1.500 m.

Cabera, Fuente

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 13. Coordenadas XYZ: 663020, 4403957, 677.

Cabezo, Camino de la Solana del

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 07, 11. Longitud: 3.100 m.

Cabezo, Camino del Cerro

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 07. Longitud: 2.100 m.

Cabezo, Cerro

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 07, 11. Coordenadas XY: 657380, 4407320.

Cabezo, Solana del

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 11. Coordenadas XY: 657230, 4406840.

Cachapo, Casa del Tío

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 12. Coordenadas XYZ: 659798, 4403510, 666.

Cachapo, Corrales del

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 10. Coordenadas XYZ: 667967, 4407646, 686.

Caco, Cerro del

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 12. Coordenadas XY: 659750, 4404340.

Cagarruta, Barranco de

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 13. Longitud: 1.350 m.

Calderero, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 12. Coordenadas XY: 660750, 4405620.

Calderero, Masía del

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 12. Coordenadas XYZ: 660757, 4405703, 616.

Caldero, Pozo

Tipo de topónimo: pozo, balsa. Mapa: 14. Coordenadas XYZ: 667315, 4405000, 567.

Calera, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14. Coordenadas XY: 666590, 4405240.

Campana, Alto del Cerro

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 03. Coordenadas XYZ: 655.950, 4411170, 1137

Campana, Casa

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 08. Coordenadas XYZ: 662340, 4407500, 757.

Campana, Cerro

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 02, 03, 06, 07. Coordenadas XY: 657100, 4410090.

Campillo, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 13. Coordenadas XY: 664610, 4405810.

Campillos de Abajo, Los

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 13. Coordenadas XY: 665050, 4404970.

Campillos de Arriba, Los

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 13. Coordenadas XY: 664060, 4405380.

Campillos, Cerro de los

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 13. Coordenadas XY: 665150, 4405660.

Campillos, Fuente de los

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 13. Coordenadas XYZ: 665490, 4404960, 634.

Campillos, Los

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 13. Coordenadas XY: 664370, 4405120.

Camping, Hecu

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 14. Coordenadas XYZ: 667500, 4405450, 633.

Campo de Tuéjar, Corrales del

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 05. Coordenadas XYZ: 663402, 4411268, 844.

Campo de Tuéjar, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 05, 09. Coordenadas XY: 664190, 4410760.

Canaleja, Fuente de la

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 11. Coordenadas XYZ: 657780, 4406090, 626.

Canales al Puntal de Gibraltar, Camino de la Solana de

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 07, 08. Longitud: 550 m.

Canales, Rambla de

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 04, 08. Longitud: 4.100 m (término municipal de Tuéjar).

Canales, Refugio del Barranco de

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 08. Coordenadas XYZ: 660040, 4409680, 577.

Canales, Solana de

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 08. Coordenadas XY: 660310, 4410250.

Canjirón, Cerro de la Cueva del

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 11. Coordenadas XY: 656470, 4406610.

Canjirón, Cueva del

Una cueva de difícil acceso, que no es profunda pero tiene una entrada de grandes dimensiones. Hay señales de humo y restos que indican que se utilizaba como refugio para pasto-

res y ganado. Por sus dimensiones podrían haber más de 200 cabezas de ganado lanar.

Tipo de topónimo: cueva. Mapa: 11. Coordenadas XYZ: 656629, 4406921, 690.

Canjirón, Rambla del

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 02, 06, 07, 11. Longitud: 11.650 m (en el término municipal de Tuéjar).

Cantal, Barranco del

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 14. Longitud: 400 m (en el término municipal de Tuéjar).

Cantalobos

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14, 16. Coordenadas XY: 667460, 4403190.

Cantalobos, Camino de

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 14, 16. Longitud: 2.100 m.

Cantera, Camino de la

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 14. Longitud: 1.450 m.

Cañada del Español, Barranco de la

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 12, 13. Longitud: 1.125 m.

Cañada del Español, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 12, 13, 15. Coordenadas XY: 662920, 4403510.

Cañada del Español, Umbría de la

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 13. Coordenadas XY: 662910, 4403330.

Cañada Mazo, Camino de la

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 15. Longitud: 1.400 m.

Cañada Mazo, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 15, 16. Coordenadas XY: 665940, 4401680.

Cañada Nieva, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 09, 10, 13, 14. Coordenadas XY: 666720, 4406690.

Cañada Nieva, Labores de la

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 09, 13, 14. Coordenadas XY: 666720, 4406360.

Cañadas de Abajo, Camino de las

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 09, 13. Longitud: 5.500 m.

Cañadas de Abajo, Las

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 09, 10, 13. Coordenadas XY: 665790, 4407690.

Cañadas de Arriba, Corrales de las

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 09. Coordenadas XYZ: 663401, 4409726, 923.

Cañadas de Arriba, Las

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 09, 10. Coordenadas XY: 666130, 4408860.

Cañadas, Barranco de las

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 09. Longitud: 2.275 m.

Cañadilla, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 16. Coordenadas XY: 666630, 4401990.

Cañarizo, Casa del

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 16. Coordenadas XYZ: 667347, 4402357, 557.

Cañarizo, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 15, 16. Coordenadas XY: 666840, 4402700.

Caolín, Antigua Fábrica de

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 14. Coordenadas XYZ: 667150, 4404960, 573.

Carboneras, Mojón de las

Tipo de topónimo: mojón. Mapa: 11. Coordenadas XYZ: 656461, 4406531, 843.

Carcamales, Los

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 16. Coordenadas XY: 667890, 4402220.

Carmelo, Puntal de

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 09. Coordenadas XYZ: 666000, 4408220, 991.

Carnicero, Puntal del

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 15. Coordenadas XY: 665014, 4402287.

Carniceros, Casa de los

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 02. Coordenadas XYZ: 654440, 4411468, 1003.

Carrasquilla, Camino a la Peña

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 07. Longitud: 850 m.

Carrasquilla, El Quemado de Peña

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 07. Coordenadas XY: 656970, 4409410.

Carrasquilla, Peña

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 07. Coordenadas XYZ: 656650, 4409450, 961.

Carreras, Camino de la Solana

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 10, 14. Longitud: 2.200 m (término municipal de Tuéjar)

Carreras, Solana

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 10. Coordenadas XY: 668880, 4407200.

Carril, Camino del

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 13. Longitud: 900 m.

Carril, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 13. Coordenadas XY: 665210, 4404900.

Carro de Benagéber, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 16. Coordenadas XY: 667330, 4402630.

Casilla, Cerro de la

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 13. Coordenadas XY: 664960, 4406370.

Castellar, El

A través de la gran cantidad de restos que podemos encontrar en esta zona, como recipientes y piezas de cerámica decoradas con rayas de color ocre y negro, o abundantes pesas de telar para una industria textil, parece ser que el monte que se encuentra en este paraje estuvo habitado por los iberos hacia el año 300 a. C. También se han encontrado restos de cerámica (vasijas muy finas recubiertas de color rojizo y adornadas con incisiones y grabados) pertenecientes al Imperio romano.

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14. Coordenadas XY: 667090, 4404170.

Castilla, Vereda de

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 11, 12. Longitud: 900 m.

Castillejo, El

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 07. Coordenadas XY: 658440, 4407600.

Castillo, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14. Coordenadas XY: 667980, 4403540.

Castillo, El

De origen romano, reconstruido por los musulmanes y reconquistado por Jaime I, el castillo se encontraba situado en un montículo sobre la población. Lo único que queda son los restos de una de sus entradas. Posiblemente fue destruido durante el reinado de los Reyes Católicos para que los señores feudales no se hiciesen fuertes contra ellos. En las inmediaciones del lugar se han encontrado restos de cerámica árabe pintados con rayas de color ocre, posiblemente influenciados por los iberos.

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: URBANO A. Coordenadas XYZ: 667.940, 4403510, 655.

Castillo, El

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 02. Coordenadas XY: 655770, 4414480.

Castillo, Puntal del

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 15. Coordenadas XYZ: 665905, 4400955, 875.

Castillo, Solana del

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 01, 02, 03. Coordenadas XY: 654950, 4414310.

Catalán, Corral del

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 04. Coordenadas XYZ: 662453, 4411145, 865.

Cementerio

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 14. Coordenadas XYZ: 667680, 4404650, 594.

Cementerio Viejo, Antiguo

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 14. Coordenadas XYZ: 668100, 4403420, 623.

Central, Fuente de la

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 14. Coordenadas XYZ: 667270, 4404430, 554.

Cerrillar, El

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 15. Coordenadas XYZ: 665148, 4400699, 947.

Chatos, Camino de la Labor de los

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 04. Longitud: 330 m.

Chelva, Acequia Mayor de

El inicio de esta acequia sobre el río Tuéjar coincide con el punto de origen de la red de acueductos, acequias y galerías de 28,6 km excavadas en las montañas que recorre los términos de Tuéjar, Chelva, Calles y Losa del Obispo y que se conoce con el nombre de Peña Cortada. Tradicionalmente su origen ha sido atribuido a los romanos. En un principio se pensaba que el objetivo del trabajo era abastecer de agua a la ciudad de Sagunto, aunque la gran distancia, las dificultades orográficas y la cercanía de otras zonas de aprovisionamiento, como el río Palancia o el Mijares, hacen que esta hipótesis no sea muy aceptada. Por ello parece haber sido construida para abastecer los campos de Villar del Arzobispo, Casinos y Lliria (antigua Edeta y ciudad muy importante durante la época de dominación romana).

Tipo de topónimo: Acequia. Mapa: 14, 16. Longitud: 4.650 m (en el término municipal de Tuéjar).

Chelva, Camino Viejo de

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 16. Longitud: 1.200 m (en el término municipal de Tuéjar).

Chillanco, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 12. Coordenadas XY: 660110, 4403230.

Chimo, Loma La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 09. Coordenadas XY: 663890, 4408590.

Chinchel

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 10. Coordenadas XY: 668000, 4408420.

Chipolo, Barranco del

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 13. Longitud: 800 m.

Chivas, Pozo de los

Tipo de topónimo: pozo. Mapa: 06. Coordenadas XYZ: 655390, 4409040, 863.

Chopera, La Loma de la

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 10. Coordenadas XY: 668900, 4407840.

Chorrillo, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14, 16. Coordenadas XY: 667900, 4402990.

Chorros, Los

Muchos de los tramos de conducción de agua de este paraje son restos de la civilización romana.

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 16. Coordenadas XY: 668400, 4402340.

Chufas, Camino de la Era

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 08. Longitud: 1.300 m.

Chupena, Loma

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14. Coordenadas XY: 669210, 4406820.

Cierva, Barranco de la

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 07. Longitud: 1.150 m.

Cierva, Camino de la Fuente de la

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 07, 11. Longitud: 940 m.

Cierva, Fuente del Barranco de la

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 07. Coordenadas XYZ: 658590, 4407200, 607.

Claro, Fuente del

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 16. Coordenadas XYZ: 667620, 4402320, 513.

Clocha, Barranco de la

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 07. Longitud: 650 m.

Clocha, Collado de la

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 03. Coordenadas XYZ: 657910, 4410800, 823.

Colladillo, El

Tipo de topónimo: collado. Mapa: 13. Coordenadas XYZ: 663696, 4403330, 793.

Colladillos, Camino de los

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 13, 15. Longitud: 2.300 m.

Colladillos, Los

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 13. Coordenadas XY: 664550, 4403260.

Collado de Hita, Camino del

También se denomina Pista de la Guerra

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 02, 03. Longitud: 4.200 m.

Collado, Cerrito del

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 16. Coordenadas XY: 668100, 4402900.

Collado, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 16. Coordenadas XY: 668040, 4402680.

Colmenar, Solana del

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 08. Coordenadas XY: 661660, 4409710.

Colmenero, Collado del

Tipo de topónimo: collado. Mapa: 03. Coordenadas XYZ: 655931, 4411093, 1101.

Colmenero, Puntal del

Recibe este nombre porque un colmenero, parece ser que de Talayuelas, por un descuido provocó un incendio en ese lugar en el año 1955.

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 02. Coordenadas XYZ: 655885, 4410994, 1128.

Conde, Barranco del

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 12. Longitud: 925 m.

Coneja, Fuente de la

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 14. Coordenadas XYZ: 666710, 4403460, 542.

Conejo, Camino de la Fuente del

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 07. Longitud: 200 m.

Conejo, Fuente del

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 07. Coordenadas XYZ: 656860, 4408410, 782.

Conejo, Salto del

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 03. Coordenadas XY: 657700, 4412170.

Conquetes, Los

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 09, 13. Coordenadas XY: 663980, 4407220.

Coracero, La Solana

La construcción del pantano de Benagéber ocasionó el abandono de la masía de los Coraceros que se encontraba en las cercanías de este paraje.

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 11. Coordenadas XY: 657500, 4406500.

Corbilleras, Alto de las

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 01. Coordenadas XYZ: 654473, 4415055, 1027.

Corralejero, La Loma

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14. Coordenadas XY: 667640, 4406850.

Cortada, Peña

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 12. Coordenadas XY: 661720, 4404020.

Corzos, El Revolcadero de los

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 06. Coordenadas XY: 654190, 4410300.

Cosechas, Caseta de

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 08. Coordenadas XYZ: 661030, 4408880, 764.

Costalhondo

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 08. Coordenadas XY: 660950, 4408090.

Costalhondo, Camino de

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 08. Longitud: 3.750 m.

Covatillas, Barranco de las

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 07, 08. Longitud: 1.450 m.

Covatillas, Las

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 03. Coordenadas XY: 659180, 4410830.

Cruce, El

Tipo de topónimo: puntual. Mapa: 14. Coordenadas XYZ: 667590, 4404510, 587.

Cruces, Collado de las

Tipo de topónimo: collado. Mapa: 02. Coordenadas XYZ: 653100, 4411270, 1079.

Cruces, Fuente de las

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 02. Coordenadas XYZ: 653160, 4410850, 1218.

Cruz Roja

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 14. Coordenadas XYZ: 667860, 4404530, 594.

Cuatriginio, Mojón

Tipo de topónimo: mojón. Mapa: 10. Coordenadas XYZ: 667405, 4409157, 736.

Cuco, Barranco de la Cueva del

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 15, 16. Longitud: 1.650 m.

Cuco, Cueva del

Tipo de topónimo: cueva. Mapa: 16. Coordenadas XYZ: 667034, 4402623, 547.

Cuco, La Cueva del

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 15, 16. Coordenadas XY: 666260, 4402270.

Cuernos, La Peña de los

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 03. Coordenadas XY: 658310, 4411920.

Cuervos, La Peña de los

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 03. Coordenadas XY: 657670, 4412070

Cuesta del Manzano, Barranco de la

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 12, 13. Longitud: 1.050 m.

Cuesta del Manzano, Collado de la

Tipo de topónimo: collado. Mapa: 13. Coordenadas XYZ: 662890, 4404776, 701.

Cuesta del Manzano, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 13. Coordenadas XY: 663240, 4404970.

Cueva, Barranco de la

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 14. Longitud: 1.000 m.

Cueva, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14, 16. Coordenadas XY: 666540, 4403380.

Cupido, Casas de la Fuente de

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 11. Coordenadas XYZ: 657440, 4405800, 704.

Cupido, Ceja de la Fuente de

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 11. Coordenadas XYZ: 656859, 4405958, 829.

Cupido, Fuente de

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 11. Coordenadas XYZ: 657343, 4405449, 728.

Cura Calzones, Masía del

Sobrenombre por el que se conocía a un vecino de Tuéjar que tomó parte en las guerras carlistas desde el año 1837 hasta 1873 y que murió en acción de guerra. Después de su muerte la masía fue vendida al hijo de Vicente Blasco Ibáñez, Sifrido Blasco Ibáñez, al que más tarde se le expropiaría por republicano.

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 12. Coordenadas XYZ: 660470, 4405110, 526.

Cura, El Huerto del

Entre los años 1837 y 1841 tuvieron lugar las desamortizaciones, que consistían en la venta de propiedades de la Iglesia y de la nobleza a burgueses y gente adinerada. Algunas tierras, como el Huerto del Cura, no se vieron afectadas por estas acciones y han seguido formando parte de la Iglesia hasta hoy en día.

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 16. Coordenadas XY: 667690, 4403040.

Curet, Corral

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 16. Coordenadas XY: 667760 4401800.

Curia, Antigua Masía del

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 12. Coordenadas XYZ: 661470, 4404100, 530.

CV-35

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 05, 09, 13, 14. Longitud: 12.300 m (término municipal de Tuéjar).

CV-390 o Carretera del Pantano

Fue diseñada y construida entre los años 1942 y 1947 por el ingeniero e ilustre tuejano D. Ramón Villanueva Moreno.

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 13, 14, 15. Longitud: 8.200 m (término municipal de Tuéjar).

Delantera, Alto de la

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 15. Coordenadas XYZ: 665370, 4401360, 942.

Delantera, La

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 15, 16. Coordenadas XY: 665960, 4401250.

Depuradora

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 14. Coordenadas XYZ: 667250, 4403760, 560.

Derramadores, Los

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 05. Coordenadas XY: 664160, 4411830.

Desancho, Loma del

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 02. Coordenadas XY: 654150, 4413470.

Dorca, Acueducto de la

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 14. Coordenadas XYZ: 666400, 4403190, 530.

Dorca, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14, 16. Coordenadas XY: 666540, 4403190.

Duque, Molino del

En el año 1906 se instaló en la población el alumbrado público y la luz se generaba en la central eléctrica situada en esta construcción. Parece ser que antes de ser destruido y transformado en central eléctrica fue un molino durante la época árabe.

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 14. Coordenadas XYZ: 667307, 4404449, 562.

Eduardo, Umbría de

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 13. Coordenadas XY: 664340, 4403500.

Embarcadero, Camino al

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 12, 13. Longitud: 2.000 m.

Embarcadero, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 12. Coordenadas XY: 661560, 4405000.

Empinada, Umbría

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 08. Coordenadas XY: 661320, 4410720.

Encumbrado, Cerro

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 08. Coordenadas XY: 659510, 4410100.

Enmedio, Cerro de

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 12, 13. Coordenadas XY: 662770, 4404460.

Enmedio, Fuente de

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 13. Coordenadas XYZ: 663320, 4403950, 695.

Enmedio, Umbría del Cerro de

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 13. Coordenadas XY: 663430, 4404680.

Entrañas, Camino de la Caseta

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 09. Longitud: 1.700 m.

Entrañas, Caseta

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 09. Coordenadas XYZ: 663417, 4408507, 862.

Escaleras, Pozo de las

Lugar de baño en el Azud.

Tipo de topónimo: pozo. Mapa: 14. Coordenadas XYZ: 667910, 4405340, 575.

Escaleruela, Solana de la

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 04. Coordenadas XY: 660770, 4411160.

Escarabujas, Collado de las

Tipo de topónimo: collado. Mapa: 14. Coordenadas XYZ: 668960, 4403370.

Espés, Camino de

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 14. Longitud: 630 m (término municipal de Tuéjar).

Espolón Raso, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 11. Coordenadas XY: 659020, 4405540.

Estanquero, Casas del

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 12. Coordenadas XYZ: 660640, 4404200, 667.

Eusebio, Barranco de

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 09, 10. Longitud: 750 m.

Falaguera, Fuente de la

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 12. Coordenadas XYZ: 661660, 4403380, 531.

Felipes, Camino de los

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 07. Longitud: 2.000 m.

Felipes, Fuente de los

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 07. Coordenadas XYZ: 658270, 4408910, 594.

Felipes, Ruinas de la Masía de los

Fue el lugar de residencia del alcalde pedáneo. Tras la construcción del embalse de Benagéber el pequeño grupo de habitantes de esta masía fue asentado en El Carril, perteneciente al término municipal de Llíria.

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 07. Coordenadas XYZ: 658560, 4408600, 544.

Fraile, Barranco del

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 10. Longitud: 1.900 m (en el término municipal de Tuéjar).

Fraile, Camino del Barranco del

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 09, 10. Longitud: 4.600 m (en el término municipal de Tuéjar).

Fraile, Fuente del

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 10. Coordenadas XYZ: 667400, 4409080, 740.

Frontón, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14. Coordenadas XY: 667800, 4405965.

Fuente, Camino de la Rocha de la

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 14, 16. Longitud: 550 m.

Fuente, Rocha de la

Aunque el templete o arquitebe de esta fuente podría pertenecer a un enterramiento de la época romana, la construcción de la fuente podría haber tenido lugar durante la dominación árabe. Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 16. Coordenadas XYZ: 668290, 4402900, 568.

Fuerte, Barranco

En las inmediaciones del barranco se encuentra la fuente del Barranco Fuerte.

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 07. Longitud: 2.000 m.

Galopera, Barranco de la

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 08, 12. Longitud: 1.700 m.

Gamonal, Alto del

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 10. Coordenadas XYZ: 666906, 4407658, 1004.

Gamonal, El

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 10, 14. Coordenadas XY: 667531, 4407110.

Gamonal, Labores del

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 09. Coordenadas XY: 666150, 4407590.

Genaro, Corrales de

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 09. Coordenadas XYZ: 663923, 4409406, 909.

Gibraltar, El

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 07. Coordenadas XYZ: 659080, 4408080, 635.

Gordo, Cerro

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 13, 15. Coordenadas XY: 664660, 4403330.

Gordo, Solana del Cerro

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 15. Coordenadas XY: 665060, 4403090.

Gordo, Umbría del Cerro

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 13. Coordenadas XY: 665310, 4403570.

Grajas al Cerro Campana, Camino del Barranco de las

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 06, 07. Longitud: 2.400 m.

Grajas al Collado las Ventosillas, Camio de la Loma de las

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 02, 06, 07. Longitud: 3.580 m.

Grajas, Barranco de la Loma de las

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 06, 07. Longitud: 1.950 m.

Grajas, La Loma de las

En este paraje se encuentra la sima del Condenado. Según una leyenda, el nombre de dicha sima se debe a un pobre hombre que vivía en el pueblo y era conocido con el apodo de *Mencares*. Parece ser que, acosado por el hambre de aquellos tiempos, robó una oveja y huyendo de la Guardia Civil se escondió en este lugar. Los guardias encendieron fuego en la entrada de la sima pero no consiguieron hacerle salir y cansados de esperar, decidieron abandonar para otra ocasión.

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 07. Coordenadas XY: 656120, 4409340.

Grande, El Pedazo

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 07. Coordenadas XY: 656390, 4408450.

Guijarrosa, Barranco de la Peña

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 02. Longitud: 1.500 m.

Guijarrosa, Peña

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 02. Coordenadas XYZ: 654650, 4410825, 973.

Herrerillas, Las

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 11. Coordenadas XY: 657530, 4405150.

Herrero, Camino del Corral del

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 12. Longitud: 1.500 m.

Herrero, Corral del

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 12. Coordenadas XYZ: 660314, 4404273, 662.

Higuera, Barranco de la

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 12. Longitud: 950 m.

Higuera, Fuente de la

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 02. Coordenadas XYZ: 654928, 4413555, 797.

Hita, Collado de la

Tipo de topónimo: collado. Mapa: 03. Coordenadas XYZ: 656220, 4414560, 867.

Hita, Puntal del Collado de la

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 03. Coordenadas XYZ: 656460, 4414570, 924.

Hondón a la Cueva del Rosigón, Camino de la Pista del

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 04. Longitud: 900 m.

Hondón, Pista del

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 03, 04, 07. Longitud: 2.700 m (en el término municipal de Tuéjar).

Hondonera, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14. Coordenadas XY: 667660, 4403290.

Hondos Ibáñez, Los

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 11, 12. Coordenadas XY: 658590, 4405310.

Hondos Ibáñez, Refugio de los

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 11. Coordenadas XYZ: 659257, 4405795, 618.

Horiguín, Camino del Pozo del

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 09. Longitud: 1.900 m.

Horiguín, Pozo del

Tipo de topónimo: pozo, balsa. Mapa: 09. Coordenadas XYZ: 664800, 4408350, 881.

Hornillos, Camino al Puntal de los

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 08. Longitud: 800 m.

Hornillos, Puntal de los

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 08. Coordenadas XYZ: 661900, 4409190, 935.

Hornillos, Solana de los

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 08. Coordenadas XY: 661710, 4408990.

Horteta, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 16. Coordenadas XY: 666910, 4403020.

Hoya Chica, Boca de la

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 02. Coordenadas XY: 653840, 4413040.

Hoya Hermosa, Barranco de la

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 11. Longitud: 500 m (en el término municipal de Tuéjar).

Hoya Hermosa, Camino de la

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 11. Longitud: 1.800 m (en el término municipal de Tuéjar).

Hoya Hermosa, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 11. Coordenadas XY: 656680, 440610.

Hoya Honda, Barranco de la

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 03, 04. Longitud: 1.200 m.

Hoya Honda, Camino a la

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 04. Longitud: 575 m.

Hoya Honda, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 03, 04. Coordenadas XY: 659180, 4411580.

Hoya Somera, Barranco de la

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 15. Longitud: 750 m (término municipal de Tuéjar).

Hoya, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14. Coordenadas XY: 667460, 4403420.

Hoyos, Camino de los

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 07. Longitud: 2.400 m.

Hoyos, Casas de los

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 07. Coordenadas XYZ: 657740, 4409520, 644.

Hoyos, Fuente de los

Tipo de topónimo: pozo, balsa. Mapa: 07. Coordenadas XYZ: 657790, 4409370, 615.

Hoyos, Los

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 07. Coordenadas XY: 657770, 4409480.

Hoyuela, Barranco de la

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 12. Longitud: 600 m.

Hoyuela, Camino de la Umbría de la

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 06, 07. Longitud: 800 m.

Hoyuela, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14. Coordenadas XY: 668300, 4403820.

Hoyuela, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 06, 07. Coordenadas XY: 655900, 4408430.

Hoyuela, Umbría de la

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 07. Coordenadas XY: 656130, 4408350.

Iglesia, Rincón de la

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 05. Coordenadas XY: 663780, 4411810.

Jacinto, Barranco de

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 07. Longitud: 1.550 m.

Jordana, Fuente

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 13. Coordenadas XYZ: 664710, 4403400, 762.

Juan Aguilar, Casa de

Es probable que esta casa, actualmente derruida para proyectar un camino, perteneciese en su día a algún familiar del Maestro Aguilar. Se encontraba en el paraje de Valdesierras.

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: -. Coordenadas XYZ: -.

Juan Lorenzo, Casas de

Antigua masía que fue derruida debido a la construcción del embalse de Benagéber.

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: -. Coordenadas XYZ: -.

Juan, Cerrito

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 05. Coordenadas XY: 664940, 4411590.

Labores de Ángel, Barranco de las

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 06. Longitud: 1.150 m.

Lácaba, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 10. Coordenadas XY: 668600, 4408020.

Ladrones, Barranco de los

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 11. Longitud: 1.550 m.

Larga, Loma

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 12. Coordenadas XY: 660580, 4403310.

Lentiscares, Camino de los

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 08, 09. Longitud: 2.100 m.

Lentiscares, Corral de los

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 08. Coordenadas XYZ: 662358, 4408171, 807.

Lentiscares, Los

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 08, 09, 12, 13. Coordenadas XY: 662910, 4406750.

Lentiscosas al Barranco de los Ladrones, Camino de las

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 11, 12. Longitud: 4.400 m.

Lentiscosas, Antigua Masía de las

En la Carta Puebla de Tuéjar del año 1370 se hace mención a la alquería o heredad de las Lentiscosas como una propiedad que no se otorga a los pobladores, sino que se queda como privada para Buenaventura de Arborea, mujer de don Pedro, señor de Xérica.

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 12. Coordenadas XYZ: 660594, 4403680, 669.

Lentiscosas, Camino de las

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 11, 12. Longitud: 6.200 m.

Lentiscosas, Las

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 11, 12. Coordenadas XY: 660410, 4404020.

Lentiscosas, Puntal de las

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 12. Coordenadas XYZ: 660848, 4404213, 681.

Llovera, Casa de

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 09. Coordenadas XYZ: 665020, 4408090, 905.

Lobos, Barranco del Cavo de los

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 07. Longitud: 550 m.

Loma, Camino de la

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 14. Longitud: 520 m.

Loma, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14, 16. Coordenadas XY: 667010, 4403360.

Lucas, Corral de los

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 09. Coordenadas XYZ: 663440, 4409790, 923.

Machorro, Puntal del

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 08. Coordenadas XYZ: 662380, 4408550, 913.

Madre, Acequia

Tipo de topónimo: acequia. Mapa: 05. Longitud: 500 m (en el término municipal de Tuéjar).

Madroñeral, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 07. Coordenadas XY: 658010, 4409490.

Madroñeral, Umbría del

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 07. Coordenadas XY: 658280, 4410060.

Maneta

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14. Coordenadas XY: 668 230, 4404260.

Maneta, Camino de

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 14. Longitud: 850 m.

Manzano, Solana del

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 12, 13. Coordenadas XY: 662640, 4405480.

Marquete, Puntal del

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 09. Coordenadas XYZ: 662880, 4408090, 866.

Marquetes, Fuente de los

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: -. Coordenadas XYZ: 659510, 4404800, 680.

Martínez, Corral de los

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 09. Coordenadas XYZ: 664194, 4408643, 896.

Masías, Camino de las

También denominado Camino del Vado de Moya.

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 12, 13, 14. Longitud: 7.900 m.

Mata Parda, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 15. Coordenadas XY: 664320, 4402520.

Matacán, El

En esta partida se encuentra la fuente del Matacán.

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 15. Coordenadas XY: 664340, 4402600.

Mauricio a la Buena Leche, Camino de la Fuente

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 09, 10. Longitud: 2.600 m.

Mauricio al Barranco de Nieva, Camino de la Fuente de

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 10. Longitud: 2.500 m.

Mauricio, Barranco de la Fuente de

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 09, 10. Longitud: 2.100 m.

Mauricio, Fuente de

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 10. Coordenadas XYZ: 666830, 4408390, 775.

Médico, Fuente del

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 14. Coordenadas XYZ: 667860, 4405500, 585.

Mediodía, Piedra del

También se conoce con el Mirador de la Reina.

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 14. Coordenadas XY: 668450, 4405850, 780.

Melchor, Camino al Pozo de

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 09. Longitud: 1.500 m.

Melchor, Casas del Campo de

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 11. Coordenadas XYZ: 656990, 4405100, 814.

Melchor, El Campo de

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 11. Coordenadas XY: 656740, 4405210.

Melchor, Pozo de

Tipo de topónimo: pozo, balsa. Mapa: 09. Coordenadas XYZ: 664070, 4409480, 898.

Mesa, Cerro

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 13. Coordenadas XY: 662940, 4405150.

Mina, Barranco de la

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 06. Longitud: 1.500 m.

Mina, Camino del Barranco de la

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 06. Longitud: 600 m.

Mina, Cueva de la

Cavidad natural en roca caliza situada en el paraje denominado Rincón de la Mina. Tiene una profundidad máxima de 37 metros y una longitud, sumando todas sus galerías, que supera los 1.000 metros. También puede observarse en su interior un lago.

Por los materiales encontrados en sus alrededores, se trataba de una mina de hierro cuya antigüedad se remonta, como mínimo, a la época romana.

Tipo de topónimo: cueva. Mapa: 06. Coordenadas XYZ: 654190, 4409520, 1043.

Mina, El Barranco de la

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 02, 06. Coordenadas XY: 654534, 4409390.

Mina, Rincón de la

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 06. Coordenadas XY: 654640, 4409380.

Mirador, Camino del

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 14. Longitud: 1.900 m.

Mirador, Piedra del

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 12. Coordenadas XY: 662060, 4403390.

Mogi, Antigua Masía del

En las inmediaciones de la masía se encontraba la fuente del Mogi.

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 12. Coordenadas XYZ: 661390, 4403550, 574.

Mogi, Camino de la Masía del

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 12. Longitud: 830 m.

Mogi, Umbría de la Masía del

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 12. Coordenadas XY: 661510, 4403380.

Mojonera, Fuente de la

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 03. Coordenadas XYZ: 658780, 4412100, 542.

Molinar, Cerro del

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 14. Coordenadas XY: 666480, 4403810.

Molinar, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14. Coordenadas XY: 667080, 4403900.

Molino de Yeso y Tejería, Antiguo

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 14. Coordenadas XYZ: 667060, 4404900, 575.

Molino Marco, Puente del

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 14. Coordenadas XYZ: 667128, 4404882, 567.

Molino Viejo, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14. Coordenadas XY: 666840, 4403590.

Molino, Fuente del

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 14. Coordenadas XYZ: 667170, 4404540, 567.

Mona, Fuente de la

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 14. Coordenadas XYZ: 668050, 4406180, 607.

Mondéjar

En los documentos de la historia de Túéjar se nombra al marqués de Mondéjar.

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 08. Coordenadas XY: 662385, 4410199.

Mondéjar, Camino de

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 04, 08, 09. Longitud: 2.500 m.

Mono, Cerrito del

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 05. Coordenadas XY: 663270, 4411270.

Montalbana a Mondéjar, Camino de la

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 08, 09. Longitud: 570 m.

Montalbana, Collado de la

Tipo de topónimo: collado. Mapa: 09. Coordenadas XYZ: 662930, 4409950, 924.

Montalbana, La

Allá por el año 1520, durante la guerra de las Germanías, el capitán de los agermanados de Tuéjar se llamaba Montalbán. Probablemente este topónimo se deba a dicho personaje.

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 08, 09. Coordenadas XY: 663170, 4409590.

Mora, Barranco del Salto de la

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 15. Longitud: 1.350 m.

Mora, Salto de la

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 15. Coordenadas XY: 665660, 4402220.

Morca, Fuente de la

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 14. Coordenadas XYZ: 668080, 4406070, 599.

Morciguillo, El

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 07. Coordenadas XY: 657300, 4408510.

Moro, Camino del Collado del

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 13. Longitud: 600 m.

Moro, Collado del

Tipo de topónimo: collado. Mapa: 13. Coordenadas XYZ: 663180, 4406220, 724.

Morterillo, El

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 02. Coordenadas XYZ: 653253, 4411764, 1250.

Morteros, Morrón de los

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 02. Coordenadas XY: 653580, 4411830.

Mosca, Solana de la Peña de la

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 12. Coordenadas XY: 661370, 4405310.

Mota, Barranco de la

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 03, 04. Longitud: 1.250 m.

Moya, Camino Viejo del Vado de

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 12, 13. Longitud: 3.700 m.

Moya, Vado de

Antiguamente era el único lugar por donde se podía vadear el río Turia, por lo que era paso obligado en el camino de Castilla.

Tipo de topónimo: paraje. Mapa: 12. Coordenadas XYZ: 660190, 4405540, 510.

Munjina, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 08. Coordenadas XY: 659620, 4407690.

Navaza, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 13, 14. Coordenadas XY: 666630, 4404690.

Negro, Cerro

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 08. Coordenadas XY: 660240, 4407270.

Negro, Fuente del

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 16. Coordenadas XYZ: 668050, 4401950, 504.

Nevera, La

Antiguo pozo donde se almacenaba nieve y hielo para su posterior uso en la temporada estival. También se conoce como *el Nevero*.

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 10. Coordenadas XYZ: 668600, 4407860, 635.

Nevera, Umbría de la

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 10. Coordenadas XY: 668940, 4407700.

Nicasio, Umbría de la Cañada de

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 08. Coordenadas XY: 661770, 4409460.

Nieva, Barranco

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 10, 14. Longitud: 2.300 m.

Nieva, Umbría del Barranco de

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14. Coordenadas XY: 667550, 4406430.

Nilos, Pedazo de los

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 10. Coordenadas XY: 667030, 4407890.

Noguera, Barranco de la Fuente de la

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 12. Longitud: 650 m.

Noguera, Fuente de la

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 12. Coordenadas XYZ: 660840, 4404100, 654.

Noguerilla, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 13. Coordenadas XY: 665690, 4404620.

Notario, Balsa del

Tipo de topónimo: pozo, balsa. Mapa: 09. Coordenadas XYZ: 663530, 4410360, 916.

Notario, Camino de la Balsa del

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 09. Longitud: 1.100 m.

Nueva, Fuente

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 03. Coordenadas XYZ: 658800, 4411950, 552.

Obrero, La Loma del

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 09. Coordenadas XY: 664170, 4408860.

Ochena, Barranco

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 09, 10. Longitud: 1.700 m (término municipal de Tuéjar).

Ojos, Los

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14, 16. Coordenadas XY: 667650, 4403180.

Oliva, Pico de la

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 14. Coordenadas XYZ: 669000, 4403210, 757.

Olivastro, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14. Coordenadas XY: 667200, 4403940.

Olmeda, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14. Coordenadas XY: 667520, 4403930.

Olmedillas, Barranco de las

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 07. Longitud: 1.050 m.

Olmedillas, Ermita de las

Tras ser inundada por las aguas del embalse de Benagéber, la ermita dedicada a San Isidro Labrador fue trasladada de la masía de los Felipes a la masía de las Olmedillas.

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 07. Coordenadas XYZ: 657680, 4409020, 586.

Olmedillas, Fuente de las

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 07. Coordenadas XYZ: 657640, 4408880, 576.

Olmedillas, Las

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 07. Coordenadas XY: 657770, 4408700.

Olmedillas, Masía de las

Fue deshabitada alrededor de 1960.

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 07. Coordenadas XYZ: 657582, 4408951, 594.

Olmo, Cerro del

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 08. Coordenadas XY: 660450, 4408210.

Olmo, Fuente del

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 08. Coordenadas XYZ: 660330, 4408500, 798.

Pacheca, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 16. Coordenadas XY: 667800, 4402340.

Paco Benito, La Labor de

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 12. Coordenadas XY: 661800, 4406010.

Pago

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14. Coordenadas XY: 667340, 4403660.

Pajarejo, Barranco del

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 02. Longitud: 900 m.

Pajarejo, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 02. Coordenadas XY: 654280, 4413310.

Pajares, Barranco de los

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 08. Longitud: 650 m.

Pájaro, Barranco del

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 08. Longitud: 1.650 m.

Palomas, Cueva de las

Se han encontrado restos arqueológicos de más de 300 a. C. de la Edad de Bronce. Alrededor de esta cueva se encontraba la fuente de la Cueva de las Palomas.

Tipo de topónimo: cueva. Mapa: 16. Coordenadas XYZ: 667430, 4402540, 541.

Panchón, Camino al Cerro

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 08. Longitud: 900 m.

Panchón, Cerro

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 12. Coordenadas XY: 661750, 4406930.

Pardas, Peñas

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 13. Coordenadas XY: 664880, 4406680.

Pasadera, Barranco de la

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 08, 12, 13. Longitud: 4.650 m.

Pasadera, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 12, 13. Coordenadas XY: 662220, 4406230.

Pasadera, La Solana de la

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 12. Coordenadas XY: 661780, 4406620.

Patos, Camino del Cerro de los

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 08. Longitud: 1.800 m.

Patos, Cerro de los

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 08. Coordenadas XY: 660320, 4408820.

Pedazo Caja, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 08. Coordenadas XY: 661490, 4407740.

Pedernalas, Alto de las

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 01. Coordenadas XYZ: 653930, 4415280, 1055.

Pedernalas, Las

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 01. Coordenadas XY: 654260, 4415200.

Pelicana, Loma

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 09. Coordenadas XY: 664580, 4408680.

Pelindangos, Corral de los

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 08. Coordenadas XYZ: 660380, 4408620, 800.

Peloto, Camino de la Umbría

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 07, 08. Longitud: 2.900 m.

Peloto, Umbría

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 08. Coordenadas XY: 659380, 4410320.

Pelús, Peña

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 07. Coordenadas XYZ: 656520, 4409850, 1005.

Peñón, El

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: URBANO A. Coordenadas XYZ: 667930, 4403630.

Pepe Lance, Corral de

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 12. Coordenadas XYZ: 660150, 4404290, 673.

Pepe, Loma de

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 09. Coordenadas XY: 663270, 4408510.

Pepito

En este paraje se encuentra la cueva de Pepito.

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 15. Coordenadas XY: 664850, 4402020.

Pepitos, Barranco de los

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 15. Longitud: 800 m.

Perdiz, Barranco de la

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 12. Longitud: 800 m.

Perdiz, Barranco de la Cañada de la

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 09. Longitud: 775 m (en el término municipal de Tuéjar).

Perdiz, Camino de la Cañada de la

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 09. Longitud: 900 m.

Perdiz, Camino de la Fuente de la

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 12. Longitud: 700 m.

Perdiz, Collado de la

Tipo de topónimo: collado. Mapa: 12. Coordenadas XYZ: 662110, 4405790, 731.

Perdiz, Fuente de la

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 12. Coordenadas XYZ: 662140, 4405710, 745.

Perdiz, La Cañada de la

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 09. Coordenadas XY: 665010, 4409900.

Pericoles, Corrales de

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 10. Coordenadas XYZ: 668490, 4408040, 644.

Perulas, Casilla de los

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 06. Coordenadas XYZ: 655390, 4409830, 906.

Picarcho, El

También conocido como *el Picarcho*, con 1.305 m. es el punto más alto del término de Tuéjar. En la cima se encuentra el mojón Triginio, que marca el linde entre Tuéjar, Sinarcas y Talayuelas.

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 06. Coordenadas XYZ: 653190, 4410760, 1296.

Piedra de la Hita, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 05. Coordenadas XY: 664770, 4412180.

Pieza del Conde, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14. Coordenadas XY: 667320, 4403330.

Pilar Varea, Casa de

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 12. Coordenadas XYZ: 660030, 4406420, 534.

Pilón, El

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: URBANO A. Coordenadas XYZ: 668000, 4403480.

Piquías, Casas del Campo

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 11. Coordenadas XYZ: 657260, 4405510, 730.

Piquías, El Campo

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 11. Coordenadas XY: 657420, 4405720.

Plana, La Loma

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 09. Coordenadas XY: 663830, 4410150.

Planillo, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 16. Coordenadas XY: 667420, 4402080.

Plano, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 16. Coordenadas XY: 666790, 4401490.

Planos, Camino de los

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 15, 16. Longitud: 3.200 m.

Pocillos, Fuente de los

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 02. Coordenadas XYZ: 655140, 4411360, 1020.

Pocillos, Puntal de los

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 06. Coordenadas XYZ: 655602, 4410767, 1066.

Polo, Barranco de

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 08. Longitud: 2.350 m.

Polo, Camino del Barranco de

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 08, 09. Longitud: 4.200 m.

Potranca

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 08, 09, 13. Coordenadas XY: 663100, 4407730.

Potranca a Zagra, Pista de

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 03, 07, 08, 09. Longitud: 10.000 m.

Potranca, Casa de

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 09. Coordenadas XYZ: 662962, 4407593, 781.

Pozanco, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 16. Coordenadas XY: 668130, 4402210.

Pozo, Loma del

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 09. Coordenadas XY: 664950, 4408450.

Prado, Barranco del

También llamado *barranco de la Cañada de los Campillos*.

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 13, 14, 16. Longitud: 4.200 m.

Prado, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 13, 14, 15, 16. Coordenadas XY: 665620, 4404130.

Puente, Cerrito de la

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 14. Coordenadas XY: 667050, 4405090.

Pulpitillo, El

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 02. Coordenadas XYZ: 653440, 4412190, 1162.

Puntal, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 07. Coordenadas XY: 658430, 4408020.

Quico Tadeo, Barranco de

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 05, 09. Longitud: 1.000 m.

Quico Tadeo, Camino del Barranco de

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 09. Longitud: 1.000 m.

Quiñones, Los

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14. Coordenadas XY: 667150, 4405440.

Rabitas, Camino de la Cañada de los

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 09. Longitud: 1.900 m.

Rabitas, Cañada de los

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 09. Coordenadas XY: 664550, 4408840.

Rambla, Corral de la

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 02. Coordenadas XYZ: 653890, 4413740, 847.

Rambla, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 02. Coordenadas XY: 654880, 4413820.

Rambla, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 10, 14. Coordenadas XY: 668250, 4406820.

Ratón, Fuente del

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 11. Coordenadas XYZ: 657170, 4406170, 700.

Rayo, La Peña del

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 06. Coordenadas XYZ: 653880, 4409760, 1215.

Real, Alto de la Peña

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 13. Coordenadas XYZ: 664980, 4403980, 729.

Real, La Peña

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 13. Coordenadas XY: 665040, 4404210.

Refugio, Camino al

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 06. Longitud: 700 m.

Reguero, Camino del

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 05. Longitud: 1.000 m (en el término municipal de Tuéjar).

Reidera, Fuente de la

También llamada *fuelle Roder*.

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 08. Coordenadas XYZ: 659540, 4408320, 561.

Rentero, El Arnachar del

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 12. Coordenadas XY: 661730, 4404500.

Rey, Caseta del

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 10. Coordenadas XYZ: 668780, 4407900, 637.

Rey, Cerrito del

Durante la segunda República, en la década del 1930, Tuéjar quedó enclavada en la zona republicana. En este cerro se construyeron trincheras para combatir posibles ataques.

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 14. Coordenadas XY: 668630, 4404310.

Rihuete, Barranco de

Nombre de barranco en honor a Domingo Rihuete Fernández, jefe de Zona Forestal desde 1962 hasta 1999, 37 años a cargo del monte del término de Tuéjar.

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 11, 12. Longitud: 800 m.

Rincón de Juanás, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 12, 13. Coordenadas XY: 663230, 4405550.

Rincón del Cura, Barranco del

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 09. Longitud: 700 m.

Rincón del Maño, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 13. Coordenadas XY: 664760, 4405360.

Rincón del Moreno, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14. Coordenadas XY: 668140, 4405230.

Rincón, Corral del

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 13. Coordenadas XYZ: 665440, 4406540, 696.

Rincón, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 13. Coordenadas XY: 665390, 4406370.

Rinconada de Batiste, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 12. Coordenadas XY: 660470, 4406570.

Rinconada de los Pinos, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 07, 08. Coordenadas XY: 659180, 4408610.

Rinconada del Mudo, Barranco de la

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 08, 12. Longitud: 525 m.

Rinconada del Mudo, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 07, 08, 12. Coordenadas XY: 659710, 4406770.

Rinconada, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 03, 07. Coordenadas XY: 658550, 4410650.

Roda, La Vuelta de la

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 12. Coordenadas XY: 659420, 4406390.

Rodana, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14, 16. Coordenadas XY: 668390, 4403210.

Rodana, La Cruz de la

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14, 16. Coordenadas XY: 668620, 4403530.

Rodana, Pico de la

Monte que estuvo habitado hacia el año 1500 a. C. durante la Edad de Bronce. En sus alrededores se pueden encontrar restos de muralla y otros utensilios utilizados durante dicha época.

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 14. Coordenadas XYZ: 668660, 4403750, 768.

Rodenar, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 08. Coordenadas XY: 659320, 4407610.

Rodenas, Caseta de

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 09. Coordenadas XYZ: 664790, 4407790, 840.

Rodeno, Camino del

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 06, 07. Longitud: 6.700 m.

Rodeno, Casa del

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 02. Coordenadas XYZ: 655360, 4410970, 1013.

Rodeno, Depósito del

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 06. Coordenadas XYZ: 655160, 4409830, 908.

Rodeno, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 02. Coordenadas XY: 653820, 4410840.

Rodeno, Pico del

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 06. Coordenadas XYZ: 653620, 4410560, 1261.

Rodeno, Umbría del

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 06. Coordenadas XY: 654370, 4410490.

Romeral, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 16. Coordenadas XY: 668520, 4402720.

Rosigón, Barranco del

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 04, 07, 08. Longitud: 350 m.

Rosigón, Cueva del

Tipo de topónimo: cueva. Mapa: 04. Coordenadas XYZ: 659910, 4410810, 797.

Roturas, Las

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 13, 14. Coordenadas XY: 666010, 4405690.

Roturas, Rambla de las

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 09, 13, 14. Longitud: 5.350 m.

Roya, Camino de la Peña

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 09. Longitud: 1.630 m.

Roya, Cerro de la Peña

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 09. Coordenadas XY: 665470, 4407240.

Roya, Peña

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 15. Coordenadas XYZ: 662970, 4403170, 840.

Rubia, Barranco de la Peña

También conocido como *barranco del Molino*.

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 03. Longitud: 2.650 m.

Rubia, Puntal de la Peña

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 03. Coordenadas XYZ: 657970, 4410860, 838.

Rupestres, Pinturas

Se encuentran situadas en la partida de los Corrales de Silla, sobre unos abrigos excavados sobre roca caliza de escasa

profundidad (unos seis metros de longitud por tres de profundidad). Sobre el techo de la cueva se representan arqueros y guerreros con arcos y flechas. Fueron descubiertas el 5 de marzo de 1986 por los niños del colegio municipal de Tuéjar y el profesor José Sánchez Sánchez. Las pinturas datan de unos 6.000 a 7.000 años a. C.

Unos 15 metros más arriba se puede encontrar otro abrigo, que contiene una representación de una cierva y una figura humana de gran tamaño. Estas últimas son más antiguas que los arqueros-guerreros y se remontan a unos 10.000 años a. C.

Fueron declaradas Patrimonio de la Humanidad en el año 1988.

Tipo de topónimo: Pinturas. Mapa: 14. Coordenadas XYZ: 668290, 4406310, 634.

Rus, La Loma

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 10. Coordenadas XY: 667930, 4407720.

Sabino, Abrevador del

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 14. Coordenadas XYZ: 667510, 4403600.

Sabino, El

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 03. Coordenadas XY: 658980, 4411040.

Sabino, El Rincón del

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 08. Coordenadas XY: 659570, 4410420.

Sabinoso, Barranco del

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 10. Longitud: 1.350 m.

Sal, Cerro de la

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 13. Coordenadas XYZ: 664580, 4406000, 763.

Sala

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14. Coordenadas XY: 667410, 4404010.

Salada, Barranco de la

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 13. Longitud: 1.700 m.

Salada, Caseta de la

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 13. Coordenadas XYZ: 663996, 4403997, 643.

Salada, Estrecho de la

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 13. Coordenadas XY: 664502, 4404480.

Salada, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 12, 13. Coordenadas XY: 664160, 4404010.

Salada, Las Labores de la

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 13. Coordenadas XY: 664090, 4404170.

Salinas, Barranco de las

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 12, 13. Longitud: 1.150 m.

Salinas, El Barranco de las

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 12, 13. Coordenadas XY: 662410, 4403910.

Saltillo, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 04, 05, 08, 09. Coordenadas XY: 661410, 4410102.

Saltillo, El

En las inmediaciones del lugar está la fuente del Saltillo.

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 08. Coordenadas XY: 659460, 4408440.

Salustrianos, Corral de los

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 08. Coordenadas XYZ: 662690, 4409930, 933.

San Isidro, Barranco de la Cueva de

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 08. Longitud: 900 m.

San Isidro, Cueva de

Tipo de topónimo: cueva. Mapa: 08. Coordenadas XYZ: 660750, 4407320, 687.

Sancho

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 02. Coordenadas XY: 654660, 4412420.

Sancho, Barranco de

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 02. Longitud: 3.000 m.

Sancho, Corral de

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 02. Coordenadas XYZ: 654360, 4412590, 935.

Sancho, Loma de

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 02. Coordenadas XY: 653760, 4412360.

Santo, Peña del

Tipo de topónimo: puntual. Mapa: 11. Coordenadas XY: 658780, 4406010.

Sastre, Camino de la Umbría del

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 07. Longitud: 1.500 m.

Saz, Fuente del

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 14. Coordenadas XYZ: 667280, 4404340, 554.

Saz, La Fuente del

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14. Coordenadas XY: 667230, 4404420.

Sazadilla al Puntal del Olmo, Camino del Collado de la

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 08. Longitud: 1.300 m.

Sazadilla, Camino de la

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 08, 09. Longitud: 1.550 m.

Sazadilla, Cerro de la

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 08. Coordenadas XY: 661060, 4408320.

Sazadilla, Collado de la

Tipo de topónimo: collado. Mapa: 08. Coordenadas XYZ: 661700, 4408350, 812.

Sazadilla, Fuente de la

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 08. Coordenadas XYZ: 660930, 4408770, 778.

Sazadilla, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 04, 05, 08, 09. Coordenadas XY: 661140, 4408850.

Sazadilla, Masía de la

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 08. Coordenadas XYZ: 660979, 4408812, 775.

Secanos, Los

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14. Coordenadas XY: 667780, 4404810.

Seco, Collado

Tipo de topónimo: collado. Mapa: 11. Coordenadas XYZ: 657870, 4405640, 754.

Sevillano, Barranco del

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 11. Longitud: 700 m.

Sevillano, Caseta del

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 07. Coordenadas XYZ: 658297, 4407224, 679.

Sevillano, Collado del

Tipo de topónimo: collado. Mapa: 07. Coordenadas XYZ: 658279, 4407704, 695.

Sevillano, El

La cueva del Sevillano se encuentra en las inmediaciones de este lugar.

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 07, 11, 12. Coordenadas XY: 658610, 4406910.

Sevillano, Puntal del

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 07. Coordenadas XYZ: 658081, 4407965, 722.

Sierra, Camino de la Umbría de la

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 09, 10. Longitud: 4.700 m.

Sierra, Puntal de la

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 02. Coordenadas XYZ: 655480, 4411340, 1126.

Sierra, Umbría de la

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 10. Coordenadas XY: 666120, 4409130.

Siete Tazas, Camino de la Cueva de las

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 12. Longitud: 650 m.

Siete Tazas, Cueva de las

Una cuadrilla de madereros se instaló en la cueva y el encargado mandó a un jovenzuelo a por agua del pantano. Cuando estaba a punto de llegar se le rompió el cántaro y derramó todo el agua, y como castigo el encargado le ordenó que subiese el agua en una taza, ya que era el único recipiente del que disponían. Tuvo que hacer siete viajes, y cuenta la leyenda que en la última taza murió de cansancio y pena por la crueldad del encargado.

Tipo de topónimo: cueva. Mapa: 12. Coordenadas XYZ: 660050, 4405800, 542.

Silla, Los Corrales de

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14. Coordenadas XY: 668340, 4406530.

Sima, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 13. Coordenadas XY: 664740, 4406470.

Sima, Mojón de la

Tipo de topónimo: mojón. Mapa: 15. Coordenadas XYZ: 665760, 4400630, 870.

Simeón, Barranco de

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 05, 09. Longitud: 1.250 m.

Sitio, Barranco de

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 11. Longitud: 600 m.

Sitio, Solana de

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 11. Coordenadas XY: 657760, 4406960.

Soguilla

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 03. Coordenadas XY: 658200, 4411860.

Solimán, Balsa de

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 11. Coordenadas XY: 659100, 4404920.

Somilla, Cerro de

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 04. Coordenadas XY: 660410, 4411440.

Tablón a la Rambla del Canjirón, Camino del Collado del

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 06, 07. Longitud: 900 m.

Tablón, Casa y Corral del

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 07. Coordenadas XYZ: 656510, 4407720, 811.

Tablón, Umbría del

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 07. Coordenadas XY: 656840, 4407800.

Talayón, El

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 01. Coordenadas XY: 655090, 4414840.

Talayuelas, Camino de

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 02. Longitud: 3.500 m (término municipal de Tuéjar).

Tarazón, Caseta de

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 09. Coordenadas XYZ: 665110, 4407610, 866.

Tarranclera, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 16. Coordenadas XY: 667170, 4402990.

Tartalona, Camino de la

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 12, 13. Longitud: 5.200 m.

Tartalona, Casas de la

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 12. Coordenadas XYZ: 662227, 4405227, 685.

Tartalona, Fuente de la

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 12. Coordenadas XYZ: 662380, 4405580, 722.

Tartalona, La

Según la leyenda, una mujer apodada la tía Borreguilla recorrió más de dos kilómetros por una sima localizada en este paraje buscando una oveja perdida del ganado. Al parecer, los

extremos de dicha sima unían el desagüe de la fuente de la Tartalona con el río Turia.

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 12, 13. Coordenadas XY: 661820, 4405380.

Tejería, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14. Coordenadas XY: 667400, 4404250.

Tello, Barranco de

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 03. Longitud: 825 m.

Teodoras, Camino del Rellano de las

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 08, 12. Longitud: 700 m.

Teodoras, Rellano de las

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 12. Coordenadas XY: 661260, 4406850.

Teodoro, Corral de

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 10. Coordenadas XYZ: 667400, 4407340.

Terreros, Corrales de los

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 14. Coordenadas XYZ: 666294, 4403749, 580.

Terreros, Los

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 13, 14. Coordenadas XY: 666240, 4403760.

Tío Antón, Barranco del

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 08. Longitud: 725 m.

Tío Antón, Caseta del

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 08. Coordenadas XYZ: 660240, 4407430, 750.

Tío Antón, Pedazo del

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 08. Coordenadas XY: 660230, 4407580.

Tío Lucio, Casa del

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 03. Coordenadas XYZ: 658670, 4411490, 555.

Tío Manolo, El Pozo del

Tipo de topónimo: pozo. Mapa: 14. Coordenadas XYZ: 667230, 4403880, 543.

Tío Verde, Casa del

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 13. Coordenadas XYZ: 664550, 4404740, 610.

Tiro de la Piedra, Solana del

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 10. Coordenadas XY: 668060, 4408370.

Tiro, Campo de

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 13. Coordenadas XY: 664770, 4405090.

Titaguas, Camino de

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 08, 09. Longitud: 1.800 m.

Toconar, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 08. Coordenadas XY: 661590, 4408720.

Tollos, Barranco de los

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 06, 07. Longitud: 1.400 m.

Tollos, Camino de los

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 06. Longitud: 1.400 m.

Tollos, Cerro de los

Tipo de topónimo: cerro, montaña. Mapa: 06. Coordenadas XY: 655580, 4408560.

Tollos, Los

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 06. Coordenadas XY: 655720, 4408750.

Tosquilla, Camino de la

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 03. Longitud: 850 m (en el término municipal de Tuéjar).

Tosquilla, Casa de la

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 03. Coordenadas XYZ: 658640, 4411660, 545.

Tosquilla, La

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 03. Coordenadas XY: 658600, 4411580.

Trabuco, Fuente del

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 10. Coordenadas XYZ: 667500, 4407980, 777.

Trabuco, Umbría de la Fuente del

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 10. Coordenadas XY: 667470, 4408050.

Tramusero, Antigua Masía del

La construcción del pantano de Benagéber acabó con esta masía.

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 12. Coordenadas XYZ: 661910, 4403700, 518.

Tramusero, Camino del

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 12, 13. Longitud: 1.900 m.

Tramusero, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 12. Coordenadas XY: 662250, 4403740.

Tramusero, Sierra del

Tipo de topónimo: sierra. Mapa: 15. Coordenadas XY: 664180, 4403020.

Tudela

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 14. Coordenadas XY: 666880, 4403850.

Tudela, Camino de

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 13, 14. Longitud: 1.700 m.

Tudela, Puente de

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 14. Coordenadas XYZ: 667137, 4403703, 552.

Tuéjar

Tuéjar, también llamado *Tuexa* o *Tueba* por otros historiadores, pertenece a la comarca de los Serranos, en la provincia de Valencia. Limita con Alpuente, Aras de los Olmos, Benagéber, Chelva, Sincarcas, Titaguas, Talayuelas y Santa Cruz de Moya,

estos dos últimos de la provincia de Cuenca. La extensión del término es de 125 km².

Aunque no es posible situar en el tiempo de una forma exacta el origen de la población, está claro, según se desprende de los restos arqueológicos hallados por doquier, que por esta tierra han pasado todo tipo de pueblos o civilizaciones: se han encontrado desde pinturas rupestres de más de 10.000 años de antigüedad y hachas de sílex hasta restos ibéricos, monedas romanas o cerámica árabe.

Tuéjar adquiere su condición de pueblo mediante el otorgamiento de su Carta Puebla en 1370 por la viuda de Pedro de Jérica, señor feudal de estos territorios. Pedro IV de Aragón ordenó a dicha viuda, Doña Buenaventura de Arborea, la repoblación del territorio con cristianos y no con moros, como ella pretendía. La repoblación estaba basada en la previa expulsión, que el rey había ordenado, de los moriscos. Como consecuencia de ello, se da la citada carta de población y, por lo tanto, a partir de entonces, Tuéjar es un lugar de cristianos viejos.

Tipo de topónimo: población. Mapa: 14, 16. Coordenadas XY: 667850, 4403410.

Tuéjar, La Hoya de

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 05. Coordenadas XY: 662920, 4411160.

Tuéjar, Río de

Su origen viene precedido por la rambla de Arquela, y es en el paraje del Azud donde ven la luz las aguas provenientes de los barrancos de Nieva, del Sabinoso y de los Frailes, dando vida al río Tuéjar. Después de pasar por los términos de Chelva y Calles desemboca en el pantano de Loriguilla, y se convierte, de esta forma, en afluente del Turia.

Tipo de topónimo: río. Mapa: 10, 14, 16. Longitud: 10.800 m (en el término municipal de Tuéjar).

Turia, Río

Según Vicente Llatas Burgos, durante la dominación árabe a los naturales de la Serranía se les conocía como *churri* (churros), voz derivada de *tzurios*, que quiere decir 'ribereños' del Turia. Al Turia también se le conoce como *río Blanco*, ya que estos dos nombres significan lo mismo en vascuence. *Río Blanco* también equivale a *río Guadalaviar* (WADI AL BIAD, 'río blanco').

Tipo de topónimo: río. Mapa: 03, 07. Longitud: 5.250 m (en el término municipal de Tuéjar).

Tuso, Barranco del

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 16. Longitud: 900 m.

Tuso, Umbría del Barranco del

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 16. Coordenadas XY: 667120, 4401930.

Umbría, Barranco de la Fuente de la

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 04, 08. Longitud: 800 m.

Umbría, Fuente de la

Según palabras del tío Victorio, era la mejor fuente del término. Victorio Martínez era un pastor de ganado de Tuéjar que en el año 1945 colaboró para la realización de una ordenación del territorio. De ahí que muchos de los topónimos se deben a su conocimiento del terreno.

Tipo de topónimo: fuente. Mapa: 04. Coordenadas XYZ: 661240, 4410840, 685.

Úsaro, Umbría

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 08. Coordenadas XY: 662140, 4407490.

Vado de Moya, Casa del

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 12. Coordenadas XYZ: 660220, 4405840, 527.

Vado de Moya, Refugio del

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 12. Coordenadas XYZ: 660250, 4406000, 547.

Valdesierras

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 11, 12. Coordenadas XY: 659100, 4404190.

Valdesierras, Alto de

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 11. Coordenadas XYZ: 658429, 4404380, 971.

Valdesierras, Camino del Peñón de

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 12. Longitud: 700 m.

Valdesierras, Camino de

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 11. Longitud: 1.800 m (en el término municipal de Tuéjar).

Valdesierras, El Peñón de

Tipo de topónimo: alto, pico. Mapa: 11. Coordenadas XYZ: 659089, 4403901, 875.

Valencia, Corral de

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 09. Coordenadas XYZ: 662990, 4410800, 875.

Vallanquillos, Barranco de los

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 15, 16. Longitud: 2.275 m.

Vallanquillos, Casa de los

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 15. Coordenadas XYZ: 665712, 4403089, 647.

Vallanquillos, Los

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 13, 14, 15, 16. Coordenadas XY: 665790, 4402770.

Vallejo Porta, El

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 16. Coordenadas XY: 667640, 4402030.

Varea, Corral de

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 09. Coordenadas XYZ: 664540, 4408070, 867.

Vas, Camino de la Hoya del

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 05. Longitud: 1.200 m (en el término municipal de Tuéjar).

Vas, La Hoya del

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 05. Coordenadas XY: 664530, 4412090.

Ventosillas, Barranco de las

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 01, 02. Longitud: 1.600 m.

Ventosillas, Barranco de las

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 02. Longitud: 800 m.

Ventosillas, Collado de las

También se llama de las Granzas.

Tipo de topónimo: collado. Mapa: 02. Coordenadas XYZ: 654680, 4411625, 1013.

Ventosillas, Las

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 02. Coordenadas XY: 656420, 4411630.

Ventosillas, Senda de las

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 02, 06. Longitud: 1.900 m.

Ventosillas, Solana de las

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 02. Coordenadas XY: 654060, 4411630.

Villanueva, Acequia de

Tipo de topónimo: Acequia. Mapa: 14, 16. Longitud: 3.400 m (en el término municipal de Tuéjar).

Villena, Umbría de

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 13. Coordenadas XY: 663160, 4405310.

Virgen, Cueva de la

Recibe este nombre porque en tiempos de guerra la virgen patrona de la población fue escondida en este lugar para evitar que fuese destruada.

Tipo de topónimo: cueva. Mapa: 14. Coordenadas XYZ: 666590, 4404200, 575.

Yesería, Antigua

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 09. Coordenadas XYZ: 663020, 4407490, 768.

Zaé, Vereda de

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 16. Longitud: 300 m.

Zagarrigas, Cueva de

En la *Historia de la Villa de Tuéjar* se menciona que, en el año 1841, vivía un tal Juan Zagarrigas, que actuaba como hombre bueno para un conflicto referente al pago de un dinero por la construcción de un puente en el Vado de Moya.

Tipo de topónimo: cueva. Mapa: 14. Coordenadas XYZ: 667880, 4406240, 632.

Zagra

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 03, 04, 07, 08. Coordenadas XY: 658740, 4411230.

Zagra a la Fuente de Cupido, Camino de

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 03, 07, 11. Longitud: 12.000 m.

Zagra I

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 03. Coordenadas XY: 658590, 4411560.

Zagra II

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 03. Coordenadas XY: 658640, 4411210.

Zagra III

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 07. Coordenadas XY: 658650, 4410650.

Zagra IV

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 07. Coordenadas XY: 658470, 4410450.

Zagra, Antigua Masía de

En el año 1213, Don Pedro II de Aragón, padre de Don Jaime I el Conquistador, concedió al poderoso señor de Albarracín, don Pedro Fernández de Azagra, el privilegio de hacer suyas las tierras que conquistara a los moros en el Reino de Valencia. Así pues, conquistó un lugar y en honor a su nombre lo bautizó como *masía de Azagra*. Actualmente es conocida como la *masía de Zagra*.

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 03. Coordenadas XYZ: 658650, 4411280, 540.

Zagra, Barranco de

Tipo de topónimo: rambla, barranco. Mapa: 02, 03. Longitud: 2.450 m.

Zagra, Camino del Barranco de

Tipo de topónimo: camino, carretera. Mapa: 02, 03. Longitud: 5.400 m.

Zagra, Castillo de

Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 03. Coordenadas XYZ: 658580, 4411270, 600.

Zagra, Umbría de

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 03. Coordenadas XY: 658100, 4411130.

Zagra, Vado de

Tipo de topónimo: Vado. Mapa: 07. Coordenadas XYZ: 658580, 4410550, 530.

Zarza, La

En este paraje se encuentra la fuente de la Zarza.

Tipo de topónimo: paraje, partida. Mapa: 02. Coordenadas XY: 655350, 4412320.

Zurrayca, Castillo de

Según apuntes históricos se encontraba en la partida del Rodenar. Como en el cerro Castillejo existen unos restos de murallas, y éste se encuentra cerca de dicha partida, posiblemente el castillo de Zurrayca se ubicaba en lo alto de la montaña. Tipo de topónimo: construcción. Mapa: 07. Coordenadas XYZ: 658440, 4407600, 751.

BIBLIOGRAFÍA

- AGUILAR MUÑOZ, Manuel (1963): *Una experiencia editorial*.
 ALUMNOS COLEGIO RAMÓN LAPORTA DE TUÉJAR (1987): «Aproximación a la historia de Tuéjar».
 ARAZO, Mª Ángeles (1970): *Gente de la Serranía*.
 BADÍA MARÍN, Vicente (1962): *El libro de la Serranía*.
 CASTELLANO HERNÁNDEZ, FRANCISCO (1976): *Historia de la Villa de Tuéjar*.
 CLEMENTE Y RUBIO, Simón de Rojas (1812): *Historia civil, natural y eclesiástica de Titaguas*.
 JORDAN GALDUF, Josep M^a (1984): *Los Serranos*.
 LLATAS BURGOS, Vicente (1997): *Historia de Villar del Arzobispo*.
 MADOZ, Pascual (1840): *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, tomo xv.
 MARCO BAI DAL, Jaime (1960): *El Turia y el hombre ribereño*.
 MARES, Vicente (1681): *La Fénix Troyana*.
 MOLINA MORENO, Lisardo (1957): *Monografía sobre determinadas particularidades históricas acaecidas después de la Reconquista por el rey Jaime I en este pueblo de Tuéjar (Valencia)*.
 PALOMARES, Eliseo (1981): *Sinarcas. Geo-historia, folklore, lenguaje y toponimia*.
 — (1983): *Historia de Benagéber*.
 PENA GIMENO, José (1974): *Chelva, estudio geográfico*.
 PÉREZ CUEVA, Alejandro (1994): *Atlas Climático de la Comunidad Valenciana*.
 PIQUERAS HABA, Juan (1995): *Geografía del País Valenciano*.

RODRIGO ALFONSO, Carles (1999): *La Serranía: análisis geográfico comarcal*.

MAPAS

INSTITUT CARTOGRÀFIC VALENCIÀ

Hojas cartográficas núm. 63744, 63814, 63824, 66541, 66611, 66612, 66621, 66622 y 66623 a escala 1:10.000.

Instituto Geográfico Nacional

Hojas cartográficas a escala 1:25.000 y 1:50.000.

SERVICIO GEOGRÁFICO DEL EJÉRCITO

Cartografía militar de España a escala 1:25.000.

EL HABLA DE SONEJA: TOPOGRAFÍA Y TOPONIMIA

Esther Fernández López

1. INTRODUCCIÓN

La villa de Soneja se ubica en la comarca del Alto Palancia, al suroeste de la provincia de Castellón. Con capitalidad en la ciudad de Segorbe (antigua sede episcopal que hoy comparte titularidad con la capital provincial), esta zona constituye una de las áreas de la bilingüe Comunidad Valenciana descritas oficialmente como de habla castellana (en la provincia de Castellón, la vecina comarca del Alto Mijares se encuentra en el mismo caso). Se caracterizan estas hablas —o más concretamente las de los territorios que, como el Alto Palancia, pertenecieron al antiguo Reino de Valencia— por su base aragonesa, que alcanza a todos los niveles lingüísticos, y por un importante influjo —sobre todo léxico— del valenciano, tanto históricamente como por vecindad o adstrato. Coloquialmente, estas variedades diatópicas se conocen bajo el apelativo —creemos que más cariñoso que despectivo— de hablas churras.¹

El Alto Palancia comprende las tierras que discurren por el valle del río que le da su nombre y está integrado por una treintena de pueblos, en general caracterizados por sus reducidas dimensiones, su aspecto rural y su escasa población —que en muchos casos apenas alcanza unas pocas de-

cenas de habitantes— después del drástico descenso que se ha venido produciendo desde hace décadas. El mayor núcleo demográfico lo constituye Segorbe, con unos 8.000 vecinos, seguido a una distancia considerable por Altura, con unos 3.000. Por su parte, Soneja presenta una población —más o menos estabilizada en las últimas décadas— cercana a los 1.400-1.500 habitantes, cifra que, en medio de este modesto panorama demográfico, convierte nuestra villa en uno de los municipios más poblados de la comarca.

Dentro del territorio del Alto Palancia se distinguen, tradicionalmente, tres zonas: los valles de Espadán —con pueblos muy pequeños como Pavías, Matet, Caudiel o Higueiras—; la Cuenca Alta —donde encontramos municipios como Jérica y Viver— y el Valle (o Vega) de Segorbe, al que pertenecen, además de la capital comarcal, poblaciones como Altura y Sot de Ferrer, así como la localidad que nos ocupa: la villa de Soneja. Lingüísticamente, esta última área territorial presenta un rasgo peculiar —si bien se halla en regresión, como el resto de las características tradicionales de estas hablas— frente a las otras dos: la marcada presencia de un seseo apicoalveolar coincidente con el sonido de la /s/ sorda del valenciano.

El presente trabajo se centra en el estudio del léxico relacionado con la topografía y, sobre todo, la toponimia del término municipal de Soneja. La metodología aplicada se ha basado en una recopilación de información procedente, bá-

1. Coromines relaciona la etimología última de esta voz con el mozárabe SERRAT, 'sierra', debido, probablemente, al carácter montañoso de todas estas comarcas.

sicamente, de dos fuentes. En primer lugar, y como fuente directa, los datos recogidos por la autora en el correspondiente trabajo de campo.² Además, y como valiosísima fuente documental complementaria, nos hemos basado también en la información recopilada en el reciente *Corpus toponímico valencià* publicado por la Academia Valenciana de la Llengua (Valencia, 2009).

Para nuestros propósitos, las voces toponímicas registradas constituyen, sobre todo, una fuente más de información acerca del habla de Soneja, cuyo estudio ya abordábamos en un artículo anterior.³ De este modo, este nuevo caudal lingüístico viene a completar un corpus más amplio y nos servirá para arrojar nueva luz acerca del habla objeto de estudio, no sólo desde el punto de vista léxico sino también por lo que se refiere a los restantes niveles de análisis. Así pues, no es nuestro objetivo principal en este artículo elaborar un estudio exhaustivo de la etimología última de cada uno de los términos toponímicos y topográficos recopilados. Más bien, cada uno de estos nombres nos interesa, básicamente, por otras dos razones: en primer lugar, como testimonio del habla viva en la comarca, y en segundo lugar, para analizar globalmente las esferas de la realidad de donde se ha tomado. Así, por ejemplo, ante un topónimo como *El Camino Asuébar*, nuestro interés se centra en los planos fónico (como testimonio del seseo que todavía sobrevive entre los habitantes más mayores de Soneja) y morfosintáctico (pues no deja de constituir un caso de caída de la preposición); y asimismo nos interesa como realidad sociológica, pues esta partida ha adoptado semejante nombre por ser, literalmente, el camino que conduce a esa vecina localidad. Así pues, en este caso el hecho de que el nombre de *Azuébar* presente un origen prerromano pasa, para nuestros fines, a un segundo plano. No obstante, el presente trabajo hace referencia igualmente a los

2. Nuestro *corpus* se basa en una serie de encuestas dialectales tomadas del cuestionario que Pilar García Mouton y Francisco Moreno Fernández prepararon para el *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Castilla-La Mancha* (1988). En él se recogen los testimonios de tres informantes principales —dos mujeres y un varón— y los de otras varias informantes de carácter secundario (todas ellas femeninas) que se sometieron a las encuestas a lo largo del año 1996.

3. Esther Fernández López: «Aproximación al habla de Soneja», en *Actes de la I Jornada sobre els parlars valencians de base castellano-aragonesa*, Universitat de València, 2010.

diversos orígenes etimológicos no románicos de las voces toponímicas registradas.

En definitiva, pues, nuestro artículo se presenta como una nueva y modesta contribución al estudio de estas entrañables hablas castellanas de base valenciano-aragonesa que todavía hoy sobreviven en nuestras comarcas.

2. EL NOMBRE DE LA VILLA Y EL DE SUS HABITANTES

Según una antigua leyenda, el nombre de *Soneja* derivaría del de una princesa mora llamada *Xoneya* (pretendido diminutivo de *Sonia*), hija de un alfaquí afincado en el territorio en que hoy se ubica el municipio y de su esclava favorita, procedente de la isla de Samos y llamada igualmente Sonia. La cosa no parece sostenerse más allá de la leyenda popularizada por Cases Aparicio.⁴ Otras fuentes señalan que el citado alfaquí se llamaba, precisamente, *Sonexa*,⁵ aunque esta etimología tampoco se nos antoja como muy verosímil. Más fiable parece el dato aportado por Natividad Nebot Calpe, quien hace derivar el topónimo de la villa del árabe *Sanhāya*, nombre de una tribu sedentaria bereber⁶ asentada en el territorio en tiempos de la conquista musulmana.

Por su parte, los vecinos de Soneja se conocen como *sonejeros*, gentilicio formado por sufijación con el frecuente morfema *-ero / -a* (< ARIUM). Sin embargo, también se les conoce bajo el apodo colectivo de *los abogaos*, con el que los habitantes de pueblos cercanos pretenden hacer una alusión jocosa a lo que entienden como las pretensiones de los sonejeros de hablar mejor que sus vecinos de pueblos colindantes.⁷

4. José Cases Aparicio: «La leyenda de Soneja», *apud* «Nuestros pueblos: Soneja», *Boletín del Instituto de Cultura del Alto Palancia*, núm. 7 (julio, 1998), pp. 133-182 (pp. 180-182).

5. Cf. Félix Iquino Parra: *Historia de Soneja*, Valencia, Publicaciones de la Caja de Ahorros y M. P. de Segorbe, 1982, pp. 17-18.

6. Natividad Nebot Calpe: *Toponimia del Alto Mijares y el Alto Palancia*, Castellón, Diputación, 1991, p. 323. El topónimo aparece documentado ya en 1381 y, según esta autora —que cita a Juan Vernet Ginés en su «Toponimia arábica»—, estaría emparentado etimológicamente con otros como *Ceneja* (Castellón), *Cineja* (Zaragoza), *Senija* (Alicante) e incluso con el portugués *Azinhaga*.

7. A este respecto hay que destacar la opinión de nuestra informante principal, quien considera que, a pesar de ciertos *defectos* o *charradas estrombóticas*, el de Soneja es «un hablar bastante correcto, para ser de gentes sin estudios»; y, en todo caso, superior al de otros pueblos colindantes, como Chóvar—cuyos habitantes tienen «un *dejo* basto en el hablar»—, Geldo —con una peculiar entonación—, e incluso Segorbe, donde se habla «con una pronunciación

3. VOCES TOPOGRÁFICAS

La parte del terreno donde casi siempre hace sombra es la *ombría*,⁸ que da nombre a una de las calles de Soneja, escrito con *h* por cruce con *hombría*. Los callejones estrechos se llaman *carreronicos*.

La cuesta de un monte (o de una calle)⁹ se denomina *rocha* y los barrancos se conocen también como *ramblas*. Al valle se le suele aludir como *llano*. Un depósito artificial de agua pluvial es una *balsa*, mientras que los pozos de monte se conocen como *navajos*.¹⁰ Éstos se van perdiendo debido al predominio actual del riego por goteo y mediante grifos.

Para pasar de un lado a otro del río se distingue entre el puente propiamente dicho, hecho de obra, y la llamada *palanca*, o modesto puente de madera. Antiguamente también se atravesaba el río a través de las denominadas *pasadetas*, ingenio consistente en llenar de piedras unas cuantas botas de sardina (i. e., cajas redondas de madera que habían servido de envase a las sardinas llamadas de bota) para cruzar pisándolas y de este modo evitar mojarse los pies.¹¹

Entre los vocablos que designan vías de comunicación cabe destacar el de *colada* ('garganta angosta entre

---

burda». Según nuestra encuestada, mejor que en su pueblo sólo se habla «en Castilla, sobre todo en la parte de Valladolid».

Por su parte, una de nuestras informantes secundarias nos ofrece una pintoresca *leyenda* donde se da cuenta de los motivos de la superioridad del habla de Soneja sobre la de los pueblos vecinos. Merece la pena reproducir íntegramente el texto oral de esta narración:

Que vino Dios a este pueblo, cuando estaba Dios creando, llegó a este pueblo, a Soneja, y aquí pues hizo todo lo que sabía, quiso que todos hablaran bien, les dio cultura, les dio de todo. Y cuando terminó, pues estaba el hombre muy *cansao*. Se fue a Azuébar, y allí pues ya perdió un poco y empezaron a alargar, a arrastrarse, ya se comían la *mitá* de las letras. Claro, allí terminó de *cansarse*; y llegó a Chóvar, y les dijo a los de Chóvar: «¡Apañaros como podáis!, porque yo ya no puedo más». Y por eso los de Soneja hablan bien, y los de Chóvar «*hablamus* como *podemus*», que dicen los de Chóvar.

Ni que decir tiene que esta simpática *leyenda* no aparece recogida en archivo alguno.

8. Forma dialectal frente al castellano general *umbría* (del latín *UMBRA*, —AE, 'sombra').

9. Así en los nombres tradicionales de determinadas calles del pueblo, como la *rocha el Cura* o la *rocha la Escuela*.

10. De *nava* (voz prerromana; cf. el euskera *naba*, 'tierra llana') por influjo de *lavar*: 'charca de agua llovediza que rara vez se seca'.

11. En relación con este vocablo *pasadetas* (formado a partir del verbo *pasar*) parece hallarse el topónimo *Las Pasaderas*, nombre de uno de los caminos de Soneja.

montañas') y *cordel* ('vía o servidumbre para el ganado tras-humante').¹²

4. CORPUS DE NOMBRES PROPIOS TOPONÍMICOS

4.1. Orografía

Dentro de los accidentes orográficos que rodean el término de Soneja encontramos —además de la *Sierra de Espadán*— diversos montes: *Palomera*, *el Hoyo*; altos: *la Palomera*, *las Viñas*, *el Azud* (pronunciado *asut*), *el Churro*, *el Señor*, *el Cuadro*, *el Pozuelo*, *el Rincón*, *Rodeno*, *el Cabo la Huerta*, *el Picarcho* y *la Chispera*; collados: *Matamoros*, *Royo*; cuevas: *Cullas*, *la Cambra*; picos como el *Polinario*, picachos como el de *Serrabogar* y otros elementos como *La Centella* y la *Loma de las Labores*.

4.2. Hidrografía

El elemento hídrico más importante es el *Palancia*, nombre de origen prerromano que designa el río del que parten todas las *sequías* o acequias de Soneja, como la *Sequia Madre* (que llega hasta el vecino municipio de Sot de Ferrer), *Ballel*, *Torcas*, la *Fábrica* o la de la *Huerta Nueva*. Encontramos también la *Balsa* (o *laguna*) de la *Dehesa* (pronunciado *désa*). En cuanto a barrancos, figuran los de *Escalas*, los *Juncares*, el del *Alto de las Viñas*, el del *Olivestral*, el del *Puerco* o el *Barranco Hondo*, además de las *ramblas* de *Almedijar*, de *Azuébar* o de *Rovira*. Entre los pozos o navajos encontramos el *Navajo Royo*, el *Poso Torres*, el *Poso las Hoyas* y otros como *Romaní*, *Carricué*, *Torralba*, el *Poso de la Rocha de Carlos*, *Almaroz* y el *Pocico del Arenal*. Entre los manantiales y fuentes potables hallamos la *Fuente de Bolós*, la *Fuente Jáyar*, la de *Escalas*, la de *San Isidro*, la del *Minguet*, la del *Reboll*, y ya en el pueblo, la *Fuente de San Juan* y la de la *Mirla*, que alimenta uno de los dos lavaderos de Soneja (el otro es el municipal).

4.3. PARAJES Y PARTIDAS

Encontramos los siguientes: *Almaroz* (pronunciado *almarós* por seseo), *El Cabo de la Huerta*, *El Camino de Azuébar*, *El Caracol*, *El Cuadro*, *El Garroferal*, *El Llano de Almaroz*,

---

12. Que dan nombre, respectivamente, a la *Colada de Alfondeguilla* y al *Cordel de Castellnovo*.

El Olivastral, El Paso de Almedijar, El Pilar, El Pinar, El Planico, El Pozo de Torres, El Rincón de las Torcas, El Rodeno, El Salto, El Terrero, Escalas, Jáyar, La Boguera, La Canasta, La Carretera, La Chispera, La Covata, La Dehesa, La Hoya de la Virgen, La Hoya de Marco, La Hoya del Caracol, La Hoya del Corral del Cerrojo, La Hoya del Palmar, La Huerta Nueva, La Luz, La Moratilla, La Palomera, La Palomera Baja, La Rambla, La Rocha de Carlos, La Torreta, La Clapisas de Almaroz, La Eras, Las Hoyas, Limargues, Los Arenales, Los Huertos, Los Juncas.

4.4. Huertas

La abundante huerta de Soneja llega hasta Sagunto. En el lado del monte encontramos *Las Perchihuelas, La Lamera, Ballel, El Terrero, La Partida, La Huerta Nueva*; en el lado que da al pueblo: *La Fábrica de la Luz* (pronunciado *lus*), *El Arco, Las Fuentes, El Salto, El Derrumbado, La Mantellina, El Molinete, La Fábrica de Papel y El Cabo de la Huerta*, que linda con *Santa Ana*, ya en el término de Sot de Ferrer.

4.5. Caminos y vías de comunicación

Citaremos los siguientes caminos: *de Almaroz, de Escalas, de la Dehesa, de la Fuente de Bolós, de la Fuente de San Isidro, de la Huerta Nueva, de la Moratilla, de la Palomera, de la Rambla, de la Torreta, de las Clapisas de Almaroz, de los Juncaricos, del Alto de las Viñas, del Caracol, del Pinar, del Pozo de Almaroz, del Pozo de Torres, del Rincón*. Otras vías de comunicación son la *colada de Alfondeguilla*, el *cordel de Castellnovo*, el *camino de Azuébar, Las Pasaderas* y la *pista de Almaroz*.

4.6. Toponimia poblacional

Entre los barrios o *arrabales* encontramos los de *San Francisco, Los Huerticos, El Allenador, El Abrevador, Las Casillas, La Cisterna* (pronunciado *sisterna* por seseo), el de *La Fuente de San Juan*, el *corral de la Moratilla* o el *corral del Cerrojo*.

5. CLASIFICACIÓN

5.1. Topónimos tomados de nombres propios

Entre los topónimos procedentes de nombres o apelativos propios de persona encontramos algunos que provienen de nombres de pila, como *La Rocha de Carlos* o *La Hoya de Marco*. Otros están tomados de apellidos (*El Pozo de Tor-*

res, la rambla de Rovira y, probablemente, otros como *Ballel*) o de apodos (probable caso del *Alto del Churro*). En ocasiones el origen antroponímico resulta un tanto oscuro, debido a los cambios fonéticos: es el caso del nombre de la *fuentes del Minguet*, apellido valenciano y catalán procedente del diminutivo Mingo, forma abreviada de *Domingo* (< DOMINICUS).¹³

En ocasiones se toma como base un topónimo ya existente para formar otro topónimo: la *sequia de las Torcas*,¹⁴ el *cordel de Castellnovo*, la *colada de Alfondeguilla*, la *pista de Almaroz, El Camino de Azuébar*.

De origen incierto, probablemente tomados de algún sobrenombre, serían otros topónimos como los que dan nombre a los pozos *Romaní, Carricué y Torralba*.

5.2. Topónimos relacionados con la naturaleza

Algunos topónimos de Soneja aluden a formas geométricas, como la partida de *El Cuadro* o la huerta conocida como *El Arco*. Otros se refieren a determinadas características del terreno, como *La Rambla, El Hoyo, El Terrero*,¹⁵ *El Pozuelo*, el *barranco Hondo, El Picarcho* (corrupción de *picacho* < *pico*), *El Llano de Almaroz, El Planico*, el *pocico del Arenal, Las Eras, Las Hoyas, Los Arenales, El Garroferal*¹⁶ o *El Salto*. Incluso en nombres como los del *collado Royo* o el *navajo Royo* se da una alusión al color de la tierra (del latín RUBEUS, 'rubio, colorado', en las hablas castellano-aragonesas se aplica especialmente a la tonalidad rojiza del cabello).¹⁷ Curiosamente, en este mismo sentido encontramos también un topónimo

13. El nombre de esta fuente da pie a un antiguo dicho sonejero en verso: «Todo aquel que entre en Soneja / lo primero que ha de hacer / es beberse un trago de agua / en la Fuente del Minguet».

14. Cf. *Villatorcas*, nombre de una aldea de Segorbe, y diversas partidas de la zona relacionadas con la voz *torca*. Por otro lado, ésta es un sustantivo común (de origen confuso, quizá del latín TORQUES, 'collar') que hace referencia a una 'depresión circular de un terreno y con bordes escarpados'.

15. Del latín TERRARIUM ('cerro, altozano, otero'), palabra castellana y aragonesa con diversas acepciones: 'precipicio con desprendimiento de tierra', 'lugar donde se saca tierra arcillosa que sirve de yacimiento para los alfareros o tejeros', 'peñasco donde sin la capa vegetal ha quedado la tierra al descubierto'.

16. De *garrofa*, nombre aragonés y valenciano de la castellana *algarroba*. Todas ellas proceden del árabe hispánico ALHARRÚBA, a su vez del clásico HARRÚBAH O HARNÚBAH y éste del persa HAR LUP, 'quijada de burro'.

17. Es voz aragonesa, que semánticamente se relaciona también con el valenciano-catalán *roig* ('rojo' y también 'pelirrojo').

como *El Rodeno*, palabra castellana que significa igualmente 'rojizo' (del latín *RAVIDUS*, de *RAVUS*, 'grisáceo').

Asimismo encontramos topónimos referidos a los límites geográficos que suponen en sí mismos o bien que los delimitan: así la *acequia Madre*, *El Rincón*, *El Cabo de la Huerta* (de *CAPUT*, *-ITIS*, 'extremo, límite')¹⁸ o las ramblas de *Almedfjar*, de *Azuébar* o de *Rovira*. Otros nombres toponímicos están relacionados con la fauna local (*monte de la Palomera*, el *barranco del Puerco*, *El Caracol*) o, más comúnmente, con la flora: así *La Hoya del Palmar*, el *alto de las Viñas*, *Los Juncares*, *Los Juncaricos*, la *loma de las Labores* (de *LABOREM*, que ha dado origen al término aragonés *labor* y al valenciano *llavor*, ambas con el significado de 'semilla, simiente'); *La Boguera* (< *BUDA*, nombre de una planta),¹⁹ el *barranco del Alto de las Viñas*, el *del Olivastral*, la *fuelle del Reboll*²⁰ o *El Pinar*. Algunos nombres presentan una forma que hace difícil reconocer su origen etimológico, como es el caso de *Limargues*.²¹ También hallamos topónimos alusivos a determinados fenómenos atmosféricos, como *La Centella* y, probablemente, *La Chispera*.²²

5.3. Topónimos relacionados con aspectos culturales

Dentro de este grupo destacan los de contenido religioso, como *Altos del Señor*, *El Pilar*, *La Hoya de la Virgen* o algunos nombres hagiotoponímicos como *Santa Ana* o las fuentes de *San Isidro* y de *San Juan*. También relacionado con la

18. Nos decantamos por este significado, si bien Natividad Nebot-Calpe incluye el topónimo segorbino *El Corral del Cabo* entre los que aluden a una graduación militar.

19. De ahí, también, la voz aragonesa *lavoretas* ('anisetes'), propia de varios pueblos de la zona como Soneja y Sot de Ferrer.

20. Del latín *REPULLUS*, 'renuevo', en castellano común *rebollo*. Una vez más, para la forma apocopada podemos pensar en un doble origen (valenciano o aragonés).

21. Del latín vulgar *LIMACU*, variante del clásico *LIMAX*, *-ACIS*, 'babosa', en castellano común *limaza*, en aragonés *limaco* y en valenciano *llimac*. En todo caso parece tratarse de un caso de corrupción fonética.

22. Dentro del apartado de topónimos tomados de algún elemento relacionado con la naturaleza podemos considerar igualmente otros nombres de origen no románico cuyo sentido resulta opaco a los ojos de un hablante de hoy. Así, por ejemplo, el caso de *Las Clapizas de Almaroz*, donde encontramos la voz topográfica *clapiza* (de la raíz preindoeuropea *CALA*, 'abrigo, habitación') y el topónimo *Almaroz* (del árabe *AL-MURUY*, 'los prados'). Otro ejemplo semejante sería el de la *cueva de Culla* (del árabe *QULLA*, 'cima'). Por otro lado, también encontramos nombres de origen románico no evidente, como *Perchihuelas* (de *PORTICUS*, 'galería').

religión —y más concretamente con la Reconquista— estaría el topónimo *Matamoros*, que igualmente podría incluirse dentro de los tomados de apelativos personales.

Otros topónimos aluden a realidades de índole dispar: entre ellas, determinados elementos comerciales (la *acequia de la Fábrica*, la *fábrica de la Luz*, la *fábrica de Papel*), cronológicos (*acequia de la Huerta Nueva*) o etnográficos, como el *alto del Azud* (pronunciado *assut* por seseo y ensordecimiento de la dental final),²³ *La Cambra* (< *CAMARAM*, nombre que en valenciano y aragonés antiguo designa al granero o desván situado en la parte superior de la vivienda),²⁴ *Escalas* (< *SCALAS*, 'escalera', de nuevo, en ambas modalidades lingüísticas), la *fuelle de la Mirla* (nombre asimismo valenciano y aragonés del juego de los bolos),²⁵ *La Canasta*, *El Derrumbado*, *La Mantellina* ('mantilla', del latín *MANTELLUM*), *El Molinete*, *La Torreta* ('tipo de vivienda'), *La Carretera*, *Las Pasaderas*.²⁶

6. BALANCE Y CONCLUSIONES

A la luz del análisis efectuado de los nombres toponímicos y topográficos recogidos en Soneja, podemos llegar a las conclusiones que se detallan a continuación.

En primer lugar, dentro del corpus recopilado distinguimos, por lo que se refiere a la esfera semántica de la que proceden, dos grandes tipos de topónimos:

- a) Los que derivan de un nombre propio, en general de persona (también podríamos incluir los apellidos y apodos), o de un gentilicio: serían los denominados topónimos antropónimos (o antroponímicos). En otros casos, un topónimo deriva de otro topónimo.
- b) Los que en su origen fueron nombres comunes referidos a aspectos de la naturaleza (fauna, flora, paisaje,

23. Del árabe hispánico *ASSÚDD*, y éste del clásico *SUDD*, 'obstáculo'. Podría tratarse de una voz plenamente castellana, con el sentido de 'presa hecha en un río para regar', pero cf. el aragonés *azut* / *azute* y el valenciano *assut*, ambas con la misma acepción.

24. Curiosamente, sin embargo, esta dependencia doméstica se designa en Soneja como *la porchá*.

25. En castellano, *birla*, de *birlar*, a su vez de *birlo* y éste del latín *PIRULLUS*, diminutivo de *PIRA*, 'pera' (*DRAE*).

26. Otros topónimos con origen etimológico lejano en el nombre de algún elemento relacionado con la etnografía han quedado —como en los que tienen que ver con otras realidades— oscurecidos para el hablante actual. Así, por ejemplo, el caso de *La Moratilla* (diminutivo de *morata*, forma mozárabe que significa 'lugar mortuorio').

formas topográficas, tipos de terreno) o de los modos humanos de vida (oficios, instituciones, creencias...).

Por lo que se refiere a su origen etimológico, podemos asimismo establecer, básicamente, una doble tipología:

a) Los topónimos de origen latino: son los mayoritarios, por ser esta la lengua que ha aportado el mayor caudal de léxico patrimonial al habla de Soneja, ya sea a través del castellano-aragonés o del valenciano.

b) Los que proceden de lenguas prerromanas como el celta o el íbero, o bien de otras que han dejado su huella en estas tierras a través de la historia (es el caso del árabe o el mozárabe).

Buena parte del léxico recogido se nos muestra como típico de la comarca del Alto Palancia y representativo, a su vez, de las hablas valencianas de base castellano-aragonesa en general. Así, en el conjunto de estas voces hallamos elementos procedentes del aragonés y/o del valenciano, como *cambrá, churro, escala, garroferal, labor, mirla, rambla, rocha, royo*... No obstante, no deja de resultar llamativa la presencia de determinados vocablos de rancio abolengo castellano como *colada* o *cordel*, de significado muy específico dentro del ámbito topográfico.

En el apartado de morfosintaxis, encontramos fenómenos igualmente típicos de estas hablas, que podemos clasificar en:

a) Vulgarismos, como la prótesis de la *a-* en *allenador*, o bien el caso contrario, el de la aféresis (como en *sequia*, por *acequia*); o la caída de la preposición en casos como la *Fábrica Papel*).

b) Valencianismos: entre ellos, la preferencia por determinados sufijos como *-or* en *Abrevador, Allenador*, frente al castellano general en *-ero*.

c) Aragonismos: especialmente los diminutivos en *-ete* (*Molinete, Torreta*) y, sobre todo, en *-ico* (*Huerticos*).

d) Formas en las que se observa, simultáneamente, el influjo de ambas variedades: es el caso de la voz *carreronicos*, en las que encontramos una base léxica valenciana (*carrer*, 'calle') a la que se añade, por un lado, el diminutivo valenciano en *-ó* y a éste, finalmente, el típico del aragonés en *-ico*, que se une a los elementos anteriores mediante la adición de la *-n-* subyacente.

e) Casos en que resulta difícil decantarse por una u otra paternidad lingüística: así el sufijo *-al* con el significado de 'bosque o plantación', que aparece en ejemplos como *Garroferal, Olivastral*. Por otro lado, éste alterna con el morfema análogo *-ar* (como en *Pinar y Juncaricos*).

Por lo que se refiere a la fonética, destacamos los siguientes fenómenos:

a) El rasgo más significativo es la conservación del seseo apicoalveolar, típico de esta zona de la comarca. Aunque esta característica se encuentra en regresión debido a una tendencia moderna a la nivelación con el castellano estándar, lo cierto es que entre los más mayores continúa considerándose el seseo como algo propio y muy arraigado en el habla de Soneja, especialmente en determinadas voces, como *almarós, lus, poso, sequia, sisterna*. Tal y como venimos diciendo, se trata claramente de un influjo valenciano.

b) Por su parte, un arcaísmo como la conservación del grupo *PL-* latino parece más bien deberse al aragonés en el caso de *El Planico* (si bien el origen valenciano tampoco puede descartarse por completo). Por otro lado, este topónimo convive con la voz topográfica *llano*, de resultado fónico plenamente castellano.

c) Otros fenómenos pueden atribuirse a uno u otro de estos dos influjos lingüísticos (aragonés o valenciano): así la apócope en casos como *Reboll, Ballel*.

d) Un rasgo fónico de carácter vulgarizante es la caída de la *-d-* intervocálica y el cierre posterior en *-u* de la *-o* del masculino (como en *El Derrumbáu*).

Como podemos observar, y tal y como venimos diciendo, también el análisis de los nombres topográficos y toponímicos de Soneja aporta nuevos ejemplos, a todos los niveles lingüísticos, de los rasgos más característicos reunidos por estas hablas valencianas de base castellano-aragonesa que afortunadamente se resisten a desaparecer y que conocemos entrañablemente como hablas *churras*.

BIBLIOGRAFIA

ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA (2009): *Corpus toponímic valencià. Ordenat per municipis* (vol. II), Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, València.

- ALARCOS LLORACH, Emilio (1983): *Fonología española*, Gredos, Madrid, (4ª ed., 6ª reimpres.)
- (1984): *Estudios de gramática funcional del español*, Gredos, Madrid, (83º ed., 2ª reimpres.)
- (1994): *Gramática de la lengua española*, Espasa-Calpe, Madrid.
- ALBA BESALDUCH, Isabel (1986): *El habla de Ludiente*, Diputació de Castelló, Valencia.
- ALCOVER, Antoni Mª, i MOLL, Francesc de Borja (1985): *Diccionari català-valencià-valear*, Palma de Mallorca.
- ANDOLZ, Rafael (1977): *Diccionario aragonés*, Librería general, Zaragoza.
- BORAO, J. (1948): *Diccionario de voces aragonesas*, Zaragoza, 2ª ed.
- CONSTANTE LLUCH, Juan-Luis (1984): *Carta de repoblación de Soneja y Azuébar*, Castellón.
- COROMINES, Joan, i PASCUAL, José A. (1980-1993): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Gredos, Madrid.
- (1985): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Curial Edicions Catalanes / Caixa de Pensions La Caixa, Barcelona.
- FERNÁNDEZ FERNÁNDEZ DE LARREA, Pilar (1998): «El habla de Pina de Montalgrao», *Boletín del Instituto de Cultura del Alto Palancia*, núm. 7, pp. 57-80.
- GARCÍA DE DIEGO, Vicente (1985): *Diccionario Etimológico Español e Hispánico*, Espasa-Calpe, Madrid, 2ª ed.
- GÓMEZ CASAN, ROSA (1988): *Aproximación a la historia lingüística del Alto Palancia entre los siglos XIII y XVI*, Ayuntamiento de Segorbe.
- IQUINO PARRA, Félix (1982): *Historia de Soneja*, Publicaciones de la Caja de Ahorros y M. P. de Segorbe, Valencia.
- LAPESA, Rafael (1986): *Historia de la lengua española*, Gredos, Madrid, (9ª ed., 5ª reimpres.).
- LLORENS Y RAGA, Peregrín L.(1963): *La Carta de Población de Soneja*, Departamento de Publicaciones del Instituto Laboral de Segorbe / Biblioteca de Estudios de Segorbe y su Comarca, Segorbe.
- Mancomunidad del Alto Palancia* (1985): *Guía descriptiva*, ed. por PubliRapid, Paterna.
- NEBOT CALPE, Natividad (1991): *Toponimia del Alto Mijares y el Alto Palancia*, Diputación, Castellón de la Plana.
- PADILLA GARCÍA, Xose A. (1997): «La lengua viva en la comarca del Alto Palancia», *Boletín del Instituto de Cultura del Alto Palancia*, núm. 4, pp. 33-36.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA DE LA LENGUA(2001): *Diccionario de la Lengua Española*, Real Academia Española / Espasa, Madrid (22ª ed.).
- RÍOS GARCÍA, Isabel (1989): *El habla de Sot de Ferrer*, Diputación, Castellón de la Plana.
- TRULLÉN, Josep (2002): «El Alto Palancia», *Quaderns d'aplicació didàctica i investigació*, núm. 11, Institut Francisco Ribalta, Castellón, pp. 9-49.
- TUDÓN PRESAS, Rafael (1999): «Características del habla de la población», en VV. AA: «Nuestros pueblos: El Toro», *Boletín del Instituto de Cultura del Alto Palancia*, núm. 8, pp. 174-179.
- VILLANUEVA BARRACHINA, Mª del Carmen (1995): «Peculiaridades léxicas del habla de Caudiel (I parte)», *Boletín del Instituto de Cultura del Alto Palancia*, núm. 2, pp. 37-54.
- (1996): «Peculiaridades léxicas del habla de Caudiel (II parte)», *Boletín del Instituto de Cultura del Alto Palancia*, núm. 3, pp. 51-66.
- VV. AA (1998): «Nuestros pueblos: Soneja», *Boletín del Instituto de Cultura del Alto Palancia*, núm. 7, pp. 133-182.
- Zamora Vicente, Alonso (1989): *Dialectología española*, Gredos, Madrid, (2ª ed., 5ª reimpres.).

UN ESBÓS DE TOPONÍMIA DE LA PLANA ALTA I BAIXA AL LLARG DE L'ANTIGUITAT I DE L'EDAT MITJANA

Ramon Ferrer Navarro

o h

L'origen dels noms de lloc està íntimament lligat a les vicissituds històriques. Persisteixen en la memòria dels hòmens veus de llocs la significació de les quals ignorem, però els pronunciem segurament al cap dels segles de la mateixa manera que els que els van crear. Els noms geogràfics són sempre significatius, és a dir, obeïxen a un sistema d'apel·lació intencionat. És veritat que alguns topònims hui pareixen veus buides, desproveïts de significació, i els pronunciem sense que ens suggerisquen cap interpretació; si dic *Vila-real*, *Bellavista* o *Vilavella*, entenc el que signifiquen; ara bé, si dic *Nules* o *Betxí*, ignore el seu significat i això perquè desconec la llengua o llengües en què van ser creades.

Els topònims no són fruit del capritx de l'atzar, els ha motivat una raó, siga geogràfica, sociològica o onomàstica. Observant la fotografia d'un lloc, hi trobem moltes vegades l'explicació toponímica. D'altra banda, és freqüent trobar en la toponímia, a causa del seu peculiar conservadorisme, trets lingüístics fossilitzats que la parla col·loquial ha eliminat. En este sentit, els noms d'accidents geogràfics són els que millor resistixen a la superposició de llengües i capes colonitzadores. Al llarg dels segles les muntanyes han mantingut generalment els seus primers noms, els pobles que les han habitades se'ls han transmés els uns als altres, de tal forma que *Artana*, *Esli-da*, *Uixó* són topònims que evoquen valls i castells i que han

perdurat a través dels segles i dels diferents pobles que els van posseir.

La toponímia —una especialitat de la ciència lingüística— planteja múltiples problemes a l'investigador. És necessari insistir en el fet que tota cautela és poca quan es tracta de noms de topònims antics perquè qualsevol investigació o notícia nova respecte d'això pot desbaratar teories admeses sense cap dificultat fins a aquell moment.

Un altre dels esculls amb què s'enfronta la toponímia és la superposició d'estrats lingüístics i onomàstics, i la deformació fonètica a què estan sotmesos els topònims al ser pronunciats per les successives generacions.

Tenint molt present tot el que acabem d'indicar, mamprenem la nostra tasca conscients de la dificultat que té i tenint en compte el caràcter de mera hipòtesi de la majoria del seu contingut. Anem, per tant, a l'assumpte que ens convoca, la toponímia de la Plana Alta i Baixa al llarg de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana.

Entre el huité i el seté mil·lenni a. C. l'ésser humà entra en la història i es convertix en el seu protagonista. Comença a contar amb sentit historicista quasi tot el que fa. És l'art rupestre representat en els abrics rocosos. Es tracta de pictografies o escriptura primitiva de les quals res podem extraure per al que ara ens interessa, ja que si bé trobem jaciments, i per tant llocs habitats en el nostre espai geogràfic, no

ens diuen res sobre els seus noms. És a dir, els arqueòlegs han datat, per exemple, el poblat de l'Assut d'Almassora entorn del 7000 a. C.; l'Estany Gran d'Almenara, cap al 6000 a. C., i de dates antiquíssimes és Vila Filomena, en el marge dret del Millars, en el terme de Vila-real. De tots ells i de molts més l'arqueologia ens en dóna informació, però ignorem com els van anomenar els seus habitants; per tant, no coneixem la toponímia d'estes primeres poblacions.

Cap al 500 a. C. entrem en la història escrita. A falta del desxiframent dels textos ibèrics, és en les anomenades fonts clàssiques on haurem de beure directament per a obtenir informació sobre les nostres terres en esta època. L'obra més antiga que hui coneixem és el poema *Oda marítima* del poeta Ruf Fest Avié, en el qual es narra un periple que els grecs marsellesos van dur a terme en el segle VI a. C. i es descriu la costa mediterrània de sud a nord amb diverses mencions de localitats valencianes. Doncs bé, quan arriba a *Cabrasia* (Sagunt o la contornada) passa directament a *Cheronesos* (probablement Peníscola), sense cap menció a poblats intermedis entre ambdós localitats.

Sabem que hi havia jaciments fenicis en l'estuari del Millars, com Vinarragell a Borriana. També es troba el Torrelló del Boverot a Almenara. Al Tossal de les Forques de Borriol, així com en la necròpolis d'Orleyl a la Vall d'Uixó, hi ha troballes jòniques del segle VI a. C. Igualment, trobem poblats ibèrics com el del Solaig a Betxí, el de la Muntanyeta de Sant Antoni també a Betxí, la Torre d'Onda a Borriana o la Regenta a les Alqueries, per no mencionar-ne altres. Sobre ells no ens diuen res les fonts escrites, no coneixem la seua toponímia antiga, únicament l'arqueologia ens parla de la seua existència. Per tant, per a esta etapa no coneixem tampoc la toponímia de les colònies fenícies i jòniques ni la dels poblats ibèrics de la nostra zona.

Per toponímia preromana entenem la que va sorgir amb anterioritat a la invasió i dominació romana a la Península i que pot determinar-se com a tal perquè està documentada en les fonts històriques de llavors. Les descripcions d'Estrabó no citen cap localitat del territori de la Plana, parlen de Sagunt, Xàtiva o Dènia, però no de les localitats de les quals ara ens ocupen. Mela i Plini *el Vell*, quan descriuen les costes de la Plana, tan sols mencionen els rius Udiva i Sorobis, en

ambdós casos podrien referir-se al Millars. Les denominades *taules geogràfiques* de Ptolomeu, que han proporcionat més d'una desena de topònims valencians no constatats fins a la redacció de l'obra, tampoc aporten cap dada, únicament són suposicions que ens fan pensar que *Tenebrium* va poder ser la punta d'Orpesa, Benicàssim o Alcossebre. En un dels passatges Estrabó menciona els topònims *Cheronesos*, *Oleastron* i *Kartalias*; els erudits valencians clàssics s'han ocupat d'este text, de les possibles traduccions d'estos topònims i de la seua identificació, especialment de *Kartalias*, per la seua paronímia amb Castelló, a partir d'una hipotètica forma intermèdia, *Castalia*, que és una reconstrucció erudita de la qual no hi ha la menor prova que s'haguera aplicat eventualment a les terres valencianes. Les fonts més antigues referides a Ibèria únicament mencionen una vegada este topònim i es referix a *Cástulo*, açò és *Cazlona* (Linares). Per tant, cap relació entre Castalia i Castelló.

La inestabilitat de l'època fa previsible que la gent habitara les zones elevades, fàcils de defensar, els anomenats «poblaments en altura». Va ser així? Els topònims que ens han arribat d'esta època fan referència sovint a poblats situats en llocs elevats. El principal problema que plantegen els assentaments en altura és el de la cronologia, especialment el de la data inicial perquè no pareixen correspondre a una mateixa fase d'ocupació, al contrari, més aïna semblen correspondre a dates molt diferents. Per exemple, les excavacions del Tossal de la Magdalena a Castelló pareixen confirmar una ocupació preromana molt primerenca del lloc.

Hi ha unes quantes localitats la toponímia de les quals ens indica el seu origen preromà. És el cas d'*Onda* que, segons Betí, seria un topònim d'origen iber, afirmació que fonamenta en l'*Atlas antiquus* de Justus Perthes. Altres autors fan derivar el seu nom de la veu *Oronda* del grec *Ors*, 'muntanya', i atribueixen la seua fundació a la colonització grega. Cortés López indica que *Onda* és un calc semàntic de *Sepelaco* i significa 'cova, gruta'. Per la seua banda, els romans la van anomenar *Sepelaci*. Preromana és la veu *Artana*, la interpretació de la qual podria fer-se des d'un possible cognom basc *Arta*. El radical *Art* pot significar 'alzina'. Així ho creu Sanchis Guarnier, mentres que Coromines simplement el considera d'origen preromà. *Eslida* podria tindre relació amb el basc *Esi-*

ai, que significaria 'pendent molt pronunciat'. Igualment preromana, si bé més difícil de precisar, és la veu *Orpesa*.

Per a la societat romana, la ciutat és un element d'importància capital. L'Imperi romà sorgirà de Roma, d'una ciutat; per tant, per a la mentalitat romana la ciutat serà l'essència de la seua organització sociopolítica. Amb la conquesta romana les aldees indígenes es transformen o, en alguns casos, desapareixen, i la població s'agrupa en ciutats de nova creació. La motivació de l'emplaçament d'estes noves localitats no serà exclusivament estratègica, com ho havia sigut en la ubicació de les aldees indígenes; les motivacions ara seran la proximitat de vies de comunicació, la fertilitat de la terra o la seua riquesa mineral.

La dominació romana suposa un llarg període en què es produïx un canvi en la ubicació de la població. La pau romana així com la mentalitat dels dominadors fan que s'abandonen els poblats en altura existents en l'època anterior i es busquen zones planes on era possible l'explotació agrícola. La població s'ubicarà en ciutats, en zones planes, així com en *villae*, explotacions agrícoles en què habitava un ric propietari amb la seua família al capdavant d'un equip d'esclaus dedicats als múltiples quefers. Un exemple de l'evolució de l'emplaçament dels nuclis habitats el trobem al Turó de la Magdalena a Castelló. L'excavació del turó confirma una ocupació preromana i un posterior abandonament durant tot el període romà.

En esta etapa de la història té lloc un fet capital en les nostres terres: Via Augusta, la ruta més important de l'occident romà, anava de Roma a Cadis i recorria les terres valencianes des de l'extrem septentrional fins a Moixent. Altres calçades menys importants també recorrien les comarques del nord castellonenc en transversal. L'entramat més important de les calçades romanes es troba arreplegat en un document del Baix Imperi anomenat *Itinerari d'Antoní* i en un altre copiat a Ravenna conegut com a *Anònim de Ravenna*. Per a la nostra zona són importants les inscripcions sobre uns vasos votius de bronze trobats a Vicarello, on apareix el recorregut que feia la Via Augusta per terres valencianes en temps d'August. Es tracta d'un llistes en columnes, sensiblement iguals entre si, en les quals es dóna el nom de la posta i de les milles que hi ha entre ella i la posta següent.

Les autoritats romanes situaven les estacions o posades a una distància que estimaven realitzable en una jornada. Unes vegades estaven situades en ciutats, si bé era més freqüent que estigueren en descampats. Categoria d'estació o posada tenien *Intibilis* (Traiguera), *Ildum* (Cabanes), *Lubricatum*, que ha d'identificar-se amb la *Turris de Lupricato* de la documentació medieval, en el terme de Cabanes.

L'anteposició de la preposició *AD* davant del nom de l'estació o posada indicava que no estava situada al costat mateix de la Via Augusta, sinó que quedava un poc separada de la calçada i que s'hi arribava per un camí secundari. Un dels vasos de Vicarello du la inscripció *Ad Novlas*. En alguna part del nostre territori ha de trobar-se *Ad Novlas*, siga en el terme de Castelló, Onda, Almassora, Vila-real, les Alqueries, Nules o la Vilavella; això sí, pareix clar que no era una ciutat. En un altre dels vasos, en comptes de *Ad Novlas* hi posa *Sebelaci*, que, donades les distàncies mil·liars, s'ha de localitzar en la mateixa zona que *Ad Novlas*.

La reconstrucció del traçat de la Via Augusta pot fer-se entrant pel nord des de Tortosa i Traiguera, les Coves de Vinromà, Cabanes, Borriol i Vila-real i anant a buscar després la Llosa i Xilxes. La zona castellonenca per on passava la Via compta amb abundants restes que denoten la presència de població en època romana: Cabanes compta, a més de l'Arc, amb inscripcions i un relleu de l'època del Baix Imperi; a Borriol va aparèixer una escultura que representa el cap de l'emperador Adrià i inscripcions; en el terme de Vila-real, Doñate assenyala una sèrie d'estacions arqueològiques entre les quals destaca La Torrassa. Nules compta amb l'important jaciment del Benicató, a la Vall d'Uixó hi ha restes funeràries; tenim també el mil·lenari de Xilxes, i les restes d'edificis amb les seues tombes en el terme d'Almenara. A tot això caldria sumar les *centuriatios*, perfectes quadrícules de terreny que es dedica al cultiu i que es troben entre Castelló i Nules, englobant Almassora i Borriana, i tangents a Vila-real.

Doncs bé, tota esta abundant presència del món romà es tradueix en uns pocs topònims. Destaca *Borriana*, que no tots han considerat un topònim llatí. Deixant al marge a Vicià que li busca orígens fantàstics, Simonet creu que cal buscar les seues arrels en l'ibèric; Sarthou, igual que Asín Palacios, el consideren àrab i el relacionen amb *Burg*, 'torre'.

Giner i Sanchis Guarnier són els que creuen que es tracta d'un topònim llatí, tal com arreplega Palomero i com vam exposar nosaltres en un treball anterior, en el qual s'indicava que derivaria del nom de persona *Burrius*, o més probablement del cognom *Burrianus*, amb el significat de 'vila o propietat de Burrius', lloc situat en la població actual o en algun lloc pròxim. A Itàlia, al Piemont, viu un altre *Borriana*, fet que mostra clarament el seu origen romà.

Menys discutit ha sigut el topònim *Castelló*, ja que totes les grafies denoten un origen llatí, derivat de *Castellu*, que va evolucionar a *Castell* i donà finalment *Castelló*. En el *Poema de Mio Cid* se cita *Castejón*, alguns erudits han volgut identificar-lo amb Castelló, cosa que pareix prou improbable ja que el poema parla de les conquestes del Cid, que van de nord a sud (Onda, Almenara, Sagunt, el Puig, Castejón i Benicadell); més lògic pareix pensar que el tal *Castejón* tinga a veure amb algun lloc en la ruta del Benicadell.

En el topònim *Borriol* la base llatina cal buscar-la en la veu *Borriolu*, 'rogenc', diminutiu que deu fer referència a un cognom o malnom. Quant al nom *Cabanes*, pot procedir de la pluralització del llatí tardà *Cabanna*, 'cabanya'.

La majoria dels centres urbans i embarcadors de la costa castellonenca són abandonats durant la crisi del segle III d. C. Així la vila romana de Benicató, construïda a mitjan segle I d. C., llanguix durant el segle III per a ser abandonada a mitjan segle IV. La degradació urbana deguda a la forta regressió demogràfica continua el seu rumb i dona lloc a un nou canvi en la ubicació del poblament. A finals de l'Antiguitat, l'escassa població torna a ocupar els antics emplaçaments d'altura i en crea de nous a causa de la inseguretat que regna en el territori. Els poblats se situaran novament en els punts naturals inaccessibles o fortificats. Novament seran els castells els que acullen la població existent.

L'ocupació generalitzada de les altures i el corresponent abandó de les zones baixes en esta època resulta més fàcil de comprovar mitjançant l'arqueologia i menys per la toponímia. Este fet d'habitar les altures suposa un hiati, una ruptura, amb la forma d'ocupació del sòl en l'etapa anterior, la romana, en la qual els assentaments humans se situaven preferentment en les planes. Ara es crearan nous centres o

es reocuparan els vells poblats ibèrics, abandonats durant la romanització.

L'escassetat de textos escrits per a este període planteja un greu problema, el de la data del començament del nou poblament en altura. Tot pareix indicar que la data inicial no és la mateixa en tots els llocs, més aïna estaríem davant de dates d'ocupació molt diferents. La toponímia ens mostra que, per exemple, els *castra* de la zona de Castelló, açò és: Orpesa, Miravet, Vilafamés, Borriol, Montornés i el mateix Castelló, són tots preàrabs, no obstant això, no pot indicar-nos el moment en què comencen a ser habitats de nou. Serà l'examen de la ceràmica trobada en estos llocs el que, de vegades, ens pot aproximar a la data d'habitació; mentres que en uns casos eixa ceràmica indica una població molt primerenca, en altres com la del Tossal de la Magdalena indica que l'ocupació no es va dur a terme abans de la conquesta musulmana. Atés que en la majoria dels casos els exàmens ceràmics indiquen una ocupació molt primerenca, caldrà suposar que durant un llarg període de diversos segles existiria una economia fonamentalment basada en la pastura per la gran altitud relativa de molts d'eixos *castros* així com el seu allunyament de les zones baixes i regables. Ara bé, la continuïtat toponímica dels centres d'ocupació no exclou una discontinuïtat en el poblament; de vegades es pren un topònim que ja existia però que no té res a veure amb la continuïtat de poblament. Per exemple, en el període romà hi ha el topònim *Ad Novlas*, veu que es dona posteriorment en el castell vell de Nules. Hi ha, doncs, una continuïtat en el nom i, no obstant això, l'arqueologia prova que no hi ha vestigis de vida de l'època romana en el castell, per tant este castell és una creació postromana que compta amb un topònim llatí prestat. Un fet semblant ocorre quan en el segle XIII es crea una nova localitat a la qual es denomina *Nules*; s'anomena igual que l'antiga posada *Ad Novlas*, però no hi té res a veure. També tenim el cas de l'alqueria de Carabona a Borriana, que compta amb ceràmica medieval, però no n'hi trobem del període romà, la qual cosa equival a una perduració toponímica i a una ruptura d'habitació de diversos segles.

Se sol dir que, en terres valencianes, els visigots no van representar més que un episodi de la romanització tardana. No hi ha dubte que els gots no es van establir en massa en

la regió valenciana. Hi ha pocs noms germànics en les nostres terres: *Oliva*, *Requena*, *Utiel*, cap en les comarques de la Plana. Els topònims d'origen germànic són pocs i no es van crear en l'època de les invasions i assentaments germànics, van sorgir en períodes posteriors a partir d'apel·latius i cognoms castellans, aragonesos i valencians d'origen germànic.

La conquesta del territori de les comarques de la Plana per part dels musulmans es va produir cap al 713 o 714. Des de llavors, i fins a la conquesta de Jaume I entre 1233 i 1236, el nostre territori estarà dominat pels islamites. La llarga duració d'esta etapa deixarà un dens solatge, no sols en la toponímia sinó també en la nostra llengua. Un període tan vast no ha deixat als historiadors sinó un únic document d'arxiu, un pleit per qüestions de reg entre dos alqueries de Sagunt. Les dades aportades per les cròniques i les obres geogràfiques i bibliogràfiques, principals fonts àrabs, a penes permeten seguir algun detall.

Curiosament són les fonts cristianes les que més dades ens proporcionen sobre la toponímia àrab de la nostra zona. El *Poema de Mio Cid* dona compte de diverses poblacions de la nostra àrea que van estar relacionades a finals del segle XI amb l'heroi castellà. El Llibre del Repartiment detalla una sèrie de donacions efectuades pel rei Jaume I en el territori castellanenc, amb la consegüent indicació del lloc en què s'efectuen. Les cartes pobles emeses per la monarquia i la noblesa per a la repoblació dels llocs conquerits, posen en relleu el nom d'una sèrie d'alqueries i llocs habitats pels musulmans.

En el moment de l'ocupació islàmica, la majoria de la població de les nostres comarques vivia en poblaments d'altura com hem indicat. La incorporació d'estes terres al món arabomusulmà al començament del segle VIII no va tindre com a conseqüència una substitució immediata o completa de la toponímia existent. Molts topònims es conservaran, encara que alguns experimenten canvis fonètics. És més que segur que es va produir la formació de topònims romànics en plena època musulmana, ja que l'arabització lingüística no es va produir fins a ben entrat el segle X, la qual cosa significa la perduració del romànic anterior durant els primers segles de domini musulmà.

A poc a poc, en el nostre territori, igual que en la resta de la Península, els seus habitants van anar poblant les

valls i les planes amb xicotets nuclis denominats *alqueries*, de l'àrab *al-qarya*. L'espai es va anar dividint en els denominats districtes rurals, prou homogenis quant a la seua extensió i a l'estructura interna del poblament; es tracta del que les fonts llatines denominen *terme castral*. El terme castral comprén una fortalesa i una sèrie d'alqueries que en depenen. Este és l'esquema que veiem repetit una vegada i una altra en la zona que estudiem, amb els *castros* de Castelló, Nules, Vall d'Uixó, Almenara, etc., i les seues alqueries corresponents. Estos *castros* no apareixen com a centres de poder senyorial: són, més que res, refugis o poblats fortificats, per això no disposaven d'allotjaments per al senyor i la seua mainada; eren, simplement, una paret que rodejava un espai denominat *albacar*, que comptava amb una cisterna per a arreplegar l'aigua i on es refugiaven les persones i el ramat en cas de perill.

Les alqueries eren la unitat sociogeogràfica més xicoteta del paisatge humà. No cal confondre estes alqueries amb les actuals, ja que consistien en un conjunt de cases —entre deu i cinquanta— habitades per llauradors lliures i propietaris de les terres. Té poc fonament la idea que l'alqueria era l'hereva de la vila romana. La majoria dels nuclis de població moderna tenen l'origen en una alqueria musulmana i es pot comprovar que, en la documentació immediata a la conquesta cristiana, la xarxa d'estes alqueries era prou més densa que la dels actuals municipis.

La majoria dels *castros* duen topònims d'origen pre-romà o romà, mentres que la proporció de noms àrabs és molt reduïda. A penes se'n poden mencionar uns pocs apareguts segurament en època musulmana, com ara *Alcalatén*, 'el castell', *Almenara*, 'la talaia' o *Zufera*, 'la roca xicoteta'. Esta constatació ens fa suposar que les línies generals de la geografia dels castells de la nostra zona ja estaven establides amb anterioritat a l'arabització cultural i lingüística de la zona.

Contràriament al que succeïx amb els *castra*, la proporció d'alqueries amb topònims àrabs o arabitzats és pràcticament total; per exemple, de les deu o dotze alqueries que té el *Castro d'Uixó*, únicament *Orleyl* és probablement pre-musulmana. La proporció de topònims àrabs i pre-musulmans és, per tant, exactament contrària en el cas de les alqueries i en el dels *castros*. Es nota que els noms en *Beni* estan absents de la toponímia castral. Així, al nord del Millars, per exem-

ple, el territori castral de Castelló estava format pel Turó de la Magdalena i dominava les alqueries d'Almalafa, Beniamargo, Benicatol, Benihayren, Benimarhua, Benimucarra, Binaciet, Binahur, Remomir, Teccida, Binarabe i Benimahomet. El mateix succeïa al sud del Millars, del xicotet nucli de Xilxes depenen quatre alqueries més: Mozmuda, Alagema, Raal i l'Alcúdia. En la part baixa del castell d'Uixó es dispersaven les alqueries de Ceneja, Zeneta, Orleyl, Benigasló, Beniçahat, Benaldalmech, Binazair i l'Alcúdia, entre altres.

Una alternativa al castell era un centre fortificat, com pot ser una *madina*. És el cas de Borriana, a la qual troben unides un conjunt d'alqueries entre les quals destaca Carabona, denominada abans *Alberg*. Tot pareix indicar que estes alqueries amb toponímia àrab corresponen a una colonització del pla duta a terme en època tardana i probablement a partir dels poblats d'altura. Esta estructura general va romandre aparentment molt estable durant tot el període musulmà, fins a la conquesta cristiana.

Una de les conseqüències més immediates de la colonització musulmana va ser la instal·lació en el nostre sòl de molts grups tribals, majoritàriament magribins. En les nostres terres són nombrosos els topònims que denoten la conservació de les seues denominacions ètniques tradicionals. Així la denominació dels *Zanata*, important grup magribí, dóna nom a topònims d'origen berber amb les formes de *Ceneja* i *Zaneta*, que corresponen a alqueries d'Uixó. Un altre nom d'una gran confederació tribal berber era el dels *Sanaya*, del nom dels quals sembla que procedix *Ceneja*, una altra alqueria d'Uixó. Pareix que cal relacionar també amb grups ètnics magribins originals el topònim *Mozmuda*, despoblat pròxim a Almenara, que recordaria el nom dels *Masmuda*. El topònim *Benadresa*, a Castelló, vindria del nom dels *Bani Idris*, tribu nord-africana. També en el terme de Castelló, *Vinamargo* vindria de *Bani Marwan*, nom d'una tribu procedent de la conrotada de Nakur.

En els termes d'uns quants castells, les seues alqueries solien portar noms gentilicis. És freqüent l'associació de topònims gentilicis amb topònims tribals; l'exemple més clar és el cas de Vall d'Uixó, on trobem els noms *Zaneta* i *Ceneja* junt amb cinc topònims en *Beni*.

Queda, per tant, clara la presència del nom de clans berbers en la toponímia, però el que ja no està tan clar és quan es produïx esta presència, ja que les fonts àrabs són molt pobres per al període anterior al segle XII. Mentres que per a Pierre Guichard la presència berber pot datar-se des dels primers moments de la conquesta, per a Carme Barceló no es pot constatar fins als segles X o XI.

A més de la toponímia procedent del nom del clan, el nom de les alqueries fa referència a malnoms, oficis o càrrecs. Hi ha topònims referits al relleu, l'orografia, les relacions comercials i econòmiques, d'aprofitament del sòl, del reg, etc. Les prominències del terreny estan expressades amb el topònim *l'Alcúdia*, 'tossal, turó'; les depressions del terreny estan presents en topònims com *Fondeguilla*, 'la foia'; els colors del terreny tenen la seua denominació en *Fadrell*, 'verdós', i *Mascarell*, 'rogenc'; la hidrologia, amb *Aïn*, 'la font', i *Moncofa*, 'les cisternes'; l'ocupació humana s'exemplifica en el topònim *l'Alcora*, 'les alqueries'; la producció agrària en el topònim *Almassora*, 'el molí olier, l'almàssera'. Els sistemes defensius compten amb diversos topònims entre els quals el de *Almenara*, 'la talaia' —la ubicació física de la població confirma esta denominació—. Durant el període islàmic Almenara forma part d'una de tantes torres de senyals que els musulmans construïxen al llarg de la Via Augusta per a vigilar el pas de possibles enemics, tal com ens ho conta Jaume I en la seua *Crònica*.

El nom àrab de moltes de les alqueries desaparegudes hui s'ha convertit en la denominació d'algunes partides rurals; a Castelló tenim *Almalafa*, 'la salina', *Rafalafena*, 'finca + nom del propietari', *Vinamargo*, *Benadresa*, etc.

De la mateixa manera que pot haver-hi toponímia llatina que es va originar temps després de la conquesta musulmana, per allò de la implantació tardana de l'àrab, també succeïx el contrari. S'origina toponímia àrab després de la conquesta cristiana. En el terme d'Aïn en el que ara es denomina *partida de Benalí*, les excavacions arqueològiques dutes a terme demostren que en el segle XIV s'hi va crear una alqueria, que es va poblar amb mudèjars i a la qual es va denominar *Benialí*. Igualment hi ha topònims que pareixen àrabs i que no ho són: el *Benicadell* sabem pel *Poema de Mio Cid* que en realitat era *Penna Catiella*, topònim per tant llatí;

el mateix podríem dir de *Benafigos*, que originàriament va ser *Penna Fitera*.

La conquesta cristiana del segle XIII significa un gir copernicà quant al poblament. La repoblació va comptar amb pocs repobladors, per la qual cosa no es va fer substituïnt totalment la població musulmana; els cristians van repoblar en primer lloc les ciutats, així com aquells llocs d'un gran interès estratègic com els poblats d'altura, mentres que les alqueries van seguir habitades en un principi pels musulmans. La toponímia no es va alterar per a res com demostra el Llibre del Repartiment.

A mesura que va anar augmentant el nombre de colons es va buscar una repoblació que no atenguera únicament a ocupar llocs estratègics, sinó que es va començar una repoblació de tipus econòmic, per la qual cosa es va buscar ocupar els llocs més productius. Este fenomen es va dur a terme mitjançant accions diverses: de les diferents alqueries que comprenia cada terme castral, es va potenciar la que tenia millor emplaçament, amb la qual cosa les altres van acabar desapareixent. De totes les alqueries que tenia la Vall d'Uixó únicament se'n va poblar una i la resta van desaparèixer. La carta pobla de Bell-lloc, de 1250, indica que es dona als repobladors les alqueries de Beniayxo i Tahalfasar perquè funden una nova localitat, és a dir, desapareixen dos llocs per a crear-ne un, Bell-lloc.

Passats els primers moments de la conquesta, quan ja no hi ha perill per part dels musulmans, els cristians duen a terme repoblacions en llocs productius. Un dels mecanismes utilitzats és traslladar-se dels poblats en altura al pla i ocupar alguna de les alqueries existents, és el cas dels de Castelló que, després de romandre un temps en el Turó de la Magdalena o de Fadrell, trien l'alqueria de Binarabe en 1251 per a assentar-se, conservant el topònim antic a què s'afegia la veu *Planicie Burriane*. Açò explica l'aparent contradicció que la nova localitat siga un castell en una plana. Un altre trasllat d'un poblat d'altura, poc apte per a l'agricultura, a la plana costanera és el que dona lloc a la fundació de Nules. La nova població arrossega el topònim llatí de *Ad Novlas*, creat per a l'anterior emplaçament, el de la Vilavella.

Altres vegades la solució és crear directament una nova localitat; generalment es busca la plana costanera. És

el cas de Vila-real, població que es crea en l'extrem sud del terme de Borriana. Si observem la toponímia que s'indica en la carta de poblament de 1274, en assenyalar els límits del seu terme, comprovarem que no hi ha cap alqueria ni cap lloc d'època islàmica, a excepció del denominat *Misquitiella*, veu que pot significar 'mesquita xicoteta', i que es referix, segur, a la Torrassa. Es tracta d'una torre aïllada que s'alçava en el centre de l'emplaçament de l'estació romana, si bé no pot descartar-se del tot que es tractara d'una torre medieval del període andalusí. El fet que en el document del segle XIII s'indique que a este lloc l'anomenaven així antigament, ens mostra que es tractava d'unes ruïnes ja en el segle XIII.

Quan les primeres repoblacions ja s'han assentat i la demografia continua creixent, comencen a edificar-se les pobles. La denominació *pobla*, tal com s'utilitza en la documentació dels segles XIII i XIV, es referix a una fundació urbana de nova planta. Ara bé, moltes de les alqueries d'època musulmana, quan les poblen els cristians, passen a denominar-se *pobles* per a diferenciar-les del terme *alqueria* que ara té dos accepcions: la de nuclis habitats per musulmans i, l'altra, la de grans heretats o explotacions normalment ocupades per una sola família cristiana.

Les pobles noves presenten una toponímia romanç, tal és el cas de *Bellavista* en l'antic terme de Vila-real, denominada així en la documentació a partir de 1348. Com a curiositat caldria assenyalar que este lloc es va despoblar i va desaparèixer, però que ha conservat el seu nom pel fet que en 1584 es va publicar en Anvers el primer mapa del Regne de València en què apareixia esta pobla, fet que s'ha anat repetint en les posteriors edicions.

En molts casos desapareix la denominació àrab que tenia l'alqueria quan es convertix en pobla, tal succeïx amb les alqueries de Carabona anomenades *Benahamet* i *Mantella*, topònims que desapareixen perquè passen a denominar-se *la Pobla*. Desconeixem en molts casos si en el segle XV una pobla és de nova creació o simplement ocupa una antiga alqueria musulmana, canviant la seua denominació, tal com pot ocórrer amb les pobles de Bonretorn, Bellaguarda i Bonastre, origen de les actuals Alqueries. Les tres pobles es documenten per primera vegada en el segle XIV; ¿es tracta de pobles de nova fundació o d'ocupació d'alqueries musulmanes a les

quals s'havia canviat el nom? L'alqueria de Carabona tenia associats una sèrie de barris, Alcaramit, Alcayula, Binanufeil, Benifatenia, etc. ubicats precisament on després apareixen les pobles de Bonretorn, Bellaguarda i Bonastre. D'altra banda, Carabona que, com hem assenyalat més amunt, es deia antigament *Alberg*, va canviar el seu nom per un topònim de connotació o significat amable. Les pobles de *Bellaguarda*, *Bonastre* i *Bonretorn* també compten amb noms eufònics, ¿és possible que algun d'aquells llocs que estaven associats a Carabona canviaren també el seu nom quan es va repoblar per cristians? Posar noms eufònics a una població quan es vol repoblar és un sistema àmpliament repetit al llarg de l'etapa medieval. És, per tant, molt possible que les pobles sorgiren sobre alqueries de Carabona, canviant-los el nom i posant-los-en un més atractiu. Menys probable és que l'origen del topònim calga buscar-lo en la procedència dels seus repobladors encara que el topònim Bonastre està a Tarragona, mentres que tant Bellaguarda com Bonretorn coincideixen amb poblacions actuals de Catalunya.

A partir del segle XIV, quan es parla d'alqueries en el terme de Vila-real es fa referència a grans explotacions, normalment ocupades per una única família. En el padró de 1360 se'n comptabilitzen 44, distribuïdes per tot el terme. Excepte les alqueries denominades *dellà Riusec*, *Davall* i *Franqueja*, la resta porten el nom del seu propietari.

Bo, hem fet un viatge per les terres de la Plana i hem vist que sovint la història es val de la toponímia per a arrodonir les seues hipòtesis. Això és tot, gràcies per la seua atenció i benvinguts a la IV Jornada d'Onomàstica de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.

MALNONÍMIA I ELS SEUS GRAUS RESPECTE DEL RECALL DE MALNOMS D'ALGÍMIA D'ALMONESIR

Antoni García i Osuna

1. PRETEXT I JUSTIFICACIÓ

El treball de malnonímia que aquí presentem forma part d'un pla integral de l'estudi de l'onomàstica tant pre-tèrica com actual del poble d'Algímia d'Almonesir (l'Alt Palància). Aquest conjunt de treballs onomàstics resta plenament justificat per la gran interacció que s'estableix entre onomàstica legal (prenoms i cognoms), la malnonímia (en els seus diferents graus) i la toponímia, atés que un percentatge molt alt d'aquesta, tant històrica com actual, es basa en el nom i/o malnom dels propietaris, el que hom anomena *antropotopònims*,¹ alguns dels quals ens retrotrauen al moment de la refundació del poble (1610) arran de l'expulsió dels moriscos.²

1. «I, encara més, dins del conjunt [dels antropotopònims], els pertanyents a 1670, representarien el 34%, 13 lemes. A 1843, el 66%, 20 lemes» (García Osuna, 2000a: 160-161).

2. En topònims com ara l'*Alto Lorenza*, grafiat en els mapes a l'ús com *las Orenzas*, podem aclarir-ne la motivació en una de les caps del poble, tal com apareix en el veïnatge de 1646: *la viuda na Lorença* (ARV, Generalitat, núm. 4826, f. 20); la *penya Matoramos*, tal com l'aplega Gisbert en el seu llibre de periodisme excursionista (1980: 16), cobra la seua dimensió amb el nom de *Mateo Ramo*, Justícia del lloc d'Air —l'actual Vall d'Almonesir— a finals del segle XVII (ARV, Reial Audiència, Processos, part 3a, núm. 2302, any 1687); o, fins i tot, *el Reguero* (del *Toro*, tal com l'aplega Natividad Nebot (1991: 237), que respon senzillament al cognom d'origen toponímic d'un dels propietaris primerencs: *El Toro*, grafiat *El Toro* i *Eltoro*, però res a veure amb cap mamífer remugant.

Per tal de justificar el títol de l'estudi faig esment d'un dels nostres treballs sobre la utilització del malnom en grau zero, a propòsit de les anotacions en les pissarres d'atandadors de l'Horta,³ on el mateix usuari, per a agafar la tanda del reg, anota el nom pel qual és plenament identificat en la comunitat de regants. Aquest estudi destacava que el malnom era utilitzat de manera clara i inequívoca per més d'un seixanta per cent dels usuaris. La raó és clara, el malnom ja està despulat de les connotacions iròniques inicials —*el Putón, Vicent Cent-duros*— perquè s'empra el material onomàstic legal amb modificacions, com ara els hipocorístics —*Sento, Quelo-Quelo*—, les alteracions fonètiques —*les Nales*—, l'addició de l'article —*el Quico*— o els corònims —*Luis el de la Plaça*—. Aquests malnoms aconsegueixen desfer les possibles homonímies i acompleixen la funció social d'acceptació dins del grup.⁴

3. Aquest estudi de l'ús del malnom en les pissarres d'atandadors es compon de tres articles (2000a, 2000c i 2004), el darrer funciona com una síntesi dels dos anteriors i inclou el recull íntegre de les més de mil anotacions diferents en les pissarres d'atandament.

4. Cal referir l'anècdota que ens contà el mateix Jeroni *el de Lloca*, al qual sistemàticament esborraven el nom i li'l canviaven per Jerónimo, a causa d'un conflicte enquistat entre llauradors veïns: esborrar el malnom que ens menava a l'època de la seua mare, que encara portava les sinagües emmidonades de tal manera que semblava una gallina lloca, era tant o més que excloure'l del grup social de Poble Nou.

El grup numèricament més important és el dels sobrenoms en grau zero que es formen amb el material onomàstic legal. Aquesta circumstància ve a unir-se amb allò que Paco Bellés (2007: 22) escrivia respecte a l'onomàstica del poble de Culla, on s'havia donat una mateixa circumstància històrica: l'augment demogràfic en la segona meitat del segle XIX, unit a un refús al malnom a causa de l'endogàmia; és clar, per tant, en un poble menut de muntanya on tots i totes en són família.⁵

2. L'EVOLUCIÓ DEMOGRÀFICA AL LLARG DELS SEGLES XIX I XX

El segle XIX es caracteritza pel gran augment demogràfic que arriba al sostre de 1.274 habitants l'any 1877, i que es produeix vertiginosament: el recompte de Cavanilles, de 1785, amb 166 veïns; el de Madoz, de 1842, amb 220 veïns i 884 habitants; el 1857 ja en tenim 1.008, i fins al 1930, es mantindrà per damunt del miler. La guerra del 36 marca el començament del declivi, tot i que el padró de 1950 encara es manté per damunt dels 800 habitants. Però la gelada de febrer del 1956 marca un punt d'inflexió: el començament de la davallada amb una marcada allau immigratòria, especialment cap a Barcelona i els seus voltants. El 1960 hi ha 665 habitants, el 1981, 418 habitants, i toca fons el 2003, amb 267 habitants. La vinguda de famílies immigrants cap al 2005, la majoria d'origen romanès, ha fet pujar la demografia per damunt dels tres cents habitants: en concret 321 l'any 2008.

Aquest augment demogràfic li valgué el sobrenom de *la Capitalica* i fou la causa de diverses conseqüències en l'àmbit onomàstic per la gran quantitat d'homonímies i la necessitat d'imposició de prenom particular, i evitar així l'enutjós malnom.

Per altra part, destaque el possible contrast entre el nombre d'habitants actuals, poc més de tres centenars, i

5. Bellés (2007: 21-22) diu que «A Culla sí que existien malnoms, però s'han anat deixant en l'oblit. Entenc que una cosa ha portat a una altra, però no m'atrevisc a dir com es va iniciar, si es volia deixar d'utilitzar els malnoms i tal vegada per eixe motiu es posaven noms buscant la diversitat i diferència; o potser al contrari, pel fet d'anar posant-se noms *diferents*, es van anar perdent els malnoms, ja que no feia falta especificar».

Encoratgem Paco Bellés que ens presente en una continuació del seu estudi, si és que encara no ho ha fet, la projecció del llistat de prenom singulars en la malnonímia actual de Culla.

el nombre d'entrades del recull, 468. Cal dir que els diversos informants pertanyen al període de temps que va des del començament del segle XX fins als nostres dies, com els meus renebots amb encara una vena irònica envejable dels antics *paseros* i *copleros del cajón*.⁶ Nosaltres també aportem tot el que hem escoltat i viscut en la nostra infantesa al poble dels avis materns, on fins i tot acudíem a la divertida escola d'oracions i càntics quan acompanyàvem els nostres pares en el moment de les collites de l'oliva i de les cireres. Les ametlles eren cosa de l'estiu. Afegim els malnoms documentats als segles XVIII i XIX, espigolats de l'arxiu, que inclouen una seixantena llarga de lexemes, alguns amb continuïtat tal com veurem més avall (§ 7).

A més, la imbricació entre toponímia i antroponímia és molt evident de resultes del que hem comprovat en el recull de la toponímia actual (García i Osuna, en premsa), en l'estudi sobre la toponímia històrica (García i Osuna, 2000a) i també en el sistema de sobrenominació predominant, amb entrades que només s'expliquen per prenom o cognoms existents des del segle XVII. A este efecte, a més de basar-me en el padró d'habitants de 1945, amb 888 habitants, he hagut de confeccionar una base de dades amb el buidatge dels censos electorals dels anys 1895, 1911, 1925 i 1934 conservats en l'hemeroteca de l'Arxiu Històric de la Diputació de Castelló de la Plana —d'ara en avant AHDCP— i, a més a més, un recull de prop de 1.500 entrades sobre antroponímia històrica recollida del buidatge de documents de tot tipus, conservats tant en l'Arxiu Històric Municipal d'Algímia d'Almonesir —d'ara en avant AHMAA— com en l'Arxiu del Regne de València —d'ara en avant ARV—, especialment dels processos de la Reial Audiència, referits als segles XVII, XVIII i XIX, i amb 239, 376 i 637 entrades respectivament.

3. DOCUMENTACIÓ DE LES ALTERNATIVES HISTÒRIQUES PER A SUPERAR L'HOMONÍMIA

La documentació històrica ens mena a diversos mètodes per aclarir les homonímies: a) ús dels adjectius *major* o

6. Emilio Gimeno (2008: 97-98 i 99-100) dedica dos capítols del seu llibre de memòries tant a la festa dels Innocents, on es feia la lectura dels redolins càustics sobre els succeïts de l'any, com a *los Pasos*, representacions escèniques improvisades de caràcter còmic i popular. Ambdós actes tingueren vigència fins a l'arribada de la Dictadura de Primo de Rivera.

menor a vegades seguits *de dies* o *pobil* per a remarcar l'avitentesa de l'hereu; *b*) l'addició al prenom i cognom únic del prenom del progenitor amb la preposició com a nexa; *c*) la creació del segon cognom, a finals del segle XVIII; *d*) adjuntar el malnom precedit de *àlies*, generalment abreujat *à*, i *e*) quan l'homonímia és insalvable, trobarem atestacions amb el segon cognom on encara es fa servir el malnom o la referència al progenitor. Vegem-ne la casuística en el nostre recull històric, dividit segons una periodicitat establida per a copsar la diacronia dels recursos.

- 1610-1710: 239 entrades amb «prenom + cognom»; a més s'afeg *menor*, en 22 casos; *major* o *mayor*, en 17; «Los *Pouils* de Juan Silvestre», i «de + progenitor» «Joseph Estevan de Lucas».
- 1712-1800: 376 entrades amb «prenom + cognom». A més, s'afeg *menor* [*de días*] en 12 casos; *mayor*, en 4; «Jusepe Estevan *povil*» i «Joseph Estevan *el povil*»; 45 casos (11,9%) amb la combinació «prenom + cognom + de + prenom patern» —de vegades tampoc soluciona cap homonímia, perquè s'aplica d'una manera mecànica, generalitzada i no restrictiva ni individualitzadora—, per exemple, *de Domingo*, es refereix tant al cognom *Granell* com a *Ximeno*, *Monzonís* o *Pérez*; o bé, *de Joseph*, a *Ximeno*, *Balaguer*, *Pérez*, *Silvestre*, *Granell* o *Calvo*, i la primera atestació del segon cognom «Josef Calvo y Piquer» (1787).
- 1800-1815: 236 entrades amb «prenom + cognom» i l'addició de *menor*, 4 casos; *mayor*, 8; «de + prenom», 9 casos —però, ja es denota la singularitat—; 11 casos amb el segon cognom, i un malnom, *Formiche*, d'origen toponímic.
- 1843-1846: 202 entrades amb «prenom + cognom» i l'addició de *mayor*, 3 casos —*menor*, en cap cas—; *pobil*, 2; «de + prenom», 25 (12%); segon cognom, 55 (27%), i amb l'afegit del malnom mitjançant l'abreviatura *à*, 2: *Ral* i *Animeta*.
- 1878-1891: 85 entrades, només amb el primer cognom 14 casos; «de + prenom», 7; amb l'afegit del malnom, 1; amb el segon cognom, 71

(83%), i encara dos casos d'allò més redundants amb «segon cognom + de + prenom».

- Cens electoral imprés de 1895: 152 entrades on el segon cognom ja s'ha generalitzat, però encara hi trobem cinc casos amb «segon cognom + de + prenom». ⁷

4. ESTUDI DEL MATERIAL ONOMÀSTIC LEGAL DEL PADRÓ D'HABITANTS DE 1945 (AHMAA)

Cal ressaltar que l'augment demogràfic de la segona meitat del segle XIX es féu sobre una base preferentment endogàmica conseqüència de l'aïllament del poble (una vall a 12 km de la ciutat de Sogorb comunicada per camins de ferradura); sobre la influència dels drets senyorials, que primaven la necessitat de no desfer-se de mà d'obra del senyoriu, i dels conflictes territorials generats per la divisió del terme de la Vall d'Almonesir entre els dos municipis nous, la Vall i l'Algímia, que duraran fins a 1889, amb la intervenció del patrici Ciril Amorós. En conseqüència, ens trobem amb un sistema de cognoms molt atomitzat, fins i tot amb la generalització del segon cognom, i un diccionari de prenom molt fidel als models tradicionals. El costum encara vigent és el respecte als prenom paterns, dels avis i, fins i tot, dels padrins —els nostres renebots porten els prenom dels avis, *José Carlos*, o bé del pare i el padrí, *Domingo Manuel*—. En gran manera les homonímies es tractaran de solucionar amb la imposició dels prenom *particulars* o *singulars* —emprem la terminologia usada per Paco Bellés (2007: 21)—, tot evitant-ne l'adjectiu *rars*. La malnonímia, amb el sentit recte del terme, existia, ja que recollim almenys una seixantena de malnoms documentats al segle XVIII i, principalment, al segle XIX; d'aquests, més de la meitat han caigut en oblit. Però, certament, la utilització de material onomàstic legal per a la confecció de sobrenoms semblava més viable en un lloc on l'endogàmia fa que tots siguin parents i on hi havia un cert rebuig al malnom, com ha estat dit.

7. Elaborat a partir del llistat dels cens electoral de 1895 (AHDCEP).

- a) Vicente Blay «Ramón Blay Fornás de Vicente»
«Vicente Blay Fornás de Vicente»
- b) Ramón Blay «Vicente Blay Fornás de Ramón»
«Manuel Blay Fornás de Ramón»
- c) Manuel Blay «Manuel Blay Fornás de Manuel»

4.1. Cognoms

Troben un total de 79 cognoms diferents amb un índex de l'11,24%, és a dir, per cada cognom tenim 11 portadors i, si a aquest fet afegim que els 14 primers cognoms sumen 734 portadors, el 82,8% del recull, ens trobem davant d'una atomització que implica una repetició de portadors amb els mateixos cognoms sense pertànyer a la mateixa família actual.

Els cognoms més nombrosos són *Pérez*, 98 (11%); *Granell*, 86 (9,6%); *Blay*, 77 (8,4%); *Gimeno*, 77; *Calvo*, 76; *Martín*, 60; *Balaguer*, 43; *Navarro*, 40; *García*, 38; *Osuna*, 34 (3,8%); *López*, 31; *Gil*, 30; *Ricolfe*, 27, i *Silvestre*, 17. Amb més diferència de portadors trobem *Torres*, 10; *Cruzans*, 8; *Cases*, 7; *Gascón*, 7; *Martínez*, 7; *Esparza*, 6; *Orenga*, 5; *Terrén*, 5; *Ramos*, 5; *Moliner*, 4; *Royo*, 4; *Sebastián*, 4, i *Pertegaz*, 3.

Dels més nombrosos només han estat emprats per a la sobrenomnació *Blay*, amb la variació *de Blay*; *Calvo*, en una portadora de segon cognom; *Balaguer*, per a l'ama d'un café; *García*, en la masculinització *Garcío*, i *Osuna*, en la variant *Onsuna*.

En canvi, han estat productius a partir de deu o menys portadors: *Torres*, *Cases*, *Gascón*, *Esparza*, *Orenga*, *Terrén*, *Ramo*, *Moliner* —amb l'afegitó de la vocal final o— i *Royo*. Amb menys de tres portadors: *Broseta*, *Castillo*, *Máñez*, *Moya*, *Nebot* i *Portolés*.

També cal fer menció dels segons cognoms *Adán* i *Capilla*.

4.2. Prenoms

De bon començament ens cal fer una diferenciació clara entre la caracterització corresponent als homes de la de les dones. Per als homes, trobem 64 prenoms diferents que, respecte dels 454 homes empadronats, fan un índex del 7,09%; en canvi, per a les dones trobem 101 prenoms diferents que representen, respecte de les 434 dones, un índex del 4,29%. Per aquesta raó els 15 primers prenoms masculins sumen 356 portadors (78,4%), en canvi, el mateix nombre de dones sumen 258 (59,4%). Queda clar, per tant, la major varietat entre els prenoms femenins i la seua disponibilitat en la formació de sobrenoms, que es veu reflectit en la quantitat

de prenoms i el seu origen: 54 provinents de dones davant dels 41 provinents d'homes.

L'atomització entre els prenoms dels homes es veu trencada per la varietat i la quantitat de variants hipocorístiques dels prenoms més nombrosos (vegeu més avall § 5.1.3, tant per als homes com per a les dones): *Manuel*, 75 (16,5%); *José*, 73; *Vicente*, 45; *Miguel*, 29; *Joaquín*, 28; *Francisco*, 26; *Antonio*, 17; *Rafael*, 17; *Domingo*, 12; *Gonzalo*, 12; *Juan*, 10; *Ramón*, 9; *Serafín*, 9, i *Emilio* i *Julio*, 7.

Per a les dones, *María*, 62; *Carmen*, 32; *Vicenta*, 31; *Amparo*, 28; *Pilar*, 27; *Rosa*, 17; *Josefina*, 12; *Manuela*, 10; *María Rosa*, 9; *Isabel* i *Julia*, 8, i *Angelina* i *Encarnación*, 7.

5. ELS GRUPS SEMÀNTICS ATENENT LLUR MOTIVACIÓ⁸

5.1. Sobrenoms procedents de prenoms i cognoms

5.1.1. Prenoms

Manuel de *Adela*; Antonio *Adelaida* i Manuel de *Adelaida*; *Rosica Agustín*; Antonio *Alfonso*; María *Almerinda*; Pilar de *Andrea*; Gonzalo *Angelina* i Manuelico *Angelina*; *Angelino* (masculinització); Pepe de *Antonia*; Amparo *la de Antonio*; Amparo *Asunción*; Gonzalo *Avelina*; Santiago *Avelino*; Ramón de *Basilio*; Paco *Bernardina*; Asunción de *Blas*; *las Bonifacias*; *de Bruno*; Domingo *Cándido*; Juan de *Carlos*, *los Carlos* (1846); Miguel de *Carolina*; Paco *Catalina*; Amparo *la de Conrado*; Rafael de *Consolación*; María *Damaso* (canvi accentual); *el Sordo Dominio*; *Donís*, [Teresa] *la Donisa*; Paquito de *doña Rosa*; Joaquín de *Eliseo* i José de *Eliseo*; Manuel de *Elvira* i Vicente *Elvira*; Miguel de *Emiliano*; Paquito *Eugenia*; Joaquín de *Felicia* i Manuel de *Felicia*; *las Felicianas*; Vicente *Feliciano*; María *Fermín*; Pepe *Fermina*; *el Tío Miguel de Generosa* i Vicente *Generosa*; Jose de *Gil* (1846) i Emilio *la Gila* (feminització); Paco *Gonzalo*; Amparo *Heliadora*; José *Inés* i Manuel de *Inés*; Manolo *Isolina*; *el Tío Ramón de Jaime* i Ricardo *Jaim*; *el Tío Quico Jenaro*; Miguel de *Josefa*; Vicenta de *Juan José*; Paco *Julio*; José de *Laura* i Manuel de *Laura*; Serafín de *Leandro*; Manuel de *Lucía* i Paco *Lucía*;

8. Emilio Gimeno (2008: 97-98 i 99-100) dedica dos capítols del seu llibre de memòries tant a la festa dels Innocents, on es feia la lectura dels redolins càustics sobre els succeïts de l'any, com a *los Pasos*, representacions escèniques improvisades de caràcter còmic i popular. Ambdós actes tingueren vigència fins a l'arribada de la Dictadura de Primo de Rivera.

José de *Lucinda* i Manuel de *Lucinda*; Domingo *Magalena* (síncope), Manuel de *Magalena* i Paco *Magalena*; Manuel *el Maleno* (síncope), Joaquín *el Maleno*, *los Malenos*; Angelina *Marco* i *el Tío Pepe Marco*; Miguel de *Mariana*; Carmen *la de Martín*; *los Martines*; de *Matías* (1843); Miguel de *Matilda*; Manuel de *Melchor*, Paco *Melchor* i Isabel *la Melchora* (feminització); Vicente *Mercedes*; Manuel de *Milagro* i Rafael de *Milagro*; Manuel de *Modesta* i Pepe *Modesta*; Manuel de *Modesto*; Manuel de *Nieves*; Encarnación de *Pedro* i Miguel de *Pedro*; *Pepe Petra*; Antonio *Presedes* (canvi accentual) i José *Presedes*; Manuel de *Presentación*; Manuel de *Primitiva*; *la Ramunda* (feminització/monoftongació) i José *el Ramundo*; Emilio *Rita*, Juan de *Rita*, Julia de *Rita* i Julio de *Rita*; Emilio *Rogelia*; Gonzalo *Rosalea*, Miguel de *Rosalea* (1843), *los Rosalea*; *el Tío Pepe Rosalía* i Ismael de *Rosalía*; José *Rosario*; Manuel *del Roso* (masculinització); Ángel de *Rutilo* (canvi accentual), Serafín de *Rutilo* i María de *Rutilo*; Miguel de *Sacramento*; Pilar de *Sandalio*; Manuel *Sebastián*, Vicente *Sebastián*, *los Sebastianes*; Antonio *Serafina*; *Curro Serafina* (1889), Miguel de *Serafina* i Rafael de *Serafina*; José *Severina* (1951) i Vicente *Severina*; María *Silvina* (feminització) i Paco *Silvino*; Gonzalo *Silvina*; *Amparico Teodora* i Domingo *Teodora*; María *Tomás*; Juan de *Tomasa*; *las Úrsulas*; Rafael de *Valentín*; Manuel de *Valentina*; *la Valera* (feminització; 1846); Ramón de *Venancio*; Ramón de *Vicente*, i Joaquín de *Vitorina* i Vicente *Vitorina*.

5.1.2. Cognoms

Cal remarcar el comportament anàleg al dels prenomns pel que fa a l'adjunció de la preposició *de*, que solament es manté si el prenom acaba en consonant: Miguel de *Blay* o Manuel de *Adán*.

Manuel de *Adán* i *la Tía Dana* (feminització); Fermín de *Alegría*; *los Alejandres*; *el Tío Vicente Balaguer* i María *Balaguer*; *el Barres*; *el Tío Miguel de Blay*; Paco *Broseta*; Vicenta *Calvo*; *el Capilla* i María *Capilla*; Vicente *Castillo*; *el Chanero* (Francisco Rodríguez Genero, 1843), Miguel *el Chanero*, *los Chaneros*; Eliseo *Gascón*; Miguel *Eltoro*; Fermín de *Esparsa*, *el Tío Esparsica* i Francisco *Esparsa*; *el Royo Garcío* (masculinització); *la Tía Mañes*, *la Tía Vicenta Mañes* i Magdalena *Mañes*; *la Tía Molinera* (feminització) i *el Tío José el Molinero* (Moli-

ner); *el Tío Pepe Moya* i Faustino *Moya*; *el Navarro* i Manuel *el Navarro*; *el Tío Nebot*; Manuel de *Onsuna*, Vicente *Onsuna*, *los Onsunas*; *el Tío Orenga* i Manuel de *Orenga*; Antonio *Portolés*; *el Tío Ramo* (1846); *el Tío Ribas*; Ángeles de *Tello*; Manuel *Terrén* i Miguel de *Terrén*; Consuelo *la del Torres*, Domingo *el del Torres*, *el Torres*, Julio *del Torres*, i *el Royo Pavías*.

5.1.3. Hipocorístics:

Amparo: *Amparico Teodora* i *Amparín la de Don Paco*.

Concepción: *Concha la Parlaora* i *las Conchitas*.

Dolores: *Lolita el Botiguero*.

Heliadora: *de Dora*.

Joaquina: Domingo *Joaquineta* i Emilio *Joaquineta*.

Josefa: Miguel de *Pepa* i Ramón de *Pepeta*.

Juana: *la Tía Juanita*.

Natividad: *Nati la del Correo*, *Nati la Pescadera* i *Nati la Carnicera*.

Petra: José *Perica* i Vicente *Perica*.

Rosa: *Rosica Agustín*.

Domingo: *el Tío Mingo* i *Minguet*.

Francisco: *Paco Bernardina*, *Paco Broseta*, *Amparín la de Don Paco*, *Paco el del Cine*, *Paco Gonzalo*, *Paco Julio*, *Paco Lucía*, *Paco Maestro*, *Paco Magalena*, *Paco el Baile*, *Paco el Carpintero*, *Paco Silvino*, *Paco el Templau Paquito de Doña Rosa*, *Paquito Eugenia*, *Paquito de la Maestra*, *el Tío Quico el del Cine*, *el Tío Quico Jenaro*, *el Tío Quico Matetano* i Juan de *Quico*.

Gonzalo: *Gonzalico*.

Ignacio: *el Tío Nacio*.

Inocencio: *Inito*.

Isidro: *el Sidro*, Serafín *el de Sidro*, *los Sidros*.

Javier: *el Javielo* i Pilar de *Javielo*.

José: *Pepe Fermina*, *el Tío Pepe Marco*, *el Tío Pepe Moya*, *Pepe Batán*, *Pepe Cárrica*, *Pepe el Cartero*, *Pepe Petra*, *el Agüelo Pepe*, *el Tío Pepe Rosalía*, *el Tío Pepe la Sorda*, *Pepe el Sordo*, *Pepín el del Auto* (o *el del Coche*) i *Josecico la Mestra*.

Joaquín: *Joaquinico las Eras*, *el Tío Joaquín del Quin*, *Quinito*, *Quimet*, *el Chin*, Manuel de *Chin*, Miguel de *Chin*, *los Chines*, Manuel *Chinico*, *Chimo el Guarda*, *Chimo el Nano* i *Chimico*.

Juan: *Juanito*.

Leopoldo: Angelina *Poldo*, *el Tío Poldo*, José *Poldo*, Vicente *Poldo*, *los Poldos*.

Manuel: *Manuelico Angelina, Manuelico el Obrero, Don Manolo el Notario, Manolo Isolina, Manolo el Maquinista, i Manolo el Peluquero, Nel del Herrero i el Nelo (el Herrero).*

Mariano: *Marianet.*

Miguel: Domingo *Miguelón* i José *Micalet*.

Pascual: *Pascualico.*

5.1.4. Fenòmens

Alguns dels fenòmens lingüístics que trobem són:

- Masculinitzacions: *Angelino, Manuel del Roso, los Malenos, el Royo, Garcío.*
- Feminitzacions: Teresa *la Donisa*, Emilio *la Gila*, Isabel *la Melchora*, María *Silvina, la Valera, la Dana* (provinent d'*Adán*).
- Canvis accentuals de proparoxítona a paroxítona: María *Damasa* (Dámaso); Antonio *Presedes* (Práxedes, com a prenom de dona en aquest cas), i Ángel de *Rutilo* (Rútilo).
- Síncopes: *Magalena, Malena, i los Malenos.*
- Afèresis: *Dora, Nacio, Sidro, Quin, Chin, Quico, Pepe, Mingo i Poldo.*
- Vocal o àtona final: *Javielo, Nelo, Manolo i Chimo.*

5.1.5. Projectió històrica d'alguns dels prenom o cognoms

Una gran majoria dels prenom provenen de la segona meitat del segle XIX —Manuel de *Adelaida* o Antonio *Adelaida* tenen l'origen en el prenom *Adelaida*, que es documenta en una persona nascuda el 1872, i els d'*Almerinda* i *Rutilo*, que conformaren un matrimoni, ambdós nascuts en el darrer decenni del segle XIX—; uns pocs tenen un origen molt recent —Paco Bernardina deu el sobrenom al prenom de la seua mare, nascuda als anys vint del segle XX—, però encara hi ha un bon grapat l'origen dels quals pot remuntar-se, fins i tot, al segle XVIII.

A este efecte hem elaborat una base de dades que inclou el buidatge de més de seixanta documents conservats tant en l'AHMAA com en l'ARV, referits a l'antiga Vall d'Almonesir; tres censos electorals, en concret els dels anys 1895 (només conté homes i, a més a més, que superaren una renda, però n'és el més antic conservat), 1925 (amb tots els homes), i 1934 (el més complet, amb homes i dones majors de 21

anys), tots tres publicats en el *Butlletí Oficial de la Província de Castelló de la Plana* i consultats en l'AHDCP, i, a més, el padró d'habitants de 1945 conservat en l'AHMAA. Aquesta base ja conté prop de 3.400 entrades, i encara no hem acabat la nostra prospecció arxivística.

Només passarem a detallar les atestacions de les quals estem més segurs:

1. Manuel d'Adán i la Tía Dana. Els portadors com a primer cognom estan documentats en sengles plets de 1815, *Javier Adán*, i 1843, *Manuel Adán*; ja com a segon cognom tenim *Manuel Calvo Adán* en 1872, i un segon *Manuel Calvo Adán*, 73 anys després, en 1945; el sobrenom *la Dana* —i també Manuel d'*Adán*— ja correspon a una persona que no és portadora del cognom.

2. Rosica Agustín. Rosa Ricolfe Gimeno (1905), filla de Rosa Gimeno Gimeno (1883), neboda d'Agustín Gimeno Gimeno (1866), i encara podem anar rastrejant els Agustins de documents referits als anys 1843 (Agustín Gimeno), 1815 (Agustín Ximeno), 1807 (Agustín Ximeno de Vicente) i detenir-nos el 1768: «Agustín Ximeno de Joseph, mancebo».

3. Juan de Carlos. El darrer portador d'aquest prenom fou Carlos Calvo Granell, per bé que el seu nét encara el porta junt amb el de l'avi patern, *José Carlos*. Aquesta nissaga dels Carlos Granell la documentem des de 1700 ençà (concretament 1700, 1730, 1843 i 1891) i ha donat molt de joc en la toponímia, *collado de los Carlos, ceja de los Carlos* (1846) i *fuentes de Carlos*, en la vessant nord de *la Rápita*, davallant cap a *Jinquer*, on tradicionalment han posseït terres. Val a dir que el malnom *Formiche* entrà a començament del segle XIX, parell al cognom Clemente; la mare de Carlos Calvo Granell (1910) fou Carmen Granell Clemente, *la Tía Carmen la de Formiche*, la darrera posseïdora del cognom —cognom que donà nom al *barranco de la Clementa*, que té la capçalera al terme de la Vall i desaigua a la *rambla de la Rodana*, ja en terme de l'Algímia—.

4. María Barres Fuertes (1853), provinent d'Eslida, va maridar-se a l'Algímia. Els seus tres fills, José, María i Trinidad Gimeno Barres, nascuts en l'últim quart del segle XIX, encara mantenien el cognom matern, però el sobre-

nom (el) *Barres* ja havia estat creat, cosa ben natural perquè el primer cognom del marit, José Gimeno, ocupava el tercer lloc pel nombre de portadors (8,4%). El sobrenom donà nom a un corral de ramat situat en la ratlla dels termes de l'Alcúdia de Veo i l'Algímia, el *Corral de Barres*, documentat el 1889.

5. Asunción de *Blas*. Tot i registrar el prenom Blas en documents referits als anys 1700 i 1843, no estem segurs que continue en la persona de Blas Granell Granell (1862). Des d'aquest Blas passà tant a la seua filla Asunción (1908) com a la néta Asunción Gil Granell.

6. També *las Bonifacias*, germanes nascudes als anys vint del segle xx, deuen el sobrenom al prenom —únic en la base de dades— de llur avi, Bonifacio Gil Gimeno nascut el 1868.

7. Vicenta *Calvo* i el seu germà Joaquín Osuna Blay ja no conserven el cognom de la seua àvia, nascuda a mitjan segle xix, però el mantenen com a sobrenom i, el que més ens crida l'atenció, precisament en un context on el cognom que ocupa el cinqué lloc amb 76 portadors el 1945 i un percentatge prop del 8% no sembla servir per a desfer homonímies: només s'explica perquè es tractava d'individualitzar aquesta branca dels *Osuna* amb vuit germans a les acaballes del segle xix.

8. María Granell Capilla (1897), filla de María Capilla Soriano, va maridar-se amb Silvino Ricolfe i tingueren una sola filla, María Ricolfe Granell, que rebé els sobrenoms de María *Capilla* i també el de María *Silvino*.

9. Manuel Granell Granell, *Donís*, tal com apareix al cens electoral de 1925, nascut el 1875, i Teresa *la Donisa*, nascuda a començaments del segle xx, són dos sobrenoms dels quals no tenim una constància certa que siguin descendents de l'únic portador del prenom *Dionisio* que apareix en un plet de 1741: «alinda con tierras de Dionisio Pertegaz».

10. Emilio *la Gila*, cònjuge de *Rosica Agustín*, del llinatge Granell té els seus antecedents en Gil Granell, documentat en 1815, i, ben segur, pare de José Granell de Gil, aparegut en un ajuntament de 1846.

11. Hilario Navarro apareix representant més d'un individu del seu llinatge en sengles documents dels anys

1843, 1878 i 1891. A través dels censos sabem que Hilario Navarro Calvo va nàixer el 1836; el seu fill Hilario Navarro Escrig, el 1869; el seu descendent Hilario Navarro Pérez, el 1902, i, finalment, el darrer Hilario Navarro, *el Carnicero*, que faltà a principis del segle xxi.

12. Ricardo *Jaime*, de cognom López, és el darrer representant d'una saga de *Jaimés* l'antecedent documentat més antic de la qual és «Jayme López», aparegut en un document de 1783, que ben probablement és el mateix que apareix en 1815. Repassant la toponímia trobem el *puntalico del Tío Ramón de Jayme* en 1843 i *l'Ombria de Jayme* en 1846; posteriorment, trobem de bell nou a un Jaime López Blay nascut el 1863. Aquesta família sovinteja aquest sobrenom amb el *dels Mendolos* —*el Mendolo*, María *Mendolas* o *el Tío Mendolico*—, *Cabeza Larga* i *Tramuzo*.

13. De vegades se'ns presenten sobrenoms deguts a prenom que, tot i que els portadors ens asseguren que existeixen, no trobem documentats.

De Manuel de *Melchor* o d'Isabel i Rosalía *la Melchora*, tots tres germans, fills de Manuel Calvo Gimeno (1884) i cosins de Paco *Melchor*, fill de Miguel Calvo Gimeno, germà de l'anterior, i així mateix fills de l'avi Manuel Calvo, nascut a mitjan segle xix, no tenim constància documental del sobrenom perquè no hi ha cap algimà amb aquest prenom Melchor.

De manera semblant tenim el cas de Ramón de *Venancio*, també fill de Ramón, nascut en 1905. No tenim constància documental del prenom tret de Venancio Ibáñez, que fou agutzil del poble, veí de la Vall als anys trenta del segle xix, però no hi trobem la connexió acarant els cognoms.

Per al *Tío Marianet*, de nom actual Manuel Gil, només tenim un antecedent documentat en la persona de Mariano Pérez que apareix en documents referits als anys 1768, 1807 i 1815 sense poder assegurar-ne la connexió pertinent. També hi comptem amb la projecció toponímica: *Collado Marianet* (1843).

14. *El Tío Nacio* compta amb els seus avantpassats Ignacio García Silvestre nascut el 1856 i el pare d'aquest, Ignacio García, aparegut en un document de 1846. També

hi comptem amb un, o més d'un ascendent, Ignacio Silvestre trobat en documents de 1753, 1761, 1778 i 1897. *El Javielo* i Pilar de *Javielo* és un sobrenom ben curiós, amb el canvi de consonants líquides. Aquest fenomen també el documentem en la toponímia més acostada: al segle XVIII igual trobem *Viver* com *Vivel*, de vegades en un mateix expedient; tanmateix, en cartes dirigides des de la Batllia d'Onda es pot llegir *Vall d'Almonacil*. I tanmateix, per l'aparició de la vocal àtona –o predominant en la formació d'hipocorístics: *Chimo*, *Quino*, *Nelo* o *Quico*, per a citar-ne alguns exemples.

De bon començament, no tenim cap *Javier* de l'època contemporània, per tant, ens hem d'endinsar en la documentació del segle XVIII, on apareixen els diversos portadors del prenom —mantenim la grafia original—:

- *Xauier Luna* (1719); *Xauier Luna, mayor* (1731); *Xabier Luna, mayordomo* (1747); *Xavier Luna, mayordomo* (1753); *Xabier Luna, mayordomo* (1753, 1754) i síndic procurador (1750), i també un dels descendents: *Vicente Luna de Xabiel, mancebo* (1768).
- *Xabiel García de Xabiel, mancebo* ja hi apareix documentat en 1768, i sense el determinatiu, *Xabiel García*, en 1798.
- *Xabiel Martín de Salvador, mancebo*, en 1768.
- *Xavier Calbo* en 1798 i amb la grafia innovadora, *Javier Calbo, mayor* en 1815. I els seus descendents *Manuel Calbo de Xavier* (1815) i *Miguel Calbo de Javier* (1843).
- *Juan Ximeno de Xabiel, mancebo* (1768).
- *Javier Adán* (1786) i *Xavier Adán* (1815), amb grafies creuades pel que fa a la innovació ortogràfica.

En la toponímia també ha deixat una empremta en l'anomenat *collau del Javielo*, al capdamunt del corral de Navarro que forma un ampli replà de margues argiloses on l'aigua de la pluja es conserva i, fins i tot, servia per a abeurar el ramat. Aquest bassal rep el nom de *Pozo del Javielo*.

Probablement no és gratuïta aquesta densitat del prenom sobtadament tallada si la relacionem amb l'expulsió dels jesuïtes durant el regnat de Carles III, els quals tenien molta influència a la ciutat de Sogorb.

Encara més, dins de l'esfera dels prenom relacionats amb la Companyia de Jesús fem menció a *Antimo*, prenom ben particular, però no estrany per als algimians: a la seu de Sogorb es guardava una relíquia del bisbe i màrtir sant Antimo, i el 1741 tenim constància documental que el presbiterià Dr. Antimo Silvestre era, a més de fill del poble, vicari de l'església parroquial de l'Algímia. L'ascendent de l'actual *Antimo*, que encara és un *mozo* ('cèlibe' en la parla local), fou *Antimo* López Pertegaz, nascut el 1859.

15. Els Poldo tenen el seu origen, com a mínim, en la figura de Leopoldo Blay, documentat en 1843, que continua amb Leopoldo Blay Granell, nascut el 1849, i progenitor de Leopoldo Blay Osuna, nascut el 1881.

16. Los Sidros tenen el seu antecedent en un únic portador del prenom *Isidro* que apareix document en plets de 1815 i 1843, *Ysidro Ricolfe*. No tenim documentació ni els seus portadors tenen constància de cap altre avantpassat amb aquest prenom. Com a nota curiosa, farts de ser portadors d'aquest sobrenom, l'últim plançó de la família porta el prenom *Isidro*.

17. Los Chaneros. En elaborar la base de dades ens va sobtar l'aparició de *Francisco Rodríguez Genero* en un llistat de propietaris amb major renda de 1846. El cognom *Rodríguez* té vitalitat al poble veí de la Vall, però és molt mins a l'Algímia —set persones al segle XIX i quatre al padró de 1945— i hauria donat un cert joc de no haver estat el segon cognom Genero. Tal volta ha sofert per part de l'escrivà un intent de castellanització amb l'afegitó de la vocal àtona final. La fonètica actual del sobrenom assenyalava l'articulació d'una africada inicial com fa l'apitxat i l'obertura de la vocal en el context d'una nasal, ben comuna a la pronúncia col·loquial de tot arreu, de la qual no queda exclòs el parlar xurro: *antender*, *harnos* de *hacer*, *ancia*, i ja al segle XVI en el domini del català, *janer* enlloc de *giner/chiner*. També en el context de la essa implosiva: *ascuela* i *asparteña*, com les aplega Barberá (1962: 245).

5.2. Situació familiar

Gonzalo *Bezón*, Rafael de *Bezón*, *los Bezones* «be-sons»; Antonio *el Borde*, Francisco *el Borde* (1843), Ma-

nuel *del Borde*, Salvador *el Borde*, *los Bordes*; *el Chendre*; *el Mosú* «monsieur» perquè tenia tres filles; *el Pobil* (1714/1730/1843/1846), *el Tío Pobila*, *los Pobilas* (1889); *Rullica*, i *Joaquinico las Eras*, el diminutiu indica que són cèl·lules, *mozos*.

5.3. Situació social

El Ral (1843), *el Rel*, *el Relico*: la moneda com a símbol de riquesa.

5.4. Ètnies

El Tío Payo.

5.5. Característiques físiques

Dimensions del cos:

- Petitesa: *el Alcalecico*; *Carpanta*; *la Céntima*, *la Centimica*, *el Céntimo* i *el Tío José el Céntimo*; *el Chaparro* (de Gaibiel); *el Chatico*; *el Tío Chichacha*; *el Nano*; Manuel *Chinico* dels *Chin*; *el Chulín*; *el Confit* i *la Confita*; *el Tío Esparsica*; *el Agüelo Güit(e)*; *Josecico la Mestra*; *el Tío Mendolico*; *el Tío Miñonico*; *el Tío Papiroyo*; *el Pequeño de Navajas*; *el Ralico*; *Rosica Agustín*; *Rullica*, i *las Chiquicas*.
- Constitució i corpulència: *Braciles*; *el Mazarrón*; *Cantarica* i Manuel *Cantaricas*; *el Tío Cazuelo* (masculinització); (Vicente) *el Cestón*; *la Cuadrá*; *el Cuadrau*; *el Jarra*; Carmen *la del Pichón*, *el Pichón*, *la Pichona* (feminització), i *el Tronco*.
- Magres: *Abadejo*; *el Chato el Seco*; *el Seco*, Ricardo *el Seco*, Vicente *el Seco*, i *Millán Astray*.
- La pell: *el Blanco de la Tarranglera*; *el Tío Blanquillo* (1843), Hilario *el Blanquillo* i Manuel *el Blanquillo*; Manuel de *Fálido*; *el Royo Garcío*; *el Royo Castenó*; *el Royo* (1843) i *el Tío Royo*; Joaquín *del Royo* (1886/1891); *el Tío Roch*; Carmen *la Morena*; *el Negro*, i *el Tío Sombra*.
- El cabell: *el Ros* (començaments del segle XX); *la Rubia la de la Peca*; *la Rubia*; *las Rubias*; Miguel de *Rulla* (1951), *el Tío Rulla* (1843), *el Tío Juan*

de la Rulla (1843), *el Tío Pepe Rulla*, José *la Rulla* i *Rullica*; *el Rullo*; *Patita*, i *las de los Arbellajes*.

- El cap i les seues parts. Cap: *Cabnera* i *Cabeza Larga*; *el Tío Vicente Melona*, la *Tía Carmen la de Melona*, Rafael de *Melona* i Vicente *Melona*; María *Mendolas*, *el Tío Mendolico*, *el Mendolo*, José *Mendolo* i Vicente *Mendolo*, i *Tramuzo*. Nas: *Bigote*; *el Chatico*, i *el Chato el Seco*. Dents: *las Ratas*. Cara: *la Tía María la Chilena* i Antonio *el Chileno*, que havia estat lluitador de boxa i, tot i ser asturià, tenia les faccions característiques del indígenes sud-americans i que junt amb la seua dona, María la Chilena, fou el darrer venedor de llepolies al cine Espadán (1950-1977), que encara es manté en peu; *el Ratau*; Maricarmen *la de la Peca* i *la Rubia la de la Peca*; *Cara Apiazá*, i *el Demonio*.
- El tronc i les extremitats. Esquena: *el Cheperut*. Mans: Antonio *Manecicas* i *Mánnix*. Cul: *Cule-racha* i *Culicorrata*. Comes: *Garricas de Catre* i *las Garrosas*, *el Garroso* i Isabel de *Garroso*.
  - Invalideses. Vista: *el Ciego*. Oïda: *el Sordo Domingo*; *el Sordo* (1843); *el Tío Pepe la Sorda*, i José *el Sordo*, Miguel *el Sordo* i Pepe *el Sordo*. Parla: José *las Mudás*. Mans: *el Curro Serafina* (1889); *el Tío Curro*, i Inocencio *el del Garfio*.
  - Caminar: *Tumbabarcos*.
  - Costums d'indumentària: *los Mitros* (de Matet), pel fet de ser els darrers dels pobles de la rodalia que portaren mocador al cap en forma de mitra, i *el Pony Express*.

5.6. Singularitats del caràcter

- Presumits: *Paco el Templau*. Pinxos: *la Tía María la Chula*, *el Chulín* i *el Chulo*; Emilio *el Chulo*; Joaquín *del Chulo*, i Vicente *el Chulo*. Pobres: *el Sardino* (masculinització), *los Sardinós*, a causa de la poca varietat dels companatges.
- Beneïtons: *Tordencha*; *el Tururo* i *el Tío Tururo*. Bruts: *Cristalina*, amb sentit irònic, i *la Tía Pastrana*.

- Xerraires: *Concha la Parlaora*, i Remedios *la Parlaora*. Geniüts: *Tejero*, i *el Demonio*.
- Aduladors: *el Amiguet*. Retraguts: *el Congre*.
- Nomarrots o gentilicis col·lectius: *Lobos* (Aín), *Gatos* (l'Algímia), *Ranas* (la Vall) i *Tordos* (l'Alcúdia).

5.7. Els oficis

- Institucionals (alguns d'aquests encara ens porten l'aire de l'antic règim): *el Alcaldecico*; *el Alguacil*; *el del Ayuntamiento* (1843); *el Tío Manuel del Ayuntamiento*; *el Tío Manuel el Pregonero*; *Paco el Baile*, administrador de les rendes senyoriales; Carmen *la del Juez*; *el Sereno* (de Matet), vigilava per les nits el poble, cantava les hores i l'oratge i, fins i tot, despertava els veïns a una hora convinguda segons les pedres deixades a l'ampit de la finestra; *el Miñón*, antic cos de voluntaris realistes enfrontats als carlins, però el cos de *Miñones* ja havia estat creat al segle XVIII; Manuel *el Cartero*, Pepe *el Cartero*, *los Carteros*, l'avi dels quals era l'encarregat de la *valija* amb la correspondència, el seu pare, però, ja es convertí en l'*ordinario*, una mena de transportista regular, principalment cap a València (mercat d'Abastos) i Castelló, i fins i tot dels ramats de l'Aragó; *el Tío Policia*; *Felis el Correo*, el funcionari de Correus i *Nati la del Correo*, i *el Tío Chimo el Guarda*, el darrer policia rural: gran coneixedor del terme i informant nostre.
- Regalies comunals perquè eren arrendades, entre un o quatre anys, pel *Lugar*: *el Boticario* i don Gonzalo *el Farmacéutico*; *la Tía Boticaria*, la seua dona; *el Tío Cabrero*, o per metonímia *Juan de las Cabras*, es tracta de la dula, on cada veí soltava les seues cabres perquè pasturaren conjuntament; Angelina *la Carnicera* i Hilario *el Carnicero*; Isabel *la Hornera*, *la Palera* i Mariana *la Palera*, que s'encarregaven de coure el pa dels veïns a canvi d'un bolic de pasta, *la Poya*; Adela *el Panadero* i Rafael *el Panadero*; José *el Panadero*; *el Pesador*, encara al segle XIX s'arrendaven les peses

i mesures i es cobrava un poc per pesada; Pilar *la Mesonera*, *las Mesoneras*, el mesó era una de les regalies del comú de veïns, o *del lugar*; *el Posadero* (1846); Martín *el de la Posada*; Paquito *de la Maestra*; Paco *Maestro*; José *la Mestra* i Manuel *de la Mestra*, i Manuel *del Mestro*.

- Sector primari: Manuel *el Borreguero*; *el Pastor* (1843), i *la Pastora* (1889).
- Sector secundari: *el Tío Bastero*, José *el Bastero* i Salvador *el Bastero*, feia sàrries i coves per al transport amb cavalleries; *el Tío Paco el Carpintero*; Joaquín de *Colchero*; *el Tío Manuel el Herrero*, *Nel del Herrero* i *Nelo el Herrero*; Manuel *el Horquero*, *los Horqueros*, fabricant de forques, mànecs i forcats de lledoner; *Manuelico el Obrero*; Antonio de *la Obrera* i *la Tía Dolores la Obrera* (feminització); *el Tío Manuel el Obrero*; *el Sastre* (1741); *Pepe el Tintorero*; *las Zapateras*, José *el Zapatero* i *los Zapateros*. Metonímia: Carmen de *Batán*, *el Tío Pepe Batán* i Rafael de *Batán*; *Gil de la Batana* (feminització): el batà era el molí hidràulic per a fer paper a partir de roba; a l'Algímia funcionà fins ben avançat el segle XX el molí fariner, però queden traces de dos molins més, avui en ruïna total: *el molino de las Buscasetas* i el que degué existir en una de les bassetes del *barranco del Cañar*; *el Confit*, *la Confita*, a començaments del segle XX el cens electoral de 1934 registra la presència d'un *confitero*; *Peladilla*, la mateixa persona que *la Confita*; Emilio *el Horno* i José *del Horno*, forn per a donar forma als mànecs de lledoner.
- Transports: *Manolo el Maquinista*, conduïa una locomotora de vapor; Joaquín *el del Auto*, *Pepín el del Auto*; Joaquín *el del Coche*, *Pepín el del Coche*, es tracta de l'autobús de línia entre l'Algímia i Sogorb —Joaquín fou el conductor des de l'any 1928—; *la Tía Carmela el Carro*, Manuel *del Carro* i Vicente *el Carro*; Joaquín *del Tractor*, i Vicente *del Tractor*.

- Comerç: Angelina *la Carnicera* i Hilario *el Carnicero*, que ja han estat anomenats; Pepe *el Botiguero* i Lolica *el Botiguero*, els «botigueros» són els venedors ambulants de roba, com ara *el botiguero de Pina*, que solien pernoctar a la posada i, a la seua entrada, exposaven les teles a la venda; José *el Panadero*; Nati *la Pescadera*; *la Pescaora*; per metonímia, *el Tío los Bolsos*, que venia a domicili i, a més de bosses de mà, gestionava els retrats tan característics dels nostres avis fets a carbó; Encarnación *la del Café*; Carmen *la de la Cope*, café de la Cooperativa Sierra de Espadán; Carmen *la de El Corte Inglés*, que regentava una botiga on es podia trobar tot tipus de productes de neteja, vetes i fils, roba interior o vestits; Juan (Pérez) *el de los Muebles*, l'amo d'una botiga de mobles molt cèlebre en la València dels anys cinquanta a causa de la cançoneta: «A mi novio yo le he dicho: que si te quieres casar...»; *el Tío Pirulí* (per metonímia), que era el venedor de llepolies que pujava cada diumenge des de Sogorb a la sessió del cine Espadán; *el Tío Bernabé* era un altre dels venedors de llepolies i s'anomenava així pel paregut amb un veí del poble anomenat Bernabé.
- Serveis i esplai: *el Barbero*; *la Tía Vicenta Barbero*; *el Lucero*, el llumener; Isabel *la Peluquera*; *Manolo el Peluquero*; Ángel *el Pintor* i José *el Pintor*, i *los Pintores*. Metonímia: *el Tío Quico el del Cine* i *Paco el del Cine*; Laura *la de la Piscina*; Amado *el de la Piscina*; Carmen *la de la Piscina*; *la Tía María la del Teléfono*, encarregada de la centraleta manual del telèfon, i *don Manolo el Notario*.

5.8. Dedicacions constants no professionals

- Església: Vicenta *el Capellán*; José *el Sacristán*, i Miguel *el Sacristán*.
- Ball: *el Jotera*, José *Jotera*, Domingo *Jotera* i *los Jotera*, i *el Jotero* (1843/1846).
- Caça: *el Tío Buscareta*, molt afeccionat a caçar pardalets amb vesc i espart, *espartonar*, i *el Tío*

Zurronera, en veure una peça de caça feia la menció de tirar-li i exclamava: «¡Esa ya es zurronera!»

- Toreig: *Paco el Embolador*; *Paco el Secuestrador de Toros Embolaus*; *Manili*, i *Mánnix*.
- Fumar: Vicente *Pipa*.
- Menjar: *Botifarra* i *Morca*; *el Tío Danone*; *Higas Negras*, Salvador *Higas Negras*, i *Azarolla*, Antonio *Azarollas*.
- Fets de parla: *Buenos Días*, perquè la feia servir a tort i dret; *el Obispo Royo*, molt interessant aquesta imprecació heretada dels seus avantpassats si, a més a més, es confirmara que realment fa menció a Crisòstom Royo de Castellví (València, 1629), que fou bisbe de Sogorb entre 1680-1691 i, segons una carta conservada a l'AHMAA, donà les ordres pertinents per a l'edificació de l'actual església: anys i anys de sises i fadigues per als paupèrrims repobladors del lloc!; *el Tío Sos*, en enfadar-se proferia «!Me c... en Sos!», i *la Tía Pula*, veu utilitzada per a cridar les gallines que anaven soltes pel carrer.

5.9. Sobrenoms procedents de corònims, topònims i gentilicis

- Corònims: Miguel Martín *el de Arriba* (1872), part alta del poble on es localitza *la calle de Arriba*; Manuel Gil *Barranco* (1846); María *Barranco*, el poble es repenja sobre el vessant d'El Pico Foraña i es forma un reguero o barranquet que travessa pel *Cárcabo*, poca cosa però temut en dies de forta pluja; *el Blanco de la Tarranglera*, la tarranglera és el desaiguador de La Rocha, una de les barriades altes, i també serveix per a donar pas a La Huerta Mayor; Gonzalo *las Eras*, Joaquín de las *Eras* i María las *Eras*; Consuelo *la Plaza* i *el Tío Vicente la Plaza*, la plaça major per antonomàsia, i Amparo de *la Rocha*.
- Topònims: *la Tía Carmen la de Alcudia*; María de *la Alcudia*; *Barracas*, Manuel de *Barracas*, a més dels contactes amb els pastors transhumants, sabem, pels rebuts del mestre racional (ARV, Mestre Racional, núm. 11.570, anys 1699

a 1705), que el vi que abastia la taverna de les Barraques provenia de la Vall d'Almonesir; *Cárrica*, *Pepe Cárrica* i *Paco Cárrica*, tot i que oficialment s'anomena Peñalba, des del segle XVIII, l'antic nom morisc s'ha conservat en la parla; *el Royo Castenó*, l'antic Castellnou i actual Castellnou, i encara hem aplegat la veu *Casteló* a un informant de 82 anys de la Vall; *el Chaparro de Gaibiel*; *Formiche* (1807), *el Tío Miguel de Formiche* i *la Tía Carmen la de Formiche*, poble de Terol que es divideix en dos nuclis, *Formiche Alto* i *Formiche Bajo*; *las Geldo*; *Vicente Matet*; *Juan el de Pavías*; *el Pequeño de Navajas*; *Isabel la de Sagunto*; *Ricardo el de Torralba*; *el Tío Novayor*, es tracta d'un veí del poble que als anys vint emigrà als Estats Units, i que en tornar alçà una casa que deixà sense acabar abans de la guerra —està soterrat al cementeri del poble i a la làpida féu gravar *Novayor [sic]*—; *Amparo de la Vall*; *Álvaro de Vall*; *el Tío Vinarós/oz*, fill del poble que residia a Vinaròs i a l'hivern pujava al poble per matar el cuc de la caça amb cepets.

- Gentilicis: *El Catalán* (1846); *Miguel/Miquel el Catalán*; *Uti la Catalana*; *el Chovero* (1843), de Xóvar; *Gonzalo la Churra*; *la Tía Jinquera*, *el Jinquero* (1925), *Domingo Jinquero*, *los Jinqueros*, despoblats tot just en començar la guerra dins del terme de l'Alcúdia de Veo i molló del bisbat de Tortosa amb el de Sogorb; *Amparo la Maña*, originària de Cortes de Aragón (Saragossa), i *el Tío Matetanico*, *el Tío Quico Matetano*, de Matet.

5.10. Fets episòdics

Manuel de Ah!, de menut, fent una entremaliadura amb els amics en un taller feren molta polseguera, i com que s'ofegava no parava de cridar: «¡Ah...!»; *el Telemétrico*, emigrà a Barcelona i, en tornar a l'estiu, amb qualsevol excusa nomenava aquest aparell topogràfic, i *el Tío la Vaca*. (Per a *El Chatico el de los Fideos Endimoniaus*, *Paco el Secuestrador de Toros Embolaus* vegeu § 8.)

5.11. Sobrenoms de motivació desconeguda

- Fauna: *los Buscaretas*, *los Caparretas*, *el Caracola*, *el Tío Caracola*, *la Churruta*, *las Gallinas*, *el Tío Guirre*, *el Gurrión*, *el Tío Huina*, *Antonio Raboso* (masculinització), *el Raboso* i *Pepe Raboso*, *Rabudo*, *Angelina Rata*, *el Tordo* (vegeu § 9).
- Ofici, càrrecs: *El Canónigo* (1847), *el Tío Miguel el Chaperero*, *el Marchante* (1847), *el Retor* (1846), *el Vicario* (1846-1889).
- Flora: *Escaluña* (vegeu § 9).
- Altres: *Animeta* (1843-1872); *los Cristos*, així són anomenats a la Vall *los Pintores* o *los Chines*, maridats amb dues xiques de la Vall; *Luces* (1846); *Pelet* (1846), *Hilario Sopa*; *Serafin de Bufeta/Buqueta*: es tracta de diferents pronúncies segons els informadors; *Felicidad del Masau*; *el Tío Joaquín Montañica*; *Amparo Nogá* i *Miguel de Nogá*; *Manuel de las Puntas*; *Requena* (1846); *Gonzalo Tronera*, *los Troneras*, *Pasqual Troneras* (1846); *Vinagre*, i *Zurrón* (1843; vegeu § 7).

6. PARTICULARITATS LINGÜÍSTIQUES

6.1. Apòcope corregit pels parlants més joves: *el Confit/Confite*; *el Agüelo Güit/Güite*; *Moliner*, cognom que és remotivat en *Molinero*.

6.2. Sufix en *-et/-eta* ja fossilitzat: *Animeta*, *Calderetas* i *Serafin de Bufeta*; *el Tío Buscareta*, *los Buscaretas*, *los Caparretas* i *Pelet*. Hipocorístics: *Marianet*, *Ramón de Pepeta* i *Emilio Joaquina*. Encara més, *Meleta* o *el Tío Reuet* al poble veí de la Vall. Acceptació de formes com *Micalet*, *el Amigueta* i *el Cheperut*. Aquest sufix, enfront de l'encara viu i caracteritzador *-ico/-ica*: *Chimico*, *las Chiquicas*, *el Tío Mendolico*, *Cantarica*, *Centimico*, *Perica*, *Josericico*, *Pascualico* i *el Chatico*.

6.3. Respecte etimològic en *Mendolo*, *Mendolas* i *Mendolico*, tal com trobem en toponímia: *partida del Almendolar*, enlloc de la forma de la Vall, *Almendrolar*.

Femení etimològic en *Higas Negras*; conservació de l'article femení en *La Vall*, però amb moltes omissions, tot començant pel rètol de la carretera: *Vall de Almonacid*.

6.4. Caiguda de la consonat final implosiva: Maté(t), *Terrén de Terriente* (Terol), *El Cristo de la Se(d)*, en un retaule de tau-llets ceràmics de mitjan segle XIX; caiguda que ha provocat la confusió -t/-d/-r/-l —amb totes les variants documentades—: *Almonaci/Almonacir/Almonacit/Almonacid/Almonacil* —fixada, a meitat del segle XIX, en *Algimia de Almonacid*—; confusió també documentada per a *Villamalud/Vilamalur/Villamalú*, i amb reposició inclosa de la vibrant en *Xova /Chóvar* o *Moncofa /Moncófar*. També en síl·labes medials: *Castenó* per *Castellnou/Castelnovo*, i *Ombria de Ja(r)que* a la *partida de Espadán*...

6.5. Monoftongació: *Ramundo, Ramunda*, i *el Royo Castenó*, de Castellnou. Tendència antihiàtica: *Mestro* i *Mestra*. Difftongació -ado/-au: *Embolaus, Cuadrau* i *Collau*.

6.6. Apèndix nasal en *Onsuna* semblant a *onso* —«bailan como onsos», comentari oït al nostre avi referint-se al *baile suelto*— o *ansa* —«qué hay en la balsa? / Un colador sense ansa!», una mena d'embarbussament infantil ben popular en la parla algimina—. Barberá (1962: 246) aplega *ansomar* per *asomarse* i *anzarolla* per *azarolla*.

6.7. Hipocorístics amb o àtona final, a més de la generalització de l'afèresi: *Javielo, Nelo, Chimo, Quico*, a més de *Chin, Quin* o *Mingo*.

6.8. Canvi accentual: Dámaso en *Damasa*, Práxedes en *Prese-des* i Rútilo en *Rutilo*.

6.9. Femitzacions. Prenoms: *la Gila, la Melchora* i *María Silvina*. Cognoms: *la Dana* i *la Valera*. Malnoms: *la Batana* i *la Pichona*.

6.10. Masculinitzacions. Prenoms: *el Roso* i *Angelino*. Cognoms: *Garcío*. Malnoms: *Mendolo, Mendolico, el Raboso, el Sardino, el Tío Cazuelo* i *el Tío Guirre*, per l'ovella guirra, raça autòctona valenciana.

6.11. Obertura de la vocal palatal en el context de nasal o alveolar implosives: *Chanero* per *Genero*, i en la parla: *ancía, ascuela* i *asparteña* (Barberá, 1962: 246).

6.12. Valencianismes lèxics: *Bezón, Botifarra, el Chendre, Pobil, Rullo, Rulla, el Confit, Güit, Mestro, Mestra, Miñón, Buscareta, Cabrnera, Tramuzo, Cheperut, la Parlaora, el Congre, el Retor, Animeta, Botifarra, Azarolla, Escaluña, Pelet, el Tío*

Huina, Tordencha, Papirroyo, el Ros i *Raboso*. Calcs lingüístics: *el Lucero*, 'llumener', *Caracola*, 'caragola o caragol d'ànec'.

7. LES ATESTACIONS HISTÒRIQUES I LLURS PERVIVÈNCIES O DESAPARICIONS

Com a conseqüència dels diversos avatars històrics ens trobem amb les dificultats derivades de la poca quantitat de documents conservats en els arxius. En el cas concret de la Vall d'Almonesir, en diversos plets amb la Batllia General⁹ sobre la sol·licitud d'obertura de nou forn, taverna i carnisseria de 1828, el secretari o *fiel de fechos* copia diversos documents del segle XVII derivats de les concòrdies amb el senyor territorial del *Libro de Cappatrones*, guardat a la *Sala del Lugar*. Aquest havia desaparegut junt amb tot l'arxiu —tret de dues caixes—, perquè ja la carlinada mantingué pràcticament aïllat el poble de la ciutat veïna de Sogorb i es desbaratà. A tot açò, cal afegir la raresa i la dificultat de trobar documents que reflectisquen la malnonímia. Així i tot, en la base de dades d'antroponímia històrica hem aplegat 65 malnoms documentats, principalment, entre l'últim terç del segle XVIII i tot el segle XIX, bé d'una manera directa perquè el document ho explicita amb el mot *àlias* (à), o bé indirectament a partir de topònims.

Per altra part, hem distingit entre malnoms amb continuïtat, tal com hem fet en l'apartat sobre prenom i cognoms, i malnoms sense continuïtat. Per al primer concepte, malnoms amb continuïtat en època coetània, i dels quals tenim alguna certesa que es refereixen a la mateixa família, hem obtingut 21 lexemes; mentre que hi ha 45 malnoms que no han tingut continuïtat o, en tot cas, malgrat la coincidència, no es veu clara la referència a la mateixa família. Fem una ullada.

1. Manuel Gil *Barranco* (1846) té continuïtat amb *María Barranco*.
2. *Corral de Barres* (1889) ha estat estudiat en l'apartat de cognoms: *el Barres*.
3. *Alcornocal del Tío Blanquillo* (1843) continua amb *els Blanquillos* actuals: *Hilario* i *Manuel el Blanquillo*.
4. *Collado del Tío Blay* (1843) fa referència a un col·lell tot just abans del collado de Matet, i en-

9. ARV, Batllia General, lletra E, nùms. 3379 a 3382, any 1927.

- cara s'hi conserva la caseta amb un aljub: *caseta del Tío Miguel de Blay*.
5. *Azagador de Francisco el Borde* (1843) i *Heredad del Borde* (1846) continua amb els actuals *Bordes*: Francisco, Manuel o Salvador *el Borde*.
  6. *Collado de los Carlos* i *Ceja de los Carlos* (1846) ha estat estudiat en l'apartat de prenom.
  7. Francisco Rodríguez *Genero* (1846) és, sens dubte, l'origen dels actuals *Chaneros*, com hem vist en l'apartat dels cognoms.
  8. *Curro Serafina* (1889), contingut en una relació de veïns, està relacionat en una de les cases mitgeres de l'escola vella a la plaça de l'Ajuntament on se solia jugar a pilota i a frontó, com bé ens ho conta Gimeno (2008:72), precisament la del *Tío Curro*.
  9. Manuel Granell Granell (*Donís*), aparegut en el cens electoral de 1925, com bé hem vist a l'apartat de prenom, deu tenir relació amb Dioniso Pertegaz, de 1741, i continuïtat amb Teresa la *Donisa*.
  10. *Formiche* (1807), així apareix en una relació de veïns sense més notícia de prenom o cognoms que l'acompanyen. Sabem que el malnom ha anat unit al cognom Clemente, l'última portadora del qual fou Carmen Granell Clemente, nascuda cap a la meitat del segle XIX. El sobrenom fruit de les relacions derivades de la transhumància de ramats des de l'Aragó s'ha conservat encara entre les seues nétes: Carmen i Amparo la *de Formiche*.
  11. José Granell *de Gil* (1846), estudiat amb el prenom a propòsit d'Emilio la *Gila*.
  12. *Puntalico del Tío Ramón de Jayme* (1843) i *Ombria de Jayme* (1846) han estat estudiats a propòsit de Ricardo *Jaime*.
  13. *El Corral del Ginquero* [sic] (1846) ha tingut continuïtat en Miguel Granell Pérez *Junquero* [sic], del cens electoral de 1925, i en els actuals *Jinqueros*.
  14. *Colladico de Jotero* (1843) i *Colladico del Jotero* (1846), malgrat el canvi de gènere, deuen tenir relació amb els actuals *los Joteras*, amb el seu progenitor José Granell *el Jotera*, home de fina ironia per *los pasos* i de molt bona traça per a ballar el *baile suelto*. També portaven el malnom els seus cosins, encara que aquest no pogué competir amb el prenom de la seua mare: Paco *Lucía* i Manuel de *Lucía*.
  15. *Collado Marianet* (1843) ha estat estudiat en el *Tío Marianet*, que faltà als anys noranta.
  16. *Corral de Nabarro* [sic] (1843, 1846), i amb una primera documentació per a 1803 *Joseph Nabarro*, encara es troba en vigència amb *el Navarro*, plenament individualitzat en un context on el cognom comprén 40 portadors com a primer cognom en el padró de 1945.
  17. *Corral de Orenga* (1846, 1889), cognom amb més vigència al poble veí, i amb una presència molt minoritària, però activa des de 1720, *Miguel Orenga*, continua amb *Nati* i Manuel de *Orenga*.
  18. *El Pobil* (1730). Val a dir que, a començaments del segle XVIII (1714), tenim documentat el vocable, però encara com a especificatiu del nom de la persona, *Jusepe Estevan Povil* (1714), a l'estil de «major o menor de dies», i ja fixat com a sobrenom el trobem el 1730, Joseph Estevan *el Povil*. El 1889 documentem la *heredad de los Pobilas*, que donà nom a la *partida de los Pobilas*, situada a la capçalera del barranco de la Rodana, just a la ratlla del terme de la Vall, i ocupant un ample vessant a la solana coneguda com la *Solana de los Libros*, on es poden apreciar antics ceps de vinya.
  19. *Manuel Granell* (à) *Ral* ha tingut continuïtat amb els actuals *los Rels*, amb un canvi en la pronúncia a causa de la tendència antihiatàtica del nom de la moneda, *el real*. Ara també trobem un membre de la família amb un diminutiu per a denotar la curta alçada: *el Relico*.
  20. *Cerrau del Tío Juan de la Rulla* i el *Collado de Tío Rulla* (1843) són l'antecedent del *Corral de Tío Pepe Rulla* i de «Miguel (de *Rulla*) Pérez Gimeno

no», de les fitxes cadastrals de 1951, i continuem amb José *la Rulla* i *Rullica*.

21. *Pascual Silvestre Troneras* (1846) encara està vigent en *los Troneras* actuals, especialment Gonzalo *Troneras*.

22. D'altres casos tenim sospites intuïtives de la seua continuïtat, com ara el de *Manuel Gil de Francisco* (à) *Zurrón* (1843), que podria relacionar-se amb *el Tío Manuel Zurrónera*, també Gil de cognom, que deu el malnom a la seua afecció a la caça. També *el Tío Manuel de Onsuna*, Manuel Gil Osuna, que tot i no ser l'agutzil oficial feia els pregons que corresponien al seu gendre amb una gràcia irrepetible, *el Tío Manuel el Pregonero*, no sabem si té alguna relació amb Manuel Gil *del Ayuntamiento* (1843), no en tenim suficients dades per a confirmar-ho.

23. Cride l'atenció sobre els malnoms que no tenen relació ni continuïtat com ara Francisco Calbo *Animeta* (1843) i *lo de Animeta* (1872); *lo de Pascualico* o *Calderetas* (1843); *Corral de los Caparretas* (1889); *Collado del Catalán* (1846); *Era del Chovero del Alto* (1843); *Herederos de Manuel Ramos* (à) *Luces* (1846); *Barranco de la Pastora* (1889); José López (à) *Pelet* (1846); *Ramón Calbo el Posadero* (1846); *Manuel Granell* (à) *Requena*; *Pozo el Sastre*, del qual només sabem que Tomás Gargallo, natural de Sogorb, s'establí com a sastre a l'Algímia i apareix documentat en un plet de 1741, i finalment, *alto de la era de la Balera* (1846).

Per altra banda, la documentació ens retrotrau a malnoms que si bé ara existeixen no sabem si tenen alguna relació de parentiu amb els actuals portadors:

Manuel Balaquer Molinero (1843), *rincón del Molinero* (1846) i *collado de los Molineros* (1846); els homònims *Heredad de Miguel Calbo Rosalía* (1846) i *José Silbestre de Rosalía* (1843) o *Corral del Tío Pepe Rosalía* (1843) i *José Silbestre Rosalía* (1846); *Francisco Granell Royo* (1843) i

«viuda de Francisco Blay pagó Joaquín del Royo» (1891), i *collau de las Viñas el Sordo* (1843).

8. LES NOVES CREACIONS

Reproduïm a la lletra les reflexions finals del lletraferit local Emilio Gimeno:

Desde hace muchos años, los apodos ya no hacen alusión a los defectos físicos. Como El Chepa, El Bizco, el Cojo, El Tuerto, El Manco y otros como éstos, que sólo son adjudicados por las gentes de baja estofa cultural. Hace más de medio siglo que no ha salido ni un solo mote nuevo por aquí. ¿Este dato será el indicio de haberse producido una mejora cultural entre nuestros ciudadanos? Pues todo es posible. (2008: 79)

A continuació, detallem els fets que contradiuen, almenys de moment, la seua conclusió respecte de la creació de nous renoms.

Volem remarcar les prop de quaranta innovacions i creacions que s'han produït dels anys setanta ençà per a donar fe que el poble es mou, que malgrat el fort retrocés immigratori els fills del poble hi retornen cada estiu i que es manté, tot i per dos mesos, com aquell que diu, el batec del poble i el bateig irònic i, de vegades, la maledicència, com si res hagués passat. La pregunta que ens ve al cap és saber durant quant de temps ocorrerà aquest retorn estiuenc.¹⁰

Passem a especificar-los amb un breu comentari de cadascun i amb notícies dels batejadors.

El Amigué, natural de València, es maridà amb una xica de la família dels *Mendolos*, i emprava l'expressió per a fer noves coneixences i guanyar-se el veïnat.

La de los Arbellajes, eren dues germanes que estiejaven al poble des dels anys 50, de caràcter obert i molt modernes, el pentinat de les quals semblava una mata lleguminosa coneguda pel nom d'*arbellaje*.

El Bigote, també de València, sempre ha estat un col·laborador eficaç com a llumener en les festes d'agost, i no cal dubtar que el sobrenom li ve pel bigoti que llueix.

10. Ens ve a la memòria com els fills del poble llogaven un autobús des de Barcelona per assistir tots plegats a les festes del *Cristo la Sé* [sic]. Els cotxes particulars ens han privat d'aquells retrobaments i comiats efusius, què hi farem!

Cara Apiazà i *el Dimonio* són els dos malnoms que la jovenalla ha tret a l'*Onsuna* a causa d'una afectació cutània i una bona dosi de mal caràcter.

Carpanta i *Culeracha* són dos malnoms creats per la jovenalla al *Tío Marianet*, per a remarcar el paregut físic amb el personatge clàssic del còmic i perquè tenia la culera ben pronunciada. El sufix *-acha* també apareix en el vocable *bocacha*, aplegat per Barberá (1962: 247) per tal de referir-se als parladors.

Miguel o Miquel *el Catalán*, fill del poble però criat a Barcelona i molt imbuït per les idees nacionalistes i per l'afecció insubornable pel Barça. En canvi, *la Uti la Catalana* és una immigrant a Barcelona que es casà amb un fill del poble també immigrant.

Manuel de *Barracas*, molt afeccionat als bous al carrer, ha rebut per part de la jovenalla el malnom *del Tío Cazuelo* per la seua proverbial cabuderia, almenys en el temes taurins.

El Amiguet, ben assabentat pel seus coneixements del peix al Grau, batejà el seu veí *el Congre* a causa del seu caràcter introvertit i casolà, una metàfora ben ocurrent.

L'estada més prompte fugaç d'un estiuejant prim i escarransit va ser suficient perquè el batejaren amb dos malnoms creats per la xicalla algimiana: *Culicorrata* i *Garricas de Catre*.

El Chatico vivia de captar almoïna pels pobles veïns i s'aixoplugava a la caseta de l'antic escorxadador, *el Matadero*. Sovint les dones més beates li feien diverses caritats, fins que un dia li oferiren un paquet de fideus. *El Chatico* l'abocà tot sencer a l'olla i aquests començaren a inflar-se i vessar-se de la cassola. Quan li preguntaren pels fideus, tot cridant i visiblement enutjat, els contestà que «los había emboleau al río porque estaban indimoniaus». La veu es corregué pel poble i *el Chatico* també era *el de los fideos endimoniaus*.

El Tío Ángel de Rutilo, *el Tío Danone*, quan retornà el primer estiu després d'una estada a Rubí en casa dels seus fills no parava de divertir la xicalla del *Callejón* amb allò tan ocurrent: «Quiero Danone? / Toma Danone! / Qué rico que está!».

Carmen *la del Juez* creà un comerç, als anys setanta, on es podia comprar de tot, i així s'ha quedat amb el malnom, tot i haver liquidat ja el negoci, Carmen *la del Corte Inglés*.

A Manuel de *Fálido*, fill del forner José de *Lucinda*, li imposaren de malnom els seus propis amics, per a remarcar el

color de la pell demacrada a causa de la manca de sol fruit del seu treball, *Fálido*, que recorda sonorament l'adjectiu *pálido*.

Inocencio perdé part de la mà en caure, en un pas en fals, sobre la mola de la seua almàssera; la jovenalla, amb un cert regust cruel, li tragué *el del Garfio* perquè portava sempre la mà embenada.

Manuel de *Melchor*, en fer-se més major, augmentà de volum i li valgué el malnom metafòric *d'El Jarra*.

Els llogaters de la piscina i el restaurant adjunt han estat sobrenominats amb l'afegitó *de la Piscina*: Amado *el de la Piscina* i Laura *la de la Piscina*.

El fill de Vicente *Severina* és molt afeccionat als bous al carrer i, més d'una vegada, manifestava que li agradaria ser torejador de bous braus; els seus amics, almenys, l'ajudaren a buscar el nom artístic: *Manili*.

Antonio *Manecicas*, malnom que es remunta a tres generacions, mostrà molta habilitat en el toreig de bous al carrer i tallant la corda al bou embolat. Calia, doncs, una re-motivació al malnom familiar, que vingué del protagonista d'un serial americà dels anys setanta: *Mánnix*.

Un estiuejant, tan prim i xuclat com un abadejo, es va disfressar i assistí a la cavalcada de les festes muntant un cavall. Algun dels parroquians de l'antic café d'Encarnación va exclamar: «mirad, Millán Astray!».

El fill del *Tío Mingo*, en retornar de Barcelona, es feia dir *Minguet*. Cas semblant al de *Quimet*, que en escriure alguns poemes del llibret de festes signà com a *Quimet*.

Algímia ha tingut *la Peluquera* i *el Barbero*; als anys vuitanta es va muntar la perruqueria de *Manolo el Peluquero*. També hi havia *Nati la Pescadera*, però a una de les estiuejants més organitzadores de la *fiesta de los forasteros* se l'anomena per l'ofici que regeix a València, *la Pescaora*.

El fill major de Serafín *el Sidro* es féu agutzil del poble, tot un luxe tenir un agutzil de trenta anys en un poble tan envellit. Sempre ha estat fidel al seu uniforme, uns pantalons texans que li han valgut el malnom *d'El Pony Express*.

De vegades, una manera d'acceptar un estiuejant és imposant-li un malnom, com al *Tío Roch* que llogà terres d'horta i les treballà amb l'admiració dels seus conveïns. O Ángeles de *Tello*, que s'establí al poble així que es jubilà.

Manuel de *Lucía* sempre féu honor al seu caràcter agre, agreujat ara per l'edat, la qual cosa li ha valgut el malnom de *Tejero*, i també el seu germà Paco de *Lucía*, molt ample d'esquena i de no molta alçada, s'ha convertit en *el Cuadrau*.

Paco el Templao, o *Paco Gonzalo*, originari de la Vall, s'establí a l'Algímia i era un afeccionat furibund del bou embolat; fins i tot arribà, amb no molt d'èxit —tot s'ha de dir—, a convertir-se en embolador. En la necrològica apareguda en el web de la Vall en 2008, es féu menció d'alguns malnoms que traduïen diverses anècdotes de la seua ocurrent afecció: *el Embolador*, *el de los Lobos* o *el Secuestrador de Toros Embolaus*.

L'arribada, cap al final dels anys seixanta, dels primers tractors motivà la creació de nous sobrenoms: Vicente *el Carro* es convertia en Vicente *el Tractor* i Joaquín de *las Eras*, en Joaquín *el del Tractor*.

L'edat accentuà la curvatura de les cames, ja de per si curtes, de Vicente *Severina* i es veié malnominat com a Vicente *Tumbabarcos* pel balanceig que imprimeix en caminar.

Vicente *Elvira*, de curta alçada però molt robust, ha acabat per ser malnominat *el Tronco*.

El Tío Ricardo el de la Vaca, o senzillament *el Tío la Vaca*, tenia una família ben àmplia. Un estiu pujà una vaca al poble per tenir prou llet per a les seues nétes. A més isqué disfressat de llaurador de l'Horta en la cavalcada de les festes majors acompanyat d'aquella voluptuosa vaca. Res més a afegir!

Ben vist, si s'acaben les creacions malnonímiques no es deurà a la citada millora cultural que addueix Emilio Gimeno, sinó a una realitat que s'entreu a no molt llarg termini: que el despoblament pose fi a la vida del poble i només siga una urbanització historiada on passar-hi els caps de setmana.

9. REFLEXOS DEL MÓN NATURAL EN LA MALNONÍMIA ALGIMIANA

Aquest darrer apartat tracta de copsar els reflexos del món natural: botànica i zoologia, i dins d'aquesta l'ornitologia com a font de creació de malnoms. Es tracta d'un apartat tal volta minso (no arriba al mig centenar de lexemes), però revelador d'un poble amb un món natural molt ric i pur, que en gran part, i encara a hores d'ara, es deu a l'aïllament

patit.¹¹ I, des del punt de vista lèxic, ens revela una parla rica, digna de ser estudiada al més aviat possible.

Ja alguns d'aquests vocables cridaren l'atenció de Vicente Barberá (1962), mestre d'escola de la Vall a començaments dels anys seixanta, autor d'una col·laboració en la revista *Dialectología y Tradiciones Populares* dirigida per Vicente García de Diego.

9.1. Botànica.

Mates com *la de los Arbellajes*; verdures i fruits comestibles com ara *Azarollas* —cireretes de pastor o sorolles—; *Escaluña*, una espècie de ceba menuda que se solia plantar en la terra guanyada al matissar; *Higas Negras*; *Melona*, varietat dels melons d'Alger més gran i allargassada; *Mendolas* i *Mendolos*, i *el Tío Mendolico*, mantenen l'interés per la fidelitat a la forma etimològica *AMYGDULA(M)* que es veu completat amb el nom de l'arbre *l'almendolero: partida del Almendolar*, i en canvi, a la Vall, tenim la mateixa partida anomenada *Almendrolar*, i l'arbre, *almendrolero* (Barberá, 1962: 246).

9.2. Zoologia.

Invertebrats: *Los Caparretas*, paràsits que s'enganxen a la pell aprofitant-se dels pèls abundants de les ovelles i gossos, i *Caracola*, no es tracta de cap mol·lusc marí, sinó d'una espècie de caragol menut poc apreciat i que se sol donar de menjar, especialment, als ànecs i a les aus de corral.

Vertebrats:¹² Amfibis, *Ranas*, renom col·lectiu aplicat als de la Vall per la seua situació més baixa i a la vora de la *rambla de Algímia* o *Río Chico*.

Mamífers: *Gatos*, renom col·lectiu aplicat als algimians per viure a la capçalera de la vall amb predomini del relleu més accidentat; *el Tío Guirre*, nom d'una de les races autòctones d'ovelles, l'ovella guirra; *l'Abuelo Güit(e)*, nom que donen al conillet d'Índies tal com ho arplegà Barberá (1962:

11. La carretera de Sogorb fou construïda l'any 1918, i una part de la carretera d'Onda, acabada el 1998, deu l'origen del seu traçat a la necessitat d'aplegar material bèl·lic al front de l'Espadà en la guerra del 36, quan es va centrar a la serra d'Espadà l'ofensiva sobre València davant la impossibilitat d'avançar per vora costa des de Nules.

12. Per als noms científics i vulgars, tant en valencià com en castellà, hem seguit el *Catàleg dels vertebrats valencians* (2005), editat per la Conselleria de Territori i Habitatge. I, per a les descripcions i identificacions, la *Guia de campo: Pájaros de Europa*, de Jim Flegg (1992).

251): «Huite. Conejo de Indias»; l'origen de l'adjectiu caldria cercar-lo en la veu *guitón* tal com ens informa el *Diccionario de Autoridades*, a l'Aragó 'fals'; *el Tío Huina*, ens retrotrau a una època de major biodiversitat, per tal com ens informa de l'existència de la fagina o *fuina*, en castellà *garduña*, i amb plena sintonia amb el nom científic *Martes foina*, que, a més dels rosegadors, inclou en la seua dieta les figues i el raïm; *Lobos* (*Canis lupus*), desapareguts de la serra d'Espadà i que han donat el renom col·lectiu dels habitants d'Aín; *el Raboso* masculinització de la *Vulpes vulpes*, encara nombroses fins i tot als voltants de la població on hi ha abocadors, i Angelina *Rata*, *las Ratas*, metafòricament pels trets físics, particularment pel tamany i disposició de les dents.

Aus de corral: *las Gallinas*, *la Tía Pula*, malnom que rebia una veïna de *la Rocha* que en escapar-se les gallines les cridava fent ús d'aquesta onomatopeia: «pula, pula, pula!», i *el Pichón*, *la Pichona*, desconeixem la motivació concreta, però d'altres reculls podem inferir que es tracta d'una metàfora sobre la constitució d'algunes persones, amples de pit i de cames curtes: *Colom*.

Ocells: *el Tío Buscareta*, vocable amb què es designa a diverses espècies d'ocells insectívors, de bec moll i afecionats a les figues. Aquestes són conegudes en el valencià general com a *busqueretes*, en castellà *currucas*, totes del gènere *Sylvia* molt afecionades a viure entre la malesa i el brucar. Barberá (1962: 247) la defineix com un «pájaro aficionado a comer higos».

Cabenera (*Carduelis carduelis*) enfront del castellà *jilguero*, manté el nom particular de l'Algímia, *cabenera*, que ens encamina cap a *cadenera* o *cagenera* del valencià general; és una veu aplegada per Barberá (1962: 247), «jilguero, pájaro».

El Tío Chichacha, forma que ens mena cap al bitxac o cagamànecs, *tarabilla* en castellà, la *Saxicola torquatus*. Barberá (1962: 249) donà una definició molt poc concreta i, fins i tot, ens encamina a una altra espècie: «Pájaro marrón a pecas grises del tamaño de la *pancheta*, que se alimenta de gusanos». Pel que fa a la *pancheta* ens diu que és un «pájaro al que le gustan las olivas y canta bastante bien. De muchos colores» (Barberá, 1962: 253). Ben bé podria tractar-se del totestiu o mallerenga, en castellà *carbonero común* (*Parus major*).

El Gurrión, variant fonètica del *gorrión*, teuladí, vilero o pardal en valencià, ens encamina a dos espècies molt semblants: el *Passer domesticus*, que viu a les teulades i voltants del poble, i el teuladí morú o morisc, *molinero* en castellà (*Passer montanus*), molt abundant, especialment després de guerra quan molts bancals d'horta se sembraven de blat. Barberá (1962: 251) l'arreglega com a «Gorrión, pájaro».

El Tío Papirroyo, amb aquesta veu es designa el barba-roig o pit-roig, amb variants com l'aplegada a Serra i Nàquera, *pipa-roig*, semblants al castellà *petirrojo* (*Erithacus rubecula*). La veu és aplegada per Barberá (1962: 253) com a «pájaro muy tonto que cae mucho en los cepos. Lleva el cuello rojo». El més interessant, a més de la forma de l'adjectiu *royo* general en la toponímia algimiana —*el pico Royo*, *el corral Royo*, *la cueva Royo*—, és que el primer element de la composició és amb el vocable *pap*, sinònim de pit.

El Rabudo, pren el malnom d'una varietat de la busquereta, en aquest cas de la busquereta cuallarga, la *curruca rabilarga* (*Sylvia undata*), o bé de la cua-roja, *colirrojo tizón* (*Phoenicurus ochruros*). Barberá (1962: 254) l'arreglega com a «pájaro de rabo largo, que compone los nidos con raíces en los troncos de los árboles. Es de color negruzco».

Amb *Tordencha*, amb dos malnominats, podem referir-nos a dos espècies de *Turdus*, el *Turdus pilaris*, més gran que la resta de tords, que en valencià anomenem *tordanxa* i en castellà *zorzal real*, i el *Turdus merula*, la merla o *mirlo* de color: el mascle és negre relluent i amb bec taronja, mentre que la femella presenta un plomatge marró oscur i fumat. Barberá (1962: 256) mostra aquesta ambigüitat, que nosaltres tampoc hem pogut aclarir amb els nostres informants: «tordella, pajaro parecido a la merla y algo más grande que el tordo».

El Tordo, *Tordos*, es refereix tant al tord comú (*Turdus philomelos*), com al tord ala-roig, també coneguts al poble com a *chillones* (*Turdus iliacus*) més petits i que solen baixar des del nord els darrers mesos de l'hivern. És el renom col·lectiu aplicat als de l'Alcúdia de Veo.

10. CONCLUSIÓ

L'aprofitament que ens proporciona un recull de malnomínia difícilment pot encabir-se en un nombre tan limitat de fulls. Però l'experiència bé paga la pena!

Esperone nous investigadors que emprenguen una recollida de tot el material onomàstic, especialment el malnonímic d'aquest racó del nostre País Valencià, tant per la riquesa i les singularitats que amaga, fins avui poc més que menystingudes pels àmbits acadèmics, com per una realitat que s'imposa: la desaparició de la darrera generació de persones que han viscut de manera espontània, no recreada, la vida tradicional, que s'ha vist condicionada pel fenomen de la immigració, començada als anys vint i trenta del segle passat i ja, de manera majoritària, a partir de la gelada de febrer de 1956. Tots els nascuts a partir dels anys cinquanta ja no l'hem coneguda plenament, i menys encara els posteriors, però tenim l'oportunitat, tot i que per pocs anys (subratllem aquesta dada), de conèixer els darrers coneixedors del terme i la gent de cada poble.

El poble de l'Algímia, enclavat al bell mil de la serra d'Espadà, encara manté en la parla, cosa que es reflecteix en la toponímia i la malnonímia, trets característics de les parles xurres establides en la franja que separa les terres valenciano-parlants de les terres aragoneses de Terol. Hom ha convingut a anomenar-les *parles xurres*, tot i que ells no es consideren així: Conzalo *la Churra* parla d'un avantpassat pastor dels que venien a herbejar a l'hivern des d'Aragó i també *Formiche* ens encamina cap a aqueixa direcció. Barberá (1962: 249) recull el vocable com a «dícese de los habitantes de la provincia de Castellón, lindantes con los de Teruel», i això sembla que ens encamina cap als habitants d'El Toro, Pina, Vilanova de la Reina i San Agustín. Un pastor de Mosqueruela deixà la seua signatura en un *cabio* d'una caseta en plena muntanya: «Aquí pasó una noche de truenos un churrico de Mosqueruela. 1957». Tenim encara matèria per a discernir!

Tot i la incertesa del futur d'aquestes terres, aquest treball ens ha plenat de joia perquè hem aconseguit completar el cercle del que tot poble hauria de tenir: un recull de la toponímia viva; un estudi de toponímia sobre dos talls històrics, 1670 i 1843, i el present recull de malnonímia, amb aportacions d'una base de dades sobre onomàstica pretèrita i actual amb la qual cosa creiem que aquesta interacció entre toponímia, onomàstica legal i malnonímia, tant sincrònica com diacrònica, ens mena cap a una interpretació el més segura possible de la rica i singular toponímia algimiana; però

no sols d'aquella, sinó també de la veïna localitat de la Vall d'Almonesir, amb la qual formava un únic municipi fins a les acaballes del segle XIX, en concret el 1889, al si d'una única unitat històrica i geogràfica, la Vall d'Almonesir.

BIBLIOGRAFIA

- BARBERÁ ALBALAT, Vicente E. (1962): «Algunas voces de Vall de Almonacid (Castellón)», *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, vol. XVIII, quadern 2n, pp. 245-257.
- BELLÉS, Paco (2007): «Noms propis de persona a Culla i algunes curiositats», dins *Actes de la I Jornada d'Onomàstica, Sant Mateu 2006*, Acadèmia Valenciana de la Llengua, València.
- Conselleria de Territori i d'Habitatge (2005): *Catàleg dels vertebrats valencians* (2005), Publicacions de la G.V., València.
- FLEGG, Jim (1992): *Guía de campo: Pájaros de Europa*, Ceac, Barcelona.
- GARCÍA I OSUNA, Antoni (2000a): «Toponímia en els *Tasación y salario de los vehedores* d'Algímia d'Almonesir de 1670 i 1843: canvis i pervivències», dins *Estudis de toponímia valenciana*, Denes, València.
- (2000b): «Els malnoms a les pissarres d'atandament de l'Horta. Un document efímer», dins *Actes del XXIII è Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica*, BISO núm. LXXXII, setembre 2000.
- (2000c): «Els malnoms a les pissarres d'atandadors de l'Horta (II): el pla de sant Bernat, Borbotó i Poble Nou», dins *Actes del XXIV Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica*, BISO núm. LXXXIII, desembre 2000.
- (2004): «Les pissarres d'atandadors: ús viu del malnom a l'Horta Nord», dins *Actes del Iln Congrés d'Estudis de l'Horta Nord*, Brosquil, València.
- *Toponímia dels pobles valencians: Algímia de Almonacid*, Acadèmia Valenciana de la Llengua, València [en premsa].
- GIMENO NAVARRO, Emilio (2008): *Algímia en el recuerdo*, edició de l'autor, Sogorb.
- GISPERT MACIÁN, Lluís (1980): *Caminando por la Sierra Espadán*, Marí Montañana, València.
- NEBOT CALPE, Natividad (1991): *Toponímia del Alto Mijares y del Alto Palancia*, Diputació de Castelló, Castelló de la Plana.
- MOREU-REY, Enric (1981): *Renoms, motius, malnoms i noms de casa*, Millà, Barcelona.

LOS ASPECTOS SEMÁNTICOS DE LA TOPONIMIA *

Jairo Javier García Sánchez
[Universidad de Alcalá]

¿TIENEN LOS TOPÓNIMOS SIGNIFICADO?

La primera cuestión que enseguida nos surge al tratar de abordar los *aspectos semánticos de la toponimia* es si los topónimos tienen o no significado. Esta cuestión, en apariencia simple y sencilla de responder con un monosílabo de dos letras, encierra dentro de ella, sin embargo, implicaciones más profundas, que trataremos de mostrar aquí y que convierten la respuesta en algo mucho más complejo que un rotundo *no* o un lacónico *sí*.

No en vano, y haciendo extensible la materia de discusión al nombre propio en general, la posible significación de este ha sido ampliamente debatida y, como consecuencia de ello, han aparecido teorías contrapuestas. Sin hacer aquí una revisión de esas teorías ni de su historia constitutiva, sí podemos indicar que parece haber dos tipos de ellas:¹

- 1) Las que defienden que el nombre propio únicamente tiene referencia y no tiene significación.
- 2) Las que señalan que el nombre propio también tiene un sentido, que puede coincidir con la descripción de su referente. Es decir, *Villarreal*

en castellano, o *Vila-real* en valenciano,² podría tener el sentido de 'ciudad de la provincia de Castellón, situada a 8 km de la capital, famosa por su industria de azulejos y por su equipo de fútbol'. Lógicamente, la descripción del referente parece verse más claramente en topónimos menores y «descriptivos», como *Muntanya Pelada*, cuyo *significado* se haría así transparente de manera inmediata.

Ya adelante que, a nuestro modo de ver, estas posiciones descriptivistas que basan el significado en expresiones definidas, confunden, como no pocas veces ocurre, los conceptos de *significado* y *referencia*, pues esa descripción de la referencia que se toma por *significado* no deja de ser sino eso, una aproximación a la referencia extralingüística. El *significado*, que es algo propiamente lingüístico, y que sólo se encuentra dentro del plano del contenido, no ha de identificarse con la referencia, con el *designado*, con la realidad extralingüística. *Significado* y *designado* son cosas distintas, por mucho que con frecuencia se confundan.

*. Este trabajo se inserta en el marco del proyecto de investigación Lingüística de E. Coseriu y lingüística coseriana (Ref. FFI2008-04605/FILO)

1. Vid., por ejemplo, Olivares (2002).

2. No voy a entrar en el problema del uso de endotopónimos oficiales frente a exotopónimos arraigados en la lengua, aunque también pudiera tener su incidencia en el plano semántico. Volveremos a mencionarlos por su inclusión en la sinonimia toponímica. Para un análisis detallado de este aspecto, vid. García Sánchez (2010).

Por si fuera poco, a la confusión entre *significación* y *designación* se suman las que asimismo provocan otros fenómenos que también tienen que ver, y mucho, con los topónimos: la *evocación* y la *motivación*. Sobre ellos hablaremos después.

Así las cosas, la indagación de la *significación* o *no significación* de los nombres propios y, en concreto, de los de lugar —en los que nos vamos a centrar—, y su distinción de los procesos de *designación*, *evocación* y *motivación*, se nos antojan básicas para poder comprender el funcionamiento de la toponimia, casi con carácter universal.

SIGNIFICACIÓN Y DESIGNACIÓN

Uno de los toponimistas que más y mejor ha tratado las cuestiones semánticas de los nombres de lugar ha sido Maximiano Trapero, discípulo de Eugenio Coseriu, semantista, lexicólogo y estudioso de la toponimia canaria.³ En una de sus recientes publicaciones, en la que precisamente «pregunta a los nombres por su significado», expone con claridad que en la lengua hay palabras que significan y otras que sólo designan,⁴ y, sobre ese fundamento semántico, la gramática tradicionalmente ha distinguido dos clases de nombres: los *comunes* o *apelativos*, en los que se dan con plenitud funcional las dos caras del signo lingüístico, significante y significado, y los *propios*, en los que sólo tiene plenitud funcional el significante y —añadimos nosotros— cobra mayor importancia la referencia. Es decir, la distinción se fundamenta en la capacidad significativa que tiene cada uno: el *nombre propio* es meramente designativo, sólo nomina, señala, individualiza; el *nombre común*, por su parte, generaliza.⁵

Así es, un topónimo como *Villarreal*, o como *Onda*, *Tales*, *Artana* o *Eslida*, sólo identifica un lugar, en este caso —en cada uno de ellos—, una población —también un municipio—, y en eso se diferencia claramente de un nombre común, ya que este posee significado y no individualiza.

Con todo y con eso, el propio Trapero (1994: 50 ss.; 1995: 65 ss.; 2002: 1085) advierte que dentro de un corpus

toponímico cualquiera, esto es, dentro de los mismos topónimos, que son nombres propios, existen dos clases de nombres:

- 1) Los que son *topónimos específicos* y que él llama «primarios», es decir, términos que sólo funcionan como topónimos. Nos valen casi todos los ejemplos anteriores: *Onda*, *Tales*, *Artana*, *Eslida*...
- 2) Los que son *topónimos genéricos*, denominados por él «secundarios», es decir, los que han pasado a la toponimia desde una originaria naturaleza como apelativos.

Esta clasificación de topónimos *específicos* y *genéricos* es bien conocida y usada ampliamente en el ámbito toponímico.⁶ No obstante, la distinción entre topónimos *primarios* y *secundarios*, propia de Trapero, que parecía quedar solapada por la de topónimos *específicos* y *genéricos*, se puede entender diferente a esta, pues, por *primarios* habría que considerar, en realidad, las palabras que ya en el léxico corriente son designaciones de lugares o accidentes del terreno, esto es, aquellas cuya función «primaria» es, justamente, la de referir una realidad geomorfológica y ser topónimos (*montaña*, *valle*, *rio*, *cerro*, *ladera*...); y por *secundarios*, las palabras que, sin ser de por sí designaciones de lugares en el léxico corriente, han llegado a constituir topónimos o a integrarlos (*casa*, *castillo*, *torre*, *fuentes*, *hoyo*, *tierra*...).⁷

Quedarían, por tanto, excluidos de entre los llamados *primarios* por Trapero los muchísimos topónimos que, aunque hoy sean específicos de la toponimia, puedan proceder de apelativos del léxico común no referidos a lugares o accidentes del terreno.⁸ En general, los nombres opacos, específicos

3. Cf. García Sánchez (2000: 71-72).

4. Ya Coseriu (1977a: 96-100) estableció la división entre léxico estructurado y léxico nomenclador.

5. Cf. Trapero (2008: 19-20).

6. Vid., por ejemplo, las definiciones que se dan de los términos *genéricos* y *específicos* en los criterios generales y en los conceptos básicos de toponimia señalados por el Instituto Geográfico Nacional (Ministerio de Fomento, 2005: 17, 96, 102 y 107). El *término genérico*, que es siempre un nombre común, es la parte de un topónimo que identifica de manera general la naturaleza de la entidad geográfica denominada; son especialmente comunes en los nombres de accidentes orográficos, parajes, accidentes hidrográficos, vías de comunicación y construcciones de todo tipo (*Pico del Lobo*, *Sierra Nevada*, *Río Ebro*, *Embalse del Atazar*). El *término específico* es la parte de un topónimo que identifica de manera particular la entidad geográfica denominada (*Barcelona*, *El Portachuelo*, *Sierra de Gredos*, *Río Negro*).

7. Vid. Coseriu (1999: 19) y Trapero (2002: 1087).

8. Cf. Trapero (1995: 34). La distinción entre topónimos *primarios* y *secundarios* no se muestra clara, ya que, como señala el propio Coseriu (1999: 23), parecen aplicarse simultáneamente dos criterios distintos. Se entra así

de la toponimia, van a quedar al margen de su estudio, así como la mayor parte de los nombres impuestos por factores no lingüísticos, es decir, aquellos que tienen motivación histórica y no «propiamente lingüística».⁹

En efecto, en una nueva clasificación, que, esta vez sí, viene a coincidir con la de *específicos* y *genéricos*, Trapero (2002: 1087), a partir de los términos que emplea Coseriu (1977c: 82), señala que en toponimia, desde el punto de vista de su capacidad semántica, conviven dos tipos de términos:

- 1) Los meramente *nominativos*, que solo designan.
- 2) Los que son *descriptivos*, que significan. Estos estarían constituidos tanto por los *primarios* como por los *secundarios*, que funcionan en la toponimia, generalmente, con el mismo significado que tienen en el lenguaje común, aunque no sea infrecuente que hayan adquirido un significado especializado en el dominio de la toponimia.

Los términos *descriptivos* serían, en toda su extensión, léxico común y funcional, en el que operan con naturalidad y en plenitud todos los procedimientos de la técnica del discurso: cambios en los morfemas de género (*Lomo / Loma, Hoyo / Hoya, Charco / Charca...*) y número (*La Angostura, Las Montañas...*) que implican diferenciación semántica, procesos derivativos insólitos, sobre todo en los sufijos (*Montañón, Lomitón, Manchón, Manchoncillo...*), procesos compositivos plenamente lexicalizados (*Vallehermoso, Valverde, Madrelagua, Malpaís...*), formación de perífrasis léxicas (*La Tierra que Suena, La Piedra que Reluce...*), etc.

Ciertamente lo interesante del análisis de Trapero es que estudia semánticamente el léxico toponímico desde una perspectiva estructural, y para ello echa mano de los topónimos primarios y, sobre todo, de los secundarios, a los que aplica también el principio que Coseriu (1999: 18 ss.) ha llamado de *verosimilitud toponímica*. Ese principio comporta que los topónimos suelen tener una estructura formal y semántica

acorde con las designaciones de las realidades primarias, es decir, conviene pensar en lo que puede designar primariamente un topónimo. A partir de ahí, y generalizando ese principio a los topónimos coincidentes con las voces del léxico común, se pueden establecer campos léxico-semánticos como sistemas estructurados de designación toponímica.

El principio de *verosimilitud toponímica* no supone que los principios tradicionales de la toponomástica orientada hacia la etimología no se mantengan vigentes como criterios metodológicos en lo semántico. Así, el principio de la *evidencia semántica*, que viene a decir que los nombres «opacos», sin significación corriente en tal o cual lengua, proceden de las lenguas en las que son transparentes, y el principio de la *motivación objetiva*, según el cual el topónimo se ha de justificar por alguna característica del lugar al que corresponde, aun con ciertas precisiones, siguen siendo válidos.¹⁰

Trapero (1999: 28; 2002: 1084) concibe la toponimia, especialmente la dialectal, como una lengua funcional o un corpus léxico vivo, resultado de una diacronía, que en cada momento se muestra como «un todo» sincrónico propio de un territorio.

El léxico toponímico, que se configura en cada región como un verdadero corpus dialectal, se organiza en estructuras semánticas, al igual que el léxico común, y de esa manera

10. Vid. Coseriu (1999: 17 ss.). Una de las precisiones que conviene hacer es que no siempre un topónimo procede de la lengua en la que es transparente. La abundancia de la etimología popular en toponimia nos demuestra que eso no sucede siempre así. Como explicábamos en García Sánchez (2006: 8), topónimos de poblaciones españolas como *Altafulla* (cf. cat. *alta fulla* 'alta hoja'), *Avión*, *Cabra*, *Cullera* (cf. cat. *cullera* 'cuchara'), *Dólar*, *León*, *Melón*, *Mula*, *Rosas* —cat. *Roses*—, *Silla*, *Sort* (cf. cat. *sort* 'suerte'), *Toro*, son homónimos de los apelativos de igual forma y, a simple vista parecerían haber tenido como referencia las realidades que estos designan. En el caso de *Sort*, la fama que ha adquirido la población ilerdense por la venta de lotería agraciada se ha visto reforzada por la interpretación sincrónica que ha recibido el nombre de la localidad. Sin embargo, un análisis menos superficial de los topónimos en cuestión proporciona las claves para comprender su motivación y ver que ésta está muy alejada de lo que los apelativos indican. De hecho, resultaría complicado entender cómo un avión, una cuchara, un dólar o una silla pudieron dar lugar a nombres de población. Aquí se entiende bien el principio de *verosimilitud toponímica*.

Tampoco los topónimos trasladados proceden de la lengua en la que son transparentes: *Guadalajara*, en México, no procede directamente del árabe, sino de su homónimo alcarreño, y el pacense *Balboa* no procede del portugués, como podría deducirse a partir de sus supuestos componentes, sino que se deriva del antropónimo (*Núñez de*) *Balboa*, a su vez de origen toponímico. Cf. García Sánchez (2007: 113-114).

en la contradicción de considerar como *primario* un topónimo como *Madrid* (Trapero, 1994: 50; 1995: 65; 2002: 1086), que en otra parte queda descartado como tal (Trapero, 1995: 34), y que además no sea contemplado como elemento que ha pasado a la toponimia desde su condición de apelativo de la lengua.

9. Cf., de nuevo, Coseriu (1999: 19). Vid., además, infra.

el valor semántico de cada término depende de las relaciones y oposiciones que contrae con el resto de los términos de su campo léxico.

Las estructuras semánticas, los campos semánticos, se convierten así en el mejor modo de analizar un corpus de topónimos que funcionan como apelativos en la lengua o el dialecto al que pertenecen.

Tenemos así que en el plano de la toponimia canaria, muy adecuada por su carácter reciente y su estratificación poco compleja, se han establecido campos semánticos y oposiciones entre los elementos toponímicos integrantes de esos campos que determinan su valor semántico, y que pueden no coincidir con los que se dan en el léxico común:

pernada / tabla

'parte alta y muy pendiente de una ladera' / 'parte baja y relativamente pendiente de una ladera'

tanque: albercón / mareta

'depósito de agua' : 'depósito de agua grande' / 'depósito de agua pequeño'

A partir de aquí se obtienen datos muy interesantes, como, por ejemplo, que en la toponimia canaria *montaña* no es 'gran elevación del terreno', pues ese es el valor de *cumbre*, sino 'cono volcánico', o que *río* puede actualizar su significado, ampliando su referencia, como 'recorrido de una corriente de lava'.¹¹

El modelo de toponomástica descriptiva y analítica elaborado por Trapero vale, en principio, para cualquier lengua y para cualquier región, por lo que es de suponer que se podría aplicar al léxico de la toponimia valenciana, y más cuando ahora se dispone de un instrumento tan valioso como el *Corpus Toponímico Valencià*.¹²

Volviendo a la cuestión que estábamos dilucidando desde el principio, parece claro que todos los topónimos de-

11. Cf. Coseriu (1999: 21-22) y Trapero (1999: 288, 345).

12. Casanova (2007a) señalaba en un reciente trabajo, a partir de los materiales del *Atlas Toponímico Valencià*, que los lexemas origen de los topónimos recogidos son los mismos que el léxico conocido de manera oral y vivo en las mismas zonas. La toponimia, no obstante, muestra, como también es natural, una capa de léxico apelativo, hoy perdido en la zona, que existió antiguamente (*Alberca, Alforí, Calapatar, Hortal, Pregó*, etc. en la zona valencianoparlante, por ejemplo). Nos consta, además, la existencia de varios estudios anteriores sobre el léxico valenciano vinculado a la hidronimia y la oronimia y su sistematización a través del estudio de los nombres de lugar, como los del propio Casanova (1988, 1991).

signan, pero ¿hay también topónimos que signifiquen? Según la teoría toponímica que aquí se ha expuesto y todo lo que hemos dicho, los llamados topónimos *genéricos* o *descriptivos* serían términos funcionales en la lengua o el dialecto al que pertenecen, y tendrían significado. Vuelvo a preguntar: ¿es eso efectivamente así?

La solución nos la da Coseriu (1999: 20 ss.) cuando señala que, en efecto, se puede objetar que el significado y las estructuras semánticas que se pueden establecer son, en rigor, de los apelativos convertidos en —o contenidos en los— topónimos (por ejemplo, los correspondientes a los lexemas *río, ciudad, fuente*, etc.) y no los de los topónimos en cuanto tales, en cuanto nombres propios de lugar, ya que los nombres propios, siendo designaciones estrictamente individuales, no poseen significado ni constituyen «campos», sino solo series designativas.¹³

Así es, en la esencia misma de los topónimos está el no tener significado. Un topónimo «transparente» como *Villarreal* (o apelando al endónimo valenciano, más cercano a su origen, *Vila-real*), compuesto por dos elementos perfectamente identificables en la lengua común, se sitúa al mismo nivel que uno «opaco» como *Artana*,¹⁴ porque ambos cumplen la misma función, la de designar e identificar un lugar, que es para lo que se usa un topónimo. *Villarreal* no significa 'villa real', como *Castellón* o *Castelló* (< *Castellione, a partir de CASTELLUM 'castillo'), igualmente «transparente», no significa 'castillo pequeño', ni menos todavía 'castillo grande'; simplemente designan lugares, en este caso, ciudades o municipios.

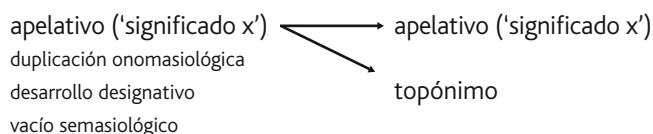
Por eso, la semántica estructural se puede aplicar en realidad al léxico toponímico, al léxico que crea topónimos —y aquí, en efecto, se pueden hallar incluso diferencias semánticas con el uso general—, pero no a los topónimos en sí, aunque a efectos prácticos casi sea lo mismo. Muchísimos topónimos, especialmente —aunque no solo— en la llamada «toponimia menor», cumplen su función como nombres propios sin diferenciarse de los apelativos de los que proceden,

13. Pese a ello, el propio Coseriu mantiene que los topónimos designan individualmente y, por los apelativos que contienen, significan universalmente.

14. *Artana* parece tener un origen bereber en la forma clásica *Iraten*, que la arabización transformó en el nombre actual. Cf. Arasa i Gil (2000: 45), quien remite a Selma (1992-1993: 463-464).

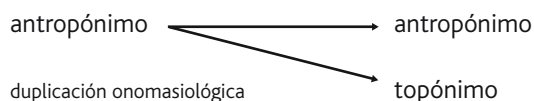
mientras estos siguen teniendo su continuidad en el léxico común o dialectal propio del lugar donde se dan (val. *barranc*, *canal*, *font*, *racó*, *séquia*, *tossal*). Por eso, puede parecer que también significan, pero los que lo hacen son los apelativos, que coinciden con los topónimos que han constituido, y de los que ya, en realidad, se han separado.

En principio, el nombre común deja de significar en el momento en que se constituye como topónimo, produciéndose así, mediante el desarrollo designativo, un cambio semasiológico (desemantización), y una duplicación onomasiológica, ya que el apelativo se mantiene como tal tras crearse el topónimo. Es decir, se crea una nueva palabra que solo designa y no significa.

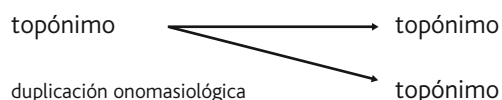
El topónimo puede luego evolucionar formalmente —lo que hará más visible su desemantización efectiva—,¹⁵ o ser objeto de asociaciones etimológicas o etimologías populares y, aparentemente, «(re)semantizarse», pero seguirá sin significado real.

Es el mismo resultado que cuando el topónimo procede de un antropónimo y no de un apelativo. El antropónimo, lógicamente, se mantiene como tal, al margen del topónimo, y ahí no decimos que el topónimo funciona también como nombre de persona, o que sirve como identificador personal. Quizás se vea más claro porque en ambos, antropónimo y topónimo, no hay significado.

15. Las evoluciones formales pueden alcanzar diferentes grados, hasta el punto de convertir en opaco el topónimo, pero basta una simple alteración, como la aglutinación de los componentes del topónimo o la supresión de la que era una preposición, para darse cuenta de que, aunque el topónimo mantenga la motivación referencial, no tiene significado, y que lo que prima es su carácter meramente designativo: *Villarreal* no significa hoy una 'villa de la realeza', ni *Torreblanca* 'torre de color blanco', ni *Fuente la Reina* 'fuente de la reina'.

Más claro ha de verse todavía cuando el topónimo procede de otro topónimo, porque tampoco podemos decir en ese caso que el topónimo funciona, además, como otro topónimo. Se trata, simplemente, de dos topónimos distintos, aunque uno tenga su origen en el otro. *Valencia*, en Venezuela, es un topónimo distinto de *Valencia*, en España.

El problema está también con los muchísimos genéricos que constituyen los topónimos, que se consideran parte de ellos, y que parecen mantener claramente su significado de apelativos. Una vez más parece que los topónimos mantienen significado en tanto están ligados al léxico común.

La complicación reside, en realidad, en determinar si el genérico forma parte efectivamente del topónimo o no. Si se mantiene como apelativo y no integra el topónimo, tendrá significado; si integra el topónimo, simplemente lo evocará. Pero esto es algo que con frecuencia no es ni mucho menos fácil de distinguir.¹⁶ Un genérico puede estar a medio camino, en un grado intermedio, en el proceso de integración de un topónimo. Hay que tener en cuenta, además, que históricamente un genérico ha podido pasar a integrar un topónimo, pero también sucumbir ante la suficiencia designadora distintiva de un término específico (*(Monasterium) Sancti Emeterii* > *Santander*), y esa situación no es distinta de la que se pueda dar ahora en su fase más incipiente.

SIGNIFICACIÓN Y EVOCACIÓN

Dándole una vuelta de tuerca más, se podría decir que los topónimos pueden significar, al verse contagiados por los apelativos a los que recuerdan, y porque evocan o connotan su significado —como de hecho decimos de los genéricos que no integran de manera efectiva un topónimo—. Es decir, los topónimos podrían significar en la medida en que los hablantes están interesados en poner en relación los topónimos con

16. Me parece muy acertado el criterio adoptado en el *Corpus Toponímico Valencià* a la hora de incluir o no el genérico como parte del topónimo. Vid. Acadèmia Valenciana de la Llengua (2009: 24).

los apelativos. Pero esta es una cuestión más de pragmática que de norma lingüística. La *evocación* es precisamente uno de los factores que propician la etimología popular, fenómeno que debe considerarse especialmente por la carga semántica que supone. Así, la evocación de una peña a partir del nombre valenciano *Peñíscola* (< lat. PAENINSULA), favorecida por la especial ubicación de la ciudad antigua, asentada sobre un peñón —aunque formaba una península, eso sí—, propició la variante *Peñíscola*, que constituye hoy el topónimo castellano. Sería un claro caso de etimología popular, o asociación etimológica.¹⁷

Aquí, además, podrían entrar no solo las evocaciones o connotaciones sugeridas por la conexión con el apelativo, sino también asociaciones fonosimbólicas,¹⁸ o, más comúnmente, las connotaciones individuales o ideas subjetivas que a todo usuario de la lengua le pueda evocar un topónimo concreto: recuerdos de la infancia, vivencias o experiencias positivas o negativas, que se asocian fácilmente a un lugar y, con él, a su nombre. Habría que distinguir aquí claramente entre *evocación* y *significado*, entre *connotación* y *denotación*.

SIGNIFICACIÓN Y MOTIVACIÓN

El otro aspecto que se debe distinguir en el desarrollo semántico de la toponimia, o, más bien al contrario, en su proceso desemantizador, es el de la *motivación*. La *motivación* es precisamente la razón, la causa que justifica que un topónimo haya sido el que es, que sea ese y no otro; es decir, el motivo por el que una palabra o un grupo de palabras se aplica a un determinado lugar para constituir su denominación, convirtiéndose así en un topónimo. Cada topónimo tiene un porqué, una explicación, una justificación, y esa es su motivación referencial.

Hay que aclarar, una vez más, que *motivación* no equivale a *significado*, aunque la motivación se pueda encontrar generalmente en el significado del apelativo o apelativos que dieron lugar al topónimo. La motivación es la conexión entre ese apelativo, ese nombre común, dotado de significado, sí,

17. A pesar de las diferentes alternativas al nombre (*analogía fonético-semántica*, *etimología segunda*, *atracción homonímica*, *atracción paronímica*, *analogía verbal*, *etimología estática*, *formaciones paretimológicas*, *etimología asociativa*, *asociación etimológica*, *etimología evolutiva* o *sincrónica*), el de *etimología popular* parece ya consagrado por el uso. Vid., además, los ejemplos señalados en una nota anterior.

18. Vid. Díaz Rojo (2002).

y el referente, la realidad extralingüística, el lugar, que acaba denominándose mediante ese apelativo, convertido desde ese momento en topónimo. Hay que retrotraerse, por tanto, al momento justo de la imposición del topónimo, de su aparición como tal. Queda claro que *motivación* no equivale a *significado*, porque no es el significado del topónimo —que no tiene—. El topónimo no tiene significado, pero sí motivación.

No pocas veces se considera la motivación el significado o la significación del topónimo. En la publicación del Ministerio de Fomento (2005: 113), aunque generalmente se distinguen bastante bien los términos, se dice lo siguiente: «los genéricos formaban parte del léxico común y tuvieron una motivación semántica en su origen; es decir, existía una clara relación semántica entre el topónimo y el lugar al que se refería. Con el tiempo *muchos topónimos tienen una significación* [la cursiva es nuestra] que ya no se corresponde con la realidad, pero otras muchas reflejan un entorno que aún perdura; esto último es más frecuente con los topónimos relacionados con el relieve y con los fenómenos hidrográficos». Vemos cómo la *significación* se confunde con la *motivación* —y cuando esta es transparente y coincide con la *designación*, también se suele confundir con esta última—. Se debe precisar de nuevo que los topónimos no tienen significación, y su *motivación*, que es a lo que ahí se llama *significación*, puede perfectamente no corresponderse con la realidad.¹⁹

Bien es cierto que, en un sentido no estricto, se puede decir que los topónimos significan diacrónicamente, ya que reflejan o esconden —sobre todo si el topónimo es opaco— el significado del apelativo o palabras que lo crearon. En ese «significado» que se puede hallar en diacronía, y en su conexión con el referente, es donde habría que buscar la motivación del topónimo.

19. Por esa misma razón los llamados *falsos genéricos* (Ministerio de Fomento, 2005: 106) o «términos genéricos que no indican el verdadero tipo de entidad geográfica al que denominan» (*Pozo Alcón* —capital y municipio de Jaén—, *Río de Losa* —entidad de población del municipio Valle de Losa, Burgos—, *Minas de Riotinto* —capital y municipio de Huelva—) no son tales, sino que muestran de manera evidente el proceso de desemantización que han experimentado los topónimos al constituirse. Realmente serían genéricos falsos si el apelativo constituyente del topónimo no hubiera remitido a la referencia que parece haber designado, es decir, si *Minas de Río Tinto* no hubiera hecho referencia originalmente a unas minas.

Como los topónimos no solo proceden de nombres comunes, sino también de antropónimos y de otros topónimos, la motivación, claro está, no solo se encuentra en los apelativos y su significado con respecto al referente, sino asimismo en la relación, generalmente de índole histórica, entre esos nombres propios y los lugares que se denominan con ellos.

Tenemos, así, que puede haber muchos tipos de motivación toponímica, tantos, como clases de factores referenciales den lugar a los topónimos. En nuestro *Atlas toponímico de España*, por ejemplo, establecimos para los topónimos poblacionales hasta veinte grupos de ellos, si bien conviene precisar que estos topónimos mayores, designadores de población, que también responden al principio de *verosimilitud toponímica*, tienen sus características motivadoras propias, frente a los demás. Había, por tanto, *orotopónimos*, *hidrotopónimos*, *fitotopónimos*, *zootopónimos*, *odotopónimos* —con referencia a vías y caminos—, *antropotopónimos*, *hagiotopónimos*, etc., y dentro de estos, a su vez, otros subgrupos (entre los *orotopónimos*, por ejemplo, señalamos los originalmente *litónimos* y designadores de elevaciones del terreno, planicies y llanuras, vaguadas, depresiones, etc.).

Habría que mencionar aquí especialmente, por la importancia evocadora que suponen, los nombres de lugar incluidos en la llamada *topofilia*, asimismo denominados *topónimos propiciatorios*: *Benlloch* o *Bell-lloc*,²⁰ *Bellreguard*, *Vallibona*, *Villajoyosa* o *la Vila Joiosa*, *Villahermosa del Río*, *Vistabella del Maestrat*...²¹ Algunos de ellos, y otros como *Beneixida* o *Bonrepòs i Mirambell*,²² pese a que quizás su étimo no acredite su origen como topónimo propiciatorio, pueden dar lugar a la misma evocación.²³

20. Cabe considerar, como cree Casanova (2007b: 131), que *Benlloc* o *Bell-lloc* sea un topónimo catalán transportado a través de un apellido.

21. Vid., además, Roselló i Verger (2004: 105).

22. Así como en el caso de *Beneixida* parece tratarse de un topónimo antropónimo de origen árabe, nunca desglosable en un *ben-eixida* 'bien salida', *Bonrepòs*, antes *Bellrepòs*, podría tener similar origen, mientras *Mirambell* fue transportado desde Cataluña. Vid. Corominas, OC, s.v. *Beneixida* y *Bo(n)*—, *Bona*—.

23. Resulta muy ilustrativa la llamada *toponimia del ocio*, tan abundante en la Comunidad Valenciana, que sirve para denominar los núcleos residenciales nuevos, pensados para el turismo y el ocio. En ella se aprecia cómo las nuevas denominaciones tienen como motivación los valores más apreciados por la clientela potencial y más impulsados por la publicidad: el paisaje (*Valle del Sol*, *Lomas del Mar*), la naturaleza —en su faceta más agradable y

Ocurre que en algunos casos esa evocación favorable se puede haber distorsionado o perdido. Menciono aquí el conocido caso del topónimo *Villaviciosa*, en Asturias, Madrid y Córdoba —entre otras provincias—, que hoy no parece un *topónimo propiciatorio*, pero que lo es en origen. Ello se debe a la polisemia del segundo de los componentes, *vicioso*, que mantiene en castellano un valor aún vigente, pero de muy poco uso ('productivo, vigoroso, abundante'). El adjetivo *vicioso*, -a, mediante su desarrollo semántico ("que tiene, padece o causa vicio, error o defecto"; 'entregado a los vicios'), ha provocado el efecto contrario, hasta el punto de que ha habido quien, desconociendo el auténtico factor motivador del topónimo, propuso cambiarlo por el supuesto antónimo *Villavirtuosa*; es decir, el topónimo propiciatorio casi se ha convertido en un topónimo conflictivo. No ha sucedido lo mismo con *Villarta* o *Villaharta* (< lat. *VILLA FARTA* 'villa abundante, fecunda'), a pesar de que el adjetivo *harto* —hoy con el significado de 'fastidiado, cansado' en su primera acepción— también haya experimentado cierta evolución semántica. La evocación no es la misma porque la conexión del topónimo con el adjetivo tampoco lo es.

Por otro lado, tenemos que tener muy claro que no es lo mismo clasificar los topónimos en función de las referencias designadas que en función de su motivación. La diferencia entre *designación* y *motivación* es evidente. No obstante, podemos considerar a un topónimo *orónimo* u *orotopónimo* por ambas vías. Es decir, un *orónimo* lo es si hace referencia a un monte, aunque su motivación no sea oronímica. Y, de igual manera, podemos hablar de *orónimo* si su motivación ha sido esa, aunque ahora no haga referencia a un accidente del terreno, sino a un pueblo o ciudad, por ejemplo.²⁴

seductora— (*Los Almendros*, *Entre Naranjos*), el mar y el sol (*Villasol*, *Sol y Mar*), lugares tranquilos (*El Paraíso*, *El Refugio*, *La Siesta*, *El Recreo*, *La Calma*), lugares turísticos famosos (*Las Vegas*, *La Florida*), topónimos mayores (*Nueva Torre Vieja*, *Cullera Park*), etc. Cf. Miranda (2000). El organismo regulador de la toponimia valenciana, la *Acadèmia Valenciana de la Llengua*, trata, con buen criterio, de paliar los desmanes que esta nueva toponimia puede provocar.

24. El *Corpus Toponímico Valencià*, por ejemplo, establece una clasificación toponímica en función de la *designación*, y atiende así a la orografía, la hidrografía, el relieve litoral y marino, el poblamiento, las partidas y parajes, las vías de comunicación y otros parajes de interés. Cf. *Acadèmia Valenciana de la Llengua* (2009).

Los topónimos tienen siempre una motivación, y por ello no en pocas ocasiones se ha señalado que son de las palabras más motivadas que existen.²⁵ Aquí convendría hacer una nueva precisión y la vamos a hacer con la esperanza de no contribuir, por el contrario, a una mayor confusión. Para ello partimos una vez más de las palabras de Trapero (2008: 20 ss.), quien comenta que las dos clases de los que llamamos nombres propios, los de persona y los de lugar, los antropónimos y los topónimos, no tienen un mismo comportamiento semántico, pues los antropónimos son nombres totalmente inmotivados, y se ajustan mejor que ningún otro nombre a la función de designar. Mientras que los topónimos, que también tienen como función la de designar y señalar un lugar mediante un nombre específico, fueron en su origen apelativos, que tenían significado, por lo que designan a través de la significación que tal palabra tenía en el momento de fijarse como topónimo.

Al hilo de estas palabras, creemos que conviene justamente aquí distinguir nociones que se pueden confundir o que no están suficientemente claras al hablar de la motivación y, consiguientemente de la arbitrariedad o de la transparencia del signo lingüístico, ya sea de las palabras, de los nombres en general o de los nombres propios. Así, una cosa es la conexión que, desde un punto de vista sincrónico, se pueda establecer entre el significante y el significado —o incluso el designado— de un signo lingüístico, por la que se pueda transparentar el primero (*significante*) a partir del segundo (*significado* o *designado*, este último en el caso de antropónimos y topónimos) o viceversa. Esa conexión no se da en los antropónimos, como tampoco en los topónimos —para ambos habría que pensar en la relación entre el *significante* y el *designado*, ya que no tienen *significado*—, y generalmente tampoco en casi ninguno de los apelativos o nombres comunes, a no ser que sean onomatopéyicos. En eso reside precisamente el principio de arbitrariedad del signo lingüístico que sintetizó Saussure.²⁶ Es decir, no hay relación directa entre el *significado* —o *designado*— y el sonido o *significante* que

sirve para expresarlo, que, por lo demás y como prueba adicional de ello, es distinto en cada lengua.

Y otra cosa es la motivación que explica el por qué una palabra es la que es, por qué tiene esa forma para expresar tal sentido o cumplir tal función —función como la de designar—. Esa motivación siempre va a existir, siempre —repito— y en todo tipo de palabras. Así, aunque parece claro que desde una perspectiva sincrónica las palabras arbitrarias y opacas abundan y prevalecen, y no hay una conexión directa entre sonido y sentido —se trataría de la primera motivación de la que hemos hablado—, desde un amplio panorama diacrónico se puede considerar que las palabras tienen todas una motivación, aunque esta se haya ocultado. En todo caso ha debido de haber una justificación por la que la palabra, con esa forma y ese significado, esté presente en la lengua, ya sea por evolución, como palabra patrimonial desde una lengua madre anterior (en el caso del castellano o del valenciano, el latín y, más allá, el indoeuropeo), ya sea por incorporación o préstamo desde otra. Al fin y al cabo todas las palabras primarias, no derivadas ni compuestas, han tenido un origen etimológico con alguna motivación. De esa manera habría que entender el carácter «no motivado por naturaleza, sino históricamente» del signo lingüístico.

Por eso, los topónimos están motivados en el sentido en que señala Trapero (2008: 22) y que nosotros también hemos señalado en repetidas ocasiones: desde el punto de vista sincrónico, un topónimo sólo designa, pero desde el punto de vista diacrónico, todo topónimo hace recordar el significado que las palabras que lo constituyen tenían en la lengua de la época —en caso de tratarse de apelativos—. Y, en efecto, ahí suele residir su motivación, tal como la entendemos en toponimia. Ese significado nos permite generalmente remitirnos a la referencia por la que se identificó el lugar y que sirvió para convertir el antiguo nombre en topónimo. Esa es la causa de que un determinado lugar se llame de una manera y no de otra. Hay una causa que se explicita en el nombre sobre el que se constituye el topónimo.

Pero los antropónimos tienen de igual manera una motivación, aunque no se fundamente en el significado de los apelativos que los crearon. Casi siempre hay una razón, aunque sea en ocasiones muy peregrina, por la que unos padres —que

25. Yo mismo lo he señalado así. Cf. García Sánchez (2007: 21).

26. De acuerdo con Coseriu (1977b: 59), la arbitrariedad del signo es una concepción aristotélica reelaborada multiseccularmente y sintetizada por Saussure.

son los nominadores— le imponen tal nombre a su hijo. Precisamente en una publicación reciente sobre la materia, se señala que la motivación en antroponimia puede comportar algunas diferencias con respecto a la toponímica, ya que en la elección del nombre de persona en principio cuenta menos su funcionalidad identificadora que el contenido connotativo que aporta. El elector del nombre personal siempre quiere decir algo; por ello, se fija en el poder evocador del antropónimo como medio de expresión de preferencias estéticas o de reconocimiento de valores éticos.²⁷ En fin, sería discutible si el elector siempre quiere decir algo con la elección del nombre y si se fija siempre en el poder evocador del antropónimo, ya que puede haber otros varios motivos en la elección —tradiciones familiares, modas, etc.—, pero sí es cierto que hay al menos una razón por la que finalmente escoge uno.

La diferencia está en que un antropónimo, antes de constituirse como tal, suele ser ya antropónimo y su motivación no se explicita en el significado del nombre o de los componentes sobre los que se constituye. Ahí radica la diferencia y así se pueden entender muy bien las palabras de Trapero. Mi nombre, por ejemplo, *Jairo*, aunque pueda proceder de una o varias palabras en origen (יָאֵר 'Dios brilla', 'resplandor de Dios' en hebreo), ya existía como nombre de persona y sólo cumplía esa función cuando me lo impusieron mis padres. La motivación, en este caso, se debió, en efecto, a la sonoridad, pero, sobre todo, a lo poco común en su momento —y todavía hoy— del nombre, que de esa manera, y dados mis apellidos, tan comunes, permitía distinguirme mejor. La función identificadora pesó también, por tanto, en la motivación. No influyó, sin embargo, como factor motivante el significado etimológico del nombre. De manera similar —y pido disculpas por hablar tanto de «mi vida», pero son ejemplos que, como es fácil de imaginar, conozco bien—, el nombre de mi hija, *Helvia*, tiene una motivación semejante, aunque en este caso han pesado también otras razones, como el tratarse de un nombre latino —que tienen mi preferencia—, el haber sido el nombre de la madre de Séneca —sin que eso suponga que yo espere un nieto sabio ni filósofo—, y, en este caso sí, el significado originario del étimo del que procede (*HELVUS*

27. Vid. García Gallarín y Cid Abasolo (2009).

'rubio'), que simplemente me gustaba, aunque imaginaba, por meras razones genéticas, que mi hija no sería rubia.

Es decir, y reitero, el significado del componente o de los componentes sobre los que se ha formado el antropónimo no guarda relación con la motivación del antropónimo, o siendo más precisos, no guarda relación con la motivación de la imposición del antropónimo —la causa por la que se pone el nombre—, como sí sucede en los topónimos; esto no quiere decir que el antropónimo no tenga motivación, sino solo que la motivación puede ser de índole distinta (¿menos lingüística por no transparentarse a partir del significado de los apelativos que lo crearon? esto seguramente era lo que quería o venía a decir Trapero). Además, no todos los topónimos proceden de apelativos, como bien sabemos, sino que muchos lo hacen precisamente de antropónimos o incluso de otros topónimos.

SINONIMIA EN TOPONIMIA

Una cuestión que he dejado para el final, y que puede resultar bastante controvertida, es la posible existencia de la *sinonimia* en toponimia, partiendo siempre de la ausencia del significado en los topónimos.

De entre las distintas relaciones semasio-onomasiológicas, la que más incidencia tiene en el ámbito toponímico es, sin duda, la homonimia, precisamente por la coincidencia formal que se puede dar entre topónimos y apelativos con los que, más allá de esa identidad en la forma, nada tienen que ver.²⁸ La sinonimia sería otra relación onomasiológica, en cuanto proporciona expresiones diferentes en torno a un significado, y en el caso de los topónimos, en torno a un designado.

Como se ha venido a demostrar,²⁹ la sinonimia no debe entenderse como una relación entre significados, sino que lo es entre significantes, de tal manera que son sinónimas aquellas expresiones en torno a un significado o con significados próximos, que puedan designar el mismo referente. Es decir, la afinidad —que no identidad— de significado está basada en una identidad —esta vez sí es identidad— de re-

28. Aunque mucho menos frecuente, también interesa aquí la homonimia o coincidencia formal entre topónimos poligenéticos, que tampoco tienen que ver entre sí. Vid. García Sánchez (2006: 12 ss.).

29. Vid. García Hernández (1997: 382 ss.) y (2004: 198-200).

ferente, de designado. Siendo así, como la designación, que es la esencia de la toponimia, es importante en la sinonimia, se puede afirmar que existe sinonimia en toponimia.

Muchos semantistas no se ponen de acuerdo sobre qué es sinonimia y sobre si realmente existen sinónimos en la lengua. Y es que, en efecto, muchos estudiosos de la sinonimia han partido del falso supuesto de que la sinonimia ideal es aquella que consiste en la igualdad de significados. Recuerdo aquí que ese supuesto proviene de la tradición retórica (Quintiliano) y gramatical romana (gramáticos del s. IV) en la que se definen los sinónimos como *uerba idem significantia*, lo que se ha interpretado como 'palabras que significan lo mismo'.

Cuando esos estudiosos han tratado de aplicar este supuesto teórico, se encuentran que lo normal es que haya diferencias entre los posibles sinónimos. De hecho, hay una gran tradición romana —que, a su vez, les vino a los romanos de los griegos— de tratados *De differentiis* 'de diferencias', en los que se distinguen sobre todo sinónimos. Al comprobar que entre los sinónimos, más que igualdad, lo que hay es semejanza de significados, y que, además de identidad, hay diferencias, muchos concluyen que los sinónimos y la sinonimia, como igualdad de significado, no existen.

Unos y otros han caído en la aporía de confundir significación y designación por la falsa interpretación de la definición latina de los sinónimos. Volviendo a la expresión latina anterior, *uerba idem significantia*, hay que darse cuenta de que esto quiere decir que son sinónimos no las palabras que significan lo mismo, sino las palabras que se refieren a lo mismo, que tienen identidad referencial, esto es, el mismo referente, el mismo designado; no identidad de significado.

Los romanos empleaban el sustantivo *significatus* para indicar el referente, pues *significare* era propiamente 'designar'. El 'significado' lo indicaban mejor con *intellectus* e incluso mediante *conceptus*. Como puede verse, una mala interpretación de la definición latina de los sinónimos ha provocado un sinnúmero de disquisiciones sobre si la sinonimia existe o no existe.

A la vista de todo esto, podemos concluir que son sinónimos los significantes que pueden aplicarse al mismo referente, teniendo un significado semejante. De esa manera, los topónimos, al designar lugares que pueden ser identificados y

designados con otras expresiones, tendrían igualmente sinónimos; y ello pese a no tener significado. Así, serían sinónimos de topónimos las perífrasis explicativas o expresiones descriptivas que sirven para identificar un lugar: *Madrid, capital de España; Barcelona, ciudad condal; Castellón, capital de la Plana*; etc., sin que eso suponga —reiteramos— que los topónimos significan, porque la relación de sinonimia no está basada en este caso en el significado, sino en la identidad referencial.

Podrían ser asimismo sinónimos las variantes que Coseriu llama de *arquitectura* de la lengua, como, por ejemplo, las variantes diacrónicas —presentes en caso de retoponimización (*Sagunto* y *Murviedro* o *Sagunt* y *Morvedre*, en valenciano) —, y sobre todo, por su uso extendido dentro de una misma lengua, los *exónimos* y sus correspondientes *endónimos* (*Sagunto* y *Sagunt*, *Villarreal* y *Vila-real*, *Saragossa* y *Zaragoza*, *San Sebastián* y *Donostia*, *Vitoria* y *Gasteiz*, *Munic*, *Múnich* y *München*, etc.)

La sinonimia, asumiéndola desde este punto de vista, y pese a no ser ni una relación básica ni esencial en el ámbito toponímico, nos permite comprender mejor el comportamiento de los topónimos.

CONCLUSIONES

En fin, hemos querido en este breve trabajo sintetizar algunos de los aspectos semánticos que rodean a los nombres de lugar. La diferenciación, no siempre bien entendida, entre *significación*, *designación*, *evocación* y *motivación* es, sin duda, lo más relevante de entre lo que hemos dicho aquí. Con ella hemos hecho hincapié en que los topónimos no participan de la primera y sí, en cambio, de las otras tres, es decir, los topónimos no significan, sino que, en todo caso, evocan, siempre designan —esa es su función— y también, por supuesto, están motivados. Los factores o las razones de esa motivación son dispares, y aunque en el caso de los topónimos transparente, generalmente se pueda apreciar a partir del significado de los apelativos que los constituyen —y en esto se distingue de la motivación de los nombres de persona—, la motivación toponímica no queda reducida a eso. Por último, hemos hablado de la existencia de sinonimia en toponimia, como relación onomasiológica de expresiones diferentes designadoras de un mismo lugar.

BIBLIOGRAFÍA

- ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA (2009): *Corpus Toponímic Valencià, Topoval*, Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, Valencia.
- ARRASA I GIL, Ferran (2000): «Alguns topònims d'origen antic de les comarques septentrionals del País Valencià», en Mateu, Joan F. i Emili Casanova, *Estudis de Toponímia Valenciana, en honor de Vicenç M. Rosselló i Verger*, Denes, Valencia, pp. 45-59.
- CASANOVA, Emili (1988): «Aproximació a una toponímica d'aigües en català al País Valencià», en De Epalza, Mikel (ed.), *Aigua i poblament musulmà*, Ayuntamiento de Benissa, Benissa.
- (1991): «Toponímia oronímica i repartició semàntica», en Colomina, Jordi, i Alemany, Rafael (eds.), *Actes de Catorzè Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica*, Generalitat Valenciana, Alicante, pp. 569-586.
- (2007a): «Aportacions lèxiques i metodològiques de l'Atles Toponímic Valencià», en Bassa i Martín, Ramon *et al.* (coords.), *II Seminari de Metodologia en Toponímia i Normalització Lingüística*, Universitat de les Illes Balears, Palma de Mallorca, pp. 51-69.
- (2007b): «La normalització de la toponímia del Maestrat: el cas de *La Torre del Domenge > Torre d'en Doménec*», en *Actes de la I Jornada d'Onomàstica*, Acadèmia Valenciana de la Llengua, Valencia, pp. 127-132.
- COROMINAS, Joan (1989-1997): *Onomasticon Cataloniae*, Curial Edicions Catalanes, La Caixa, Barcelona, 8 vol.
- COSERIU, Eugenio (1977a): «Introducción al estudio estructural del léxico», en *Principios de Semántica Estructural*, Gredos, Madrid, pp. 87-142.
- (1977b): «L'arbitraire du signe», en *Tradición y novedad en el lenguaje*, Gredos, Madrid, pp. 13-61.
- (1977c): «La creación metafórica del lenguaje», en *El hombre y su lenguaje*, Gredos, Madrid, pp. 66-102.
- (1999): «Nuevos rumbos de la toponomástica», prólogo a Trapero, Maximiano, *Diccionario de toponimia canaria*, Gobierno de Canarias, Consejería de Educación, Cultura y Deportes / Fundación de Enseñanza Superior a Distancia de Las Palmas y Centro Asociado de la UNED de Las Palmas, Las Palmas de Gran Canaria, pp. 15-24.
- DÍAZ ROJO, José Antonio (2002): «El fonosimbolismo: ¿propiedad natural o convención cultural?», *Tonos digital: revista electrónica de estudios filológicos* 3 (<http://www.um.es/tonosdigital/znum3/estudios/fonosimbDiazRojo.htm>).
- GARCÍA GALLARÍN, Consuelo (dir.) y Karlos Cid Abasolo (coord.) (2009): *Los nombres de persona en la sociedad y en la literatura de tres culturas*, Silex Ediciones, Madrid.
- GARCÍA HERNÁNDEZ, Benjamín (1997): «La sinonimia: relación onomasiológica en la antesala de la semántica», *RSEL* 27, pp. 381-408.
- (2004): «Tradición y modernidad de los gramáticos latinos», en Arcas Pozo, Juan Luis y Mercedes Montero (eds.), *Hombre y naturaleza. El nacimiento de la ciencia y la técnica en el Mundo Clásico*, Delegación de Madrid de la Sociedad de Estudios Clásicos, Madrid, pp. 187-208.
- GARCÍA SÁNCHEZ, Jairo Javier (2000): «Perspectivas metodológicas de la investigación toponomástica española», *Actas del I Encuentro Internacional de Filólogos Noveles*, Universidad de Alcalá / Universität Basel, Alcalá de Henares / Basilea, pp. 67-76.
- (2006): «Características y operatividad de la homonimia en un campo propicio: la toponimia», en *Actes del VII Congrés de Lingüística General*, CD-ROM [recurso electrónico], Universitat de Barcelona, Barcelona, pp. 56/1-16.
- (2007): *Atlas toponímico de España*, Arco / Libros, Madrid.
- (2010): «Toponimia y "exonimia". Su reflejo en los medios de comunicación y su tratamiento en los libros de estilo», *Español actual* 91, pp. 101-119.
- MINISTERIO DE FOMENTO (2005): *Toponimia: Normas para el MTN25. Conceptos básicos y terminología*, Publicación técnica núm. 42, Dirección General del Instituto Geográfico Nacional, Centro Nacional de Información Geográfica, Madrid.
- MIRANDA, Mª Jesús (2000): «La toponimia del ocio: el valor de una imagen», en Mateu, Joan F. i Emili Casanova, *Estudis de Toponímia Valenciana, en honor de Vicenç M. Rosselló i Verger*, Denes, Valencia, pp. 275-287.
- OLIVARES, M. Amparo (2002): «El nombre propio y el problema de la referencia», en Casanova, Emili i Vicenç M. Rosselló (eds.), *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*, Denes, Valencia, pp. 853-861.
- ROSELLÓ I VERGER, Vicenç M. (2004): «Onades culturals: la toponímia valenciana», en *Toponímia, geografia i cartografia*, ed. a cura d'Emili Casanova, Universitat de València, Valencia, pp. 97-109.
- SELMA CASTELL, Sergi (1992-1993): «Toponímia tribal i clànica d'origen berber al nord de Sharq-al-Andalus (Recull i noves propostes)», *Estudis Castellonencs* 5, pp. 459-466.
- TRAPERO, Maximiano (1994): «Un nuevo método de estudio del léxico toponímico: las estructuras semánticas», *Contextos* XII, 23-24 [aparecida en 1996], pp. 41-69.
- (1995): *Para una teoría lingüística de la toponimia (Estudios de toponimia canaria)*, Universidad de Las Palmas, Las Palmas de Gran Canaria.
- (1999): *Diccionario de toponimia canaria*, Gobierno de Canarias, Consejería de Educación, Cultura y Deportes / Fundación de Enseñanza Superior a Distancia de Las Palmas y Centro Asociado de la UNED de Las Palmas, Las Palmas de Gran Canaria.
- (2000): «Estructuras semánticas en el léxico de la toponimia: Topónimos oronímicos de Canarias», en Martínez, Marcos *et al.*

- (eds.), *Congreso Internacional de Semántica: 100 años después de Michel Breal*, Ediciones Clásicas, Madrid, vol. II, pp. 945-955.
- (2002): «La perspectiva semántica en los estudios de toponomástica», en Casanova, Emili i Vicens M. Rosselló (eds.), *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*, Denes, Valencia, pp. 1083-1088.
- (2008): *Preguntando a los nombres por su significado*, Universidad de Las Palmas, Las Palmas de Gran Canaria.

EL PAISATGE I L'ANTROPONÍMIA URBANA DE VILA-REAL AL SEGLE XIV

Vicent Gil

[Arxiu Municipal de Vila-real]

El *Corpus toponímic valencià*, editat per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (2009), o els treballs presentats i publicats al llarg de les actes de les tres jornades d'Onomàstica mostren el profit que té l'esforç col·lectiu. Un esforç que fa que la dèria per conèixer i mantindre els noms, cognoms i renoms de la gent, dels llocs del paisatge que xafem, de tot allò que ens envolta, es convertisca, com afirma ple de convenciment Enric Guinot, en «una eina utilíssima en mans d'historiadors i filòlegs per a apropar-se al coneixement de les societats del passat» (Guinot 2002: 6).

Per a mostrar com aproximar-se a l'antropotoponímia del passat a la llum dels documents dels arxius municipals, en les següents pàgines farem el mateix que es fa en qualsevol treball de camp. Anirem al lloc, coneixerem el seu paisatge, les seues gents i els preguntarem tot allò que ens explica perquè es crearen, nomenaren i transformaren els noms; cercarem el topònim perdut, l'antropotopònim clarificador, el renom d'allò que distingeix el que s'estima o es malfia. Tanmateix, en aquestes pàgines els nostres informadors seran, parafrasejant Alvaro Cunqueiro, «papers vells que van ser vides». Papers vells dels quals estan plens els arxius valencians, sempre esperant informar tot aquell que els sàpia preguntar.

Per fer més perceptibles les continuïtats o les novetats d'una comunitat és sempre necessari un estudi de llarga durada, focalitzat en microespais. Els avanços dels estudis dia-

crònics d'onomàstica amb preocupacions per interrogar el document han estat notables i concloents a l'hora de considerar la història dels noms de tot allò que fa del paisatge una successió de canvis ininterrompuda. Tots aquests tendeixen a cridar l'atenció sobre com les novetats introduïdes en el paisatge a l'època medieval han determinat el nom propi del nom i expliquen el seu significat. Tal com han demostrat els treballs publicats els últims anys, quan se sap llegir el paisatge es data i s'entén perquè són com són els pobles, els camps, les séquies o les vies que es crearen, nomenaren i transformaren al llarg dels segles medievals, es comprenen moltes realitats del nostre passat. Tot i això, ara i aquí, no es persegueix fer un estudi exhaustiu del paisatge de Vila-real; només vull assenyalar unes realitats documentals presents en la major part dels arxius valencians i, per tant, rebals d'informació relacionables pel conjunt del país i exposar la manera com es pot facilitar la seua consulta, aprofitant les possibilitats de les noves tecnologies aplicades a la documentació històrica.

És per això que cal fer realitat projectes de digitalització i transcripció de la documentació històrica dels arxius, de reconeixement òptic del text i indexació de tota l'onomàstica valenciana en una base de dades comuna d'ús interactiu per qualsevol de les noves tecnologies a l'abast, com el recentment encetat per la Secció d'Onomàstica de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.

El fet de demostrar la viabilitat del projecte ha encaminat les propostes que es presenten en les pàgines següents. Totes aquestes es fan a la llum de la digitalització, transcripció, reconeixement òptic i indexació del *Llibre de la peita*, de l'any 1366, conservat a l'Arxiu Municipal de Vila-real. El resultat ha estat un corpus de topònims que descriu el paisatge i un de cognoms, en el qual es fa present la permanència o la mobilitat de 1.779 famílies al llarg de cent setanta nou anys (1269-1448). Tota una onomàstica que mostra la història del poblament i el paisatge d'una vila medieval del segle XIV.

Tot i això, ara i aquí, no és persegueix fer un estudi exhaustiu del paisatge de Vila-real; només es pretén assenyalar unes realitats generalitzables pel conjunt del país, exposar la manera com es poden estudiar i presentar unes primeres aportacions a partir de la documentació històrica que es conserva als arxius valencians.

EL LLIBRE DE LA PEITA: UNA FONT DOCUMENTAL PRÒPIA DELS ARXIVS MUNICIPALS VALENCIANS

Una de les fonts documentals omnipresent en la majoria dels arxius municipals valencians des del segle XIV fins al XIX és el llibre patró de la peita. Els seus fulls contenen un completíssim inventari dels elements que componen el paisatge, fet amb finalitat fiscal. La perdurabilitat del document en el temps és molt útil per a conèixer com va evolucionar la seua urbanització i tindre en compte la seua transformació per a l'activitat antròpica. Per això, el nostre punt de partida i de referència serà el *Llibre capatró de la peita de la vila i terme de Vila-real* de 1366 (peita 850). Aprofitarem la informació que el document fiscal ens ofereix per reconstruir la realitat de les formes de poblament i l'ús del paisatge.

Al *Patró de la peita* de l'any 1366 es registren 659 contribuents. Entre la festa de Sant Bartomeu i Tots Sants, el peiter Jaume Artús recol·lecta de tots ells 4.479 sous, uns diners de contribució, en raó de la seua riquesa fiscal valorada d'acord amb la vàlua fiscal de les propietats rústiques i urbanes i dels béns immobles, tenint en compte les càrregues a les quals està sotmesa (Cl. 208: 11r., 14r.). Per això, l'encapçalament nominal de cada contribuent va seguir per una relació detallada de tots els seus béns, començant, normalment, pels immobles urbans, per a continuar amb les terres i, acabar,

amb els conceptes de censals i moble. A les propietats urbanes —alberg, casa, cases, cellers, forn, hostal, corral, obrador, pati— es diferencia la seua localització a la vila o als raval. A les rústiques, es fa la descripció de les parcel·les de terra atenant, en primer lloc, a l'extensió superficial de la parcel·la —mesurada en unitats conegudes com fanecada o quartó: nou fanecades, jovada: 36 fanecades, hort: 1'5 fanecades i tros—, i, en segon lloc, a la seua dedicació, diferenciant la localització de la terra al secà —*sars, sas*— o al regadiu —*l'horta*— i les construccions rurals —alqueria, pobla, mas, vilar, casa, caseta, barraca, molí, corral, basos d'abelles, colomer, forn. Al mateix temps, les propietats es localitzen a l'espai, atenant els seus límits. El resultat és tot un recull de noms de llocs.

Finalment, al *Llibre de la peita* s'anotaven els béns mobles —someres, bestiar, cavalleries no dedicades al treball. Aquestes anotacions completen l'ampli repertori de vocables, locucions fora d'ús, que campen als fulls del document. Alfabèticament acoblats es pot traure d'aquests un interessant vocabulari d'arcaïsmes: *afrontar, ajada, aldeha, almenara, anitxilar, asaunar, cell, derrencliment, moltó, ovelles de vaciu, ovelles de ventre, queixer, renadiu, ruc, sedeny, vehinatge de bestiar, vintè* (Doñate 1979).

Les dificultats que planteja el patró de la peita a l'hora d'utilitzar-lo com a font per a l'estudi de l'onomàstica i la toponímia fa temps que són coneguts i han estat repetidament ben descrits i inventariats (Ferrer 2005, Perís Albentosa 1988). Les pàgines que s'han dedicat a la seua crítica heurística es poden resumir amb una frase: el patró de la peita és un recompte amb finalitat fiscal. La conseqüència: exclou, per principi, un nombre indeterminat de veïns, està fet amb diversitat de criteris i conté nombrosos fraus.

A canvi dels inconvenients, propis de qualsevol document fiscal, i reconeixent que conté errors i llacunes, cal assenyalar, en el cas del document de 1366 que ens ocupa, que la seua realització va ser prou acurada. El llibre es va escriure a l'escrivania del notari Romeu Bonet a partir dels *Quaderns de vàlues de la peita*, presentats pels peiters (Cl. 208: 12r.). Quan ja s'estava transcrivint el *Quadern de la vila*, la reclamació del batlle de 112 sous cobrats indegudament als forns del patrimoni reial, les queixes de particulars, com Jaume Muntalbà, per haver-se taxat com a béns imposables «cases enderrocades»,

i les denúncies per les ocultacions fetes per alguns prohoms com Joan Pineda —cap d'estes contemplada i rectificada en les vàlues de la peita presentades—, retarden la redacció definitiva del llibre fins al 1368. Al llarg de tot l'any 1367, els jurats van estar ocupats cercant el privilegi reial de les imposicions de la peita, atorgat a Saragossa el 1245, i en ajustar les «tatxes» als capítols de les imposicions i peites, escrits i ordenats pel notari Jaume Safont (Cl. 208: 11 r., 12 v., 25 v.; Peita 850: 37 v.).

El patró de 1366 és l'únic que s'ha conservat dels que es van fer al segle XIV. Això obliga a completar la informació donada per la peita espigolant tota la documentació del segle XIV que s'ha conservat sobre Vila-real. El buidatge de manuals de Consell, claveries i pergamins ens permet recular la història del cognom fins al 1269 —data del primer document on apareix Vila-real, conservat als registres de la Cancelleria Reial de l'Arxiu de la Corona d'Aragó—, alhora que mostra la seua perdurabilitat o mobilitat.

LES CARACTERÍSTIQUES GENERALS DE L'ANTROPONÍMIA

Per a poder fer una aproximació a les característiques de l'antroponímia del segle XIV s'han agrupat els noms de persona recollits en la peita de 1366 en famílies, i les famílies s'han ordenant pel cognom, tal com es pot comprovar a l'apèndix. D'això, hi ha 338 cognoms provinents de 659 famílies. Podem considerar la llista de cognom recollida com a representativa de l'antroponímia vila-realenc del segle XIV; si tenim en compte la població censada en 1379 és de 590 focs o llars (Ferrer 1975: 67-91; Pozo 1995: 107) És a dir, 69 famílies menys de les que apareixen a la peita de 1366. Una xifra que s'ajusta a les pèrdues que té qualsevol societat medieval en temps de crisi de subsistència greu, inseguretat per la guerra contra Castellà i pressió fiscal extraordinària.

Com es pot comprovar en la següent taula, el 75,93% de cognoms estan representats per una o dos famílies:

Famílies	Percentatge
Dotze	0,31
Onze	0,31
Nou	1,23
Vuit	0,62
Set	0,62
Sis	0,92
Cinc	3,38
Quatre	6,77
Tres	8,92
Dos	20,62
Una	56,31

Les excepcions les trobem en els *Joan*, que reuneixen dotze famílies, els *Guasch*, onze, i els *Bonshom*, *Giner*, *Martí*, *Santadina*, amb nou. Entre aquests llinatges més nombrosos es localitza l'elit de la societat. Alguns d'ells són coneguts amb l'apel·latiu de «lo prohom», com és el cas de Pere Giner. La peita de 1366 permet comprovar com les solidaritats entre llinatges, característic dels prohoms, se segellen amb enllaços matrimonials que amplien aliances i, de vegades, promocionen socialment algunes de les famílies més riques. Així, són freqüents entre l'elit els agrupaments familiars amplis. Encapçalament com el d'«Arnau Aiç e sos germans, Jordà de Calaceyt e sa sogra, Marco de Calaceyt e sos cunyats, Jaume Pedrinya e son nebot, Gil de Sentvicent e sa fillastra o Pasqual Torner e sa mare» suggereixen que els membres de llinatges com els Ais, Calaceit, Pineda, Samell o Guasch s'agrupen i s'aixopluguen sobre l'escut protector i la tutela d'un prohom, que és el que figura en la vida pública (Pozo 1995: 93).

	Homes	%	Dones	%	Exemples peita 850
Nom propi	2	33,33	4	66,67	Umbert, 121v.; Macià, el calciner / Francesca d'Arnes, 44 v.; Nicolau de Safont de Morera, 70 r., Pasquala de Fontanet, 100 v., Sebelia Albinyana, Na Albinyana, 53 v., 63 r., 107 r.

Nom i cognom	409	99,27	3	0,73	
En / Na	26	32,91	53	67,09	
Don / Dona	5	71,43	2	28,57	
Malnom	8	47,06	9	52,94	El Calciner, 40 r., El Noble March, 54 r., Bragat, En Bretó, En Csesmesons, Morrut, Ensenyat, En Piquamoles / La Canasiula, 7 v., 102 v., 114 v., Na Bolea, 9 r.; Na Cosina, 31 v., Na Faron, 63 r., Na Leugera, 103 v., Na Limosina, 115 r.; Na Catalana, 28 r.; Na Pastora, 6 v., 38 v., 58 r., 106 r., 118 r., 133 v., Na Sabatera (Çabatera), 10 r.
Fill -a / Hereu -a	22	38,60	35	0,61	
Altres	2	40,00	3	60,00	Fillastres / La mare de Pasqual Torner, 41 r.; La neta de na Parra, 96 r.
La muller / Vídua			71	100	

Els caps de família a les fonts fiscals medievals, com assenyala Ramon Ferrer (2005), són majoritàriament homes (78,34%). La presència de la dona com a cap de la llar (21,65%) està condicionada per la seua condició de vídua —«la muller quondam d'en...», «la vidua d'en...»—, fadrina —filla, hereua— o casada amb béns propis de la dot —«la muller d'en...», consignada a banda del marit però compartint casa amb ell—. D'altra banda, el nom de la dona es redueix en la documentació medieval, perquè en la tradició catalana el cognom va anar passant, des del segle XII, als fills però molt rarament a la filla; de manera que quan es registra la dona, en la majoria dels casos només hi consta amb el seu prenom. En els casos de viduïtat se sol prendre el cognom del marit difunt feminitzat (Wessell 2006: 511-520); per exemple, a la peita del 1366 si el marit es deia Blasco, Bonet o Lloret, la dona apareix com *na Blasca*, *na Boneta* o *na Lloreta*.

De la taula anterior també interessa destacar les identificacions que es fan amb la dignitat de *Don* i *Dona*. Segons Blasco Orellana (2003: 34-35), identifiquen les famílies jueves: Don Davino, *jueu*, Don Salvat, Don Sanxo Roda, Don Noguera, Don Figueró, Don Pere Lop; i en el cas de les dones: Dona Oçellona, Dona Luneta o Dona Sogranya. Tanmateix, cal tindre en comte que tan sols Don Davino apareix identificat com a jueu. El mateix succeeix amb Juçef Rosell, Salamó Xabe o Isaac Abeç. Malgrat els seus noms de tradició bíblica hebrea,

se'ls identifica a cadascun d'ells amb el mateix apel·latiu que a Don Davino: «jueu».

Si mirem els càrrecs de govern que la majoria dels dignificats ocupen, resulta qüestionable aquesta identificació, i la dignitat *Don* s'apropa més al sentit que encara avui en dia té d'especial consideració de la persona. És a dir, identifica, també, el prohóm. En el cas de Don Davino, la dignitat se li reconeix perquè és un jueu «corredor d'orella» de prestigi i renom, al qual recorren els jurats quan necessiten cercar diners en préstec (Cl. 208, 7r.).

De totes maneres, en l'ombra queden una relació cognonímica de tema hebraic —*Ezra*—, així com arabitats —*Salem*— o gentilicis com *Montalban*. Contrastar aquests noms i cognoms amb el repertori documental de Fritz Baer (1970) de segur que donarà sorpreses. Les mateixes que donen els registres del justícia al segle XV o les causes de fe de la Inquisició des del 1486 fins al 1820.

PERMANÈNCIA I MOBILITAT DE L'ANTROPONÍMIA EN TEMPS DE CRISI (1348-1414)

Per a conèixer els índexs, tota la informació recollida de cada cognom en els registres de Cancilleria (1269-1340), pergamins (1307), claveria (1348) i peita (1366-1448), s'ha organitzat en quatre talls generacionals: 1269-1314, 1315-1348, 1349-1366, 1367-1448 (Cruselles 1999: 45-84).

Taula 3. Índex de permanència o mobilitat dels cognoms i famílies
(1348-1448)

Permanència i mobilitat 1348					
	Cognoms	%	Famílies	%	Índex permanència
Total	203	100	309	100	1,52
Proc. 1307	34	16,75	63	20,39	1,85
Nous	169	83,25	246	79,61	1,46
Continuen	181	89,16	285	92,23	1,57
Es perden	22	10,84	24	7,77	1,09
Permanència i mobilitat 1366					
	Cognoms	%	Famílies	%	Índex permanència
Total	325	100	654	100	2,01
Proc. 1348	159	48,92	399	61,01	2,51
Nous	166	51,08	255	38,99	1,54
Continuen	281	86,46	598	91,44	2,13
Es perden	44	13,54	56	8,56	1,27
Permanència i mobilitat 1448					
	Cognoms	%	Famílies	%	Índex permanència
Total	258	100	507	100	1,97
Proc. 1366	171	66,28	403	79,49	2,36
Nous	87	33,72	104	20,51	1,20
Continuen	98	37,98	281	55,42	2,87
Es perden	160	62,02	226	44,58	1,41

Si representem en una gràfica lineal l'evolució dels índexs de permanència, resulta que el coeficient de 1,85 del 1348 ascendeix a 2,01 en 1366 i descendeix a 1,97 en 1415. Es pot pensar que hi ha dos períodes generacionals clarament definits. El primer comprén des del 1348 fins al 1366 i presenta un creixement del 0,16, i el segon, des del 1366 fins al 1414, amb un imperceptible 0,04. Mesurats índexs propis de temps de crisi, en els llinatges s'estabilitzen, com es pot comprovar si ens fixem en l'índex de procedència: creix un 0,66 (del 1,85 al 2,51) i es perden 0,15 (del 2,51 al 2,36). Aquests

índexs es corresponen amb els del morabatí estudiat per Ramon Ferrer (2005).

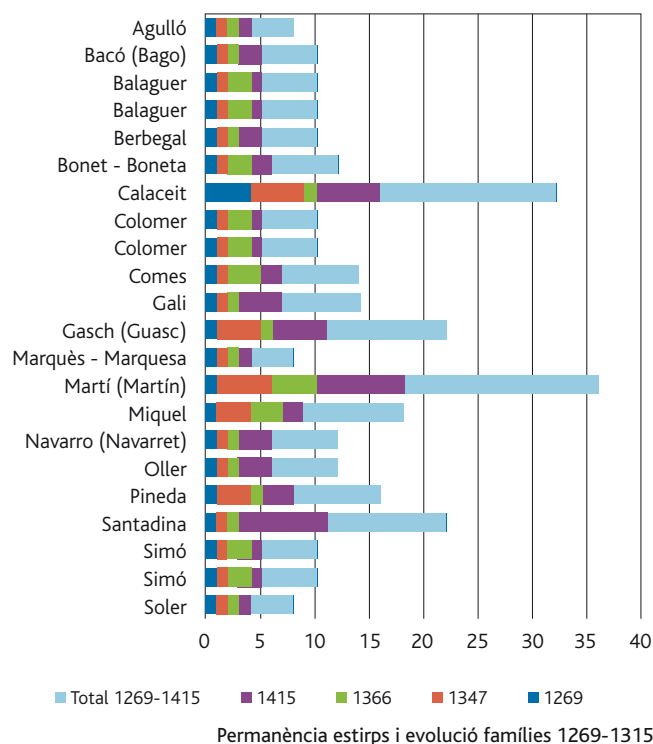
La mobilitat confirma que són més els llinatges que continuen —2,19— que els que desapareixen —1,25— o els que arriben de nous —1,4—. Si atenem a aquest fet, cal aclarir quins són els llinatges bàsics al llarg del segle XIV i d'on provenen.

Per a conèixer l'origen dels cognoms, ha estat tradicional identificar les persones que tenen el cognom format per un topònim i considerar-lo com a referència del lloc d'on procedien. Aquest mètode antroponímic s'ha demostrat un

sistema coherent en l'estudi dels repobladors valencians i els veïnats de les viles aragoneses o catalanes del segle XIII i XIV (Guinot 1999: I, 97).

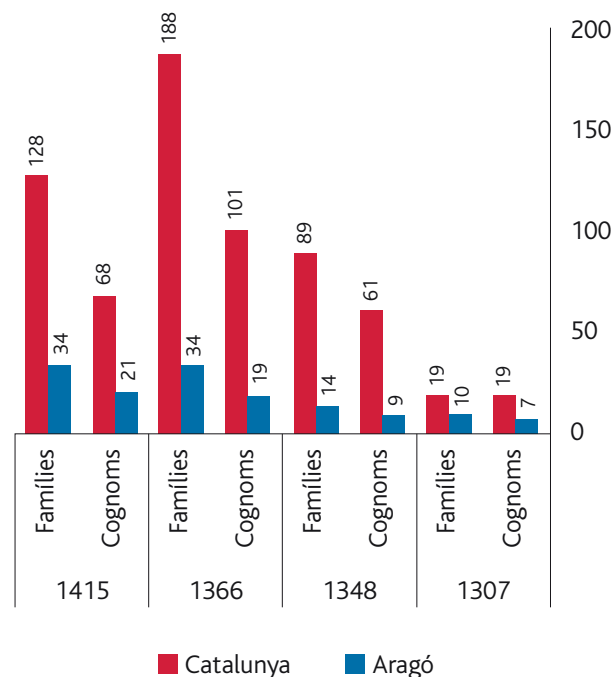
En el cas de Vila-real, la localització de molts dels topònims del lloc d'origen dels cognoms i la identificació dels patronímics s'ha vist facilitada pels treballs de Ramon Ferrer i pel corpus elaborat per Guinot. Tots dos autors demostren com, en una societat en construcció, per a molts dels emigrants l'adopció d'un nom nou que portarà l'apel·latiu de la seua vila, senyoriu, llogaret o indret del districte castral de procedència és una manera de mantindre la identitat de la persona i d'afavorir solidaritats en un món canviant. Per això, no és casualitat que encara a la segona meitat del segle XIV trobem nivells d'antrotopònims del 47,35% dels veïns, la majoria sota la forma prenom + preposició de + topònim.

La majoria dels antrotopònims fan referència, en la seua localització geogràfica, als topònims que corresponen al radi rural d'influència dels llocs d'origen. En bona mesura, es van generar en el marc de la conquesta i la migració dels segles XIII i XIV cap a les ciutats i viles reials valencianes (Gui-

not 2002). D'acord amb aquests antroponims, trobem estirps bàsiques, arrelades des del 1269. Tanmateix, tot i la seua permanència en el temps, ja el 1307 sols representen el 11,33% dels cognoms. L'any 1366 es redueixen al 7,08%:

Com es pot comprovar, encara a la segona meitat del segle XIV, l'antroponímia és sempre de llarga distància, amb predomini de topònims catalans i aragonesos.

L'any 1366, tant sols dos veïns que s'havien establert en un altre lloc pròxim —Onda, Vilafames, Castelló— abans d'arribar a Vila-real s'identifiquen amb aquell lloc. La majoria manté en el cognom l'antrotopònim de l'origen del llinatge. Com a exemple, el cas dels colons de la Pobla de Montesa —«a Muntesa», es diu en 1366—. Segons un document de l'any 1325, el mestre de Montesa, Arnau Soler, lliura del compromís de tindre residència allà on havien estat establerts —«ab huius modi residenciam fueritis absoluti»— als colons de les alqueries de la Pobla, Beniham i Besora —«que son en lo terme de Burriana»—. Entre els colons de la Pobla trobem Guillem d'Ubach, Francisco Jover, Bonanat Guerau, Ramon Muntanyes, Nicolau de Fontanet, Joan Peric, la vídua de Pere

Ferrer, Ramon Gilabert, la vídua de Pere Belsa, Ramon de Burgueres, Guillermo Esteve, Lupo de Vayo, Bernard Guerau, Peregrí Dentos, Ramon Pedrolo, Francesc de Marrades. Tots ells s'aveïnaran a Vila-real en una data indeterminada anterior a 1348. Amb el seu aveïnament, s'oblida la seua residència o nissaga anterior en la Pobla de Montesa.

Cal preguntar-se si actuacions com la descrita són cas excepcional, explicable per l'interés dels nous ciutadans d'oblidar la seua condició passada de vassalls o si es deu a un sentiment de deslligament d'uns llocs considerats de trànsit. El mateix desarrelament trobem en el cas dels colons de les alqueries de Secà, Beniham i Besora. L'any 1326, el mestre de Montesa les va despoblar, en considerar-les poc rendibles pel desinterés dels colons. Dels vint-i-quatre colons bandejats de les alqueries, disset s'aveïnen a Vila-real aquell mateix any. En cap dels cognom es recorda el seu vincle amb unes alqueries poblades des dels primers repoblaments del segle XIII. Això s'ajusta a l'interés que tots tenim per oblidar el lloc decebedor o una condició infamant. El comanador de l'Orde de Montesa qualificava despectivament els colons foragitats de «pobres i impotents» (Ramon de Maria 1935: 193).

Tanmateix, trobem casos semblants en persones que gaudien de prestigi social i poder econòmic, com Guillem Bonet. Aquest veí de Sant Mateu arriba l'any 1312 a la Plana de Borriana com a senyor de les alqueries de Vinaragell i l'Hospital —les Alqueries del Riu Sec—. Acabava de comprar «totes et sengles rendes, eixides e esdevenides e altres drets nostres e de l'ospital de la dita batlia o casa de Burriana [...], tro a tette anys següents continuament complits». Per tal de fer efectiu el rendament i «per major seguretat sua», tots els colons de les alqueries «li feu homenaje de sagrament». L'any 1321, probablement, la negativa «de los dits homes, habitants de dits locs» a pagar-li les rendes el fan desistir de la senyoria. El mateix any

el trobem aveïnat a Vila-real, junt a cinc dels seus antics colons: Pascasi Dezprats —de Prats— de l'Alqueria de Vinaragell i els germans Ferrer, Guillamó Garrigues i Guillamó Linas. Tots ells, senyor i colons, reconeguts com «homes ajustats i condició de bons llauradors» (Ramon de Maria 1935: 176-183).

El aveïnament de tots ells a Vila-real ens descobreixen el moviment del poblament dispers a la Plana. Tanmateix, cal assenyalar, pel que fa a l'any 1366, que el transvasament de població de les viles de la rodalia no suposa el reemplaçament de les formes de poblament rural dispers i semidispers per la concentració urbana en la vila. L'any 1366, el 72% dels cognoms documentats en la peita pertanyen a persones que viuen disperses o semidisperses fora del casc urbà. Tant sols el 29% es concentren en la vila i en els ravals. La fredor dels percentatges ens introdueix en la realitat del paisatge resultant de la conquesta i la colonització cristiana.

PAISATGE I FORMES DE POBLAMENT AL TERME DE VILA-REAL

Els estudis fets els darrers anys s'han ocupat de conèixer els canvis que s'esdevingueren per la conquesta cristiana del segle XIII. A la Plana de Borriana, les conseqüències de la conquesta i els repoblaments suposen canvis fonamentals, cada vegada més coneguts, però encara poc entesos. Vila-real, nascuda l'any 1274 com a nova vila del patrimoni reial, pot servir per a caracteritzar el paisatge resultant de la conquesta i de colonització cristiana a la llum de la toponímia.

Per a poder conèixer les característiques històriques del paisatge, cal començar per classificar els noms dels llocs segons el sentit que tenen a partir de l'estudi etimològic. La classificació semàntica del topònim que es presenta a continuació s'ha fet d'acord amb les propostes expressades per Burguera (2006:33), a partir de Moreu-Rey (1982).

TOPÒNIMS PROVINENTS D'UN LLINATGE¹

ALARAY, cases de Guillem

1. Els genèrics que més freqüentment introdueixen aquest tipus d'específics són *alqueries*, *camins*, *cases*, *molins*, tot i que també s'hi recullen zones de conreu.

ALFAGERI, cases de Domingo

ARENES, cases d'²

ARGENT, cases de Domingo

ARNAU, cases de Guillermo

2. ARENES, cases de la muller d'en Ramon d'.

ARNAU, cases de Jaume

ARNES, cases de na Francesca d'

ARQUOS, Alberg de Ramon d'³

ARRUFAT, alqueria d'

3. BOSCH, Alberg d'Arnau.

ARRUFAT, cases de Miquel
 ASENSI, alqueria d'
 BERBEGAL, alqueria de Joan
 BERTRAN, alqueria de
 BERTRAN, camí del molí de
 BERTRAN, molí de⁴
 BOLEA, cases de na
 BOLEA, vinya de na
 BONET, alberg de Romeu
 BONET, alqueria de Romeu
 BONETA, colomeras de na
 BONSHOM, cases de Bernat
 BONSHOM, cases de Domingo
 BONSHOM, cases de Pasqual
 BONSHOM, cases de Pere
 BOSCH, alberg d'Arnau⁵
 BOSCH, cases d'Arnau
 BOSCH, censal de
 CALASSEIT, alberg de Marc
 CALASSEIT, cases de Jordà de
 CALASSEIT, cases de Marc
 CALASSEIT, hostel de Jordà de
 CALASSEIT, molí de Bertran
 CALASSEIT, porquera de Jorda
 CASTELLNOU, cases de Bernat
 CASTELLÓ, alqueria de Berenguer
 ÇELRANA, pont de na
 CSMESONS, cases de Pere
 CLAREVALLS, barranc de na
 CLAREVALLS, alqueria de Domingo
 COMES, alqueria de
 CONQUES, alberg de Pere

4. Conegut amb el temps com a Molí Bisbal, Sanmillà, de Tatxes.

5. ARQUOS (DARQUOS), alberg de Ramon d'.

CONQUES, alqueria de⁶
 CONQUES, pobla de na
 CONQUES, cases de Ramon
 CONQUES, colomer de na
 CONQUES, corral de na
 CORTES, alqueria de Guillem
 CORTES, cases de Jaume
 CORTES, olivera de
 DRAPER, cases i pati de Pere
 ESCRIVA (SCRIVA), alqueria d'
 ESCRIVA (SCRIVA), barranc d'
 ESCUDER, cases d'⁷
 ESCUDER, olivar d'en
 EXEMENO, cases d'Arnau
 EZBLADA, casa⁸
 EZBLADA, cases de Guillermo d'
 EZBLADA, cases d'⁹
 EZBLADA, cases d'¹⁰
 EZBLADA, cases de Miquel d'
 FERRANDO, censal de
 FERRER, corral de Pere
 FIGUERA, alqueria de Pasqual
 FIGUERA, cases de Pasqual
 FIGUERA, corral de Pasqual
 FIGUERA, pont de Na
 FIGUERO, alqueria de don
 FOÇMANY, corral
 FONT, cases de Berenguer

6. CONQUES, alqueria de la muller i hereus de Pere.

7. ESCUDER, cases de la muller i hereus de Domingo.

8. EZBLADA, casa de la muller de Domingo d'.

9. EZBLADA, cases de la muller de Domingo.

10. EZBLADA, cases de la muller i hereus de Guillermo.

FRAGA, la punta d'en
 GALCERA, cases de Pere
 GALI, alqueria d'en
 GALI, casa i pati de Bernat¹¹
 GAMIÇA, camí del molí de
 GAMIÇA, molí de Nadal
 GARRIGA, caseta de Jaume
 GARRIGA, alqueria de Bernat
 GARRIGA, cases de Jaume
 GIL, alqueria d'en Bertomeu
 GIL, vinya d'en
 GINER, alqueria d'en Antoni
 GINER, cases de¹²
 GUARDIA, alberg de Domingo
 GUARDIA, carreró de
 GUARDIOLA, alberg d'Arnau
 GUASCH, figueral d'Antoni
 GUASCH, alberg¹³
 GUASCH, alqueria de Bernat
 GUASCH, cases d'Antoni
 GUASCH, celler d'Antoni
 GUASCH, censal d'Antoni
 GUASCH, colomer d'Antoni
 GUASCH, hort tancat d'Antoni
 GUASCH, hort tancat de Jaume
 GUASCH, pobla d'Antoni
 GUASCH, sort de Jaume
 GUERAU, casa de Pere
 GUILLAMO, cases de mestre
 GUIMERA, alberg de Sancho
 GUIMERA, barraca de Sancho

11. Casa compartida amb Bernat GALI, el Menor.

12. GINER, cases de la muller i hereus d'Antoni.

13. HOSTALRICH, l'hostal de la muller i hereus de Jaume d'.

GUIMERA, barranc de na
 GUIMERA, casa de Sancho
 GUIMERA, casa del fill de Sancho
 HOSTALRICH, alberg d'¹⁴
 HOSTALRICH, alqueria d'
 HOSTALRICH, casa d'
 HOSTALRICH, cabeçol d'
 HOSTALRICH, cases de Bernat
 JOAN, l'alqueria de Bernat
 JOAN, el Fornaç de Ramon
 JUNEDA, alqueria de
 JUNEDA, alqueria de Bertomeu
 JUNEDA, cases de Bertomeu
 JUNEDA, el Menor, cases de Bertomeu
 JUNEDA, alberg de Jaume
 JUNTOS, cases de¹⁵
 LABARIA, cases de Joan
 LABARIA, forn d'Arnau
 LLOPIS, casa de
 LLOPIS, caseta de
 LLORETA, censal de Pere
 LLORETA, colomer d'en
 MALRICH, hostel de pere
 MARCÀ, alberg de na
 MARCÀ, molí de na
 MARÇAL, cases de Miquel
 MARTI, corral de Pere
 MARTI, alqueria de Bonanat
 MARTI, alqueria de Guillamo
 MARTI, alqueria de Pere
 MARTI, molí de Guillamo
 MARTI, molí de Jaume

14. AIÇ, alberg d'Arnau.

15. JUNTOS, cases de la muller i hereus de Miquel.

MARTINA, alqueria de na
 MARTINIÇ, cases de¹⁶
 MARTORELL, alqueria de
 MARTORELL, cases de Domingo
 MARTORELL, caseta de Bertomeu
 MARTORELL, horts de
 MESEGUER, alqueria de
 MESEGUER, censal de
 MIQUEL, hort tancat de Folch
 MIQUEL, molí d'en Folch
 MIQUEL, alqueria de Jaume
 MIQUEL, caseta de Bernat
 MIQUEL, casa de Bernat
 MIRALLES, casa de
 MONROIG, corral de
 MORA, hort de
 MUNTADELLA, figural
 MUNTANYES, barraca de [Gil]
 MUNTANYES, Fornaç de [Gil]
 OÇELLO, alqueria de Simó
 OLLER, olivar d'
 PALLARES, cases de¹⁷
 PASTOR, hort tancat de Pere
 PEIRONA, cases de dona
 PELLICER, casa de Pere
 PELLICER, corral de Pere
 PEREZ, cases del prevere Joan
 QUEXAL, ametller d'en
 QUEXAL, alberg de Bernat
 REMIRO, cases de Pere
 RIUSECA, alqueria de na
 RODA, cases de Joan de

16. MARTINIÇ DE MEZQUITA, cases de Joan.

17. PALLARES, cases de la muller de Ramon de.

ROIG, carreró de Pere
 ROIG, vinya d'en
 ROSELL, el Jueu, cases de Josep
 ROVIRA, cases de Guillamo
 SAFONT, cases de na¹⁸
 SANT VICENT, cases de Gil de
 SANTILARI, cases de Jaume
 SAURI, olivar de
 SENTADINA, corral de
 SENTADINA, hort tancat de Bernat
 SOGRANYA, alqueria de Jaume
 SOLER, cases de Miquel
 TORNER, cases de Pasqual
 TREMUNT, cases de Francesc
 VALLFAGONA, cases d'Andreu
 VAYO, casa d'Andres del
 VAYO, corral d'Andres del

TOPÒNIMS PROVINENTS D'UN ANTROPÒNIM

NAVARRA, cases de na

TOPÒNIMS PROVINENTS D'UN PRENOM¹⁹

ALBINYANA, censal de n'

ALFONSA, alqueria de n'

ALFONSA, hort de na

BLASCO, alqueria de²⁰

BLASCA, alqueria de na

FOLCH, alqueria de²¹

FOLCH, camí del molí

18. SAFONT DE MORERA, cases de na Nicolaua.

19. El més habitual és que aquests noms de lloc es referisquen a alqueries, cases.

20. ARRUFAT, l'alqueria de Miquel.

21. MIQUEL, alqueria de Folch.

PASQUAL, ametllar de Pere
 PASQUAL, cases de Guillamo
 PEDROLO, vinya de
 PERET, vinya de
 SIMO, corral de
 SIMO, barranquet d'en

TOPÒNIMS PROVINENTS D'UN MALNOM²²

MORRUT, censal d'en
 MORRUT, parral d'en
 PERDIGÓ, caseta de

TOPÒNIMS ORIGINATS EN UN OFICI O DIGNITAT²³

CALCINER, hort del
 PASTOR, alqueria de la muller i hereus
 de Pere
 ABADIA, l'
 ABADIA, forn de l'
 MARQUESA, alqueria de na

TOPÒNIMS PROVINENTS DE L'OROGRAFIA

BARRANC, el
 BARRANQUET, el
 CABEÇOL, el
 COVA, la
 FOIA, la
 RATILS, barranc de
 TURO, cases del

22. A diferència que la malnominació afecte, sobretot, els nom de casa, en aquest cas els malnoms individuals originen noms de peces de terra que indiquen propietat.

23. Relacionats en certa manera amb la malnominació, trobem noms de lloc que provenen d'un ofici o d'una dignitat.

TURO, el
 TURO, hort del

HIDRÒNIMS²⁴

ALJUB D'EN PINYANA, l'
 ARCS (ARCHS), els
 ASSUT (AÇUT, ÇUT), l'
 ASSUT DE BURRIANA, l'
 BASSA, la
 BASSES, les
 PARTIDORS, els
 RIU MILLARS
 RIU SEC, el
 SALT, el
 SÉQUIA DE BURRIANA, la
 SÉQUIA MAJOR
 SÉQUIA ROJA, la
 SÉQUIA, la
 SEQUIOLA, la
 SEQUIOLA VELLA, la

FITOTOPÒNIMS²⁵

RIBES ROGES, les²⁶
 AMETLAR, l'
 CARRASQUETA (CARRASQUERA), la

24. Noms de lloc que d'alguna manera es relacionen amb l'aigua: cursos d'aigua constants o intermitents —riu—, conduccions d'aigua —séquies— i aigua estancada —aljub, bassa—.

25. Es tracta d'un dels originadors de topònims més significatiu, ja que ens situa en un territori amb predomini d'espais de conreu que, pels cultius que es conreen, dona els noms de lloc. Tanmateix, al costat de l'espai en explotació, trobem espais forestals i boscosos genèrics, com ara verger, lloc relacionat amb arbusts o plantes i herbes, i esments més significatius que es relacionen amb arbres com la carrasca, l'olivera, el taronger.

26. Els fruits del ribera, baies vermelloses —RIBES RUBRUM—.

CARRASQUETES, les
 FIGUERAL, el
 MORER, hort del
 OLIVERA, la,
 OLIVERES, les
 PALMA, cabeçol de la
 PALMA, hort de la
 PRESEGERAL, el
 TARONGER, el
 VINYANÇA, la

ZOOTOPÒNIMS²⁷

ABELLARS (ABELLAS), els
 BACONS, allò dels
 COLOMER, el
 COLOMERAS, el
 PORQUERA, la

TOPÒNIMS ORIGINATS EN LA COMPOSICIÓ DEL TERRENY (COLOR, TIPUS...)

SECÀ, el
 SARS, el
 SAS, el
 HORTAL, l'
 HORTA, l'
 PEDREGAL, el
 SOL, el

TOPÒNIMS FORMATS A PARTIR DE LA FORMA I LA MIDA²⁸

27. Noms de lloc que es relacionen amb la fauna d'animals domèstics.

28. S'originen a partir d'una forma determinada o bé a partir de la seua mida en comparació amb algun altre lloc, raó per la qual es detecten la presència d'adjectius qualificatius i sovint descriptius, com per exemple *estret*.

FORN XIC, el
 CARRER MAJOR, el
 JOVADES, les²⁹
 QUADRELLA, la terra³⁰
 PAS ESTRET, el

TOPÒNIMS ORIGINATS EN LA SITUACIÓ A L'ESPAI³¹

AMUNT, sedeny d'
 AVALL, alqueria d'
 AVALL, carrer d'
 AVALL, forn d'
 PLAÇA, alberg de la
 PRIMER SEDENY, el
 QUADRELLA TERÇA, la
 RAVAL DE CASTELLÓ, molí del
 SEGON SEDENY, el
 TERCER SEDENY, el
 TERME D'ONDA, prop el
 TERME DE BURRIANA, prop el
 TERME DE NULES, prop el

29. Tot i que es tracta d'una mesura agrària equivalent a 299,19 àrees i que a Vila-real sis cafissades de terra constituïen una jovada, al document localitzen el terreny que podia ser llaurat amb l'ajuda d'un jou d'atzembles o de bous. El paisatge perviura com a subpartida de l'actual *de Madrigal* (850: 2 v., 13 r.; MC 43 [1494], 83 r.: «olivar...a la partida del riu sech, a les Jovades»; 851 [1559], 8 v.: «Hyeroni Català, olim Mahomat Català...un quarto de terra secà campa en la partida de les jovades»; Actes 121 (1859), 32: «en la partida de les Chovades en el camino de Onda a Burriana»).

30. Porció de terra que es rega en un determinat dia de la setmana.

31. Aquest grup inclou els noms de lloc originats a partir de la situació o bé en relació amb altres indrets, i que recullen fórmules prepositives espacials —*davant de, d'amunt, d'avall, prop de*—.

TOPÒNIMS ORIGINATS EN L'ACTUACIÓ DE L'HOME³²

ADOBERIA (DOBERIA), la
 BACONS, els
 BARRACA, la
 CABANYAL, el
 CAMÍ BETXÍ, el
 CAMÍ D'ALMASSORA, el
 CAMÍ D'ARTANA, el
 CAMÍ D'ONDA, el
 CAMÍ DE BURRIANA, el
 CAMÍ DE CASTELLÓ, el
 CAMÍ DE L'ALCORA, el
 CAMÍ DE VALENCIA, el
 CASETA, la
 CASTELL D'ALMASSORA, el
 CREU DE BETXI, la
 ERA, hort de l'
 FORGA (FORCHA), la
 FORN DE CALÇ, el
 FORN DE LA RAJOLA, el
 FORN, el
 FORNAS, el
 MOLI DE LAVILA, el
 MUR, el
 OBRADORS, els
 PONT D'ALMASSORA, el
 PONT DE VALENCIA, el
 PONT, camí del

32. Aquells noms de lloc que s'han originat a partir de la intervenció de l'home quant a construccions relacionades amb l'hàbitat, les activitats més o menys industrials, l'explotació de les terres de conreu i els tipus d'espai de conreu i amb la ramaderia, els espais de comunicació i d'altres de característiques diverses —castell, creu, torrassa—.

PORQUERIA, la
 PORTAL DE CASTELLÓ, el
 PORTAL DE VALENCIA, el
 RAVAL DE CASTELLÓ, el
 RAVAL DE VALÈNCIA, el
 REGADIU DE LA SEQUIOLA VELLA, el
 REGADIU NOU, el
 REGADIU VELL DEL SEGON SEDENY, el
 REGADIU VELL, el
 REGADIU, el
 SITJAR (CIJAR), el
 TORRASSA, la
 TORRELLO, el
 VILA, la
 VILAR, el

TOPÒNIMS ORIGINATS EN RELACIONS JURÍDIQUES³³

ABADIA, el forn de l'
 ABADIA, l'
 CENSAL, el
 CORT, la
 FORQUES, les
 MOLLO³⁴ DE BETXÍ, el
 MOLLO D'ONDA, el

HAGIOTOPÒNIMS

SANT JORDI, alqueria de
 SANTA LLÚCIA
 SANTA LLÚCIA, pla de
 SANTA LLÚCIA, raval de

33. Aquest grup també inclou diversos topònims que són conseqüència de la propietat a la qual pertanyen.

34. Pedra robusta ficada en terra perquè servís de d'indicació de límit del terme.

SANTA LLÚCIA, vinya de

**TOPÒNIMS ORIGINATS EN L'ÚS
DEL LLOC**

ENTREFORCHS, els

HOSTAL, l'

HOSTAL, la vinya de l'

HOSTAL, les cases de l'

MOLÍ, barranc del

MOLÍ D'OLI, el

PAS, el

**TOPÒNIMS AMB REFERÈNCIES
TEMPORALS³⁵**

DERROCAT, l'hort

FORN XIC, el

MOROS, braçal dels

NOU, el molí

NOU, el pont del molí

NOU, el pou

35. Els noms de lloc d'aquest apartat tenen en comú que recullen alguna referència cronològica, amb l'ús dels adjectius *nou* / *vell* i la connotació temporal de temps passats.

NOVA, la séquia

**TOPÒNIMS D'ORIGEN
DESCONEGUT O INCERT³⁶**

BENIVE

BONRETORN

CANASIULA, la

FRANGA (FRANQUA), alqueria de la

36. Topònims que ens són totalment opacs, dels quals en desconeixem el significat, però també aquells altres en els quals observem seriosos dubtes sobre si s'haurien d'incloure en un grup o bé en un altre.

Entre els noms de lloc del paisatge de Vila-real abunden els que fan referència a genèrics de formes de poblament com a introductors del cognom fossilitzat en topònim. Entre els genèrics del poblament, es poden diferenciar els que fan referència a l'hàbitat dispers, semidispers i urbà. Els dos primers, definidors de l'hàbitat rural, i el segon, característic de l'urbanisme vilatà:

Genèric	Total
Alqueria	47
Pobla	4
Vilar	1
Molí	13
Barraca	3
Caseta	7

L'alqueria és la forma de poblament encara més característica del paisatge. És testimoni de l'existència d'un hàbitat dispers que perviu a l'horta. Respon a un model andalusí de casa aïllada on viuen, almenys, una o dos famílies, separades de les altres alqueries per un camp o, fins i tot, per una zona forestal i agrupades, abans de la conquesta, totes aquestes al voltant d'un *hisn* —castell, torre, refugi—. Al segle XIV era una explotació unificada molt valorada i amb la sufici-

ent extensió de terres d'alta qualitat per a permetre mètodes de cultiu més racionals que el parcel·lari dispers predominant. Les 47 alqueries taxades a la peita agrupen 23 llinatges. La seua extensió oscil·la entre les dos i les quatre javades. Aquesta amplitud dels camps regats dedicats a la vinya o al cereal i l'abundància d'horts els conferia un gran valor, per la qual cosa la possessió d'una d'estes finques col·loca immediatament l'agricultor en els segments superiors de la comunitat: dels 22 propietaris d'alqueries, 20 tenien una riquesa global superior a 2.000 sous i 10 d'ells, als 5.000 sous. La majoria dels propietaris d'alqueries posseïen també cases en la vila. El que fa pensar que l'alqueria servia, en molts casos, d'allotjament en certes èpoques de l'any, quan ho requerien les feines agrícoles (Pozo 1995: 59).

Torró explica com, quan i perquè es va transformar l'alqueria islàmica en una pobla (Torro 1997: 939-954). El genèric *pobla* —*la Pobla de Conques, Guasch o Bonretorn*— respon a un model d'unitats de poblament sotmés a una senyoria, on s'agrupen unes deu famílies, amb cases, forn, corals, colomer i, fins i tot, alguna torre senyorial (850: 2 r., 51 v., 29 v., 38, 51 r., 123 r.). Estan documentades en el repartiment des del 1269 i perviuran al llarg dels segles.

Hi ha poca gent que sàpia què és *el vilar*. A Tírig, s'anomena així la propietat rústica plantada d'oliveres (DCVB). A Vila-real, actualment només trobem aquesta paraula fossilitzada com a cognom. Al document de l'any 1366,

se cita textualment «el Vilar» (Peita 850: 40 r.). Per això, cal pensar que pot definir un llogaret, un establiment humà de tres a dotze famílies. Generalment, el vilar depenia d'un lloc més important. A Andorra, encara ara és molt evident una distribució del poblament en vilars (Bolos 2004: 250-252).

En aquest hàbitat dispers caldria tindre en compte el molí, la caseta i la barraca per la seua condició d'habitatge temporal.

FORMES DE POBLAMENT URBÀ I MORFOLOGIA ANTROPONÍMICA

La creació de nombroses poblacions, que reberen cartes de poblament, es produí a la Plana de Borriana al segle XIII. En tots el casos —Vila-real, Castelló, Nules— és un procés important d'urbanisme planificat de colonització que es caracteritza per una quadrícula regular. Encara actualment veiem ben delimitada la quadrícula de la vila medieval. La talla per la meitat, d'oest a est, l'antic camí d'Onda a Borriana, l'eix central de la població, ja documentat l'any 1269. Perpendicularment al camí, el carrer Major travessa la vila de sud-oest a nord-est. Seguia la mateixa direcció el carrer d'Avall. Les vies principals es comuniquen pels carrers principals transversals, que des de la part de dalt a la de baix de la vila busquen el mur i s'obrin al terme pels portals —*porta*, els anomena la documentació—, de toponímia canviant al llarg del temps, ajustada al cognom del propietari de la casa més pròxima: *Quexal* o *Martins*, *Pedrinya* o *Santhilari* (Doñate, 1969: 157-158; Gil 2009: 106-110) Les illes dels *alberg*, *casa* o *cases* es limiten amb els carrers i, en alguns casos, s'obrin per carrerons —atzucacs—, com el de Guardia i Roig, que tant sols condueixen als albergs dels llinatges de Domingo Guardia i Pere Roig.

La confluència del camí d'Onda a Borriana i el carrer Major en la plaça dividia la vila en quatre parròquies o quarters: Sant Julià, Santa Maria, Santa Llúcia i Santa Caterina. A més dels edificis públics de la cort, que destaca en la plaça, de l'església de conquesta, dedicada a Sant Jaume, l'abadia i el fossar, a tocar del portal d'Onda, un hostel i els obradors donaven servei dins el recinte de la vila, que s'abastia d'aigua per la *sequiola*, els pous i els aljubs i coïa el pa als forns.

Al llarg del camí Reial, s'estenien, al sud-est de la vila, el raval de València o de Santa Llúcia, i al nord-est, el raval de

Castelló. El raval de València era l'espai d'obradors artesans i allí destacaven l'adoberia, l'hostal i el pla de Santa Llúcia. L'orografia del Barranquet talla el seu creixement urbanístic. A l'altra banda del Barranquet, l'hostal. Fou fudat el 1275, a l'advocació de sant Miquel i santa Llúcia, per a acollir mendicats i bords o tancar apestats; estava allunya de la vila per tal d'assegurar la salut pública del veïnat amb l'ajuda dels vents de mestral de la serra d'Espadà. Al nord-est, el carrer Major es tornava camí Reial al seu pas pel raval de Castelló, on s'establien la majoria dels nouvinguts. L'*hostal* acollia el vianant i li donava el comiat de l'espai urbà.

A tota aquella persona que coneix l'urbanisme de Vila-real, li cridarà l'atenció l'oblit del *carrer d'Amunt* a l'hora de recaptar la contribució de l'any 1366. En cap full del llibre de la peita apareix menció d'aquest. No es cap oblit. Fins al 1378 la part nord de la vila és un espai de corrals, horts tancats i *la Cova* (Peita 850: 13v., 35v., 51r.), on aculen les cases del carrer Major. Com a construccions d'habitatge, tant sols es taxen la casa de Bernat Miquel —cantонера a la torre que, fins al 1387, du el seu cognom i des d'aleshores, el d'Alcover (Cl. 205: 41 v.)—, Sant Jaume, que identifica l'església parroquial —bastida des de l'any 1295— i el conjunt de l'abadia: la casa del rector amb el seu celler, forn, hort i vinya, i enfront de la rectoria, el fossar (1378).

A l'espai urbà viuen 92 llinatges. Les seues famílies es distribueixen per la vila i els ravals en 127 hàbitats:

	Alberg	Casa	Cases
Vila	12	4	52
Raval de València	1	8	15
Raval de Castelló			6
Sense localitzar		8	21
Total	13	20	94

Coneixem bé l'espai privat que conformava la vida diària a l'*alberg*, *la casa* o *les cases* i la seua distribució interior pels inventaris *post mortem* dels protocols notariais. Podem també conèixer les seues mides externes, la qual cosa resulta fonamental per a poder reconstruir el parcel·lari antroponímic

medieval urbà. Això és possible si tenim en compte els límits i els veinatges de cadascuna de les propietats urbanes dels contribuents de la peita i les mides que defineix el sistema constructiu d'arcs de diafragma i sostrada de fusta. La sostrada està suportada entre arc i arc amb bigues de fusta de 18 pams —*cabirons divuitens* (Cl. 205: 15 r.)—, característiques del món medieval. La mida de les bigues de fusta, comuna a tot arreu, condiona l'ample de la construcció.³⁷ Aprofitem el que demostra Vicent Felip en el cas de Nules. D'acord amb ell, la major part de cases tenen entre quatre i cinc metres de façana i entre 20 i 22 de llarg; una minoria tenen la mateixa longitud, però la seua façana oscil·la entre els set i nou metres d'ample (Felip 2009: 88). Els primers solars repartits en el segle XIII devien tindre les dimensions del primer tipus de cases; el segon tipus és el resultat de la unió de dos solars. La casa es correspondria amb el primer tipus i l'alberg, amb el segon.

L'alberg, la casa i les cases ocupen tot el la parcel·lari urbà, que s'identifica, en molts casos, al llarg dels segles pels cognoms dels primers propietaris. Si tenim en compte la definició que fa Sanchis Guarner del genèric *alberg*, com 'un conjunt de cases on viuen famílies distintes del mateix cognom' (Sanchis Guarner 1999: 146), cal associar l'alberg a l'espai urbà amb horts, corrals, cellers i tots aquells elements generadors i organitzadors de la vida quotidiana de les famílies d'un cognom reunides en la casa pairal del llinatge. Per això, al genèric *casa* cal donar-li sentit identificador d'un llinatge. La casa identifica els Andreu, Draper, Gali, Guerau, Joan, Llopis, Miralles, Miquel, Mir, Pastor, Pedrinya, Pastor, Pellicer, Reus, Roda, Sanxo, Sentadina, Vinader (850: 3 v., 10 r., 12 r., 16 r., 18 r., 25 r., 32 r., 34 v., 96 v., 98 r., 121 r.). Per a tots ells té sentit de pertinença. Les cases serien el resultat de dividir un *alberg* en diferents habitatges ocupats per les distintes famílies del mateix cognom, quan la família creix o la propietat es divideix per herència.

37. Aquest sistema constructiu, com explica Arturo Zaragoza i com es pot comprovar en la Sala dels Arcs de l'Arxiu Municipal, és el que està format per una sèrie d'arcs de fàbrica disposats transversalment a l'eix longitudinal de la nau que es pretén cobrir. Els arcs tenen la funció de suportar la coberta de l'edifici, en la qual la sostrada és de fusta i, com el seu nom indica (*diaphragma*: separació, barrera, obstrucció) estreixen la nau en què se situen (Zaragoza 2009: 13).

Fins als anys 60 del segle XX, l'alqueria al camp o la casa al poble es coneixia pel cognom del seu propietari. Això va ser així. Avui, cal fer possible tornar a llegir i escoltar el nom oblidat dels llocs. Una documentació que resulta cabdal per a conèixer i interpretar moltes realitats del paisatge, per molt transformat o despoblat que l'espai estigué. Són recerques que de vegades encara es mouen en un camp on hi ha força interrogants, com els que acabem de platejar. Són, però, noves vies que poden permetre conèixer més bé la història dels pobles, de les comarques. En definitiva la nostra història.

BIBLIOGRAFIA

- Arxiu Municipal de Vila-real (AMVr): Claveria (Cl.) 205; 208; Padrons de béns, 850 (Peita 850)
- ALCOVER, Antoni M., MOLL, Francesc de B. (1988): *Diccionari català-valencià-balear*, Moll, Palma de Mallorca [edició electrònica].
- BAER, Flicht (1970): *Die Juden im Christlichen Spanien, Aragonien und Navarra*, Berlin, 1929-1936 / reimpressió, Farnborough, Westmead.
- BLASCO ORELLANA, Meritxell (2003): *Manuscrito hebraico aljamiado de la Biblioteca Nacional de Cataluña. Codex Soberanas, ms. N. 3090, s. XIV*, Barcelona.
- BURGUERA LIGERO, Fèlix (2007): *Onomàstica osorenca. Toponímia pre-tèrta i present dels termes municipal i parroquial d'Osor (la Selva)*, Universitat de Girona. [tesi doctoral/edició electrònica]
- COROMINES, J., FERRER, J., GULSOY, RADICO, Ph., TERRADO, X. (1989-1997): *Onomasticon Cataloniae*, Curial, Barcelona.
- CRUSELLES GÓMEZ, Enrique (1999): «La població de la ciudad de Valencia en los siglos XIV y XV», *Revista d'Història Medieval*, 10, pp. 45-84.
- DOÑATE SEBASTIÀ, José María (1969): «Evolución urbana de Villareal», *La corona de Aragon en el siglo XIV*, Congreso de Historia de la Corona de Aragón, València, 1, pp. 149-164.
- (1979): «Vocabulari d'arcaïsmes de l'Arxiu de Vila-real (Castelló)», *Anuario de Filologia*, 5, pp. 403-482.
- FELIP, Vicent (2009): «La vila de Nules com a exemple d'urbanisme de nova planta en l'època de Jaume I», *Jaume I (1208-2008). Arquitectura any zero*, Generalitat Valenciana, València, pp. 73-95.
- FERRER NAVARRO, Ramon (1975): «La Plana: su estructura demográfica en el siglo XV», *Hispania*, 5, pp. 67-91.
- (2005): «Onomàstica i mobilitat de la població de Vila-real (segles XV-XVI)», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 81, 1, pp. 353-369.
- (2008): «Onomàstica medieval valenciana: la comarca de la Plana Baixa», *Societat d'Onomàstica: butlletí interior*, 108-109, p. 157-183.

- FURIÓ, Antonio (1997): «Estructures fiscals, pressió tributària i reproducció econòmica al País Valencià en la baixa Edat Mitjana», *Corona, municipis i fiscalitat a la baixa edat mitjana*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, pp. 495-525.
- GIL VICENT, Vicent (2009): «El paisatge urbà de Vila-real al temps de Jaume I», *Jaume I (1208-2008). Arquitectura any zero*, Generalitat Valenciana, València, pp. 106-110.
- GUINOT I RODRÍGUEZ, Enric (1999): *Els fundadors del regne de València: repoblament, antroponímia i llengua a la València medieval*, Eliseu Climent, València.
- MOREY-REY, Enric (1982): *Els nostres noms de lloc*, Moll, Palma de Mallorca.
- PERIS ALBENTOSA, Tomás (1986): *Las posibilidades de aprovechamiento demográfico de los libros cappatros de la peita: siglos xv y xvi*, [s.n.], pp. 23-32.
- POZO CHACÓN, José Antonio del (1995): *Prohoms i camperols. Espai agrari i poder local a Vila-real (1362-1386)*, Ajuntament de Vila-real, 1995.
- (1996) «Guerra, fiscalidad y poder local en Vila-Real (1362-1375)», *El poder real de la Corona de Aragón (siglos XIV-XVI)*, Govern d'Aragó, Departament d'Educació, Cultura i Esport, Saragossa, IV, pp. 219-232.
- RAMON DE MARIA (1935): *El «Repartment» de Burriana y Villarreal*, Sociedad Castellonense de Cultura, València.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1999): *La ciudad de Valencia: síntesis de historia y de geografía urbana*, Direcció General del Llibre i Coordinació Bibliotecària, València.
- TORRÓ ABAD, Josep (1997): «L'alqueria que esdevingué pobla. Morfologia urbana d'Agullent (s. XIII-XVI)», *Actes del Primer Congrés d'Estudis de la Vall d'Albaida*, València, pp. 939-954.
- VICIANO, Pau (2008): «Producción agraria e impuesto municipal directo: La tasación de la tierra en los padrones de riqueza valencianos (siglos XIV-XV)», dins de *Los tributos de la tierra: fiscalidad y agricultura en España: (siglos XII-XX)*, ed. Rafael Vallejo / Antoni Furió, Universitat de València, Servei de Publicacions, pp. 245-263.
- WESSELL, Dana Justina (2006): «Family Interests? Women's Power: the absence of family in dowry restitution cases in fifteenth-century Valencia», *Women's History Review*, 15, pp. 511-520.
- ZARAGOZÁ CATALAN, Arturo (2009): *Jaume I (1208-2008). Arquitectura any zero*, Generalitat Valenciana, València.

ORONIMIA DEL ALTO PALANCIA

Rosa Gómez Casañ

Una de las cuestiones que más despertó mi atención, aunque no sólo esta, cuando realicé las encuestas para el *Atles Toponímic Valencià* fue la distribución léxica de las voces atendiendo a áreas geográficas. Lo que aguzó mi interés fueron los términos hidronímicos *lavajo*, *navajo* y *tollo*. Mientras en Los Serranos, El Alto Palancia, El Alto Mijares se empleaba la voz *navajo*, *lavajo*, la voz más puramente castellana, aparecía sólo ocasionalmente en el municipio de Sinarcas y en la zona de Requena-Utiel, y en esta misma zona y hasta el Bajo Segura *tollo* sustituía a la voz para designar 'charco formado por agua de lluvia', que según el *DRAE* es voz rural y usada en Aragón, mientras que este mismo diccionario atribuye a *lavajo* el significado de 'charca de agua llovediza que rara vez se seca', conviviendo todas ellas con la voz *charco*, aunque esta no se halle ni en El Rincón de Ademuz, ni en El Alto Palancia ni en El Alto Mijares. Azuzado mi interés, empecé a percibirme que, igual que existen en dialectología, en la toponimia también podemos hablar de áreas léxicas y, dado que la toponimia registra los estratos léxicos más antiguos, que su estudio podía aportarnos datos de sumo interés.

En este estudio nos hemos centrado en la oronimia del Alto Palancia y lo hemos hecho de forma comparativa con las otras zonas castellanohablantes de nuestra Comunidad, tomando como base el *Corpus toponímic valencià*, aunque el

hecho de haber encuestado 300.000 hectáreas me ha proporcionado una experiencia valiosísima para evaluar topónimos.

Pasemos, pues, a estudiar las voces que presenta la oronimia del Alto Palancia.

Alto es una de las voces más comunes empleada en toda la zona castellanohablante para designar una elevación de terreno comparativamente más elevada respecto a otro término más inferior, entre ellas encontramos en El Alto Palancia p. ej. *Alto Berná* (Torás), *Alto Caser* (Caudiel), *Alto de Badia* (Vall de Almonacid), *Alto de Baltasar* (Sot de Ferrer), *Alto de Benaval* (Viver), *Alto de Capilla* (Torás), *Alto de Celestina* (Teresa), *Alto de Feliciano* (Jérica), *Alto de Jacobo* (El Toro), *Alto de la Sierra* (Caudiel, Higueras), *Alto de Juan de Blas* (Algimia de Almonacid), *Alto de la Cueva Roya* (Algimia de Almonacid), *Alto de Lorenza* (Algimia de Almonacid), *Alto de los Cubos* (Algimia de Almonacid), *Alto de Aceitenebro* (Gaibiel), etc. Es de resaltar que también la zona valencianohablante utiliza el término *alt* de forma general.

Puntal, con el sentido de 'prominencia de un terreno que forma como punta', es también voz general a todo el territorio castellano de la Comunidad y aparece también en la zona valencianohablante, aunque no con tanta frecuencia. Como es lógico, la hallamos bien documentada en El Alto Palancia, así p. ej. *El Puntal de los Pinos* (Alcublas), *El Puntal de los Volteales* (Sacañet), *Puntal de Albalat* (Altura), *Puntal*

de *Bastero* (Altura), *Puntal de Bo* (El Toro), *Puntal de Cabrera* (El Toro), *Puntal de Cohetes* (El Toro), *Puntal de Garretas* (El Toro), *Puntal de los Nabos* (Altura), *Puntal del Blayo* (Bejís), *Puntal Redondo* (Bejís, Caudiel, Montán), etc. La voz también es empleada en la zona valencianohablante de la Comunidad, pero no parece tener en ella tan extensa raigambre como en la castellana.

Tosal no se registra en El Alto Palancia, pero se hallan dos ejemplos de este préstamo en *El Tosal* (Argelita) y *Tosal de Marco* (Fanzara).

Monte, siendo una voz de uso general en castellano, no es sin embargo la más empleada, pero tenemos *Monte Agudo* (Pina de Montalgrao), *Monte de Gabarra* (Gaibiel) o *Monte de la Cruz de la Hoya* (Segorbe), entre otros.

Montaña, un término general en castellano y bastante usado en la toponimia de la zona valenciana, como por ejemplo *Muntanyeta dels Sants* (Sueca) o *Muntanya de Canyete* (Lliria). Sin embargo, deja un solo derivado en la zona castellanohablante, a saber *La Montañeta* (Navarrés).

Peña, voz derivada del latino PINNA 'almena', adquirió en época tardía el actual significado de 'monte o cerro peñoso',¹ siendo abundante en la zona castellanohablante y aparece también en la zona valencianohablante, aunque no con tanta frecuencia. Así, en El Alto Palancia encontramos: *Peña Castelar* (Bejís), *Peña Castrilla* (Bejís), *Peña Chiquín* (Bejís), *Peña Clavel* (Teresa), *Peña de Bruñilo* (Teresa), *Peña de Elvira* (El Toro), *Peña de En Blasco* (El Toro), *Peña de Jérica* (Jérica), *Peña de la Dueña* (Teresa), *Peña de la Gascona* (Segorbe), *Peña de la Hiedra* (Torás), *Peña de la Horca* (Bejís), *Peña de la Juliana* (Bejís), *Peña de la Majada* (El Toro), *Peña de la Tajada* (Jérica), etc.

Pico es un término existente, aunque no muy frecuente, en toda la zona castellanohablante de la Comunidad, pero escaso en El Alto Palancia, p. ej. *Pico de Espadán* (Algimia de Almonacid), *Pico de Foraña* (Algimia de Almonacid), *Pico de la Cumbre* (Alcublas), *Pico de Tristán* (Segorbe), *Pico del Águila* (Segorbe) y *Pico del Nabo* (Segorbe).

Cerro es voz muy abundante en la toponimia de la zona castellanohablante de la Comunidad y también en El Alto Palancia: *Cerro de Altamira* (Segorbe), *Cerro de Barona* (Barracas), *Cerro de Benaval* (Jérica), *Cerro de Gil* (El Toro), *Cerro de la Balsa* (Pina de Montalgrao), *Cerro de Jaime* (Caudiel), *Cerro de la Cabeza* (Barracas, El Toro), *Cerro de la Canaleta* (Pina de Montalgrao), etc.

Loma es término abundantísimo en la Comunidad, junto al valenciano *lloma*, para designar una elevación del terreno, y encontramos numerosos ejemplos de él en la comarca que estudiamos, así *Loma Azagadora* (Caudiel), *Loma de Benajas* (Barracas, Pina de Montalgrao), *Loma de Bielsa* (Pina de Montalgrao), *Loma de Cabrera* (Altura), *Loma de Camarillas* (El Toro), *Loma de Chesta* (Bejís), *Loma de Cohetes* (El Toro), *Loma de Juan Gómez* (Segorbe), *Loma de la Abeja* (El Toro), etc.

Sierra, vocablo de empleo general en toda la geografía hispánica, se registra en la zona castellanohablante y, por supuesto, en El Alto Palancia, excediendo algunas de ellas por su extensión dicha comarca: *Sierra de Espadán* (que atraviesa los términos de Alcudia de Veo, Algimia de Almonacid, Almedíjar, Ayódar, Azuébar, Chóvar, Cirat, Espadilla, Fuentes de Ayódar, Gaibiel, Higuera, Matet, Montán, Montanejos, Pavías, Torralba del Pinar, Torrechiva, Vall de Almonacid y Villamalur), *Sierra de Espina* (Caudiel, Montán), *Sierra de Jiquer* (Alcudia de Veo y Algimia de Almonacid), *Sierra de la Calderona* (Altura, Gátova, Marines y Segorbe), *Sierra de Montalgrao* (Benafer, Caudiel, Fuente la Reina, Pina de Montalgrao y Villanueva de Viver) y *Sierra del Toro* (El Toro).

Ciertos términos son exclusivos de algunas zonas de la comunidad. Tal es el caso de *morra*, de la que no hay ninguna muestra en El Alto Palancia y cuyos restos se concentran en La Hoya de Buñol y El Valle de Ayora, así: *Morra Alta* (Ayora), *Morra Clavel* (Ayora), *Morra de la Casa de Máximo* (Teresa de Cofrentes), *Morra de la Espelta* (Ayora), *Morra de las Higuercas* (Dos Aguas), *Morra del Bailador* (Dos Aguas), *Morra del Gallo* (Dos Aguas), *Morra del Rojo* (Ayora). Lo mismo cabe decir del vocablo *morro*: *Morro de Balí* (Dos Aguas), *Morro de los Cazadores* (Tous) y *Morro del Pozo de Tello* (Siete Aguas). Mejor suerte parece haber corrido su aumentativo *morrón*, pues de él hallamos ejemplos desde Alpuente y Villanueva de Viver hasta Villena (*El Morrón*), con el ejemplo de *Morrón del*

1. Para el cambio semántico operado en el latino pinna, véase Cange, Domingu (1883-1887): *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis, conditum a Carolo du Fresne, Domino Du Cange*, 6 vols., Niort, L. Favre, sub voce Pinna.

Navajo de los Centos (El Toro), *Los Morrones del Barranco de Francisco* (Algimia de Almonacid) o *El Morrón* (Bejís), que da nombre a una partida en la zona que estudiamos, pero sin ser una voz abundante en ninguna de las comarcas.

En cierto modo lo mismo pasa con *muela*, término escaso entre las voces que se refieren a las elevaciones de terreno en nuestra Comunidad y con sólo dos ejemplos en El Alto Palancia, a saber, *Muela del Rebalsador* (Bejís) y *Barranco de la Muela* (Jérica), ya que la mayoría de los ejemplos se concentran en las comarcas de Los Serranos, Requena-Utiel y El Valle de Ayora.

Ventisquero parece ser una voz infrecuente, pues encontramos sólo siete ejemplos en la Comunidad, la mayoría en El Alto Palancia: *El Ventisquero* (Alcudia de Veo, El Toro), *Ventisquero de la Balsilla* (Alcublas), *Ventisquero de los Frailes* (Sacañet), *Ventisquero del Cerro de Andilla* (Andilla), *Ventisquero del Pino* (Sacañet) y *Ventisquero Royo* (Sacañet), y del que sólo se hallan dos ejemplos en plural en nuestra Comunidad: *Los Ventisqueros de Fraga* (Villahermosa del Río) y *Ventisqueros de la Bellida* (Sacañet).

Hallamos también el uso de *ceja* como 'parte superior o cumbre del monte o sierra', como por ejemplo en *Ceja de Jinquer* (Algimia de Almonacid) y *Ceja de la Redonda* (Pina de Montalgrao), siendo más frecuente su empleo en otras áreas de la Comunidad.

Cinglo, *cingla* son voces empleadas en la orografía del Alto Palancia, y así hallamos *Barranco de las Cinglas* (Andilla, Bejís), *Vallejo de las Cinglas* (El Toro), *Cinglo de la Riera* (Sot de Ferrer), *Cinglo del Búho* (Algimia de Almonacid), *Cinglos de Donace* (Algimia de Almonacid), *Cinglos de las Tartugas* (Algimia de Almonacid), *Cinglos del Agua Negra* (Algimia de Almonacid), *Cinglos del Llano Peiro* (Algimia de Almonacid) y *Los Cinglos* (El Toro).

La voz *clote* y su plural *clotes*, así como su diminutivo *cloticos*, utilizada para designar 'hoyo' se halla presente y es término exclusivo de la toponimia del Alto Palancia, así hallamos *Clote del Regadejo* (Teresa), *El Clote Luna* (Altura), *Clotes del Collado de Matet* (Algimia de Almonacid), *La Quebrantada de los Clotes* (Segorbe), *Los Clotes de Piquer* (Viver), así como la *Fuente de los Cloticos* (Bejís) y en el mismo tér-

mino municipal la partida de *Los Cloticos*, así como la de *Los Clotes* (Higuera).

Clocha, en el sentido de 'hueco', se registra en la zona en distintos tipos de topónimos: *Barranco de la Clocha Roya* (Alcublas), *El Hondón de la Clocha* (Azuébar), *La Clocha de Paracuellos* (Caudiel), *La Clocha del Cántaro* (Bejís), *La Clocha Romerosa* (Caudiel), *La Clocha Roya* (Alcublas), *Loma del Vallejo de la Clocha* (El Toro), *Vallejo de la Clocha* (El Toro), *Barranco de las Clochas* (Gaibiel, Jérica), *Clochas de Foraña* (Algimia de Almonacid), el redundante *La Hoya de las Clochas* (Benafer) y la partida de *Las Clochas* (Gaibiel).

Cueva es de uso general tanto en El Alto Palancia como en el resto de la Comunidad para designar 'cavidad subterránea más o menos extensa' y cuenta con numerosos ejemplos: *Cueva de Cullas* (Soneja), *Cueva de Espadán* (Algimia de Almonacid), *Cueva de la Alcabaira* (Caudiel), *Cueva de la Cambra* (Soneja), *Cueva de la Cerdaña* (Pina de Montalgrao), *Cueva de la Escarihuela* (Altura), *Cueva de la Espartosa* (Altura), *Cueva de la Guarañila* (Teresa), *Cueva de la Herrería* (Algimia de Almonacid), *Cueva de la Pericono* (El Toro), *Cueva de la Rocha* (Caudiel), *Cueva de la Rochera* (Altura), *Cueva de la Virgen* (Caudiel), etc.

Collado merece una mención especial. Se trata de un derivado o compuesto del latino *collis* 'colina', que posteriormente también adquirió el sentido de 'paso entre dos cerros por el cual se pasa de un lado a otro de una sierra', significado muy común en valenciano y abundantísimo en tierras de habla aragonesa como la que tratamos, a saber, *Alto del Collado Blanco* (Viver), *Collado Carcasés* (Altura), *Collado de Aín* (Algimia de Almonacid), *Collado de Antón* (Sacañet), *Collado de Aparicio* (El Toro), *Collado de Bastero* (Altura), *Collado de Beltrán* (El Toro), *Collado de Cirujeda* (El Toro), *Collado de Foncubierta* (Teresa), etc.

En nuestra Comunidad escasea el término *puerto* para designar 'paso entre montañas'. La razón estriba en que dicho significado es asumido muy frecuentemente por la voz *collado*, como hemos visto anteriormente. Una de estas escasas muestras es el *Puerto de Arenillas* (Caudiel).

Igualmente, el término *losa* es sumamente escaso: *La Losa* (Bejís), *Aguja de la Losa* (Higuera) y *Alto de la Losa* (Barracas, Viver).

Rocha, con el sentido de 'cuesta, terreno inclinado', es voz propia del Alto Palancia, aunque también la podemos encontrar en otras comarcas de nuestra tierra, si bien no es un término abundante en ellas. Así tenemos por ejemplo: *La Rocha* (El Toro, Segorbe, Bejís), *La Rocha Berná* (Altura), *La Rocha de Carlos* (Soneja), *La Rocha de Hierbes* (Jérica), *La Rocha de la Virgen* (Altura), *La Rocha de los Planos* (Jérica), *La Rocha del Amador* (Sacañet), *La Rocha del Castillo* (Bejís), *La Rocha del Chupete* (Jérica), *La Rocha del Mijar* (Altura) y *La Rocha del Tornero* (Segorbe).

Solana es voz de uso frecuente y general en la toponimia de toda la Comunidad para designar la 'ladera de un monte que por su orientación geográfica recibe habitualmente el sol', dando con frecuencia nombre a una partida, existiendo una restricción de significado respecto a la de su empleo en castellano. En El Alto Palancia podemos encontrar entre otras: *La Solana* (Alcublas, Bejís, Caudiel, El Toro, Gaibiel, Jérica y Vall de Almonacid), *Solana de Cabrera* (El Toro), *Solana de Carlos* (Benafer), *Solana de Clemente* (El Toro), *Solana de Espadán* (Algimia de Almonacid), *Solana de Jenaro* (Algimia de Almonacid), *Solana de la Dehesa* (Teresa), *Solana de la Olivera* (Pina de Montalgrao), *Solana de la Peñarrubia* (Altura), *Solana de la Periconca* (El Toro), etc.

Umbría es término abundante y general en la toponimia de la zona castellanohablante de la Comunidad para referirse a la 'ladera de un monte expuesta al norte por lo que casi siempre hace sombra', así en el Alto Palancia encontramos, p. ej.: *Umbría de Jarque* (Algimia de Almonacid), *Umbría de la Canaleta* (Pina de Montalgrao), *Umbría de la Hoya de Maza* (El Toro), *Umbría de la Mena* (Altura), etc.

Vado es desconocido en la toponimia del Alto Palancia y es escaso en la Comunidad, encontrándose *El Vado de los Sesteros* (Venta del Moro), *El Vado Hondo* (Cofrentes), *Umbría del Vado* (Jalance) y *Vado Zafra* (Tuéjar) como únicos ejemplos en todo el territorio.

Valle es una voz infrecuente si la comparamos con la voz *vallejo*. Mientras la primera la encontramos con apócope en el nombre de *Vall de Almonacid*, de la segunda hallamos ejemplos en la mayor parte de la zona castellanohablante y también en El Alto Palancia, como *El Vallejo de las Quemadas* (Pina de Montalgrao), *Vallejo de Bernat* (El Toro), *Vallejo de*

la Clocha (El Toro), *Vallejo de Mecesina* (El Toro) y *Vallejo del Tuerto* (El Toro).

Vega, con el significado de 'parte de tierra baja, llana y fértil', es de empleo escaso en las zonas castellanohablantes de nuestra Comunidad, y así encontramos en la comarca las partidas de *La Media Vega* (Jérica), *La Vega* (Bejís, Castellnovo) y *La Vegatilla* (Jérica y Teresa).

Vertiente sólo aparece una vez en toda la zona castellanohablante en Requena: *Vertiente de Palletas*.

Llano convive con *plano*, aunque este es escaso: *Caminero del Plano* (Segorbe, Vall de Almonacid), *El Plano* (Altura, Benafer, Caudiel, Segorbe, Vall de Almonacid, Viver), *El Plano de la Morada* (Pina de Montalgrao), *El Plano del Águila* (El Toro), *El Plano del Secán* (Gaibiel), junto a *Llano de Canica* (Segorbe), *Llano de Cárrika* (Segorbe), *Llano de Clavijo* (Jérica), *Llano de Gaetano* (Altura), *Llano de la Balsa* (Altura), *Llano de la Palanca* (Teresa), etc.

Cañada, para designar 'espacio de tierra entre dos alturas poco distantes entre sí', se registra en *Cañada de Enmedio* (Altura), pero en la mayoría de los casos se refiere a 'vía de los ganados transhumantes que debía tener 90 varas de ancho', como en *Cañada Real de Aragón* (Andilla, El Toro, Sacañet), *Cañada Real de Benafer* (Altura, Jérica), *Cañada Real de Zaragoza* (Alcublas), o da nombre a una partida como en *La Cañada* (Altura, Barracas, Bejís, Castellnovo, Pina de Montalgrao, Sot de Ferrer y Torás).

Hoya encuentra numerosas referencias y es voz de uso común no sólo en El Alto Palancia, sino también en otras comarcas, y en ella encontramos: *Hoya del Molino* (Algimia de Almonacid), *Hoya Honda* (Algimia de Almonacid), *Hoya de la Espartosa* (Altura), *Hoya de las Cerveras* (Altura), *Hoya de Barajas* (El Toro), *Hoya de Benafer* (Viver), *Hoya de Elvira* (Viver), *Hoya de Foncubierta* (Teresa), *Hoya de la Torre* (Viver), *Hoya de los Gaspares* (Segorbe), *Hoya de los Hierros* (Jérica), *Hoya de los Puchos* (Teresa), *Hoya de Noguera* (Viver), *Hoya de Pina* (El Toro), *Hoya del Canto* (Viver), *Hoya del Molar* (Viver), empleándose también como nombre de partida, entre otros, como en *La Hoya* (Alcublas, Bejís, Castellnovo, Caudiel, Segorbe y Viver) y en otros como *La Hoya de Alcaide* (El Toro), *La Hoya de Almer* (Viver), *La Hoya de Alonso* (El Toro), etc.

Existen además algunos otros orónimos de escasa representación, como *La Quebrantada* (Altura).

Como hemos podido ver a lo largo de esta exposición, algunas de las voces de la oronimia del Alto Palancia son de uso abundante, como *puntal* o *loma*; otras de las que esperaríamos una mayor muestra apenas si ofrecen formas, ni siquiera en la Comunidad, como *monte* o *montaña*, siendo voces de uso general en castellano, y otras, finalmente, son términos restringidos al área que nos ocupa y que apenas ofrecen derivados en las otras, como *rocha*. Hemos podido ver también que existen voces que parecen constituir áreas léxicas, como *morra* o la propia *rocha*, que nos señalan que al igual que existen las áreas léxicas en la dialectología encontramos el mismo fenómeno en la toponimia y, dado que los topónimos constituyen uno de los estratos más antiguos de la lengua, la presencia de estas áreas nos puede orientar sobre los sustratos lingüísticos que actuaron en la constitución lingüística de las distintas zonas.

BIBLIOGRAFÍA

- ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA (2009): *Corpus toponímic valencià*, 2 vols., Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, València.
- CANGE, Domini du (1883-1887): *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis, conditum a Carolo du Fresne, Domino Du Cange*, 6 vols., Niort, L. Favre, (9 tomos).
- CASANOVA HERRERO, Emili (1991): «Toponímia, oronímia i repartició semàntica», en COLOMINA, Jordi y Rafael ALEMANY: *Onomàstica, XLIV (Actes del XIVe Col·loqui de la Societat d'Onomàstica (Segon d'Onomàstica Valenciana)*, Generalitat Valenciana, Alacant, pp. 567-586.
- COROMINES, Joan (1972): *Topica Hesperica. Estudios sobre los antiguos dialectos, el substrato y la toponimia romances*, 2 vols., Gredos, Madrid.
- (1989-1997): *Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana*, 8 vols, Curial Edicions Catalanes / Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona «La Caixa», Barcelona.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (2001): *Diccionario de la lengua española*, 2 vols., Espasa, Madrid.

INCIDÈNCIES ANTROPONÍMIQUES EN EL RECALL TOPONÍMIC RURAL DE VILA-REAL

Jacinto Heredia Robres

El recull dels noms de lloc al terme de Vila-real, al qual fa referència la present exposició, forma part de l'estudi general sobre la toponímia de Vila-real que vaig realitzar l'any 2005 en el marc del Departament d'Història, Geografia i Art de la Facultat de Ciències Humanes i Socials de la Universitat Jaume I de Castelló, amb una beca patrocinada per l'Ajuntament de Vila-real. La part referent als topònims urbans de la localitat, el seu sentit i la seua evolució, va ser publicada dos anys després amb la col·laboració de l'esmentada corporació municipal.¹ Pel que fa al catàleg de la toponímia rural, el recull ha estat ja editat igualment, al mes de gener de 2009, sota el patrocini conjunt de la Fundació Caixa Rural i de la Comunitat de Regants de Vila-real.²

Sobre algunes peculiaritats sorgides en aquesta darrera part de l'estudi, referides a la fructífera relació entre topònims i antropònims, he volgut situar l'eix de la meua conferència, corresponent així a la cordial invitació de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, la qual cosa considere que és d'obligada cortesia agrair en l'aspecte personal, al mateix temps que pel fet d'haver escollit com a seu d'aquesta IV Jornada d'Onomàstica la ciutat de Vila-real.

El terme d'aquest municipi, a la comarca castellanenca de la Plana, conforma un extens triangle de bandes irregulars que es presenta vorejat en la totalitat del seu límit nord pel llit del riu Millars. El territori està rodejat per les poblacions d'Almassora, Onda, Betxí, Nules, les Alqueries i Borriana, i precisament del terme d'aquesta darrera ciutat va ser segregat el 20 de febrer de 1274, mitjançant carta de població emesa pel rei Jaume I d'Aragó. D'aquest territori inicial va ser, al seu torn, segregat el terme de la nova entitat municipal de les Alqueries, el 25 de juny de 1985, de manera que l'extensió actual ocupa 55,28 km², una extensa planúria originada al període Pleistocè per dipòsits al·luvials, a penes creuada per alguns barrancs poc profunds, dels quals els principals són l'anomenat de Ràtils i el llit del riu Anna o de Sonella. El territori ofereix una lleugera pendent cap a la línia costera, amb una variació que va entre els aproximadament setanta metres sobre el nivell de la mar, a la banda més elevada, i els poc més de vint metres al límit amb el terme de Borriana, que constitueix la part més propera a la costa mediterrània.

De les dades exposades es poden deduir fàcilment dues qüestions: per una banda, que sent una població fundada amb posterioritat a la Conquesta, de fet l'única creada *ex novo* per Jaume I d'Aragó al nou Regne valencià, la pràctica totalitat dels noms de lloc corresponen a toponímia nova (tret, potser, d'un xicotet grup existent per influència dels assentaments

1. HEREDIA ROBRES, Jacinto (2007): *Els carrers de Vila-real*, Edicions Ateneu XXI.

2. HEREDIA ROBRES, Jacinto (2009): *Els noms de lloc al terme de Vila-real*, Edicions Ateneu XXI.

musulmans a la contornada); i per altra banda, que amb un relleu tan suau, els orònims i els hidrònims naturals apareixen al terme de Vila-real en una proporció molt inferior respecte dels territoris de poblacions i comarques de l'interior, mentre que el volum més gran de topònims correspon a la influència de l'activitat humana, com ara els hidrònims artificials produïts per l'extensió de la xarxa de regadiu.

El procés de recopilació de dades va seguir els passos habituals, ben coneguts per tots els experts i aficionats als treballs toponímics, començant per la comprovació dels inventaris parcials ja existents, dels quals alguns són molt importants.³ A partir d'estos va començar la comprovació fidedigna de la ubicació i la pervivència dels topònims mitjançant el treball de camp, d'una banda, i per l'altra, l'inici de les enquestes orals per a registrar el seu coneixement actual i les probables variants i, en la mesura del que fóra possible, ampliar el catàleg ja conegut. Respecte d'açò, cal observar una dificultat afegida en el cas del terme de Vila-real, on l'extensió de les zones de conreu del taronger des de finals del segle XIX va provocar, al mateix temps, l'ampliació del minifundisme tradicional.

La conseqüència és que gran part dels informants orals, entre els quals hi havia no sols llauradors, sinó també, per exemple, sequiers o maquinistes dels pous de reg, tenien un coneixement prou escàs dels noms de lloc del seu propi terme, que es limitava al de l'entorn de la zona de treball més habitual, i que desconeixien, de vegades de manera prou sorprenent, els topònims d'altres indrets del territori, inclús alguns d'arrelada tradició. En aquest sentit, els col·lectius amb una visió de conjunt més àmplia han estat els *corredors* de taronja, que pel seu ofici han pogut desplaçar-se a visitar horts en molt diverses zones del terme, i, destacadament, els membres de la Policia rural, que no solament eren els millors coneixedors de la toponímia, podríem dir, sincrònica, sinó que a més han resultat ser persones molt interessades en la conservació del patrimoni rural, per la qual cosa cal deixar constància del meu reconeixement per les seues aportacions.

Malgrat aquest coneixement parcial, però freqüent en molts casos, per part dels llauradors, de la gent de la terra (com pot igualment evidenciar l'experiència de molts toponi-

mistes), el seu testimoni ha estat sempre valuós i suggeridor. Valga en aquest moment, si m'és permesa l'aproximació personal, una xicoteta anècdota il·lustrativa. El meu sogre, llaurador dels *de tota la vida*, ha estat un d'aquests informants. A hores d'ara té vora noranta anys i els seus estímuls vitals més destacats són, no cal dir-ho, els daltabaixos emocionals que li proporciona l'equip de futbol local, del qual és seguidor constant des dels anys de joventut, i els corresponents daltabaixos als assumptes agrícoles. Parlant d'aquests, en una ocasió, em va cridar l'atenció la referència a un dels horts familiars que deia haver tingut *prop del pont de Simó* a la partida de Pinella. Quan li vaig preguntar si ell coneixia qui era el tal *Simó* em va respondre: «Jo no, però potser mon pare t'ho haguera explicat bé». Tenint en compte l'edat del meu sogre, difícilment el seu progenitor m'haguera pogut explicar directament res respecte d'això, i més considerant que jo ja tenia d'antuvi una resposta sobre el tema.

Al Padró de riquesa de 1360, un dels documents més antics conservats a l'Arxiu Municipal de Vila-real,⁴ ja consta: «ll jовades de terra... al barranquet den Simó» (AMV 850, fol. 19 v.); i en altre lloc: «l quartó de terra a la alqueria den Simó» (AMV 850, fol. 84 r.). Un segle més tard, al Manual de Consells de 1475 apareix esmentat: «pont nou qui es en lo camí dels ponts den Simó» (AMV 32, fol. 83 r.). I així, un seguici de testimonis documentals que arriben fins més enllà del segle XIX, com els llibres d'actes de la corporació municipal, en la sessió de 12 d'octubre de 1847 (AMV 115, fol. 68 r.), durant la qual, tractant les reparacions dels camins rurals, en relació a l'anomenat *de les Voltes*, es transcriu: «se ha de compondre el puente Simó». Aquesta dada referencial, juntament amb altres constataades, permet situar el desaparegut pont sobre la séquia Major Sobirana, al mateix lloc on el meu sogre encara el recordava, a prop del seu antic hort, ara tots dos engolits i fets desaparèixer per la més gran de les indústries ceràmiques locals.

Heus ací com la recuperació i la identificació d'un toponim resulta una vegada més de la confluència bàsica de dos línies fonamentals: la memòria humana i els testimonis documentals. Sobre aquesta base, a l'hora de completar el recull de topònims efectuat, en lloc d'enfocar el desenvolupament

3. OBIOL MENERO, Emili (1987): *Toponímia rural de Vila-real*, Caixa Rural de Vila-real.

4. A partir d'ací sempre abreviat com a AMV.

del treball sobre qüestions de caràcter etimològic o fonètic, moltes vegades tan aleatòries i difuses, vaig decidir aprofundir en els aspectes documentals intentant un traçat diacrònic dels topònims i localitzant-ne molts de nous, ja perduts en la memòria dels vila-realencs, a partir dels abundants registres sortosament conservats a l'Arxiu Municipal de Vila-real i en altres fonts locals.

La darrera part del treball de recerca va consistir, així, en la realització de investigacions periòdiques en els documents municipals, catalogats pel recordat arxiver José María Doñate amb la col·laboració de l'historiador José Camarena⁵ a partir de 1954, després d'haver aconseguit salvar una important quantitat de pergamins i llibres de l'administració municipal i de conservar-los malgrat els estralls produïts per les guerres i, encara més que això, per la incúria de les postguerres, en especial després de la contesa civil de 1936-1939.⁶

Gràcies a la seua meritòria acció perdura, a l'abast dels investigadors, una considerable col·lecció de padrons de riquesa, manuals de consells, llibres de clavaria, judicials, llibres de peita, etc., que permeten un seguiment dels testimonis toponímics pràcticament en cada dècada, des dels documents administratius més antics, corresponents a la meitat del segle XIV, fins als nostres dies. Durant els darrers anys, a més, l'Ajuntament de Vila-real ha encetat un encomiable procés de digitalització d'aquesta riquesa documental, i l'ha posada a l'abast dels investigadors mitjançant el web de l'Arxiu Municipal en Internet.

Havent estat ja publicat, com queda dit, el resultat d'aquesta recerca, amb el balanç d'un total de quasi set-cents topònims i prop de tres mil registres de caràcter lingüístic i territorial, el contingut de la present exposició se centrarà, segons quedava apuntat al principi, a glosar alguns dels aspectes de la relació toponímica vinculats de manera més destacada o curiosa amb el camp antroponímic.

5. DOÑATE SEBASTIÀ, José María, i CAMARENA MAHIQUES, José (1986): *Catálogo del Archivo Municipal de Vila-real*, Diputació de Castelló.

6. El mateix José María Doñate afirmava que dels 155 manuals de consell inventariats el 1905, sols en va poder trobar 28, ja que molts documents es van utilitzar com a material pirotècnic i per a alimentar la caldera municipal de la casa consistorial els mesos que varen seguir a la *liberación* de la ciutat l'any 1938.

EL PADRÓ DE RIQUESA DE 1360 COM A EXEMPLE

Aquest document, enquadernat en pergami, de 300 x 230 cm, és un dels més antics conservats a l'Arxiu Municipal de Vila-real i consta de 134 fulls escrits a dues cares que es corresponen a les tres primeres parts del text original, ja que s'ha perdut el quart dels quaderns que el formaven. Com és habitual en els padrons de béns o de riquesa, consisteix en un detallat registre de les possessions urbanes, rústiques i, de vegades, també pecuàries dels habitants de la vila i dels contribuents en general. Malgrat que no hi consta cap data, s'accepta normalment la proposta derivada dels anàlisis de José María Doñate que el situa en la dècada de 1360, i s'han fet alguns estudis aproximatis sobre este padró molt interessants.⁷

La riquesa antroponímica d'un document com aquest, com ocorre en qualsevol document d'aquest tipus, incloent els altres trenta-dos conservats a l'Arxiu Municipal vila-realenc, resulta innegable i permet inclús un intent d'inventari dels habitants, masculins si més no, de la vila al terme del seu primer segle d'existència; al contrari, la manca de referències concretes sobre la ubicació de les propietats referenciades dificulta sovint la localització dels indrets sobre un esquema geogràfic contemporani. Però, a l'efecte d'una catalogació i quantificació sincrònica dels elements toponímics, les possibilitats són molt variades.

Deixant de banda les al·lusions al medi físic (*cabeçol de la Palma, font de la Canaxiula, hort del Morer, barranc del Molí, pla de Santa Llúcia*, etc.) o al conreu (el *Regadiu Nou, l'hort de l'Era*, etc.), són molt freqüents les fórmules amb denominacions personals que fan referència a les propietats rurals pròximes, pel que fa a les seues localitzacions (*lo regadiu prop d'en Martorell, les carrasques d'en Pi, l'olivera d'en Cortés, les vinyes d'en Pedrolo*, etc.).

Una de les fonts antroponímiques més productiva és la corresponent a la gran quantitat de casalicis, corrals, cabanes i alqueries, majoritàriament a les zones de regadiu situades a llevant de la séquia Major o a l'entorn dels barrancs, especialment el de Ràtils, on els musulmans de Betxí crearen importants extensions de conreu, o el de Santa Llúcia, que

7. BERNAT ESPLUGUES, Joan Francesc (1991): «Topònims rurals a Vila-real en el segle XIV (1360-1370)», a *Cadafal, revista d'investigacions i estudis locals*, Vila-real, setembre 91.

vorejava la població per la banda de ponent. En una relació quasi exhaustiva podríem trobar els antropònims dels respectius propietaris de les construccions agràries, com ara: Pasqual Figuera, Domingo Scuder, Jaume Sogranya, Mateu Tolrà, Pere i Bernat de la Font, Antoni Giner, Nadal Gamiça, Pere, Bonanat i Guillamó Martí, Bernat i Jaume Garriga, Jaume Pedrinyà, Bertomeu i Jaume Hostalrich, Guillem Cortés, Miquel Folch, Bertomeu Juneda, Simó Ocello, Jaume i Bernat Miquel, Romeu Bonet, Bertomeu Gil, Pere Martí, Joan Pineda, Guillamó Sentadina, Sanxo Guimerà, Bernat Piquó, Jaume Guasch, Eximeno Blasco, Bernat Galí, Guillem Torres, Bertomeu Martorell, Gue-rau i Bernat Guasch, Pere Bunyol, Miquel Dezblada, Ramón de Conques, Miquel Arrufat, Pasqual Torner, Berenguer Castelló, Bertran Pastor, Pere Apier; a més de molts altres esmentats solament amb el seu cognom: en Bertran, n'Aranyó, en Loreta, n'Assensi, en Porta, en Comes, en Meseguer, en Lòpic, en Roda, en Reus, en Muntanyes, n'Aguiló, en Riba, en Perdigó, en Mon-roig, en Piquer, en Focmany, etc.

Les dones propietàries

Destaca també la presència dels noms i cognoms femenins no sols com a esposa i hereva d'un propietari difunt (la muller d'en Berenguer Castelló, la muller de Bernat Joan, muller i hereus d'en Pere Pastor), sinó com a propietària directa de les construccions rurals i de les terres annexes que les envolten, tot i que sovint apareixen esmentades amb el cognom feminitzat derivat a causa del costum matrimonial: na Marquesa, n'Antinyana, na Blasca, n'Alfonsa, na Martina, na Comes, na Blanca, na Çelrana, n'Arrufada, na Cantavella, na Brotona, na Marqua, na Conques, na Grasia, na Meleta, na Mingueta, na Peguea, na Pineda, na Riuseca, na Stela, na Torres, na Tonia.

Podem fer algunes reflexions respecte de quatre d'aquests antropònims femenins i la seua trajectòria diacrònica: na Balestrera, na Redona, na Boneta, na Borna, na Clarevals.

La desconeguda *na Balestrera* degué ser una de les primeres pobladores de la vila. La primera de les anotacions registrades a l'esmentat Padró de riquesa de 1360 és, precisament, la de les minses propietats de l'«hereva de na Balestrera», la qual cosa suggereix que la dona era ja difunta per

aquesta data. Però el seu cognom roman documentat molt de temps després de la seua desaparició física.

Al Llibre de clavaria de Francesch Penafel (AMV 427, fol 15 v.), corresponent a l'any 1426, consta entre les ordres de treball la d'adobar «el pont que travessa el camí Real, front al pont de na Balestrera», una indicació que, a més, ens ajuda a situar el pont i les terres annexes al sud de la població, a l'actual partida de Carinyena. Un segle després, al Padró de la peita dels anys 1527 a 1529 (AMV 1052, fol. 10 r.), consta com en Matheu Çabater, menor, té entre les seues propietats «un quartó de terra que afronta amb el sedeny del pont de na Balestrera».

Al Padró de riquesa de 1566 (AMV 852, fol. 80 v.), però, alguna cosa ha canviat: el nom original ha perdut el seu sentit, i així consta com en Joan Pitarch és propietari d'«un quartó y dos orts de terra reg jussà al pont de na Ballestera». L'etimologia popular ha trastocat el cognom, però la referència a la séquia Major Jussana torna a situar el pont a la partida de Carinyena i, per tant, confirma que es tracta del mateix pont i de la mateixa persona. I així continuarà fins a un darrer registre documental, ja al Padró de la peita de 1700 (AMV 1110, fol. 9 r.), on torna a aparèixer el «pont de na Ballestera», fent perdurar l'antropònim, malgrat la transformació, més de tres-cents anys després.

Na Redona, al contrari i sospitosament, tarda bastant a aparèixer. És al Padró de riquesa de 1730 (AMV 871, fol. 1 r.) on consta com a propietat de Juseph Sans de Cabrera «una alqueria dita de na Redona al riu Sech». Però és este un cognom femení, o fruit del costum dels escrivans de personalitzar els referents desconeguts per a ells? Els registres anteriors ajuden a situar aquesta alqueria prop del riu Sec, al seu marge dret, a la partida del Cap de Terme, que és hui territori administratiu de les Alqueries.

Segons consta al Padró de riquesa de 1675 (AMV 862, fol. 3 v.), Felip Cabedo era el propietari de «dos quartons de terra Reg Jussà affr. la alqueria redona», de manera que l'article elimina la possibilitat antropònica. Per a confirmar-ho, dos segles abans l'alqueria ja existeix i al Llibre de clavaria de Simó Oçello (AMV 272, fol. 2 r.) el clavari en funcions registra la recepció de «huit sous los quals havia rebuts de Sanç de Bonretorn per lo loïisme de la alqueria redona». I encara abans, al

manual de consells de 1394 (AMV 4, fol. 50 v.) es documenten «LXXX sous censals que al dit G. Loreta fa en Jacme Guerau sobre l'alqueria redona», la qual cosa situa les característiques formals de la construcció rural en el seu punt exacte.

Més encertada ha estat la memòria de *na Boneta*, que dona nom a un dels camins que, des de la població, avancen cap a la mar, tot i que fins fa un parell de dècades una flagrant ultracorrecció havia convertit l'odònim en el *camí de la Boneta*. El canvi no era nou. El Padró de riquesa de 1675 (AMV 862, fol. 22 r.) ja fa constar com un dels horts d'Antoni Petit és «herencia de Jacinto Rogera camí de la boneta». Però el cognom femení ja existia i estava documentat: el Padró de peita de 1527-29 (AMV 1052, fol. 6 v.) indica, entre les obligacions d'en Pere Perdiguera, «un quartó de terra camí de Na Boneta affr. amb sedeny»,⁸ i al manual de consells de 1516 (AMV 60, fol. 33v.) es mana netejar «un scorredor que passa per davall la sèquia en la fila o braçal del pont de na Boneta». Tenim així una dona el cognom de la qual serveix per a designar el camí i el pont pròxims als seus horts, però que, fóra esposa, filla o néta, en realitat havia heretat tant la propietat com el topònim. Un segle abans, el Llibre de clavaria de Berenguer Morato (AMV 233, fol. 9 v.) recull «la carrera que es atinent del quexer de la cequia del camí d'en Bonet tro el pont d'Almaçora», pràcticament en el mateix punt del terme, amb un *Bonet* que apareix ja registrat en el Padró de riquesa de 1360 (AMV 850, fol. 97 r.) entre les propietats de Jacme Johan: «un quartó de terra prop l'alqueria den Bonet». Heus ací com un topònim, plenament viu encara, ha pogut canviar de sexe a través dels segles. O més exactament de *gènere* com caldria dir en l'actualitat.⁹

Una situació semblant es presenta amb *na Borna*, que dona nom a un camí registrat al 1380 en el Llibre de clavaria de Johan Cortés (AMV 218, albarà de 10 de novembre),

8. La paraula *sedeny* està molt arrelada a Vila-real per a designar els camins transversals a la zona d'horta, paral·lels a la sèquia Major i a la línia de la mar. Està documentada des del segle XIV i així apareixen a la zona *el Primer Sedeny* (hui integrat ja en zona urbana), *el Segon*, *Tercer* i *Quart* (o *Darrer*) *Sedeny*. Per extensió, a la zona tradicional de secà, en estendre's l'ocupació humana i el regadiu mitjançant l'obertura de pous de reg, han aparegut també altres *sedenys* i *sedenyets* transversals entre els camins principals.

9. A la recopilació de les ordinacions municipals de Vila-real feta per Emmanuel Montesinos el 1711 (AMV 1317, fol. 53 r.) consta una variant també femenina que no va perdurar: «lo camí de Na Boneta olim apelat de Na Cantavella».

en fer un pagament a Johan Lirago per la construcció d'un pont a estall en el sedeny jussà «al camí apellat de na Borna». Uns vint anys abans, però, en el repetit Padró de riquesa (AMV 850, fol. 60 v.) ja constava entre les propietats de Nicolau Sengenís «un tros de terra en sequa camí del molí d'en Born», edificació aquesta darrera que degué ser heretada per la seua vídua o, potser, filla. El topònim ha desaparegut, però el Llibre d'ordinacions de 1711 recopilades per Montesinos n'aclareix la posició geogràfica: «lo camí del molí de En folch olim apellat de na Borna». I aquest camí és el que a partir d'uns quants anys després serà conegut com a *camí del Cedre*, i així perdura fins als moments presents.¹⁰

Pel que fa a *na Clarevals*, el seu cognom, que consta ja al Padró de 1360 (AMV 850 fol. 9 v.) en esmentar «un tros de terra al barranc de na Clarevals» entre les propietats de Jacme Miralles, va continuar servint per a anomenar aquest hidrònim natural durant molt de temps, tot i que amb una substancial modificació en la grafia. El Padró de peita de 1527-29 arreplega molts registres de propietats en la zona, com per exemple (AMV 1052) les d'en Nicolau Molinos (fol. 54 r.): «terra sequa als arquets del barranc de Na claravalls ab guarroferes»; o les d'en Joan Sinerol (fol. 81 r.): «un quartó de terra seca affr. ab barranch de Ratils e barranch de Na Claravalls», una anotació que fixa amb certesa la ubicació del barranc. Així, el topònim perdura fins al 1611 en el registre dels béns del convent de Santa Bàrbara, de frares carmelites, al Padró de riquesa (AMV 857, fol. 1 v.): «una jovada de terra seca a sant Martí, vinya i garroferal affr. ab barranch de Clara-valls», i desapareix després definitivament.

Partides, canals i camins

En efecte, en el mateix Padró de 1611 consta aquest altre registre entre les propietats del ferrer Pau Guardiola (AMV 857, fol. 5 v.): «VII jovades de terra seca a les puntes,

10. Al judiciari de 1720 (AMV 78, fol. 30 v.) ja consta identificat l'antic *camí de na Borna* i d'en *Folch Miquel* amb el nom d'aquest arbre exòtic a les nostres terres, que he aconseguit localitzar al Padró de riquesa de 1675 (AMV 862, fol. 16 r.) com un complement excepcional a la caseta que mossén Pau Benlloch tenia, a més d'una jovada i tres quartons de terra amb oliveres i garroferes, al mateix camí d'en Folch, prop de la sèquia Major de Vila-real. Hui aquest antic camí és una de les avingudes identificatives de la ciutat, després de la urbanització efectuada durant els anys 30 del segle passat, i el *camí del Cedre* continua fins a arribar a les rodalies de la ciutat de Borriana.

affr. ab Lluch Pinella, barranch de l'espaser y terres ermes». A partir d'aquest document, la referència al «barranc de na Claravalls» s'extingeix per a ser substituïda per la de «barranc de l'Espaser», una denominació que arriba fins als nostres dies, sense que de moment puguem determinar si es tracta, com sembla, d'un renom d'ofici relatiu a algun dels propietaris de terres de la zona o alguna altra motivació.¹¹

El registre esmentat aporta també alguna pista sobre la denominació de la partida del terme creuada pel barranc de l'Espaser, sobre l'etimologia de la qual s'han fet diverses propostes sense confirmació documental: la partida de Pinella. El topònim ja es documenta a principis del segle XVI, per exemple al peitatge de 1527 (AMV 1052, fol. 38 r.): n'Esteve Rubert té «un quartó de terra seca al pla de pinella, affr. ab cequia roga vella», però sobre la seua motivació s'ha suggerit l'aspecte granulós del terreny, l'existència d'algun boscatge de pins, el fet de les grans extensions de rocam a la zona, i se l'ha considerat un diminutiu de PINNA, 'penya', etc. Però la constància del cognom fa pensar també en la possibilitat que el topònim siga, a la fi, originat en un antropònim, com tantes vegades passa, i també podem pensar en una altra de les actuals grans partides del terme de Vila-real.

Tradicionalment el territori vila-realenc s'ha dividit en sis partides, tres a l'horta i tres al secà, la denominació de les quals és transparent en alguns dels casos (*les Solades, el Pla Redó, el Cap de Terme*);¹² en altres casos l'etimologia és plausible (*el Madrigal*), originada en les característiques de la vegetació en una zona propera a la zona urbana, i polèmica en els altres dos casos. Si *Pinella* és efectivament un antropònim, el mateix podríem pensar sobre la sexta de les partides rurals, anomenada *Carinyena*.

La documentació més antiga respecte d'això és de principis del segle XVI i, amb lleugeres variants (*Carañena/Caranyena*), perdura fins al moment present. La possibilitat aportada en alguna ocasió que considera l'extensió a la zona de conreu de vinyets procedents d'aquella població aragone-

sa, sembla poc plausible fins que no pugua ser contrastada amb altres testimonis. Més plausible resulta la idea que es deriva del registre del Padró de peita de 1566 (AMV 852, fol. 13 v.), segons el qual Francés Marquo era propietari de «dos orts de terra reg. jussà al sedeny Caranyena». Tot i que el nom apareix ja designant el conjunt de la partida el 1527, l'aplicació a un camí en concret ens permet suposar que aquest odònim pot procedir, com és habitual, del cognom o del malnom d'alguns dels propietaris immediats i que, per extensió, va acabar servant per a denominar la partida sencera.

Donant suport a aquesta alternativa està el fet que tota la xarxa de regadiu d'aquesta partida, a diferència de les files de reg de la contigua partida de les Solades, on es designen per numeració decimal (*fila u, fila dos, fila tres*, etc.), tenen nom propi, en la majoria dels casos antropònims, i aquests, segons es pot inferir, són de diversa època i procedència. Trobem així files de reg amb aquestes denominacions:

Noms: Don Pedro, Carlos, Colau, Sanxet.

Cognoms: Almela, Arcos, Arenós, Badenes, Bellido, Campos, Centelles, Climent, Córcoma, Cubero, Entença, Galindo, Girona, Llarch, Manrique, Pobo, Salvo.

Malnoms: l'Albarder, l'Allero, Blasques, Boticàries, Cabellera, Calala, Catxet, Ganxet, Gorret, Marina, Menja bé, Mestres, Moliments, Pellerà, Pluri, Primo, Rano, Redones, Rogante, Sorda, Valera, Xopet.

Dubtoses: Ebro, Malafusada.

En la meua opinió, però, i atenent la documentació consultada, aquestes dues darreres poden ser també considerades d'origen antroponímic. Pel que fa a la primera, cal destacar la seua aparent castellanització, tot i que en algunes zones catalanoparlants alternen les formes *Ebro/Ebre* per a designar el gran riu i la seua vall. Però sobretot, resulta molt estranya l'aplicació d'aquell topònim hídric directament sobre un canalet de regadiu i la constància dels registres arxivístics. Al Padró de peita de 1527 (AMV 1052, fol. 83 r.), Domingo Taniso paga per «quatre orts de terra a la palma, affr. braçal de Ebro», i aquesta estructura sintàctica suggereix molt millor el cognom o malnom d'un dels propietaris de les

11. Aquesta referència documental i totes les successives registrades fins al moment actual deixen ben clara, per altra banda, la denominació històrica d'aquest barranc, per al qual s'havien aportat diversos suggeriments alternatius, alguns dels quals són prou absurds: *els pasers, esbarzers, espaders*, etc.

12. En l'actualitat constitueix el terme municipal de les Alqueries, amb centre administratiu a l'antic nucli urbà *del Niño Perdido*.

terres adjacents que no la denominació del nom del riu per al braçal de reg.

Pel que fa al nom de l'altra fila, la de *Malafusada*, la documentació és encara més clara. Malgrat que una etimologia popular que he arreplegat dels mateixos sequiers, empleats de la Comunitat de Regants que treballen a la xarxa de la partida i que apunta a una possible definició de la fila com a «mal afusà», considerant la força i la rapidesa de l'aigua quan fa la seua entrada provinent de la séquia Major, el Llibre de clavaria de Joan Pitarch, menor (AMV 302, fol. 14 v.), de 1544, indica com els honorables jurats de la vila fan pagament als homes que «anaren a fitar lo braçal appellat den Malafusada», i deixa constància que es tracta de manera palmària d'un antic antropònim. Al pas del temps, aquest origen va anar difuminant-se i així al Padró de riquesa de 1843 (AMV 889, p. 323) consta ja: «Segundo turno. Acequia de abajo. Fila Malafusá», tal com els sequiers actuals continuen anomenant-la.

La diferència apuntada respecte de les files entre les partides de Carinyena i la de les Solades, i fins i tot la de Madrigal, per on passa la séquia Major de Vila-real, no exclou que també en aquestes darreres es mantinguen denominacions de tipus antroponímic si no en les files, almenys en portells, taponers, almenares i altres aspectes de la xarxa de regadiu. Així, trobem hidrònims artificials a Madrigal com *Ayet, Garrofa, Jota, Monferrer, el Morrut, el Rollero* o *Rubert*, i altres a la partida de les Solades com *el Cebero, Cervera, Cotolí, Malo, Manriques, Peretona, Peller, Piula* o *Vedrià*. Aquesta xarxa de canals de regadiu es combina en tot el terme amb la xarxa de camins, preexistents els més importants i altres sorgits de manera simultània amb l'extensió de les zones de cultius de varietats cítriques a les partides de secà des de mitjan segle XIX.

A la partida de Solades podem trobar odònims amb ressò antroponímic, com els històrics de *na Borna, na Boneta, na Cantavella* o d'en *Folch Miquel*, ja comentats, o més recents com els que s'identifiquen amb els renoms de propietaris com *el Castellonero* o *el Roget*. A la partida de Pinella, altres com els camins de *Bou, Cella, Monroig, na Pineda, en Roda, Cirera*. I molt més escassos a la resta de partides, tot i que caldria fer esment d'algunes particularitats.

L'actual camí de les Voltes, que comunica Vila-real amb el terme de Nules, sembla ser el mateix que el 1474, a

la clavaria de Jaume Tener (AMV 270, fol. 13 v.), s'esmenta en manar que siga escurada la séquia Major «del pont de València a les voltes d'en Castell Nou» i «de les dites voltes d'en Castell Nou fins a l'ortal», lloc aquest darrer perfectament identificat encara hui a aquella contornada. A la peita de 1527 continua la cita a «les voltes de Castellnou», però al 1611 ja apareix registrat simplement com «camí de les voltes». L'aparició d'aquell antropònim *Castell Nou* fa pensar si el nom del camí es referia al seu traçat, la qual cosa és prou contradictòria amb la realitat física, doncs és un camí prou recte en gran part del seu recorregut, o si en aquest cas l'expressió *les voltes* faria originàriament al·lusió a l'entorn de les propietats d'aquell oblidat *Castell Nou*.

El camí de l'Assagador és una via perifèrica que en l'actualitat comunica el camí del Fonet amb el Quart Sedeny, quasi en el límit de Borriana, a través de les partides de Madrigal, Pinella i Carinyena, i que va créixer progressivament des de finals del segle XVIII per a facilitar la conducció del ramat transhumant que anava des de la Plana fins a les terres altes de Terol, sense interferir en els accessos immediats a la població ni fer destrosses als horts de conreu. Sovint el podem trobar encara anomenat *assagador d'Andrià*, cognom que correspon al d'una notable família de terratinents amb nombroses possessions per tot el terme en aquell segle.¹³

Així mateix, l'històric *camí de Monroig*, que ja consta al peitatge de 1527, es registra així al pad Padró de riquesa de 1611 (AMV 857, fol. 6 r.) en les propietats del fill i dels hereus de Miquel Garcia: «quatre horts i mig de terra seca camí de Monroig, afronta amb Mossèn Damià Bellot, prevere, del camí de Monroig enmig i camí del Carro», anotació que fa pensar que aquell cognom original seria després substituït en el topònim que perdura pel de la família Bellot, terratinents amb nombroses possessions per tot el terme, i que dóna lloc als actuals camins *de Bellot, de Bellot a Miralcamp, de Betxí a Bellot* i *d'Onda a Bellot*.

El vulgarment conegut com a *camí Bisbal* no té res a veure amb el cap de la diòcesi, com en algun moment s'ha

13. Així al Padró de riquesa de 1770 (AMV 876, fol. 15 v.): vídua i hereus de Joseph Andrià «9 hanegadas tierra regadio partida dels ponts sequia maior, camino real y camino de cabesol». Topònims aquests darrers immediats al que serà *camí de l'Assagador*.

considerat, i el seu nom correcte, com més avant veurem, deu ser *camí del Molí de Bisbal*, atés el cognom d'un dels primers propietaris del molí a què conduïa durant el segle XVIII.

El *camí de Cuquello* sembla haver-se obert a la partida de Madrigal, a la segona meitat del segle XVII, i en la primera documentació registrada es presenta ja el substantiu sense article, i no *camí del Cuquello* com vol la tradició popular. Així, al Padró de riquesa de 1696 (AMV 864, fol.44 v.) diu Juan Borillo menor «tres jornals de terra seca partida dels bancals afronta camí de Cuquello». Això confirma que serien incorrectes les atribucions etimològiques que s'han proposat respecte del nom d'una au canora, i inclús en relació amb aquesta, amb un tipus d'oliveres. Més plausiblement, com en tants altres casos, es pot pensar en el cognom o el malnom d'un dels propietaris rurals de les rodalies de la senda. Ja en el trànsit del segle XIX al XX¹⁴ se l'esmenta de manera ocasional com a *camí del Forn de Cuquello*, igualment sense article.

Aquests forns, emprats per a la preparació de la calç, tan útil en la construcció tradicional i en les mesures higièniques, i també per a cremar la llenya procedent de les tales periòdiques o per a la cocció de rajoles de fang, han desaparegut totalment al terme de Vila-real, i sols queden alguns punts on la conformació i distribució d'algunes pedres marquen la seua antiga existència a la vora dels camins. A més del *camí del Fernet* i del *camí dels Forners*, des del punt de vista antroponímic que ens interessa, podem trobar ja al segle XIV els forns *d'en Muntanyes*, *de mossèn Reus* i *de Ramón Johan*, i als segles posteriors, els de *Modroni* (1527), *en Turo* (1566), *Campos* (1696), *Melia* (1770) o *Vives* (1770).

Construccions rurals

Ja ha quedat apuntat com l'activitat humana, en especial a les zones de regadiu, fa aparéixer als segles XIII i posteriors moltes construccions rurals, masos o alqueries disperses que unes vegades prendran nom d'alguna característica formal (nova, vella, redona) però que, sobretot, provocaran la

14. Amollonament del terme el 1882 (AMV 712, fol. 45 r.): «camí de Cuquello». Llibre d'actes municipals de 1931 (AMV 4036, fol. 10 v.): «reforzar el camino del Forn de Cuquello... construyendo de nuevo un troso hasta su unión con el camino del Molí de Llop».

creació d'un topònim a partir del nom, cognom o renom dels seus habitants: *en Juneda*, *na Grasia*, *na Meleta*, *en Çamell*.

El període expansiu que després del Decret de Nova Planta viu la vila, fins a quadruplicar el nombre d'habitants i crear i millorar grans edificis públics urbans, es manifesta també en l'aparició de grans terratinents que edifiquen a les seues possessions arquitectures destinades al control dels treballs agrícoles i que, per les seues dimensions i repercussions, podríem considerar ja de caràcter residencial. Són alqueries com la recentment enderrocada *de Bou*,¹⁵ o les desaparegudes *de Gamboa*,¹⁶ *d'Andrià*,¹⁷ o la *de la Monja*,¹⁸ encara en peu però molt deteriorada, a la partida de les Solades, vora la carretera de Borriana. Pel que fa al segle XIX, és novament un moment expansiu, sobretot la segona meitat, període en el qual s'incrementa la roturació de terres per al cultiu de taronges i mandarines i en què es consignen noves construccions, com l'*alqueria de Polo de Bernabé*, hui propietat municipal i seu del Museu de la Ciutat, o les *de Coret*, *de Mauro*, *de Saurina* o *de Puchol*, però també, a les dècades posteriors, altres menors com les *de Segarra*, *Usó*, *Caparrós*, *Balaguer*, *Medrano*, *Marín*, *Sanchis*, *Traver*, *Trías*, *Sanz*, *Peris*, *Pórtoles*, *Saera*, *Pesudo*, *Musoles*, *Latorre*, *Gozalbo* o *Beltrán*, o les més populars de l'*Almassorina*, *el Bragat*, *el Calent*, *el Castellonero*, *el Doctrinero* o *els Peretones*.

15. Propietat de la dama valenciana Anna Bou, benefactora amb les seues dotacions econòmiques del monestir de religioses dominiques del Corpus Christi, fundat pel prevere Joan Gil Trullench en el segle XVII. Padró de riquesa de 1750 (AMV 875, fol. 50 v.): Juan Ferriols, menor, «tres hanegadas y media regadio partida alqueria de Bou».

16. Pedro Gamboa era propietari el 1750 (AMV 876, fol. 120 r.) de «240 hanegadas de tierra secano y 186 regadio con su casa de campo y almazara de aceite partida camino de la traviesa, linda acequia mayor, sequiola y acequia nueva». Una descripció que coincideix per la ubicació amb la de la finca de la *Majorasga*, ja inserida en l'actualitat a l'àmbit urbà, i propietat final de la família Font de Mora, a la qual va passar per unions matrimonials des de la dels terratinents Gamboa.

17. Josep Andrià, ja esmentat en el text a propòsit del camí de l'Assagador, segons el Padró de riquesa de 1675 posseïa una casa al carrer Major, catorze horts de terra amb reg de la séquia Major i altres als camins del Madrigal, al de les Ermites, d'Onda i d'Artana, als *Abellars*, a la *foia dels Àngels*, així com una alqueria i casa al camí d'en Folch.

18. El judiciari de 1735 (AMV 85, fol. 72 v.) esmenta una «alqueria vulgarmente llamada de la monja de este término», la qual cosa, així com les característiques de la seua construcció, indiquen que el seu origen seria bastant anterior, sense que haja estat possible de moment esbrinar la persona a la qual s'aplica la denominació, aparentment un renom.

Ens detindrem per fer xicotetes observacions sobre algunes d'aquestes alqueries decimonòniques i altres de començaments del passat segle. La popular *alqueria de Pòrtoles* sembla ser originàriament *de Puértolas*, segons confirmen les actes municipals del 1854 (AMV 118, segona part, fol. 19 r.): «finca en el camino de les Boltes propia de D. Carlos Puértolas».

L'*alqueria de Nius*,¹⁹ a la partida de les Solades, respon al malnom de la família dels Llorens, grans terratinents des de finals del segle XVII, en què va destacar el polític il·lustrat Joaquín Llorens i Chiva. En la finca hi va haver un arbre de grans dimensions, destrossat per un llamp, però del qual perdura l'evocació del *xop de Nius*, tot i que l'etimologia popular el fa acollidor de llocs de cria de les aus.

L'alqueria esmentada algunes vegades com *de Faroles* o *de Musoles*, a la partida de Pla Redó, és un conjunt d'edificis al camí de la Masada del Palleter, un dels quals és emprat com a magatzem de taronges, propietat del polític i diplomàtic borrianenc Vicente Sales Musoles, conegut popularment com *el roget de Farola*, advocat que va ser de l'equip del ministre Alcalá Zamora a la primera meitat del segle XX.

L'*alqueria de Marín*, també coneguda pel renom dels actuals propietaris com *alqueria dels Capblancs*, situada al camí de Vora Riu, a prop de la séquia de la Tanda, va ser originàriament propietat de la distingida família valenciana dels Trénor.²⁰

L'*alqueria dels Peretones*, a la partida de Carinyena, representa segurament el model popular més ajustat al que serien els conjunts populars, en estar formada per un pany de xicotets habitatges independents amb una tanca exterior. El topònim procedeix del renom *Peretona*, que l'etimologia popular fa provenir d'alguns avantpassats dels propietaris, és a dir, Pere i Tona. Més versemblant és la idea que el renom prové d'una sola persona, de sexe femení, sobre la qual recau el diminutiu *Peretó*, procedent del nom original *Pere*, i la corresponent feminització.

Als Peretones pertany també un dels corrals ramaders que encara perviuen a diversos indrets del terme, en aquest cas a la partida de les Solades. A més d'aquest, podem

19. Llibre d'actes municipals de 1853 (AMV 118-1, p. 48 r.): «inspeccionar dicha línea desde el Río Seco hasta la Alquería dicha de Nius».

20. Amollonament del terme de 1889 (AMV 1712, 2/12): molló núm. 2 «de este mojón se divisa la alquería tirulada de Marín».

esmentar, de diverses èpoques, els *de Cabrera, Pitarch, Albe-rola, Carda, Moncada, Monsonís, Pedrinyà, Peset, Petit, Pitar-gua, Roda, Sancho, Usach, Çamell i Galindo*.

Sobre aquest darrer convé fer una adient puntualització. A partir d'una suposició efectuada per l'arxiver municipal José María Doñate, basada, sense cap més aportació documental, en el fet d'haver-se trobat en un hort relativament pròxim una moneda d'època romana²¹ a més d'una apreciable quantitat de fragments de ceràmica sigil·lada, s'ha considerat indiscriminadament que, en efecte, aquest elemental recinte rural constituït per un porxe de volta de canó i una murada perimetral de pedres tenia una antiguitat prop de divuit segles. Cosa extraordinària i singular seria la conservació d'aquests tapials amb els materials primigenis durant tant de temps, gran part del qual sense testimoni d'habitatges a la zona. Però un registre documental del Padró de riquesa de 1770 (AMV 876, fol. 97 v.) pot resituar, amb més claredat, la datació de la construcció rural. Diu així: «Estevan Galindo: 72 hanegadas tierra secano partida del algibe lindes barranco de Ràtils, con un corral de ganado a ellas anexo». El personatge devia ser un terratinent ben conegut a la seua època. Entre altres propietats consten a la vila una casa al carrer Major i altres al raval d'Onda i al de Sant Pasqual. L'amollonament del barranc de Ràtils el 1882 (AMV 1712) consolida definitivament l'aparició del topònim: «terres de secà, vedat primer: Corral de Galindo».

El *corral de Galindo* és una peça important del patrimoni rural vila-realenc, amb una total manca de protecció per part de les autoritats responsables, que ha pogut arribar fins als nostres dies després de més dos segles i mig d'existència. Una arquitectura popular digna de conservació de la segona meitat del segle XVIII, la qual cosa resulta molt destacable, però no és d'època romana.

Arquitectura hidràulica: pous i molins

El gran procés de transformació en regadiu de les partides de secà a Vila-real, durant la primera meitat del segle XX, va tenir els principals antecedents en els pous de reg perforats per diversos particulars a les terres de la seua propi-

21. Bronze del període d'Antonino Pío, segons va publicar en «Arqueología romana de Villarreal», a *Archivo de Prehistoria Levantina*, València, 1969.

etat, en un intent de substituir les velles sènies mogudes amb força animal per altres amb moderna maquinària industrial. El terratinent Carlos Sarthou Monfort va ser el primer que va intentar l'extracció amb nous mètodes l'any 1876, seguit per altres com José Latorre al Cap de Terme i Vicent Amorós a la partida de Madrigal, amb un resultat que permetria, poc de temps després, l'inici del subministrament d'aigua potable a una part important de les cases de la població. Però va ser al desembre de 1898 quan la iniciativa d'un col·lectiu d'agricultors, en una finca del camí de l'Ermita, va promoure un seguici d'excavacions similars, de profundes repercussions socials i econòmiques. Al llarg dels tres quarts de segle següents varen ser excavats un total de 86 pous de reg, cadascun d'estos registrat amb la seua denominació oficial.²²

Resultaria, potser, sorprenent esbrinar les motivacions que portaren als membres de les respectives societats d'explotació de les aigües a identificar, en algun moment, els seus pous amb noms com: *la Armonía, la Paz, la Libertad, la Democracia o l'igualdad*; i en altres com: *Cristo de la Piedad, Virgen de Lourdes, Sagrado Corazón de Jesús o Santo Cristo del Hospital*. Pel que fa a designacions antroponímiques, estes no foren molt freqüents pel caràcter col·lectiu de les entitats, i sols en el cas de la creació del pou en una finca de grans proporcions i d'un sol propietari el topònim adopta aquest caràcter, i així podem observar els pous de: *Catalá, Mingarro, Segura, Dualde, Saera, Musoles, Amorós o García Petit*, als quals també podrien afegir-se els anomenats *de la Bassa d'Insa* o el *de la Masada del Palleter*.

La peculiaritat antroponímica més interessant que podem trobar, però, no fa referència als títols oficials ni als d'aquests propietaris, sinó al nom popular que molts dels pous mantenen i que fa al·lusió al cognom o malnom dels maquinistes de la sènia, treballadors tècnics de manteniment del pou. Així, la sènia del camí de la Carretera (1899) ha estat coneguda com la *de Xispa*, malnom que apunta a l'especialitat elèctrica de l'esmentat maquinista; la sènia Fomento Agrícola del Madrigal (1899) és identificada com *la de Barretes*, malnom familiar; Explotación Agrícola (1900) o *sènia de Fortuño*; Fomento de la Agricultura (1900) o *de Cella*, per l'aspecte fi-

sic cellut del maquinista; San Pascual (1900) o *sènia d'Hilàrio*, nom familiar; la Fortuna (1901) o *sènia de Llorqueta*, diminutiu del cognom del maquinista; la Purificación (1901) o *sènia de Barsaga*; Unión Villarrealense (1901) o *sènia de Mundo*; Segura (1904) o *sènia del Trinqueter*; Unión Agrícola (1906) o *sènia de Gedeón*, nom del personatge teatral que en les escenificacions de les festes nadalenques interpretava de xiquet el seu maquinista, Vicent Cantavella, popular actor de sainets valencians; Agricultura Moderna (1920) o *sènia de Paquero*; San Vicente y San Pedro (1944) o *sènia de Sandín*, i finalment la de Catalá (1931), en aquest cas coneguda també amb el malnom familiar del propietari, *sènia de Punxes*.

La molineria a Vila-real, per la seua part, ha estat un tema estudiat a bastament per diversos autors²³ sense que, malgrat l'abundant documentació conservada, cap d'ells haja pogut arribar a conclusions definitives sobre el nombre de molins que han existit a la població durant els passats set segles. Cadascú presenta una enumeració pròpia, sense definir de manera exhaustiva les dades acumulades. Contribueixen a aquesta variació de resultats diverses qüestions: per una banda, com en les anteriors arquitectures, els freqüents canvis de propietaris i les alteracions onomàstiques que això comporta, fins i tot en documents del mateix període; d'altra banda, el fet de la coincidència o alternança d'aquests propietaris en molins de diverses característiques, i finalment el fet d'aquestes mateixes característiques, que fan que distingim entre molins fariners (els més antics i essencials), altres dedicats a altres tasques (paper, borra, etc.), i finalment aquells ubicats dins del riu Millars, altres a la séquia Major i altres oliers (o de sang, moguts per força animal) a qualsevol indret del terme.

Considerant que la primera donació sobre molins, feta per Jaume I a Pere Garcés el 26 de febrer de 1274, fa referència al redreçament d'un molí en estat ruïnós preexistent a la fundació de la vila, la primera creació efectiva correspon als jueus Ramon luyach i Issac de Castelló, tot i que no es constata que portaren a l'efecte la donació que se'ls va fer el

22. AMORÓS CASTAÑER, Manuel (1986): *Villarreal agrícola, 1985*, Coop. Católico Agraria, Vila-real.

23. DOÑATE SEBASTIÀ, José María (1986): «Molineria y molinos en la Plana de Castellón», al *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*, Castelló; ROMÁN MILLÁN, Inmaculada (2000): *El regadío de Vila-real durante los siglos XIII-XV. Orígenes, administración y conflictos*, Comunitat de Regants, Vila-real; GUINOT RODRIGUEZ, Enric, i SELMA CASTELL, Sergi (2002): *Las acequias de la Plana de Castelló*, Conselleria d'Agricultura, Generalitat Valenciana.

1280. El Padró de riquesa de 1360, tantes vegades esmentat, mostra ja en complet funcionament els molins *d'en Folch*, *d'en Bertran*, *d'en Gamisa*, *de na Marqua*, *d'en Torner* (que al llarg del temps s'identifica també com a *molí del Pont*, *del riu Millars*, *d'Ays*, *de mossèn Reus*, *de la Peguea* i *del Terraet*) i el conegut com *de la Vila*, possiblement el més antic i de més llarga trajectòria.

Dos anys després, i per tant totalment contemporanis, es poden trobar a la documentació els *d'en Giner*, *d'en Soler* i *d'en Pegueroles* (que serà conegut posteriorment com a *molí de la Roqueta*). L'anomenat *molí Nou* (o també *del Consell*), present en la mateixa dècada, sofrirà múltiples incidències tot renovant-se successivament fins a la primera meitat del segle xx. Encara al segle xiv queden documentats els *d'en Valls* i el *de na Blanca*.

A començaments del segle següent es reconeixen dos molins, en extrems oposats del terme, amb topònims de llarga durada. Per una banda, el conegut ja des d'aleshores com *del Cap de Terme*, concedit el 1324 a Jordà de Calasseit, però bastit amb posterioritat i amb una activitat minsa fins al seu tancament el 1464. En eixe moment és assumit pel Consell de la vila i, formant part dels propis del comú, serà llogat a benefici de l'erari públic fins al temps de la desamortització de 1835. Quant al concedit a en Miquel Forés, al riu Millars, tocant al terme d'Onda, uns anys més tard passarà a la família d'en Llop, procedent de Betxí, que deixarà la seua empremta amb aquest nom no sols al molí, sinó al camí que fins allí portava des de la veïna població.

Al segle xv corresponen també els molins *de Font*, *d'Ocello*, *del Batell* i el *d'en Falcó*, que a les acaballes del segle passarà a mans de Geroni Inglés,²⁴ amb el cognom del qual continuarà essent conegut. I ja a l'Edat Moderna es documenten els anomenats *d'en Salvo*, *d'en Pauner*, *d'en Franch*, *d'en Rosselló*, *el del Frontó* i *el dels Frares*, i comencen a proliferar a llevant de la séquia Major i a l'entorn del camí Vell de Borriana diversos trulls o molins de sang (proprietat dels terratinents Bellot, Guimerà, Jordà, Blau, Sebastià, etc.), que permetran identificar la partida com la *dels Tres Molins*.

24. És rebutjable la grafia *molí de l'Anglès*, amb la qual s'esmenta de vegades per ultracorrecció. La documentació és clara: «lo molí que es de Geroni Ingles», Ordinacions de 17177 (AMV 1317, p. 185).

Les modificacions legislatives que aplica la nova dinastia borbònica, a través de la seua Intendència General, inclouran com a estímul econòmic la concessió de diverses explotacions molineres, adjudicades durant el darrer terç del xvii a Juan Ortells (molí al riu Millars que després serà anomenat *d'Alma* i *de Prades*), a Vicent Cantavella (més tard *de Barcarrota* i *d'Evaristo*, a la séquia Sobirana), a Vicent Bellmunt (molt possiblement iniciador de l'activitat a la part de baix de l'edifici de l'Ermita, després adquirit per la família Benedito), a Francisco Paloma (el darrer en actiu als nostres dies, sota el nom popular de *molí Paquero*)²⁵ i a Manuel Bisbal (molí que acaba, durant el segle xx convertit, en fàbrica de gel, de borra i de puntes, motiu aquest darrer del nom vulgar *molí de Tatxes*).

L'escultor imatger Manuel Bisbal, natural de Cabanes i amb taller a Benicarló, va realitzar a l'empara dels plans activadors de l'economia a meitat del xvii diverses inversions industrials, entre les quals destaca l'obtenció de permisos per a erigir dos molins a les riberes del Millars, en col·laboració amb un altre soci. Un plànol de la molinaria de la zona així ho confirma el 1776 (Arxiu del Regne de València, Bailia, E, exp. 998): «establecido por Bisbal y el comerciante de Benicarló». El primer dels dos molins és l'esmentat abans, i del qual queda en peu, després de diverses reformes i ampliacions, una bona part de l'estructura, tot i que ja no s'usa com tal. Respecte del segon molí que es va concedir, cal identificar-lo amb un misteriós molí, moltes vegades arreplegat amb el nom *d'Uvite*, però mai localitzat. En consultar la documentació local vaig trobar, finalment, el següent registre: «el terreno por donde pasa una acequia del antiguo establecimiento del molino llamado de Uvite» al Llibre d'actes municipals (AMV 124, p. 44). L'estranya grafia del cognom va donar la clau sobre el confús molí. L'absència d'una *h* per errada de l'escrivà havia fet als diversos autors continuar la transmissió d'un fals *Uvite* on hauria d'haver-se llegit *White*, cognom del comerciant José White i Bagué, exportador de vins d'antecedents irlandesos i soci de l'escultor Bisbal en diversos projectes econòmics. Aquest segon molí, en realitat *de White*,

25. Els actuals propietaris, la família Montoliu, proporcionen un gran servei didàctic i etnològic en mantenir en funcionament el seu molí, després d'haver lluitat per aconseguir el permís d'utilització de les aigües del riu Millars de la Confederació Hidrogràfica del Xúquer. El motiu que continue anomenant-se *de Paquero*, com el camí adjacent, és desconegut per a molts, però cal suposar que procedeix del nom familiar del seu primer propietari, Francisco Paloma.

degué tenir una vida molt curta, ja que no consta a l'inventari de Campoamor realitzat el 1848.

A finals del segle XIX²⁶ es crea, al llit del Millars, un molí industrial destinat a la fabricació de paper, i més tard generador d'energia elèctrica, el qual es coneix per aquest darrer motiu com la *Llum de Tol*, incloent en el topònim el malnom d'un dels promotors i propietaris de les instal·lacions. El complex arquitectònic i industrial és un dels més interessants de la comarca, tot i que mancat de la necessària protecció oficial com a element històric patrimonial. Algunes de les construccions, com la capella religiosa existent per a ús dels antics treballadors, està ja enderrocada com a conseqüència d'una solada a la pedrera del riu després d'un període de fortes pluges. Com tants altres elements arquitectònics, alqueries, corrals ramaders, molins, ponts, tot el conjunt corre el risc també de desaparèixer totalment al cap d'un segle d'existència. Sols la memòria oral i la documentació escrita continuaran sent testimoni del passat i juntes donaran la clau per a la comprensió de molts aspectes de la història. La tasca minuciosa dels investigadors de la toponímia es revela així com un pilar fonamental de la recuperació de la nostra llengua i de la nostra cultura.

---

26. Establiment de central elèctrica al Millars el 1896 (Arxiu de la Comunitat de Regants, doc. 162).

TOPONÍMIA RURAL DE FRONTERA AL CAMP DE MORVEDRE I A L'ALT PALÀNCIA

Joaquim Martí Mestre
[Universitat de València]

Com és sabut, les terres valencianes participen històricament del contacte entre el català i l'aragonés, tant pel veïnatge entre les zones repoblades predominantment per catalans o per aragonesos, integrades totes en un mateix regne, amb el consegüent intercanvi comercial i humà, com perquè en totes les comarques valencianes s'assentà gent d'una i altra procedència. Un bon exemple d'aquesta situació general el trobem en les comarques del Camp de Morvedre i de l'Alt Palància. A més de la minoria aragonesa que s'hi va establir, a través de la vall del Palància el Camp de Morvedre es troba històricament en contacte amb Aragó; igualment, en el cas de l'Alt Palància el castellanoaragonés de la Reconquesta, que ja contenia elements comuns amb el català, i alguns préstecs antics d'aquesta llengua, procedents dels dialectes matrius, restà modelat per l'adstrat valencià (cfr. Martí 2008: 339-341 i e. p.¹).

La toponímia rural es fa ressò dels contactes lingüístics, sobretot en l'aspecte lèxic, existents entre les comarques de l'Alt Palància i del Camp de Morvedre. I, a més a més, el caràcter tradicional d'aquests noms permet conferir una certa perspectiva històrica a la relació. La connexió lèxica entre aquestes comarques pot ser observada també a través de la lexicografia històrica, com vam fer en una altra ocasió (Martí e. p.¹) amb l'estudi de la «Colección de voces aragonesas usadas en Segorbe» de Cayetano Torres Fornes, inclosa en el seu llibre *Sobre voces aragonesas usadas en*

Segorbe (1903), el primer vocabulari editat sobre els parlars castellanoaragonesos del País Valencià. Per això ens agrada ara aplicar a la toponímia l'agrupació del vocabulari que hi vam establir, tenint en compte l'extensió geogràfica i la caracterització genètica dels mots. Així, pel que fa al cabal lèxic, i per extensió toponímic, compartit, en les nostres dues comarques podem destriar:

- 1. Un fons lexical comú, del qual participa sovint l'occità, o fruit d'antics intercanvis entre els dialectes matrius de les llengües en contacte.**
- 2. Ascendent valencià sobre la forma de l'Alt Palància.**
- 3. Veus d'ascendència aragonesa.**
- 4. Arabismes comuns.**
- 5. Mots compartits, amb presència escassa o nul·la en els parlars del nord, catalans i aragonesos.**

1) Entre els mots del primer grup recollits per Torres Fornes a l'Alt Palància, estan representats en la nostra toponímia els següents:

- a) *El Brazal* (partida de Sogorb i Navaixes), *El Brazal Nuevo* (Castellnou); *el Braçal* és també un paratge d'Albalat dels Tarongers i d'Estivella (CTV), i en el sistema de regs de la font de la

Vall de Segó hi ha diversos *braçals*, *braços* i *bracets*, com ara el *braç de l'Alqueria Blanca*, el *braç del Barranc*, el *bracet del Bovar*, el *braçal d'Aranda*, el *braçal dels Biscains*, el *braçal del Moro*, etc. Com a apel·latiu, a Sogorb *brazal* designa, segons Torres Fornes, la 'sangrria que se hace a un río o acequia para riego de huertas y sembrados'; a la Vall de Segó *braç* i *braçal* tenen el sentit de 'branca menor d'una séquia'. A més del Camp de Morvedre, *braçal* té una presència important en la toponímia valenciana; abunda sobretot a la Ribera, on es veu afavorit pel tipus d'explotació agrària predominant a la zona, especialment a la Ribera Baixa, però es troba representat també a la Safor, la Vall d'Albaida, la Costera, l'Alcoià, la Marina Baixa i l'Alacantí (CTV); en la part castellanoaragonesa la presència de *brazal* és menor: fora de l'Alt Palància, només se'n troben exemples del Baix Segura (CTV), zona també de regadiu important, en contacte amb el murcià, on aquest mot és també ben conegut. El substantiu *braçal* es localitza en valencià i en català nord-occidental (Urgell, el Segrià) (cfr. *DECat* II, 186), i es documenta des del segle XIV, sobretot en documents valencians (cfr. *DCVB*, *CICA*: 2006). També en navarroaragonés es documenta *braçal* des del segle XIV (cfr. Fort 1994: 67; *CORDE*), i actualment es recull a l'Alt Aragó, a la zona central i al Baix Aragó, aplicat sobretot a una séquia secundària; a més de Múrcia, arriba a la Rioja, la Manxa i l'Andalusia oriental (cfr. Martí 2008: 348).

- b) *El Curto* (Matet), *pozo de la Curta* (El Toro). En Torres Fornes, 'rabón'; a l'Alt Palància i l'Alt Millars té també el sentit de 'corto de estatura', 'corto'. S'estén per terres aragoneses, on es documenta ja al segle XIV, amb *u*, com el català *curt*, i a diferència del castellà *corto*. Arriba a Navarra, la Rioja, Múrcia i Andalusia (cfr. Martí, e. p.¹). Coromines (*DCECH*, II, 216) pensa que l'aragonés *curto* és una prolongació del català

curt, però, en cas de ser un manlleu, seria de data antiga i ben arrelat en terres aragoneses. En el CTV es recull, en les comarques valencianoparlants, el *barranc del Curto* (Simat de la Vall d'igna) i el *tros de Curto* (Benilloba), que ben bé podrien ser aragonesismes.

- c) Els genèrics toponímics *mas* i *masía* tenen una presència abundant a l'Alt Palància (per citar-ne només alguns exemples, *mas de Asensio* a Begís, *mas de Chiva* a El Toro, *mas de Inglada* a Xèrica, *mas de la Hoya* a Castellnou; *masía de Gracián* a Barraques, *masía de la Bomba* a Caudiel, *masía de la Chana* a Viver); també s'hi troba *masada*: *La Masada*, *fuelle de la Masada* i *huerta de la Masada* (Figueres), *La Hoya de la Masada* i el *Solano de la Artiga de la Masada* (Pina), *La Masada del Río* (Begís), *Las Masadas Blancas* (Viver), i el derivat *La Masadica* (Begís, Benafer) (CTV).

Basant-nos en les dades del CTV, pel que fa a altres comarques valencianes castellanoparlants, destaca la presència de *mas* i *masía*, a més de l'Alt Palància, a l'Alt Millars i als Serrans. De *mas* es troben exemples també al Racó d'Ademús i a Olocau del Rei; *masía* arriba també a la Foia de Bunyol, a Requena i a Oriola; *masada* es troba a l'Alt Millars i al Racó d'Ademús. A les comarques valencianoparlants, el mot *mas* abunda sobretot en la toponímia dels Ports de Morella, el Maestrat i l'Alcalatén, amb una presència també important a la Plana Alta. Així mateix, se'n troben diversos exemples en comarques més meridionals, com l'Alcoià, el Comtat, l'Alacantí, la Vall d'Albaida, la Marina, i en les comarques centrals de l'Horta, el Camp de Túria i la Ribera. En canvi, la seua presència al Camp de Morvedre és només testimonial, amb un sol cas a Sagunt: el *mas del Pilar*. També és rar a la Plana Baixa, tret d'Onda. Tampoc *masía* i *masada* no es troben al Camp de Morvedre. La segona apareix sobretot al Maestrat i la Plana Baixa, i *masía* està diversificada pel Camp de Túria, l'Horta, la Plana

Alta, la Plana Baixa, el Baix Maestrat, el Comtat i l'Alcoià; en canvi, no apareix als Ports, a l'Alt Maestrat i a l'Alcalatén, on hem vist que *mas* era molt abundant.

En aquest cas, per tant, difereixen els resultats de l'Alt Palància i del Camp de Morvedre. Mentre que els de la primera comarca van en relació amb les comarques castellanoparlants pròximes i amb les valencianoparlants castellonenques, en canvi, els resultats del Camp de Morvedre s'hi desmarquen, i s'aproximen, sobretot per relació a l'absència de *mas*, als de la Plana Baixa.

El substantiu *mas* i els derivats *masada*, *masía* i *masa* es troben també a diverses parts d'Aragó, sobretot a Terol i en poblacions meridionals de Saragossa i Osca, però arriben també més al nord, a Saragossa, a la Ribagorça, al Sobrarb, a Las Cinco Villas. A més a més, a Aragó *masada* 'casa de camp' es documenta al segle XIV i *mas*, almenys des del segle XV (cfr. Martí e. p.¹). Coromines (*DECat* VII, 417), que no n'aporta documentació aragonesa antiga, creu que *mas*, juntament amb els derivats *masada*, *masadero*, *masería* i *masía* en terres aragoneses són manlleus del català, llengua en la qual *mas* es documenta des del segle XI. També en occità apareix des dels orígens. En canvi, Rohlf (1977: 87-93) situa l'aragonés *mas*, comú amb el gascò antic *mas* i amb el provençal *mas*, entre els nombrosos mots que l'aragonés comparteix des de temps molt antics amb l'altra banda dels Pirineus, i en aquest cas també amb el català.¹

- d) A l'Alt Palància *loma de la Olivera* (Assuévar), *olivera Morruda* (Sogorb, Altura), *Solana de la Olivera* (Pina), *corral de la Olivera*, *partida de la Olivera* (Xèrica). Al Camp de Morvedre citem com a nom d'un arbre singular l'*olivera del Tio Calillos* (Torres Torres). Mot ben conegut en

la nostra llengua, i també en aragonés, on es troba ja en documents dels segles XI i XII; és també occità: *oliu*, *olivièr*, i gascò *olibè*, ant. *oliber* (doc. s. XV). S'estén a Múrcia i Albacete (cfr. Martí 2008: 359).

- e) *El Pansero* i *fuelle del Pansero* (Altura) tenen el seu corresponent en *el Panser* d'Alfara de la Baronia. Derivat de *pansa*, mot comú al català, a l'occità i a l'aragonés, on es documenta ja al segle XIII (cfr. *CORDE*). Arriba a Navarra, Múrcia, Albacete i Andalusia oriental (cfr. Martí 2008: 260-261).
- f) A l'Alt Palància *La Pedrera* (Almedíxer, Caudiel, Altura, El Toro, Toràs, la Vall d'Almonesir) (*CTV*); com a topònim es troba també a l'Alt Millars, els Serrans, la Foia de Bunyol, el Vinalopó Mitjà i el Baix Segura. Al Camp de Morvedre tenim, així mateix, *la Pedrera* (Albalat dels Tarongers, Benifairó de les Valls, Estivella), *la muntanya de la Pedrera de Santa Maria* (Sagunt) i *la Pedrera* (Algímia de la Baronia) (*CTV*), entre altres que hi ha al terme de Sagunt. *Pedrera* 'cantera' figura en documents aragonesos i navarresos medievals (*CORDE*), i actualment el mot *pedrera*, amb aquest i amb altres significats, es troba en diversos punts aragonesos, i també com a topònim. Igualment, es coneix a Múrcia, la Manxa, la Rioja i Andalusia oriental. En canvi, no sembla ser un mot corrent ni general en castellà actual: en el *DRAE* figura com a forma secundària de *cantera*, i en el *Diccionario de Autoridades* se cita de Covarrubias (cfr. Martí 2008: 361-362). Segons Coromines (*DCECH*, IV, 535), *pedrera* 'cantera' «es hoy provincial o anticuado», si bé es troba en alguns documents castellans medievals (cfr. *CORDE*).

Els mots d'aquest grup constitueixen el conjunt més nombrós entre els topònims de les nostres dues comarques formats sobre noms coincidents. A més dels que hem comentat, que corresponen a veus recollides per Torres Fornes, en podem afegir d'altres. Per exemple, entre els mots d'origen

1. Terrado (1991: 281) tampoc no considera els aragonesos *mas* i *masada* catalanismes, sinó que es limita a dir que la veu aragonesa *mas* coincideix amb el català *mas*, i es remunta al llatí *MANSUS*.

comú, a l'Alt Palància hi ha diversos topònims formats sobre la veu *noguera*: *La Noguera* i *barranco de la Noguera* (Toràs), *La Hoya de la Noguera* (Algímia d'Almonesir), *fuelle de la Noguera* (Altura, Figueres); usat també com a apel·latiu: *noguera* 'nogal' (Caudiel); igualment a l'Alt Millars, Requena-Utiel, la Foia de Bunyol, els Serrans, la Vall de Cofrents, l'Alt Vinalopó, el Vinalopó Mitjà i el Baix Segura; a Anna (la Canal de Navarres) *anoguera*. A Sagunt es troba la *casa de Noguera* (CTV), probablement d'origen antroponímic. Actualment *noguera*, com a apel·latiu, apareix en alguns punts en valencià, si bé la forma més comuna és (*a*)*nouer* (DECat V, 968), i es troba en la toponímia valenciana: *noguer*, *noguers*, *nogueret*, *noguera*, *nogueres*, *noguereta*, *nogueretes*, *nogueral* (CTV). El mot *noguera* és també aragonés, on es documenta des de l'època medieval, i continua en l'actualitat, amb les variants *noguero*, *nuguero*, *noguera*, *noquera*, *nuquera* (cfr. Martí e. p.).² En contrast amb l'ús tradicional i copiós en terres aragoneses, en castellà és un mot rar, que no sembla tenir gaire tradició ni ús. El *Diccionario de Autoridades* (IV, 675) i el *DRAE* es limiten a incloure'l com a sinònim del més general *nogal*. Es tracta d'un tipus lèxic comú al català, a l'aragonés i a l'occità, on es coneix *noga* 'nou' i el derivat *noguièr* 'noyer' (Levy 1991: 260, Alibert 2002: 509), gascó *noguer* 'noyer, arbre' (Lespy, Raymond 1970: 101).

Entre els possibles manlleus antics, tenim a Barraques el *cerro de Rajola*, el *corral de Rajola* i el paratge anomenat *Rajola* (CTV), amb el seu corresponent dins del Camp de Morvedre, a Algímia de la Baronia, en la *partida del Rajolar*.³ És freqüent en la documentació medieval aragonesa: *rejolles*, *rejolleta*, *regolas* 'ladrillo, masa de barro que, después de cocida, sirve como elemento de construcción' (Sesma, Líbano 1982: 308); a Terol, al segle xv, *rajola*, que, per a Terrado (1991: 297), és probablement un catalanisme. En aquest sentit apuntaria també la falta de diftongació. Actualment en trobem també testimonis aragonesos, sobretot de la forma amb *-e-*, coneguda també en valencià: *rechola* 'azulejo', ant. 'ladrillo'

2. *Noguera* arriba a Múrcia, on es documenta ja al segle xiii. Cfr. Colomina (1995: 239) i Montoya (1995: 1053), que el consideren un catalanisme del murcià. Té una presència notable en la toponímia murciana (Vallcanera 1976: 58).

3. Als segles xvi i xvii documentem *el Rajolar*, *partida de la Rajoleria* (*Rejoleria*) i *partida de la Rejoleria Vella* (Martí 1998: 113-114).

(Martínez Ruiz 2002: 295), *rechola* 'baldosa' (Mostolay 2007: 470), *rejolero* 'operario que hace ladrillos y tejas' (Mercadal 2004: 166), *rajola* 'teja', *rajolero* 'el que hace las tejas y ladrillos' (Terol), *rechola* 'guijarro plano' (Sarrión) (Andolz 2004: 360, 367); als Serrans, *rechola* 'ladrillo hecho con arcilla, en forma de paralelepípedo rectangular, de menos espesor que el *atabón*' (Llatas 1959: II, 151); a Anna, *rechola* 'ladrillo', *recholet* o *recholeta* 'azulejo' (Martí Aparicio, 1989: 129).

Així mateix, *La Pobila* i el *barranco de la Pobila* (Almedíxer), *Las Pobilas* (Vall d'Almonesir) (CTP). A Énguera i Marines es troba el paratge *El Pobil*, i a Énguera el *barranco del Pobil* i el *pozo del Pobil*, i amb *u*, a Bolbait es coneix l'*alto del Pobil*, a la Font de la Reina, el *collado del Pobil*. Com a nom comú, el recullen Monzó Nogués (1951: 231), a l'Alt Millars: *pobil*, *-a* 'unigénito', i Llatas (1959: II, 127), als Serrans: *pobilo*, *-la* 'dícese del hijo e hija únicos'. A Sogorb *pobiles* es documenta ja al segle xiv, i *pubiles*, *pubilles* al xvi (Gómez Casañ 1988: 243). A Aragó *pubil* (pl. *pubiles*) i *pupil* es documenten també al segle xiv (Gilkison 1984: 110-111, *CORDE*); actualment *popillo*, *-a* 'orfe' es troba a la Vall de Gistau (cfr. DECat VI, 847, Blas, Romanos 2008: 428). Aquest tipus lèxic també té alguna presència en la toponímia aragonesa: *corral de Pubil* (Noguera: Gúdar-Javalambre), *Pubillos* (Alfàmbra: Comunitat de Terol) (Muñoz Garrido 1974: 104), *Pubilar Bajo*, *punta de Pubilar* (El Frago: Las Cinco Villas) (Callado García 1974: 109). En murcià *pobil* (pl. *pobiles*) es documenta al segle xiv i *pubil* (pl. *pubiles*), al xvii (cfr. Colomina, 1995: 266-267). En català tant *pubil*, *pubill*, com *pobil*, *pobill*, es documenten des del segle xiii (cfr. DECat VI, 846-848, *CICA*: 2006); actualment la forma amb *o*, *pobil* (i la dissimilada *povil*), es localitza en valencià i balear (cfr. DECat VI, 846-847), i arriba al Baix Aragó catalanoparlant, a jutjar pel topònim *mases de la Pobilla* (Faió) (Callado García 1974: 106), si bé a Valljunquera, segons Andolz (2004: 352), es coneix *pubill*, *-a* 'fill o filla únic', amb *u*; el sentit de 'fill únic' i 'filla única' és també valencià (cfr. DCVB); la forma amb *-o* final *pobilo* 'fill únic' (fem. *pobila*), que hem vist als Serrans, és coneguda també en valencià, com ara al Camp de Morvedre o al Camp de Túria. Probablement en aragonés, com també en murcià, *pobil*, *pubil* és un manlleu del català (cfr. Gómez Casañ 1988: 243, Colomina 1995: 266, DECat VI, 847).

També s'ha explicat com un manlleu antic, però en aquest cas de l'occità, el castellà *monje* (doc. s. XII), que, segons Coromines (*DCECH*, IV, 128), seria pres de l'occità antic, com també en aragonés, on en la llengua medieval es documenta *monge*, *monje* i *monche*; en aragonés modern també es coneix *moncho* (Nagore 1994: 147-148, *Endize* 1290, Martínez Ruiz 2002: 240). De fet, a Begís i Teresa es troba *El Rincón del Monjo* (CTV), i a Castellnou, *El Monchel*, que Nebot Calpe (1991: 410) relaciona amb el català *monjo*, *monge*. També en valencià es troben diversos topònims formats sobre *monjo* (CTV), procedent de *monge* per assimilació (cfr. *DECat* V, 772-773).

Altres topònims de les nostres dues comarques que podríem incloure en aquest apartat de la comunitat antiga catalanoaragonesa, i que hem estudiat en altres llocs (cfr. Martí 2008 i e. p.¹), són: l'*Alfàs*, els *Alterons*, *Alterón*; la *Balsa*, la *Bassa*, la *Basa* (i derivats); el *Cau*, el *Cavo*; el *Cingle*, los *Cinglos*, las *Cinglas*; el *Cubo*, los *Cubos*, el *Cup*; el *Fustero*, el *Fustal*, *Fusta*; les *Glapisses*, las *Clapizas*, la *Calapiza*, la *Clapiza*; l'*Esacorredor*, el *Mardà*, l'*Almardà*, *Mardano*; el *Pla*, el *Plano*, los *Planos*, el *Planico*; *Puntal*, *Puntalico*; la *Purna*, *Riera*, *Séquia*, *Ceica*, *Zaica*; la *Solsida*, la *Sulsida*, *Sursida*, *Sunsida*; el *Terrer*, el *Terrero*; el *Toll*, el *Tollo*; el *Tossal*, *Tozal*.

2) Algunes veus o accepcions recollides per Torres Fornes, presents també en altres parlars castellanoaragonesos valencians, comunes amb el català, no es troben en reculls lexicogràfics ni cartogràfics de les terres aragoneses, en alguns casos amb l'excepció d'Andolz (2004), que segurament les trau del nostre autor (cfr. Martí e. p.²), o no tenen presència coneguda a l'Alt Aragó, tret, en tot cas, de llocs fronterers amb el català. Quan la seua distribució és preferentment valenciana (o catalana en general), deuen haver-hi arribat a través d'aquesta llengua.

Així, deuen tenir aquest origen topònims com els següents:

- a) El *molino los Buscaretas* d'Algímia d'Almonesir. A l'Alt Palància i l'Alt Millars *buscareta* significa 'especie de pájaro, curruca' i metafòricament 'mujer u hombre pequeño y vivaracho'. Es tracta d'un mot bastant estés en les comarques valencianes de llengua castellana, sense a penes

continuïtat en terres aragoneses (*buscareta* i *busquereta*), amb alguna dada també andalusa: *busquereta* 'pájaro que empolla los huevos del cuclillo'. En valencià i mallorquí, *busquereta* 'ocell petit i molt vivarró, de la família dels silvids' (cfr. Martí e. p.¹).

- b) A Sacanyet es troba la *peña del Cociol*, i *cociol* i *cocio*, amb algunes variants formals, són ben coneguts com a apel·latius en les comarques valencianes de llengua castellana (cfr. Martí e. p.¹). L'*ALEANR* (mapa 895 'cocio o recipiente para colar') mostra una gran extensió de *cocio* per la província de Terol, i arriba fins a un parell de pobles pròxims de la de Saragossa, però no arriba a Osca. Per la seua part, *cociol* s'hi recull a Ademús, Titagües i la veïna localitat de Santa Cruz de Moya (Conca), sense entrar a Aragó. Cfr. Coromines (*DCECH* II, 282, *DECat* II, 994), que considera *cocio* i *cociol* probables catalanismes, com Gargallo (2004: 24-25).
- c) A la Vall d'Almonesir es troba la *cueva del Obrero*, procedent d'*obrero* 'albañil', significat que té a les comarques de l'Alt Palància i de l'Alt Millars, així com a altres comarques valencianes de llengua castellana, com la Foia de Bunyol, els Serrans, la Vall de Cofrents o la Canal de Navarrés (cfr. Martí e. p.¹). A l'Alt Palància es documenta *obreros de villa* als segles XV i XVI, que Gómez Casañ (1988: 241) considera un calc del català. En castellà sembla ser poc habitual i antiquat. El *DRAE* recull *obrero* 'maestro de obras, aparejador' com a antiquat, i no consta en el *DCECH* ni tampoc en els diccionaris i vocabularis aragonesos. Segurament *obrero* 'albañil' en els parlars castellans del País Valencià és un valencianisme.
- d) A Gàtova es localitza la partida *El Piñol*; a la mateixa localitat, *piñol* 'orujo de uvas'. Com a apel·latiu, *piñol* es coneix a altres pobles de la comarca de l'Alt Palància: 'hueso de oliva' (Caudiel), 'hueso de fruta' (Algímia d'Almo-

- nesir), i continua en altres comarques valencianes de parla castellanoaragonesa, amb els sentits d'orujó prensado' i de 'hueso de fruta', amb les formes *piñol*, *piñón* i *piñuelo*. Segurament es tracta d'un mot pres del català *pinyol* íd. El mot *piñol* (en algun lloc *piñola*) es troba també en algunes localitats aragoneses frontereres amb el domini lingüístic català (cfr. Martí e. p.1), i segurament s'explica com una prolongació d'aquesta llengua.
- e) *La Pruna* és un topònim de Begís, i el substantiu *pruna* 'ciruela' i el derivat *prunera* 'ciruelo' es fan servir a l'Alt Palància i a l'Alt Millars, així com a altres comarques valencianes de llengua castellana (la Foia de Bunyol, els Serrans, la Canal de Navarres, el Vinalopó Mitjà, el Baix Segura), i continua a la part oriental de Múrcia (cfr. Martí e. p.1). A l'Alt Aragó *pruna* i *prun* resten limitats a l'extrem oriental, sobretot a la Ribagorça, prop del domini lingüístic català, i a Candasnos (*pruna*), prop de Fraga (*ALEANR* m. 368, 369, 371, *Endize* 1523). En l'*ALEANR* es localitza també *pruna* 'endrina, fruito del endrino' a Bordón (Maestrat aragonés) i *prunera* en alguns llocs de Javalambre i del Maestrat aragonés. Aquesta presència escassa a Aragó i la localització geogràfica oriental, pròxima al domini lingüístic català, convida a pensar, a falta de dades històriques, en un manlleu català de *pruna* en aquestes comarques extremes orientals aragoneses,⁴ com també, és clar, en els parlars xurros valencians.
- f) *El Rincón de la Liebra* (Almedíxer) deu estar també influït pel català *llebra*, femení de creació analògica, documentat des de l'època medieval. En canvi, en terres aragoneses no coneixem aquesta forma. Tampoc no la trobem en els reculls dels parlars castellanoaragonesos del País Valencià; al Racó d'Ademús es coneix el masculí *liebro* (Gargallo 2004: 83). La forma *liebra* és

rara en castellà, però se'n troben alguns exemples antics, al segle XVI (*CORDE*).

- g) A Altura es coneix el paratge anomenat *La Pota del Caballo*, així com la *umbría de la Pota del Caballo* i el *pilón de la Pota del Caballo*. El mot *pota* es troba també en els topònims *La Pota de la Yegua* (Bicorp), *muela de Pota* i *partida de Pota* (Xiva). A Culla es coneix també el topònim *la Pota del Cavall*, i a Corbera l'*hort de Pota* (CTV). El substantiu *pota* 'pata' el recollim també com a nom comú a l'Alt Millars (Monzó Nogués 1951: 232, Alba 1986: 147) i als Serrans (Llatas 1959: II, 132). A Aragó només el trobem en algunes localitats meridionals, pròximes al català: Casp (Baix Aragó), Albalate (Bajo Martín) (cfr. Andolz 2004: 348); el va arreplegar el caspolí Luís Rais l'any 1917 (cfr. Aliaga 1999-2000: 436). En canvi, en la nostra llengua és la forma habitual.
- h) A Xèrica es troba la partida de *La Herbasana* i el *barranco de la Herbasana* (CTV), que deu procedir del català *herba-sana*, com ho prova també la manca de diftongació. A la comarca, com a apel·latiu, es fa servir *hierbasana* 'hierbabuena' (Nebot Calpe 1991: 218, Doménech 2005: 119), com també a l'Alt Millars, als Serrans i a la Foia de Bunyol: *hierbasana* 'hierbabuena' (Monzó Nogués 1951: 223, Llatas 1959: II, 44, Penalba, Navarro 1997). De *hierbasana* hi ha també alguns testimonis aragonesos, sobretot de les províncies de Terol i Saragossa: a Blesa (Cuencas Mineras), *hierba sana* 'manrubio; planta herbácea, labiada, con flores blancas en espiga, usadas en medicina' (<http://www.blea.info/culfabla.htm>), i Moneva (2004: 276) recollia *hierba sana* 'variedad de sándalo' a la Ribera de Jalón.
- També remetent a un origen valencià els noms de lloc formats sobre antropònims que tenen una forma valenciana: *corral de Chimo*, *corral de Ferrer*, *corral de Pepet* (Barraques), *batán de Neleta* (Begís), *La Carrasca de Arnau* (Caudiel), *La Hoya de Hugué* (Pina), *peña de Paulet*, *navajo*

4. En occità també es coneix *pruna* (Levy 1991: 310).

de los Centos, corral de Roig, corral de Vicent, Rincón de Arnau (El Toro), *collado de Marianet, cueva de Marianet, barranco de Marianet, El Marianet* (Xóvar), *fuelle de Minguet* (Sogorb). Igualment, deu influir sobretot el valencià en els topònims que contenen el sufix *-et*. A més dels que hem vist en els hipocorístics anteriors, citem-ne alguns altres: *corral de Pinet* (Almedíxer), *El Vallet, camino del Vallet, camino del Marjallet* (Castellnou), *El Castellet, lomas del Rodenet* (Sogorb), *El Pinaret, la umbria del Castillet, la peña del Castellet* (Xóvar), i probablement en els femenins amb *-eta*: *caseta de Gonzalo de la Churra, caseta de Miguel de Blay, caseta del Balsón, caseta del Rullo* (Algímia d'Almonesir), *La Torreta, collado de la Torreta, La Ereta* (Assuévar), *La Canaleta, barranco de la Canaleta, La Cameta* (Altura), *fuelle de la Peroleta, La Fontaneta, La Foyeta, La Torreta* (Xóvar). Tinguem en compte que el sufix *-et*, si bé era molt freqüent en aragonés medieval, actualment, segons les dades extretes per Enguita (1984) de l'*ALEANR*, només predomina, sobre *-ete*, en els municipis fronterers amb el català.⁵

3) Veus aragoneses compartides amb el valencià, o amb part d'aquest dialecte. Quan tenen una extensió o un arrelament més important en terres aragoneses, sobretot si abasten els dialectes matrius, o si compten amb documentació aragonesa antiga, i en la nostra llengua, en canvi, es limiten al valencià, i als parlars pròxims, metodològicament és ben possible una ascendència o influència aragonesa o castellanoragonesa sobre la veu del valencià, que sembla més clara si la forma del mot hi col·labora, i on s'ha de tenir en compte també la cronologia i la història dels mots. Són diversos els mots recollits a Sogorb per Torres Fornes que poden formar

5. Nebot Calpe (1985: 476-478) recull a l'Alt Palància, l'Alt Millars, els Serrans i la Canal de Navarrés *-ete*, *-eta*, però no *-et*. Gargallo (2004: 115-116) troba al Racó d'Ademús el sufix *-ete*, *-eta* en algunes veus, generalment lexicalitzat. Les formes *-ete* i *-eta*, que actualment tenen una major extensió que *-et* a Aragó, s'estenen, segons les dades procedents de l'*ALEANR*, sobretot per Osca, l'extrem oriental de Saragossa, «y una pequeña comarca situada al nordeste de Teruel» (Enguita 1984: 241).

part d'aquest grup (cfr. Martí e. p.²), però en la toponímia no-més trobem en aquesta situació el *monte del Abrevador* (Vall d'Almonesir) (*CTV*). És mot aragonés (cfr. *DECat* I, 788; *Endize* 79, Aliaga 2000: 225), documentat almenys des del segle *xvi*; amb la mateixa terminació que el català i occità *abeurador*, a diferència del castellà *abrevadero*. En el valencià del Camp de Morvedre és popular la variant *abrevaor*, no recollida en el *DCVB* ni en el *DECat*, de probable influència aragonesa. Altres topònims, aquests no inclosos en el llibre de Torres Fornes, en els quals deu haver-hi un condicionament aragonés són: *el Cabeç, el Cabeçol, el Cabeçolet* (a l'Alt Palància *El Cabezo*), *el Cano, el Catxirulo, la Carrasca, les Carrasquetes* (a l'Alt Palància *La Carrasca, El Carrascal*); *la Clotxa* (a l'Alt Palància *La Clocha, Las Clochas*), *la Foia, les Foies* (a l'Alt Palància *La Foya, La Foyeta*), *el Fondo, Mirambueno, el Picaio* (a l'Alt Palància *El Picayo, El Picayuelo*), *el Tros de la Quinx* i *la partida de les Quinxes* (i *de les Guinxes*) (a l'Alt Palància *La Quincha, La Guincha, Las Quinchas*), *el Rabosero* (a l'Alt Palància *El Rabosero, La Rabosera, La Rabosa*), *el Rodeno, la Rodana, els Rodanets* (a l'Alt Palància *El Rodeno, El Rodenet, Las Rodenas, La Rodana, El Rodano*), *la Roia* (a l'Alt Palància *Royo, Roya*) (cfr. Martí 2008 i e. p.¹).

4) Entre els arabismes comuns a l'aragonés i al valencià trobem en la toponímia de les nostres dues comarques: *Arbellones*, partida de Sogorb (Torres Fornes 1903: 233), on es coneix també com a apel·lati, 'desaguadero en calles y patios', juntament amb la variant *albellón* 'albañal' (Torres Fornes 1903: 252, 254). En la mateixa comarca, a Sot de Ferrer tenim *arbellón* 'hendidura en el humbral para el paso del carro' (Ríos 1989: 123). *Arbellón* i *albellón* es troba igualment a altres comarques no catalanoparlants del País Valencià, i continua en terres aragoneses i navarreses, sobretot en la variant alterada *arbellón*. És també murcià (cfr. Martí e. p.¹). Mot anàleg al català *albelló*, documentat des del segle *xiii*, que té la seua major vitalitat en terres valencianes,⁶ on coneix també, entre altres, la variant *arbelló* (cfr. *DECat* I, 142-143, *DCVB* I, 425-426, 821), coincident amb l'aragonesa *arbellón*.

6. En el *CICA* (2006) figura sobretot en documents valencians dels segles *xiv* i *xv*. No és exclusiu, però, del valencià. En l'actualitat, segons Coromines (*DECat*), continua bastant viu en diverses zones del Principat, sobretot el Migjorn, i conserva plena vigència a les Illes, i antigament, segons el mateix autor, tingué una major extensió, i arribà a ser ben usual a Barcelona.

El Aljezar (Assuévar, Navaixes, Sogorb, Algímia d'Almonesir, Pavies), *balsa del Aljezar de Prats* (Matet), *Los Aljezars* (Navaixes, Sogorb, Begís, Benafer, Viver); al Camp de Morvedre: *l'Algepsar* (Sagunt, Algímia, Torres Torres, Gilet), *Racó de l'Algepsar* (Estivella). Derivats del valencià *algeps* i de l'aragonés *aljez*, respectivament, amb el sufix abundancial *-ar* (cfr. Martí 2008: 341-343). També *Almenara* (Gaibiel, Viver), i *La Almenarilla* (Algímia d'Almonesir) (CTV), i a l'horta d'Algar, la partida de *l'Almenà* (Martí 1998: 12), on es coneix també com a apel·latiu referit a una portella gran o torn utilitzat per a desaiugar la séquia al riu quan va massa plena. A Algar es coneix la partida de *l'Assut*, que pren el nom de la resclosa o assut on comença, a partir del riu, la séquia Major. A l'Alt Palància tenim *Los Asutes* (Castellnou), i *El Asut* o *La Sud* de Sot de Ferrer, i és conegut també com a apel·latiu (cfr. Martí 2008: 344-345). *La Badina* és una partida de Begís i Viver (CTV), i la *balsa Badina* es troba a Figueres; també a Lluçent es coneix una *partida de la Badina*; mot aragonés, que ja va recollir Sieso de Bolea en el seu *Borrador de un diccionario de voces aragonesas* (1715-1724), i que poc després passà al *DRAE* (1726) com a veu aragonesa. Es troba també en valencià⁷ i en punts occidentals del català nord-occidental (cfr. Martí e. p.¹).

5) Cal comptar finalment amb les veus o accepcions que els parlars xurros comparteixen amb el valencià, però que tenen una escassa o nul·la presència en els parlars matris septentrionals de les dues varietats lingüístiques. A més dels que recull Torres Fornes en el seu vocabulari (cfr. Martí e. p.²), pel que fa a la toponímia de les nostres dues comarques hi podríem incloure el *barranco de la Pitera* (Altura) (CTV), format amb el substantiu *pitera*, comú al valencià i als parlars castellans del País Valencià (Monzó Nogués 1951: 231, Llatas 1959: 125, Torreblanca 1976: 220, Martí Aparicio 1989: 119, Gargallo 2004: 210, Doménech 2005: 144, Moñino 2007: 194). És un derivat de *pita* 'fibra tèxtil de les fulles de l'atzavara', pres del castellà *pita* íd., de procedència antillana. En català, *pitera* és sobretot valencià, amb alguna dada també de Blanes (DCVB, DECat VI, 563); en castellà, *pitera* es localitza a Canàries, a Múrcia i a Andalusia (cfr. *DRAE*, Alvar 2000:

635, Ruiz Marín 2007: 527), a més, com hem dit, dels parlars xurros valencians. A Aragó només en tenim dades de Salas Altas (Somontano de Barbastre), com a forma secundària de *chunga* 'agave americana' (Vidaller Tricas 2000: 645). Però on té una major extensió i vitalitat és, com veiem, en els parlars meridionals, tant en els castellanoaragonesos del País Valencià com en el valencià.

Un altre topònim de les terres valencianes, comú al valencià i als parlars castellanoaragonesos, però poc habitual en altres indrets, és el *rebalsador*. A Begís es troba la *muela del Rebalsador* i el *camino del Rebalsador*, i a Gàtova, *Los Rebalsadores*; fora de la comarca de l'Alt Palància, a Andilla es registra *El Rebalsador* (CTV), i a les Alcubles, poble dels Serrens fronterer amb l'Alt Palància, es coneix un altre nom de lloc amb aquest nom: *El Rebalsador*, que designa una tolla o badina d'aigües temporals originades per la pluja (<http://www.lifeanfibios.com/descargas/Manual%20Restauracion%20charcas.pdf>). Es repeteix el topònim a Abejuela, localitat de la serra de Javalambre, fronterera amb les terres valencianes (Muñoz Garrido 1974: 108). A més, a Loriguilla es coneix el *collado del Alto de la Rebalsa* (CTV). Ja dins del domini del valencià, a Serra, localitat del Camp de Túria limítrofa amb el Camp de Morvedre, es troba el *pic dels Rebalsadors*, i el *camí de la Pujada als Rebalsadors*. Al sud del País, al Fondó de les Neus, es coneix *el Rebalso* (OnCat VI, 352).

El mot *rebalsador* no es registra en el *DRAE*, el *DCECH*, el *DCVB*, el *DECat*, ni en els diccionaris i vocabularis aragonesos consultats. En castellà es coneix *rebalsar* (cfr. *DRAE*), amb la variant *rebasar*; Coromines (*DECat* I, 703) cita el lleonés, l'espanyol d'Amèrica i el castellà de València com els llocs on es troba actualment aquest verb, i afegit que 'l'accepció 'llenar-se de agua (un depósito o balsa)' és molt viva en valencià, on s'utilitza també amb el sentit d'almacenar energia, etc.' (*DCECH* I, 480); amb aquests sentits *rebalsar* figura també en el *DCVB*, en valencià, juntament amb el substantiu *rebals*; a Alacant *rebals* i *rebalsada* 'aigua aturada que forma toll o dipòsit' (Segura 1996: 235); a Elx *rebalsó* i *rebalsada* 'toll d'aigua relativament gran' (Segura 2003: 255). Arriben al català d'Aragó: el substantiu *rebals* i el verb *rebalsar* són coneguts també a Fraga (Baix Cinca) (Galán Castañ, Galán Pérez 1997: 45); a la Codonyera (el Matarranya) la *rebassa* és "una basseta

7. Té alguna presència toponímica en terres valencianes: *la Badina* (Llucena), *Badina de la Torre Marçà* (Morella).

on es diposita bona part de les pedres i terra que arrossega l'aigüera" (Quintana 1976-80: 122); a la Llitera, *rebalsar* 'arreglar, fer provisió d'alguna cosa', 'embassar, detenir i recullir l'aigua fent-hi una bassa', *rebalso* 'rebals, aigua aturada formant un toll o un dipòsit', i amb un sentit totalment diferent *rebalsador* 'gronxador' (Giralt 2005: 409). En els parlars xurros valencians també es coneixen aquestes formes: *rebalse* (Xèrica) (Doménech 2005: 152), *rebalso* 'rebalse' (Llatas 1959: II, 147), a Anna *rebalsar* 'acumular' i *rebalse* 'embalse', 'cantidad de cosas guardadas' (Martí, Aparicio 1989: 128); *rebalsar* també en murcià (Ruiz Marín 2007: 559).

CONCLUSIONS

L'estudi comparatiu de la toponímia de dues comarques de frontera lingüística, com poden ser, en aquest cas, el Camp de Morvedre i l'Alt Palància, es demostra molt enriquidor no sols per a aquesta disciplina, sinó també per a la dialectologia i la història de la llengua. Podríem ampliar les nostres conclusions a la toponímia valenciana en general, en l'anàlisi de la qual caldria considerar la situació històrica i actual de contacte lingüístic i estudiar, per tant, conjuntament els topònims de les dues parts de la frontera lingüística. En això, evidentment, és d'una gran utilitat el *Corpus toponímic valencià* (CTV), elaborat des d'aquesta perspectiva de conjunt. A més a més, si volem aprofundir en la gènesi dels topònims del territori valencià i en les relacions que mantenen en les dues llengües en contacte, cal tenir en compte la documentació històrica (data, variants i extensió), la forma dels topònims (fonètica i sufixos, sobretot), l'espai que ocupen, la relació amb l'espai de les respectives llengües matrius i la relació amb les altres varietats lingüístiques pròximes (sobretot, amb l'occità i amb els parlars orientals castellans).

BIBLIOGRAFIA

- ALBA, Isabel (1986): *El habla de Ludiente*, Diputació de Castelló, Castelló.
- ALEANR = ALVAR, Manuel, LLORENTE, Antonio, SALVADOR, Gregorio (1961-1973): *Atlas Lingüístico y etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja*, Departamento de Geografía Lingüística / Institución Fernando el Católico / CSIC, Saragossa / Madrid, 12 vol.
- ALIAGA, José Luis (1999-2000): *Documentos lexicográficos del Estudio de Filología de Aragón (II)*, «Archivo de Filología Aragonesa» 56, pp. 337-442.
- (2000): *Aspectos de lexicografía española. El léxico aragonés en las ediciones del diccionario académico*, Institución Fernando el Católico, Saragossa.
- (2008): *Borrador de un diccionario de voces aragonesas. Siesso de Bolea*, Gara d'Edicions, Saragossa.
- ALIBERT, Louis (2002): *Dictionnaire occitan-français selon les parlers languedociens*, IEO, Tolosa de Llenguadoc.
- ALVAR EZQUERRA, Manuel (2000): *Tesoro léxico de las hablas andaluzas*, Arco Libros, Madrid.
- ANDOLZ, Rafael (2004): *Diccionario aragonés*, Mira editores, Saragossa.
- BLAS, Fernando, ROMANOS, Fernando (2008): *Diccionario aragonés chis-tabín-castellano (Bal de Chistau)*, Gara d'Edicions, Saragossa.
- CALLADO GARCÍA, Antonio (1974): *Repertorio de nombres geográficos. Zaragoza*, Anubar, València.
- CICA: TORRUELLA, Joan (dir.), PÉREZ SALDANYA, Manuel, MARTINES, Josep, MARTINES, Vicent (2006): *Corpus Informatitzat del Català Antic*. <http://seneca.uab.es/sfi/cica>.
- COLOMINA, Jordi (1995): «La influència del català sobre el castellà del Regne de Múrcia (segles XIII-XVII)», dins *Llengües en contacte als regnes de València i de Múrcia (segles XIII-XV)*, Universitat d'Alacant, Alacant, pp. 221-275.
- CORDE = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA: Banco de datos (CORDE) [en línia]. *Corpus diacrónico del español*. <<http://www.rae.es>> [gener 2010]
- CTV = ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA: *Corpus toponímic valencià. Topoval*, Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, València, 2009.
- DCECH = COROMINES, Joan (1980-1991): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Gredos, Madrid, 6 vol.
- DCVB = ALCOVER, Antoni M., MOLL, Francesc de B. (1988): *Diccionari català-valencià-balear*, Moll, Palma de Mallorca, 10 vol.
- DECat = COROMINES, Joan (1980-2001): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Curial, Barcelona, 10 vol.
- DOMÉNECH ZORNOZA, Josep Lluís (2005): *El habla de Jérica*, Ayuntamiento de Jérica, Xèrica.
- Endize = NAGORE, Francho (dir.) (1999): *Endize de bocables de l'aragonés*, Instituto de Estudios Altoaragoneses, Osca.
- ENQUITA, José María (1984): *Notas sobre los diminutivos en el espacio lingüístico aragonés*, «Archivo de Filología Aragonesa» 34-35, pp. 229-250.
- FORT CAÑELLAS, María Rosa (1994): *Léxico romance en documentos medievales aragoneses (siglos XI y XII)*, Gobierno de Aragón, Saragossa.
- GALÁN CASTAÑ, Josep, GALÁN PÉREZ, Maribel (1997): *Lèxic esmortoït de la parla de Fraga*, Institut d'Estudis del Baix Cinca, Osca.
- GARGALLO GIL, José Enrique (2004): *Habla y cultura popular en el Rincón de Ademuz*, CSIC, Madrid.

- GILKISON MACKENZIE, Jean (1984): *A Lexicon of the 14th-Century Aragonese Manuscripts of Juan Fernández de Heredia*, Hispanic Seminary of Medieval Studies, Madison.
- GIRALT LATORRE, Javier (2005): *Lèxic de la Llitera*, Milenio, Lleida.
- GÓMEZ CASAÑ, ROSA (1988): *Aproximación a la historia lingüística del Alto Palancia entre los siglos XIII y XVI*, Excmo. Ayuntamiento de Segorbe, Sogorb.
- IRIBARREN, José María (1952): *Vocabulario navarro*, Diputación Foral de Navarra, Pamplona.
- LESPY, VASTIN, RAYMOND, Paul (1970): *Dictionnaire Béarnais ancien et moderne*, Réimpression de l'édition de Montpellier 1887, Slatkine Reprints, Genève, 2 vol.
- LEVY, Emil (1991): *Petit dictionnaire provençal-français*, Marcel Petit, Raphèle-Lès-Arles.
- LLATAS, VICENTE (1959): *El habla del Villar del Arzobispo*, Institució Alfons el Magnànim, València, 2 vol.
- MARTÍ, EMILI, APARICIO, SALVADOR (1989): *El léxico de Anna*, Excmo. Ayuntamiento de Anna, Anna.
- MARTÍ MESTRE, JOAQUIM (1998): *Toponímia actual i pretèrita de la Baronia de Torres Torres: Algímia, Torres Torres i Alfara*, Excm. Ajuntament d'Algímia d'Alfara, Algímia d'Alfara.
- (2008): «Afinitats entre el català i l'aragonés en terres valencianes. Correspondències entre la toponímia del Camp de Morvedre i de l'Alt Palància», dins *XXXII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica. VII Col·loqui d'Onomàstica Valenciana*, Denes, València, pp. 339-388.
- (e. p.¹): «Correspondències entre l'aragonés i el català en la toponímia del Camp de Morvedre i de l'Alt Palància», *Alazet*, en premsa.
- (e. p.²): «La "Colección de voces aragonesas" (1903) de Cayetano Torres Fornes», en *I Jornada sobre els parlars valencians de base castellanoaragonesa (De l'Alt Millars a la Vega Baixa)*, Fòrum de Debats de la Universitat de València, Saló de Graus, Facultat de Filologia, Universitat de València (12 de novembre de 2008), en premsa.
- MARTÍNEZ RUÍZ, ANTONIO (2002): *Vocabulario bilingüe aragonés-castellano y castellano-aragonés*, Publicacions d'o Consello d'a Fabla Aragonesa, Osca.
- MARTÍNEZ SEVILLA, JOSÉ (1976): *¡Ira chacha! El lenguaje de Ayora y su anécdota*, Aiora.
- MERCADAL ANDRÉS, MANUEL (2004): *Vocabulario de la Sexma de la Hona de Huesa del Común (Teruel). Cuadernos de Aragón, núm. 30*, Institución Fernando el Católico, Saragossa.
- MONEDA Y PUYOL, JUAN (2004): *Vocabulario de Aragón*, Xordica Editorial, Saragossa.
- MOÑINO PÉREZ, RAFAEL (2007): *Mil palabras singulares del léxico cojense y recuerdos de la Huerta*, Instituto Alicantino de Cultura Juan Gil-Albert, Alacant.
- MONTOYA, BRAULI (1995): «Toponímia d'estrat. El cas del català a Múrcia», dins *de Toponímia I (Mestratge de Toponímia. 1990-1991)*, Denes, València, pp. 1035-1059.
- MONZÓ NOGUÉS, ANDRÉS (1951): «El Mijares y el mijarense», *Anales del Centro de Cultura Valenciana* 19, pp. 41-65, 93-129, 187-249.
- MOSTOLAY, CHESÚS DE (2007): *El aragonés en el Somontano de Barbastro*, Aneto, Saragossa.
- MUÑOZ GARRIDO, VIDAL (1974): *Repertorio de nombres geográficos. Teruel*, Anubar, València.
- NAGORE, FRANCO (1994): «Los occitanismos en aragonés», *Alazet* 6, pp. 119-174.
- NEBOT CALPE, NATIVIDAD (1985): «El castellano-aragonés en tierras valencianas (Alto Mijares, Alto Palancia, Serranía de Chelva, Enguera y la Canal de Navarrés)», *Archivo de Filología Aragonesa* 34-35, pp. 395-535.
- (1990): «Léxico referente al mundo de las plantas en el Alto Mijares y el Alto Palancia (Castellón)», *Archivo de Filología Aragonesa* 44-45, pp. 95-160.
- (1991): *Toponímia del Alto Mijares y del Alto Palancia. Estudio etimológico*, Diputació de Castelló, Castelló.
- NEGREDO, MARCO (2001-2002): «O hablar de Fuenferrada (Cuencas mineras zentral)», *Luenga & fablas* 5-6, pp. 87-148.
- OnCat = COROMINES, JOAN (1994-1997): *Onomasticon Cataloniae*, Curial, Barcelona, 8 vol.
- PENALBA, TERESA, NAVARRO, ANDRÉS (1997): «Aproximación a la historia del habla de la Hoya de Buñol-Chiva», *Revista de Estudios Comarcales Hoya de Buñol-Chiva* 2, pp. 35-58.
- POTTIER, BERNARD (1948-49): «Étude lexicologique sur les inventaires aragonais», *Vox Hispanica* 10, pp. 87-219.
- QUILIS, ANTONIO (1960): «El habla de Albacete (contribución a su estudio)», *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares* 16, pp. 413-442.
- QUINTANA, ARTUR (1976-80): «El hablar de la Codonyera. Resultats d'unes enquestes», *Estudis Romànics* 18, pp. 1-253.
- RÍOS GARCÍA, ISABEL (1989): *El habla de Sot de Ferrer*, Diputació de Castelló, Castelló.
- ROHLES, GERHARD (1977): *Le gascon. Études de philologie pyrénéenne*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- RUIZ MARÍN, DIEGO (2007): *Vocabulario de las hablas murcianas. El español hablado en Murcia*, Diego Marín Librero Editor, Múrcia.
- SÁNCHEZ DOMINGO, VICENTE (1984): *Ensayo geográfico, histórico y sociológico. Gátova (Castellón)*, Ayuntamiento de Gátova, Gátova.
- SEGURA LLOPES, JOSEP CARLES (1996): *Estudi lingüístic del parlar d'Alacant*, Institut de Cultura Juan Gil-Albert, Alacant.
- (2003): *Una cruïlla lingüística. Caracterització del parlar del Baix Vinalopó*, Universitat d'Alacant, Alacant.
- SELFASASTRE, MOISÉS (2003): *Toponímia del Valle Medio del Ésera (Huesca)*, Pagès Editors, Lleida.

- SESMA, J. Àngel, LIBANO, Àngeles (1982): *Léxico del comercio medieval en Aragón (siglo XV)*, Institución Fernando el Católico, Saragossa.
- SOLER GARCÍA, José María (1993): *Diccionario villenero*, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, Alacant.
- TERRADO, Xavier (1991): *La lengua de Teruel a fines de la Edad Media*, Instituto de Estudios Turolenses, Terol.
- TORRES FORNES, Cayetano (1903): *Sobre voces aragonesas usadas en Segorbe*, València.
- VALLCANERA, María Josefa (1976): *Repertorio de nombres geográficos. Murcia*, Anubar, València.
- VÁZQUEZ OBRADOR, Jesús (2002): *Nombres de lugar de Sobrepuerto. Análisis lingüístico*, Yalliq, Osca.
- (2008): *Toponimia de Aso, Yosa y Betés (Sobremonte, Alto Gállego)*, Prensas Universitarias de Zaragoza, Saragossa.
- VENY, Joan (1991): «Petges aragoneses en els dialectes catalans meridionals», dins Joan Veny, *Mots d'ahir y mots d'avui*, Empúries, Barcelona, pp. 97-114.
- VIDALLER TRICAS, Rafael (2000) «Encuestas de lescico bexetal en Salas Altas (Semontano Sobrarbe)», dins Francho Nagore (coord.): *Homenaje a Rafael Andolz: estudios sobre la cultura popular, la tradición y la lengua en Aragón*, Instituto de Estudios Altoaragoneses / Consello d'a Fabla Aragonesa / Instituto Aragonés de Antropología, Osca, pp. 641-650.
- ZAMORA VICENTE, Alonso (1943): «Notas para el estudio del habla albaceteña», *Revista de Filología Española* 27, pp. 233-255.

TOPONÍMIA URBANA AL PORT DE SAGUNT (1902-1940) (I)

Josep Dionís Martínez M.

1. INTRODUCCIÓ

El Port de Sagunt és un dels nuclis poblacionals més joves del País Valencià. Va nàixer com a conseqüència de la instal·lació de la Compañía Minera de Sierra Menera (CMSM), empresa engegada per dos industrials bascos, els cosins Sota i Aznar, els quals cregueren que amb la construcció d'un port a prop de la ciutat de Sagunt iniciarien l'extracció de mineral de ferro des de les mines d'Ojos Negros i Setiles (Terol i Guadalajara), i que transportat a través d'una via pròpia, paral·lela a la del Ferrocarril Central de Aragón, realitzarien l'exportació d'aquest producte als països del nord d'Europa des d'aquest indret de la Mediterrània.

Arran de la invenció dels convertidors de ferro Bessemer, s'havien multiplicat les obsoletes tècniques de producció d'aquest metall, i si a açò afegim la forta demanda mundial, els capitalistes aprofitaren el moment i el lloc adequats per tal de fer realitat el seu projecte. Aquesta ingent obra, amb les vies del ferrocarril des de les mines a més de 200 km de distància, la construcció del port i de les infraestructures adients, va ser possible ara fa més de cent anys, l'any 1902. Fou el primer balboteig i l'acta de naixement de l'actual Port de Sagunt, engegat com a terminal del ferrocarril privat d'una empresa minera emplaçada en la partida de la Vila, entre la desembocadura del riu Palància i el Grau Vell de Sagunt. D'aquesta manera, l'antiga ciutat aportarà un altre *grau* o port a la mo-

dernitat morvedrina del segle xx, període en el qual arribarà la vertadera revolució industrial a aquestes terres.

Des del punt de vista social, la comunitat nouvinguda es convertirà immediatament en una vertadera *factory town*, a l'estil anglés, tal com els va fer goig esbossar als capitalistes *sir* Ramón de la Sota y Llano i Eduardo Aznar de la Sota, on el poblat i la factoria sentiren, des d'un principi, necessitat d'interdependència, com així va esdevenir fins ben entrats els anys seixanta del passat segle.¹ La conseqüència immediata fou l'arribada d'una gran barreja de gent procedent de diversos indrets peninsulars, una munió de peonalla amb les seues famílies que es convertirà, pel pas dels anys, en un cridaner *melting pot* o cresol de pobles que iniciarà el seu particular camí en aquest racó del País Valencià. L'empresa també es proveirà d'especialistes i de tècnics del *holding* dels capitalistes, els quals tenien interessos en diverses societats mercantils de l'Estat espanyol i provindran, majoritàriament, del País Basc (Girona Rubio 1989, Martínez Martínez 2008, Navarro Herraiz 2003 i 2008, Martín Martínez 1990 i Ortiz-Prats 2002).²

1. Una mostra ben notòria d'aquest tipus d'empresariat paternalista va ser la gran quantitat d'edificis construïts per l'empresa a l'estil dels poblats miners de Gal·les. Avui encara perviuen alguns exemples com l'anomenat popularment *Barrio Obrero*, diverses escoles exclusives per als fills dels obrers, cooperativa obrera, etc.

2. Per exemple, la Compañía Minera de Setares, fundada per Sota, la Naviera Sota y Aznar, la Compañía Minera de les serres de Filabres, Alhamilla i Bédar,

Aquesta onada inicial, però, va arribar sense tenir garantides les necessitats bàsiques: la llar familiar, els serveis dotacionals, les infraestructures en general, i per aquesta raó la peonalla que hi arriba llogarà una casa o una habitació a Sagunt o a Canet d'en Berenguer, des d'on eixirà i tornarà tots els dies a fer la nova feina. Tenim notícies d'alguns obrers forans que pernoctaran en barraques fetes al camp a l'empara de les garroferes, emprant cabirons de rebuig de l'empresa o utilitzant les vagonetes de transport, i malviuran en les alqueries dels voltants, on s'allotjaran a canvi de la mà d'obra en una humil dependència després d'haver fet la feina en l'empresa minera (Martínez Martínez 2008: 67). Les famílies que viuen a les alqueries no han sigut comptabilitzades en cap dels estudis que s'han realitzat, encara que sabem que l'empresa es va nodrir dels llogaters que hi residien. Anys després, gairebé tots els grups familiars dependents de la companyia minera traslladaran la casa pairal al Port de Sagunt, quan l'economia familiar així ho aconsellara.

El 1917 es constituïa a Bilbao la Compañía Siderúrgica del Mediterráneo (CSM) mitjançant les aportacions de capital de les diferents empreses del grup Sota, el qual iniciarà les expropiacions de terres malgrat la gran crisi existent en el sector siderúrgic en finalitzar la Gran Guerra. No obstant això, l'empresa arriscarà els seus diners i l'octubre del 1921 finalitzarà el primer alt forn i el 1923 farà la primera colada de ferro colat (Martín Martínez 1990: 56). Aquesta nova perspectiva esperarà més immigrants, farà augmentar el nombre de nous nadius i tindrà com a conseqüència lògica la conformació urbanística del nucli del moll.

2. LA LLENGUA

Amb la finalitat de comprendre millor l'onomàstica urbana, creiem que és important explicar l'ús que tingueren les llengües parlades en aquesta nova realitat poblacional. En el primer cens de segle referit a Sagunt, el del 1910, apareixen inscrits 513 habitants al barri del Port, on ja estan representades un bon nombre de províncies espanyoles. Només restaran al marge 14 de les 50 províncies històriques i tan sols dues de les regions no hi seran representades: Canàries i Extremadura

d'Almeria, etc. Vg. la bibliografia esmentada.

(Martínez Martínez 2006: 112-118). En els padrons del 1910, 1916 i 1920 podem advertir que més del 55% dels immigrants són procedents del País Valencià i, per tant, deduïm que un percentatge molt elevat va tenir el valencià com a llengua de comunicació familiar i social. A mesura que van passant els anys, fins al Cens del 1935, hi ha un lleuger descens percentual dels nostres immigrants en favor dels forans de llengua castellana, encara que es manté alt l'índex dels nadius valencians, vora el 45%. Tenim notícies fidedignes que durant les tres primeres dècades de segle el valencià va ser una llengua viva en les relacions veïnals i laborals d'aquesta societat.³ Més tard, aquesta tendència canvià per diversos motius, entre d'altres, per la pressió a què va ser sotmesa la nostra llengua durant el franquisme, i després, durant la democràcia, creiem que a qui pertocara no ha sabut fer la tasca que caldria haver dut a terme, i així, a hores d'ara, el valencià ha esdevingut una llengua minoritzada i minoritària alhora (Ninyoles 1978, en l'aspecte teòric). A banda, hi podem afegir com a fet principal les massives onades d'immigrants procedents d'indrets castellanoparlants durant els anys de la postguerra, encara que el valencià ha servit de substrat al subdialecte castellà que s'ha format, ja que la llengua de prestigi s'ha nodrit de locucions i d'interferències lèxiques del valencià (Martínez Martínez 1990: 43-60). Per totes aquestes raons, hem de tenir present aquest fet castellanitzant a l'hora de considerar la iniciativa d'imposar els noms dels carrers durant el període que tractem. A hores d'ara, l'onomàstica de les vies públiques ha canviat i gairebé tots els rètols són bilingües, amb tendència envers el castellà i amb alguns defectes de traducció, aspecte que podem tractar en un altre estudi.⁴ En definitiva, es tracta d'una societat bastant heterogènia que ha desplaçat a poc a poc l'idioma majoritari dels immigrants capdavanters —el valencià— per la llengua de prestigi —el castellà— i, per tant, tenim al davant nostre una mostra evident de bilingüisme inestable, el qual ha provocat allò que els sociolingüistes anomenen *bilingüisme sense diglòssia*, característic de les so-

3. Enquesta feta el 1996 a Empar Martínez Redondo, mare de l'autor.

4. És evident el desgavell lingüístic i la manca d'uniformitat existent avui en la retolació *bilingüe* de les vies públiques del Port; per exemple, no és estrany trobar-nos *calle del Viento de Penagall*, quan aquest vent no existeix en castellà o la de l'escriptor valencià del segle XVI *Juan [sic] de Timoneda*, o errades del tipus *calle Mosén Fenolla*, etc.

cietats on la població ha experimentat canvis socials profunds i ràpids (immigració, industrialització, etc.), que ha provocat un ús massiu de la llengua de prestigi.

3. LES FONTS I LA METODOLOGIA

Els arxius industrials que tenim a mà no ens permeten estudiar qüestions tan importants com les inscripcions nominals dels primers obrers, la seua procedència o els llocs de residència en arribar al nou poblat, ja que senzillament estan sense catalogar o són inexistents. Aquest buit documental l'hem resolt en part amb els padrons del 1910, 1916, 1920, 1924, 1930 i 1935. L'any 1940, amb els lògics canvis onomàstics per raons polítiques, serà on arribarà la nostra investigació. També ens han servit els llibres d'actes de plens de l'Ajuntament de Sagunt, encara que ens informen limitadament de les propostes de retolació dels carrers, ja que quasi tota la toponímia urbana d'aquesta primera època sorgirà de forma espontània, sense passar pel filtre polític de l'Ajuntament saguntí, tal com veurem. A més a més, ens hem basat en les publicacions assenyalades a la bibliografia i en alguns manuscrits aportats desinteressadament, així com també en converses realitzades en diverses èpoques amb persones de certa edat. Per altra banda, hem de tenir present que avui ja han desaparegut aquells obrers capdavanters que serien els que ens podrien proporcionar la informació adient sobre la toponímia urbana a l'arrencada de segle. Així doncs, i amb la fi de donar llum a aquest buit documental, la metodologia seguida ha estat també la realització d'enquestes personals, buscant individus nascuts al Port o que hi visqueren els anys suficients per tal de completar la informació que cercàvem; també que foren coneixedors de la cronologia toponímica i la història nostrada, encara que aquesta fóra per tradició oral, perquè creiem que aquest tipus de transmissió, malgrat les seues deficiències, és una bona font informativa. Arran de totes aquestes fonts, hem fet fitxes cronotoponímiques amb els afegitons corresponents, i el resultat de l'escorcoll ha estat plasmat en aquest treball.⁵

5. Hem inclòs al final d'aquest treball els informants que ens han ajudat en la investigació.

4. ELS INICIS TOPONÍMICS DEL NUCLI DE POBLACIÓ: ELS NOMS DEL LLOC

Els primers registres que apareixen referits a tot el conjunt poblacional tenen denominacions diverses:

Afueras. Indicació genèrica que apareix en el Cens del 1910, on a més s'inclouen totes les alqueries, casetes d'horta i petits llogarets amb topònims rurals immemorials. Les cases del nucli que s'està formant vora mar s'inclouen en aquest apartat.

Playa de Sagunto. És una indicació que apareix en les inscripcions de naixements del Registre Civil de Sagunt (RCS).

Moll. Denominació del nucli des dels seus orígens fins a l'actualitat per part dels valencianoparlants de la zona.

Muelle de Ojos Negros. Identificació poblacional de les inscripcions de naixements del RCS. Aquesta denominació indica els dos llocs extrems de la CMSM: des de les mines (poble d'Ojos Negros, Terol) fins al *muelle* o moll de Sagunt, indret exportador del dit producte.

Casas de Ojos Negros. Indicació relacionada també amb el poble d'origen del mineral. Apareix en les inscripcions de naixements del RCS.

Embarcadero de Canet. Denominació que es mostra en diversos diaris de l'època, els quals identifiquen el port exportador amb el lloc que hi ha més a prop (Canet d'en Berenguer), per no tenir encara el que s'està construint a Sagunt una denominació popular.⁶

Puerto de Hierro. Denominació provisional del 1927 en iniciar-s'hi el primer expedient de segregació, el qual va fracassar juntament amb la proposta onomàstica (Navarro Herráiz 2003).

Puerto de Sagunto. Denominació iniciada popularment cap al 1910 i que encara perviu. A hores d'ara, i com a conseqüència d'un segon moviment segregacionista, s'està intentant fer desaparèixer la denominació històrica per la de *Puerto Sagunto*.

6. Per exemple, *El Mercantil Valenciano* del 24 de gener del 1911 diu: «El gobernador civil recibió ayer un telegrama del director de los trabajos de las Minas de Ojos Negros participándole que se había solucionado la huelga que mantenían los obreros del embarcadero de Canet.»

5. LA TOPONÍMIA URBANA DEL PORT 1902-1940

Com hem esmentat abans, l'actual Port de Sagunt va erigir-se físicament a la partida de la Vila del terme de Sagunt. De les tres partides en què s'ha dividit històricament el terme de Sagunt —Montíber, Gausa i la Vila—, aquesta és la més xicoteta en quilòmetres quadrats i, alhora, la més poblada, perquè hi tenen lloc la major part de les activitats humanes de la ciutat. Dins d'aquesta partida tenen part els dos nuclis de població de Sagunt: una porció de ciutat vella i tot el nou nucli del qual tractem, així com la majoria de les indústries que donen suport al manteniment econòmic de la població.

L'any 1900, vespres de l'arribada de la CMSM, la Vila tenia al voltant de vint mil fanecades cultivables i avui tan sols n'hi han quedat unes vuit mil, com a conseqüència del gran desenvolupament del nucli del Port i de les expropiacions que calia fer a principis de segle xx i de l'actual, aquestes darreres preparades per a futures empreses (Alepuz Marco i Francés Duato 2002). Els conreus més estesos en el terme eren, en primer lloc, el raïm, i amb molta menys importància, l'olivera i el garrofer. El cultiu de la taronja era pràcticament desconegut per aquests indrets el 1902, on només hi havia uns sis o set horts.⁷

Històricament aquesta partida s'ha dividit en diverses subpartides, com ara: el Fornàs, la Palmereta, el Baladre, Almudàfer, el Barraquer, els Plans de Canet, Morera Condemnada, les Penyetes, el Regló, la Cassola, el Figueral, Labairent, el Tamarit, Centurió, la Vallesa i els Rolls. En les tres primeres s'alçà el nucli urbà del Port i en la resta alternaran els serveis comunitaris i dotacionals, empreses i construccions privades i, també, horta.

De seguida que arribà l'empresa a aquest territori verge s'iniciaren les construccions fabrils. El primer edifici fou el de l'estació del ferrocarril i els tallers, i simultàniament s'hi engegà la central elèctrica, les cases dels bussos, destinades a guardar els materials d'immersió aquàtica (l'anomenat *Socorro Sanitario*), les oficines i unes poques cases de la gerència empresarial enfront de la platja. Després arribaria la Guàrdia Civil i la seua caserna, construïda al peu de l'anomenada *Caseta de Barges*, vertader embrió del futur Port de Sagunt, juntament amb altres

7. Manuscrit de RMV.

alqueries properes com les de Rocafull, Vinyals, Gandia, Carruana, etc., que no eren sinó elements d'un poblament dispers, el qual, a poc a poc, es va fent menys agrícola. Més tard, les edificacions aïllades del nucli urbà a poc a poc van formant carrers,⁸ encara que en el primer cens del segle xx de Sagunt (1910), el qual ja inclou el poblat del Port, no ens aporta cap notícia onomàstica referida a les vies públiques.

Els habitants que ja hi viuen estan agrupats per habitatges, anomenats *cédulas* en la llista del cens, on se'ls assigna un número a cada llar familiar. Aquesta notació numèrica segueix un ordre establert, el qual s'inicia des de Sagunt ciutat i finalitza en la secció anomenada *Afueras*. De tots els habitatges, tan sols cinc s'identifiquen toponímicament, on a més de *cédula* s'inclou un afegitó fora del text censual, i la resta de les cases no tenen cap designació viària, cosa que no esdevé a Sagunt ciutat ni al poblament rural del terme. Açò no vol dir que alguna casa o grups de cases no tingueren la seua forma d'identificació veïnal, ans al contrari, ja que ens han arribat notícies fidedignes de l'existència d'antics carrers batejats popularment, tal com veurem en la llista.

Un costum ben antic en la toponímia urbana del Port ha estat la denominació de *travesías* a les vies urbanes que tenien la direcció paral·lela a la mar, és a dir, si fa no fa la de València-Canet, i la de *calles* les que tenien la direcció mar-Sagunt. Aquest costum s'hi va mantenir, com a norma acceptada durant els primers anys, per a la constitució de les primeres vies públiques, malgrat que des de l'Ajuntament no s'ha dictat mai una normativa urbanística respecte d'això. A hores d'ara aquest costum ha canviat i els nous carrers i barris s'identifiquen amb noms unificats de rius, muntanyes, serralades, vents, metalls, arbres, etc.

Les primeres notícies que tenim referides a l'onomàstica dels carrers del Port de Sagunt les trobem en les actes de naixements del RCS. Aquest registre funciona des del 4 d'octubre del 1874 i, com tots els registres civils d'Espanya, és una declaració davant del jutge i de testimonis que un naixement s'ha produït en un lloc determinat, amb la filiació identificativa completa del nou nat, dels pares i dels avis. Les actes han estat estudiades des del gener del 1902 (l'any de l'arribada

8. Manuscrit de RMV.

dels capitalistes bascos a Sagunt) fins al 31 de desembre del 1913 (Martínez-Ortiz 1994). El primer naixement que apareix amb un esment específic al nou barri que s'estava formant a la mar el trobem el 26 d'octubre del 1907, i tot seguit s'inicia un enregistrament massiu de nadons fins a un total de 164 naixements. Hi ha actes que especifiquen, amb molts detalls, el lloc de naixement i no és molt estrany trobar-hi explicacions toponímiques que esmenten la possessió de l'antic o del nou propietari, com «calle Cendoya, junto a las casas de los buzos», «junto a la caseta de BARGUES», «junto al pozo de Caruana», «cerca de la playa», etc. Així doncs, les actes indiquen una època primària d'habitaclles aïllats i en procés de formació de vies públiques, com ara:

Barrio en Proyecto. Hi ha diverses indicacions en els padrons referides a les noves ampliacions de carrers, places, etc.

Barrio en Proyecto Frente a Camino del Puerto. Es refereix a qualsevol conjunt d'habitaclles projectats en la carretera que uneix Sagunt i el Port, possiblement l'anomenat *Barrio Obrero*, construït durant els anys vint.

Botica. En aquesta primera època n'hi havia dues al carrer de Luís Cendoya. En el Padró del 1916 hi ha una correcció o esmena substituint aquest indret pel de Conde de Romanones. Açò vol dir que la *botica* s'ubicaria en aquest carrer (vg. *carrer Calvo Sotelo*). També hi havia una mena de comerç o botiga entre els carrers de Alberto Martínez Gil i del Treball, al cantó, regentada per José Monreal Blasco, abans *Tío Bufanúvols*, propietat de Juan Gomis i edificada els anys 1905-1906.⁹

Café Bilbaina. Casa d'horta habilitada en establiment, ubicada en la confluència de l'avinguda del Mediterrani i el carrer de Espronceda.¹⁰

Capilla. Eren unes cases minúscules construïdes al davant de la primera esglésiola del poblat i ubicades al lloc que avui ocupa l'actual Saló Parroquial de Begonya.

Casa de Garrancholes. Aquesta família posseïa cases en diversos llocs del poblat. Ramón Sanchis Adrià, abans *Tío Garrancholes*, era propietari de diversos habitaclles, entre d'al-

tres, unes cases a prop del moll de la CMSM (després parc de carbons), en l'anomenada *Vereda Real*, paral·lela a la mar. La família regentava també un bar-menjador a la porta d'eixida dels obrers dels tallers, la qual feia cantó amb els actuals carrers del 9 d'Octubre i del Treball. Una altra casa més coneguda era l'emplaçada al començament de l'actual carrer de Alberto Martínez Gil, al davant de l'antiga Fonda Vizcaya.¹¹

Casas de Hermógenes. Cases aïllades construïdes al barri antic del Port. Es refereix a diversos habitaclles propietat d'Hermógenes Gorrochategui Izaguirre, natural d'Oquendo, Àlaba.

Casa de la Maña. Possiblement es tracte d'una fonda ubicada en l'actual carrer de Sota y Aznar, a prop de l'Albereda del Consell,¹² i si és així seria el mateix establiment de la Fonda de la Lligona.

Casas de Baltasaret. Cases aïllades d'horta. Possiblement eren uns habitaclles construïts vora el moll, a prop de la Vereda Real,¹³ veïnes de les que tenia el Tío Garrancholes.¹⁴

Casas de Faico. Cases aïllades d'horta.

Casas de Ignacio. Cases aïllades d'horta.

Casas de la Compañía. Primers habitaclles construïts a prop del moll. Van desaparèixer fa molts anys i al seu costat construïren l'antic Hospital Viejo.¹⁵ Poc després, i amb aquest toponim, es construí en un altre lloc un barri elitista per a caps i enginyers de l'empresa minera, el qual encara es coneix amb aquest nom.

Casas de Loy. Eren uns habitaclles construïts en els terrenys de Manuel Aleixandre o Manuel de (A)Loy, situats en diversos llocs de la subpartida del Fornàs. Un primer grup, a prop de l'actual camp de futbol del Fornàs, i un altre, a prop de la platja, junt al carrer de la Mare de Déu dels Desemparats.¹⁶ Potser que na Carmen de Aloy y Clavero, terratinent, fóra família de

9. Manuscrit de RMV.

10. Informació aportada per RMP, JSC i AGP.

11. Informació aportada per ALH, RMP, JSC i GFM.

12. Informació aportada per RPC, RLR i MAP.

13. Informació aportada per JPO i MAP.

14. Informació aportada per JSC.

15. Informació aportada per JPO.

16. Manuscrit de RMV.

Manuel. Aquesta senyora posseïa també altres camps expropiats per la CMSM (Navarro Herráiz 2003: 67).

Casas de Marcelo. Cases aïllades d'horta.

Casas de Monzó. Cases aïllades d'horta. Amb aquest mateix cognom hi havia una propietària de terres que van ser expropiades: es tracta de na Manuela Monzó Ríos (Navarro Herráiz 2003: 67).

Casas de Navarro. Cases aïllades d'horta.

Casas de Ojos Negros. En general, es refereix als habitatges que a poc a poc construïen els immigrants que hi arribaven.

Casas de Pallarés. Cases aïllades d'horta.

Casas de Peña. Hi ha diverses famílies d'aquest cognom que habitaven al Port i que posseïen terres als actuals carrers de Cervantes, de Teodor Llorente, de Luís Cendoya,¹⁷ etc. En una primera època, en Roberto Peña Carbonell, de Sagunt, era propietari de diversos terrenys en la partida del Fornàs. Al Cens del 1910 s'inscriu també un *Vapor de Peña* o alqueria.

Casas de Simó (Sarió?). Hi ha una instància d'uns veïns del Port del 1914 que viuen «en la calle Trasera del racholar de Simón» (Navarro Herráiz 2003: 194). Durant els anys cinquanta va existir també un carrer amb el nom de *Racholar*, situat entre el carrer de la Virgen del Carmen i de Jaime I (Torres Gascón 1963). Amb aquest mateix cognom hi havia una propietària de terres que van ser expropiades: es tracta de na Rodulfa Simó Lazcano (Navarro Herráiz 2003: 66).

Casas de Valero. Diversos habitatges d'horta construïts a l'actual encreuament dels carrers de Cap Finisterre i de Cap Sant Martí. Encara són coneguts popularment amb aquest nom.

Casas de Zoilo. Es tracta d'un bon nombre de cases situades entre l'angle format pel carrer del Pintor Sorolla i l'avinguda del Mediterrani, veïnes a la plaça de Bilbao, el propietari de les quals era el basc Zoilo Vivanco Ortiz, natural de Bilbao.

Casas del Artillero. Cases aïllades d'horta.

Casas del Catalán. Cases aïllades d'horta.

---

17. Informació aportada per VMC i RMP.

Casas del Churro (junto a las de Loy). Veïnes a la casa del Tío Rosendo. Ubicades en la part nord, a prop del carrer del Coure, direcció al riu. Des del pou d'aquestes cases van distribuir l'aigua potable durant uns quants anys al que més tard s'anomenà *Barrio de los Metales*. Avui encara existeix el dipòsit d'aigües.¹⁸

Casas del Madrileño. Aquestes cases estaven situades al carrer del Pintor Sorolla, popularment *carrer de la Puñalá*, tal i com s'indica al RCS el 6 de novembre del 1911.

Estación del Ferrocarril de Ojos Negros. És un dels primers edificis construïts en la factoria minera, a prop de la senda de l'Arrif, situada a l'oest de la Vereda Real. Avui hi ha un complex de sales de cine.

Estación del Muelle de Ojos Negros. Una altra denominació, com l'anterior.

Estación Sanitaria. Lloc també anomenat *Socorro Sanitario*, edifici instal·lat dins de l'antiga factoria d'AHM, entre els antics *talleres* i el departament de *Forjas*. Actualment està dins d'un polígon industrial. Va ser un dels primers edificis construïts per l'empresa minera.¹⁹

Fonda del Muelle de Ojos Negros. Al Cens del 1910 només s'identifica una cèdula, la 2140, com si fóra una hostatgeria. Es tracta d'un habitatge gran, el qual és regentat pel matrimoni Català-Estors, i que el 31 de desembre del 1910 té allotjats onze hostes, tots jornalers, segons la declaració que hi fan. Per les indicacions del Registre Civil de Sagunt, Fonda La Lligona i Habitaciones de Ojos Negros són el mateix establiment (Martínez Martínez 2006: 136), és a dir, es tracta del magatzem que anys després ocupà l'escola primària i després l'Escola d'Aprenents (vg. *carrer de la Escuela*). La nau fou construïda durant la primera dècada de segle per l'advocat Fausto Caruana i va ser llogada a Vicente Català, abans *Trencalligons*, el qual l'explotà com a cafè i fonda. Lògicament, a la dona de Vicente la designaven també amb el malnom format en femení, *la Lligona*.²⁰

---

18. Informació aportada per JR.

19. Manuscrit de RMV.

20. Manuscrit de RMV.

Fonda la Lligona. Vg. *Fonda del Muelle de Ojos Negros*.

Fuente Camino del Puerto. No tenim cap notícia respecte a la ubicació d'una font en el camí que es dirigia des de Sagunt fins al Port.

Fuente Playa. No en tenim cap notícia.

Habitaciones de Ojos Negros. Una altra variant toponímica de la Fonda del Muelle de Ojos Negros.

Horno Puerto. El forn més antic del nou poblat fa referència a l'establiment que avui correspon a l'ubicat en la convergència del carrer de la Mare de Déu dels Desemparats i l'avinguda del Mediterrani.²¹

Muelle. Sinònim de *Port*. Es refereix a qualsevol lloc del nou poblat.

Muelle de Luis Cendoya. La primera anotació amb aquest topònim la trobem l'1 de gener del 1912 al Registre Civil de Sagunt. Es tracta d'ubicar un habitacle del mateix carrer al poblat del moll.

Vista Hermosa. Casa aïllada d'horta.

Per tant, podem deduir que el Registre Civil de Sagunt ens indica, majoritàriament, cases disseminades i construïdes al lliure albir dels nousvinguts, a sobre o al costat d'humils barraques d'horta, i d'altres edificades en una parcel·la de terreny comprada a l'alqueria corresponent en aquesta part de la partida de la Vila. Tan sols tindran l'apel·latiu de *carrer* cinc dels enregistraments de les inscripcions de naixements.

Després d'escorcollar els arxius que hem indicat, podem dir que hi ha dos moments decisius pel que fa als canvis

toponímics urbans que abracen el període del 1902 fins el 1940: el primer es produí el 10 de magi del 1931, des del Ple de l'Ajuntament, amb motiu de la instauració de la Segona República i la caiguda de la monarquia; el segon esdevindrà amb l'arribada de la Dictadura del 1939, formulat també des del nou Ajuntament. Estranyament, els canvis onomàstics del període franquista arribaran al Port amb molt d'endarreriment, el 12 de juny del 1940, quan aquest mateix fet es produeix a Sagunt el 20 de desembre del 1939, és a dir, sis mesos després de la finalització de la Guerra Civil pel que fa a Sagunt ciutat i catorze, pel que fa al Port.

En els següents quadres inventariem tots els topònims arrellegats des del 1902 fins al 1935. En el primer fem una relació dels anomenats *llogarets*, indicats al RCS en les partides de naixements; en el segon aportem, amb indicacions del padró i l'any corresponent, els topònims urbans fins al 1935, i hi incloem un tercer quadre, el qual ens indica els canvis esdevinguts durant la Segona República. En aquest darrer hem de fer un esment important: hi ha alguns canvis onomàstics ordenats el 1931 per l'Ajuntament republicà que no afectaran estranyament la relació de carrers del Padró posterior, el del 1935, i així trobem que el carrer de la Rosa, que figura al Padró del 1930, denominat després *carrer Frente a Claveles*, no apareix en el del 1935. El mateix problema el podem constatar amb els carrers del Capitán Domingo i del Capitán Sediles. En el quart quadre arribem fins al 1940 i hi incloem, a més dels canvis toponímics del nou règim, quatre nous carrers, els quals apareixen en una relació a banda i que tracten la categoria cadastral de la via pública. La nostra investigació finalitza el 12 de juny del 1940.

QUADRE I						
Topònims de llogarets, cases aïllades o projectes d'habitacl	Padró 1910 i RCS (1902-1913)	Padró 1916	Padró 1920	Padró 1924	Padró 1930	Padró 1935
Barrio en Proyecto			X			
Barrio en Proyecto Frente Camino del Puerto			X			
Botica		X				
Café Bilbaina						
Capilla		X				

21. Gairebé tots els informants han coincidit en aquesta apreciació.

Casa de Garrancholes			X			
Casa de Hermógenes	X					
Casa de la Maña	X					
Casas de Baltasaret	X					
Casas de Faico	X	X				
Casas de Ignacio	X					
Casas de la Compañía	X	X		X	X	X
Casas de Loy	X					
Casas de Marcelo	X					
Casas de Monzó	X					
Casas de Navarro	X					
Casas de Ojos Negros	X					
Casas de Pallarés	X					
Casas de Peña	X					
Casas de Simó	X					
Casas de Valero	X					
Casas del Artillero	X					
Casas del Catalán	X					
Casas del Churro (junto a las de Loy)	X					
Casas del Madrileño	X					
Estación del Ferrocarril de Ojos Negros	X					
Estación del Muelle de Ojos Negros	X					
Estación Sanitaria		X				
Fonda del Muelle de Ojos Negros	X					
Fonda La Lligona	X					
Fuente Camino del Puerto			X			
Fuente Playa			X			
Habitaciones de Ojos Negros	X					
Horno Puerto		X				
Muelle	X					
Muelle de Luis Cendoya	X					
Vista Hermosa		X				
Zoilo		X				

QUADRE II						
Vies públiques	Padró 1910 i RCS	Padró 1916	Padró 1920	Padró 1924	Padró 1930	Padró 1935
Avenida de Castelar			X	X	X	X
Avenida Sota y Aznar	X			X	X	X
C/ 11 de Febrero						X

C/ Almodàfer						X
C/ Aragón					X	X
C/ Buenavista			X	X	X	X
C/ Canalejas				X	X	X
C/ Capitán Domingo						*
C/ Capitán Sediles						-
C/ Cervantes			X	X	X	X
C/ Colón				X	X	X
C/ Concepción Arenal				X	X	X
C/ Conde de Romanones			X	X	X	
C/ de la Paz		X	X	X	X	X
C/ de la Puñalá	X					
C/ de la Rosa					X	
C/ de las Barcas			X	X	X	X
C/ de los Claveles			X	X	X	X
C/ del Mar	X		X	X	X	X
C/ Doctor Gómez Ferrer					X	X
C/ Doctor Marañón						X
C/ Doctor Moliner				X	X	X
C/ Eduardo Aburto				X	X	X
C/ En Proyecto				X		
C/ Enseñanza			X	X	X	X
C/ Escalante				X	X	X
C/ Escuela		X				
C/ Espronceda				X	X	X
C/ Frente a Claveles						-
C/ Frente a la del Pintor Cotanda						-
C/ Hernán Cortés			X	X	X	X
C/ José Echegaray				X	X	X
C/ José Nakens					X	X
C/ Libertad			X	X	X	X
C/ Luis Cendoya	X	X	X	X	X	X
C/ Luís Vives					X	X
C/ Maestro Giner				X	X	X
C/ Maestro Guridi					X	
C/ Mártires de Jaca						X
C/ Menéndez y Pelayo				X	X	X
C/ Nueva				X	X	X

* Aquest carrer i els que porten guió en la taula no apareixen en el Padró del 1935, malgrat l'aprovació de denominació i canvi de nom en el Ple de l'Ajuntament del 10 de maig del 1931.

C/ Pablo Iglesias					X	X
C/ Palmereta					X	X
C/ Pi i Margall				X	X	X
C/ Pintor Cotanda				X	X	X
C/ Pintor Pinazo			X	X	X	X
C/ Pintor Sorolla		X	X	X	X	X
C/ Poeta Llobart				X	X	X
C/ Primera, Manzana A						-
C/ Prolongación Calle Barcas						-
C/ Proyecto, esquina L. Cendoya			X			
C/ Remedio		X				
C/ Sagasta			X	X	X	X
C/ Segorbe					X	X
C/ Sepúlveda				X	X	X
C/ Teodoro Llorente				X	X	X
C/ Trovador				X	X	X
C/ Usandizaga					X	X
C/ Vicente Gimeno		(X)	X			
C/ Virgen de los Desamparados	X		X	X	X	X
C/ Virgen del Losar				X	X	X
Casas Baratas, frente al río Palancia						-
En Proyecto					X	
En Proyecto, frente a Casas Baratas						-
Plaza de Bilbao			X	X	X	X
Plaza de la República						X
Plaza de Luis Cendoya			X		X	
Plaza del Muelle de Ojos Negros	X					
Plaza en Proyecto					X	
Plaza Félix Azzati						X
Plaza Frente a la del teatro Nuevo						-
Plaza Nueva					X	X
Plaza de Joaquín Rodrigo						-
Plaza de Rodrigo						-
Primera Manzana A						-
Prolongación Barcas					X	-
Travesía Conde de Romanones			X	X	X	
Travesía de Sagasta			X	X	X	X
Travesía del Convento					X	-
Travesía del Fornàs					X	X
Travesía del Progreso			X	X	X	X

Travesía Palancia					X	X
Travesía Virgen del Losar					X	X
Vereda		X				

QUADRE III. ELS CANVIS DURANT LA SEGONA REPÚBLICA (10 de maig del 1931)

Carrer antic	Nova denominació
Travesía Conde de Romanones	Calle 11 de Febrero
Calle Conde de Romanones	Calle Mártires de Jaca
Calle Frente a Claveles	Calle de la Rosa
Travesía Virgen del Losar	Calle del Capitán Domingo
Prolongación Calle Barcas	Calle del Capitán Sediles
Casas Baratas, frente al río Palancia	Calle Pablo Iglesias
Calle en Proyecto, frente a Casas Baratas	Calle Luís Vives
Calle frente a la del Pintor Cotanda	Travesía del Fornàs
Calle Primera, Manzana «A»	Calle Almudàfer
Travesía del Convento	Travesía del Doctor Marañón
Plaza (conocida) por la de Luís Cendoya	Plaza de la República
Plaza (conocida) por la de Rodrigo	Plaza de Joaquín Rodrigo
Plaza frente al Teatro Nuevo	Plaza de Félix Azzati

QUADRE IV. ELS CANVIS I ELS NOUS CARRERS DE LA DICTADURA FRANQUISTA (L12 de juny del 1940)

Carrer antic	Nova denominació
Avenida de Castelar	Avenida del General Mola
Avenida Sota y Aznar	Avenida de José Antonio
Calle Conde de Romanones	Calle de Calvo Sotelo
Calle Doctor Marañón	Calle Virgen de los Dolores
Calle Eduardo Aburto	Calle del General Sanjurjo
Calle José Nakens	Calle del 18 de Julio
Calle Libertad	Calle del General Primo de Rivera
Calle núm. 1	Calle del Río
Calle Pablo Iglesias	Calle Ruiz de Alda
Calle Pi y Margall	Calle Millán Astray
Plaza de la República	Plaza del Generalísimo Franco
Plaza Félix Azatti	Plaza de España
	Calle Diagonal
	Calle núm. 2
	Travesía Ambos Mundos
	29 de Marzo

Presentem en la següent relació de vies públiques l'explicació toponomàstica de cadascuna d'estes, el lloc que ocupen actualment i la seua ubicació durant els anys que abasta aquest estudi, les confluències amb altres vies, les particularitats històriques o cronològiques, així com un comentari superficial del motiu onomàstic, dels llurs antecedents i dels posteriors topònims urbans, i deixem a banda per a un nou estudi les explicacions del període esdevingut des del 1940 fins a l'actualitat. Així mateix, glossem una petita biografia d'aquells personatges quan calguera.²²

Avenida Castelar.²³ Actual avinguda del Mediterrani, abans *Vereda*, després *avenida General Mola*. És una de les avingudes més importants del Port. Comença al peu del delta del riu Palància i finalitza al carrer Luís Cendoya, junt al moll. En aquesta via conflüixen tots els carrers del barri marítim. En honor del polític i escriptor Emilio Castellar y Ripoll (1832-1899), últim president de la Primera República espanyola i del Consell de Ministres.

Avenida General Mola. Actual avinguda del Mediterrani (vg. *avenida Castelar*). En honor d'Emilio Mola Vidal (1887-1937), general colpista al llarg de diversos esdeveniments històrics.

Avenida José Antonio. Actual avinguda del 9 d'Octubre (vg. *avenida Sota y Aznar*). Canvi toponímic del 12 de juny del 1940, durant la Dictadura franquista. En honor de José Antonio Primo de Rivera y Sáenz de Heredia (1903-1936), cofundador del partit Falange Española i afusellat a Alacant.

Avenida Sota y Aznar. Denominació suggerida per l'agraïment del poblat als dos empresaris bascos que engegaren el projecte miner. Es tracta de *sir* Ramón de la Sota y Llano (1857-1936) i Eduardo Aznar y de la Sota (1830-1902). Després de *Vicente Gimeno*, després una altra vegada *avenida Sota y Aznar*, després *avenida José Antonio*. Avui és l'avinguda del 9 d'Octubre (vg. també *calle Escuela* i *calle Vicente Gimeno*). En la plaça de l'Albereda del Consell, junt a aquesta via, també estava emplaçat anys després el Grupo Escolar Sota

y Aznar, després Escuela de Aprendices, després Grupo Escolar Joaquín Gamón, enderrocats fa alguns anys. L'albereda, al davant de l'església, també va ser anomenada popularment *plaça de Sota y Aznar*, nom que no apareix oficialment en cap padró perquè ambdós vies eren considerades com una única calçada. En fer-se la primera escola durant els primers anys de segle enfront de l'avinguda s'hi va formar l'esmentada plaça. Avui és la via pública més llarga de tot el Port.

Calle 11 de Febrero. Actual carrer de Sota y Aznar, abans *travesía Conde de Romanones*, després *calle 11 de Febrero*, després *calle 29 de Marzo*. Via molt curta al bell mig de l'antic nucli del Port, la qual comença al carrer del Treball i finalitza al carrer Prolongació del 9 d'Octubre. El canvi toponímic es produí en el Ple de l'Ajuntament del 10 de maig del 1931. L'11 de febrer del 1869 s'iniciaren a Espanya les Corts constituents després de la caiguda d'Isabel II.

Calle 29 de Marzo (vg. *carrer 11 de Febrero*). El canvi es produí el 1940. Pot ser pels successos esdevinguts a Aznalcóllar el 29 i 30 de març del 1935, on morí el falangista Manuel García Mínguez.

Calle Almodáfer. Actualment amb el mateix topònim, abans *Primera Manzana A*, segons canvi del Ple de l'Ajuntament del 10 de maig del 1931. Per la ubicació no té res a veure amb el camí d'Almodàfer, que des de Sagunt creuava la partida de la Vila cap a la mar i discorria paral·lel al del Fornàs, a prop de l'avinguda del Camp de Morvedre (Alepuz-Francés 2002: 71). Etimològicament deriva de l'antroponímic àrab (AL) MUZAFFIR 'el victoriós' (Coromines 1994).

Calle Aragón. Des del Padró del 1930 es manté el mateix topònim. Amb aquest carrer s'inicià la construcció de la zona sud del nucli. El nom ens indica que una bona part dels immigrants aragonesos s'instal·laren en aquest carrer, provinents majoritàriament dels pobles per on discorria la via minera de la CMSM. Confluència amb el carrer de la Palmereta.

Calle Buenavista. Actualment amb el mateix topònim. Un dels carrers més antics. Pertany al barri marítim i té confluència amb l'avinguda del Mediterrani. Paral·lel als carrers de la Pau i de la Mare de Déu del Llosar.

22. Bàsicament, en l'aspecte biogràfic hem consultat diversos llocs web indicats a la bibliografia.

23. Cal tenir present que, durant el període que tractem, la denominació de les vies públiques és exclusivament en castellà, amb alguna excepció que esmentarem.

Calle Calvo Sotelo. És un canvi del franquisme, del 1940. En realitat és una travessera. Avui, *carrer del Treball*. Possiblement abans *Botica*, després *calle Conde de Romanones*, després *calle Mártires de Jaca*, després una altra vegada *calle Conde de Romanones*. S'inicia a l'avinguda del 9 d'Octubre i finalitza a la plaça del Sol. Es refereix a José Calvo Sotelo (1893-1936), ministre d'Hisenda durant la Dictadura de Primo de Rivera, assassinat i considerat *protomàrtir de la cruzada franquista*.

Calle Canalejas. Actualment amb el mateix topònim. Carrer antic del barri marítim, conflueix amb l'avinguda del Mediterrani i paral·lel als carrers de Espronceda i del Trobador. En atenció a José Canalejas Méndez (1854-1912), ministre durant diverses legislatures i també president del Congrés dels Diputats.

Calle Capitán Domingo. Actual travessera de Cánovas del Castillo.²⁴ Abans *travesía de la Virgen del Lozar/Losar*. És un canvi de l'època de la Segona República, del 10 de maig del 1931, encara que no apareix en la relació de cap padró d'aquesta època. Coincideix el canvi onomàstic amb el del carrer Capitán Sediles, la qual cosa ens fa pressuposar que es refereix a un dels advocats militars defensor d'aquest militar pels fets de Jaca, el capità Enrique Domingo Rosich.

Calle Capitán Sediles. Actual carrer Barcas. És també un canvi de l'època de la Segona República. Aquesta via no apareix en la relació de carrers de cap padró posterior. Abans *calle Prolongación de la Calle Barcas*, ja que durant aquesta època arribava fins a la travessera de Cánovas del Castillo, per tant, es tracta de l'extensió del mateix carrer. En honor d'un dels herois de la sublevació de Jaca. El capità Salvador Sediles Molina fou condemnat a mort i després indultat davant les mobilitzacions populars.

Calle Cervantes. Via cèntrica, actualment amb el mateix topònim, paral·lel als carrers del Pintor Sorolla i de Colón, a prop de la plaça del Sol.

Calle Colón. Pertany al barri marítim. Actualment amb el mateix topònim. Paral·lel als carrers de Cervantes i de Espronceda i conflueix amb l'avinguda del Mediterrani.

24. Després dels anys 40, amb motiu d'eixamplar la travessera de Sagasta i per tal d'unificar-la toponímicament, es canvia el nom pel de *travesía Cánovas del Castillo*.

Calle Concepción Arenal. Actualment carrer amb el mateix topònim. Paral·lel als carrers de Teodor Llorente i de Sogorb. En honor de Concepción Arenal de Ponte (1820-1893), escriptora i precursora del moviment feminista a Espanya.

Calle Conde de Romanones (vg. *calle Calvo Sotelo*). Es tracta d'Alvaro de Figueroa y Torres, primer comte de Romanones (1863-1950), polític, ministre i president del Congrés dels Diputats i tres vegades president del Consell de Ministres.

Calle de la Paz. Actualment amb el mateix topònim. Pertany al barri marítim. Paral·lel als carrers de Hernán Cortés i de Bonavista.

Calle de la Puñalá (vg. *calle Pintor Sorolla*).

Calle de la Rosa. Tenim notícies d'aquest carrer al Padró del 1930. En aquesta època era l'únic carreró situat a prop del riu, veí del carrer de los Claveles, on només hi havia tres o quatre cases mirant cap a Canet. Actual carrer de l'Illa de Sardenya.

Calle de las Barcas. Actualment amb el mateix topònim. Carrer on vivien els pocs pescadors que hi havia a principis de segle xx. Paral·lel als carrers de Hernán Cortés i de Sagasta. Tots tres conflueixen en l'avinguda del Mediterrani.

Calle de los Claveles. Actualment carrer amb el mateix topònim. Pertany al barri marítim. Paral·lel als carrers de l'Illa de Sardenya i de Castelló, on tots tres conflueixen amb l'avinguda del Mediterrani. És un dels carrers marítims més antics, malgrat la seua llunyania de l'antic nucli urbà. Tenim notícies de la seua existència des de la primera dècada de segle xx. En aquest carrer s'instal·là el primer prostíbul del poblat. El nom del carrer va ser suggerit per les mateixes prostitutes que hi vivien (Martínez-Ortiz 1994a: 13).

Calle del 18 de Julio. Actual carrer del 14 d'abril. Abans carrer de José Nakens. Paral·lel a l'avinguda del Camp de Morvedre i al carrer de Pablo Iglesias. És un dels carrers del barri anomenat *Casas Baratas*, un dels primers que s'hi construïren en règim cooperatiu. Es tracta de la data de l'anomenat *Alzamiento Nacional* per part dels sublevats contra el govern de la Segona República espanyola.

Calle del General Primo de Rivera. Abans *calle de la Libertad*, després aquest topònim, sent avui una altra vegada *car-*

rer de la Llibertat. És un dels carrers més cèntrics, comença a prop de la casa de Garrancholes. Paral·lel a l'avinguda del 9 d'Octubre i al carrer del Poeta Llombart. En honor del general Miguel Primo de Rivera i Orbaneja (1870-1930), militar, polític i dictador espanyol.

Calle del General Sanjurjo. Abans *carrer Eduardo Aburto*, actual *carrer de Vicent Andrés Estellés*. És una travessera que comença a l'avinguda del 9 d'Octubre i finalitza a la plaça de Rodrigo. Es tracta de José Sanjurjo Sacanell (1872-1936), un dels conspiradors del colp d'estat de l'any 1936 contra la Segona República.

Calle del Mar. Actualment amb el mateix topònim. Va ser un dels primers carrers en tenir nom, ubicat en el barri més a prop de la platja, entre l'avinguda del Camp de Morvedre i el carrer de la Mare de Déu dels Desemparats.

Calle del Río. Canvi de topònim del 1940 en lloc d'un desconegut carrer Núm. 1. Possiblement topònim eventual. La indicació del lloc fluvial no vol dir que estiguera a prop del Palància, perquè la zona estava quasi despoblada en aquesta època; per tant, seria la via que en eixos moments estava més propera al riu.²⁵

Calle Diagonal. Carrer nou des del 1940. Fa referència a la seua situació respecte a la resta de les vies públiques. L'únic carrer en forma diagonal d'aquesta època ha estat sempre el carrer del Mestre Giner, i aquest no ha canviat des del 1924 de topònim, per la qual cosa creiem que seria un dels futurs carrers en projecte o programats pel pla urbà de l'Ajuntament.

Calle Doctor Gómez Ferrer. Actualment amb el mateix topònim. Paral·lel als carrers de Sogorb i de Lluís Vives. En honor del metge valencià Dr. Gómez Ferrer (1862-1924), pediatra, investigador de la poliomielitis i compromès amb els problemes socials.

Calle Doctor Moliner. Actualment amb el mateix topònim. Paral·lel als carrers Pintor Sorolla i Pintor Pinazo. Pertany al barri marítim. En honor del metge valencià Francisco Moliner Nicolás (1851-1915), catedràtic de patologia, obstetrícia

i fisiologia i rector de la Universitat de València. Va estudiar el procediment Koch contra la tuberculosi.

Calle Eduardo Aburto. Aquest carrer avui no és el mateix. Ha existit des del 1924 fins al 1940 (vg. *calle General Sanjurjo*). En honor de l'enginyer de la CMSM Eduardo de Aburto y Uribe (1864-1941), cunyat de Ramón de la Sota, un dels capitalistes cofundadors de l'empresa minera.

Calle en Proyecto Frente a Casas Baratas. Les anomenades *Casas Baratas* estan situades en els carrers de Pablo Iglesias i del 14 d'abril. És un topònim substituït pel de *carrer de Luís Vives* l'any 1931. Actualment amb aquest darrer topònim. Paral·lel als carrers Pablo Iglesias i Gómez Ferrer.

Calle en Proyecto. Tenim notícies d'aquest carrer al Padró del 1924. L'únic plànol de Sagunt del primer terç del segle xx que es conserva és el del 1928, reconstruït en facsímil i obtingut amb 15 plànols originals reduïts al 50%, a una escala 1:2.000. En aquest plànol estan projectats els futurs carrers del Port, és a dir, que hi ha molts carrers *en projecte*.

Calle Enseñanza. No en tenim cap notícia. El seu topònim. al·ludeix a un lloc on es feia escola i durant tot aquest període n'hi havia diverses.

Calle Escalante. Actualment amb el mateix topònim. És un dels carrers més allunyats del centre històric del moll. Paral·lel al carrer de Sepúlveda i a l'avinguda del 9 d'Octubre. Per Amós de Escalante (1831-1902), poeta i novel·lista santanderí.

Calle Escuela. Només tenim notícies d'aquest carrer en l'esmena indicada al carrer de Vicente Gimeno. La primera escola del poblat va ser un antic magatzem que amb el temps habilitaren com a col·legi d'Ensenyament Primari, regentada pels germans Michavila (Martínez Gil 1991: 20-21). A més, l'escola també feia de capella després de l'horari escolar. Es tractava d'un carrer prou ample, el qual feia de pati del col·legi, entre l'albereda del Consell, l'església i el saló parroquial, a prop de l'avinguda de Sota y Aznar. El magatzem esmentat després s'adaptà a Escola d'Aprenents de la siderúrgia (vg. també *avenida Sota y Aznar*).

Calle Espronceda. Actualment amb el mateix topònim. Conflueix amb el carrer del Treball, avinguda del Mediterrani i plaça

25. Un exemple ben significatiu el trobem, també, al carrer *Casas Baratas, frente al río Palancia*, avui al bell mig de la població.

de la Marina. En honor de José Espronceda (1808-1842), poeta espanyol de l'època del Romanticisme.

Calle Hernán Cortés. Actualment amb el mateix topònim. Pertany al barri marítim i té confluència amb l'avinguda del Mediterrani i la travessera de Cánovas del Castillo.

Calle José Echegaray. Avui existeix la plaça de Echegaray al barri del Baladre, que no té res a veure amb aquest carrer, el qual ha existit des del 1924. No hem pogut ubicar-lo, ja que no apareix en l'únic plànol existent (1928) ni ens han proporcionat referències els informants.

Calle José Nakens (vg. *calle 18 de Julio*). En honor de José Nakens Pérez (1841-1926), periodista i radical revolucionari.

Calle Libertad. Des del 1920 fins al 1940. Actualment amb el mateix topònim (vg. *calle del General Primo de Rivera*).

Calle Luis Cendoya. També *calle Cendoya*, abans *calle en Proyecto*. Nucli urbà al llarg dels primers anys i paral·lel als carrers de Teodor Llorente i del Poeta Llobart, aquest en la part alta. Naix en l'avinguda del Mediterrani i feia frontera amb els terrenys de la CMSM. En honor de Luí Cendoya y Barrenechea (1871-1941), enginyer de Camins, Canals i Ports, el qual treballava per als Sota y Aznar i era natural d'Elgoibar (Guipúscoa). A més de realitzar la planificació del ferrocarril, va fer els plànols d'alguns habitatges del port. Uns habitants d'aquest carrer, per a assignar-li nom, presenten una instància a l'Ajuntament l'any 1911 a favor d'aquest enginyer (Martín Martínez 1990: 46-48 i Navarro Herráiz 2003: 58). Tenim també notícies que aquesta via es coneixia popularment com a carrer en Proyecto²⁶ durant els anys precedents a aquest primer topònim oficial. A prop discorria la sèquia Major de Sagunt. Altres denominacions onomàstiques: *Teatro Cendoya*, després *Teatro Nuevo*, després *Parque Victoria* o cine d'estiu després de la Guerra Civil, perquè va ser bombardejat i va caure tot el sostre.

Calle Luí Vives. Actualment amb el mateix topònim. Paral·lel als carrers de Gómez Ferrer i de Pablo Iglesias.

Calle Maestro Giner. Actualment amb el mateix topònim. És l'únic carrer en diagonal existent al Port durant aquesta època. Comença al carrer de la Llibertat i finalitza a la plaça

d'Espanya. En honor del mestre Francisco Giner de los Ríos (1839-1915), pedagog i reformador de l'ensenyament, el qual va seguir els ideals de la Institución Libre de Enseñanza.

Calle Maestro Guridi. Carrer que apareix al Padró del 1930. Desapareix com a topònim en el del 1935. El document que ens indica els canvis toponímics del 1940 no fa cap esment a aquesta via, la qual cosa ens fa suposar una errada de redacció, ja que l'any 1957 trobem aquest carrer «entre la calle General Mola y Cánovas del Castillo» (Torres Gascón 1963: 92), és a dir, l'avinguda Camp de Morvedre.²⁷ Jesús Guridi Bidaola (1886-1861), músic basc i autor de moltes cançons de la seua terra. Suposem que el topònim seria per l'acceptació que va tenir entre la colònia basca de la companyia minera.

Calle Mártires de Jaca. Actual carrer del Treball (vg. *calle Calvo Sotelo*). En honor dels militars que moriren afusellats en l'anomenada *Sublevación de Jaca* del 1930.

Calle Menéndez y Pelayo. Actualment carrer amb el mateix topònim. És, en realitat, una travessera, entre l'avinguda del 9 d'Octubre i l'avinguda del Camp de Morvedre. Per Marcelino Menéndez y Pelayo (1856-1912), polígraf, erudit i filòleg espanyol.

Calle Millán Astray. Actual carrer Racó d'Ademús, abans *calle Pi y Margall*. Paral·lel als carrers d'Aragó i de Santiago. El canvi toponímic es produeix el 1940, durant la Dictadura franquista. En honor del general José Millán-Astray Terreros (1879-1954), fundador de la Legión Española, el qual s'adherí a l'exèrcit rebel del general Franco.

Calle núm. 2. No en tenim cap notícia, és un carrer «en projecte».

Calle Nueva. Actualment carrer amb el mateix topònim. És una travessera que s'inicia al carrer de Luí Cendoya, creua la plaça la Marina i finalitza al carrer de Colón. Es deia *Nueva* perquè l'any 1924 es va omplir de nous habitatges. Separava el vell barri marítim de l'antic centre del poblat.

Calle Pablo Iglesias. Actualment carrer amb el mateix topònim. Des del Padró del 1930 fins al del 1935 es manté el to-

26. Manuscrit de RMV.

27. També Salvadó, À. enumera el 1951 tots els carrers del barri marítim per ordre estricte, des de la *calle de las Rosas* [sic] fins a la *calle Luí Cendoya*, i ubica aquesta via on indiquem.

topònim. Abans es coneixia com a *Casas Baratas, frente río Pa-lancia*. El 1940 hi ha canvi toponímic per la Dictadura pel de carrer Ruiz de Alda. Paral·lel als carrers Lluís Vives i 14 d'Abril. En honor de Pablo Iglesias Posse (1850-1925), fundador del PSOE i de la UGT.

Calle Palmereta. Actualment carrer amb el mateix topònim. És la via urbana més important de la part sud, la qual es dirigia cap a una entrada de la siderúrgica. El carrer divideix tota la zona i és una de les entrades al Port i alhora via d'eixida de diversos polígons industrials. És un topònim que prové de l'antic camí que s'iniciava en el del Tamarit i, en direcció al nord, passava per la finca coneguda com la Vallesa, i finalitzava al Port, en el carrer del mateix nom. També de la Séquia del Baladre s'iniciava el denominat *Braç de la Palmera*, el qual anava cap a la subpartida de la Palmereta, subdivisió de la partida de la Vila.²⁸ En realitat és una travessera entre les avingudes 3 d'Abril i 9 d'Octubre.

Calle Pi y Margall (vg. *calle Millán Astray*). Per Francisco Pi y Margall (1824-1901), polític, escriptor, jurista i filòsof català, que també fou president del poder executiu de la Primera República espanyola durant l'any 1873.

Calle Pintor Cotanda. Actual carrer Llarg. Situat a la part sud del nucli urbà i un dels més antics d'aquesta zona (des del 1924), a prop de *Las casas de la Companyia*. Paral·lel als carrers del General Prim i de Sant Pere. En honor del pintor saguntí Vicent Nicolau Cotanda (1852-1898).

Calle Pintor Pinazo. Actualment carrer amb el mateix topònim. Paral·lel al carrer del Dr. Moliner i a l'avinguda del Camp de Morvedre. Actualment està separat de l'avinguda esmentada per una ampla vorera i un jardí, sense cases en els números que correspondrien als parells. En honor del pintor valencià Ignasi Pinazo i Camarlench (1849-1916).

Calle Pintor Sorolla. Actualment carrer amb el mateix topònim. Anomenat popularment, almenys des del 1911 (R.C.S. 6-XI-1911), *de la Puñalá* i també, parcialment, *Casas del Madrileño* i *Casas de Zoilo*. El sobrenom de la *Puñalá*, conegut encara avui per la gent major, es deu a una baralla que tingué

lloc, amb una història que té diverses versions. Pel pintor valencià Joaquín Sorolla i Bastida (1863-1923).

Calle Poeta Llombart. Actualment carrer amb el mateix topònim. Paral·lel als carrers de la Llibertat i de Luis Cendoya. En honor de l'escriptor i activista valencianista, uns dels pares de la Renaixença valenciana (1848-1893).

Calle Primera, Manzana A. (vg. *calle Almudàfer*).

Calle Proyecto, esquina a la de Luís Cendoya. Apareix en el Padró del 1920. Observant l'únic plànol que es conserva d'aquesta dècada, el del 1928, pot ser qualsevol de les travesseres de la part alta del poblat, arran de la travessera de Vicent Andrés Estellés.

Calle Remedio. No en tenim cap notícia.

Calle Ruiz de Alda (vg. *calle Pablo Iglesias*). Topònim urbà de l'any 1940, durant el franquisme. Es tracta de Julio Ruiz de Alda Miqueleiz (1896-1936), aviador espanyol i un dels fundadors de la Falange.

Calle Sagasta. Actualment carrer amb el mateix topònim. Naix al barri marítim. Paral·lel als carrers Mare de Déu dels Desemparats i de les Barques. També existia la travessera Sagasta. En honor de Práxedes Mariano Mateo-Sagasta y Escolar (1825-1903), polític espanyol i president del Govern al llarg de diversos períodes.

Calle Segorbe. Actualment carrer amb el mateix topònim. Conflueix en la part baixa amb el Mercat Municipal i és paral·lel als carrers de Concepción Arenal i del Dr. Gómez Ferrer. Des d'una primera època (1910) els procedents de la ciutat de Sogorb eren els immigrants més nombrosos de la província de Castelló i, segurament, imposarien la seua opinió a l'hora de retolar el carrer.

Calle Sepúlveda. Actualment carrer amb el mateix topònim, ubicat a la part alta de la població en el primer quart de segle xx. Paral·lel als carrers de Sant Pere i Escalante, tots tres convergents amb el carrer Palmereta. Per Juan Ginés de Sepúlveda (1490-1573), humanista, filòsof, jurista i historiador espanyol del segle xvi.

28. Manuscrit de RMV.

Calle Teodoro Llorente. Actualment carrer amb el mateix topònim. Paral·lel als carrers Trovador i Luís Cendoya; juntament amb aquest era la via pública més llarga del nucli del Port, on s'ubicava el centre social El Republicano, avui Centro Aragones. És una aportació dels immigrants valencians. En honor de Teodor Llorente Olivares (1836-1911), el més important poeta de la Renaixença valenciana.

Calle Trovador. Actualment carrer amb el mateix topònim. Naix en el barri marítim, al peu de l'anomenat *Hospital Viejo* i finalitza a la plaça del Mercat. Paral·lel als carrers Teodoro Llorente i Canalejas. Sembla ser una aportació dels valencians per allò del *llemosinisme*, teoria lingüística encara vigent en el primer quart de segle xx.

Calle Usandizaga. Actual carrer Alberto Martínez Gil. Amb aquest topònim des del 1930 fins al 1995. És un carrer molt curt, al bell mig del Port. Des de la casa de Garrancholes fins al carrer del Progrés, creua la plaça del Primer de Maig i es dirigeix al carrer Prolongació de l'avinguda 9 d'Octubre.

Calle Vicente Gimeno. És un canvi topònimic que apareix en el Padró del 1916, on es fa una esmena gràfica anul·lant el carrer Escuela per aquest. Es manté el topònim en el Padró del 1920. Per la proximitat entre l'avinguda Sota y Aznar i l'escola d'aquell temps, va ser anomenat tot el complex amb aquest topònim²⁹ (vg. també *avenida Sota y Aznar*). Es tracta de Vicente Gimeno Rodríguez-Jaén (1878-1944), metge, polític valencià i membre de la facció romanonista del partit Liberal pel qual fou elegit diputat pel districte de Lliria (1910) i pel de Sagunt (1914 al 1918).

Calle Virgen de los Desamparados. Actualment carrer amb el mateix topònim. Una altra aportació dels valencians. És una via paral·lela als carrers del Mar i Sagasta, a prop de la platja. Anomenat també popularment *de la Olivereta* en el primer terç de segle.³⁰

Calle Virgen de los Dolores. Actualment carrer amb el mateix topònim (vg. *calle/travesía del Doctor Marañón*).

29. Informació aportada per D. Fausto Llopis Caruana, nét del primer advocat de la CMSM, en una espècie de memòria manuscrita dels carrers del Port dels anys vuitanta.

30. Informació aportada per D. Fausto Llopis Caruana.

Calle Virgen del Losar. Actualment carrer amb el mateix topònim. Naix al barri marítim, en l'avinguda del Mediterrani. Paral·lel als carrers de Bonavista i de Catalunya. També és conegut popularment com a *carrer de los Churros*, topònim que inclús va ser oficial durant algun temps en època democràtica. En honor de la Mare de Déu del Llosar, que té el Santuari a Vilafranca, Castelló.

Calle/Travesía del Doctor Marañón. Actual carrer de la Virgen de los Dolores. El 1930, travesía del Convento, després aquest topònim. Entre les avingudes del 9 d'Octubre i del Camp de Morvedre. Des del 1935 en honor del Dr. Gregorio Marañón y Posadillo (1887-1960), metge, endocrinòleg i intel·lectual humanista i liberal, el qual s'implicà en política i combaté la Dictadura de Primo de Rivera.

Casas Baratas, frente río Palancia (vg. *calle Pablo Iglesias*).

Plaza de Bilbao. Actualment plaça amb el mateix topònim. Situada al barri marítim del Port, és juntament amb la plaça del Primer de Maig una de les dues més antigues de l'antic poblat. Aquesta via pública, malgrat ser una plaça, és semitancada i només té un accés per l'avinguda del Mediterrani. El propietari més important d'una bona part de la plaça era el basc Zoilo Vivanco.³¹ En aquesta via hi va haver un trinquet, el qual va desaparèixer en eixamplar-la després del 1928.³²

Plaza de España. Actualment plaça amb el mateix topònim. La creuen els carrers de Luís Cendoya, del Poeta Llombart i de Menéndez y Pelayo. El primer topònim conegut va ser el de *plaça frente al Teatro Nuevo* (abans del 1931, vg. *calle Luís Cendoya*), després *plaça Félix Azzati*, després aquest topònim durant el franquisme.

Plaza de Joaquín Rodrigo (vg. *plaza de Rodrigo*). Joaquín Rodrigo Vidre (1901-1999), músic saguntí, fill d'un terratinent comerciant d'Almenara, Castelló, Vicente Rodrigo Peirats i de la seua segona esposa Juana Vidre Ribelles.

Plaza de la República. Actual plaça del Primer de Maig. La creuen els carrers de Luís Cendoya, de Alberto Martínez Gil i del Treball. Abans *plaza del Muelle de Ojos Negros*, després *plaza*

31. Manuscrit de RMV.

32. Segons plànol esmentat de 1928.

de *Luis Cendoya*, anomenada així per la proximitat amb el mateix carrer; després canvi topònim per plaça de la República el 1931, i el 1940 plaça del Generalísimo Franco. Aquesta via ha estat en altres temps el centre neuràlgic de l'antic poblat i va ser anomenada popularment, fins ben entrats els anys quaranta, amb diversos topònims, com ara: *plaza del Ayuntamiento*, perquè ací s'ubicà la primera tinença-alcaldia; *plaza del Mercado*, perquè s'hi feien els mercats setmanals des de principis de segle xx, i *plaza de los Coches*, perquè aquest era el punt d'arribada i eixida dels autobusos urbans i interurbans.

Plaza de Luís Cendoya (vg. *plaza de la República*).

Plaza de Rodrigo. Actual plaça Joaquín Rodrigo. Fou substituït el topònim parcialment el 1931 i s'hi va afegir el prenom del personatge. En els terrenys d'aquesta plaça s'emplaçava, en l'arrencada del segle xx, l'alqueria de Vicente Viñals, de Sagunt. També tenia terres l'esmentat Vicente Rodrigo Peirats, terratinent per herència, comerciant i cobrador d'impostos, protagonista d'un dels aldarulls esdevinguts a Sagunt a causa dels gravàmens de l'impost de *Consumos* (Martínez Martínez 2008: 71). Creuen aquesta plaça els carrers de Lluís Vives, de Gómez Ferrer i de Pablo Iglesias.

Plaza del Generalísimo Franco (vg. *plaza de la República*).

Plaza del Muelle de Ojos Negros. La primera plaça que es va formar al nucli de la mar va tenir aquest topònim (vg. *plaza de la República*).

Plaza en Proyecto. No en tenim cap notícia. Som a l'any 1935, quan encara continuava el procés d'expansió urbanística.

Plaza Félix Azzati (vg. *plaza de España*). Es tracta de Fèlix Azzati i Descalci (1874-1929), polític i periodista valencià. Avui també hi ha una via pública amb el topònim de carrer Periodista Azzati, ubicada en un altre lloc.

Plaza frente a la del Teatro Nuevo (vg. *plaza de España*).

Plaza Nueva. Actual plaça de la Marina, coneguda també per la *plaza de Molina*, perquè ací tenia un magatzem de pinsos el comerciant Francisco Molina Serrano. La creuen els carrers Nou, de Canalejas i de Espronceda. Ací s'instal·là provisionalment el Convent de Monges en una planta baixa, pis i terrassa, propietat de l'esmentat comerciant.

Prolongación Barcas. Part alta del carrer de les Barques, arran de la travessera de Cánovas del Castillo, encara que no manté del tot la línia recta de la via.

Travesía Ambos Mundos. Actual carrer Pescadors. En realitat és una travessera molt curta que comença al carrer de Luís Cendoya, creua el carrer de Teodoro Llorente i finalitza al carrer del Trovador. El topònim deriva d'un antic *music-hall* instal·lat al cantó confluent amb el carrer de Luís Cendoya.

Travesía de Sagasta. Actual travessera de Cánovas del Castillo. Topònim des del 1920, desaparegut per coincidència onomàstica amb una altra via (vg. *calle Sagasta*). En aquests primers anys només arribava des del carrer de Colón fins al carrer del Pintor Pinazo, després hi havia cases aïllades i via en projecte.

Travesía del Conde de Romanones (vg. *calle 11 de Febrero, calle Conde de Romanones*).

Travesía del Convento. Actual carrer travessera de la Mare de Déu dels Dolors (vg. *calle/travesía del Doctor Marañón*).

Travesía del Fornàs. Actual travessera amb el mateix topònim. Abans carrer Frente a la del Pintor Cotanda. Comença al carrer del General Prim i finalitza en l'avinguda del Camp de Morvedre, creuant l'avinguda del 9 d'Octubre i nombrosos carrers. Creua també el Barri Obrer. És un dels pocs topònims que al·ludeix a l'onomàstica antiga, des de temps immemorials *la subpartida del Fornàs*, dependent de la partida de la Vila. Aquest topònim ens indica un augmentatiu-despectiu que s'ha estès per diversos indrets de la nostra llengua (Maestrat, Albocàsser, Taurinyà, Nules, etc.) i derivaria de *form*, 'coveta' (Coromines 1994: 262-263 vol. iv).

Travesía del Progreso. Actualment travessera amb el mateix topònim. Naix en l'avinguda del 9 d'Octubre i finalitza en la del Camp de Morvedre. És una via paral·lela al carrer del Treball i la creuen els carrers més emblemàtics, com Luís Cendoya i Teodor Llorente, i a més discorre per la plaça del Sol o del Mercat, ubicada al bell mig del nucli urbà d'aquests anys. En aquesta travessera construïren l'antiga sala de teatre i el cine Victoria.

Travesía Palancia. Actualment travessera amb el mateix topònim. Comença en la confluència dels carrers del Mestre Giner i Poeta Llombart, creua nombroses vies fins a arribar al carrer de

la Mare de Déu del Llosar. És un dels topònims vells que ens han restat en la toponímia urbana i es refereix al riu Palància o de Morvedre, amb etimologia remota iberoromànica o, tal vegada, indoeuropea (Coromines 1994: 132-133 vol. vi).

Travesía Virgen del Losar (vg. *calle Capitán Domingo, calle Virgen del Losar*). Al plànol esmentat del 1928 només té unes poques cases i existeix des del Padró del 1930 (vg. també l'últim paràgraf abans del quadre i).

Vereda (vg. *avenida Castelar*). És el topònim primigeni de l'avinguda Front a la Mar. Es tractaria del nom del camí de

vora mar anomenat *Vereda Real*, paral·lel a la senda de l'Arrif (aquest més a l'oest), el qual, sense allunyar-se de la platja era destinat al transport de ramats des de temps immemorials. L'esmentada via pecuària recorre una bona part de la costa mediterrània i en alguns llocs, com ha sigut el cas del Port, la CMSM i els Altos Hornos mai no han pogut alliberar-se del servatge a què aquesta vereda els obliga, ni tampoc que el pas del ramat es deturara al llarg dels terrenys del seu domini.³³

QUADRE V. EVOLUCIÓ CRONOTOPONÍMICA DE LES VIES PÚBLIQUES DEL PORT DE SAGUNT (1910-1940)

Canvis en els topònims	1910	1916	1920	1924	1930	1935	1940	2010
Vereda Avda. Castelar Avda. General Mola ----- Avda Mediterrani (actual)		X	X	X	X	X	X	X
Avda. Sota y Aznar Avda. Vicente Gimeno Avda. Sota y Aznar Avda. José Antonio ----- Avda. 9 d'Octubre	X	X	X	X	X	X	X	X
Prolongación Barcas (n.c.a.) ^a C/ Capitán Sediles ----- C/ Barcas					-	(1931)		X
Casas Baratas frente río Palancia (n.c.a.) C/ Pablo Iglesias C/ Ruiz de Alda ----- C/ Pablo Iglesias				-	X	X	X	X
Botica C/ Conde de Romanones C/ Mártires de Jaca C/ Conde de Romanones ^b C/ Calvo Sotelo ----- C/ Treball		X	X	X	X	X -	X	X

a. No consta any (n.c.a.).

b. Durant un breu període, abans de la fi de la Guerra Civil.

33. Manuscrit de RMV.

C/ Eduardo Aburto C/ General Sanjurjo ----- C/ Vicent Andrés Estellés				X	X	X	X	
C/ de la Rosa ----- C/ Illa de Sardenya					X			X
C/ en Proyecto, frente a Casas Baratas (n.c.a.) C/ Luís Vives ----- C/ Lluís Vives					-	(1931)	X	X
C/ José Nakens C/ 18 de Julio ----- C/ 14 d'Abril					X	X	X	X
C/ Libertad C/ General Primo de Rivera ----- C/ Llibertat			X	X	X	X	X	X
C/ núm. 1 (n.c.a.) C/ del Río ----- S/D						-	X	X
C/ Pintor Cotanda ----- C/ Llarg				X	X	X		X
C/ Pi y Margall C/ Millán Astray ----- C/ Racó d'Ademús				X	X	X	X	X
C/ Usandizaga ----- C/ Alberto Martínez Gil					X	X		X
Pl. de Rodrigo (n.c.a.) Pl. de Joaquín Rodrigo ----- Pl. de Joaquín Rodrigo				-	(1931)			X
Pl. frente al Teatro Nuevo (n.c.a.) Pl. de Félix Azzati Pl. de España ----- Pl. d'Espanya				-	(1931)	X	X	X

Pl. del Muelle de Ojos Negros Pl. de Luís Cendoya Plaza de la República Pl. del Generalísimo Franco ----- Pl. del Primer de Maig	X		X		X (1931)	X	X	X
Primera Manzana A (n.c.a.) C/ Almudàfer ----- C/ Almudàfer					-	X		X
Tr. Ambos Mundos ----- C/ Pescadors							X	X
Tr. Conde de Romanones C/ 11 de Febrero C/ 29 de Marzo ----- C/ Sota y Aznar			X		(1931)	X	X	X
Tr. del Convento Tr. Doctor Marañón ----- C/ Mare de Déu dels Dolors					X (1931)			X
Tr. Virgen del Losar/Lozar C/ Capitán Domingo ----- Tr. Cánovas del Castillo					X (1931)	X (1931)		X
Tr. de Sagasta ----- Tr. Cánovas del Castillo ^c			X	X	X	X		X
C/ Frente a la del Pintor Cotanda ^d Tr. del Fornàs ----- Tr. del Fornàs					(1931) X	X		X
Maestro Guridi ----- Avda. Camp de Morvedre					X			X

6. LES REFERÈNCIES SEMÀNTIQUES

Presentem en aquest apartat una classificació dels topònims segons llur significació, és a dir, segons allò que

c. El 1920 des del carrer Colón fins al carrer Pintor Pinazo; després de 1940 unifiquen ambdós travesseres amb el mateix topònim.

d. Aquesta travessera era coneguda de les dues formes indicades, almenys fins al 1931.

volen testificar. El grup més nombrós de topònims són els de personatges de tota mena. Hem de tenir present que els inicis del segle xx va ser una època de continus canvis socials i polítics, amb una pluja de noves idees que arribaven d'Europa. Aquestes tindran els seus seguidors a Espanya i es veuran reflectides en la popularitat de la seua toponímia. Així doncs, els mateixos antropònims es repetiran en ciutats i poblets hispànics i no serà estrany trobar vies bateja-

des com *Castelar*, *Nakens*, *Pablo Iglesias*, etc., en qualsevol indret. Dintre d'aquest mateix grup podem observar, com ja hem esmentat abans, l'antroponímia valenciana, els ídols del moment que arribaren a ser admirats tant per les composicions literàries de caire popular com per les obres d'art pictòriques o per la seua música. Tampoc els immigrants valencians, que eren el 61% del total el 1910, s'oblidarien dels seus científics i periodistes. En definitiva, tot un grapat de personalitats que demostren la força valenciana de la nova societat. Les referències toponímiques de caire religiós són mínimes, i és que els temps eren esclaus de les noves idees esmentades. Lògicament les al·lusions al poble basc hi són importants, malgrat que durant la primera dècada de segle els procedents d'aquelles terres no arribaran al 14% del total (Martínez Martínez 2006: 100), però la força del capital imposaria la seua opinió i *Guridi*, *Usandizaga*, *Café Bilbaina*, *Església de Begonya*, etc, en seran bons exemples. També ens han romàs uns escadussers vestigis de la toponímia rural anterior al poblament d'aquesta part de la partida de la Vila, i topònims com *Almudàfer*, *Vereda* i *Fornàs* serien tinguts en compte. Així mateix, els nous emplaçaments que van ocupar les instal·lacions fabrils i urbanes tindran el seu topònim tret del lèxic industrial i social de l'època: *Café Bilbaina*, *Estación Muelle de Ojos Negros*, *Horno Puerto*, etc. Els primers obrers en arribar a aquest projecte li donaran nom als llocs que van ocupar, i així: *Casas de Hermógenes*, *Casa de la Maña*, *Casas de Baltasaret*, *Casas de Faico*, etc., ens indicaran les construccions i l'antroponímia dels nous propietaris.

6.1. *Toponímia rural antiga*

Casa de Garrancholes
C/ Almudàfer
C/ Palmeret
Tr. del Fornàs
Tr. Palància
Vereda

6.2. *Toponímia amb indicació dels nous llocs*

Barrio en Proyecto
Casas de la Compañía

Barrio en Proyecto Frente al Camino del Puerto
Botica
Café Bilbaina
Capilla
Estación de Ferrocarril de Ojos Negros
Estación Muelle de Ojos Negros
Estación Sanitaria
Fonda del Muelle de Ojos Negros
Fuente Camino del Puerto
Fuente Playa
Horno Puerto
Muelle
Muelle de L. Cendoya
Vista Hermosa
C/ Nueva
C/ Proyecto
Pl. Nueva
C/ Primera, manzana A

6.3. *Toponímia aïllada de nova creació*

Casas de Hermógenes
Casa de la Maña
Casas de Baltasaret
Casas de Faico
Casas de Ignacio
Casas de Loy
Casas de Marcelo
Casas de Monzó
Casas de Navarro
Casas de Pallarés
Casas de Peña
Casas de Simó
Casas del Artillero
Casas del Churro
Casas del Madrileño
Casas de Zoilo

6.4. *Toponímia basada en personatges diversos*

Avda. Castelar
Avda. General Mola
Avda. José Antonio

Avda. Sota y Aznar
 C/ Calvo Sotelo
 C/ Canalejas
 C/ Capitán Domingo
 C/ Capitán Sediles
 C/ Cervantes
 C/ Colón
 C/ Concepción Arenal
 C/ Conde de Romanones
 C/ Doctor Gómez Ferrer
 C/ Doctor Marañón
 C/ Doctor Moliner
 C/ Eduardo Aburto
 C/ Escalante
 C/ Espronceda
 C/ General Primo de Rivera
 C/ General Sanjurjo
 C/ Hernán Cortés
 C/ José Echegaray
 C/ José Nakens
 C/ Luís Cendoya
 C/ Luís Vives
 C/ Maestro Giner
 C/ Maestro Guridi
 C/ Menéndez y Pelayo
 C/ Millán Astray
 C/ Pablo Iglesias
 C/ Pi y Margall
 C/ Pintor Cotanda
 C/ Pintor Pinazo
 C/ Pintor Sorolla
 C/ Poeta Llombart
 C/ Ruiz de Alda
 C/ Sagasta
 C/ Sepúlveda
 C/ Teodoro Llorente
 C/ Usandizaga
 C/ Vicente Gimeno
 Pl. Félix Azzati
 Pl. Generalísimo Franco

6.5. Toponímia basada en advocacions religioses

C/ Virgen de los Desamparados
 C/ Virgen del Losar/Lozar
 C/ Virgen de los Dolores

6.6. Toponímia basada en llocs geogràfics

C/ Aragón
 C/ Segorbe
 Tr. Ambos Mundos
 Pl. de Bilbao
 Pl. de España

6.7. Toponímia basada en fets i idees socials i polítiques

C/ 11 de Febrero
 C/ 18 de Julio
 C/ 29 de Marzo
 C/ de la Paz
 C/ Libertad
 C/ Mártires de Jaca
 Pl. de la República
 Tr. del Progreso

6.8. Toponímia basada en el món vegetal

C/ Claveles
 C/ La Rosa

6.9. Accions filosòfiques i humanes

C/ Buenavista
 C/ de la Puñalà
 C/ Remedio

6.10. Toponímia basada en l'ofici

C/ Trovador

6.11. Toponímia basada en el lloc que ocupen

C/ Mar
 C/ del Río
 C/ Núm. 2
 C/ Enseñanza
 Tr. Convento
 C/ Diagonal

C/ Escuela

C/ Barcas

7. ESTRUCTURES SINTÀCTIQUES DELS TOPÒNIMS

L'estructura sintàctica dels topònims funciona de forma semblant en gairebé totes les indicacions onomàstiques de les vies públiques, encara que hem de tenir present algunes variants, especialment d'alternança en la formació de l'estructura formal del sintagma nominal.

Estructures formals del SN en els topònims

Les variants que podem trobar en les estructures formals del SN dels topònims són les següents:

Ø Nom: Vereda

Via + nom: calle Barcas

Via + article + nom: calle las Barcas

Via + nom + cognom: calle Eduardo Aburto

Via + nom + nom (nom compost): calle José Antonio

Via + cognom: calle Escalante

Via + cognom + cognom: calle Calvo Sotelo

Via + ofici + cognom: calle Pintor Sorolla

Via + ofici + cognom + sintagma preposicional referent de cognom: calle General Primo de Rivera

Via + ofici + cognom + cognom: calle Doctor Gómez Ferrer

Via + adj + nom: travesía Ambos Mundos

Via + sintagma preposicional: calle de las Barcas

Via + sintagma preposicional referent d'ofici: calle del Pintor Sorolla

Via + sintagma preposicional referent d'ofici + cognom + sintagma preposicional referent de cognom: calle del General Primo de Rivera

Via + sintagma preposicional referent de malnom: calle de los Churros

Via + cognom + sintagma preposicional referent de cognom: calle Ruiz de Alda

Via + cognom + conjunció referent de cognom + cognom: calle Pi y Margall

Via + n. cardinal + sintagma preposicional: calle 11 de Febrero

Via + expansió del sintagma preposicional: calle del 11 de Febrero

Grups de cases + expansió del xintagma adverbial: Barrio (en proyecto) frente a Camino del Puerto

La resta de topònims els podríem incloure amb les mateixes estructures del SN esmentats abans: *Casas de Monzó* (grup de cases + sintagma preposicional referent de cognom), *Casas de Faico* (grup de cases + hipocòrístic), *Calle Aragón* (via + nom geogràfic), etc.

8. CONCLUSIÓ

La toponímia urbana del Port de Sagunt al llarg dels primers trenta-vuit anys de la seua vida representa alhora la història social de l'Espanya de la primera meitat del segle xx i la dels seus protagonistes. Un petit grup correspon a l'antiga toponímia rural; un altre, als noms dels antics propietaris o famílies establertes al poblat primigeni, però que ens han resultat força difícil d'ubicar —malgrat els pocs anys que històricament han passat—, perquè a més han esdevingut deformacions gràfiques a causa de la parla popular sobre la hipotètica versió escrita (p.e. *Loy/Eloy*).

Els documents que ens han aportat la informació toponímica escrita són: els documents del Registre Civil de Sagunt, des de l'any 1902 fins al 1913, on s'ubiquen les cases aïllades d'horta en els moments incipients de conformar-s'hi les futures vies urbanes; els padrons fins al del 1935; els llibres de plens de l'Ajuntament fins al 1940, i l'únic plànol que conservem de la primera meitat de segle xx (el del 1928). També han estat importants les enquestes realitzades a una vintena de persones majors i coneixedores del poblat. Malgrat això i als pocs anys transcorreguts des del naixement d'aquest nou nucli urbà, encara ens han restat alguns topònims urbans de difícil ubicació, i és que tant els fets històrics com la memòria històrica d'aquest poble es tornen efímers en un període de pocs anys si no mantenim la consciència d'allò que hem sigut.

INFORMANTS

Vicente Muñiz Campos (identificat com a VMC), 75 anys, siderúrgic, natural de Xèrica, fa 60 anys que viu al Port.

Vicente San José Huguet (VSH), 75 anys, mestre i músic en l'escola de l'empresa; després professor universitari. Natural de València, viu al Port fa 70 anys.

Ana López López (AL.), 75 anys, mestressa de casa i músic, natural del Port de Sagunt, on ha viscut sempre.

Joaquín Pérez Ortiz (JPO), 91 anys, siderúrgic, natural de Lucainena (Almeria), hi viu des del 1928. Bon coneixedor del nucli urbà.

Víctor Muñoz Guillén (VMG), 86 anys, siderúrgic, natural de Moya (Conca), hi viu des del 1925. Bon coneixedor del nucli urbà.

Buenaventura Navaro Herráiz (BNH), 55 anys, treballador de banca i historiador, natural de València, hi viu des del 1975. Bon coneixedor del nucli urbà.

Abelardo Tomás Garrote (ATG), 83 anys, siderúrgic, natural del Port de Sagunt, on ha viscut sempre.

Gaspar Ferrandis Martínez (GFM), 84 anys, feia de fuster en la siderúrgia, natural del Port de Sagunt, on ha viscut sempre. Bon coneixedor del nucli urbà.

Vicente Ferrandis Martínez (VMF), 77 anys, siderúrgic, natural del Port de Sagunt, on ha viscut sempre.

Ildefonso García Pons (IGP), 80 anys, siderúrgic, natural de Arjonilla (Jaén), hi viu des del 1953.

José Sanchis Cuartero (JSC), 83 anys, cap de Departament Administratiu i gerent d'empresa pròpia, a més de músic, natural del Port de Sagunt, on ha viscut sempre. Bon coneixedor del nucli urbà.

Úrsula Cascales Vidal (UCV), 81 anys, mestressa de casa, natural del Port de Sagunt, on ha viscut sempre.

Roberto Moreno Peña (RMP), 78 anys, A.T.S. i cap de Seguretat d'empresa siderúrgica, natural del Port de Sagunt, on ha viscut sempre. Bon coneixedor del nucli urbà.

Antonio López Herranz, (ALH), 81 anys, siderúrgic, natural del Port de Sagunt, on ha viscut sempre. Bon coneixedor del nucli urbà.

Rafael López Revert (RLR), 88 anys, comerciant i músic, natural del Port de Sagunt, on ha viscut sempre.

José Ruiz (JR), 65 anys, obrer i camperol, natural de Lorca (Múrcia), hi viu des del 1952. Bon coneixedor del nucli urbà.

Enrique Moliner Bernabeu (EMB), 74 anys, siderúrgic, natural de Barcelona, hi viu des del 1939.

Manuel Villalba Clemente (MVC), 90 anys, agent de la propietat, natural d'Albentosa (Terol), hi viu des de fa 80 anys. Bon coneixedor del nucli urbà.

Teresa Guillén Abella (TGA), 88 anys, mestressa de casa, natural del Port de Sagunt, on ha viscut sempre, excepte uns anys a Bilbao.

José Vila Vicente (JVV), 70 anys, físic i escriptor, natural de la Font de la Figuera, hi viu des de sempre. Avui viu a Canet d'en Berenguer.

Manuel Aucejo Puig, 91 anys, empleat de comerç, escriptor i gran conversador, natural de Navaixes (Castelló), hi viu des del 1920 i també ha residit molts anys a l'Argentina.

BIBLIOGRAFIA

- ALEPUZ I MARCO, Daniel, i FRANCÉS DUATO, Josep-Maria (2002): *El Terme de Sagunt*, Ed. Associació Cultural Falla Santa Anna, Sagunt.
- COROMINES, Joan (1994): *Onomasticon Cataloniae*, Curial / La Caixa, Barcelona.
- GIRONA RUBIO, Manuel (1989): *Minería y Siderurgia en Sagunto*, Alfons el Magnànim, València.
- MARTÍN MARTÍNEZ, José (1990): *Urbanismo y Arquitectura Industrial en Puerto de Sagunto*, Caja de Ahorros de Sagunto, Sagunt.
- MARTÍNEZ GIL, Alberto (1991): «Eduardo Merello quería urbanizar el Puerto separándolo de la fábrica», *El Económico. Periódico independiente de Sagunto*, núm. 68, año VI, diciembre, Sagunto Digital, S.L.
- MARTÍNEZ MARTÍNEZ, Josep-Dionís (1990): «Valencianismes lèxics en la parla castellana del Port de Sagunt», *Braçal, Revista del Centre d'Estudis del Camp de Morvedre*, núm. 2, CECM, Sagunt.
- (2006): «El Port de Sagunt en el cens de 1910», *Braçal, Revista del Centre d'Estudis del Camp de Morvedre*, núm. 33, CECM, Sagunt.
- (2008): «L'engorgament de la indústria a Sagunt (o el naixement d'un nucli urbà)», *Braçal, Revista del Centre d'Estudis del Camp de Morvedre*, núm. 38, CECM, Sagunt.
- i ORTIZ, Antonio (1994): «Los primeros nacidos en Puerto de Sagunto (1907-1913), Un estudio de demografía histórica», *Braçal, Revista del Centre d'Estudis del Camp de Morvedre*, núm. 9, CECM, Sagunt.
- (1993 a, b, c, d, e): «El Port de Sagunt: història viva», *El Económico*, signat com a Col·lectiu Maror, 4 de gener, 20 de juliol, 5 d'agost i 20 de setembre.
- NAVARRO HERRÁIZ, Buenaventura (2003 i 2008): *La memoria necesaria. Historia del Puerto de Sagunto*, vol. I i II, Ed. Buenaventura Navarro, Sagunt.
- NINYOLES, Rafael L. (1978): *Conflicte lingüístic valencià*, 3 i 4, València.
- ORTIZ LÓPEZ, Antonio, i PRATS ESCRICHE, José M^a (2002): *El Puerto: Crónica de un siglo 1902-2002. Los lugares de la memoria*, Martínez Impresores, Sagunt.

SALVADÓ, Angel (1951): *Datos sobre el Puerto de Sagunto después de las dos visitas parroquiales por el P. Ángel Salvadó C. M. Expuestos en el Salón Victoria el día 16 de noviembre de 1951*, Imprenta Sáez S.A., València.

TORRES GASCÓN, J. Antonio (1963): *Guía de Sagunto ciudad y Puerto*, Imprenta José Bono.

Llocs web

<http://www.enciclopedia.cat/>

<http://es.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Portada>

<http://www.britannica.com/>

Hemeroteques (Sant Miquel dels Reis)

El Mercantil Valenciano (1902-1913)

Arxiu Municipal de Sagunt³⁴

Llibres de plens de l'Ajuntament de Sagunt (1902-1940)

Plànol de Sagunt del 1928

Llibres de padrons dels anys 1910, 1916, 1920, 1926, 1930 i 1935

Registre Civil de Sagunt

Actes de naixements del Registre Civil de Sagunt (1902-1913)

---

34. Des d'aquestes pàgines, la nostra gratitud a l'arxiver de Sagunt Fernando García pels interessants suggeriments i les ajudes aportades per a la realització d'aquest treball.

MAPA TOPONÍMIC DEL TERME DE VILA-REAL

Joan Carles Membrado Tena
[Institut Cartogràfic Valencià]

INTRODUCCIÓ

En ocasió de la celebració a Vila-real de la IV Jornada d'Onomàstica, organitzada per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, aquest mapa *nomenclàtor* pretén ser un complement cartogràfic als corpus toponímics sobre Vila-real realitzats anteriorment per Emili Obiol (1987), Heredia (2009) i Ferrando i Heredia (2010).

Aquest treball està format per una introducció geogràfica relacionada amb la toponímia local, un breu comentari respecte al topònim *Vila-real*, una sèrie cartogràfica de 13 mapes a una escala aproximada 1:15.000, un mapa guia i un nomenclàtor amb els topònims que apareixen als mapes i el corresponent número de mapa on estan situats per tal de facilitar-ne a l'usuari la localització.

Aquest mapa toponímic recull els topònims replegats al llarg de molts anys per Aureli Ferrando, Jacinto Heredia, Emili Obiol i per mi mateix, tant per a l'Acadèmia Valenciana de la Llengua com per a l'Institut Cartogràfic Valencià, el nomenclàtor del qual es nodreix de les enquestes d'aquella. A més, hi ha unes taules on figuren tots els topònims replegats en aquest treball cartogràfic.

AGRAÏMENTS

Vull agrair a Aigües Vives Pérez, de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, perquè m'ha animat especialment a

preparar aquest treball; a Carlos Embuena, de l'Institut Cartogràfic Valencià, sense l'ajut tècnic del qual no hauria pogut realitzar-lo; a Emilio Forcén, director de l'Institut Cartogràfic Valencià, per oferir-me les bases cartogràfiques a escala 1:5.000 de l'ICV, i a Elena Esteso, també de l'Institut Cartogràfic Valencià, per la seua ajuda tècnica en la simbologia cartogràfica. A més, vull felicitar els professors Emili Obiol i Jacinto Heredia pels seus treballs sobre toponímia de Vila-real, dels quals es nodreix el nomenclàtor cartogràfic que ací es publica.

GEOGRAFIA I TOPONÍMIA DE VILA-REAL

Vila-real és un municipi pertanyent a la Plana, comarca natural de la costa valenciana que a efectes estadístics es troba dividida entre la Plana Alta, al nord del riu Millars, i la Plana Baixa, on es troba Vila-real. Si llevem Castelló i Sagunt, és la localitat valenciana més gran per nombre d'habitants al nord de la ciutat de València, amb una població de 51.205 habitants (2009).

Vila-real se situa a 8 km de la costa de la mar Mediterrània, a 7 km al sud de Castelló i a 60 km al nord de València. El riu Millars fa de límit amb els municipis d'Almassora i Onda, amb els quals fita pel nord. Per l'oest limita amb Onda i Betxí; al sud, amb Nules i les Alqueries, i a l'est, amb Borriana.

El terme es troba en una cruïlla de camins al bell mig de la Plana, afectat de ple per l'eix mediterrani. De nord a sud el travessen la N-340, l'AP-7, la CV-10 (autovia de la Plana), el ferrocarril de València a Barcelona i, en el futur, el tren d'alta velocitat València-Castelló. D'oest a est creuen el terme la CV-20 provinent d'Onda i l'Alt Millars, la CV-185 que va a Borriana i la CV-222 que comunica Betxí i Borriana. A més, compta amb camins rurals que s'escampen de forma radial en totes direccions al voltant del terme, dels quals destaquen els del Cedre (cap a Borriana), de Vora Riu (cap a la desembocadura del Millars), de la Mar (cap a la costa nord de Borriana), d'Almassora (pel pont del Secanet), de Rel o Real (cap a Borriol, a través d'un pont del segle XIII sobre el Millars), de l'Ermite (cap a l'Alcora, a través de l'almassorí camí Fondo), Vell de Vila-real a Onda i Vell de Castelló a Onda (cap a Onda), de Betxí (cap a Betxí), d'Artana (cap a Artana) i la carretera (cap a la Vilavella). Cal dir que els camins que connecten entre si tota la xarxa viària radial de Vila-real no es diuen localment *camins*, sinó *sedenys*, en alguns casos, i *assegadors*, en altres.

Les sis partides del terme històric de Vila-real (67,7 km²) són les Solades (NE), Madrigal (NO), Pinella (O), Carinyena (E), el Pla Redó (SO) i el Cap de Terme (SE). Hui dia aquesta darrera partida i una porció del Pla Redó configuren el terme de les Alqueries (12,6 km²), que se segregà de Vila-real el 1986 i en reduí el terme als actuals 55,1 km².

Les Solades i Carinyena (i antigament el Cap de Terme) es corresponen amb l'horta tradicional, regada per les séquies que deriven del Millars, les quals conformen una part fonamental de la toponímia local. Madrigal, Pinella i el Pla Redó es corresponen amb l'antic secà, hui transformat en regadiu gràcies a l'aigua de les sénies o pous. Precisament les sénies són un dels topònims més abundants en la ruralia vila-realenca.

L'escàs poblament dispers del terme de Vila-real presenta dues àrees ben diferenciades: la del regadiu tradicional, on hi ha *alqueries*, hui majoritàriament deshabitades o desparegudes, i la dels antics secans, on hi havia *masos* i *masades* i hui, sobretot, *masets*, que designa qualsevol tipus de casa d'esbarjo. De fet, a la partida de Madrigal hi ha una zona de *masets* que en els darrers anys s'ha desenvolupat notablement i ha format una zona urbana més o menys compacta i

unida a la població per la banda NO, a través dels camins Vell de Castelló a Onda i de l'Ermite. Aquest conjunt de masets rep diversos noms, encara que en el seu conjunt s'anomenen *Urbanització de Madrigal*.

La capital municipal se situa a 42 m sobre el nivell de la mar, i el terme ocupa una bona part de la riba dreta de la conca baixa del riu Millars, fet que justifica l'existència de *molins*, *ponts*, *séquies* i *assuts*. Les muntanyes són inexistents, de manera que no hi ha cap tossal o puig, si bé la muntanyeta de Sant Antoni de Betxí és a tocar del terme vila-realenc. Als dos terços occidentals del terme —el secà tradicional (entre els 100 i els 35 m d'altitud)— el relleu està constituït per un enorme glacis plistocènic que descendeix de les muntanyes interiors (Onda, Betxí) i forma un extens mantell de rebles procedent de l'aportació fluvial que ha generat una crosta de còdols (eliminada artificialment i secularment per les intenses roturacions per antropitzar el territori). Per davall de la crosta del glacis hi ha un potent mantell freàtic, procedent de les aigües de pluja de la serra d'Espadà que fan cap al subsòl de la Plana i que han estat aprofitades per a la captació d'aigua per al regadiu mitjançant l'obertura de nombrosos pous o *sénies*, que és el tipus de topònim més repetit a Vila-real. Al terç oriental del terme (per sota dels 35 m) desapareix el mantell de rebles i les terres d'horta de l'holocè afloren amb una mínima pendent fins perdre's a la mar de Borriana.

El glacis o peu de mont descendeix suaument de NO a SE i està tallat en la mateixa direcció pel riu Millars, al nord, pels barrancs de l'Hospital (hui convertit en l'avinguda del Barranquet), de Ràtils i de l'Espaser (aquests dos són afluents del riu Sec de Betxí), al centre, i pel riu Sec de Betxí pròpiament dit, al sud. Tant aquest com el riu Millars presenten dipòsits de fons de rambla de còdols solts.

La vegetació, restringida al llit dels rius i barrancs, és la pròpia del domini *Quercus-Lentiscetum* (màquia de carrasca i margalló), amb restes residuals de pinades a la zona del Termet, cap a l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia. El clima es caracteritza pels hiverns temperats (10,5 °C al gener) i humits i els estius càlids i secs (24,5 °C a l'agost). La mitjana de temperatures és de 17 °C i la de precipitacions, de 450 mm anuals, amb màxima pluja a l'octubre (99 mm) i mínima al juliol (7 mm).

Pel que fa a les activitats econòmiques, fins als anys 1960 predominava l'agricultura, amb 5.100 hectàrees de cultiu, el 99% del qual estava dedicat als cítrics i, doncs, al regadiu. Durant les últimes dècades les infraestructures d'habitatges, vies de comunicació, indústries i serveis s'han desenvolupat en detriment del sòl agrícola, que el 2006 era de menys de 3.177 ha.

Segons el cens de 2001, la indústria —sobretot la ceràmica i auxiliars— era el principal sector d'activitat, amb prop de 8.500 empleats, un 43,8% de la població activa. El topònim *polígon industrial* és bastant freqüent, per tal com aquests s'estenen tot al voltant de la població, especialment al voltant de la carretera N-340 cap a ponent. La posició central de Vila-real dins de la Plana ha beneficiat l'actual aglomeració industrial. No obstant això, aquesta no hauria estat possible sense la notable tradició industrial comarcal (Onda, l'Alcora) i l'esperit empresarial dels locals. Segons el cens de 2001, la construcció, en auge durant l'última dècada i ara en plena crisi econòmica, que també afecta el sector ceràmic, reunia més de 1.800 actius, un 9,4% del total.

Segons el mateix cens, els serveis concentraven més de 8.000 empleats, un 41,7%, on destacava el comerç, amb quasi 3.000 empleats. Vila-real s'ha convertit en els últims anys en la capital comercial de la Plana al sud del Millars o *Plana Baixa*. Després del comerç se situen a molta distància els empleats en educació, serveis empresarials, sanitat i assistència social, transport i hoteleria. Cal ressenyar que en els últims anys s'ha desenvolupat una important concentració terciària que inclou un gran centre comercial, diversos hipermercats i botigues especialitzades, cinemes, hotels, centres educatius privats i l'hospital de la Plana, que dona servei als habitants de la Plana Baixa. Bona part d'aquests serveis comunitaris i comercials s'han concentrat en la partida de Carinyena, al SE de la ciutat, la millor comunicada amb la resta de la comarca.

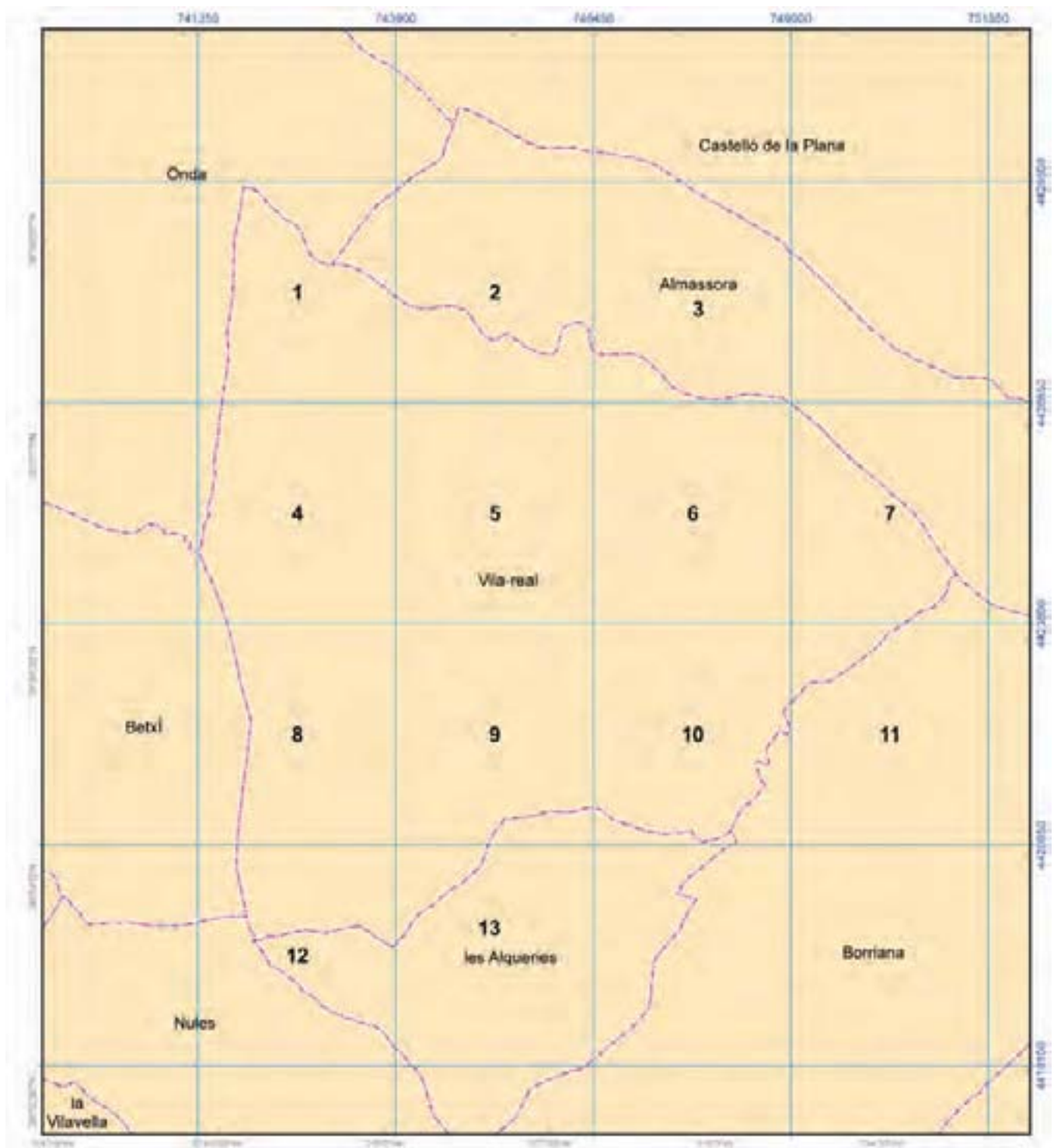
EL TOPÒNIM VILA-REAL

La denominació tradicional d'aquesta ciutat és *Vila-real*, com s'aprecia al llenç de la Sala Nova del Palau de la Generalitat Valenciana (1592), on el topònim *Vilareal* (amb

ortografia òbviament prefabriana) acompanya el representant local davant del Regne.

Va ser des de la castellanització iniciada al segle ^{xvi} quan el topònim valencià va anar alternant amb el castellà *Villarreal*, com es pot comprovar en l'abundant documentació conservada a l'Arxiu Històric de la ciutat i en altres. Viciano (1566, 299-301) alterna els dos topònims i Escolano (1610-11, 236) fa servir només *Villarreal*. A partir de la segona meitat del segle ^{xviii} s'empra de manera oficial la forma castellana, mentre que la forma valenciana es manté més o menys corrompuda popularment, pronunciada *Villarrel* o *Vilarrel*, segons afirma Sanchis Guarner (1963: 177). El 1938 la corporació municipal acordà la forma pseudoerudita de *Villarreal de los Infantes* per distingir-la d'altres topònims homònims com ara *Villarreal de Urrechua* o *Villarreal de Huerva*. Després de l'oficialització bilingüe del topònim el 1983 durant el govern de la UCD, bona part de la població recuperà la forma *Vila-real*, tant en la forma parlada com, sobretot, en l'escripta. El febrer de 2006 l'Ajuntament optà de manera unànime per la forma oficial exclusivament en valencià (*Vila-real*, BOE del 30 de gener del 2007).

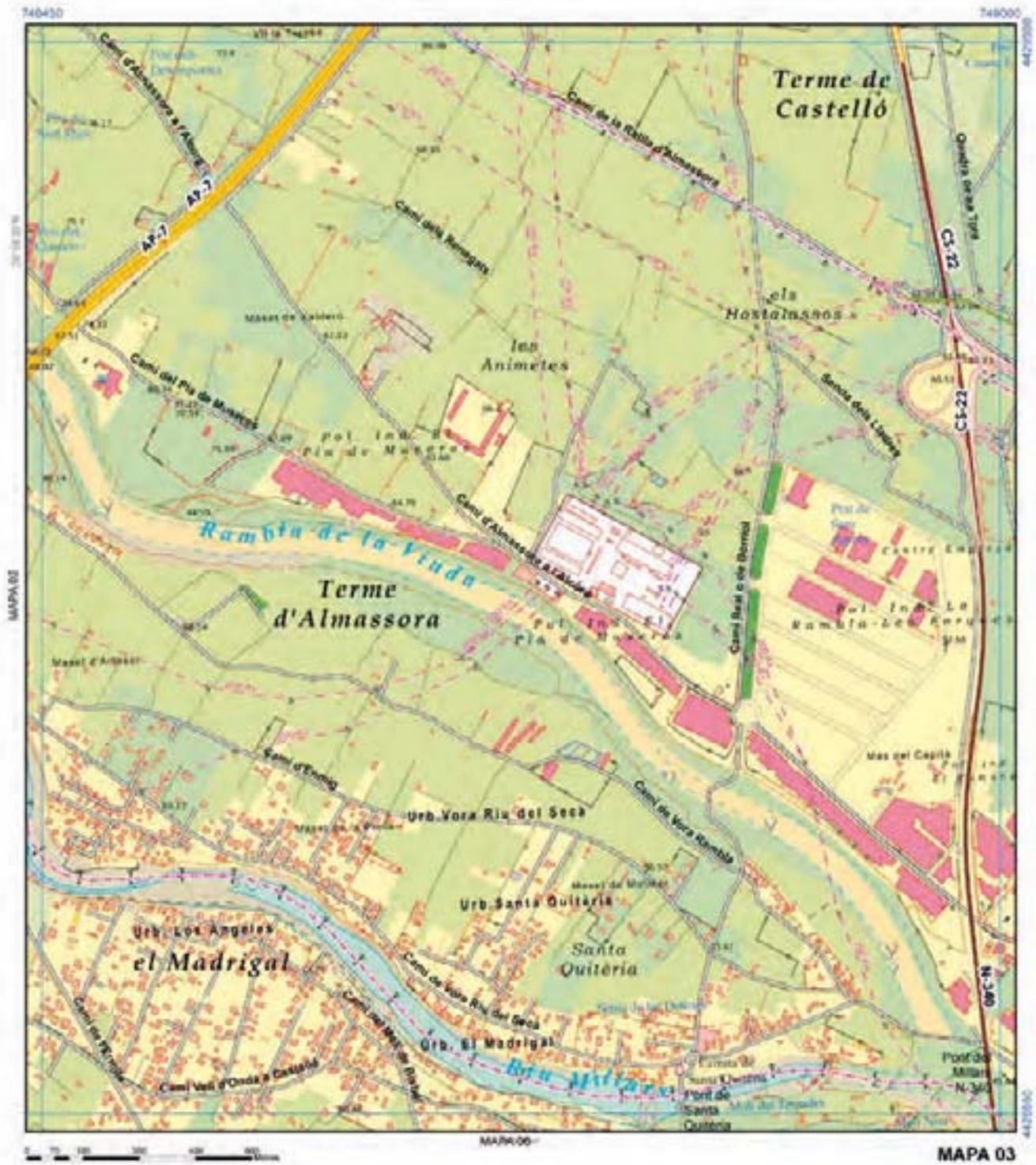

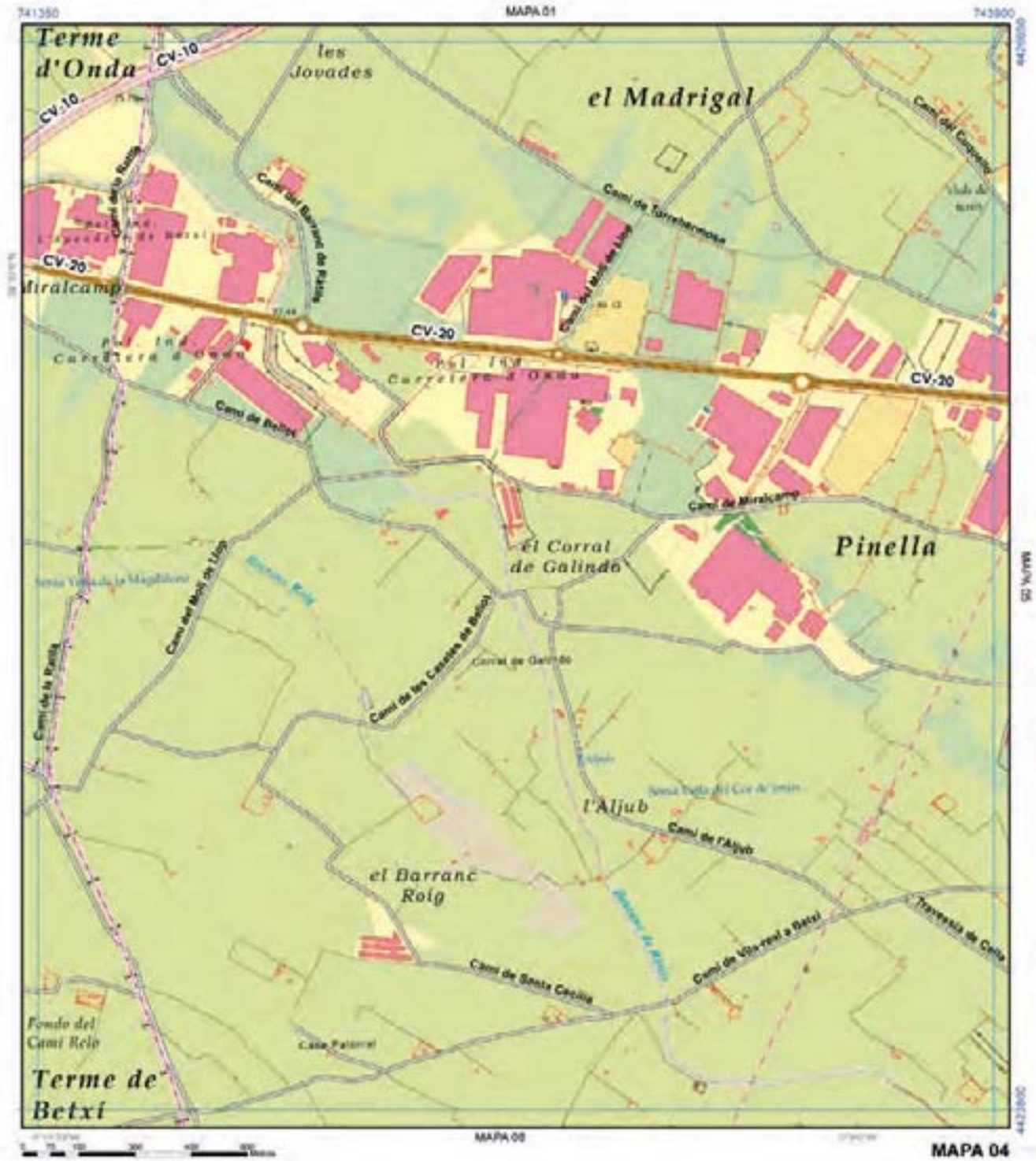
MAPA GUIA DE L'ATLES TOPONÍMIC DE VILA-REAL

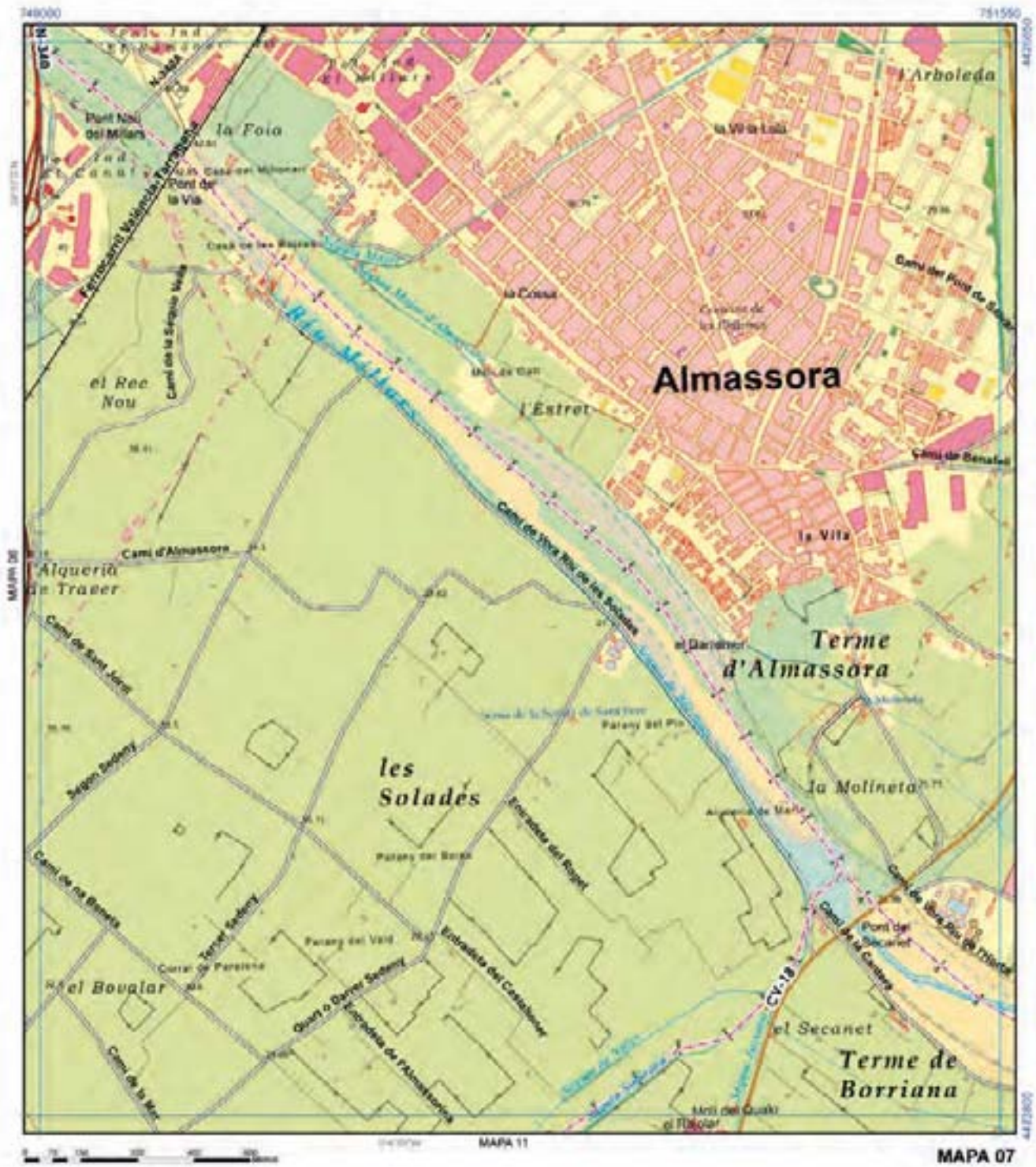

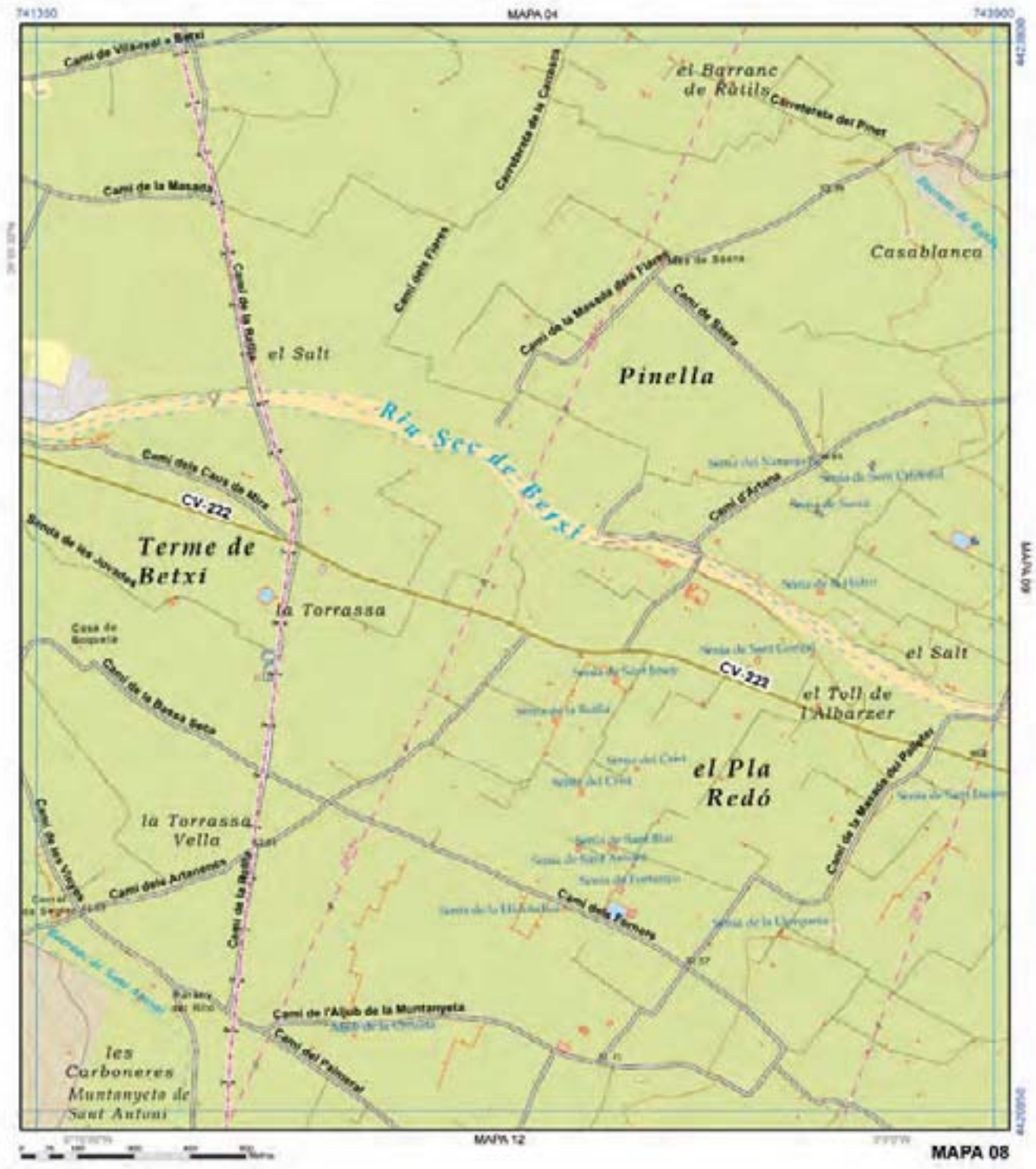

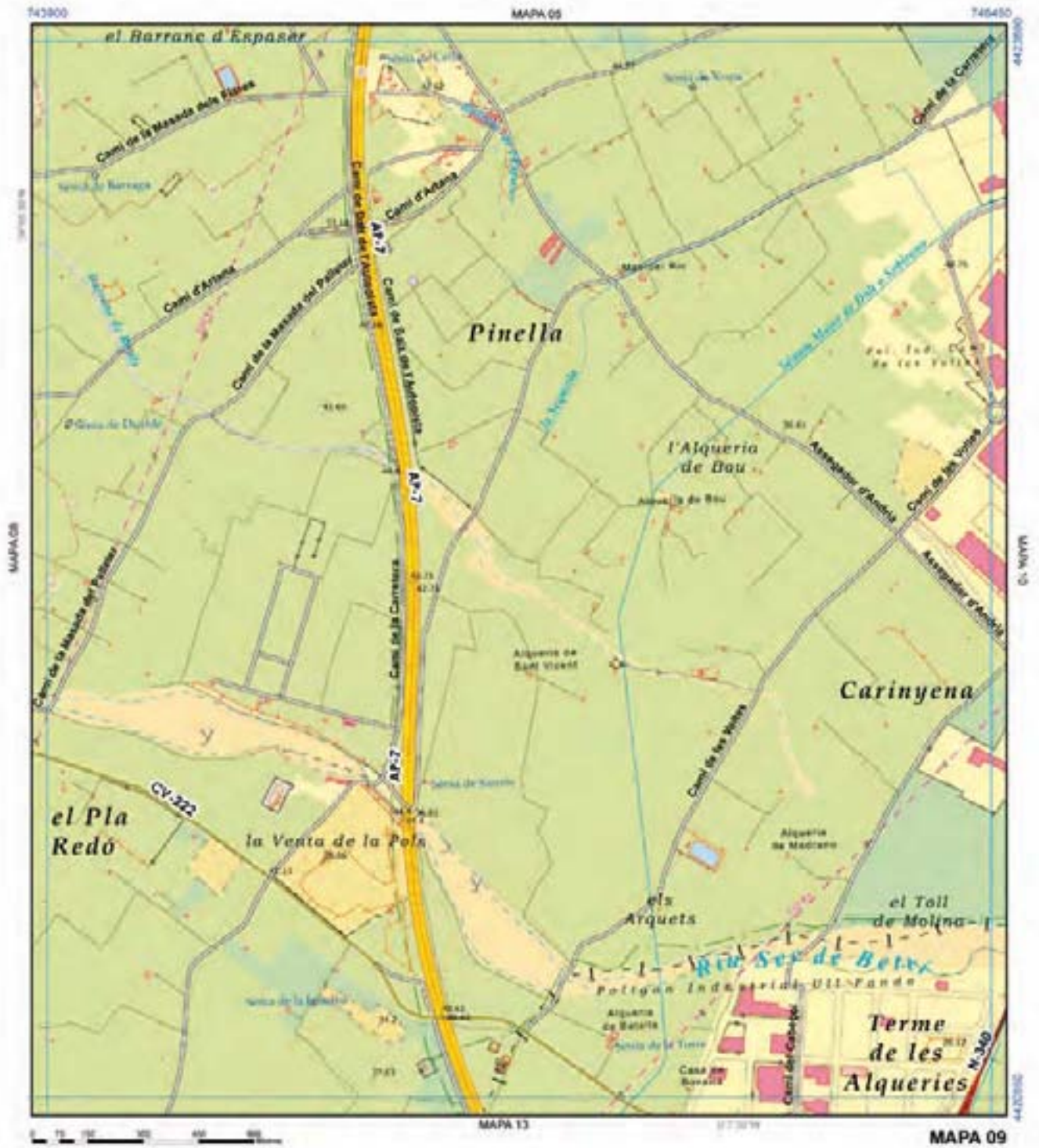

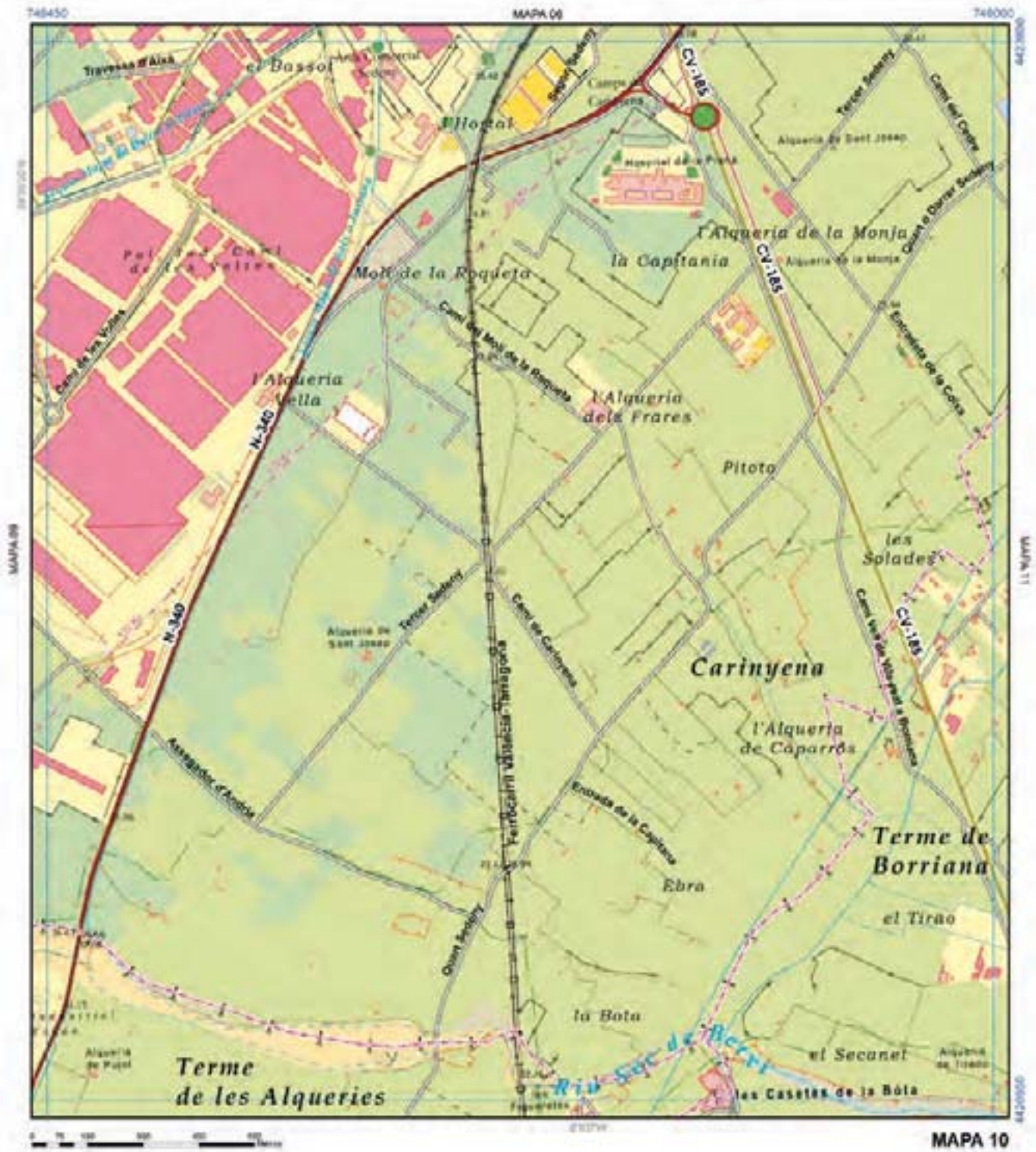

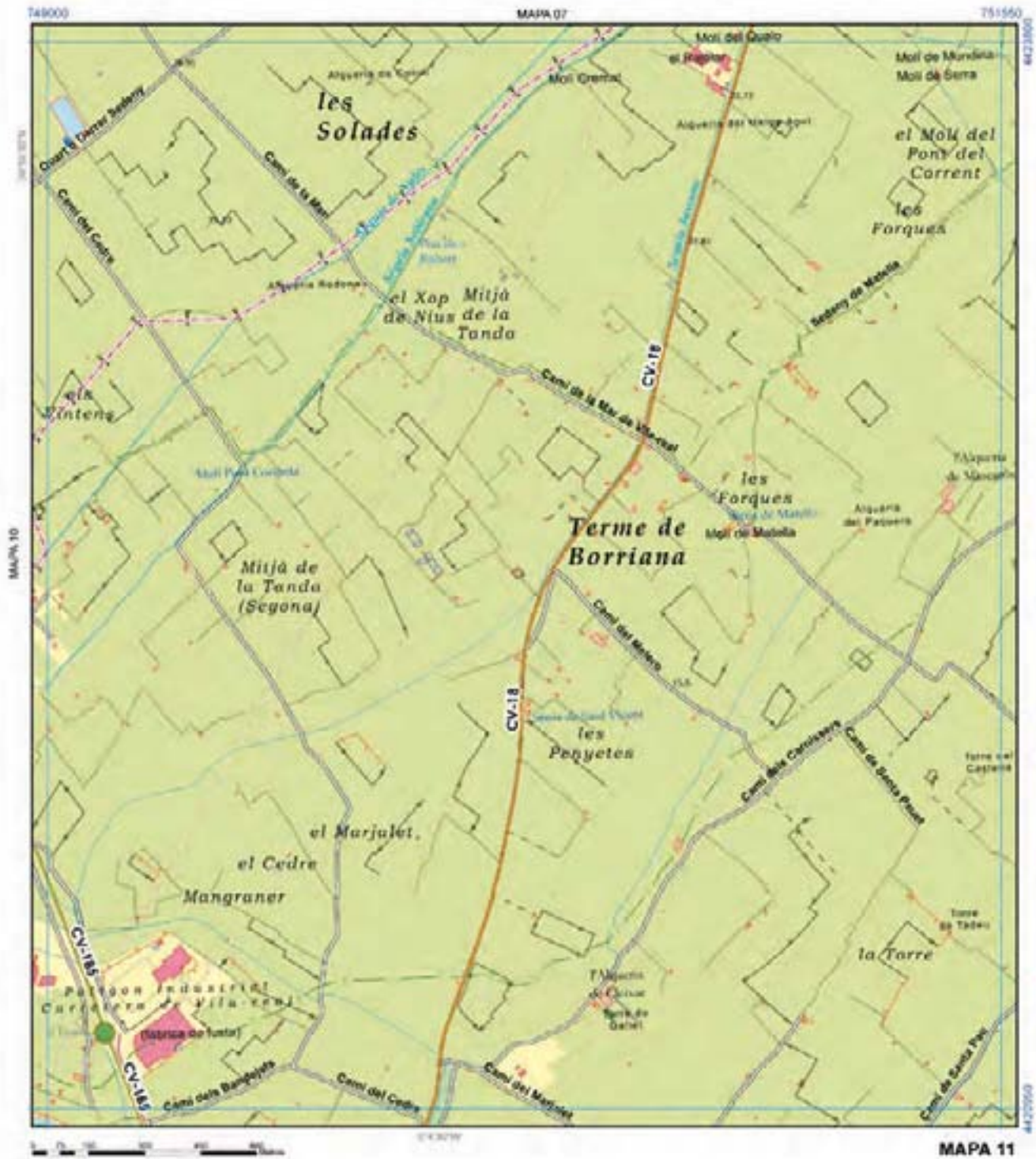

NOMENCLÀTOR TOPONÍMIC DE VILA-REAL

Topònim	Tipus	Mapa
Aljub de la Creueta	aljub	8
Alqueria de Bou	alqueria	9
Alqueria de Cotolí	alqueria	11
Alqueria de la Monja	alqueria	10
Alqueria de Marín	alqueria	7
Alqueria de Medrano	alqueria	9
Alqueria de Mossén Benito	alqueria	7
Alqueria de Peiró	alqueria	11
Alqueria de Sant Jordi	alqueria	7
Alqueria de Sant Josep	alqueria	10
Alqueria de Sant Vicent	alqueria	9
Alqueria del Dotrineró	alqueria	7
Alqueria del Rosari	alqueria	6
Alqueria dels Flares	alqueria	10
AP-7	autopista	2, 5, 9, 13
Àrea Comercial Sedeny	àrea de servei	6, 10
Assegador d'Adrià	camí	2, 9, 5, 10
Assegador del Madrigal (vegeu <i>Sedeny Nou</i>)	camí	1
Assut de Vila-real	assut	2
Barranc de Ràtils	barranc	4, 8, 9
Barranc de Sant Antoni	barranc	12
Barranc de l'Espaser	barranc	9
Barranc Roig	barranc	4
Bassa del Poble	bassa	5
Camí d'Almassora	camí	6, 7
Camí d'Artana	camí	5, 6, 8, 9
Camí de Baix de l'Autopista	camí	2, 5, 9
Camí de Bellot	camí	4, 5
Camí de Betxí a Mascarell	camí	12
Camí de Borriana a Artana	camí	12, 13
Camí de Carinyena	camí	10
Camí de Casablanca	camí	4
Camí de Dalt de l'Autopista	camí	2, 5, 9
Camí de la Bassa Seca	camí	8
Camí de la Carretera	camí	6, 9, 10, 12, 13
Camí de la Mar	camí	6, 7, 11
Camí de la Masada del Palleter	camí	8, 9
Camí de la Masada dels Flares	camí	8, 9
Camí de la Ratera	camí	4

Camí de la Ratlla	camí	1, 4, 8
Camí de la Séquia Vella	camí	6, 7
Camí de la Travessa	camí	6
Camí de l'Aljub	camí	4
Camí de l'Aljub de la Muntanyeta	camí	8
Camí de l'Autovia	camí	1
Camí de l'Ermida	camí	2, 3, 6
Camí de les Bassetes d'Onda	camí	1, 4
Camí de les Casetes de Bellot	camí	4
Camí de les Teuladetes	camí	1
Camí de les Trencades	camí	1
Camí de les Voltes	camí	6, 9, 10, 13
Camí de Miralcamp	camí	4, 5, 6
Camí de na Boneta	camí	6, 7
Camí de Saera	camí	8
Camí de Sant Jordi	camí	6, 7
Camí de Santa Cecília	camí	4
Camí de Santa Sofia	camí	6
Camí de Torrehermosa	camí	1, 4, 5
Camí de Vila-real a Betxí	camí	4, 5, 6, 8
Camí de Vora Riu de les Solades	camí	7
Camí de Vora Riu del Madrigal	camí	1, 2
Camí del Barranc de Ràtils	camí	4
Camí del Cabeçol	camí	9, 10
Camí del Canal	camí	1
Camí del Cedre	camí	6, 10, 11
Camí del Corral Blanc	camí	1
Camí del Corral de Galindo	camí	4
Camí del Cuquello	camí	1, 4, 5
Camí del Fondo del Camí Relo	camí	4
Camí del Fornet	camí	2, 5, 6
Camí del Molí de Bisbal	camí	3, 6
Camí del Molí de la Roqueta	camí	10
Camí del Molí Llop	camí	1, 2, 4
Camí del Molí Paquero	camí	2
Camí del Palmeral	camí	8, 12
Camí dels Artanencs	camí	8
Camí dels Caus de Mira	camí	8
Camí dels Forners	camí	8, 12, 13
Camí Real o de Borriol	camí	3, 6

Camí Vell de Vila-real a Borriana	camí	6, 10
Camí Vell de Vila-real a Onda	camí	1, 2, 5, 6
Camí Vell de Castelló a Onda	camí	1, 2, 3, 6
Camp de Futbol El Madrigal	terreny esportiu	6
Camps de Futbol de Carinyena	terreny esportiu	10
Canal Cota 100	séquia	1
Carinyena	partida	6, 9, 10
Carretereta de la Muerte	camí	5
Carretereta de la Carrasca	camí	4, 8
Carretereta del Pinet	camí	8
Casa Patorral	casa	4
Casablanca	casa	8
Cases de Capote	barri	6
Caseta de Bellot	paratge	5
Catalanet	paratge	10
Cella	paratge	4
Corral de Galindo	corral	4
Corral de Peretona	corral	7
Corral d'Usach	corral	5
CV-10	autovia	1, 4
CV-185	carretera	6, 10
CV-20	autovia	4, 5
CV-222	carretera	8, 9
CV-2295	camí	5
CV-2295	carretera	6
Ebro	paratge	10
el Barranc d'Avellana	paratge	8
el Barranc de l'Espaser	paratge	5
el Barranc de Pitoto	paratge	10
el Barranc de Ràtils	paratge	8
el Barranc dels Albarzers	paratge	5
el Barranc Roig	paratge	4
el Bassot	paratge	9, 10
el Bovalar	paratge	2, 7
el Caixer	paratge	6
el Calvari	barri	6
el Campàs	paratge	10
el Cedre	barri	6
el Cementeri	paratge	5
el Colmenar	paratge	1

el Corral de Galindo	paratge	4
el Corral del Sastre	paratge	1
el Corral d'Usach	paratge	5
el Corral Roig	paratge	5
el Coscollar	paratge	12
el Mas de la Torre	paratge	5
el Molí de la Roqueta	paratge	10
el Molí de la Vila	barri	6
el Molí de Tatxes	paratge	3
el Muntanyar	paratge	7
el Pilar	barri	6
el Pla Redó	partida	8, 9, 12, 13
el Pont de la Bruixa	paratge	9
el Pont de Simó	paratge	10
el Pont dels Arquets	paratge	9
el Quartó	paratge	7
el Rec Nou	paratge	7
el Rosari	barri	6
el Salt	paratge	8
el Termet	paratge	2
el Toll de l'Albarzer	paratge	8
el Toll de Molina	paratge	9
el Xop de Nius	paratge	11
els Arquets	paratge	9
els Evangelistes	barri	6
els Partidors	barri	6
els Pilons	paratge	9
els Tres Molins	paratge	6
Entrada de la Capitana	camí	10
Entradeta de la Coixa	camí	10
Entradeta de l'Almassorina	camí	7, 11
Entradeta del Castelloner	camí	7
Entradeta del Roget	camí	7
Ermita de la Mare de Déu de Gràcia	ermita	2
Ferrocarril València-Vinar	ferrocarril	6, 7, 10
Finca de Farola	paratge	8
Finca de Mussoles	paratge	8
Finca del Francés	paratge	9
Finca del Madrugo	paratge	4
Finca dels Diumenges	paratge	4

Finca dels Pellers	paratge	2
Finca dels Pobres	paratge	1
Finca Esmisat	paratge	1
Granja la Florida	zona industrial	1, 2
Grup Sant Fermí	urbanització	2
Hospital de la Plana	hospital	10
l'Aljub	aljub	4
l'Alqueria d'Andrià	paratge	6
l'Alqueria de Bou	paratge	9
l'Alqueria de Caparrós	paratge	10
l'Alqueria de la Monja	paratge	10
l'Alqueria de Medrano	paratge	9
l'Alqueria de Traver	paratge	7
l'Alqueria dels Flares	paratge	10
l'Alqueria Vella	paratge	10
la Bassa del Poble	paratge	5
la Bassa d'Insa	paratge	6
la Bóta	paratge	10
la Capitania	paratge	10
la Colmena	paratge	1
la Foia dels Àngels	paratge	3
la Huerta	barri	6
la Llum de Tol	molí	1
la Panderola	barri	6
la Paret Grossa	paratge	1
la Pietat	barri	6
la Revolta de Roca	paratge	5
la Sequiola	séquia	9, 10
la Tomba del Moro	paratge	8
la Torrassa	paratge	8
la Torrassa Nova	paratge	8
la Torrassa Vella	paratge	8
la Travessa	barri	6
la Venta de la Pols	paratge	9
la Vila	barri	6
les Bassetes d'Onda	paratge	1
les Jovades	paratge	4
les Revalladores	bassa	7
les Solades	barri	6
les Solades	partida	6, 7, 10, 11

les Tres Ratlles	paratge	4
l'Estació	barri	6
l'Hortal	paratge	10
l'Hospital	barri	6
Madrigal	partida	1, 2, 3, 4, 6
Mas de la Torre	mas	5
Mas de Perona	mas	1
Mas de Saera	mas	8
Mas de Valverde	mas	5
Mas del Ric	mas	9
Melilla	barri	6
Mesquitella	paratge	8
Molí de Bisbal	molí	3
Molí de la Roqueta	molí	10
Molí Llop	molí	2
Molí del Terradet	molí	3, 6
Molí Nou	molí	6
Molí Paquero	molí	2
Motor de Sant Domingo	sénia	12
Muntanyeta de Sant Antoni	paratge	8, 12
N-340	carretera	3, 6, 10
N-340A	carretera	6, 7
Pantanet de Santa Quitèria	pantà	3, 6
Parany de Mingarro	paratge	1, 4
Parany del Boixo	parany	7
Parany del Pio	parany	7
Parany del Vald	parany	7
Perona	paratge	1
Pinella	partida	4, 6, 8, 9
Pitoto	paratge	10
Polígon Industrial Argenta	zona industrial	5
Polígon Industrial Camí d'Artana	zona industrial	5, 6
Polígon Industrial Camí de Betxí	zona industrial	5, 6
Polígon Industrial Camí de les Voltes	zona industrial	6, 9, 10
Polígon Industrial Camí Vell d'Onda a Castelló	zona industrial	6
Polígon Industrial Carretera d'Onda	zona industrial	4, 5
Polígon Industrial El Canal	zona industrial	6, 7
Polígon Industrial La Rosaleda	zona industrial	6
Polígon Industrial L'Estació	zona industrial	6
Polígon Industrial Senda dels Pescadors	zona industrial	5, 6

Pont de la Gallega	pont	6
Pont de la Via	pont	7
Pont de l'Autopista	pont	2
Pont de l'Autovia	pont	1
Pont de l'Ermita	pont	2
Pont de Santa Quitèria	pont	3, 6
Pont del Millars N-340	pont	3, 6
Pont del Secanet	pont	7
Pont Nou del Millars	pont	7
Primer Sedeny del Madrigal	camí	6
Quart o Darrer Sedeny	camí	7, 10, 11
Rambla de la Viuda	rambla	3
Raval de Sant Pasqual	barri	6
Raval del Carme	barri	6
Riu Millars	riu	1, 2, 3, 6, 7
Riu Sec de Betxí	riu	8, 9, 10
Santa Sofia	barri	6
Sedeny de les Vaqueries	camí	5, 6, 10
Sedeny de Pinella	camí	5
Sedeny del Madrigal	camí	5
Sedeny del Sénia del Carme	camí	5, 6, 10
Sedeny Nou	camí	1
Segon Sedeny	camí	6, 7, 10
Segon Sedeny del Madrigal	camí	6
Senda de les Jovades	camí	8
Senda dels Pescadors	camí	2, 5, 6
Sénia de Barzaga	sénia	9
Sénia de Cella	sénia	9
Sénia de Dualde	sénia	9
Sénia de Fortunyo	sénia	8
Sénia de Gedeó	sénia	5
Sénia de la Benvinguda	sénia	9
Sénia de la Hidràulica	sénia	8
Sénia de la Hidro	sénia	8
Sénia de la Igualtat	sénia	9
Sénia de la Llibertat	sénia	12
Sénia de la Llorqueta	sénia	8
Sénia de la Ratlla	sénia	8
Sénia de la Senda de Sant Pere	sénia	7
Sénia de l'Ebro	sénia	5

Sénia de Plácido	sénia	9
Sénia de Polo	sénia	5
Sénia de Saera	sénia	8
Sénia de Sant Antoni	sénia	8, 12
Sénia de Sant Benet	sénia	5
Sénia de Sant Blai	sénia	8
Sénia de Sant Carles	sénia	2
Sénia de Sant Cristòfol	sénia	8
Sénia de Sant Gonçal	sénia	8
Sénia de Sant Jaume	sénia	9
Sénia de Sant Josep	sénia	8
Sénia de Sant Pasqual	sénia	13
Sénia de Sant Pere	sénia	5
Sénia de Sant Sebastià	sénia	2
Sénia de Sanxis	sénia	9
Sénia de Segura	sénia	5
Sénia de Xispa	sénia	9
Sénia del Centre	sénia	12
Sénia del Cor de Jesús	sénia	5
Sénia del Crist	sénia	5, 8
Sénia del Millars	sénia	2
Sénia del Molló	sénia	2
Sénia del Naranjo	sénia	8
Sénia del Pilar	sénia	6
Sénia del Rec Nou	sénia	6
Sénia del Remei	sénia	6
Sénia del Xúquer	sénia	5
Sénia dels Atrevits	sénia	6
Sénia dels Puntals	sénia	2
Sénia Fanguera	sénia	5
Sénia la Progressiva	sénia	12
Sénia Vella de la Magdalena	sénia	4
Sénia Vella del Cor de Jesús	sénia	4
Séquia de Borriana	séquia	7
Séquia de Nules	séquia	7, 10, 11
Séquia Major de Baix o Jussana	séquia	6, 10
Séquia Major de Dalt o Sobirana	séquia	6, 9, 10
Séquia Major de Vila-real	séquia	3, 6, 7
Séquia Roja	séquia	12, 13
Tercer Sedeny	camí	6, 7, 10

Torre Selmo	torre	5
Travessa d'Aixà	camí	9, 10
Travessa de Betxí	camí	5, 6
Travessia de Cella	camí	4, 5, 9
Travessia de l'Ermida	camí	6
Travessia del Cuquello	camí	2, 4, 5
Urbanització del Madrigal	urbanització	2, 3, 5, 6
Urbanització Los Ángeles	urbanització	3
Vila-real	ciutat	6

BIBLIOGRAFIA

- CASANOVA HERRERO, Emili i ROSSELLÓ I VERGER, Vicenç (eds.) (2001): *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*, Universitat de València / Denes, València.
- COROMINES I VIGNEAUX, Joan (1989-1997): *Onomasticon Cataloniae – Els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana*, Curial / La Caixa, 8 vol., Barcelona.
- ESCOLANO, Gaspar (1610-1611): *Décadas de la historia de la insigne y coronada Ciudad y Reyno de Valencia*, edició facsímil del 1880, Terraza, Aliena y C^a, 3 vol., València.
- FERRANDO MURIA, Aureli i HEREDIA ROBRES, Jacinto (2010): *Toponímia dels pobles valencians: Vila-real (la Plana Baixa)*, Acadèmia Valenciana de la Llengua, València.
- HEREDIA ROBRES, J. (2009): *Els noms de lloc al terme de Vila-real*, Caixa Rural de Vila-real, Vila-real.
- MATEU BELLÉS, Joan i CASANOVA HERRERO, Emili (eds.) (2000): *Estudis de toponímia valenciana en honor de V. M. Rosselló i Verger*, Denes, València.
- MEMBRADO TENA, Joan Carles (1995): *Vila-real, ciutat industrial. El taulell i les altres indústries en la història, el present i el futur de la ciutat*, Ajuntament de Vila-real, Vila-real.
- (2001): *La indústria ceràmica de la Plana de Castelló*, «Col·lecció Universitària», Diputació de Castelló, Castelló.
- (2004): *Toponímia dels pobles valencians: Ares del Maestrat (l'Alt Maestrat)*, Acadèmia Valenciana de la Llengua, València, pp. 6.
- (2010): «Experiencias para la introducción de la toponímia en el ICV», en *Toponímia y sociedad: III Jornada de la Comisión Especializada de Nombres Geográficos*, UVEG / CENGE / AVL / ICV, València.
- MOREU-REY, Enric (1982): *Els nostres noms de lloc*, Moll, Palma de Mallorca.
- OBIOL MENERO, Emili (1987): *Toponímia rural de Vila-real*, Caixa Rural de Vila-real, Vila-real.
- PÉREZ I PIQUER, Aigües Vives (2008): «Els treballs toponímics de l'AVL», dins *Actes de la II Jornada d'Onomàstica. Oriola*, Acadèmia Valenciana de la Llengua, València, pp.153-161.
- (2009): «Els treballs toponímics de l'AVL», dins *Actes de la III Jornada d'Onomàstica. Toponímia i Antroponímia. Xàtiva*, Acadèmia Valenciana de la Llengua, València, pp.151-156.
- PIQUERAS HABA, Juan (2010): «Toponímia històrica y actual de la actividad agraria en la Meseta de Requena», en *Toponímia y sociedad: III Jornada de la Comisión Especializada de Nombres Geográficos*, UVEG / CENGE / AVL / ICV, València.
- ROSELLÓ I VERGER, Vicenç (2004): *Toponímia, geografia i cartografia*, Universitat de València, València.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1963-1983): *Els pobles valencians parlen els uns dels altres*, vol I, L'Estel / Eliseu Climent. Edició de Fundació Caixa Castelló (1992, versió reduïda).
- VÍCIANA, Martí de (1566): *Tercera parte de la cronica de la inclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino*, edició facsímil del 1972 del Departament d'Història Moderna, Universitat de València.

INTRODUCCIÓ A L'ESTUDI DE L'ONOMÀSTICA A VILA-REAL: ELS NOMS DE PERSONA, COGNOMS I RENOMS

Pasqual Mezquita Broch

1. PRELIMINARS

Aprofitant l'avinentsa de les IV Jornades d'Onomàstica, el present treball —sinopsi d'un altre molt més extens i detallat, que roman encara inèdit— pretén col·laborar en el millor coneixement de l'onomàstica valenciana a través de l'anàlisi de l'evolució experimentada pels noms, cognoms i renoms dels habitants de Vila-real, des de la seua fundació fins a l'actualitat, això és, des del segle XIV fins al segle XX. De passada, tindrem ocasió de posar al descobert les mancances existents en aquest terreny, com ara la necessitat d'un estudi filològic aprofundit o d'una major relació amb la demografia. En qualsevol cas, la nostra aportació hauria de ser entesa com un primer pas en la bona direcció, que caldrà matisar i arrodonir a través de recerques ulteriors.

Com és sabut, l'estudi de l'onomàstica es basa en un repertori de fonts molt diverses, susceptibles de proporcionar una quantitat variable de noms, cognoms i renoms. Pel que fa al corpus de dades que constitueix l'objecte d'aquestes pàgines, la meua voluntat d'efectuar-ne una recopilació exhaustiva m'ha portat a utilitzar aquelles fonts que arpleguen el major nombre de persones de la vila durant un període de temps concret. Es tracta, en primer lloc, de fonts fonamentalment fiscals —les més fiables en l'època preestadística—, com les peites, els padrons de béns i el morabatí. Quan aquesta documentació no existia, he acudit a altres fonts de caràcter administratiu (els

manuals de consells i nomenaments), econòmic (les claveries), o demogràfic (els padrons d'habitants o les partides de naixement). El recurs a aquesta darrera font ha estat particularment intens al llarg de gairebé tot el període en relació als noms de les dones —normalment molt desateses per la resta de documentació—, així com als d'homes i dones de l'últim segle estudiat. Per a l'estudi dels cognoms a finals del segle XX, he consultat també una font no arxivística com ara la llista d'abonats telefònics de la ciutat de Vila-real. Encara que sembla una font improcedent, atesa la forta implantació del servei telefònic, ens proporciona una bona mostra dels cognoms actualment predominants entre la població.

En un altre ordre de coses, sempre que ha estat possible he procurat deixar una separació de menys de cinquanta anys entre una font i l'altra, perquè la considere una xifra mitjana que assenyala el final d'una generació. Les úniques excepcions les trobem al segle XVIII, on aquest lapse ha estat de 59 anys, per la impossibilitat de trobar fonts adients més properes, i al segle XX on la distància és de 60 anys. Tot plegat, constitueixen petites desviacions de la norma que, al meu entendre, no alteren en absolut les conclusions finals.

2. ELS PRENOMS MASCULINS

D'entrada, m'agradaria introduir un breu comentari —tot unificant les diverses fonts per segles— sobre la fre-

qüència d'aparició dels noms i les seues causes, sempre atenent el context global dels territoris de llengua catalana, en què es troba immersa la població de Vila-real.

Al segle XIV, els noms més utilitzats, amb més d'un 4% d'aparicions en cada font, són Pere, Domingo, Guillamó, Jaume, Bernat, Ramon, Bartomeu, Joan i Antoni. El nombre total de noms que hi apareixen no és molt alt (al voltant d'uns 40). Entre ells cal esmentar-ne alguns d'indiscutible origen jueu, com Juceff, Abraham i Salamó, i segurament també Faron o Danyo. En tot cas, el total de persones amb noms jueus se situa al voltant de l'1%, tret del 1377 en què no n'apareix cap.

Durant el segle XV la llista és pràcticament la mateixa, per bé que s'hi afegeixen noms nous com Francesc, Miquel, Guillem, Arnau o Berenguer, fenomen que es manté en vigor fins a la dècada de 1460. Pel que fa als noms de les minories, en trobem també en major nombre. Així, són clarament moriscos Mahomat, Abadala, Alii, Abdulaziz, Cale, Cat, Famet i, per bé que més dubtós, també ho sembla Chaer. Entre els jueus, Jucef, Maymo, Abrafim i Adam no ofereixen cap mena de dubtes, cosa que no ocorre, en canvi, amb Jafiel, Atam, Acam o Cagno. El nombre de persones que porten noms jueus o moriscos és del 3,2%, amb menor incidència a començaments de segle i major cap a la fi.

Comptat i debatut: en l'època medieval els noms predominants entre els pobladors de Vila-real són els mateixos que trobem en el conjunt de l'àrea catalana, encara que la importància de formes com Jaume o Bartomeu pot ser deguda als sants de la parròquia local, i la d'Antoni, a la festa que se celebrava al poble de manera molt devota ja des d'aquesta època tan primerenca.

El segle XVI assisteix a una clara simplificació dels noms més emprats, que es redueixen a unes poques mostres: Joan (líder indiscutible, amb un 15-20% de freqüència), Pere, Miquel, Jaume, Antoni i Francesc. Tots ells coincideixen, tret del cas de Miquel, amb els més freqüents en el domini català. La quantitat de noms augmenta cap a mitjan segle a la xifra de 70, per a tornar a baixar als 50 a la fi del segle. Els noms de les minories disminueixen en varietat i quantitat: és morisc Hamet i ho semblen Cafal i Cahat; els dels jueus ofereixen menys dubtes: Agrafim, Jafiel i Acem. El percentatge de persones que els porten sobre el total del poble baixa al 0,6%, amb una tendèn-

cia minvant al llarg del període, que cal posar en relació amb la política de persecució religiosa contra les minories que, a partir del regnat dels Reis Catòlics, durà a terme amb gran virulència la monarquia hispànica a través de la Inquisició.

El segle XVII és un segle de canvis: si bé es mantenen entre els més emprats alguns dels noms tradicionals, com ara Joan, Pere, Miquel i Francesc; la freqüència d'altres (Jaume, Bartomeu, Antoni) va minvant. En paral·lel, es registra un ràpid creixement de Josep (amb un 2% el 1611; un 16% en 1654, i un 22% en 1690), el més utilitzat a finals del segle; Pasqual (0,16%, 2% i 8%, per a les mateixes dades) i Vicent (d'1,1% al principi de segle al 4% cap a la fi). El nombre total de noms tendeix al descens, bo i passant de 75 el 1611 a 57 el 1690. Els noms de les minories es redueixen a començaments de segle —cal recordar que l'expulsió dels moriscos es produeix oficialment el 1609, però no acabarà fins al 1614—, i són tots d'origen morisc: Alí, Amet, Assen, Abdulaziz, Chaphiel, Mancor, Maymo i Silim, els quals representen un 2,2% del total.

L'aparició i l'increment del nom Pasqual té una explicació òbvia: la mort del pare franciscà Pasqual Baylón el 1592, seguida per la seua ràpida beatificació (1618) i canonització (1690), així com la seua adopció com a patró del poble i objecte d'una gran devoció popular. Pel que fa a Josep, la devoció de sant Josep apareix a les terres valencianes a finals del segle XVI, promoguda pel gremi dels fusters, del qual era el patró. La seua festa anava unida a les falles, en coincidència amb la tradició gremial de cremar mobles vells i residus de resina durant la commemoració. Finalment, Vicent era un nom amb una llarga tradició a les terres valencianes, que datava de l'època de sant Vicent Màrtir, a principis del segle IV. A això cal afegir l'enorme ressò popular que va assolir la figura de sant Vicent Ferrer (1350-1419), canonitzat el 1458, el qual va visitar Vila-real el 1410. Tanmateix, el fet que el major creixement d'aquest nom s'esdevinga al segle XVII, potser caldria explicar-lo en virtut de la promoció del culte popular als sants més coneguts i miraculosos, com ara sant Vicent Ferrer, impulsada pel concili de Trento.

El segle XVIII presenta uns trets molt clars: domini absolut del nom Josep (el porten un 25% dels homes del poble) i creixement ràpid de la utilització de Pasqual (fins a un 17%) i de Manuel (fins a un 10%). Es manté, així mateix, l'ús fre-

qüent de formes com Vicent, Francesc i Antoni; però baixen els percentatges de Joan, Pere, Miquel i Jaume. El nombre de formes emprades se situa al voltant de 60. Un fet digne de menció és el procés de castellanització dels noms, la implantació definitiva del qual ja es constata a la segona meitat del segle. Evidentment, aquesta castellanització cal posar-la en relació amb els decrets de Nova Planta, aplicats a les terres valencianes després de la Guerra de Successió, que van implicar una penetració del castellà en tots els àmbits formals de la vida, per bé que des del segle *xvi* ja s'hi podia verificar una lenta però progressiva castellanització.

La primera meitat del segle *xix* perpetua les mateixes característiques que el segle anterior. Els quatre noms més utilitzats són —per aquest ordre— Josep, Pasqual, Vicent i Manuel, ja que el 60% dels homes de la població en porten algun. Després tenim formes com Joaquim, Francesc, Pere, Jaume, Antoni, Miquel, Blai i Llorenç, amb un 20-25% del total. Com a curiositat, podem assenyalar que el 1850 la importància de *Ramon* s'incrementa fins a arribar a l'1,5%. El nombre de noms, encara que creix, no ho fa de manera espectacular, ja que passa de 54 a 72 entre 1813 i 1850.

Els últims anys del segle podem estudiar-los detalladament a través del padró de 1892, on trobem un increment de les referències, que ascendeixen a la xifra de 2.319 homes, raó per la qual la quantitat de noms registrats es duplica, situant-se en uns 120 noms diferents. Tot i això, segueixen predominant els noms ja coneguts: Josep, Pasqual, Vicent i Manuel —amb percentatges entre el 10% i 20% del total—, que arriben a sumar en conjunt el 62% de tots els noms. I si agafem els 13 noms més freqüents arribem al 83%. D'altra banda, els noms composts són poc freqüents, excepció feta de Joan Baptista, Pere Pasqual i els formats amb Josep (J. Antoni, J. Pasqual, J. Vicent i J. Ramón). També són força reduïts els noms en valencià (Vicent, amb quatre casos).

Quant al segle *xx*, disposem en primer lloc del padró de 1930, amb 3.126 entrades i 155 noms diferents. Aquesta major diversitat pensem que està relacionada no sols amb l'augment d'habitants del poble o amb la quantitat de casos recollits per l'investigador, sinó també amb la major mobilitat de la població a causa de la difusió dels moderns mitjans de comunicació, susceptibles de facilitar l'extensió de noms poc

corrents per aquestes contrades. Així i tot, continuen predominant els mateixos quatre noms del segle anterior (Pasqual, Josep, Vicent i Manuel), que sumen en conjunt el 60% del total, percentatge que s'eleva al 83% dels casos quan prenem en compte els 12 primers noms més freqüents. Pràcticament no hi apareix cap nom escrit en valencià, i alguns noms dobles, com ara Josep Pasqual, Josep Maria, Joan Baptista o Pere Pasqual, comencen a adquirir rellevància.

El final del segle *xx*, pel que fa als noms, podem considerar-lo un període revolucionari, atès que ens mostra de manera molt més accentuada la tendència abans descrita, tant pel que fa a la diversitat dels noms com a la seua procedència, que podem qualificar sense embuts d'exòtica. Per bé que el nombre de casos registrats (726 durant el decenni 1989-1999) resulta inferior en la font anterior, hi ha major diversitat onomàstica (167 formes). Els quatre noms que predominen des del segle *xix* ja no apareixen en els primers llocs, i han estat substituïts per David, Alexandre, Carles, Jordi, Sergi i Pau, que només afecten el 23% dels casos —més encara: els 20 primers noms tan sols en representen un 52%. La presència de noms dobles esdevé molt important, sobretot el de Josep Lluís, i apareixen noves combinacions dels noms tradicionals, però també d'altres de més inusuals o degudes a la moda (premsa, televisió, cinema), com ara Joan Carles, Màrius Albert, Jon Ander, Vicent Azael, Britànic Alexandre, etc. Resulta remarcable la recuperació dels noms en valencià, que ascendeixen al 14% dels casos, tant si es tracta d'una *valencianització* de les formes tradicionals (Pasqual, Manel, Vicent) com de l'aparició de formes innovadores o de la reaparició d'altres ja oblidades a la vila (Jordi, Marc, Enric, Guillem, Oriol, Dídac). També n'apareixen d'oriündes d'altres nacionalitats de l'Estat, com la basca (Jon, Ander, Andoni, Hunay o Imanol). Finalment, sovintegen els noms d'origen no peninsular, sobretot els d'origen anglosaxó o escrits d'aquesta manera, com ara Christian, Jonathan, Emmanuel, Kevin, Eric, Michel, Bernt, Richard, Yoel; així com també alguns d'origen francès, com Noel o Michel, i d'origen àrab, com Omar.

3. ELS PRENOMS FEMENINS

Tal com hem fet en el cas dels homes, també, pel que fa a les dones, paga la pena de realitzar un comentari

previ sobre la difusió assolida al llarg del temps pels diferents noms, tot destacant-hi els principals de cada època. Tanmateix, cal avançar una advertència metodològica important i és que, atesa la naturalesa de les fonts consultades —de caire majoritàriament fiscal, com ja hem apuntat més amunt—, només hi apareix el cap de família, que sol ser l'home, i per això, les dones són esmentades en ben poques ocasions i, quan ho fan, ho són sobretot amb les formes *vídua de*, *muller de*, *hereva de*, o amb el nom o cognom del marit feminitzat i precedit de *na*, com ara na Sançona o na Ripollesa. Aquest entrebanc resulta difícil d'esquivar fins a la segona meitat del segle XVII, en què ja disposem dels llibres de bateigs i, per tant, d'una font inestimable per a conèixer amb precisió els noms femenins emprats al poble. Finalment, quant als segles XIX i XX —que ja no presenten cap problema—, he consultat el Padró d'habitants, on figuren, amb un marge d'error molt petit, tant els homes com les dones. Tot i això, pel que fa a aquest darrer període, tampoc no he negligit la consulta de les fonts parroquials ni dels llibres de bateigs.

Quant als segles XIV, XV i XVI, els noms explícitament femenins que hi hem pogut trobar són molt escassos, per les raons abans adduïdes, i la forma predominant en la documentació és la de «muller de». La major part dels que ens han arribat són clarament noms, cognoms o renoms d'home feminitzats, així com renoms de dones (en algun cas, precedits per l'article personal *na*), com ara Algamiça, Ballestera, Botanova, Sabatera, Castellona, Magranera, Jaumota, Meledona o Roqua. A banda d'això, hi constatem l'escadussera presència, gairebé tots els anys, de formes com Maria o, amb menor freqüència, Joana, com és usual als territoris de llengua catalana. Durant la primera meitat del segle XVII continua la tendència dels segles precedents i *vídua de* representa el 78% dels casos el 1611 i el 81% el 1654, encara que en aquesta última data ja trobem un nom que després assolirà una gran importància, com ara Gràcia.

El 1690 ja disposem de les dades dels llibres de bateigs, circumstància que ens permet constatar que *totes* les xiquetes presenten un nom múltiple amb tres, quatre o, fins i tot, cinc prenom, que formen combinacions diferents, a fi de poder diferenciar-les. Pel que fa a l'inventari, hi apareixen 45 noms diferents, i els quatre més utilitzats, per ordre d'importància, són Josepa (19%), Maria (17,5%), Teresa (9%) i Francesca (8%).

El primer i l'últim per les mateixes raons que els seus corresponents masculins, el segon perquè és d'ús abundantíssim en totes les èpoques, i el tercer perquè va assolir una gran difusió arran de la canonització de santa Teresa de Jesús el 1622 i la seua proclamació com a patrona d'Espanya el 1627, tot i que al cap de poc temps fou revocada. De manera molt més esporàdica hi trobem també Pasquala (3%), però no Gràcia.

Al segle XVIII, la quantitat de noms es redueix. A començaments de segle se'n registren uns 35 que aniran minvant fins a situar-se en poc més de 20 a finals de la centúria. El costum de posar noms compostos persisteix: el 1727 totes les dones porten noms dobles o triples, el 1789 un 33% i el 1800 un 43%. Quant als noms més emprats, Maria és la forma que acapara les preferències —entre el 25% i el 30% al llarg de tot el segle—, després tenim Josepa (al voltant del 10%) i, per últim, els casos especials de Gràcia i Pasquala. El nom de Gràcia, molt poc emprat encara a principis de segle, ho serà molt més després d'haver estat nomenada patrona del poble i votada la seua festa anual l'any 1757, arran d'una malaltia epidèmica, de manera que el 1786 ja havia esdevingut el tercer nom femení més usat, xifra que es repetirà el 1800. El cas de Pasquala és una mica diferent, atès que, si bé el procés de beatificació i canonització del sant es produeix al segle XVII, no serà fins a la segona meitat del segle que assolirà una importància creixent, de manera que el 1786 se situarà en el quart lloc i el 1800 en el segon.

El segle XIX presenta característiques que enllacen amb la segona meitat del segle XVIII, encara que hi trobem un augment significatiu dels noms utilitzats —35 el 1813, 76 el 1850—, potser a causa d'una major obertura cap a l'exterior i a l'increment del trànsit de persones motivat per la Guerra del Francès (1808-1814) o la Primera Guerra Carlista (1830-1840). L'hàbit de batejar les xiquetes amb noms múltiples hi perdura (el 1813, un 42%). En relació als noms més utilitzats, Maria es manté al capdavant el 1813, amb un 30%, però baixa sensiblement vers el 1850. En canvi, formes com Gràcia i Pasquala es mantenen al voltant del 15%. Els altres noms més importants són Josepa, Mariana, Carmela, Francesca i Rosa. Respecte a les formes dels noms, podríem dir el ma-

teix que ja hem constatat en parlar dels homes: les versions valencianes predominen fins a mitjan segle XVIII i després són substituïdes per les castellanes, encara que en alguns noms la penetració castellana és anterior. A finals del segle, gràcies en el padró de 1892, hi trobem 130 noms diferents, entre els quals destaquen els ja coneguts Maria Gràcia, Pasquala, Maria, Vicenta i Dolors, que sumen un 50% dels casos, percentatge que ascendeix al 81% si contem els tretze noms més importants. Adquireixen gran importància els noms dobles derivats de Maria, sobretot Maria Gràcia, però també Anna Maria, Maria del Carme, Maria Pilar, Maria Rosa, Maria Vicenta o Josepa Maria. Pràcticament ja no n'apareix cap en valencià.

Quant al segle XX, s'hi observen dos moments molt diversos. El padró de 1930 ens aporta una panoràmica molt semblant a la del segle anterior, amb una xifra de 153 noms diferents on predominen Carme, Dolors, Maria Gràcia i Concepció, que sumen el 55% de tots els casos i el 82% si tenim en compte els tretze primers. Continuen mantenint la seua importància els noms dobles derivats de Maria i no n'hi trobem cap en valencià. Però a l'últim terç del segle, tal com s'havia esdevingut abans amb els noms masculins, es produeix també un considerable trasbals en el sistema onomàstic femení, símptoma dels grans canvis experimentats per la societat espanyola. La font utilitzada per a l'anàlisi del període són els llibres parroquials, on el nombre de referències és menor (668), però tot i això la diversitat documentada és molt major que abans, ja que hi trobem 156 noms diferents —els mateixos que en 1930, però ara obtinguts a partir d'una cinquena part de casos que els estudiats en aquella data. Curiosament, el més abundant és un nom tradicional com Maria, seguit de Paula, Anna, Marta i Laura, que en conjunt sumen un escàs 24%, xifra que s'incrementa fins al 43% quan prenem en compte els catorze noms més freqüents. També hi abunden els noms dobles, bé en combinacions tradicionals —entre elles, 18 amb Maria— o modernes, com Anna Betlem, Carme Rocio, Clara Tadea, Mònica Jacinta, Míriam Yasmina, etc. La recuperació dels noms en valencià és molt menor que en el cas dels homes (un 3% del total), i es pot veure en formes com Anna, Núria, Aïna, Laia, Caterina, Meritxell, Aloma Àgueda, Neus Maria o Roser. També hi apareixen

noms de tradició hispànica, anglosaxons o germànics, com Astrid, Erika, Jennifer, Jessica, Sheila i Edna; de procedència francesa com Desirée, Lourdes i Jeaninne, o àrabs, com Zaida o Zaira.

4. ELS RENOMS, MALNOMS O SOBRENOMS

En alguns casos, al costat del nom i el cognom, hi apareix un altra apel·lació, coneguda com renom, malnom o sobrenom. Normalment, s'empren per a evitar confondre dues persones quan porten el mateix nom i cognom, cosa molt freqüent en l'Edat Mitjana, on la proliferació del mateix nom dins d'una mateixa població feia quasi imprescindible la utilització dels renoms, no sols dins de la mateixa família, sinó en l'àmbit del poble.

Altres vegades, menys freqüents, els renoms o malnoms no fan més que reflectir un tret cridaner, clarament diferenciat, d'una persona respecte dels seus veïns. En aquest cas, podia tractar-se d'un tret físic, de procedència, etc., tal com veurem més endavant. Quan es tractava de malnoms, la manera més freqüent d'introduir-los era mitjançant l'ús de les partícules *alias*, *lo*, *olim* i *dit*. Aquests renoms es van transformar, amb el pas del temps, en els futurs cognoms i, a partir de finals del segle XIX, desapareixen completament de la documentació utilitzada.

Pel que fa als renoms de Vila-real, podem classificar-los dins dels següents grups:

a) Nom d'algun familiar de l'individu, normalment pare o espòs

Dins d'aquest apartat trobem els renoms al costat del nom d'algun parent. El més utilitzat és la preposició *de* (1611; 465), substituint a l'expressió *fill de*, ja que també trobem *de* (1611; 37) quan suplanta a *muller de*.

Després segueixen les més usuals *viuda de* o *vídua de* (1527; 33), *fill de* (1444; 24), el qual dins d'aquesta categoria és el més antic; el més recent i castellanitzat *consorte de* (1786; 17) i *muller de* (1444; 15).

Les menys comunes són *gendre de* (1527; 1), *germana de* (1527; 1), *magnífica vídua muller de* (1527; 1), *filla de* (1611; 1) i *dona de* (1611; 1).

b) Nom del lloc de procedència de l'individu, siga país, poble o propietat

Normalment la majoria dels que pertanyen a aquesta categoria es refereixen al nom del poble o ciutat de referència, menys a la regió, país o referent toponímic.

Els més nombrosos són els de la província de Castelló, que, afegint-los la preposició *de* són *Castelló* (1444; 9, també apareix la forma castellana), *Borriana* (1527; 7, també apareix la forma castellana), *Nules* (1444; 7), *Almassora* (1444; 6, apareix amb les formes «Almaçora» i «Almazora»), *Betxí* (1444; 4, amb la forma «Bech»), *Aigües Vives* (1444; 4, poble prop d'Artana avui desaparegut; amb la forma «Aygües Vives»), *Onda* (1566; 3), *Artana* (1527; 2), *Albocàsser* (1527; 2, amb les formes «Alboquacer» i «Albocaçer»), *Cabanes* (1584; 2), *L'Alcora* (1444; 1, «La Alcora»), *Mascarell* (1444; 1, «Mascharell»), *Canet* (1527; 1, hem suposat que es tracta de Canet lo Roig, ja que en la documentació apareix només «Canet»), *Salzedella* (1527; 1, «Salzadella»), *Vilafamés* (1527; 1, «Vilafamez»), *Castillo* (1727; 1, hem suposat que es tracta de Castillo de Villamalefa, ja que en la documentació apareix només «Castillo»), *Morella* (1786; 1), *Xilxes* (1727; 1, «Chilches»), *Olocau del rei* (1527; 1, «Alocau»), *Xert* (1690; 1, «Chert»), *Argelita* (1727; 1), *Llucena* (1584; 1, «Lluçena») i *Vila-real* (1786; 1, amb la forma «desta»).

Després venen els aragonesos, on són majoria quasi absoluta els de la província de Terol, també amb la preposició *de* davant: *Fortanete* (1444; 6, amb les formes «Fortanet», «Fortaner» i «Funtaner»), *Perales* (1527; 3), *Mirambel* (1527; 2, «Mirambell»), *Valdelinares* (1527; 2, «Vall de Linares»), *Linares* (1527; 2), *Valdeconejos* (1527; 2, «Vall de Conejos»), *Villarroya de la Sierra* (1527; 2, «Vilaroya»), *Castellote* (1527; 1, «Castellot»), *Montalbán* (1527; 1, «Muntalba»), *Cuevas de Cañart* (1527; 1, hem suposat que es tracta d'aquest poble, encara que en la documentació apareix «Coves de Castellot»), *Torres de Albarracín* (1527; 1, «Torres de Albarrazí»), *Aldeas de Albarracín* (1566; 1, «Anfrandon, aldeas de Albarrazí»), *Castellar* (1527; 1), *Friás* (1566; 1), *Mosqueruela* (1566; 1), *Pancrudo* (1527; 1) i *Aragón* (1727; 1).

També apareixen alguns de la província de València, quasi tots dels voltants de la capital: *Manises* (1727; 3), *Bon-*

repòs (1786; 1), *Burjassot* (1527; 1), *Sagunt* (1527; 1, «Morvedre»), *València* (1813; 1), *Meliana* (1727; 1) i *Ayora* (1727; 1).

De la resta de l'estat espanyol, n'he trobat alguns encara que no pareixen molt clars: *Fonollosa*, província de Barcelona (1444; 2, «Fonolosa»), *Las Parras*, província de Múrcia (1444; 2, «Les Parres» i «Las Paras»), *Guimerà*, província de Lleida (1584; 1), i *Barraco*, província d'Àvila (1727; 1).

Per a acabar tenim els gentilicis: *Jueu* (1444; 1, amb la forma «Juheu»), *Moro* (1444; 1), *Gascó* (1527; 1), *Francès* (1566; 4), *Maltès* (1800; 1) i *Navarrés* (1611; 1, «Navarro»). També els referents toponímics *de la Alqueria* (1727; 2, encara que també podria referir-se a un poble de la província de Múrcia, Almeria o Granada), *en el molí de la roqueta* (1727; 1) i *del ort* (1727; 4).

c) Nom de professió o de càrrec

Són els més abundants, encara que segons diversos autors podrien reflectir l'estructura laboral i administrativa, açò al nostre poble no podria ser afirmat amb rotunditat a causa de l'escàs pes numèric dels renoms d'arrel agrícola, cosa que es contradiu amb l'estructura econòmica del poble durant la major part de l'època estudiada, on les activitats agràries eren clarament predominants.

Per a fer la classificació més interessant, els reunirem dins de sectors més amples, explicant aquells poc coneguts.

Tèxtil, pell i cuir: *Abaixador* (1566; 2, l'operari que es dedica a abaixar el pèl dels drap de llana, amb unes grans tisores de molles i sense punta). *Albarder* (1690; 1, qui fa els aparells per a cavalcar i dur càrrega damunt les bèsties). *Brodador* (1611; 1). *Calceter* (1566; 2, també amb la forma «calcater»). *Cardador* (1444; 1). *Corder* (1527; 11, també en castellà «soguer»). *Espardenyer* (1527; 16). *Passamaner* (1800; 2, en castellà «pasamanero», el qui fa un teixit en forma de cinta que serveix per a guarnir i adornar vestits). *Paraire* (1444; 6, amb la forma «perayre»; persona que treballa la llana). *Barreter* (1611; 5, apareix amb les formes «sombrierer» i «sombriere»). *Sastre* (1444; 30). *Teixidor* (1444; 33, amb les formes «teixidor», «texidor» i «texedor»). *Tintorer* (1727; 5). *Sabater* (1444; 22, amb les formes «cabater», «çabater», «sabater» i «zapater»). *Matalasser* (1444; 1). *Pilater* (1527; 1, moliner que es col·loca a les piles del molí per a desllavassar els panyes).

Agricultura i ramaderia: *Aiguader* (1566; 1, el qui reparteix l'aigua). *Aladrer* (1727; 3, fabricant d'arades). *Cabrer* (1611; 1). *Hortolà* (1611; 1). *Llaurador* (1690; 8). *Pastor* (1654; 3). *Sequier* (1727; 1). *Tractant* (1786; 3, el que negocia amb bestiar i amb la forma castellana de «tratante»). *Garbellador* (1566; 2, persona que es dedica a seleccionar els cereals amb un garbell o sedàs). *Godallador* (1566; 1, el que sega els cereals o altres herbes amb una dalla). *Moliner* (1444; 8). *Carnisser* (1444; 5). *Roioler* (1566; 2, el que es dedica a premsar els pinyols de les olives després de fet l'oli). *Estatger del molí* (1584; 1, el que viu o té cura del molí).

Medicina: *Apotecari* (1527; 7). *Albeytar* (1786; 4, apareix amb les formes «albeytar» i «albeitar», 'apotecari'). *Manescal* (1566; 2, també sols apareix amb la forma «menescal»; 'veterinari'). *Barber* (1444; 1). *Cirurgià* (1611; 23, amb les formes «cirurgia», «çirurgia» i «sirurgia», i també amb una variant «mestre cirurgia» 1611; 1). *Doctor en medicina* (1611; 2). *Metge* (1786; 2). *Saludador* (1527; 1, el qui cura amb un suposat do màgic).

Religió, administració i justícia: *Advocat* (1800; 4, apareix en castellà «abogado»). *Batlle* (1584; 1, administrador de la justícia i dels drets econòmics del rei o un senyor feudal a una vila), també apareix la variant «doctor batlle» (1690; 1). *Canonge* (1654; 1). *Frare* (1611; 2, també amb la forma «frai»). *Guardià* (1584; 1). *Justícia* (1584; 1, administrador de la justícia local). *Jurat* (1584; 4, consellers que durant un període de temps, normalment un any, portaven la funció executiva dels assumptes de la vila). *Lloctinent del justícia* (1584; 1, ajudant del justícia, apareix amb la forma «lochtinent de justícia»). *Mossèn* (1444; 60), també les variants «mossèn prevere» (1444; 51), «mossèn vicari» (1584; 1), «mossèn doctor» (1690; 1), «mossèn retor» (1690; 1) i «mossèn prevere vicari» (1654; 1). *Ministre* (1611; 4). *Militar* (1786; 2). *Mariner* (1786; 1). *Notari* (1444; 51). *Prevere* (1444; 5) i les variants «doctor prevere» (1727; 1) i «prevere vicari perpetu» (1611; 1). *Síndic* (1584; 1, amb la forma «sindich», encarregat dels interessos i gestions d'una corporació). *Sagristà* (1813; 1, amb la forma castellana «sacristán»). *Soldat* (1813; 3, en castellà «soldado»). *Escrivà* (1786; 13, també en castellà «escribano»). *Doctor vicari* (1727; 1).

Comerc: *Botiguera* (1611; 4, apareix tant en valencià com en castellà «tendera»). *Marxant* (1786; 1, en castellà «marcante»). *Mercader* (1527; 5). *Hostaler* (1527; 6, la majoria en valencià encara que al segle XVIII apareix en castellà «mesonero»). *Quincaller* (1727; 1, en castellà «quincallero»).

Dignitats: *Cavaller* (1527; 9). *Ciudadà* (1611; 25), també apareix la variant «ciudadà batlle» (1611; 1). *Criat* (1611; 1). *Doctor* (1584; 29). *Misser* (1444; 2, amb la forma «micer», tractament equivalent a «mon senyor», que es donava a persones de molta autoritat i principalment a gent lletrada). *En* (1444; 24, al segle XVIII, apareix la forma castellana «don»). *Na* (1348; 30, també al segle XVIII es castellanitza amb la forma «doña»). *Mosso* (1444; 1, amb la forma «moço»). *Mestre* (1527; 14). *Oficial* (1813; 1). *Senyor* (1444; 3). *Servidor* (1813; 1, en castellà «sirviente»). *Obrer* (1727; 3).

Altres: *Boter* (1611; 3, el qui té l'ofici de fer botes, especialment de vi). *Calciner* (1566; 1, adobadors que assaonen les pells amb calç). *Caçador* (1527; 1, amb la forma «cassador»). *Calderer* (1786; 1, en castellà «calderero»). *Picapedrer* (1786; 1, també en castellà «cantero»). *Carreter* (1786; 1, en castellà «carretero»). *Cerer* (1786; 1, el qui treballa amb cera, amb la forma castellana «cerero»). *Espaser* (1527; 1, amb la forma «spaher»). *Escultor* (1727; 1). *Ferrer* (1444; 23, al segle XVIII en castellà «herrero»). *Fuster* (1566; 15, el mateix al segle XVIII en castellà «carpintero»). *Manyà* (1611; 6, també apareix la forma castellana «cerraiero»). *Obrer de vila* (1611; 4). *Rajoler* (1727; 1, amb la forma «ragoler»). *Tamborí* (1527; 1, amb la forma «tamborino», el que toca el tambor). *Vidrier* (1813; 2, en castellà «vidriero»).

d) Malnoms que fan referència a l'estat civil, circumstàncies del naixement i característiques físiques

Dins d'aquesta categoria els predominants són els utilitzats pels escrivans, com a notes aclaridores, quan coincidien dues persones amb un mateix nom i cognom, sobretot quan formaven part de la mateixa família. Els tres utilitzats són *major* (1444; 238, també en les formes «major en dies» 1444; 1, i a partir de 1786 «mayor»), *menor* (1444; 195) i *mitjà* (1566; 1, amb la forma «mija»).

Respecte a l'estat civil, la més abundant és *vidua* (1444; 27, també apareix la forma castellana «viuda»), i els relacionats, en negatiu, amb el matrimoni, *fadri* (1727; 8), *soltera* (1800; 9) i *donzella* (1654; 11, també en castellà des de finals del segle XVIII). Relacionat amb aquests últims, però amb un sentit més ample, tenim *pubil* (1527; 1), ja que potser una persona menor d'edat, el fill únic o el fill major d'una casa.

De renoms provinents de característiques físiques o de caràcter n'he trobat molt pocs: *beata* (1444; 1), *negret* (1611; 1), *cec* (1800; 2, en castellà «ciego») i *absent* (1813; 1, també en castellà «ausente»).

e) Malnoms normalment introduïts per *alias*

Tampoc en tenim molts. El seu sentit és de vegades molt clar, però altres ens és desconegut: *romà* (1527; 1), *mathesuelo* (1527; 1), *mallol* (1527; 1), *menaguerra* (1527; 1), aquests tres últims d'origen morisc. *Navarro* (1566; 1), *Ramon* (1566; 1), *Lo sant* (1566; 1), *Serralta* (1611; 1), *Romeu* (1611; 1), *Tolosa* (1611; 1), *Grossa* (1690; 1), fent referència a un home, i *de la comare* (1727; 1).

f) Altres d'origen desconegut

Per a acabar també hi afegim aquells que trobem inclassificables perquè es desconeix el seu significat i amb l'esperança que algú el pugui trobar: *D'en mullerat* (1444; 1), *Daysa* (1444; 1), *E savia* (1444; 1), *Losta cel* (1444; 1), *De la cuba* (1527; 1), *qº* (1611; 20, abreviatura de *quondam* amb el sentit 'que fou' i en els documents nostres, més concretament, *difunt*, *ttr* 1654; 1), *Denoc* (1654; 1), *Miga* (1690; 1), *Tuobit* (1690; 1), *De Estesia* (1727; 1), *De Gabatie* (1727; 1), *De Sebronia* (1727; 1), *De Tendoro* (1727; 1), *Quinto* (1727; 1), *Jorje* (1786; 1), *Por Rosa Beltran* (1786; 1).

Cal dir que algunes persones porten un renom doble, de dos tipus diferents. Quant al seu nombre total, des del segle XV fins a les acaballes del segle XVII la majoria corresponen al tercer tipus, és a dir, els referits a noms de professió o càrrec. Pel que fa al segle XVIII i començaments del XIX, els predominants són els del primer tipus, que fan referència al nom d'algun familiar. Finalment, durant la primera meitat del segle XIX tornen a recuperar importància els derivats de noms de professió o càrrec. És curiós que durant tot el període, des

del segle XV fins al XIX, els malnoms del quart grup, referits a l'estat civil, característiques de naixement o físiques, mantenen sempre el segon lloc, excepte a finals del segle XVII, en què se situen els primers, i a principis del segle XVIII, en què ocupen el tercer lloc.

Hem de constatar, així mateix, que en el padró d'habitants de 1850 no en trobem cap. Els motius poden ser variats, com assenyala Enric Moreu-Rey (1981; 22), encara que potser el més decisiu siga d'ordre sociològic i obeïska a una pruija de modernitat, en virtut de la qual es justificava l'exclusió d'una «reliquia medieval» com eren, suposadament, els renoms.

5. ELS COGNOMS

En relació als cognoms, he aplicat la classificació de tipus analític del professor Francesc de Borja Moll en els exemples documentats per l'Arxiu de Vila-real, entre els quals cal destacar, d'entrada, la gran quantitat de cognoms relacionats amb topònims dels territoris de llengua catalana.

a) Llinatges o cognoms que al·ludeixen al nom patern o matern

Dins d'aquest apartat, trobem noms llatins o romans, que no pertanyen al santoral cristià, noms de personatges de l'Antic Testament, noms de sants del Nou Testament, noms de sants d'origen llatí o grec posteriors als temps bíblics, noms precedits de l'adjectiu *sant* i noms germànics.

Noms llatins o preromans no pertanyents al santoral cristià:

Abell, Abellà, Abelló, Adell, Agulló, Alayrach, Albella, Albi-nyana, Albiol, Aleixandre, Alió, Amill, Andrio, Anyó, Arús, Bernal, Calvinyach, Enguix, Garcia, Guillamó, Guinovart, Marsà, Marsal, Mira, Oria, Pedrinyà, Salvà, Salvany, Siurana, Solà, Taix, Violeta.

Noms de personatges de l'antic Testament: Adam, Miquel, Nomdedéu, Sara.

Noms de sants del nou Testament: Andreu, Bartomeu, Esteve, Felip, Jaume, Joan, Llätzer, Lluch, Macià, Manuel, March, Maria, Marta, Mateu, Peiró, Peric, Perutxo, Salvador, Simó, Tomàs.

Noms de sants, d'origen llatí o grec, posteriors als temps bíblics:

Adrià, Agustí, Amat, Antoni, Antonino, Arsis, Benet, Blai, Cebrià, Coloma, Dalmau, Damià, Domènec, Domingo,

Florència, Genís, Gil, Gràcia, Gracià, Gregori, Jordan, Jordana, Just, Leonard, Llorenç, Maçana, Manuel, Marc, Marçà, Marçal, Martí, Mateu, Melià, Millà, Mingarro, Novella, Pasqual, Ponç, Romà, Sanç, Sebastià, Senen, Valentí, Vicenç, Vicent, Victòria, Vidal.

Noms precedits de l'adjectiu *sant*: Samper, Sempere, Santaclara, Santàgueda, Santamaria, Santcliment, Santesteve, Satgenís, Santhilari, Santujoan, Santamartí, Santvicenç.

Noms germànics: Aicard, Aimar, Albert, Alfons, Arguimbau, Arquimbau, Armengol, Arnal, Belenguer, Bernat, Barnich, Bertran, Bodí, Carles, Clofent, Escrig, Falomir, Ferran, Folc, Franc, Galcerà, Galí, Gallach, Gallén, Garcerà, Garí, Gisbert, Gombau, Gual, Guillem, Guimerà, Guitard, Jofre, Lluís, Miró, Miret, Peric, Reverter, Ricard, Rogera Sala, Sifre, Sunyer.

b) Llinatges que es relacionen amb el nom del lloc d'origen, de residència o de propietat

Abunden sobretot aquells que fan referència a topònims de les terres valencianes, catalanes i balears. A continuació figuren els que fan referència a topònims d'altres territoris peninsulars, fonamentalment aragonesos. També, tenim els noms gentilicis, seguits pels noms comuns indicadors de nuclis de població, noms d'accidents hidrogràfics, de dipòsits i conductes d'aigua, noms d'accidents orogràfics i d'altres referits al relleu i aspecte del terreny, noms d'edificis i d'altres construccions i les seues dependències, noms de preparacions i utilitzacions del terreny i de treballs agrícoles i, finalment, noms de plantes i els seus cultius, flors, i fruits.

Topònims de les terres de llengua catalana: Agramunt, Aguilar, Aiguaviva, Albalat, Alberola, Albinyana, Albiol, Alcalà, Alcarràs, Alcocer, Alcover, Alòs, o Alós, Alsamora, Amer, Amposta, Arnes, Balaguer, Banyoles, Barberà, Barceló, Barenys, Belbí (?), Bell-lloc, Bellmunt, Bellveser, Bellví, Benavent, Biosa, Borja, Borredà, Cabrera, Canet, Calp, Canelles, Canes, Cardona, Castellar, Castellnou, Castelló, Castellví, Catalunya, Centelles, Cervelló, Cervera, Colmera, Copons, Cucala, Estoll, Fauró, Figols, Figuera, Figuerola, Fraga, Fullea, Galiana, Gandia, Girona, Grinyena, Guàrdia, Guardiola, Hortells, Irlés, Juneja, Lanosa, Llobregat, Llorca, Margalef, Martorell, Masquefa, Maya, Molès, Monferrer, Montergull, Monpalau, Mont-real,

Monroig, Montsonís, Mosquera, Mur, Palou, Passanant, Pergegàs, Pinyana, Prades, Querol, Rausell, Rialp, Ripoll, Rocafort, Roses, Roselló, Ruart, Salou, Sanaüja, Saranyana, Segarra, Sentis, Siurana, Sogues, Simarro, Solsona, Sorita, Sorribes, Tarragó, Tàrrega, Torrella, Urgell, Valdecabres, Valldellós, Vallés, Verdú, Viciàna, Vilallonga, Vilanova, Vila-real (amb la forma castellana de «Villarreal»), Vinaixa, Xerta, Xiva, Zorita.

Topònims no catalans: Aliò, Borja, Cantavella, Carrión, Casinos, Estopinyà, Foix, Gausach, Gavaldà, Jerez, Marimon, Montreal, Ortega, Pina, Saragossa, Viver.

Noms gentilicis: Aragonès, Babiloni, Biarnès, Castellà, Català, Cerdà, Despuig, Dilla, Espanyol, Gascó, Genovès, Guas (?), Guasch, Navarret, Navarro, Pallarès, Recatalà, Sart, Serrà, Tolsà, Urgellès.

Noms comuns indicadors de nuclis de població: Capdevila, Carrera, Michavila, Vila, Vilar, Vilaragut.

Noms d'accidents hidrogràfics, de dipòsits i conductes d'aigua: Badenes, Bagan, Font, Font de Mora, Gual, Laplana, Llach, Ribera, Riera, Rius, Torrent.

Noms d'accidents orogràfics i d'altres referents al relleu i aspecte del terreny: Aguilera, Arenós, Badia, Bellés, Bellmont, Codina, Coll, Colomer, Coma, Conesa, Coques, Costa, Coves, Delval, Forcadell, Forés, Montanyes, Meda, Montí, Montull, Penella, Peralta, Planes, Prats, Puig, Puigdemont, Pujades, Pujol, Querol, Riba, Ribes, Ribalta, Ribelles, Ribera, Roca, Roqueta, Serra, Solà, Solana, Soler, Sos, Sospedra, Terrer, Tormo, Turó, Valls.

Noms d'edificis i d'altres construccions i llurs dependències: Barrera, Barri, Cabanes, Cambra, Capella, Casabó, Casals, Casanova, Castell, Cort, Cortell, Corts, Coscollà, Escales, Fabregat, Lacasa, Mas, Masó, Porta, Sala, Sales, Torre, Torrell, Torres, Ulldemolins.

Noms de preparacions i utilitzacions del terreny i de treballs agrícoles: Clos, Cuny, Eroles, Forcada, Fortea, Francès, Garriga, Garrigues, Piera, Piles, Mallens, Moles, Mosquera, Saera, Trilles.

Noms de plantes i els seus conreus, flors i fruits: Alzina, Ametlla, Almela, Albors, Ayet, Boix, Bosch, Candel, Casany, Cercós, Cirerol, Clavell, Espígol, Espinosa, Febrer, Fenoll, Fenollosa, Figuera, Frígols, Gavara, Lledó, Lliri, Lloreria, Maçana, Maçaner, Mallol, Mata, Matoses, Melis, Moquerol, Mora, Noguera,

Nogués, Oliver, Pallàs, Palmer, Palop, Parra, Pi, Pineda, Pinyol, Poll, Poma, Prunyonosa, Reboll, Rosa, roses, roures, Rovira, Soques, Vernia, Vinyals, Viñes.

c) Llinatges que representen noms de càrrecs, oficis o professions

En aquets apartat es fa referència als que al·ludeixen a dignitats o càrrecs eclesiàstics, els de grau nobiliari, dignitat o càrrec civil o militar, o els noms d'ofici o professió tècnica.

Noms de dignitat o càrrec eclesiàstic: Abat, Badal, Capellà, Escolà, Seglar.

Noms de grau nobiliari, dignitat o càrrec civil o militar: ALCAYT, Batle, Comte, Marquès, Palasí, Rey, Reina, Veguer.

Noms d'ofici o professió tècnica: Agulleiro, Arquer, Ballester, Barberia, Bayer, Bovaira, Cabrera, Carceller, Carnicer, Claveria, Cubertorer, Draper, Escrivà, Escuder, Espardanyer, Esteller, Fabra, Ferré, Ferrer, Ferri, Forner, fuster, Jover, Llanés, Llaurador, Macip, Mallol, Manyes, Marí, Mercader, Mercer, Messeguer, Mestre, Moliner, Muntaner, Oller, Orer, Paner, Pastor, Pelegrí, Perarire, Pintor, Piquer, Porcar, Portalès, Remolar, Romeu, Sabater, Sastre, Saurí, Seder, Sallés, Serés, Tamborero, Taverner, Torner, Trullench, Vaquer, Vinader.

d) Llinatges referents a les circumstàncies del naixement, consagracions, benediccions i auguris

Abril, Agost, Aparici, Asensi, Bonanat, Bordoy, Bort, Duran, Giner, Jordà, Major, Mars, Nadal, Ram, Salvat, Segura, Ventura, Vives.

e) Llinatges que són originàriament vertaders sobrenoms o malnoms

Com, per exemple, els noms de parentesc, els de parts del cos i de qualitats i defectes físics, de qualitats mentals o morals i de confessió religiosa, els noms d'animals, els d'objectes inorgànics o inanimats i els que descriuen una acció, un fet biogràfic o una manera de comportar-se.

Noms de parentesc: Fillol, Nebot, Nét.

Noms de parts del cos i de qualitats i defectes físics: Arufat, Bellot, Blanch, Borrell, Calbet, Calbó, Calvera, Calvet, Ca-

nyelles, Capdebou, Clar, Coll, Corbató, Coret, Esquerré, Ferrús, Gallart, Granell, Gras, Gros, Maurana, Molsí (?), Moreno, Mut, Negre, Ninot, Palós, Personat, Petit, Queixal, Redó, Roig, Roja, Ros, Rosell, Saura, Socarrades, Torrat, Velló, Verdet.

Noms de qualitat mentals o morals i de confessió religiosa: Agut, Alegre, Amat, Amorós, Avinent, Bonfill, Bonet, Bonsom, Brau, Claret, Cortès, Delàs, dolç, Fadó, Franch, Gaia, Igual, Just, Manso, Maura, Molla o Mollà, Morató, Saborit, Tosquella, Viciós.

Noms d'animals: Abella, Aguilera, Baila, Bou, Camell, Colom, Cucala, Estorí, Falcó, Formiga, Guatla, Llobat, Llobell, Llop, Llopar, Mulet, Peixó, Perdigó, Rossinyol, Reig, Torella.

Noms d'objectes inorgànics o inanimats: Banyó, Botella, Broch, Cambero, carbó, Carbonell, Casanelles, Castellet, Celades, Cinta, Clavell, Cubells, Darnés, Escoda, Esquert, Fuset, Llansola, Marquet, Picó, Pisa, Roda, Sol, Tequina, Vidre.

Noms que descriuen una acció, un fet biogràfic, una manera de comportar-se: Batalla, Bataller, Bellviure, Benages, Cluca, Folgat, Franc, Guia, Mascarell, Mascarós, Matavaques, Mullerat, Poch.

f) Cognoms d'origen no català

Dins del quals he classificat els que provenen de noms aràbics, aragonesos i castellans, occitans, francesos, italians i bascos.

Noms aràbics: Beti, Biniuesa (?), Gasull, Margalef, Medina, Melich, Mesquita, Nàcher, Selfa.

Noms aragonesos i castellans: Agapito, Alejandro, Ariñó, Asunción, Barón, Brevia, Buñuel, Burguete, Bustamante, Bustos, Caballero, Calatayud, Calleja, Cándido, Casto, Cerezo, Coria, Cruz, Cuenca, Cuevas, De la Cueva, Delblanco, De los Ríos, De San Nicolás, Domínguez, Ferrandis, Ebro, Encía, Esteban, Fausto, Ferreira, Fuertes, Gomes, Gomis, Goterris, Granero, Guillén, Hernandis, Herrandis, Jarque, Jorge, José, Linares, Llopis, Llorente, Lozano, Luna, Marcelino, Marcos, Martiniç, Mauricio, Medrano, Merino, Millán, Montes, Morales, Moyano, Mundo, Murillo, Muro, Nicolás, Nicomedes, Ortís, Pablo, Palomar, Perales, Peris, Pinto, Piña, Piñón, Plaza, Rincón, Querico, Rico, Roís, Saavedra, Sáez, Sampedro, Sanchis, Sanjosé, San-

miguel, Sannicolás, Simón, Sotos, Suárez, Tarancón, Tejedor, Trujillo, Varea, Vélez, Ximenes, Yuste, Zapata.

Noms occitans: Usach.

Noms francesos: Amill, Auet (?), Babot, Boucher, Claus, Delàs, Duplà, Merail (?), Patuel (?), Pitarch, Riché (?), Rullán, Xalmeta.

Noms italians: Alberti, Bono, Bravo, Grissomonte, Perucho, Sampietro.

Noms bascos: Aranguri, Arin, Artola, Carregui, Chavarria, Echevarria, Galduroz, Ubalde.

g) Cognoms d'origen desconegut o molt dubtós

Alarraen, Alian, Almonge, Aluja, Amará, Ambite, Arso, Bachero, Barnós, Bartoll, Bartual, Bellambi, Benacto, Bierca, Blea, Blanchadell, Cercia, Copoví, Champel, Chies, Chulvi, Dauder, Erender, Ferraira, Escoin, Fuixans, Gozalbo, Granan, Grangel, Guadau, Guier, Julve, Labullera, Laernz, Llesma, Loner, Marmaneu, Martinavarro, Mecho, Mumplet, Mosquera, Niciach, Olaria, Oris, Pacuner, Perona, Pespo, Rull, Serila, Seriols, Sinsertes, Sobrevela, Soro, Turmé, Varella, Vedrí, Verdecho, Vivau.

Un altre aspecte interessant es veure el que he denominat les estirps predominants, és a dir, aquells cognoms que més vegades apareixen dins d'una mateixa font documental i que he agrupat per segles. Així el resultat és el següent:

Segle **xiv** (5 o més casos en un padró): Bonshom, Calacey, Ferrando, Ferrer, Foçmay, Giner, Guasch, Joan, Martí, Mestre, Ostalrich, Romeu, Rovira, Rubio, Sengenís, Sentadina i Ximeno.

Segle **xv** (5 o més casos): Ametla, Bago, Blasco, Calacey, Cortés, Igual, Ferran, Foix, Font, Gil, Gomis, Guerau, Guimerà, Johan, Juneda, Llop, March, Martí, Martorell, Miravet, Miró, Morató, Muntayés, Navarro, Pellicer, Perdigó, Peres, Piquer, Porta, Prats, Romeu, Rovira, Sabater, Sentadina, Sifre, Teuer, Vidal i Ximeno.

Segle **xvi** (5 o més casos): Ametlla, Anyó, Arbonès, Bellot, Blasco, Cortès, Domingo, Ferrer, Font, García, Gil, Gomis, Guitart, Joan, Llansola, Martí, Mas, Mascarell, Miravet, Montull, Muntanyés, Navarro, Pallerès, Pauner, Peris i Periz, Piquer, Pitarch, Rovira, Rubert, Sabater, Sancho, Santesteve, Sifre, Teuer, Vidal i Yvanyes.

Segle **xvii** (5 o més casos): Abrot i Aprot, Ametlla, Andreu, Anyó, Balaguer, Bellmunt, Beltrán, Berbegal, Blasco, Cabrera, Front, Franch, Garcia, Gil, Giner, Granell, Jordà, Llansola, Llàzer, Martí, Mas, Mascor, Miralles, Mundina, Navarro, Pauner, Peris, Petit, Pitarch, Sales, Sans, Tellols, Teuer, Vidal, Vilar i Yvanyes.

Segle **xviii** (10 o més casos): Albiol, Almela, Añó, Balaguer, Batalla, Bellmunt, Beltrán, Bernat, Bonet, Borillo, Broch, Cabedo, Cabrera, Candau, Canós, Cantavella, Carda, Costa, Cubero, Ferrer, Font, Fortuño, García, Gil, Girona, Guinot, Herrero, Jordà, Llop, López, Llorens, Martí, Martín, Martines, Miró, Moreno, Navarro, Nebot, Ortells, Peres i Peris, Peset, Pseudo, Petit, Pitarch, Ramos, Renau, Rochera, Rubert, Sans, Taurà, Tellols, Vidal, Ybañes i Yvanyes.

Segle **xix** (15 o més casos): Albiol, Almela, Arrufat, Arnal, Ayet, Balaguer, Batalla, Bellmunt, Bernad, Bertran, Bonet, Bono, Borillo, Bort, Broch, Cabedo, Cabrera, Candau, Canós, Cantavella, Carda, Casalta, Cerisuelo, Chabrera, Colonques, Cortés, Costa, Cubedo, Eixea, Ferrer, Font, Fortuño, Franch, Garcia, Gil, Giner, Girona, Guinot, Gumbau, Herrero, Jordà i Chordà, Llop, López i Lopes, Llores, Manrique, Martí, Martín, Mata, Menero, Meseguer, Mezquita, Miró, Moliner, Mompó, Moner, Monsó i Monzó, Moreno, Nácher, Navarro, Nebot, Notari, Ortells, Ortís, Peres i Peris, Peset, Pseudo, Petit, Pitarch, Ramos, Renau, Roca, Rochera, Rubert, Sans, Seglar, Segura, Sifre, Soriano, Taurà, Usó, Vicent, Vidal, Vilanova, Vilar i Yvanyes (o Ivañes).

Segle **xx**, 1930 (20 o més casos): Almela, Balaguer, Batalla, Beltrán, Bellmunt, Bernat, Boet, Bort, Broch, Cabedo, Cabrera, Canós, Cantavella, Carda, Casalta, Colonques, Cortés, Costa, Cubedo, Esteller, Ferrer, Font, Fortuño, García, Gil, Girona, Goterris, Juan, López, Llop, Llorens, Manrique, Martí, Mata, Menero, Meseguer, Mezquita, Miró, Monzó, Moreno, Navarro, Nebot, Notari, Ortells, Pseudo, Pitarch, Ramos, Rochera, Rubert, Rubio, Soriano, Usó, Vicent, Vidal i Vilanova.

Segle **xx**, 1999 (30 o més casos): Albiol, Almela, Andreu, Ayet, Balaguer, Ballester, Barrachina, Batalla, Bellmunt, Beltrán, Bonet, Bort, Broch, Cabedo, Cabrera, Cantavella, Carda, Casalta, Castillo, Cerisuelo, Chiva, Clausell, Colonques, Cortés, Costa, Cubedo, Díaz, Fernández, Flores, Font, Fortuño, García, Gil, Gimeno, Gómez, González, Goterris, Hernández, Herrero, Ibáñez, Jiménez, Juan, Llop, Llorens, López, Manzanet,

Marín, Martí, Martín, Martínez, Mata, Menero, Meseguer, Mezquita, Miró, Monzó, Moreno, Muñoz, Navarro, Nebot, Nieto, Notari, Ortells, Ortiz, Palomares, Parra, Pérez, Peris, Pseudo, Pitarch, Ramos, Rochera, Rodríguez, Romero, Rubert, Rubio, Ruiz, Sánchez, Sanz, Sebatià, Serrano, Soriano, Usó, Ventura, Vicent, Vidal, Vilanova, Vilar.

A banda de la classificació anterior, he realitzat també un estudi de la variació ortogràfica experimentada per les diverses formes al llarg de les èpoques, sobretot d'ençà del segle xv, i amb especial intensitat arran de la guerra de successió a principis del segle xviii, en què s'incrementa el procés de penetració del castellà. Amb independència de les afinitats etimològiques entre diversos cognoms, que hem agrupat sota un encapçalament principal, i de les diferents formes d'escriptura de cadascun (fruit de l'evolució o interpretació ortogràfica de l'escrivà de cada època), hem relacionat les formes castellana i valenciana d'un mateix cognom. Així hem pogut detectar alguns casos que han rebut la influència castellana en diferents moments però sobretot a partir del segle xviii.

Amb variants ortogràfiques, trobem, entre altres, les següents:

- Alcaràs i Alcaraz (segle xx).
  - Aznar (segles xv-xviii) i Asnar (segle xix).
  - Bernat (segles xiv-xviii) i Bernad (segle xix).
  - Bertran (segle xv) i Beltran (segles xvi-xix).
  - Dies (segles xviii-xix) i Diez (segle xvi).
  - Gonsales (segles xviii-xix) i González (segle xviii).
  - Lahós, Laós (segles xvi, xviii i xix) i Lahoz (segles xviii-xix).
  - Mesquita (segles xvii-xix) i Mezquita (segle xx).
  - Munyós, Muñoz (segles xvii-xviii) i Muñoz (segle xix).
  - Peres (segles xviii-xix) i Peris (segles xv-xix); Pérez (segles xiv, xv, xvii-xix) i Periz (segles xv-xvi).
  - Remireç, Remiriç i Remírez (segle xiv) i Ramires (segle xix).
  - Sanxiç, Sanchiç (segles xv-xvi) i Sanchis (segles xvii-xix); Sanxiz i Sanchiz (segles xv-xvi).
  - Sanxo (segles xiv-xv i xvii) i Sancho (segles xv-xix).
- Respecte a les formes valenciana i castellana d'un mateix cognom es registren, entre altres, aquestes:

- Alfons (segles xiv-xv), Alfonç (segona meitat del segle xvi) i Alfonso (primera meitat del segle xvi).
- Andreu i Andrés (segles xiv-xx).
- Blanch (segles xiv, xv, xvii i xix) i Blanco (segle xvii).
- Bono (segles xvii- xix) i Bueno (segle xv).
- Bou (segle xiv-xvii) i Toro (segles xv-xvi).
- Calp (segle xv) i Calpe (segle xix).
- Castell (segle xiv-xvi i xix-xx) i Castillo (segle xix-xx).
- Català (segle xiv) i Catalán (segle xix).
- Camps (segle xvi) i Campos (segle xiv-xix).
- Comte, Compte (segles xiv-xv) i Conde (segles xvi-xix).
- Conill (segle xiv) i Conejo (segle xx).
- Espanyol (segle xiv) i Español (segle xix).
- Ferran (segles xv-xvi) i Fernando (segle xix).
- Ferrer (segles xiv-xix) i Herrero (segle xvii-xix).
- Flors i Flores (segle xix).
- Font (segles xiv-xix) i Fuente (segle xvi).
- Gascó (segles xv, xvi, xviii i xix) i Gascón (segle xv).
- Gomes, Gomis (segles xiv-xix) i Gómez (segles xv-xix).
- Joan (segle xiv-xvii) i Juan (segles xviii-xix).
- Llàzer, Llàcer, Làzer (segles xv-xviii) i Lázaro (segle xv).
- Llopis, Lopis, Lopes (segles xiv, xvi, xviii i xix) i López, Lópiz (segles xiv-xvi, xviii-xix).
- Mançana (segle xvi) i Poma (segle xiv).
- Martí (segles xiv-xix) i Martín (segles xv-xvi, xviii-xix).
- Martiniç, Martines (segles xiv-xix) i Martínez (segles xiv-xv, xvii-xix).
- Monsonís (segle xix) i Mosonis (segle xvi); Monzonís (segle xix) i Mazonís (segle xvi).
- Muntanyès (segles xv-xviii) i Montañés (segles xviii-xix).
- Nét (segle xvii) i Nieto (segle xix).
- Ortís (segles xviii-xix) i Ortiz (segles xvi, xviii i xix).
- Palau (segles xv, xvi i xviii) i Palacios (segles xviii).
- Pasqual (segles xv-xix) i Pascual (segle xiv).
- Porta (segles xiv-xvii) i Puertas (segle xix).
- Ram (segle xvi) i Ramos (segles xvi-xix).
- Ros (segles xiv i xix) i Rubio (segles xiv, xvi-xix).
- Sanç, Sans (segles xiv-xix) i Sanz (segle xix).
- Saragossa (segles xv-xviii) i Zaragoza (segle xix).
- Sempere i Sampedro (segle xix).

- Sebastià (segles xv, xvii-xix) i Sebastián (segle xix).
- Vicent (segles xiv-xix) i Vicente (segle xix).

D'altra banda, també trobem exemples del que Moll anomena barbarismes ortogràfics, a causa de la influència de l'ortografia castellana, especialment notoris en relació a les grafies valencianes dels llinatges que contenen la *j* o la *g*, les quals han estat substituïdes per la *ch* castellana en molts casos al llarg del segle xix. En són exemples Gilabert (segles xv-xix) i *Chilabert-Chilavert* (segle xix); Gisbert (segles xviii-xix), *Gizbert* (segle xv) i *Chisbert-Chisvert* (segle xix); Jordà (segles xv-xix) i *Chordà* (segle xix); Jover (segles xiv-xv) i *Chover* (segle xix); Julià (segles xiv-xv) i *Chulià* (segle xix); Pujol (segles xvi-xviii) i *Puchol* (segle xix).

Així mateix, la *x* inicial valenciana ha estat substituïda per la *ch* castellana en altres cognoms com *Cherta* als segles xvi-xviii, *Chiva*, als segles xvii-xix, i *Chalmeta*, als segles xviii-xix.

A més, cal afegir que la castellanització dels cognoms, encetada al segle xviii, es transformarà a poc a poc en una allau sense fre a finals del segle xix, però sobretot al segle xx, arran de les dues principals onades migratòries —la primera, més reduïda, durant els anys vint, i la més important durant els anys seixanta. Això ho podem observar clarament quan comparem el darrer document consultat (amb data del 1999) amb l'anterior (1930), ja que, per una banda, el nombre de cognoms diferents ascendeix a més del doble dels de la font anterior (741 enfront de 1.800) i, en aquesta última, els cognoms nous —és a dir, aquells que no havien aparegut al llarg de la història onomàstica de Vila-real— en són la meitat del total (931), i entre ells destaca una gran majoria d'origen castellanoaragonès, que concorda amb els focus de partida de la immigració cap a Vila-real (Castella-la Manxa, Andalusia, Múrcia i Aragó). Un altre aspecte destacat del darrer document és l'aparició força més abundant de cognoms no peninsulars, sobretot àrabs (als quals ens referirem més endavant), però també germànics (Andrews, Frank, Hartgord, Matheus, Overtoom, Orzesek), italians (Doppioni, Ferrari, Petruzzi, Premugi, Rigoni), eslaus (Buncic, Dusan, Kroumova, Kuric, Manojlovic) o asiàtics (Han, Li, Xie, Zheng).

Una faceta peculiar dels cognoms vila-realencs té a veure amb els anomenats «vehins per avinença», els quals es registren en els llibres de la peita de 1444 i 1492, en el Padró

de la peita de 1527 i en els padrons de béns de 1566 i 1611. La llista hi apareix separada de l'apartat general de veïns de Vila-real i dels forasters. Es tracta de persones amb una relació amb la vila molt concreta —no debades, *avinença* significa 'pacte' o 'concordia'—, que es concretava en la possessió de ramat o de terres i, probablement, també en la disposició de casa oberta almenys una part a l'any.

En el llibre de la Peita de 1444 es constaten 31 contribuents, molts d'ells per la possessió de ramat a la vila, procedents en alguns casos del Baix Aragó i, en altres, dels pobles pròxims, especialment moriscos («Bechí», «Aygues Vives», «Uxó»). En el llibre de la peita de 1492 trobem 51 contribuents amb característiques similars a l'anterior, però amb presència reduïda de moriscos. En el Padró de la peita de 1527 trobem 24 contribuents, gairebé tots ramaders del Baix Aragó («bestiar de llana»). En el Padró de béns de 1566 els contribuents en són 35, pràcticament tots moriscos, en aquest cas en virtut de la possessió de terres, tal com s'explica en la documentació: «Han de pagar per avinença per lo nou stabliment quels es stat fet de les terres situades en lo terme de la vila de Vilareal en la partida de la Torraça». En el Padró de béns de 1611 constatem la presència de 218 contribuents, també tots pràcticament moriscos, amb la següent distribució de procedències: Artana (74), Betxí (55), Vilavella (40), Uixó (33), Eslida (11), Castro (3), Torrechiva (1) i Vall d'Almonacid (1).

Aquestes persones disposaven d'un registre propi dins de la documentació municipal, el «Llibre dels vehins per avinença», del qual hem trobat una referència en el Manual de consells de 1429, però que malauradament no s'ha conservat. Des del punt de vista dels llinatges no són massa significatius, ja que he comprovat que pràcticament en cap dels casos no hi ha continuïtat generacional. Així i tot, els hi he inclòs perquè, encara que breu, han tingut una relació amb la vila i ignorar aquesta informació equivaldria a amagar-ne una part de la història.

Finalment, he estimat oportú fer un esment especial als cognoms d'origen jueu i àrab que apareixen en la documentació, tant als referits a l'època medieval com a la moderna, ja que representen una peculiaritat excepcional per la seua posterior desaparició, fins que a finals del segle xx hi tornen a aparèixer a causa del fenomen migratori, que a hores d'ara es

tradueix en un contingent prou important de cognoms àrabs. Pel que fa als jueus, els documentem entre els segles XIV i XV, amb formes com, per exemple, *Abeç* el 1366, *Abincanes* a finals del segle XIV, *Asanvador* el 1348, *Caxo* el 1444, *Devedes* el 1444, *Devosal* el 1444, *Hincanyes* el 1348, *Lobell* el 1444, *Llobell* el 1492, *Rosell* el 1366 i *Xabe* el 1366. La nòmina completa dels jueus vila-realencs es pot consultar en l'obra de l'antic arxiver de Vila-real, José M. Doñate. Quant als cognoms àrabs, apareixen en la documentació des del segle XIV fins a principis del segle XVII, amb moltes dificultats en l'última etapa, a causa del procés de cristianització tant del noms com del cognoms. L'escrivà hi fa constar molt sovint l'expressió *olim* o *olim nomenat*, és a dir, 'abans nomenat', tal com ocorre, per exemple, en els casos de «Gabriel Segura olim Abdulaziz Machoch» (1611) o «Sancho Calema olim nomenat Mahomet» (1566). La major part tenen una breu relació d'avinença amb la vila, per interessos ramaders o agrícoles (rompuda de noves terres). Durant els quatre segles esmentats hem pogut comptar 115 cognoms de moriscos (alguns amb variants), els quals figuren en el seu lloc alfabètic corresponent al diccionari general de cognoms de Vila-real que he elaborat com a remat de la versió més extensa del treball, el qual espere que es publiqui el més aviat possible.

6. FONTS I BIBLIOGRAFIA

6.1. Fonts documentals

- Nomenament de sequiers de 1307 (núm. 208, 320 × 200 mm, Arxiu Municipal de Vila-real).
- Claveria de 1348-1349 (núm. 205, pergami, 295 × 195 mm, AmVr).
- Padró de Béns de 1366 (núm. 850, pergami, 300 × 230 mm, AmVr).
- Manuale de consells 1377-1394 (núm. 0, 1, 2, 3 i 4, pergami 210/220 × 150/160 mm, AmVr).
- Manuale de consells 1411-1423 (núm. 7, 8, 9, 10, 11 i 12, pergami 210/220 × 150/160 mm, AmVr).
- Llibre de la peita 1444 (núm. 1.062, pergami, 320 × 120 mm, AmVr).
- Llibre de la peita 1492 (núm. 1.075, pergami, 320 × 120 mm, AmVr).
- Llibre de la peita 1527-1529 (núm. 1.052, pergami, 350 × 250 mm, AmVr).
- Padró de béns 1566 (núm. 852, 430 × 300 mm, AmVr).
- Llibre de morabatí 1584, inclòs en el Registre del Manifest sobre la sal, morabatí, fochs, ramats i tendes de Vila-real de 1572-1596 (núm. 905, pergami, 350 × 120 mm, AmVr).
- Padró de béns 1611 (núm. 857, 420 × 280 mm, AmVr).

- Padró de béns 1654 (núm. 859, 420 × 280 mm, AmVr).
- Padró de béns 1690 (núm. 863, 420 × 280 mm, AmVr).
- Llibre de la peita 1727 (núm. 1.117, 105 × 310 mm, AmVr).
- Padró de béns 1786 (núms. 877-879, 445 × 315 mm, AmVr).
- Padró de Béns 1800 (núms. 880-884, 300 × 430 mm, AmVr).
- Padró de béns 1813 (núms. 885-888, 300 × 440 mm, AmVr).
- Padró d'habitants 1850 (núm. 1.438, 320 × 220 mm, AmVr).
- Padró d'habitants 1892 (núm. 1.451, 310 × 225 mm, AmVr).
- Padró d'habitants 1930 (núm. 5, 310 × 225 mm, AmVr).
- Llibre índex dels bateigs de 1989 a 1999-7 (arxiu de l'església Sant Jaume, Vila-real)
- Llista telefònica de Vila-real 1999.

6.2. Obres generals

- ALCOVER I MOLL, (1954-1968): *Diccionari català-valencià-balear*, Moll, Palma de Mallorca, 10 vols.
- COROMINES, Joan (1989-1997): *Onomasticon Cataloniae*, Curial i la Caixa, Barcelona, 8 vol.
- DIVERSOS AUTORS (1994-1995): *Gran Enciclopèdia Catalana*, Barcelona, 25 vols.
- DIVERSOS AUTORS (1990-1994): *Gran Enciclopèdia de España*, Saragossa, 10 vols. (A-H).
- GARCÍA GARRAFA, A. i A. (1968): *El solar catalán, valenciano y balear*, Libreria Internacional, Sant Sebastià, 4 vols.

6.3. Llibres

- ALBAIGÉS I OLIVART, Josep M. (1980): *Diccionari de noms de persona i llur significat*, Edicions 62, Barcelona.
- ALMÉRICH, Lluís (1988): *Origen i definició dels cognoms catalans*, Milla, Barcelona.
- BAGUÉ, Enric (1975): *Noms personals de l'edat mitjana*, Moll, Palma de Mallorca.
- BAS I VIDAL, Jordi (1991): *Diccionario de los nombres de persona*, De Vecchi, Barcelona.
- CAMARENA I MAHIQUES, José (1966): *Focs y morabatines de Ribagorza*, Anubar, València.
- DOÑATE SEBASTIÀ, José M. (1972-1984): *Datos para la historia de Villarreal*, Ajuntament, Vila-real, 6 vol.
- IGLÉSIES, Josep (1981): *El fogatge de 1553: Estudi i transcripció*, II, Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona.
- MOLL, Francesc de B. (1982): *Els llinatges catalans*, Moll, Palma de Mallorca.
- MOREU-REY, Enric (1974): *Toponímia urbana i onomàstica vària*, Moll, Palma de Mallorca
- (1981): *Renoms, motius, malnoms i noms de casa*, Millà, Barcelona.
- RIQUER, Martí de (1983): *Heràldica catalana des de l'any 1150 al 1550*, Quaderns Crema, Barcelona, 2 vols.

UTRILLA UTRILLA, Juan F. (1986): *Libro del monedaje de 1397: zona de Cinca y de La Litera*, Anubar, Zaragoza.

6.4. Articles

BARQUERO GENOVÉS, Carles (2005): «Els cognoms occitans i francesos en la història de Vila-real (segles xv-xviii)», *Cadafal*.

CÀRCEL ORTÍ, M. Milagros (1985): «Onomàstica de la diòcesi de València a través d'un "breviarium beenfitii": cognoms (segle xvi)», *Xè Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica Valenciana*, Universitat de València / Conselleria d'Administració Pública, València.

CASTAÑO I GARCÍA, Joan (1988): «Una font documental del segle xviii per a l'estudi de l'onomàstica il·licitana», *Miscel·lània d'homenatge a Enric Moreu-Rey*, Abadía de Montserrat, Barcelona, vol. 2.

CIRER I COSTA, Felip (1988): «Els noms de família a un poble d'Eivissa: Sant Mateu d'Aubarca».

CODINA, Jaume (1988): «Els noms dels gavatzos», *Miscel·lània d'homenatge a Enric Moreu-Rey*, Abadía de Montserrat, Barcelona, vol. 2.

CORBERA I POU, Jaume (1988): «Noms de pila castellans a Mallorca (segles xvi-xix)», *Miscel·lània d'homenatge a Enric Moreu-Rey*, Abadía de Montserrat, Barcelona, vol. 2.

FERRER I ESTRUNCH, Vicent (1986): «Permanència i mobilitat de llinatges als segles xvii i xviii a Vilallonga de la Safor (País València)», *Xè Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica, 1r d'Onomàstica Valenciana (València, 1985)*, Universitat de València / Conselleria d'Administració Pública, València.

FERRER NAVARRO, Ramón (2005): «Onomàstica i mobilitat de la població de Vila-real (segles xv-xvi)», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura (BSCC)*, vol. lxxxii.

FULLANA MIRA, Luís (1935-1936): «Los caballeros de apellido March en Cataluña y en Valencia», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura (BSCC)*, vols. xvi i xvii, Castelló.

FURIÓ, Antonio (1986): «Onomàstica medieval d'Alzira: noms, cognoms i renoms», *Xè Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica, 1r d'Onomàstica Valenciana (València, 1985)*, Universitat de València / Conselleria d'Administració Pública, València.

GIMENO BETI, Lluís (1986): «Antroponímia castellanenca dels segles xiv, xvi i xviii», *Xè Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica, 1r d'Onomàstica Valenciana (València, 1985)*, Universitat de València / Conselleria d'Administració Pública, València.

— (1986): «Antroponímia jueva castellanenca dels segles xiv i xv», *Xè Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica, 1r d'Onomàstica Valenciana (València, 1985)*, Universitat de València / Conselleria d'Administració Pública, València.

— (1984): «Motivacions dels renoms de la Plana Baixa (ii)», *BISO*, vol. xv.

— (1993): «Sobre la normalització de la nostra Onomàstica: dialectalismes, deformacions, castellanismes», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura (BSCC)*, Castelló, vol. lxix.

IGLÉSIES, Josep (1988): «L'empadronament moro a Catalunya als anys 1496 i 1515», *Miscel·lània d'homenatge a Enric Moreu-Rey*, Abadía de Montserrat, Barcelona, vol. 2.

JOVÉ I TARRAGÓ, Teresa M. (1988): «Els topònims i els antropònims d'un cartulari mallorquí del segle xiii», *Miscel·lània d'homenatge a Enric Moreu-Rey*, Abadía de Montserrat, Barcelona, vol. 2.

JUAN REDAL, Enric (1986): «Onomàstica i demografia: els llinatges d'Alaquàs al segle xviii», *Xè Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica, 1r d'Onomàstica Valenciana (València, 1985)*, Universitat de València / Conselleria d'Administració Pública, València.

LLEAL, Coloma (1988): «El "Llibre de Politigas" i l'evolució de l'antroponímia», *Miscel·lània d'homenatge a Enric Moreu-Rey*, Abadía de Montserrat, Barcelona, vol. 2.

MAGDALENA NOM DE DÉU, J. Ramón (1992): «Antroponímia castellanenca: jueus i mudèjars al segle xv», *BISO*, xviè Col·loqui (Castelló de la Plana, 1991), vol. xlix.

MIRALLES, Josep (1968): «Demografia i onomàstica dels Ports de Morera», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura (BSCC)*, Castelló, vol. xliv.

MIRALLES I MONTSERRAT, Joan (1988): «Prenoms dels homes d'armes mallorquins del 1359», *Miscel·lània d'homenatge a Enric Moreu-Rey*, Abadía de Montserrat, Barcelona, vol. 2.

PITA MERCÉ, Roderic (1984): «Cognoms de jueus del call de Lleida en llur fase final 1491-1492», *BISO*, vol. xv.

RIU, Manuel (1984): «Antroponímia barcelonina del segle xiv», *BISO*, vol. xv.

RONDA ANÓN, Neus (1989): «Un *Llibre de conductes* de Badalona i Rodal (1826-1872)», *BISO*, vol. xxxv.

SÁNCHEZ ADELL, José (1975): «Castellón de la Plana en la Baja Edad Media: La población y sus elementos», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura (BSCC)*, Castelló, vol. li.

— (1965): «Cognoms castellanencs de 1588 i 1769», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura (BSCC)*, vol. xli.

SENSE AUTOR (1984): «Antroponímia del 1553», *BISO*, vol. xv.

SENSE AUTOR (1984): «Sarral el 1591», *BISO*, vol. xv.

SERRANO, Rosa i VERDEGAL I CEREZO, Vicent (1993): «Onomàstica de Vila-real al segle xv» *Miscelània Homenaje a José Mª Doñate*, Ajuntament de Vila-real, Vila-real.

VALLÉS FERRER, Lluïsa (1989): «Els renoms del «Serrallo» de Tarragona (I part)», *BISO*, vol. xxxv.

VENTURA, Agustí (1986): «Noms occitans, sicilians i hongaresos del Llibre del Repartiment de Xàtiva», *Xè Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica, 1r d'Onomàstica Valenciana (València, 1985)*, Universitat de València / Conselleria d'Administració Pública, València.

VILLAS I CHALAMANCH (1989): «Montserrat, Memorial de les cases i de les persones que abonen questies i censos a la baronia de la Vall del Priorat de Meià en 1673», *BISO*, vol. xxxv.

La realització d'aquest treball, que en la seua versió més extensa va ser finalitzat l'any 2000, es va beneficiar de les aportacions de Joan Francesc Bernat Esplugues, cap del servei bibliotecari de Vila-real; així com de la paciència de mossén Juan Bautista Alba i mossén Serafín Sorribes (mort el 2002), davant les meues contínues visites a l'arxiu de l'església arxiprestal de Sant Jaume de Vila-real. Finalment, he de regradiar Vicent Gil i José Miguel Moliner, per la diligència amb què van posar al meu abast els documents de l'Arxiu Municipal. Tanmateix, tal com es diu habitualment, la responsabilitat de les afirmacions que s'hi contenen és tota meua.

TOPONÍMIA COSTERA I LÈXIC MARINER DE BORRIANA

Josep Palomero

JUSTIFICACIÓ

Este treball s'ha fet a partir de les dades obtingudes en dos períodes diferents, separats entre si per quasi trenta anys. En 1982, impressionat per la lectura del llibre d'Alfred Ayza, *El món mariner de Peníscola*, publicat l'any anterior, un grup d'alumnes meus de l'IB Jaume I de Borriana, basant-se en una enquesta que jo mateix els havia preparat, van entrevistar uns vells mariners. Els entrevistadors eren Francisco Mas Sales, Evaristo Juan, Jorge Julve i Julio Marco. I els entrevistats, que hui tindrien tots més de cents anys, eren el *sinyo* Andreuet Gurrea, el qual ja era pescador al Grau de Borriana abans de la construcció del port; Vicente Arnandis Palomero, fill d'Antonietta *la Flara*, de malnom *Corball* perquè es veu que feia un anar carregat de muscles, i que va ser carrabiner del pòsit; Andreu, que vivia a les casetes dels mariners, al costat de l'estanc, i Blai Borja, *Tarbeneta*, el qual va anar en primer lloc a la pesca menuda i més avant a l'arrossegament, i entre ell i un fill es feien ells mateixos les arts.

Les dades que es van obtindre en estes enquestes, tot i que les he conservades, van quedar inèdites durant tres dècades. Així que, per tal de redactar este treball, les he recuperades i les he contrastades amb noves informacions que recentment m'han proporcionat els vells mariners Miguel Ochando, de 82 anys (especialment respecte a alguns senyals de terra i a les braces de fondària corresponents a

determinats talassònims, ja que havia sigut un expert pescador d'arts menors), i sobretot Francisco Palmer Arnandis, de 77 anys, un pescador molt experimentat i respectat, antic patró d'arrossegament que també va practicar quasi totes les modalitats de pesca de bord, i que ha tingut la paciència de concedir-me una sèrie d'entrevistes al llarg del 2009 i 2010. Que conste el meu agraïment a tots ells, i en especial al senyor Palmer, a qui en el transcurs d'este treball em referisc com a «l'informant».

INTRODUCCIÓ

El terme municipal de Borriana, d'una extensió de 47,22 km², forma part de l'espaiosa plana al·luvial quaternària que travessa el curs baix del Millars. Delimita pel nord-est amb el terme d'Almassora, pel sud-oest amb la Serra d'Espadà, pel sud amb el terme de Nules i per l'est amb la mar Mediterrània, amb aproximadament 10 km de costa.

La població, de 38.000 habitants (2010), està situada a 12 m sobre el nivell del mar i a 2 km del litoral. S'assenta en la riba dreta del riu Sec (o riu Anna), rambla de comportament torrencial, el caixer del qual arreplega les precipitacions de la Serra d'Espadà i les aboca a la mar al final del paratge anomenat tradicionalment l'estany de la Vila i que hui en dia es coneix com el Clot de la Mare de Déu. Es troba molt prop d'unes salines medievals desaparegudes, el nom de les quals

s'ha perpetuat en la denominació del camí que hi porta i de l'àrea adjacent.

Tota la faixa costanera, fins al començament del segle xx, formava part d'una allargassada albufera que s'unia pel sud amb l'estany de Nules, el qual, a través de la franja palustre, s'ajuntava alhora als estanys d'Almenara.

L'estany de Borriana és, doncs, una romanalla de l'extensa albufera de la Plana que acull una vegetació palustre i de bosc. Fou propietat de la Comanda de Calatrava i Montesa, ja que quan el 1235 Jaume I concedí l'aprofitament de les marjals als nous habitants de la vila, no l'hi inclogué. Amb una extensió actual de 18 ha, el Clot de la Mare de Déu fou declarat Paratge Natural Municipal el 2002 per la Generalitat.

La costa del terme municipal de Borriana és completament baixa. A excepció de la platja principal, formada per un arenal d'uns 2 km de longitud —denominada, per això mateix, platja de l'Arenal—, així com per les de la Malva-rosa i del Grau, que són més pedregoses, esta costa es manté actualment inalterable gràcies a la contenció d'un mur de defensa que n'ocupa la totalitat, tot i que algunes dècades arrere va sofrir variacions. Travessant l'Arenal, desembocaven en la mar un conjunt de goles i d'escorrenties que en l'actualitat s'han desviat, les quals s'anomenaven, de nord a sud: gola de l'Estanyet de Colombrí, gola de l'Ull de la Vila, gola del Rajolí de la Malva-rosa, gola del Segon Braçal del Finello, gola de Granell i gola del Tercer Braçal del Finello.

Al llarg del litoral de Borriana, de nord a sud, s'identifiquen unes determinades zones d'una relativa extensió: Santa Bàrbera, Sant Gregori, les Terrasses, el Grau, la Malva-rosa, el Port i la Serratella. Vegem-ne algunes característiques.

SANTA BÀRBERA

A poca distància de la riba dreta del Millars, riu que delimita els termes d'Almassora i Borriana, i a 2 km de la costa, hi ha la partida denominada Santa Bàrbera. Es tracta d'un nucli de població disseminada, circumscrit pel cap de baix per la costa i pel cap de dalt pel camí Santa Pau (denominació que hi rep el Caminàs) on, relativament pròxima al riu, hi ha l'ermita decimonònica dedicada a la santa, de culte esporàdic.

L'esmentada partida fou un lloc poblat des de molt antic, puix que amb el nom de Vinarragell, vora el Millars,

s'identifica un important jaciment ibèric i una zona col·lateral que arriba fins al camí de Serra, paral·lel al riu.¹ Al començament de la dècada del 1960 es clausuraren les dos aules (amb l'alumnat separat pel sexe) de l'escola de les Alqueries de Santa Bàrbera, època en què els veïns abandonaren la permanència en aquell hàbitat rural i s'instal·laren al poble. En l'actualitat hi ha un conjunt de famílies que hi van sovint i que passen ací l'estiu. El camí la Cossa, que s'anomena així perquè a començaments del segle xx s'hi feien corregudes de joies, connecta Borriana amb les Alqueries de Santa Bàrbera.

Dins de l'àrea de la partida de Santa Bàrbera, aproximadament entre el camí del Masquemao i el camí de la Mar de Vila-real, en una zona més prompte arribada al litoral, hi ha l'indret anomenat el Calamó. Segons pareix, este topònim prové del nom *càlam* (*Acorus calamus*: hemiscriptòfit de forma herbàcia i perenne que pot arribar fins a 75 cm de longitud i a 1 m, amb la tija i les fulles, que, pel que es veu, abundava en els horts d'aquella zona).² En direcció al sud, l'espai que ve a continuació s'anomena el Serradal,³ topònim bastant comú en la costa d'altres termes municipals.

SANT GREGORI

Es denomina així l'àrea del litoral borrianenc contiguous al Serradal, a la vora de les salines medievals, ja desaparegudes, on s'han trobat vestigis d'una vil·la romana. El nom prové d'una capelleta dedicada al sant. Està previst efectuar

1. Ferran Arasa, en *Anuari de l'Agrupació Borrianenca de Cultura*, VII (1996, p. 86), diu que «El cas de l'Alter de Vinarragell és paradigmàtic de com aquest tipus d'assentaments, que apareix almenys en el Bronze Final, continua en el Ferro Antic i al llarg de tot el període ibèric fins a la romanització».

2. En l'article «Quan brama el Calamó» (*Buris-Ana*, núm. 2, juny del 1956, p. 3) Joaquim Urios explica que el «Calamó» era una zona freda i gelada, i en especial «quan bramava el Calamó» (o siga, quan se sentia que la mar *bramava*) era avís que venia fred.

3. En l'article «Serredal, Sorrolla, Serrallo, Serratella...» (*Buris-Ana*, núm. 5, octubre del 1956, p. 3), Joaquim Urios explica: «Entendemos por Serredal la franja de terreno arenisca y pedregosa que los temporales de mar van sedimentando tierra a dentro; cuyos terrenos, poco fértiles de por sí, han sido puestos en cultivo por el esfuerzo y el tesón de nuestros labradores, que ávidos por disponer de un campito en donde emplear sus días de poca *llogà*, se han lanzado a roturar estos arenales, consiguiendo con ello adquirir un *trós de pá* para ayudar a nivelar sus presupuestos domésticos». I més avall: «Como quiera que [...] dicho paraje dista varios kilómetros de la Ciudad, se empezaron a construir alquerías y *barraquetes* para poder pernoctar en ellas durante los días de trabajo más agobiante».

ací pròximament una actuació urbanística denominada Golf Sant Gregori que afectarà una superfície de 2,5 milions de m². En vista d'això, tant les edificacions com el taronger han sigut abandonats recentment.

LES TERRASSES

A la dreta de Sant Gregori i a l'esquerra del Clot de la Mare de Déu, en direcció nord-sud hi ha unes poques cases d'estiueig adossades, construïdes al primer terç del segle XX, que es caracteritzen perquè tenen una àmplia terrassa, la qual n'ha motivat la denominació. Durant la Guerra Civil foren cases de convalescència d'oficials ferits de l'exèrcit republicà, circumstància que potser va motivar que les Terrasses s'hagen anomenat també la Casa de Sanitat. L'informant indica que els mariners, de fet, designen les Terrasses com «el Reposo».

EL GRAU

L'antic nucli mariner de Borriana s'ubicà al Grau, a la vora de la gola de l'estany de la Vila. En el conjunt lacustre del litoral s'han identificat altres llacunes, com l'estany Llarguer i l'estany Colombrí (el record dels quals s'ha perpetuat en la denominació d'un carrer i d'una placeta del Grau). El nucli de població grauera estava comunicat tradicionalment amb el poble a través del camí de la Mar (en l'actualitat, camí Vell de la Mar) i, des de mitjan segle XIX, per la rectilínia carretera del Grau.

Ací es concentrà l'embarcament de cítrics que es feia a mar oberta abans de la construcció del port. Al marge dret de l'estuari del riu Anna, hi ha la torre del Mar (o torre de la Gola), del segle XVI, que feia funcions de vigia de les incursions barbaresques, i que els mariners designen com la Torreta.

Tocant al Grau, paral·lel a la costa en direcció sud, hi ha un carrer rectilini en què es concentren els xalets construïts des del primer terç del segle XX i que, a imitació de la zona d'estiueig de València, s'anomena la Malva-rosa.

NOMS DE ZONES DEL GRAU

El carrer principal del Grau, on hi havia més veïnat, paral·lel a la carretera del Grau i perpendicular a la mar, s'anomenava popularment carrer del Morro (of. Andrea Doria) perquè es veu que quan passava per allí una persona descone-

guda, les veïnes feien *estranys* o carasses, o siga, que «feien morros». Pel cap de dalt, el carrer acabava, a mà dreta, en el carreró de sant Pere, que dóna a la carretera. Després hi havia una séquia i, pel seu costat, en direcció al Port, s'arribava a la placeta de l'Estacioneta a través d'una senda —que hui és un carrer urbanitzat amb el nom de carrer de Benicarló—. ⁴

Al Grau, de nord a sud, s'identifiquen els topònims següents:

L'estany Llarguer: l'informant el situa a l'Oliverar de Castillo (cognom), al final del camí d'Etxebarria (cognom). Era un dels tants estanys costaners del maresme litoral, hui reblit, amb una plantació d'oliverar abandonada.

La Gola: la desembocadura del riu.

La gola de l'Abogat: l'informant no la identifica.

El Riu (també **el riu Sec** i **el riu Anna**). L'informant indica que els mariners han designat el riu com la gola.

La Torreta: la torre vigia del segle XVI a què ja ens hem referit.

La Baixaeta del Riu: per darrere de la Torreta hi havia una baixada al riu, on les dones feien la bugada.

La Farola: construcció quadrada on es penjava un llum d'oli quan arribaven els barcos que venien a carregar taronja al Grau. Als anys trenta va funcionar com a escola (de fet, hi van assistir els informants). Fins fa poc hi havia un ambulatori estiueig, i també l'usava l'associació de veïns del Grau com a local de reunions.

La Tanca: entre el carrer de la Farola —paral·lel a la costa— i el començament del carrer de l'Ermita (of. Fernando Villaamil) hi havia un hort amb una tanca de mangraners.

L'Embarcadero: situat a continuació del trobament entre el final de la carretera del Grau amb la vora mar. ⁵

4. Un vell veí informa que ací hi havia només dos cases: la del matrimoni de la sinyo Anita i Teodoret i la de Nel·lo el de la Molinera que, quan per allí passaven xiquets, «feia el gat», és a dir que imitava a la perfecció els miols i altres sorolls bucal dels gats.

5. Francisco Roca y Alcayde (1932): *Historia de Burriana* (Castelló de la Plana, Establecimiento tipográfico Hijo de J. Armengot, p. 397): «un embarcadero de hierro y madera que, maltrecho y abandonado, está en el centro de la playa y no sirve ni se utiliza para nada». El quiosc que es veu

El 1888 el Ministeri de Foment adjudicà a l'empresa d'exportació londinenca M. Isaac & Sons Ltd. la construcció d'un embarcador de ferro i fusta (bastit el 1889), que deu anys després derrocà el vapor anglès *Breidablik* en col·lidir-hi a causa d'un sotrac provocat per la maror. Encara que es reféu, anys després s'anorrea per complet i el topònim *l'Embarcadero* també deixà de ser usual.

La platja del Grau: la situada davant del Grau.

El Camp: era un descampat pedregós situat a vora mar, a l'altura més o menys del número 160 de l'actual avinguda de la Mediterrània. Parava tan fondo que ni el cotxe de línia podia passar. Els xiquets hi jugaven a futbol.

La gola de l'Ull de la Vila: la primera que hi ha al Grau pel sud, més o menys per davant d'on acaba la Malva-rosa.

Mariner xorrant la xàrcia a la platja del Grau en la dècada de 1920. La barca, ancorada, du posat el pal de la vela llatina, i té arreplegats el car i la pena.

al començament de l'embarcador, no era un establiment de refrescs, sinó l'oficina de la duana.

EL PORT

En direcció sud, el Port, construït cap a 1930, dista del Grau i del poble uns 2 km. És ací on atraca la flota pesquera que, a redós de les esculleres, abandonà l'emplaçament grauer anterior.⁶ A diferència d'altres poblacions en què no es fa distinció entre el Port i el Grau (Castelló, Gandia), a Borriana es tracta de dos indrets diferents, perfectament identificats.

El canvi de barques de pesca a vela per barques de pesca a motor s'esdevingué al llarg de la dècada del 1950, i d'aleshores ençà la flota pesquera s'ha renovat constantment. En l'actualitat està composta per 17 barques de cércol, 17 d'arrossegament i 16 de tresmall i altres arts menors.⁷

NOMS DE ZONES DEL PORT

L'Avionet: durant els anys de construcció del port, La Ibérica fabricava en seca (en terra) els blocs de ciment que havien de constituir la defensa de les esculleres. Al començament de l'escullera de Garbí es va instal·lar una grua [gruga] que emmagatzava els blocs de ciment i els arriava sobre les *patatxes* (barcasses que no són pròpiament embarcacions perquè són quadrades), per a transportar-los al lloc indicat. La forma de l'esmentada grua, que recordava les pales d'un hidroavió, va originar-ne el topònim.⁸

6. En vista que la quantitat de cítrics que s'exportava pel Grau de Borriana era notable i augmentava en cada campanya, el patrici i erudit borrianenc Joaquín Peris Fuentes va obtenir en 1903 la concessió de l'estat per a construir un port comercial per tal d'explotar-lo a títol personal. En 1908 el projecte es va declarar d'interès general. Però com que passaven els anys i no s'executava, el 1917 el municipi va forçar l'adjudicatari a renunciar a la concessió i en va adquirir els drets. El 1919, el diputat tradicionalista pel districte de Nules, Jaime Chicharro, liderà el sentiment local perquè es construïra el mencionat port. El cost del projecte i de les obres de construcció del ferrocarril auxiliar des de la pedrera de la Vilavella es van aprovar en els pressupostos de l'estat del 1921. Les obres es van adjudicar el 1923, van començar dos anys després, i el 1927 l'escullera de llevant era un fet. El 1928 s'hi va carregar el primer barco. Durant la Segona República, el 1932 es va finalitzar la construcció, impulsada pel ministre de Justícia Vicente Cantos Figuerola, fill de la població. Actualment la Generalitat n'és titular. (V. Cabedo Guerola, Rosa i Burdeus Díaz-Tendero, Lourdes: 2000.)

7. <http://www.mercapesca.net/index.php?ln=cas&mprin=mer&msec=mer.lot.llo&pl=3&llot=8>

8. *L'Avionet* va deixar de recordar un petit avió quan es va desmuntar la grua, tot i que el lloc encara existia i continuava anomenant-se així, fins que la construcció de l'Escola de Vela de la Generalitat hi va preveure un accés de les

L'Avionet.

La Bassa: la massa d'aigua reposada que conté la Dàrsena.

La Bocana: és l'entrada d'accés al Port.

El Canal: situat al mig del carreró del Port, és el vial d'accés a la Dàrsena; té el fons més profund pel centre que per les bandes.

El carreró del Port: és el canal de la Bocana pel qual s'accedix a la Dàrsena.

La Dàrsena: és la part interior del Port, resguardada pel Travessal.

La dàrsena de Fora: és la part exterior del Port, posterior al Travessal.

L'escullera de Garbí (o de Ponent): l'escullera situada al sud. (Els nostres mariners sempre pronuncien *escullera* [escollera], és a dir, no amb [u] sinó amb [o].)

L'escullera de Llevant: l'escullera situada al nord. La denominació *escollera Llarga* no és pròpia dels mariners, sinó dels pescadors de canya.

L'escullera Nova: el braç d'escullera que s'ha construït fa alguns anys en l'exterior de la de Llevant.

La Gità: l'informant considera que es pot anomenar així també l'escullera de Llevant.

La Llonja: l'edificació on es feia abans la subhasta del peix (desapareguda), i també la nova, on es fa actualment la subhasta.

La mar Morta: la platgeta del Port, on no trencaven les ones; era una bassa d'oli.

Optimist, Cadete, etc. a l'aigua, pel lloc que ocupava l'*Avionet*, i es va destruir. El topònim, de fet, ha desaparegut.

Una colla de mariners trau al sec un fanal de la Dàrsena (la mar Morta, dècada de 1940).

El Moll: al Port, els mariners anomenen sempre *el moll* l'espai on atraquen les barques. El Port és el conjunt de la instal·lació.

El Morro: nom comercial del restaurant situat a la punta de l'Escullera de Garbí.

El Pantalan: qualsevol dels embarcadors estrets que hi ha al Port per a les barques menudes, tant al Moll com al Club Nàutic.

La Platgeta: la vora mar del Port, on es podia prendre el bany sense onades.

La platgeta de les Monges: a l'entrada del Port, a llevant, abans del Travessal, es concentrava una quantitat notable d'arena que anava fent sec, i de fet s'hi podia entrar amb aigua al genoll. Diuen que a l'estiu, de nit, hi anaven monges a refrescar-se i a prendre el bany vestides amb un batot.

La punta de la Farola: l'extrem de qualsevol de les esculleres, on hi ha els fars.

El racó del Travessal: l'espai de la Dàrsena on es troben el Travessal i el Moll.

La Riba: és la paret del Moll. Les barques s'arrimen a la Riba.

Barques amarrades a la Riba, amb la xàrcia posada a eixugar, en una fotografia de la dècada de 1950. Al fons, els magatzems del Travessal.

El Tinglao: un cobert diàfan, sense parets, on s'emmagatzemaven les caixes de taronges preparades per a l'embarcament.

El Tinglao.

El Travessal: el moll interior perpendicular a l'escullera de Llevant, que resguarda la Dàrsena.

El Varadero: al costat del Club Nàutic es va instal·lar un varador per a reparar barques de pesca i altres naus de grandària mitjana. Posteriorment esta indústria es va traslladar al començament de l'escullera de Llevant, a l'exterior del Travessal.

La Serratella

Amb esta denominació hui s'identifica la zona de vora mar que, seguint la séquia del Rajolí, va des de l'escullera de Garbí fins al camí la Ratlla (de Nules).⁹ Les goles i escorrenties d'esta zona que, procedents de les marjals, aboquen al mar són, de nord a sud: la gola del Rovellat (segon braçal), la gola de Barruguer, la gola de Caràmit (davant de l'indret denominat el pouet de Palomero), la gola Nova (al final del camí del Marge de Llombai) i el desaigüe del Fleix. Es tracta d'una zona de xalets i de cases d'estiueig densament habitada, encara que urbanitzada només parcialment.

Al començament de l'àrea de la Serratella, a poca distància de l'escullera de Garbí, hi ha un topònim destacat: la Torre d'Onda, un dels assentaments ibèrics més tardans i

9. El vial precedent de l'actual avinguda de la Mediterrània, en la frontera del Port, devia considerar-se abans camí de la Serratella, puix que devia ser el mateix que el que actualment s'anomena així, a continuació del Port. Com a conseqüència de la construcció del port, la mar se'n va entrar per llevant i se'n va eixir per garbí, engolint-se al sud una bona porció de terreny i també el vell camí de la Serratella, que, en el primer tram, devia continuar l'actual avinguda de la Mediterrània. L'actual vial, doncs, és relativament modern, posterior als efectes marins de les esculleres.

extensos del nord del territori valencià, que degué tindre una important activitat pesquera i comercial, i des d'on es devien distribuir les importacions itàliques per una àmplia zona de l'interior.¹⁰ Les construccions de la dècada dels 60 van malmetre'n en bona part els vestigis.

NOMS I DESCRIPCIÓ DE LES ZONES DE PESCA

Quan no hi havia boira, els pescadors tornaven a terra (és a dir, que «baixaven» o «anaven per amunt», segons el cas) posant proa a un determinat punt de terra, o siga, que determinaven el rumb adequat enfilant les senyes de terra, anomenades precisament *senyes* o *enfilaes*.¹¹

Tenint com a punt d'eixida el port de Borriana, segons la ubicació de la pesquera, els mariners diuen «anem calats per amunt», que significa 'cap a llevant', o «anem calats per avall», que significa 'cap a garbí'. Quan l'informant es referix a una determinada zona de la mar ho indica dient «allí baix».

El mateix informant considera que, davant de la frontera de Borriana, cap a Castelló, el fons del mar és més sec, i cap a València, en canvi, més fondal. També indica que ara no hi ha tant de peix com abans i que les barques de motor han de pescar més al fons, a unes 200-300 braces.

El port de Borriana. En primer terme, l'escullera de Garbí i, tancant la Bocana, l'escullera de Llevant. La construcció del port va alterar la línia de costa, ja que la mar se'n va entrar a ponent i es va retirar a llevant, fet que originà la superfície de l'Arenal. Al fons, a l'esquerra de la fotografia, el perfil del cap Gros, les Agulles i el coll de la Vaca.

10. Ferran Arasa, en *Anuari de l'Agrupació Borrianenca de Cultura*, VII, 1996, pp. 87-90.

11. Un interessant estudi sobre les senyes d'esta zona es pot consultar en Verdegall i altres (1992). Algunes dades proporcionades pel meu informant diferixen de les dades corresponents que conté este treball.

Les zones de pesca són les següents:

L'Alguer:¹² és la zona del fons on es crien algues.

L'alguer d'Almassora: és un alguer situat a la banda d'Almassora.

L'alguer de Borriana: és un rodal d'algues que es troba quan amolles la Carabona i poses rumb a garbí. Està «ací de terra» ('cap a terra') de la Carabona. En la mar de Borriana només hi ha este alguer i el de Sant Antoni, que en realitat és la part del primer que està a la banda de fora. S'hi criava herba cuquera, col, coleta: no són algues, sinó unes determinades brosses, on més peix es criava.

L'alguer de Moncofa: se situa a llevant de Moncofa, en direcció a Nules, entre 6 i 13 braces.

L'alguer de Mossén Lluís: se situa al cantó de garbí del Grau d'Almenara, on hi ha el caseriu denominat així.

L'alguer del Puig.

L'alguer del Ribet.

L'alguer de Sagunt.

L'alguer de Sant Antoni: amb un fons d'algues, es troba davant del Millars, més fora que la barreta de l'Anna. La senya és el campanar de Borriana per la Muntanyeta de Sant Antoni, entre 10 i 16,5 braces.

L'alguer de Segarra: se situa per davant de Xilxes.

L'alguer de Xilxes: també per davant de Xilxes, cau del cantó de Moncofa cap a llevant, a unes 14 braces.

L'Antina, la punta de l'Antina: roca que es localitza enfilant Sant Antoni pel cantó de garbí de l'estany de Nules (a unes 10,5 braces).

Les antines de Sant Josep.

12. La superfície de l'alguer de l'àrea marina compresa entre l'escullera de Ponent del port de Borriana, al nord, i el litoral d'Almenara, al sud, és de 4.082 ha. Hi ha praderies de *Cymodocea* i de *Posidonia* d'extensió variable en la costa situada entre les platges de Nules i Xilxes, a una profunditat entre 10 i 20 m. La presència de praderies més cap al sud, cap a Almenara, és més rara i puntual. En l'àmbit comprés aproximadament entre els ports de Castelló i de Borriana, en què s'inclou la desembocadura del Millars, es constata l'existència de praderies de *Cymodocea*. Podeu consultar la pàgina: http://www.cth.gva.es/areas/SIG/sigshp/cartografia_basica/lics/lics.PDF

L'Asprar: zona de pedres per davant de Canet que s'acaba al cantó del port de Sagunt, que es localitza enfilant el far de Canet pel Flare de Garbí. Per a pescar al bou s'accedia per un canal que hi ha al mig, i s'entrava de biaix baixant aigües, entre la Roca i el Llosar, navegant d'unes 23,5 braces de fora fins a unes 18 braces de terra. Llevat d'este carreró, no es podia passar per dins de l'Asprar, ja que el fons és força, i l'art s'hi enganxava.

El Bacó: és un platjar, en terra de l'Asprar, situat a Canet, que té a la banda de garbí el bol d'Almenara. A una fondària de 3-4 braces ja s'arrossegava l'art pel fons.

La Balandra: fora de la roca d'Almassora. Diuen que era una balandra afonada, qui sap si romana, ja que alguna vegada se'n van traure unes àmfors. Es localitza agarrant la Farola pel Portalet a unes 16 braces. És un murallet molt bo com a força, ja que s'hi crien molts peixos.

La Barbà: és el límit entre la roca i l'arena dels fons, on es crien la brossa i els alguers —sobretot de posidònia—. ¹³ L'expressió *estar arimat a la barbà* significa 'posar-se al cantó d'una força'.

La barbà de l'Asprar: és el límit d'esta força.

La barbà de Carabona: la zona per on s'entra a la força de la Carabona.

La barbà de Fora: es localitza enfilant l'Agullot (de les agulles de Santa Àgueda) per l'arbre del Riu.

La barbà de Garbí: es diu de la barbada situada a garbí de qualsevol força, com ara la que es localitza enfilant el campanar de Borriana per Sant Antoni.

La barbà de Llevant: la recta entre la farola de Llevant i el campanar de Borriana.

La barbà de les Puntes de Castro: es localitza enfilant el molí pel campanar de Moncofa.

El de Barres: entre el Millars i el Grau de Borriana, a llevant. La senya de fora és l'Agullot per la punta del riu Millars, i la

13. Gènere «d'herbes perennes aquàtiques, marines, submergides, hidrògames, de rizoma gruixut i fibrós, de fulles distiques i cintiformes, de flors aclamidies i polígames, reunides en espigues bracteades, i de fruits carnosos» (GEC).

de garbí és el campanar de Borriana per l'Oliverar de Castillo, entre 8 i 10 braces.

La barreta de l'Anna: una barreta és una tira de pedres dins de l'aigua. Esta barreta cau per davant de la piscifactoria Piscimar, situada al final del camí Etxebarria, més o menys per la frontera de l'estany Llarguer, cap a llevant.

La barreta del Grau: cavalló de pedres que hi ha en la frontera del Grau de Borriana, a 3,5 braces.

El Boirós: és un platjar que es troba quan s'acaba la Palmarina, per les pedres del Molí, de la banda de fora, entre Nules i el port de Borriana, entre 8 i 12 braces.

El bol d'Almenara: se situa enfilant el depòsit de Segarra per la punta de la Tossa, fins a 9 braces.

El bol de Moncofa o el platjar de Moncofa: el platjar entre Nules i Moncofa.

El bol de la Palmarina:¹⁴ es troba a 7 braces del port de Borriana cap a garbí, i arriba fins al molí de Ríos. Hi ha una força xicoteta, que s'enfila prenent l'edifici de Conde pel Morro o el molí de Ríos per Sant Antoni.

El bol del Bacó: és el platjar del Bacó.

El Buit: és la zona de dins d'una força on no hi ha roques. A vegades, havent-hi calat, a través d'un corredor es pot entrar en un buit travessant la força i xorrar allí mateix, perquè no hi ha espai per a girar la barca, ja que l'art s'enganxaria a les roques del fons i es malmetria.

El buit del Coll de la Vaca: és un senyal de terra, una referència de muntanya que es pren pel cap d'Orpesa.

La Carabona: és una força, entre 8 i 14 braces de fondària, que se situa enfilant el campanar de Borriana per l'edifici de la Pizzeria Pinotxo, al començament de la Serratella.

El Carreró: sempre s'anomena així el pas entre dos zones de força.

14. Pala marina (*Thymelaea hirsuta*): arbust de vora mar, amb les tiges superiors que pengen, cobertes de fulles petites i dures que se superposen unes sobre les altres com a escates, verdes pel revers i blanques per l'anvers (a causa de la pilositat). Les flors són petites i groguenques. Es cria en les zones litorals i als camps abandonats.

La Casa Bonica: es tracta del casalici que a Borriana s'anomena el Palaciet, situat vora el Millars a 1 km de la costa, i que a Vila-real, i també entre la gent major de Borriana, és conegut com el de la Pola o la finca de la Pola, per haver sigut la primera propietària una filla de Josep Polo de Bernabé.¹⁵

El Dàtil: extensa zona longitudinal paral·lela al litoral, que abasta de Castelló a València, on es criava una veta de dàtil (entre 27 i 31 o 32 braces). S'enfila per la mola de la Vall, pels arbres del càmping de Moncofa (a 30-32 braces).

La Falcà: a causa dels corrents, el fons de la mar fa panxes, presenta ondulacions, baixants i pujants. La part alta, l'escaló, és el Sec, mentre que el fons consecutiu és la Falcà.

El Fangar: davant del far de Canet, al Grau Vell de Sagunt.

Fanguinós: qualsevol zona amb el fons de fang.

El far de l'Asprar: a Canet.

Els Ferellons: zona longitudinal de pedra, paral·lela al litoral, que abasta des de Castelló fins a Sagunt (entre 40-48 braces), més o menys davant de les Grasses. S'hi pescaven molt llongos (espartenyas), que, al principi, els mariners llançaven a la mar perquè en desconeixien el valor comestible.

El Fernelló: per a l'informant, és una altra denominació dels Ferellons.

Fora: indica 'dins la mar'. L'expressió *anar cap a fora* significa 'endinsar-se en la mar'. El contrari, *anar p'en terra* significa 'eixir cap a la costa'.

La Força: on el fons és de roca.

El Fullat: on està la Carabona; és un rodal de pedres amb algues on es crien molts peixos, a la banda de terra, més prop de la costa. La senya, a unes 8 braces, és l'Agullot per la gola del Millars.

El llosar de Fora de l'Asprar: es tracta d'un rocam que se situa, a unes 23 braces, enfilant el campanar d'Almenara per Mossén Lluís.

15. El polític i terratinent Josep Polo de Bernabé (1812-1889) incorporà algunes novetats per a millorar la producció de cítrics, com l'ús de superfosfats i d'adobs minerals, va introduir el cultiu de la mandarina a la Plana i afavorí el moviment cooperativista.

El murall del Negre: es tracta d'un murall solitari, situat a garbí de la roca d'Almenara, entre esta roca i l'Asprar, a unes 20 braces, i és de color fosc a causa d'uns detritus.

Els murallets de Granell: este nom correspon a un muret que va fer un Granell per a protegir la seua propietat. Enfront, dins de l'aigua, a unes 6 braces, hi ha un conjunt de quatre murallets que conformen una barreta de pedra que arriba quasi a la punta de la gola del riu de Borriana.

Els murallets de Xilxes: és un muralló que, a unes 4 braces, se situa a garbí de Xilxes.

Els murallets del Papa: són uns murallets que, a 1 braça, estan a llevant de Moncofa, davant de les figueretes del Papa.

Els muralls de davant del Grau (de Borriana): és un murall que se situa enfilant l'Agullot per la punta del riu Millars, a unes 9 braces.

Els muralls del Carme: l'informant creu que són roques, però no les identifica.

Les pedres del Caràmit: murallet de pedres fins a 2 braces de fondària, a garbí del port de Borriana.

Les pedres del Molí: és la barbada que hi ha a llevant del Grau de Nules, on també es troba la barbada de la Palmarina. Segons l'informant, estes pedres són l'esquelet d'una vivenda inundada que potser va ser un molí. Estan situades al cantó de fora del Grau de Nules, proa a aixaloc, a unes 3 braces.

El Pisset: l'informant només ho va sentir dir a un mariner, Joaquinet de la Molinera. Es tracta d'un fons d'arena d'un cantó de la barreta del Grau (de Borriana). Se situa enfilant uns edificis alts de Nules per la punta del port de Borriana.

El Planasso: àmplia zona de fora dels Ferellons. No hi ha roques, és un desert (a 70 braces i més).

La Platgeta: platjar situat davant del Millars, és tot arena (entre 5,5 i 9 braces). Se situa davall de l'alguer de Sant Antoni, enfilant Sant Antoni pel campanar de Sant Blai.

La platgeta del Riu: l'informant no la identifica, creu que són «peixqueros de la vora»: petits llocs de pesca on s'anava al tresmall.

La platja: denominació de qualsevol àrea marina on el fons té poca fondària i és d'arena i fang.

La platja de Borriana o el Platjar: a llevant del port de Borriana, davant de l'Arenal, amb fons d'arena i una fondària que arriba a les 8 braces. Se situa enfilant el xalet de Lugo pel campanar de Borriana, cap a garbí.

La platja de Puçol.

La platja del Puig.

La platja dels Tinyosos: és un platjar situat entre Sagunt i Canet, fora dels Ferellons, entre 14 i 17 braces.

El platjar: denominació d'una àrea marina de platja.

El platjar de Porra: cau fora de la frontera del Reposo. Enfront del camí del Marjalet, cap a fora, a continuació del mur de la costa hi ha pedres, després platja, i després força.

El platjar de Sagunt.

El de Porres: platjar, no exempt d'uns murallons, a llevant del Grau de Borriana que, entre 4 i 7 braces, se situa enfilant el campanar de Borriana pel Reposo.

La punta de la Carabona (també: **les pedres de la Carabona, el pedregal de la Carabona**): rodal de força (a unes 14 braces), situat aproximadament on hi ha la piscifactoria Piscimar que, a llevant, s'agarra enfilant l'Agullot pel bosc d'Eucaliptus.

La punta de Fora: Carabona per Sant Antoni.

La punta de la Llosa: zona de força que, a unes 17 braces, se situa enfilant la punta de la Tossa pel pou de Segarra, a Xilxes.

Les puntes de Castro: és un senyal de terra, una referència de la muntanya. Es localitza on s'acaba el Grau de Moncofa cap a garbí, on el fons, a 16-17 braces, són pedres fins a Almenara.

El castell de Castro, en terme d'Alfondegulla.

El racó de l'Anna: és un platjaret que hi ha darrere de la barreta de l'Anna, que comença quan s'acaba la força de Barres. Es localitza enfilant un determinat arbre que es troba pel Marjaret, on cau l'Oliverar de Castillo, per la frontera de l'estany Llarguer, a garbí dels murallets de Granell, a 8 braces.

El racó de Carabona: des de la gola del riu cap a Almassora.

La roca o la Roqueta: davant de Nules, més cap a fora, a 21-22 braces.

La roca d'Almassora: no és una roca aïllada, sinó tot un rocam que va des del Grau de Castelló fins a Almassora.

La roca d'Almenara: es localitza entre Xilxes i Almenara, 21-24 braces, agarrant el campanar de Borriana pel Cofranàs.

La roca de la Pobla: a la Pobla de Farnals.

La roqueta de Nules: un rocam que hi ha davant del Grau de Nules, a llevant de la roca d'Almenara, amb un corredor pel mig. Es localitza, entre 18 i 24 braces, enfilant el Serradal per casa Campoi.

La Terraia: «p'en terra», de 15 a 16 braces, cap a fora.

La torre de l'Asprar: a Canet.

La vora mar: és la part més arrimada a terra, on es va a batre. L'expressió *fer un bol a batre* consisteix a calar el tresmall i, a continuació, fer soroll en l'aigua, a fi de provocar que el peix entre dins del corralet del bol.

La Vinyeta, la punta de la Vinyeta: alguer situat davant de Nules que es localitza, a unes 9-10 braces, enfilant Sant Antoni pel molí de Ríos.

Tarquimar [txarquimar]: qualsevol àrea marina amb el fons de tarquim [txarquim].

El Xipitell: on s'acaba la barreta del Grau de Borriana ve un platjar que és el Xipitell, més o menys davant de l'anomenat xalet de la Reig.

DENOMINACIÓ DES DE LA MAR DELS ACCIDENTS GEOGRÀFICS I ALTRES REFERÈNCIES¹⁶

16. De la llista de topònims costaners d'esta zona que va recollir Josep Maria de Casacuberta el 1924 (Casacuberta: 1944), l'informant no identifica els

Els diferents punts destacats de terra que servixen per orientar-se en la navegació són:

Les Agulles (l'Agullot, les Agulles, les Agulletes): el conjunt de les agulles de Santa Àgueda, de les quals l'Agullot és el més alt (550 m).

La Barrassa: l'informant la situa per darrere de Castelló.

El Bosc: una compacta agrupació d'eucaliptus, actualment in-existent, que hi havia a la gola del Millars, en la riba dreta de l'estuari, al terme de Borriana.

Les Brandasses.

Cama-llangosta: muntanya situada pels Colls.

El Campanar: el campanar de Borriana.

El cap de Canet: actualment, el far del portet esportiu de Canet.

El cap d'Orpesa o el cap Gros.

El castell: el castell d'Almenara.

El Cofranàs (Cofanàs): entre l'Agullot i el Penyagolosa, al nord-nord-est de Castelló i a 12 km de la mar, 725 m. Té una silueta com d'una mitja guitarra.

El coll de la Vaca.

Els Colls: a continuació del Montsolí, són els colls que formen el Bartolo.

El Femeret: darrere de Puçol.

Els flares: el Flare de Garbí i el Flare de Llevant, dos mamelles de 234 i 244 m respectivament, situades en la banda de dalt de Canet d'en Berenguer, dalt de la Vall de Segó, a 8 km de la mar.

El Fondo: es localitza del vessant de l'Agullot cap a terra.

Els Germanells: dos petites elevacions situades al nord-oest de Rafelbunyol.

següents: els Agudets, el Coll i el Collet, la Corba i la Corbassa, les Dentasses, les Dentetes, l'Enganyadora, els Plaellets, el pla de l'Auia o el Flare d'Auia, l'Algepsar, el Gros i el Grosset, la mola Pudenta, la mola Moncofa, la muntanya dels Pins, l'Ombra, la Regana, Sant Cristófol, la Socarrà i la Socarraeta, la Taula (València, pp. 459-463).

Així mateix, de la llista que en facilita Lluís Personat Vilar (Personat: 1945), l'informant no identifica els següents: la Cua del Turó, el Jagant, la Colomera i el Morro.

Les Grasses: dalt de Sagunt, darrere del Puig.

La mamella Blava: muntanya prou alta que es veu darrere d'Onda.

El Mardà: caseriu de Sagunt, prop de la costa, damunt del terme de Canet de Berenguer, on hi ha restes d'una antiga torre de defensa.

La Mola: muntanya amb el pic aplanat que se situa dalt de la Vall d'Uixó.

La Mola d'Aragó: es veu navegant d'Almenara cap a garbí; és pareguda al Penyagolosa, però davant d'Almenara ja no es veu.

Les Moletes: situades a l'esquerra de l'Agullot, són dos «mamelletes baixetes».

Montsoliu: a continuació del Cofranès però més arrimat a la costa, és alt i punxegut.

El Navelló: a continuació del Portalet.

El Penyagolosa: la muntanya més grossa (1813 m), situada al fons de la serralada del litoral.

El Penyagolosi: situat a garbí del Penyagolosa, fa una punteta al seu costat.

Els Picatxos: dalt de Sagunt, la part més alta dels Sentells (cast. *Picayo*).

El Portalet: pels Colls, darrere de les Agulles.

El pou de Segarra: el pou o depòsit d'aigua del xalet de Segarra, a Xilxes.

El puig de Pasqües: cap a Sagunt.

El puig d'Eues: la muntanya a l'est de la Vilavella (479 m). A banda i banda tenim el Coll i el Collet.

La Punxeta: se situa al costat dels Serradors i els Serradrets, darrere de la Vilavella.

Les Ratlles: una muntanya de darrere de Moncofa en què es distingixen com unes ratlles.

El Repetidor: l'estació de telecomunicacions de dalt del Bartolo.

El riu de Canet: el riu Palància.

Sant Antoni: la muntanyeta de Sant Antoni de Betxí, coronada per l'ermita corresponent.

Santa Maria: el monestir de Santa Maria del Puig.

Els Sentells: a Puçol, a 6 km de la mar (376 m).

Els Serradors i els Serradrets: muntanyes situades darrere de la Vilavella, per darrere de les Ratlles.

El Serradal: muntanya redona que hi ha a llevant del puig d'Eues, per darrere de la muntanyeta de Sant Antoni i pràcticament al seu costat.

El Sit: es tracta de l'anomenada muntanyeta de la Patà, la primera de les tres que hi havia a l'est de la serreta del Puig (91 m), de garbí cap a llevant, de les quals actualment només en queden dos, puix que la tercera fou explotada com a pedrera per a construir el port de València i, per tant, ja no existix. L'informant indica que l'ha coneguda encara a mig destruir.

Els Tinyosos: tres o quatre mamelles darrere de Canet.

El Toró [la vocal àtona es pronuncia *o* i no *u*, tot i el consegüent *turonet*]: a llevant de Castelló, entre Castelló i Benicàssim, forma una «gepota». Un company d'embarcació de l'informant, quan es dirigien al port de Castelló, deia: «El Toró p'en Trilles, encén el foc i pela creïlles».

La Tossa [o oberta]: es veu entre el Penyagolosa i els Colls.

El Turonet: fa una gepa més petita al costat del Toró.

De dreta a esquerra, el coll de la Vaca, la pujada del coll de la Vaca, les Agulletes, l'Agullot, les Agulles, el Fondo, el Portalet, Cama-llangosta, Montsoliu, els Colls, el Bartolo, les Moletes.

LES COLUMBRETES

L'arxipèlag de les Columbretes es localitza a poc més de cinquanta quilòmetres de la costa de Castelló. Són quatre grups d'illots que reben el nom del més important de cadascun: l'illa Grossa, la Ferrera, la Foradada i el Carallot. El punt més alt (67 m) es troba en la part nord de l'illa Grossa.

La superfície emergida de les illes Columbretes és de 19 ha, catorze de les quals pertanyen a l'illa Grossa, i foren declarades parc natural per la Generalitat Valenciana l'any 1988.

L'informant considera que la distància més curta de terra a les Columbretes és per Capicorb (Alcalà de Xivert), «arribant cap a garbí». El fons de les Columbretes està entre 70-80 brases.

La barra Alta: quan el fons fa normalment 40 brases, el fons de la llima de la barra Alta està només a 14-15 brases. Es localitza enfilant el far (de l'illa) pel mig del coll de les Ferreres, cap a llevant. La senya de terra és el Penyagolosa.

La barreta del Carallot: són roques i esculls, un murallet elevat de pedra submergida, a la llarga, al costat del Carallot cap a garbí.

La barreta de la Foradà: un murallet elevat de pedra submergida, a la llarga, al costat de la Foradà en direcció al Carallot, cap a llevant.

La Calç: des de la Ferrera «p'en terra», a uns 20 minuts a motor, hi ha una planassa, un murallet anomenat així.

El Canal: a mig camí de les Columbretes; el fons és molt profund, i ací no es pesca.

El canalet de les Ferreres: el pas per salvar l'escull del Monte Ferreres.

El Carallot.

La Carbonera.

La Caserna: l'informant conta que a l'estiu arribaven a les Columbretes dos o tres barques des de Mallorca carregades de canyes verdes que descarregaven a la Caserna, amb les quals, havent-les tallades longitudinalment en quatre seccions, els mariners mallorquins es dedicaven uns pocs dies a confeccionar nanses per a pescar llangostes. Les nanses són tan voluminoses que des de Mallorca no s'haurien pogut transportar totes les necessàries. La barca amb motor més potent anava i venia a Mallorca cada tres o quatre dies, o bé s'enviaven les captures pel barco correu, en les caixes adequades de què estaven proveïdes.

La Cisterna: a l'illa n'hi havia dos. Una, d'aigua plouguda potable, al corral del far. L'altre aljub, situat per la part del cemen-

teri, no era potable i l'aprofitaven, prenent-la amb un poal, per a llavar-se.

El clot de les Columbretes: es passa de 30 a 50 brases.

La cova del Congre: està dins del portet de l'illa.

El far de l'illa: s'arrumba pel mig de les Ferreres (a 10-12 milles de l'illa). L'informant diu que, quan ell pescava a les Columbretes, hi vivien «tres famílies de farers», dos permanentment a l'illa i la tercera descansant en terra.

La Ferrera.

Les Ferreres: l'informant diu que és possible que tant es diga la Ferrera com les Ferreres perquè este illot fa com dos puntes, com «dos mamelles».

El Fondal: entre la Foradà i l'illa hi ha un fondal.

La Foradà.

L'illa.

El Mascarat.

El monte Ferreres: és un escull gran que està a uns 3 m de la cara de l'aigua per amunt.

El murall de la Calç: és una pedra.

La Seca: zona de rocam, entre la Ferrera i la Foradà, que no ix fora de l'aigua, però n'hi haurà només 4-5 brases. Una barca de fanal s'hi va deixar l'art complet, enganxat.

La Senyoreta.

ELS ESTELS

Els estels servixen per a orientar-se de nit en la navegació.

L'Estrel del Dia: Venus.

L'Estrel del Nord: l'Estrela Polar.

Les Cabrelles: les Plèiades.

El Carro: l'Óssa Major.

ELS VENTS

L'informant emprà expressions com *Vent a la Mar* i *Vent a Llevant*.

Un altre informant considera que hi ha 32 classes de vents. Un altre explica que hi ha quatre vents principals (segons l'esfera del rellotge): nord (00), llevant (15), migjorn (30), ponent (45) i quatre més de segon orde: gregal (7,5), aixaloc (22,5), llebeig o garbí (37,5) i mestral (52,5).

Aixaloc: (sud-est) vent moderat, porta mal temps.

Garbí: (sud-oest) migjorn i garbí són el mateix: vénen del sol de migdia i comencen a bufar a migdia. Vent moderat; a l'estiu porta bon temps.

Gregal: (est) vent fresquet de llevant.

Llebeig: (sud) no bufa molt fort.

Llevant: (nord-est) porta temporals.

Mestral: (nord-oest) vent fort que prové de terra, fort i sec.

Migjorn: (sud) fort i variable, paregut al garbí, indica un canvi de temps segur.

Nord: (nord) porta fred i mal temps. És el més gelat de tots.

L'oratge: és una brisa que bufa de la terra cap a la mar a partir de mitja nit. De dia amaina fins que es queda calma. En l'època del bou a vela, s'aprofitava per eixir fora. No és un vent, sinó una brisa (nord-oest) suau i humida que porta bon temps: «De matí oratge i, de vesprà, vent de garbí». L'informant reitera que l'oratge no és un vent, sinó una brisa.

Ponent: (oest) ve d'on es pon el sol. Al febrer i al març és suau i calent. És sec, i els dies de ponent són clars.

Vent de fora: aixaloc de dins de la mar.

Vent del nord: (nord-oest) vent fort (tramuntana).

DISTINCIÓ DE LES ZONES DE LA MAR

L'informant explica que esta distinció depén de «la miranda», o siga, de la forma de mirar la mar, de la percepció que en un moment determinat tenim de la mar. No obstant això, en distingix les següents.

Per la maror

Aigües blaves: fons fangós, fins a 8-9 braces.

Aigües clares: l'aigua no és térbola.

Aigües roges: si han tingut aportacions de fang del riu, a causa de plogudes intenses, l'aigua és térbola.

Aigües verdes: a partir de 9 braces cap a fora.

Per l'estat de la mar

Calma blanca: ni vent ni moviment de les ones, la mar està com un plat. Al gener hi solen haver deu o dotze dies de calma blanca, sense brises.

Gaó, gaonet: alguna ratxa de vent, de llevant o garbí, que hi ha allà fora, i ací t'arriba «la marejadeta»: gaó de llevant, gaó de garbí, gaó de fora.

Llevantissa: vent de llevant.

Mar abonçada [abonansá]: mar de bonança, amb unes poques brises de garbí.

Mar bonança: quan el temps és «bonansiu».

Mar arrissada.

Mar forta.

Mar grossa.

Mar grossa d'aixaloc: mar grossa de fora.

Mar grossa de llevant.

Mar llarguera: mar moguda.

Mar marejada [marejá].

Mar marejadeta [marejaéta].

Mar de migjorn: mar «espessegà»: no és mar grossa, però ve molt «seguideta», continuada.

Mar picada [picá].

Mar plana: la mar està com una bassa d'oli, com un espill.

Mar de ponent.

Mar revolta.

Mar de xavos: potser allà fora hi ha hagut una ratxa de vent.

Marejà de llevant.

Marejà de xaloc.

Marejà de garbí.

Marejà de llebeig.

Ressaga, ressagaeta: quan hi ha ressaga, la mar «es meneja un poquet».

Temporal: a l'hivern no es pot eixir a pescar, si fa temporal és més fort que la mar llarguera, però en el Mediterrani, de molt forts, no n'hi solen haver.

Temporal de llevant: quan hi ha temporal de llevant, entre el riu Millars i el Port (de Borriana), en la mar s'observa una gran quantitat de detritus vegetals.

Tràngol: mar un poc marejada, vent de llevant; mar molesta, «picadeta».

LA PLUJA

Segons les característiques de la pluja, es fan les distincions següents.

Aigua clareta.

Aigua fineta.

Aigua seguida.

Dia boirós (i, en cas contrari, **dia clar**).

Gropà: quasi igual que el «xubasco».

Plou fort: l'aigua «s'ha agarrat» i plou fort.

Plou poquet.

Plovisnar.

Temporal: la pluja de llevant du els temporals.

Torbisca.

Xubasco (cast.): llampa, trona i plouen gotes grosses, i a intervals el vent bufa a ratxes.

CLASSES DE XÀRCIES

Les xàrcies són diferents segons la classe de pesquera. L'expressió *armar l'eixàrcia* significa muntar-la sobre les trenes, la inferior amb els ploms, i la superior, el bull, amb els suros.

Eixàrcia d'almadrava: malla gran, de 15 a 20 cm, per a pescar tonyines. Cap a 1956, davant del cap d'Orpesa, hi havia una almadrava armada permanentment.

Eixàrcia de bacoreta: l'art del 4.

Eixàrcia de llangosta: malla estreta, tresmall normal.

Eixàrcia de llangostí: malla cega.

Eixàrcia de moll: malla cega, de 10-11 mm, com la del llangostí, però es tinta de color marró perquè el peix no la distingeixca, ja que es cala a les roques.

Eixàrcia de palada [palá].

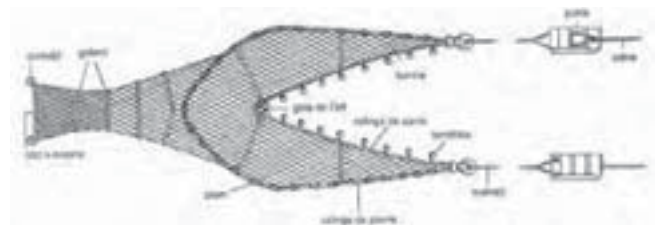
Eixàrcia de peix de torrar: malla mitjana, de 4 a 5 cm.

Eixàrcia de sépia: l'art del 6 o el 7.

Eixàrcia de tresmall: és diferent segons la pesquera. El tresmall es diu així perquè es tracta de «tres eixàrcies superposades».

L'eixàrcia del bou

Anys arrere, les barques que pescaven amb bou anaven en parella perquè, separades convenientment, podien mantindre oberta la boca de l'eixàrcia, i tindre més força per arrastrar l'art. Hui en dia eixa funció la fan les portes que, llançades a la mar, es mantenen unides a la barca a través dels cables, i al bou, a través de lesalletes. L'eixàrcia del bou consta de les parts següents.

Les bandes: a continuació dels calons.

Els calons: són els travessers de fusta, nugats al cap de cada banda, per a poder estirar des de la barca les dos puntes a fi de mantindre la gola oberta.

El cassaret: a continuació de la gola, és la part ampla interior de l'embut que forma l'art.

Els cornalons: en els dos extrems exteriors de la corona hi ha unes anelles des de les quals s'hissava el bou perquè, penjat en el pal, s'eixugara.

La corona: el cul interior de l'eixàrcia, on quedaven atrapades les captures.

La fisca: en la gola, des de la vora de la plomada fins a la corona, davall de la panxa, el bou du unes quinze o vint malles grosses, fetes amb fil gros; és una veta o una llista de malla resistent que salva la corona quan la barca arrastra l'art pel fons.

La gola: la boca per on entren les captures. Per a mantindre-la oberta du, en la banda superior, la surada i, en la inferior, la plomada.

El goleró: a continuació del cassaret, és la part estreta interior de l'embut que forma l'art.

Les malletes: els dos calons van units a les portes amb les malletes, que són els caps amb fils d'aram que van dels calons a les portes, fan 120-130 brases. Les dos portes van engrillonades a les malletes, i per l'altre costat, la barca remolca estes portes amb un cable. Quan la maquineta de bord cobra el cable, deixa a un costat les portes de popa i vira perquè s'arplegue el bou.

La ninyolera: és el fil o la costura que, passat d'una manera que forma com una cadeneta, cus la culata de la corona. S'estirava i es despassava la culata, i així s'abocava el peix capturat sobre la coberta, ja que resultava més còmode fer-ho per la corona que per la gola.

Les plomades: és l'armadura del rastre de ploms (cada 3 o 4 brases).

Les surades: és l'armadura del rastre de boles de suro o de plàstic (cada 3 o 4 brases).

ALTRES ARTS

Almadrava o madrava: és com un palangre per a pescar tonyina, que arrastren les barques. És com el morunal, però es cala més a dins.

Artó: es pesquen mabres, molls, per la costa o més cap a fora, amb 12 o 14 calaments. És com el bolig però amb una eixàrcia més menuda i es cobra des del mateix bot, no des de terra.

Batre: un extrem de l'eixàrcia se situa en la costa, i la barca descriu un cercle fins que la desplega per complet. Una vegada fet el cercle, l'altre cap finalitza també en la costa. Amb això s'obté un cércol, es fa soroll en l'interior i els peixos, quan tracten de fugir, cauen en la xàrcia. Es pesca a vora mar, a 2 o 3 brases de fondària, fent soroll amb una perxa (un pal) al fons de la barca perquè el peix s'espante.

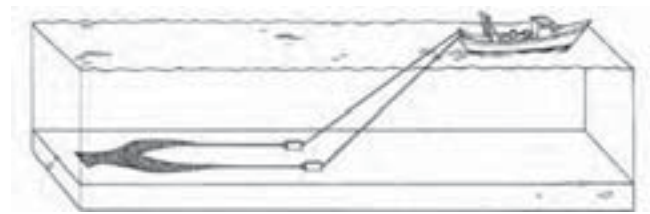
Bol redó: xàrcia en forma de cércol perquè el peix no pugui fugir per cap banda.

Bolero: la xàrcia està dividida en dos parts, la mitat té només una tela, mentre que l'altra mitat és un tresmall.

Boletxa: xàrcia de malla grossa, ampla.

Bolig: és com el bou, però es pesca morralla, sargs, arrossegant-los des de terra amb cordes, les quals s'anomenen *calament*, la pròxima al bolig, i *camalleta*, la que es queda en terra, que és des d'on es cobra.

Bou: es pesca a una fondària de 40 metres amb cable i amb portells o portes de banc, que van tancant-se formant una bossa. Tiren el bou a la mar i l'arrastren; quan han fet les milles que consideren, o quan noten que va pesat, el xorren.

Bou.

Eixàrcia alta: no és de tresmall, sinó d'una sola malla, on el peix clava el cap i no pot passar avant, ja que té el cos més gros que l'ull de la malla, i tampoc no pot fer-se cap arrere perquè s'enganxa amb les ganyes.

Eixàrcia de boletxa: s'usava sobretot per a la pesca del reig, però ara no n'hi ha.

Femella: és una pesca molt particular. Es nuga una femella de calamar, el mascle la seguix i amb el salabre s'agarra.

Fanal: l'informant explica amb detall com era la pesca de fanal. Quan ell pescava sardines a les Columbretes (cap a 1955), ho feien en una barca de motor de gasolina perquè fera menys soroll que les de gasoil. Les captures s'enviaven cada dia a la llonja de Castelló amb un altra barca de motor més potent (anomenada *l'enviada* [l'enviá]), que és la que transportava les caixes.

Com que pescaven de nit atraient la sardina a la llum dels fanals, quan la lluna feia el ple no podien pescar, i els joves es dedicaven eixos tres o quatre dies a tintar l'art amb rosca, que és el suc de la corfa de pi bullida, mesclat amb alquitrà. Esta mescla es feia en una bassa de l'Illa i es removia amb un rem. La mescla impregnava l'art, que era de cotó, i així el feia més resistent i s'evitava que el greix de la sardina el podria. En enfosquir-lo s'aconseguia, així mateix, que fóra percebut pels peixos.

D'això, en fa anys: la temporada de la pesca de la sardina començava a darreries de novembre i fins al final d'abril es pescava entre 15 i 17 braces, però a mesura que feia més calor, el peix es dirigia cap a aigües més fresques i calia anar-hi més fora, a buscar la pesca més cap al fons.

Per a pescar al fanal calien tres bots de llum i tres embarcacions més que no duien fanals: la barca d'art, el bot de boia i l'enviada. Els tres bots de llum es posaven a un trast l'un de l'altre (un trast és la distància que els separa, podia ser d'uns 100-150 m), fondejaven i encenien el fanal, que funcionava amb gasolina.¹⁷

17. Els fanals d'aquella època eren de la marca Petromax. La gasolina estava depositada en una espècie de bombona, i s'havia de polvoritzar amb un bombí perquè, a través d'uns tubets de coure anomenats *tisses*, impregnava la camiseta, que s'encenia i feia llum. Cada hora, més o menys, quan la llum es debilitava, calia tornar a bombejar gasolina.

Els fanals penjaven del pescant del bot, que era fix. Cada pescant treia tres braços, i en cada braç hi havia un fanal. Obrint una portelleta del Petromax, s'accedia a la corneta i al calfador, on es posava gasolina per a calfar la corneta. S'obria la bombona de gasolina que, gasificada, eixia per la corneta, a la qual es prenia foc amb un atxet encés (un *atxet* és una boleta de cotó posada a la punta d'un fil d'aram). Al cremar, calfava la corneta i a continuació encenia la camiseta, que era com un maneguet de seda. Normalment els fanals duien dos camisetes, però també podien portar-ne una o tres, les quals, enceses, penjaven en el buit de la bola protectora, que era de vidre.

Per a protegir esta bola, el *llumero* li feia un boç amb uns fils d'aram llargs, que els passava des de la pantalla fins a cobrir tota la bola, trenant-los com si

A més dels tres bots de llum, en la pesquera participaven també les altres tres embarcacions esmentades, és a dir, el bot de boia, la barca d'art —també fondejada, on generalment s'embarcava el patró— i l'enviada, la qual de moment no feia res. Quan el patró ho considerava, el bot de boia cobria el trast i, «vogant sense remoure massa l'aigua», es desplaçava a visitar les altres tres barques de llum per a comprovar si s'havia acumulat peix al seu costat. Si no «n'havia acudit», apagaven el llum i anaven a *fer la boldà* ('vogar per a canviar d'emplaçament'), a fi de tornar a començar l'operació en el lloc on el patró trobava més adequat.

Quan anaven «a fer la boldà», l'enviada, que tenia el motor més potent, amb un cap duia a remolc la barca d'art, la qual, alhora, remolcava les altres d'esta manera: a estribord duia dos bots de llum, l'un darrere de l'altre; al centre, el bot de boia, i a babord, el bot de llum que «feia d'entrador del peix». Si, en este altre punt on els bots s'havien desembragat i havien fondejat després de trastejar, sí que s'arribava peix als fanals, procedien d'esta manera: una qualsevol de les tres barques de llum, diguem la primera, llevava l'àncora i, vogant a espai, procurant seguir el sentit del corrent perquè el peix no ho notara, s'aproximava a la segona sense perdre la mola de peix. Després, les dos juntes es dirigien a la tercera de la mateixa manera, arplegant el peix pel camí mentre cobrien el trast (deien: «anem a ajuntar i calarem»).

Quan s'ajuntaven, els dos primers bots de llum apagaven els fanals i només els mantenia encesos el tercer, que es quedava en el centre del cercle que descrivia a continuació la barca d'art, rodant i calant en el sentit de la marea, «acostumant el peix al soroll del seu motor de gasolina perquè no fugira».

La punta de l'art i el nervi [nírvi],¹⁸ que aguantava el bot de boia, els llançava a la barca d'art i es retirava. La barca d'art es posava a calar en cercle. Mentrestant, el bot de llum que mantenia els fanals encesos, situat al centre del cercle, es preparava per a fer d'entrador del peix.

Quan s'havia calat l'art en forma de cercle i «l'envià s'havia abarlovat al seu costat», estirant la cua de rata i el nervi, ana-

fó una malla per a evitar que, si el vidre protector es badava, es dispersaren els vidres i es quedaren a fosques.

18. En la parla de l'informant, també les persones i els animals tenen [nírvis] (nervis).

va associant el peix al centre de la bossa de l'art, anomenat *el matador*. (El matador és la part de l'art que té l'eixàrcia molt més forta que la resta, perquè és la part que suportarà el pes de la mola de peix. La cua de rata és el cap que aguanta tota l'armadura de les surades de la cara superior de la bossa, mentre que el nervi és el cap que es passa per les anelles de la cara inferior.)

Els mariners, estirant estos caps, anaven tancant la bossa i forçant que el peix s'associara al matador. Xorraven abraçant l'art, i el pujaven a bord en tronc (xorrant el suro i la plomada alhora, és a dir, la continuació del cap de la cua de rata i la continuació del cap del nervi). Esta faena era molt pesada perquè es feia a mans, a pur de forcejades, i els braços dels mariners acabaven en carn viva.

Quan es tenia el peix associat en el matador, un mariner jove s'abocava sobre l'orla de la barca d'art, damunt de la mola de peix, amb mig cos fora, mentre que un altre mariner li aguantava les cames amb força perquè, pel seu propi pes, no es precipitara a l'aigua. Dos més, col·locats a proa i a popa, obrien amb el rem les barques posades en paral·lel i impedièn així que xocaren i que el jove abocat al matador s'accidentara a causa del top de les dos embarcacions com a conseqüència de la marejada. El que l'aguantava, quan veia vindre perill, el pujava a la barca d'un estiró. Era una faena bruta i fins i tot, a vegades, el jove queia al matador i el treien banyat de cap a peus.

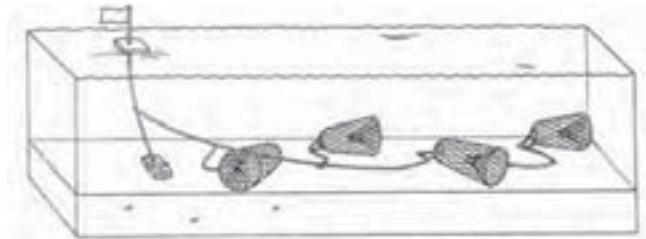
Els mariners de l'enviada servien contínuament paneres a este jove, a dos mans. Ell n'agafava una d'una ansa i, estacant-la en el matador, copejant (*copejar* era, per tant, 'fer el cóp', 'traure el peix del cóp amb la panera'), l'omplia de peix i ajudat pel mariner que el sostenia, amb una braçada descansava la panera sobre l'orla de l'enviada —els mariners de la qual la recuperaven perquè l'altra ansa «estava entullada [lligada] amb una rebissa» (un cap d'una braça de llargària)—, l'acabaven de pujar a bord; després buidaven les sardines en les caixes que tenien preparades.

Normalment es treballava seguit seguit, amb tres paneres per cada mà, sis en total. Era una faena pesada i perillosa. Excepcionalment, si la pesca havia estat tan abundant que el peix no cabia en les caixes, la sardina es duia a orri sobre coberta i, una vegada al port, s'enllestia en caixes buides.

Hui en dia esta classe de pesca s'ha simplificat molt i n'hi ha prou amb una sola barca, que s'anomena *trainya*. És més gran que les anteriors, du fanals elèctrics que fan una llum molt més potent, la bossa de l'art s'aguanta des de la mateixa barca amb un puntal inclinat que cau de fora, anomenat *alador* [alaór],¹⁹ i el peix es copeja del matador, que ve a un costat, amb un salabre de gran capacitat que es desplaça sobre la coberta de la barca amb una petita grua on, una vegada allí, els mariners «obren el cul de la bossa» i el peix s'aboca directament en les caixes.

Moruna: és una malla que té una bossa per on es fiquen dins els peixos. La pesca és com la del bou, però el peix (mussoles, gats) no pot fugir. El morunal està sempre calat al mateix lloc.

Nanses: és una pollera feta de juncs per agarrar peixos que van per la superfície de l'aigua (boga). Se'n van les barques amb les nanses o polleres, i en l'interior fiquen una brossa amb una pasta amb greix, i cada 10 m llancen un calament (corda). Es deixen allà i al cap d'unes hores es torna per xorrar-les.

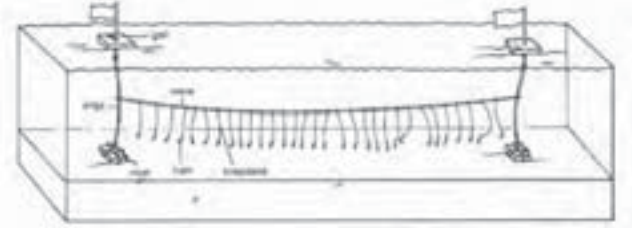
Nanses.

Pesca d'ham alta: amb surada es pescava peix de superfície: tonyina, emperador, marraix.

Piano: és un art senzill que es practica des d'una barca com a entreteniment. D'un cap no massa llarg, a partir d'una gasa, n'ixen tres igual de llargs que, en forma de triangle, es nugen a un fil d'aram (anomenat *alambre*), on hi ha dos plomades, i del qual pengen tres cametes, en la punta de les quals es nuga un ham. L'extrem del cap s'aguanta amb la mà i, quan es veu o es nota que piquen, s'estira i es trau. També es diu *xamberga*.

19. L'*alador*, també anomenat el *xupa-xup*.

Palangre: l'informant explica amb detall com era la pesca de palangre.

Es tracta d'un art que s'aguanta en els dos extrems amb les cabestres, que són «les cordetes que es nugen a les trences». En la part del fons de les dos cabestres extremes es nuga el pedral (un mort), i en la part superior, el gall. Les cabestres estan unides amb una trena anomenada *mare*, de la qual pegen els hams escats.

En l'actualitat la mare és de niló, però abans s'anomenava *palangre de cànem filat* perquè la mare era de cànem trenat, que proveïa un filador de la Vall d'Uixó. Els palangres tenien en total 5 o 8 lances (bagues, gases), i s'unien a la mare amb un nuc especial que es feia amb tres nugüets, anomenat *nuc de palangre*.

El palangre que utilitzava un ham grandet es deia *palangre de pèl*. En general, també s'anomenava *palangre d'enemic* perquè era molt treballós per a enllestir-lo i s'embolicava molt. En la mare es nugava una cameta de pèl de cua de cavall; a continuació, es lligava el pèl de cuc i, al pèl de cuc, es nugava l'ham amb un nuc difícil de fer.²⁰

20. El pèl de cua de cavall el proporcionaven els esquiladors de cavalleries. Era una monya de pèl llarg, de la qual separaven 6 pèls i els trenaven d'esta manera per a fer una cameta: estaven asseguts, i al cap del grup de 6, al *xicote*, feien un nuc i després es posaven dos pèls a la mà esquerra, amb els dits junts, entre el dit gros i l'índex; dos més, entre l'índex i el dit del mig; i dos més entre el dit del mig i l'anular. Amb la mà lliure enrotllaven estos sis pèls i feien una trena d'un mig pam, que acabaven d'enrotllar-la enroscant la part dels pèls no embolicada encara sobre una loneta que tenien en la part superior de la cama. A continuació tancaven el cap de la trena que acabaven de fer amb un altre nuc.

A la cameta de cua de cavall es lliga el pèl de cuc. Els criadors de cuc de seda proporcionaven als pescadors un feixet de capells buits, que ells escaldaven durant dos o tres minuts, a fi de poder-ne separar els fils. Amb un drap doblat, d'un a un, estiraven el cobriment del fil, una espècie de pelleta groga que deixava lliure el fil de seda, resistent i pràcticament imperceptible, on es nugava l'ham amb un nuc especial.

Les cametes s'enllestien a espais de poc més de mitja braça (la separació entre els hams s'amidava posant una mà sobre el pit i l'altre extrem en la mà de l'altre braç estés).

Perquè el palangre no s'embolicara, tant quan es xorrava com quan s'aclaria, s'enrotllava dins d'un cabasset en el mateix sentit, però els hams no es deixaven dins del cabasset, sinó que es clavaven en la vora de la boca de la cistelleta, que era més resistent. Quan s'enllestia, s'escaven els hams i es deixaven penjant per la vora del cabasset. L'esca del palangre solia ser de caragola, de gamba de sequiol o de trossets de sépia, seguits o alterns.²¹

La faena d'escar era molt treballosa, i «en ella s'ocupava tota la família a partir de mitja vesprada», perquè les barques eixien a calar de nit, amb cinc o sis cabassets preparats.

Cabasset de palangre.

Polleres: les mateixes eixàrcies que les nanses, però «per a agarrar sépia».

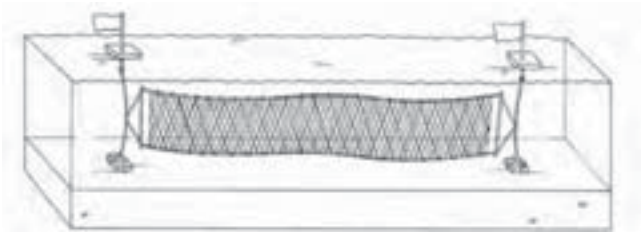
Sardinal: eixàrcia alta de sardina.

Trainya: pesca de sardina amb fanal.

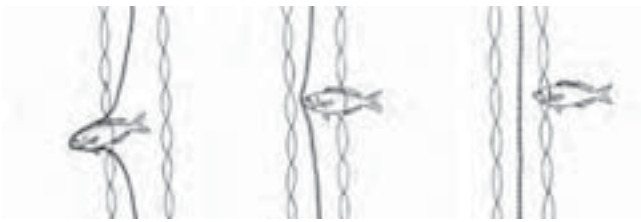
Tresmall: l'informant explica amb detall com era la pesca de tresmall.

21. La pesca de gambes als sequiols i séquies es va practicar fins a principis dels anys 60, en què van començar a desaparèixer fins a extingir-se, a causa de la contaminació. En les séquies, les gambes es criaven sobretot on hi havia una brossa anomenada *mar de bri*, i tant nadaven pel centre del sequiol com pels marges. Es pescaven amb un gamber que s'arrossegava fregant pràcticament el fons o les vores del caixer.

Es tracta d'una eixàrcia de tres malles concèntriques; la central és la més fina (el bull), mentre que les laterals tenen les obertures més grans, a través de les quals entra el peix, que fa bossa i no troba l'eixida.

Anys arrere, quan el filament era de cotó, es procurava xorrar el tresmall de forma que quedara net, per tal d'estendre'l i plegar-lo sense que s'embolicara. Aleshores una eixàrcia estava formada per unes 40 filades de tresmall; actualment, en canvi, els tresmalls són de 180 o 200 peces. Es diu: «una filà de tresmall, de palangre, de llangostí», etc.

Quan la barca arriba al punt on s'ha de calar, els pescadors tiren el gall i el pedral, i amollen l'eixàrcia a la mar. Quan han acabat de calar, tiren un altre pedral i la pana (que en l'actualitat és de plàstic), i se'n vénen a terra. Al cap d'unes hores tornen a eixir i xorren.

El tresmall està format per una ralinga de suro en la part superior de l'art, una altra de plom en la part inferior, i les cabestres als dos costats.

El gall és un senyal. Abans era de suro pla de tres nivells (la pana) en forma de piràmide truncada amb una bandera en el centre superior, per a identificar on s'ha deixat l'eixàrcia. En l'actualitat el gall és de plàstic.

El pedral és una pedra quadrada i allargada com un rastell, amb què es fixa el gall i «la trença al fons del mar».

Volantí: es pescava boga amb gamba, caragoles.

ALTRES PESQUERES

A l'oroneta: es concentra en manades, i se sol traure amb hams. L'oroneta que vola ja no es pot agarrar si no és amb bou o amb eixàrcia, perquè escasseja.

A la cavalla: es pesca amb sardinal o amb fanal, fent llum; però, igual que el sorell, s'ha d'anar a buscar lluny de la costa. També es pesca al curri.

Amb fitora: la fitora està formada per un mànec de fusta i unes puntes amb anelles i malla, és una espècie de forca. Es pegava «fitorà igual que es ratllava», i el peix es quedava dins. S'ha de pescar des de terra o des de la proa de la barca (es trauen llisses, llobarros).

A la llangosta: s'agarren amb xàrcia, però en lloc de xorrar al sendemà, es xorra als tres dies. La xàrcia és diferent a les altres, és més alta i toca terra. Es cala en la roca i es va a xorrar-la cada dos dies.

A la petxina: es fa amb un rastell, amb una malla darrere, que s'arrastra per davall de l'arena i se solen agarrar petxinetes, navalles, llangostinets, ous i gallinetes.

Al polp: es posen pots buits (cadufos o polperes) amarrats amb cordells i els polps van a amagar-s'hi; al xorrar traus el polp allí arrupit. També, amb ancoreta o garfi, enganxat a un peix quan el polp sura per l'aigua i pica.

Amb rall: es tira el rall a peix vist; el rall s'agarra d'una punta i s'amolla l'altra oberta. Fa forma de redolí, així se solen agarrar llisses. El fil més gros es diu la mare.

Tirant el rall.

A la sépia: es fan servir polleres (sepieres). Es cala hui i es xorra demà. Com a reclam utilitzaven «gasarà», que és una brossa de muntanya punxosa que posaven al cul de la sepiera, on la sépia anava a desovar. Abans les barques duïen totes una colla de sepieres.

PESCA AMB CANYA

Al curri: es tira la llançadora i es va arreplegant el fil a poc a poc, i així l'esca pareix que estiga viva; s'agarra cavalla.

Amb explosius: no se sol practicar, però quan es feia es calava l'eixàrcia redona, l'art; si el peix estava molt fondo llançaven càrregues cap a baix i el peix fugia, s'enganxava i es quedava tancat en l'eixàrcia.

Amb llançadora: en compte de vigilar el suro, es vigila la punta de la canya.

Amb suret: es tira a la mar i s'ha d'esperar que el suret s'afone, després «estires i se solen agarrar mabres, doraos i llobarros».

NOMS DE PEIXOS

Es reproduïxen ací els noms de peixos que coneix l'informant, amb la descripció popular amb què ell mateix els identifica.

Abadeget [abaegét]: és allargat, sense escata. Assecat, és el capellà.

Agulla: peix blau no molt gran, llarguet, amb el morro allargat.

Aladroc: peix blau, semblant a la sardina, més prim.

Aranya: es colga a l'arena, és blanquinós i té punxes a les ganyes i al llom que piquen molt.

Aranya negra: és un peix allargat i verdós, més fosc en els fons, també amb unes punxes que causen un dolor fort. Abans els mariners solien curar-se la picada amb amoníac, però ara la polvoritzen amb un esprai farmacèutic. A vegades, la unflor d'una picada d'aranya negra en la mà ha durat mesos perquè s'ha unflat considerablement, i en conseqüència, el mariner ha estat de baixa.

Aspet: té el morro i el cos allargat com «la barracuda, però més xicotet», té els ulls grans i dos dents en la boca, és escatós.

Bacoreta: peix blau, tonyina xicoteta.

Besuc: paregut al pagell però «de color doradet», un poc més allargat, no té dents, i té els ulls grans, però no es fa tan gran com el pagell.

Boga: paregut al besuc però més panxut, prim i allargat, de color platejat.

Burro: gris fosc «verdoset, bavós», de cap gros, de carn esto-penca, no té valor comercial.

Cabut: té el cap gran i el cos «amaina cap a la coa», és més llarg que l'escorpa, de color rosat. De cabuts, n'hi ha almenys quinze varietats: «cabet d'escata, paula, malarmat, viret, rafet (extingit), garneu, juliola...». Estos dos últims poden arribar a fer-se prou grans.

Cavalla: peix blau, de color blau cel, allargat i amb «la coa molt forta». Per la zona de València es diu *bísol*.

Corba [o oberta]: pot arribar a fer 5 kg, és platejada; té les aletes grogues amb la vora negra.

Corball: de color blanc platejat, cordat com si tinguera cordes o cadenes nugades, hi predomina el color platejat, i para un poc geperut, com el moll. També és un peix de sort, peDéntol: s'anomena així perquè davant del morro té dents, és escatós, de color «verd doradet i els ulls mitjanets».

Donzella: de la família de les julioles, és un peix gustós.

Dorado [doráo]: té les dents tan dures que tallen la fibra i s'ha d'escar amb fil d'aram, té els ulls mitjans, és poc escatós i de color verd; prim de llom, pot arribar a fer 7-8 kg.

Escorpa: peix punxós, gros i curt, «xaparrut», de color marró rogenic, de boca gran, fa bon caldo. Es cria en roca, en alguer o entre pedres. Per la zona de Castelló es diu *rascassa*.

Escrita: rajada [rajá].

Esparralló: curtet i ample, quasi redó, igual es cria en roca que en l'alguer o en la platja, és bo però espinós.

Gallineta: de la mateixa espècie que l'escorpa, de color roig intens, de més qualitat que l'escorpa, creix fins a 50 cm.

Galtiroig: classe de llissa.

Garneu: el cabut més gran de la Mediterrània.

Gat: és com la mussola però gris fosc i amb taques negres.

Gatvaire: és com la mussola però més «amarronat», amb taques més fosques, encara que n'hi ha que «peguen més en groguenc», sense dents.

Gerret: paregut a la sucla, però més allargat i més fosc.

Gitana: de color verd.

Golfàs: també és un peix gran. Ací se'n solien agarrar de dos a tres diaris, sol fer 1 m, té els ulls grans, una aleta darrere i és de color verdós. No té quasi escata, i en l'ull té com un «sombretet».

Lenguado (cast.): és un peix pla, «allargat com la palaeta» però més gran, de color marró fosc, té els ulls xicotets i la boca torta, a un costat.

Llissa: de color plom, prima i allargada. N'hi ha de diverses classes, i algunes es fan molt grans: galtiroig, marcenca, mújol...

Llissèria: és un peix moll que es cria en aigües profundes, sense dents i de color transparent, té ulls grans i verds «i, rodant, com un pelet, però més llarg que el de les palaetes»; és ample i allargat.

Llobarro: és paregut al lluç, escatós, «verdós i morrudet», molt apreciat, escàs, difícil d'agarrar, i per això s'anomena peix de sort. És un peix «solitari, no va amolat».

Lluç: és un peix moll, amb unes dents fines, de color platejat, ulls grans, en forma de fus del cap a la cua.

Mabra: és un peix dur, amb escata, de color blanc amb ratlles negres, les dents com un «rascador de caixeta de mistos i els ulls grandets».

Mantell: és una «rajà de color fosc».

Marraix: té dents com el «tiburó, i és com un tiburó».

Mero: és un peix de color marró, però també n'hi ha de verdosos. D'ulls grans i geperut, amb la boca molt gran, és bo per a tot. És el peix més car, més escàs i més difícil d'agarrar. L'informant coneixia una persona, anomenada *Mig ou*, que l'agarrava amb «una fluixeta o amb una bossarda». (La fluixa

és simplement un ham nugat en la punta d'un fil, que s'esca amb una «carnà» i s'empra, des de la barca, per a pescar en aigües superficials peix menut. La *bossarda* és pràcticament igual, però l'ham, escat amb la carnada, es nuga a un cap i s'amolla i es cobra, des de la barca, quan pica peix més gros en aigües més profundes).

Moll: és un peix poc dur, amb el cap aplanat, sense dents i de color roget, té ulls xicotets i pareix que siga geperut. El moll de roca, anomenat també moll d'arbó, és de color roig intens, més viu que el del moll de platja, anomenat també moll de fang, de color més apagat, més groguissó i de gust més saborós, que no es fa tan gran com el moll de roca.

Mòllera: és un peix moll, blanc i marró, «allargadet i groguet», i davall de la barbata té com dos pelets. Té els ulls xicotets.

Morralla: diverses classes de peix menut per a fer caldo.

Morruda: és un peix paregut al sarg reial, però té el cap com una mabra, morrut, de color marró fosc, amb dos dents.

Muixó: paregut a l'aladroc, quasi transparent, de «color de cristal», s'agarra en profunditat.

Mújol: arrajador [arrajaór].

Mussola: sol fer 1 m i mig i se'n solien agarrar sovint. Té la pell rasposa i grisa, no és un peix molt morrut. N'hi ha de dos o tres classes.

Negrito (cast.): castanyoles.

Oblada [oblá]: és un peix escatós, de color blavenc i platejat, les dents rasposes com un rascador de caixeta de mistos i els ulls grans.

Orada [orá]: és un peix dur, ample, escatós, xato, amb dos dents en la boca, els ulls grans, de color grisenc i amb la panxa blanca. Té una ratlla negra que envolta tota la ganya i, a les galtes, «dos taquetes dorades». És un peix que, com el pagre, «també va amolat». Quan les femelles porten darrere molts mascles es diu *una picà*.

Pagell: és un peix dur, amb escata, de color rosa intens, dents dures i ulls mitjanets, es cria en les roques i pot arribar a fer 3 kg.

Pagre: és paregut al pagell, però en compte de roig és de color roig granat, dur, amb escata i la cara xata; una ratlla negra el creua de la ganya a la cua. És un peix que va en mola, tots apinyats.

Palaia [palá, palaéta]: és un peix pla, dur, sense dents, amb la boca torta, té pèls pels costats i és de color marró clar. De palaies, també n'hi ha diverses varietats: peluda, llissèria, palaí, tigre, llenguado...

Palaí: és de color marró i més petit que la llissèria, no passa d'una mà de gran.

Peix espasa: és fàcil de reconèixer perquè té «un pic en forma d'espasa», també s'anomena emperador.

Palomina: peix blau, curt i estret, de color blavenc platejat.

Patena: esparralló xicotet, també anomenat pateneta.

Peluda: és una palaia del color de la llissèria però més fina, encara que no s'arriba a fer tan gran, com a molt es fa com la mà.

Rajada [rajá]: peix pla i ample, que en el lllom presenta unes serretes. N'hi ha de dos classes: rajada fina, que s'agarrà amb l'eixàrcia i no té punxes al lllom, i rajada tartanera, que té punxes al lllom i s'agarrà en aigües profundes.

Rémol: és un peix planet i redó, dur, sense dents, amb la boca a una banda, té punxetes pels costats i és de color marró fosc.

Rémol petxinat: és com el rémol però amb taques verdes.

Roncador [roncaór]: paregut a l'esparralló, amb una lleugera gepa, ronca quan es trau de l'aigua.

Sardina: peix blau, panxudet i no molt llarg.

Sarg: és un peix dur, amb escata, de color blanc platejat amb ratlles negres; és ample, té les dents «com les de les persones» i els ulls mitjanets.

Sarg reial [reál]: és igual que el sarg però més gran; no és platejat ni amb ratlles negres, sinó rogenc i amb «ratlles amarronades».

Serrano (cast.): té la boca molt gran, és de color marró i fa mig pam. A l'illa és de color groc.

Soliguer: té ales en compte d'aletes, però no vola, i té el cap molt dur. Hi ha la dita: «Tens el cap més dur que un soliguer».

Sorell: peix blau de color plom, amb serretes pels costats, fins a la cua.

Sucla: n'hi ha de dos classes: blavenca, més grossa, i una altra varietat de color roig clar.

Tigre: és com un llenguado, però més llarg i estret, tacat igual que el rémol, però en groc.

Tintorera: és de color blau fosc o morat fosc, pot arribar a fer 2 m. L'informant diu que en pescava des de la barca, amb una «carnà de sardina», fent un llaç (com el d'una forca) en la punta del cap que havia llançat a l'aigua i, quan el peix menjava de l'ham, l'enganxaven amb el llaç, que s'estretia cenyint-lo pel cos, el pescaven pujant-lo a bord i el remataven pegant-li colps al cap amb un rem.

Tonyina: és un peix molt gran, de 2 a 3 m, sol pesar entre 200 i 300 kg, és poc escatós i les raïls de les aletes les té de color groc, la resta de color, blavenc fosc; es pesca amb ham o al cércol.

Quan es fa en salmorra es distingixen les següents parts del peix: tonyina de tronc, de la part dorsal, més magra; tonyina de sorra, de la part ventral, més greixosa. L'informant diu que la sorra és la part de l'animal que cobrix la panxa; tonyina negreta, menys apreciada i més barata que les anteriors, servix sobretot per a fer coca. Amb un cap o una canya, la tonyina s'ha de treballar, quan «pega la brivà» (o simplement «quan pega»), emprén la fugida i s'ha d'amollar, i després tornar-la a cobrar.

Tremoladora: és com la rajada, però de color marró, amb uns botons de color negre al lllom que donen rampa quan es toquen.

Vaca, vaca serrana: té una taca de color lila als dos costats de la panxa, de carn molt dura i gustosa, pareguda al *serrano*. Si es nota l'art pesat, es diu: «Si sents pesat, pesat, serrano o vaca serà».

Vaca tremoladora: vaqueta.

Vedrià: paregut al sarg, però té en «la coa uns redolins negres» i el cap més fosc.

Verderol: de color verd, a mesura que va fent-se gran es fa de color gris; pot arribar a fer 20-25 kg. És un peix gran, bo per a fer salsa, amb els ulls grans, la cua llarga i les dents rasposes. Darrerament es diu *lecha*, que no és valencià.

Xerna: és un peix com el mero, però de color marró i gris.

Xopa: és un peix que menja dalt, de cara a l'aigua; és com el sarg, més prim, de color grisenc i amb els ulls ni grans ni xicotets. A les Columbretes, on hi ha algun llit de xopes, es fan «d'a quilo».

Xutxo: paregut a la rajada, però negre i més gros. En la punta té una o dos punxes verinoses en forma d'arpó de serreta que, «si pica amb elles», poden produir molt de dolor, perquè es claven fàcilment, com una punxa, i són difícils de traure.

NOMS DE MAMÍFERS MARINS

Cap d'olla: no és un peix, sinó un mamífer que fa 3 o 4 m de llarg. Té el cap redó, és de color grisenc i amb el llom blau, és més xato que la mussola.

Galfi: és gran, negre, i està prohibit pescar-ne, no té escata, té els ulls grans i, anys arrere, solia aprofitar per a fer oli. La carn, de color roig viu, no és bona de menjar.

NOMS DE MARISCS

Cabra: com el cranc però no és plana, sinó redona com el puny, rogenca amb taques negres i la corfa molt punxosa.

Caixetes: abans n'hi havia moltes, es crien apegades a les roques.

Caragol de barrina: és blanquet i allargat com una barrineta.

Caragol de perla: és «anacarat», la tapeta és com una perla.

Caragol de punxes: la corfa és punxosa, és bo de menjar.

Caragol de tapeta o corneta: la corfa està protegida per una tapeta, no té punxes i es cria en les roques, per la molla és com el caracol de punxes, però té fel i al final del mos pareix que coga o que amargue.

Castanyola: és de color marró, no té tenalles, damunt del cap té com «dos orelles o palmitos». Per València s'anomena *cigala de força*. Diuen que quan es mou pareix que toque les castanyoles.

Cigala: de la família de la galera, sense tantes punxes, amb tendència a «acaragolar-se», amb dos pinces llargues. És de fons (a 90-110 brases).

Cranc blanc: es cria en les platges.

Cranc negre o cranca: es cria per les roques. Se'n veuen pel port i se'n pesquen amb alguna carnada, però «quan l'abastes l'agarres amb les mans», també s'agarren així les cabres.

Dàtil: petxina de forma i color de dàtil madur, es cria on hi ha roca.

Galera: té la pell forta, tenalles i plena de punxes, nada amb les aletes de davall de la panxa.

Gamba: se'n criaven en les roques del port.

Gamba blanca: de color més pàl·lid, «dorad mortet».

Gamba ratllada [ratllá] o ratllat: és una gamba més rogeta, la que té ratlles.

Gavatxa: la gamba que diuen *quisquilla*, que té «l'ouaeta més blavosa».

Lapa (cast.): una mitja petxina que viu apegada a la roca, no és mengívola.

Llangosta: té el cos allargat, el cap gros, antenes grosses i llargues, la carn és molt apreciada.

Llangostí: és com una gamba gran, el cos allargat, la corfa molla, les antenes llargues, els ulls grossos i la carn molt bona, que es defén tancant-se i obrint-se perquè darrere té una punxa molt forta. La cua té els colors de la bandera republicana.

Llima: es cria en força, es diu així tant pel sabor a llima com pel fet de tindre la molla groga com una llima.

Llomàntol: té el cos allargat, la corfa molt dura, antenes xicotetes, pinces grans i fortes.

Ortigues: l'informant diu que són bones de menjar, però que ja no se'n trauen, i que quan n'hi havia no sabien que eren comestibles ni que tingueren valor.

Ostió: un marisc paregut a l'ostra que abunda molt poc.

Ou: una classe de petxina redoneta que s'empra com a esca per a pescar.

Pessic: és un cranc gran, amb pinces molt grans, però que les arreplega davall de la panxa i pareix una pilota, de color beix a redolins rojos.

Petxina negra: de color marró fosc.

Petxina ratllada [ratllá]: se'n trau alguna de tant en tant. En gallec és la *vieira*.

Petxinot: de corfa negra i llarga. D'Almassora en amunt es diu musclo. A Vila-real, i de Nules cap avall, clòtxina. El terme *petxinot* és un localisme de Borriana.

Roig (es diu en pl.: *rojos*): gamba gran. Es distingix la femella del mascle pel fet que les dos potes posteriors de la femella tenen pines per a arreplegar els ous en època de cria. També es diu *carabinero*.

Santo (cast.): és un cranc gran que talla l'eixàrcia amb les pines, no es pot menjar perquè amarga.

NOMS DE CEFALÒPODES

Calamar: més llarg que la sépia, de color malva i blanc, té molt poqueta corfa per dins, semblant a una ploma, i els tentacles en el cap.

Polp: té huit potes que ixen de la bossa, que és el cap, amb moltíssima força en les ventoses. N'hi ha de diverses classes: polp blanc, polp roquer, polp mesquer i polp llanterner, que és marró fosc amb taques negres i no és bo de menjar.

Sépia: té tentacles en el cap, la corfa la té per dins i es defén tirant la fel, formant núvols de tinta.

ALTRES

Móca: no és bona de menjar, també en diuen medusa.

CLASSES D'EMBARCACIONS

Es distingixen per la grandària i per la modalitat de pesca a què es dediquen.

Barca de bou.

Barca de fanal.

Barca de proa redona.

Barca de redons: la roda de proa i les orles sobreixen pels costats.

Barca de tresmall.

Barca de xàrcia o palangre.

Bot: salvavides de les altres barques, no té coberta.

Bot de llum.

Cadero: és un falutx que té la popa doble alta que la proa, o siga que, a popa, cala el doble; porta en la proa com una gorra amb visera.

Falutx [falútxo], falutxet: més prim i més llarg que la barca.

Llanxeta [o lanxéta].

Llaüt: és un cadero d'una grandària entre la barca de redons i el pailebot, que té la proa com el cadero.

Muleta: és una mena de bot grandet, sense coberta, que utilitzaven «els levantiscos», com ara els pescadors vinarosencs, els quals duïen dos barques: una de vela i una muleta, i xorraven en esta, per la qual cosa el fons s'omplia d'aigua que havien de traure valent-se d'una «sèrsula» (*sassola*: 'instrument de fusta semblant a la pala de la pilota basca').

Pailebot: barca de vela de més d'un pal dedicada al transport. Cap a 1944 se'n va armar un a Borriana que s'anomenà *Virgen de Misericordia*.

En esta fotografia dels anys trenta presa a la banda de garbí del port de Borriana, es poden veure, d'esquerra a dreta, dos pailebots, una llanxa, dos vapors de transport de taronges i una barca de pesca amb vela llatina.

PARTS DE LA BARCA

Aletes: parts de la borda que estan al costat de la popa.

Amures: parts de la borda que estan al costat de la proa.

Antenes (sempre en pl.): formades pel car i la pena, és la verga que sosté la vela llatina.

Babord [babór].

Bancades: les fustes on s'assenta el motor.

Barregots: els pals que aguanten el trencamil en l'orla, la peça que va empernada a la quilla quan s'han posat les costelles inferiors de la nau.

Botaló: el pal que ix recte per la proa, on s'enganxa la pollaca.

Càncamo: anella on s'enganxa un cable per a traure la barca al sec.

Car: part inferior, més grossa que la pena, amb la qual forma les antenes, per a aguantar la vela llatina.

Carote: la part final de l'interior de la barca.

Cinta: des de l'orla a la quilla. La clau i la cinta: on s'ajunta l'obra morta amb la coberta.

Coberta: el sostre de la barca.

Codastre: peça de fusta o de ferro que va des de la part de popa fins a la punta de la quilla per la popa (l'eix de l'hèlice en les marques a motor), la peça que puja i tanca la popa.

Cornamuses: on es lliguen els caps per a amarrar la barca a la riba.

Costellam: el conjunt de costelles, les peces que conformen l'armadura de la barca.

Escalmeres: on es fiquen els escàlems per a vogar.

Escues: com la quilla, però només en el centre de la barca, perquè esta no es balancege molt dins de la mar i perquè s'aguante dreta en terra, quan es trau al sec.

Eslora: llargària de la barca, des de la roda de proa fins al codastre de popa.

L'espill de popa: la part de popa de la barca, que acabava recta; ara, en canvi, són redones.

Estameneres: les costelles superiors de la nau.

Estribord.

Gaó de popa: part exterior del cos de la barca, que va des de les escues fins a popa.

Gaó de proa: part exterior del cos de la barca, que va des de les escues fins a proa.

Llates: peces longitudinals que aguanten la coberta.

Mamparo: paret que separa les seccions interiors de la barca.

Orles: les parts més altes de la barca, les baranes.

Paramitjal [palmejál]: l'espínas de la barca, va dalt de la quilla; el reforç de la quilla perquè no estiga solta, la peça que acobla la quilla.

Pal [pálo]: el pal on s'amarra la vela, generalment de fusta d'olivera, més gros en la base que en la punta, el qual s'introduïa per una obertura de la coberta fins que el piu de la base casava amb el buit corresponent del paramitjal. Perquè es mantinguera fort, en la junta de l'obertura de la coberta, el pal es falcava amb cunyes. I si convenia per a la navegació, perquè no fera 90° amb la coberta, estes cunyes permetien donar-li la inclinació que es volia.

Pallols: el pis del fons de la barca, conjunt de fustes que tapen la sentina.

Panxa: la part més eixida i voluminosa de la barca.

Pena: part superior, més prima que el car, amb el qual forma les antenes per a aguantar la vela llatina.

Pla: la part que envolta l'exterior de la barca.

Pont: en barques grans, des d'on es dirigixen les operacions.

Popa: la part de darrere.

Proa: la part de davant.

Puntal: l'altura de la barca, des de la quilla fins a dalt de tot.

Quadernes: les costelles o serretes.

Quarters: les peces que tapen les portes de la coberta, quarter de proa, quarter de popa.

Quilla: peça que va de proa a popa per davall de la barca.

Rem.

Roda de proa: la peça que va des de la quilla fins a la part superior de la proa.

Sentines: els buits interiors.

Soleta: la peça que cobrix l'orla per damunt.

Timó: la pala submergida a popa que guia la barra.

CONSERVACIÓ DE LES BARQUES

A partir de la quilla, que és la primera peça de la barca que es confecciona, les barques es construïen en els calafats. En la platja del port de Borriana n'hi havia un, on es va fabricar algun cadero, algun mallorquí, alguna barca de redons, barques valencianes i fins i tot algun pailebot. Les faenes habituals de conservació de les barques en terra eren calafatejar, rascar i pintar.

Alquitrantar: pintar l'exterior de la barca amb alquitrà.

Arreglar la panxa o la coberta.

Calafatejar o estopejar: consistix a posar estopa de cànem en les juntes i, per damunt, massilla. L'estopa s'incrusta colpejant els ferros amb una maça que té el mànec molt llarg i el cos cilíndric.

L'estopa no era de corda trenada, sinó de corda molla de cànem. Els mateixos calafats, asseguts, se la trenaven enrollant-la amb les mans sobre el davantal que els cobria la cuixa, i no la feien més grossa que un llapis. Quan n'havien fet una bona quantitat se l'enrotllaven en el braç esquerre, amb les mans anaven cobrant-la i amb el calafat l'embotien entre les juntes de les taules.

Canviar taules.

Clavar claus.

Massillar: la massilla era una pasta que es feia mesclant oli de llinassa amb uns algeps o blanc d'Espanya.

Pintar: després de rascar la barca.

Reparar: el motor, les orles.

ORGANITZACIÓ DE LA TRIPULACIÓ I DE LA FAENA EN EMBARCACIONS DE MOTOR

El contramestre: responsable de les faenes de bord, d'acord amb el patró.

El cuiner: fa el menjar.

El jove: fa faenes pròpies d'un aprenent, treballs auxiliars.

Els mariners: fan la faena de bord.

El motoriste: l'encarregat del motor.

El patró: està en el timó i és qui mana on s'ha d'anar i on s'ha de calar. Quan hi ha faena treballen tots, sense distincions, excepte el patró.

El rellevant: relleva el timoner i a qui estiga de guàrdia.

El xiquet: és el més jovenet de la tripulació i fa tot el que li manen, com ara ajudar el cuiner, encendre i ventar el foc (en un foguer de carbó), escurar, etc. També és l'encarregat d'anar a buscar aigua (amb un tonellet, a qualsevol font pública d'aigua potable) i omplir la quarterola (que és el depòsit de bord, un barrilet de fusta amb una obertura quadrada on caben uns 20 litres d'aigua i d'on, a través d'una aixeta, els mariners s'omplien el pot en què beuen, i d'on el cuiner agarra la que necessita per a guisar). En eixos pots personals els mariners també beuen café.

Faenes dels mariners

Abocar el peix: posar-lo en les caixes.

Armar (l'eixàrcia): muntar les peces de l'eixàrcia, perquè no vénen fetes (els fils, sí, de les fàbriques de Barcelona, com ara Julià o Fabra & Coats).

Arreglar l'art.

Arreglar els remes: lligar bé els estrops.

Baldejar (cast.): netejar la coberta (l'informant diu que a bord els mariners sempre han dit *balde* al poal). L'aigua se n'ix pels «ambons de la murà», per les mures.

Calar: tirar les xàrcies.

Cuinar.

Desaiguar: en barques com ara la muleta, consistia a utilitzar «la sèrsula» (*sàssola*: una espècie d'arplegador allargat de fusta, com ara una pala de jugar a la pilota basca), que aprofitava per a arplegar l'aigua que s'havia depositat en el fons de les llanxes, entre quaderna i quaderna, i llançar-la per la borda.

Desarmallar: llevar de l'eixàrcia el còp del peix.

Desempesca [desempeixcar]: traure el peix de l'eixàrcia, fer-ne la tria.

Enllestir: el palangre, quan s'ha embolicat i s'ha d'aclarir.

Escandallar: sondar amb l'escandall.

Estendre (l'eixàrcia): escampar-la.

Organitzar: les eixàrcies.

Posar (les caixes de peix): en la nevera, amb 10 o 12 barres de gel mòlt.

Remendar (cast.): les eixàrcies.

Rentar: el bou.

Servar la nau: governar-la per mitjà de la barra del timó, l'arjau, que té un lloc on «la barra s'endaua», ja que es posa i es lleva.

Tapar (les eixàrcies): amb sacs, amb una manta vella, etc., perquè el sol no les recreme.

Triar (el peix): rentar-lo.

Xorrar: traure les eixàrcies per a cobrar les captures.

LA PESCA A VELA

Es va practicar fins als anys 50. Les barques que tenien una eslora d'uns 8 m duïen, de mitjana, una tripulació de tres hòmens (de fet, oscil·lava entre dos i quatre). En les barques de 10 m d'eslora se n'embarcaven més. Cap mariner no es dedicava específicament a fer de cuiner.

Quan calia desplaçar-se i no feia vent, tots els mariners vogaven remolcant esta barca de pesca a vela des d'un bot auxiliar (anomenat també bot de boia i bot de guia), que feia de remolcador, on hi havia tres parells de remes. El mariner situat a popa no vogava, sinó que ciava.

Amb el bou d'esta classe de barques a vela s'obtenia sobretot peix del fons perquè, mogudes només per la força del vent, la poca velocitat d'aquelles barques impedia que la bossa del bou s'omplira amb una pesquera distinta.

Quan el vent bufava de terra resultava difícil guanyar la costa, s'havia d'anar «tomba i tomba, volta i volta», fins a aconseguir «prendre la volta» i «enfilat p'en terra».

Horaris

En les barques a vela l'horari era regular sempre que «fóra de bo [el vent]», és a dir, sempre que el gregaló espentara, i la vela «en prenguera de la volta». Però els horaris eren molt relatius, s'ajustaven segons com convinguera.

Algunes faenes estaven perfectament delimitades segons l'hora, amb les denominacions següents.

La prima: quan el sol volia «agarrar la muntanya es feia la calà». Si anaves de prima, o si feies un bol de prima, calia haver carregat gel a bord. Quan ja s'havia tancat la nit (un parell d'hores després de la posta de sol) es xorrava.

L'alta nit: es calava de vesprada tardet i es xorrava al sendemà; o siga, que es calava per a tota la nit.

L'alba: unes dos hores abans de l'eixida del sol.

Quan calaven, dormien a bord o bé tornaven a terra a dormir. En canvi, quan pescaven al fanal, sempre dormien a bord.

Els horaris de les barques a motor vénen a ser els següents.

En les barques de bou: 10 hores, de 6 del matí a 4 de la vesprada.

En les barques de tresmall i palangre: en la pesquera del moll, 8 hores, de 3 de la matinada a les 11 del matí; en la pesquera de llangostí i de sépia, 12 hores, de 8 del matí a 8 de la nit.

En les barques de fanal: 13 hores, de 9 de la nit a 10 del matí.

TRAURE LES BARQUES AL SEC

A Borriana, abans d'haver-se construït el port, les barques es treien cada dia al seu escar per a evitar que qualsevol colp de mar les fera malbé. Esta operació es diu *traücar*

(*fer un traüc* significa 'traure una barca en terra', mentre que 'tirar-la a la mar' es diu *varar la barca*).

Així com per a traücar-la calia fer una operació de força acompassada entre unes quantes persones, per a varar-la no calien palanquins ni res més, ja que amb el pendent de la riba hi havia prou inclinació perquè la barca entrara a l'aigua.

Per a traure l'embarcació al sec s'ha d'haver fet una rampa amb els pals colgats en l'arena de forma perpendicular a vora mar. Els pals s'untaven seguit seguit amb sèu [séu], que és una pasta compacta que es fa amb greix de corder. Després d'haver-lo posat a secar durant quatre o cinc dies, el sèu es picava, s'hi afegia sal perquè no es podria, i amb aquella pasta compacta es feien panets que servien per a engreixar els pals, així com tota classe de caps, els estrops del rem, els lligams de les antenes, la trossa, etc.

Quan les persones ocioses, els hòmens majors, els xiquets, etc., veien que una barca venia en terra, tots acudien a ajudar a traücar-la. Normalment, amb la força de tres o quatre hòmens n'hi havia prou, perquè els pals, el palanquí, etc., estaven sempre ben untats amb sèu i la barca lliscava fineta, i el traüc no oferia resistència.

Així, primer que res s'ha de construir l'escar, fent pla el pas de la barca, llevant amb una lligona el cavalló d'arena i les pedres de vora mar que ha fet la marejadeta. L'arena i les pedres que es van llevant de l'escar es tiren cap als costats amb la lligona. Davant de l'escar tenim feta la rampa amb els pals untats amb sèu, a l'extrem dels quals hem colgat un mort, ben assegurat perquè faça de contrapés a la barca, on tenim lligat un palanquí (una espècie de joc de corrioles o de politges amb bossells, que són els ulls de les cordes). Com més bossells, més potència hi haurà i menys força humana s'haurà de fer.

S'amorra la barca a la platja i el ganxo del palanquí es passa per l'anella de proa de la barca (el càncamo), que s'arrima al primer pal de terra i els que estan en la faena tiren la barca cap amunt, als crits de «Oi, va!», «Oi, ara!», «Oi, amunt!», «Amunt, xiquets, amunt, no pareu!», «Fica el llom!», «A raja!». Esta operació s'anomena *la tira*.

L'expressió *A raja!* es diu per a espentar la barca, a fi que la barca «arranà» s'òbriga de la costa, és a dir, que se

separe del litoral (*obrir-se* significa 'separar-se del moll, de la riba, eixir a la mar').

Mentre les treien en terra, les barques mantenien l'equilibri i no es tombaven cap a un dels dos costats perquè tenien escues a banda i banda de la quilla. A vegades, si les barques eren de les grans, es donava el cas que les treien valent-se de la força d'un parell de bous, que les arrossegaven amb cadenes, com ho va pintar Sorolla.

Per a mantindre la barca en un bon estat de conservació, s'ha de fer una «treta a l'any», és a dir, que s'ha de traure al sec almenys una vegada a l'any. Hui en dia el buc es pinta amb una pintura de patent, una classe de pintura especial que impedit que s'adherisca massa misèria, com *caragolillo* o pèl (que és una brossa que s'apega al buc de les barques).

L'ORIENTACIÓ EN LA NAVEGACIÓ

A fi d'orientar-se en la navegació, els mariners usaven la brúixola i arriaven l'escandall (dient: «escandall a l'aigua!») per amidar les brases del fons.

L'escandall consistia en un cap, en la punta del qual hi havia una peça cònica de plom, com ara una paperina o una campaneta, amb l'interior buit, que s'omplia amb sèu, el qual, si tocava un fons d'arena, els grans d'arena s'apegaven en la cara exterior del sèu. Així, com si el sèu fóra una làmina de cera, els grans d'arena adherits indicaven que el fons sobre el qual es trobaven era arenós.

Pel contrari, si la barca es trobava situada sobre una força, quan es cobrava l'escandall s'observava que el sèu no hi duia arena apegada i, en tot cas, es detectaven les ratlles que sobre la làmina superficial del sèu havia fet la roca submergida. Si pescaven de nit, com que no es podien observar els grans d'arena, passaven la llengua per la superfície del sèu i així sabien sobre quina classe de fons es trobaven. Podria ser que en el cap de l'escandall s'hagueren marcat prèviament les brases nugant-hi una llença de cànem o d'espart.

En dies de boira marcaven la posició on es trobaven bufant un corn (que feia «tuut»). En dies de temporal, quan tornaven a terra podien tirar «oli d'engràs» per la popa, i també petroli, perquè la mar no rompera fort contra la barca, i poder així arribar-hi bé, ja que quan es tira oli l'ona romp morta contra la popa. Aleshores es deia «Eixe ve tirant oli».

MENJAR A BORD

Els mariners feien una o dos menjades diàries a bord, que el cuiner [kosinéro] guisava en un fogueret de carbó. Les caixes, invertides, feien de taula i de cadires.

Per a dinar es feia sempre «arrossejat» (diuen *arrossejat*, no arròs a banda).

Recepta per a fer el rossejat: és necessari un polp roquer, que es mata baquejant-lo, és a dir, pegant-li una sèrie de bacs contra la coberta de la barca, i així passa d'estar molt dur a fer-se moll. La bossa es talla i es tira. Amb l'oli al foc, en el *caldero* se sofrigen un poc les huit potes, fins que es facen de color roig. Després es posen les creïlles, la ceba tallada sempre en quatre parts, i se li pega quatre voltetes. A continuació es posa una culleradeta de pebre roig, se li peguen dos voltetes més i s'afeg l'aigua. Quan alça el bull, es posa primer el peix més dur, després el més moll. Quan alça el bull, es posa primer el peix més dur, després el més moll, i quan tot el peix s'ha cuit, es reserva el caldo i se servix, perquè en primer lloc «es menja sempre el bullit».

Mentre els mariners dinen, el cuiner, en un paelló, sofrig dos alls, una tomata si en té, tira l'arròs, el sofrig un poc i aboca el caldo que havia reservat. Ell mateix, el jove o el xiquet, mentrestant, han fet allioli. Quan l'arròs està cuit, es menja del mateix paelló perquè, a bord, els mariners no empen plats, tots mengen del *caldero*, de la sifa o del paelló del centre. Una llesca o un tros de pa obert, posat en la mà, fa les funcions de plat, mentre que amb l'altra mà es va «desmollant el peix» i duent-se'l a la boca. Després prenen café.

També es fa nogada [nogá] de polp. Recepta: és imprescindible dispondre de polps mesquers, no d'una altra classe. Es tallen les bosses dels ulls cap avall i això es tira. La bossa del cap és com una lleterola, com una «ouà molt bona». Es bullen les bosses una hora en aigua, es trauen, es pica una salseta. Es posa a remulla, en aigua dolça, un tros de pa. S'escorre, es torna a mesclar tot en el *caldero* i s'obté una espècie de sémola molt bona.

Salsa de rap. Recepta: es fa una salsa amb cinc o sis alls, o amb tota una cabeça d'all i quatre ametles. Es frigen tres o quatre llesques de pa, que són per a espessir el caldo. Es posa a la pica-

da una cullerada de pebre roig i una culleradeta de café d'anou moscada. Se sofrigen a penes els trossos de rap, s'afeg aigua i la picada i es deixa coure tot junt uns quants minuts.

Suquet de peix. Recepta: es fa una salsa amb all picat, un poc de tomata, julivert, pebre negre. S'afeg aigua i, quan alça el bull, es posa el peix fins que es cou.

També es fa peix torrat, peix xapat (obert pel llom i torrat), peix fregit, etc.

DISTRIBUCIÓ DELS GUANYS

Monte major: és el conjunt dels guanys que s'obtenen de la pesca.

En barques xicotetes: del monte major es fan dos parts: El 50% per als gastos de la barca (normalment són barques de propietat familiar). L'altre 50% per al jornal dels mariners. De la part de la barca: es paguen tots els gastos que ocasiona la pesquera, com ara el gasoil, l'oli d'*engràs*, les reparacions, el gel, el menjar... O siga, tot el gasto diari que la barca fa treballant. De la part dels mariners, se'n fa un repartiment equitatiu, una part per a cada mariner. El patró té una millora en el jornal (cobra el doble de la quantitat que percep cada mariner), la qual es trau del 50% atribuït a la barca.

En barques mitjanes (5 hòmens o més, a vegades propietat d'un armador):

Se'n fan dos parts: una per a la barca, que també paga els arts que es fan nous, i una altra per als mariners.

Este 50% dels mariners també es repartix equitativament: una part per a cada mariner, però en el conjunt dels mariners es fa compte d'una part més, que és el jornal de la persona que, en terra, repassa i adoba les xàrcies.

La millora del jornal del patró i del maquiniste (els quals cobren el doble que els mariners) ix del 50% de la part de la barca.

Normalment el jove s'embarca amb mitja part.

LA SUBHASTA

Moltes captures es portaven a la subhasta en paneres i «s'abocaven en terra», quan encara es pesava el peix en romanès. Aleshores el peix es pagava prou bé, solien guanyar vint duros o 80 pessetes a la setmana.

Més modernament, una vegada classificat el peix en la barca, es posava en paneres o, hui en dia, en caixes. Una vegada en la llonja, tot el que s'ha tret de la barca es posa en el rogle i el subhastador es posa en el centre del rogle i els arriers al seu voltant. Quan el cantador toca un xiulet, comença la subhasta per la captura de la barca que li toca eixe dia, seguint una rotació (a Borriana es fa així, no com en altres poblacions, que se subhasta en primer lloc la primera barca que ha arribat al port). El subhastador comença a cantar el preu a la baixa, hui en dia per quilos (abans, també podia ser per arroves, depenent dels costums de cada port).

A mesura que ell observa si els arriers «van a fer peix», segons la molta o poca gana que hi haja de comprar, corre, baixant les xifres de dos en dos, o bé va més a espai. Són les martingales pròpies de l'ofici.

Quan el subhastador veu que algun arrier li fa discretament un senyal conegut, o bé fa una exclamació d'aquiescència concreta («iep!»), para la subhasta, li pregunta quantes caixes en vol (a vegades una, dos, o bé diu «tot pa mi») i li adjudica la compra. Aleshores, per a identificar-la, alguns depositen un paperet propi en la caixa que han adquirit.

Quan s'ha acabat la subhasta, els mariners porten el peix a la bàscula, el pesador el pesa, canvien el peix de la caixa de la barca a una altra de l'arrier i l'escrivent, empleat del pòsit, anota el pes i dóna una còpia del rebut al patró perquè sàpia a com s'ha venut. Hui en dia, el patró cobra

les vendes de les captures en divendres, perquè en dissabte no es pesca.

En l'actualitat la subhasta es fa en la llonja nova, dotada amb mitjans telemàtics, procediment que ha eliminat la figura del subhastador. Els arriers, asseguts en unes grades, veuen passar les caixes de peix sobre una cinta contínua. Observen el preu que figura en un tauler digital i, quan el troben convenient, se les adjudiquen amb un comandament a distància personalitzat, connectat a l'ordinador del pòsit on queda enregistrada la compra.

MESURES DE PES

Una arrova: una arrova marítima, antigament 12,800 kg, i actualment 10 kg.

Mitja arrova, un quartó, una lliura, mitja lliura, una mitat (1/4 de lliura).

Un quilo, tres quartes, mig quilo, una quarta, mitja quarta.

MESURES DE CAPACITAT

Abans les caixes eren de fusta, hui en dia són de plàstic i de menor capacitat.

La caixa valenciana: tenia una cabuda de 40-50 kg, en feia quatre de les d'ara.

La caixa de fanal: tenia una cabuda de 30-32 kg.

La panera: l'estructura era de vímet, però la cobertura era de canya.

El cove: del mateix teixit que la panera però pla, només útil per a presentar les gambes, el marisc en general, i més propi de Catalunya.

MESURES DE LONGITUD

El pam: l'eslora i la mànega de les barques s'amidava per pams. Les barques de vela feien uns 20-23 pams d'eslora.

La braça: sobre 1,67 m, era la mida habitual de fondària i longitud. S'amidava d'un puny a l'altre, amb els braços oberts en creu. Tant l'escandall, la tralla, com en general tota classe de caps, s'amidaven amb brases.

El peu: 33 cm, l'informant diu que és la mida del calat dels mercants i que els mariners no l'han emprada.

La milla: 1.852 m, diu que és pròpia de les embarcacions de motor i que quan anaven a vela no l'empraven.

El nuc: velocitat de l'embarcació a una milla per hora. Assegura que no l'empren, sinó que diuen: «Tal barca, quantes milles fa?», i ja s'entén que són milles per hora, és a dir, nucs.

LES DONES DELS MARINERS

Les dones dels mariners no muntaven les xàrcies però sí que les adobaven.

També venien el peix pels carrers de Borriana, abans de construir el mercat, en una part del qual hi havia la pescateria, separada de la nau principal. Així que amb l'excedent de la subhasta, cada barca «es ventilava la venda com podia».

Quan l'informant encara era un xiquet (cap a 1942), son pare, son tio i altres familiars pescaven per la zona del Puig, en una barca de què menjaven quatre famílies. Sa mare i sa tia anaven a peu del Grau del Puig a Puçol i a Massamagrell, carregades amb dos cistelles plenes de peix cada una amb els excedents de la pesca. A «migdia passat», quan tornaven al Grau del Puig, on vivien en una caseta arrendada, duien la compra amb queviures per a casa en aquelles cistelles, i els xiquets, per a alleujar-les, les esperaven a mig camí. Els crits de les pescateres ambulants eren d'este estil:

Boga del palangre!
Dones, peix vivet!
Gamba viveta, dones!
Sardina viveta!
Sardineta del fanal!
Xiques, peix fresquet!
Xiquetes, veniu, que el meu és el més fresquet!
Xiquetes, eixiu que se m'acaba!
Xiquetes, peix del palangre!
Xiquetes, peix vivet, sardina fresca, boga!

MODISMES I REFRANYS MARINERS

Aixaloc, molta mar i peix poc.
Aixaloc, ni molt ni poc.
Amb aparells i dotació es fa la navegació.
Barca de molta guinda i poc crusam.
Barca grande, ande o no ande.
Barca lleugera, barca falaguera [que corre molt].
Bou a l'aigua, caldero al foc.
Comença en sardina, i menjaràs gallina.
De la mar el mero, i de la terra el carnero.
El bou va bé perquè el patró canta.
El que dorm no mata peix.
Garbí la mou, levant la plou.
Gregar de matí, calma de vesprà.
Gregar, peix a la sal.
L'aixaloc pa la mar no és bo, i pal camp tampoc.
L'almadrava vol ser blava.

El pastor de la muntanya sempre veu la mar blava.
 El peix més ben caigut, més ben venut.
 El peu del patró no embruta la vela.
 El peu del patró no toca la vela.
 El ponent la mou i el llevant la plou.
 Estar fet una mussola [estar abovat].
 Mata peix i no t'alabes.
 Més val un pam de pena que cinquanta de mar.
 Ni carn ni peix, cauet [peix volador]
 On hi ha patró no mana mariner.
 Patró manant, mariner callant.
 Peix salat, bo cuit i molt torrat.
 Per a una barca trencà, tota classe de vent mal li fa.
 Quan el bou està dalt, no es veu res més que algun pardal.
 Quan trona per la mar, no et quedés a vora mar.
 Qui menja sorell no es fa mai vell.
 Qui té terra, té guerra; qui té motor, té dolor.
 Quin temps farà, mariner? Demà t'ho diré.
 Tràngol de garbí, llevant fi.
 Salpa i dona, no n'hi ha cap de bona.
 Santa Cristina, forats i sardina.
 Sardina i dona tot l'any és bona.
 Si a Déu vols pregar, entra dins la mar.
 Tirón, tirón, todo pal patrón.
 Una vegà xorrat, tot el món ha callat.
 Xiquillo: boga i calla!

CANÇONS

L'informant considera que les cançons tradicionals s'han perdut perquè eren molt antigues, i que ara escolten la ràdio. Les poques que recorda generalment són en castellà, excepte alguna expressió, o bé s'han valencianitzat parcialment:

Marinerito lo quiero,
 aunque vaya sin camisa,
 por eso me comeré
 del mar la mejor llissa.

Malditas sean las Columbretes,
 vullguera tocar terra i no tornar a elles.

Capitán cualquiera es,
 los pilotos son carneros,
 los que pagan el trabajo
 son los pobres marineros.

En Peníscola, señores,
 hay tres prendas de valor,
 la fuente del papa Luna,
 l'escala i el bufaor.

El contraestre dormía,
 la navegación velaba,
 el timón lo dirigía
 bravo capitán mandaba.
 Nos coge una gran borrasca
 en el cabo de Salinas
 y todos nos encomendábamos
 a la pastora divina.

Al marinero, en el mar,
 nunca le falta una pena,
 o se le rompe el timón
 o se le arranca una vela.

Viento a Levante
 y con boiras,
 buen tiempo para llover,
 muy pronto habrá discordias
 entre marido y mujer.

SOBRENOMS DE MARINERS

En general, són sobrenoms de persones dels anys 50 i encara d'abans, que en gran part vivien al Grau. Alguns d'estos sobrenoms s'han extingit. D'altres s'han perpetuat una o dos generacions després. L'informant sap el significat d'alguns sobrenoms, perquè en va conèixer l'origen, però la major part els va sentir sense haver-ne conegut la causa. D'algunes persones només recorda el nom, i d'altres, tan sols el cognom. Com ara:

Baptiste..., *Cucala*.

Baptiste Boix, *Xafacagueraes*: podria ser perquè parlava molt: «era molt volantiner».

Vicente Arnandis, *Corball*: tenia el posar lleugerament encorbat.

Joaquín Veral, *Bacalao*.

Pepe..., *Molinero*.

Pepet Panís, *el Cagante*.

Sanchis, *l'Ermità*.

Antonio Sanchis, *Poca ropa*.

Joaquín Sanchis, *Don Antonio* (germà de l'anterior).

Sanchis, *Ratero* (germà dels dos anteriors).

Vicente Sanchis, *Foniga* i *Foniqueta*: pronunciava defectuosament *formiga*.

Pepet Sanchis, *Vint-i-un dits*: el dit gros d'una mà el tenia partit i espatarrat, fins i tot tenia com dos unges i, de fet, pareixia que en tinguera dos (germà de l'anterior).

Pepe Sanchis, *Cobela*: pronunciava defectuosament *corbella*.

Pepe Veral, *Xinxibó* [ó].

Pepito..., *Grillo*: no té relació amb el personatge de Disney de *Les aventures de Pinotxo*.

Santiago..., *Regalíssia*.

Vicentico..., *el de Rodes*.

Domingo..., *Carabina*.

Paco..., *de Barratxina*.

Manolo Sanchis, *Cococ* [la segona o és tònica i oberta].

Fraisquet..., *de Bruixa*.

Vicente Gallén, *Mascarell*.

Pepe Gallén, *Bep* [e oberta].

Vicente Gallén, *el Gitano* (germà de l'anterior).

Vicente Moreno, *Pantalón*.

Antonio Moreno, *Oreja* (germà de l'anterior).

Paco Palmer, *Paquito Pauleta*: nét de Paula (es tracta del mateix informant).

Algunes famílies han rebut un malnom general o una mateixa apel·lació col·lectiva: els Anda, *Polisseros*; els Sanchis, *Goter*: un poc «destorbats», però molt treballadors.

Els cognoms més habituals eren Anda, Barrachina, Borja, Ochando, Palmer, Panís, Sanchis, Veral. En realitat, tots estaven emparentats, els uns amb els altres, quan els mariners del Grau de Borriana eren una comunitat de treballadors del mateix ofici, reduïda i endogàmica.

BIBLIOGRAFIA

- AYZA ROCA, Alfred (1981): *El món mariner de Peníscola (Estudi lexicogràfic i de cultura popular)*, València, Universitat de València.
- BERNAT I BALTRONS, Francesc (1990): «Les senyes de la pesca de palangre a la zona costanera d'Arenys a Blanes», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 42, pp. 35-44.
- BOTA GIBERT, Josep (1987): «Les foneres de la mar de Blanes», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 28, pp. 6-17.
- CABEDO GUEROLA, ROSA I BURDEUS DÍAZ-TENDERO, Lourdes (2000): *Burriana 1882-1936. El Puerto*, Borriana, Ajuntament de Borriana.
- CABRERA GONZÁLEZ, Maria Rosario (1997): *El món mariner de Dénia*, Ajuntament de Dénia, Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta, Institut de Cultura Juan Gil-Albert.
- CANUTO BAUZÀ, Francesc (2010): «Toponímia i talassonímia mallorquina als Columbrets», *XXXIV Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica i VIII Col·loqui d'Onomàstica Valenciana*, València, pp. 175-189.
- CASACUBERTA, Josep M. de (1944): «Nomenclatura toponímica dels pescadors del Cabanyal», *Las Provincias. Almanaque para 1944*, València, pp. 459-463.
- COMES NOLLA, Gabriel (1995): *De proa a popa. El món dels pescadors de Torredembarra a través de les seves dites*, Tarragona, El Mèdol.
- GINER I PEREPERES, Francesc (2010): «Cullera (el terme, la costa i la població)», *XXXIV Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica i VIII Col·loqui d'Onomàstica Valenciana*, València, pp. 659-698.
- LLORCA I IBI, Francesc Xavier (1991): «Talassonímia dels mariners de Benidorm», Alacant, *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 44, vol. 2, pp. 453-456.
- MONTAÑA MARTÍ, Maria Teresa (1990): «Significat i funció morfològica dels mots «fora» i «terra» en el lèxic mariner», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 41, pp. 37-40.
- PERSONAT VILAR, Lluís: «Nomenclatura toponímica dels pescadors de la costa castellanenca», *Las Provincias. Almanaque para 1945*, València, pp. 277-280.
- ROSSELLÓ I VERGER, Vicenç M. (1969): *El litoral valencià*, València, L'Estel.
- (1982): «Toponímia litoral valenciana: pesqueres, caladors i senyes», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 10, pp. 1-9.
- (2004): *Toponímia, geografia i cartografia*, València, Publicacions de la Universitat de València, pp. 169-178.
- SEMPERE LINARES, Maria dels Àngels (1991): «Talassonímia dels mariners de Santa Pola», Alacant, *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 44, vol. 2, pp. 505-515.
- VERDEGAL I CEREZO, Vicent; VERDEGAL I CEREZO, Joan M.; SERRANO I GARCÍA, Rosa M. (1992): «Aproximació a la toponímia marina de la Plana meridional: senyes i talassònims», *Actes del Setzè Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, Publicacions de la Universitat Jaume I, Castelló de la Plana, vol. 1, pp. 291-313.

EL CORPUS TOPONÍMIC VALENCIÀ

Aigües Vives Pérez Piquer

INTRODUCCIÓ

El *Corpus toponímic valencià* es publica en dos formats: un format extens i un format reduït. El format extens consta de dos volums, el volum I, amb el subtítol *Paraules*, conté la relació, ordenada alfabèticament, de les diferents paraules presents en els topònims del *CTV*, exceptuant els articles i la preposició relacionant *de*. Davall de cada entrada figura la relació dels topònims que la inclouen, amb la indicació del municipi on es troben. Igualment, quan els signes gràfics auxiliars no són suficients per a indicar la correcta pronunciació de la paraula, al costat de l'entrada s'ha anotat la transcripció fonètica del so o dels sons que podrien ser motiu de dubte, i fins i tot de la paraula sencera quan ha calgut. Este volum comença amb un capítol explicatiu de la metodologia utilitzada en les enquestes, els criteris lingüístics acordats per a la fixació dels noms de lloc, la relació dels noms dels municipis valencians amb la indicació de la pronúncia, i la llista dels col·laboradors —enquestadors— del *CTV*. El llibre pretén ser una ajuda per a aquells investigadors que vullguen fer estudis etimològics o de distribució territorial dels topònims.

El volum II té el subtítol *Municipis*. Davall del nom de cada població es detallen els diferents topònims del terme municipal, agrupats segons el tipus d'element físic de què es tracte: orografia, hidrografia, poblament, etc. Per a delimitar els termes municipals s'ha seguit la divisió que utilitza l'Institut Cartogràfic Valencià.

Aporta, a més, un programa informàtic, *Toponímia dels Pobles Valencians (Topoval)*, que conté una base de dades amb tots els topònims que apareixen en els volums I i II. Té dos formes de presentar la informació —per paraules i per municipis— que es corresponen amb els dos volums de la publicació en paper, però inclou també un sistema de cerca que permet combinar diferents paràmetres —zona lingüística, comarca, municipi i topònim— a fi de facilitar al màxim la localització de la informació desitjada. *Topoval* du incorporada la possibilitat d'actualitzar la informació periòdicament a través d'Internet.

L'altre format, el reduït, l'anomenem *Topoval*, i està pensat perquè pugua ser utilitzat de manera independent dels anteriors. Inclou, a més del programa *Topoval*, el capítol sobre metodologia i criteris lingüístics, la relació dels noms dels municipis valencians amb la indicació de la pronúncia, i la llista dels col·laboradors —enquestadors— del *CTV*.

Ara bé, tenim clar que este *Corpus* és només un punt i seguit. El segle XX ha sigut testimoni de profundes transformacions en la manera de viure, en l'activitat econòmica i en la distribució espacial de la població. I el XXI du camí d'augmentar encara més estos canvis. La disminució de l'agricultura i la ramaderia, especialment en les zones de secà, el trasllat de població de l'interior a la costa, la construcció d'obres públiques i la gran proliferació d'urbanitzacions, tant en la costa com en l'interior, són causes importants, entre d'altres, de la desaparició d'una important

riquesa toponímica, que unes vegades simplement desapareix per despoblament de la zona i unes altres és substituïda per una nova toponímia, lligada en molts casos al turisme. Cal continuar fent enquestes de manera urgent per a evitar que caiga en l'oblit la toponímia tradicional. I en esta empresa es troba involucrada actualment l'Acadèmia Valenciana de la Llengua. Per això, esta publicació està concebuda com una primera part, que es veurà corregida i augmentada en posteriors edicions a mesura que avancen els nous treballs d'enquesta i de fixació de la toponímia.

METODOLOGIA DE L'ENQUESTA

La metodologia utilitzada en el procés d'enquesta ha estat condicionada per la seua referència a la cartografia. S'ha partit de la idea que un topònim sense localitzar en un mapa no és utilitzable per les administracions públiques, i esta finalitat pràctica ha sigut determinant en l'establiment de la metodologia del treball.

El perfil general de l'enquestador és el d'un titulat mitjà o superior, capaç d'interpretar un mapa i amb coneixements lingüístics adequats; s'ha valorat especialment en la selecció el coneixement de la zona a enquestar. Encara que no se'ls demanava que feren una investigació documental o etimològica dels topònims, sí que havien de contrastar la informació arreplegada oralment amb material editat sobre el tema. Hem de dir, no obstant això, que l'alta qualificació d'un gran nombre dels enquestadors ens ha permés gaudir d'informació privilegiada, producte de les seues investigacions particulars.

La tipologia majoritària de l'informador ha sigut la d'una persona d'edat, pastor o llaurador principalment, que ha viscut sempre en la població i que coneix molt bé la zona d'enquesta. La informació de cada municipi s'ha obtingut de diversos informadors.

La toponímia arreplegada és viva i situable en el mapa. No entra ací, per tant, la toponímia desapareguda, i per això s'ha partit bàsicament de la informació oral. El treball de camp s'ha fet recorrent el territori per a poder ubicar adequadament els topònims.

La llengua en què s'han fixat els topònims és la pròpia de la zona a què pertanyen, tant pel que fa a la part determinativa o pròpia del topònim com a la part genèrica que l'acompanya: *barranc de les Vinyes de Piquer* (Betxi), *barranco de los Rincones*

(Villahermosa del Río). Este criteri s'aplica també als noms dels municipis i nuclis de població, és a dir que s'ha utilitzat el nom oficial del municipi però en la seua versió valenciana: *la Serra d'en Galceran*, que té el nom oficial de *Sierra Engarcerán*, apareix en el *Corpus* com *la Serra d'en Galceran*; *Vilafranca*, que té com a oficial la denominació *Vilafranca/Villafranca del Cid*, apareix en el *Corpus* com *Vilafranca*, i *la Serratella*, el nom oficial de la qual encara és *Serratella*, apareix en el *Corpus* amb la denominació correcta valenciana *la Serratella*.

Respecte als criteris lingüístic utilitzats, hem demanat als enquestadors que anoten el topònim amb la forma exacta que han sentit als habitants de la zona, evitant correccions o interpretacions que puguen desfigurar-la i entorpir posteriors estudis lingüístics, o induir a una grafia errònia. Els mínims correctius aplicats en el camp *topònim* de la fitxa són deguts als condicionaments que imposa la mateixa transcripció ortogràfica de la paraula que, si es tracta d'un element comú del lèxic valencià, té una forma ja fixada en els diccionaris, independentment de la pronúncia dialectal de determinades zones. Si el topònim és opac, és a dir, que no pertany al lèxic comú habitual, no s'ha aplicat cap correctiu i només després de l'estudi i contrast amb la bibliografia i fonts disponibles, s'ha fixat la forma que es considera adequada.

La informació aportada pels enquestadors ha sigut, posteriorment, revisada i estudiada per la Secció d'Onomàstica. En la fixació dels orònims i hidrònims importants hem contrastat la informació amb les formes generalitzades en enciclopèdies i obres especialitzades. Quant als noms dels municipis, s'ha tingut en compte el nom oficial. S'ha insistit especialment a comprovar la presència o absència d'articles inicials i de preposicions i articles medials per evitar que tant la documentació administrativa castellanitzada com l'economia lingüística pròpia dels parlants no influïra en una mala fixació i en un empobriment dels topònims. Igualment, quan un element físic té més d'un nom, s'han arreplegat les diverses formes i s'ha decidit quina és la que ha d'aparèixer com a forma principal, perquè és la més general o bé la més antiga.

La present obra està especialment pensada per als estudiosos de toponímia i per a les institucions públiques, però també hi poden trobar elements d'interés els curiosos, els professors que volen introduir els alumnes en el coneixe-

ment del medi, les empreses que han d'utilitzar la toponímia en els seus escrits, editorials, empreses cartogràfiques, turístiques, etc. Esta obra és d'interés lingüístic i per això no inclou la cartografia. Les persones interessades a consultar-la poden acudir a l'Institut Cartogràfic Valencià, que incorpora en els seus mapes la toponímia que li aporta l'AVL. També poden trobar els topònims situats en els quadernets publicats dins de la sèrie «Toponímia dels Pobles Valencians».

EL PROGRAMA *TOPONÍMIA DELS POBLES VALENCIANS* (*TOPOVAL*)

Presentem ací una breu mostra del funcionament i les possibilitats del programa de cerca de topònims que inclou la publicació.

Explicació de cada botó:

Així mateix, a mesura que avancen els treballs d'ampliació d'enquestes i estudi dels topònims, es posaran a disposició dels usuaris actualitzacions de *Topoval* per Internet. El programa inclou les instruccions d'utilització:

Selecció:

- per paraules: ixen els topònims que contenen la paraula exacta seleccionada.
- per municipis: ixen els topònims del municipi seleccionat.

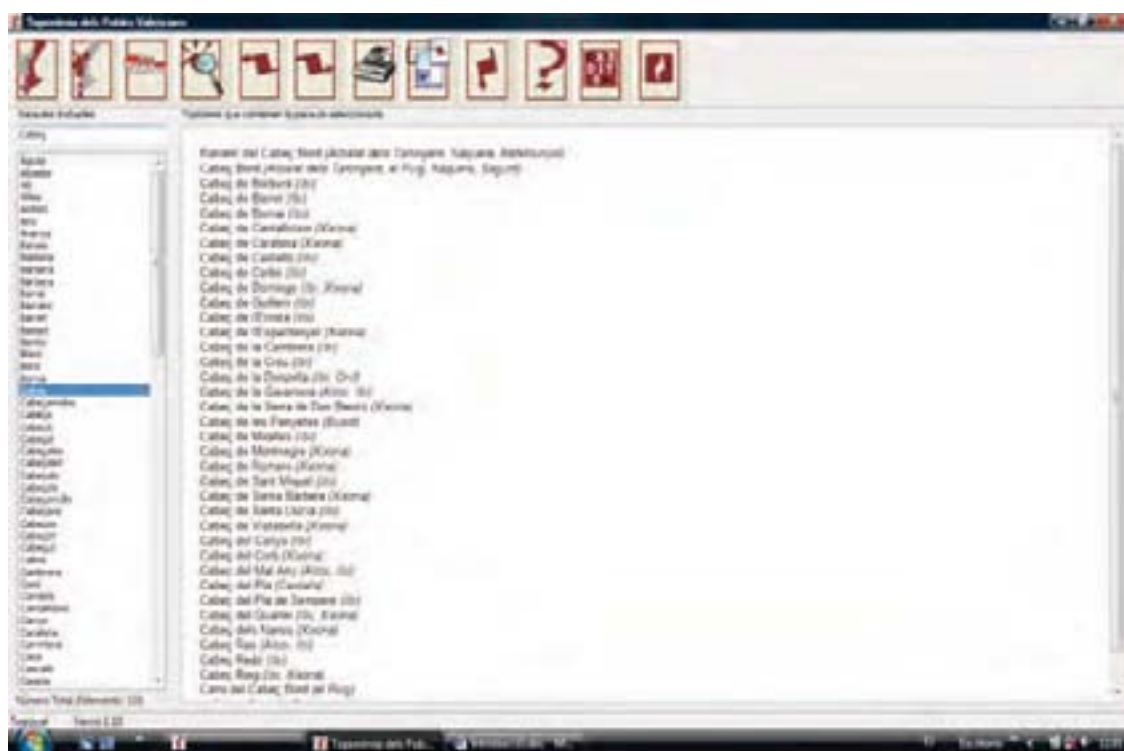
Qualsevol de les seleccions que apareixen en pantalla poden ser impreses i transformades en un document Word.

Cerca:

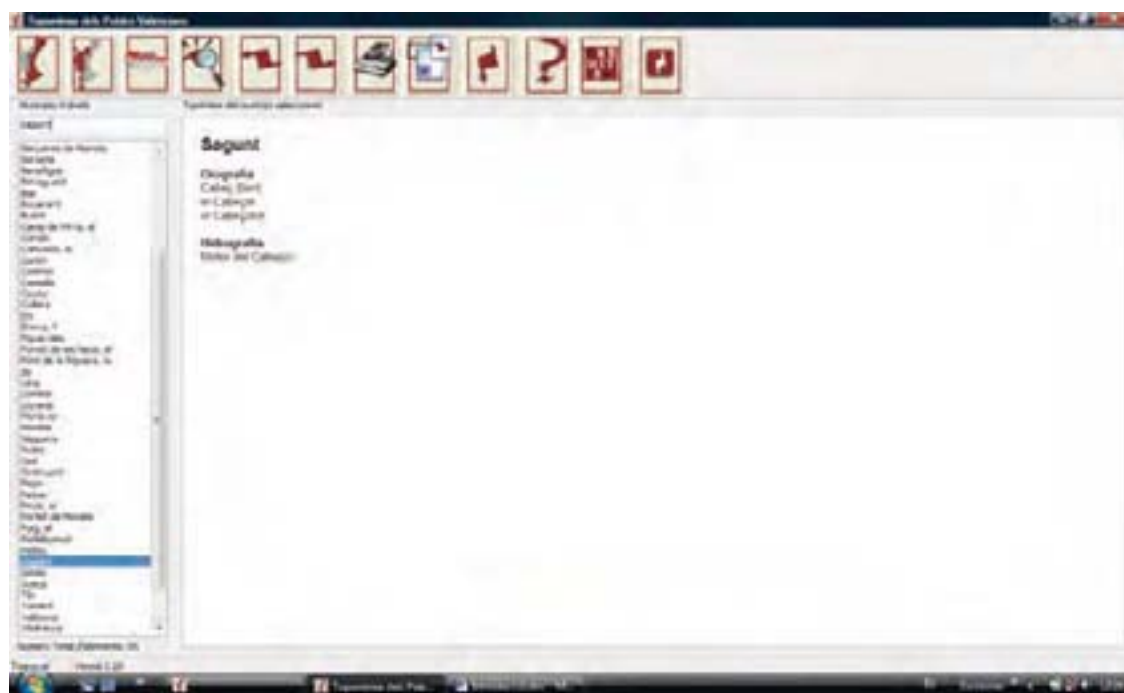
- presentació diferent de la informació si obrim la cerca situats en paraules o en municipis.
- ixen els topònims que contenen la paraula seleccionada i també les paraules que contenen la seqüència seleccionada: *coll > coll, collada, collado, colladet, collassa, etc.*
- ixen els topònims de les dos zones lingüístiques, excepte quan s'ha seleccionat una zona lingüística determinada.

Resultat de cerca simple des de paraules (*topònims amb la seqüència cabeç*)

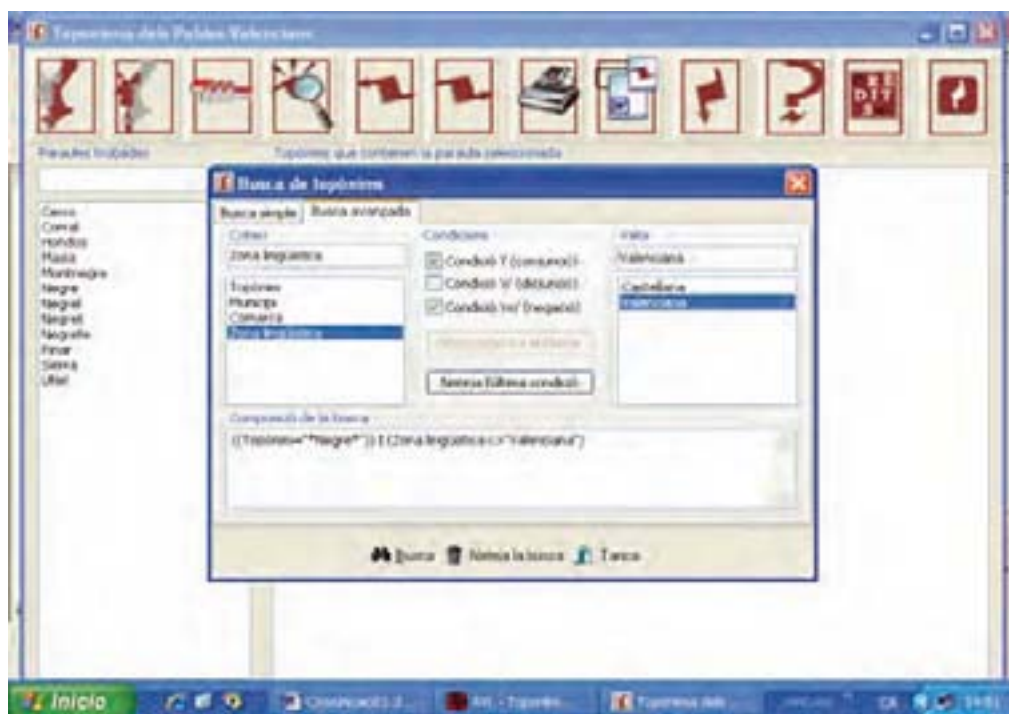
Resultat de cerca simple des de municipis (*topònims que inclouen la seqüència cabeç*)

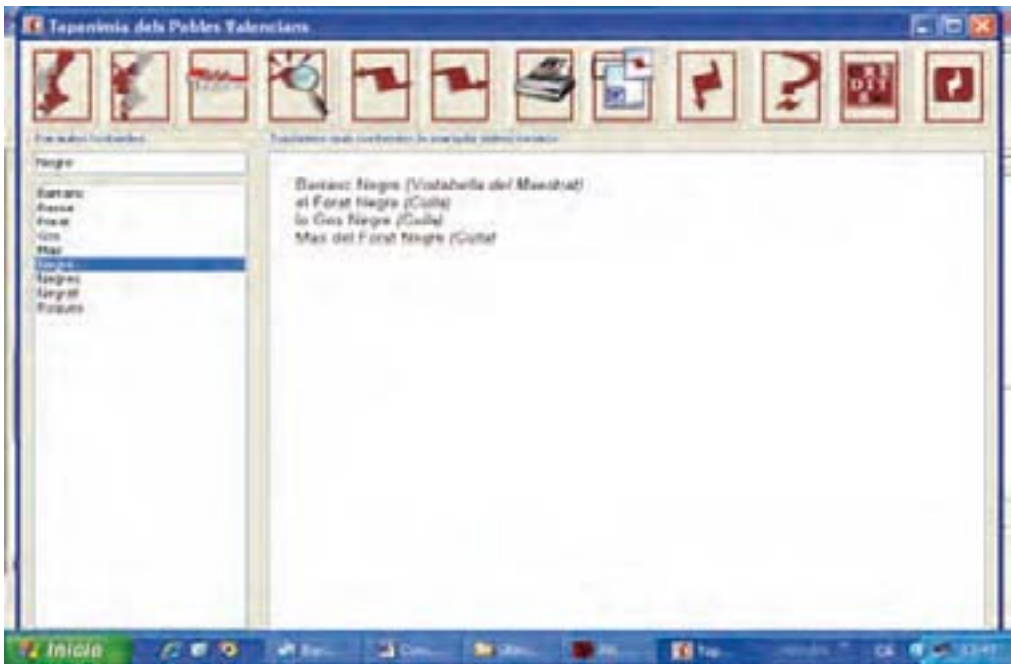
Cerca avançada des de paraules (topònim negre i zona ling. castellana)

Resultat:

Cerca avançada des de paraules (topònim negre i comarca l'Alt Maestrat):

Resultat

Cerca avançada des de municipis (comarca l'Alt Maestrat)

Resultat

La publicació *Corpus toponímic valencià* és el resultat de les enquestes que va promoure l'Administració valenciana a partir de l'any 1994, utilitzant com a suport l'escala 1:10.000 de la cartografia valenciana i en les quals van participar 250 enquestadors.

Durant els anys 1990-1991 la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència i la Universitat de València havien organitzat un Mestratge de Toponímia per a formar investigadors especialitzats en esta matèria, els quals han constituït, en part, l'embrió dels estudiosos que posteriorment han fet possible l'existència del *Corpus*. I tenim la satisfacció d'anunciar hui que este Mestratge no quedarà, com semblava, com un fet aïllat en la història de l'onomàstica valenciana, perquè el Departament de Geografia de la Universitat de València i l'AVL han organitzat un curs de postgrau en onomàstica que començarà el pròxim mes d'octubre i acabarà el mes de juny del 2011. El curs constarà de 30 sessions, que es faran divendres de vesprada i alguns dissabtes de matí, i compta amb un programa ampli i una gran quantitat de professorat especialitzat.

Esta primera enquesta, la que presentem en el *CTV*, va acabar ja fa anys i en esta arribarem a recollir 50.000 topò-

nims diferents referits a moltes més realitats físiques, ja que molts topònims es repeteixen en diferents llocs. Estos 50.000 topònims representen una proporció global aproximada de 2,20 topònims per km². Evidentment, hi ha territoris amb major densitat toponímica, corresponents a les zones més poblades, i territoris amb una densitat inferior, corresponents a les zones menys poblades i, de vegades, completament deshabitades. Una vegada acabada esta primera enquesta, i ja dins de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, la Secció d'Onomàstica començà a estudiar el corpus toponímic recollit i a preparar la publicació a la qual hui fem referència.

I paral·lelament a la preparació d'esta publicació, l'AVL va començar també una segona enquesta amb l'objectiu d'ampliar la quantitat de topònims i d'actualitzar els que tenim en el *Corpus*, d'acord amb les modificacions que està experimentant el nostre territori. Fa quatre anys, en la jornada que celebrarem a Sant Mateu, férem un repàs de l'evolució d'estes segones enquestes en les terres castellonenques i indicarem quines poblacions encara no comptaven amb enquestador. Hem de dir que la resposta dels estudiosos d'ací va ser gran i, actualment, no-

més queden sense enquestador, de la zona valencianoparlant, *la Jana, Cervera i les Coves de Vinromà*.

Respecte de la zona castellanoparlant, comentarem a Sant Mateu que calia plantejar-se fer-hi les segones enquestes pròximament i això estem fent. De l'Alt Millars estan fetes o en procés: *Argeleta, el Castell de Vilamalefa, Llu dient, la Pobla d'Arenós, Villahermosa del Río i Sucaina*. I de l'Alt Palància, *Algimia d'Almonesir, Altura, Begís, Sogorb i la Vall d'Almonesir*. Queden, per tant, un bon grapat de municipis d'estes comarques per fer.

Pel que fa a l'edició dels fullets de toponímia municipal de la sèrie «Toponímia dels Pobles Valencians», en la Jornada de Sant Mateu n'hi havia editats 28 de municipis castellonencs. Amb posterioritat se n'han editat 17 de nous, que són: *Alfondeguilla, Almenara, Betxí, Borriol, Catí, Costur, Culla, Moncofa, la Salzadella, Suera, la Torre d'en Doménec, Vallibona, Vilafranca, Vilanova d'Alcolea, Vila-real, Vinaròs i Xilxes*. Per tant, en total hi ha 45 municipis de Castelló que tenen ja la publicació. Els que esperem editar enguany són *Càlig, Algimia d'Almonesir i Cervera del Maestrat*.

I per a acabar esta succinta actualització de les dades que donarem en la Jornada de Sant Mateu, farem referència als canvis de denominació oficial dels municipis. Des d'aleshores s'han produït els canvis següents: *Vila-real/Villarreal* ha passat a denominar-se només en valencià, *Vila-real*. *Torre Endoménec* i *Ares del Maestrazgo* han passat a denominar-se respectivament *la Torre d'en Doménec* i *Ares del Maestrat*. I *Burriana* i *Peñíscola* han adoptat la denominació bilingüe *Borriana/Burriana* i *Peñíscola/Peñíscola*. Esperem que, amb el temps, estos últims municipis facen com *Vila-real* i *l'Alcora* i adopten la denominació oficial només en valencià.

Finalment, vull agrair la col·laboració de tantes persones que s'han bolcat en estes esquestes sense les quals estos projectes no serien possibles.

ELS PARANYS DE BETXÍ

Alfred Remolar Franch

1. IINTRODUCCIÓ HISTÒRICA

Ara fa just deu anys que vaig publicar al meu poble l'article «El lèxic paranyer de Betxí» (Remolar 2000: 47-74), un estudi que vaig començar a la facultat en una de les assignatures impartides pel professor Casanova.

Deu anys és un temps que, per a algunes coses, pot parèixer una eternitat; en canvi, per a d'altres és només un sospir. Per a la legislació paranyera han estat tot un món. De fet, fa només uns mesos s'aprovava a les Corts Valencianes la reforma de la llei de caça que legalitzava la modalitat del parany —en els darrers dies polemitzada des del Govern central. Setmanes després, els rumors que esta reforma podria vulnerar alguna directiva europea sortien a la palestra per qüestionar-la una vegada més. Paral·lelament, deu anys en la història del parany són una simple anècdota.

Les primeres referències a la caça amb visc les trobem en un vas grec de «figures negres» (fig. 1) que es conserva al Museu Nacional de Tarent, al sud d'Itàlia, on es poden observar una sèrie de pardals entrant a l'interior d'un arbre ple de brinets mentre d'altres, ja enviscats, cauen a terra impregnats de líquid viscos. El vas està datat al segle V abans de Crist i és curiós veure com, a part dels pardals que cauen, hi ha també una enza, el pardal que servix de reclam i que encara hui s'utilitza en l'enfilat.

Fig. 1

Paral·lelament, els primers indicis de la caça de tords a la península Ibèrica els tenim en la troballa d'una necròpoli ibera localitzada a Cabrera de Mar (el Maresme) i datada entre els anys 350 i 250 abans de Crist, on, a més de restes humanes, es troben ossos de tords.

A les nostres terres, tenim referències fermes de la caça de tords en el parany des de fa més de 800 anys. En concret, trobem este fragment de la carta pobla de Sant Mateu, de l'any 1237, escrita en llatí i atorgada per Hug de Fullalquer:

[...] de venacionibus autem quas ibi feceritis nihil nobis dare teneamini nisi tantum illi qui venatores fueritis et de illo labore vixeritis vel ballista-

rii de monte vel **paratores** qui teneantur nobis dare unum quarterium de omnibus bestiis, feris et de cirogallis tria paria in quolibet anno et isti tales venatores possint caçare a festo Sancti Michaelis usque ad Carnisprimias quadragesime tantum [...]¹

És clar que el mot *paratores* fa referència, en esta cita, als nostres paranyers, en analogia a la parança de l'arbre per tal de caçar els tords. De fet, la paraula *parança* apareix en un document d'Onda de 1335, on la vila reivindica el seu dret de poder caçar lliurement al terme, contràriament al que vol el comanador de l'orde de Montesa. El text, ja en la nostra llengua, no deixa cap mena de dubte:

[...] que null hom estrany o privat no gos caçar o pendre perdius ni perdigans, ab filats o ab algun gin, parança, o laç [...]

Fins i tot els nostres clàssics citen, en algunes de les seues pàgines, alguns fragments que perfectament fan referència al parany, com fa Jaume Roig a l'*Spill o Libre de les dones* del segle xv, quan pregunta en uns versos: «¿Per què tornaves / entrar al laç, / com perdigaç / soltat, plomat, / mes, reclamat, / torna'l reclam?» (*Spill*, 6527). En este sentit, el reclam és un element indispensable en el parany i, per tant, estos fragments ben bé s'hi podrien referir.

Podem afirmar, així doncs, que el parany és una modalitat de caça tradicional arrelada en la nostra cultura, en la nostra llengua i en la nostra societat des de fa segles i segles. I com a tal, hem cregut convenient en estes pàgines pararsment i apropar-nos a este per la vessant de la toponímia i de la malnomínia.

Així a partir d'ara, ens proposem fer un recull dels paranyers que hui en dia hi ha a les diverses partides del terme de Betxí, juntament amb el nom o el malnom dels seus propietaris. A partir de diverses enquestes fetes a Felipe Pina (*Ma castre*, paranyer de tota la vida, de 83 anys d'edat) i a Juan

1. «de les caceres que allí féreu, tanmateix, res no ens heu de donar, a no ser que solament fóreu caçadors i d'aquell treball visquéreu, o ballesters de muntanya o *paratores*, els quals ens hagen de donar un quart de totes les bèsties i feres, i d'aus tres parells cada any, i que estos caçadors puguem caçar des de la festa de Sant Miquel fins a la Quaresma.»

Vicente Blasco Doñate (*Vicentico*, paranyer encara en l'actualitat), hem fet un llistat amb un bon grapat de paranyers que hi ha en l'actualitat i d'altres que ja han desaparegut del terme betxinenc. En essència, este recull podrà contribuir a establir un llistat dels paranyers betxinencs del segle XXI i, alhora, a introduir l'estudi d'esta tradició en una matèria en la qual ha tingut poca cabuda al llarg de la història.

Fig. 2: miniatura del manuscrit *Livre du roy modus*, de 1328

2. EL TERME DE BETXÍ

El poble de Betxí se situa en la comarca de la Plana Baixa, a uns 12 km de la mar i a 105 metres sobre el nivell del mar. El terme està envoltat, al nord, pel terme d'Onda; a l'oest, pel terme d'Artana; al sud, pel de Nules, i a l'est, pel de Vila-real. Pel que fa a la seua economia, els vora 6.000 betxinencs i betxinenques que habiten el poble s'han dedicat durant les últimes dècades al cultiu de la taronja i a la indústria taulellera. Tanmateix, però, la present crisi econòmica que ha fet acte d'aparició en els darrers dos anys ha portat greus conseqüències a la població, ja que al descens dels preus dels cítrics que ve de lluny s'ha unit, ara, el tancament de diverses indústries ceràmiques, cosa que ha comportat un fort augment de l'atur entre la gent del poble.

A grans trets, el terme de Betxí podem dividir-lo en quatre grans parts ben diferenciades:

1a part: situada al nord-est, és denominada *l'altra part del riu* i va des del riu Sec fins als termes d'Onda i de Vila-real. Es tracta d'una zona dominada totalment pel conreu del taronger i on s'ha ubicat, recentment, el polígon industrial del Molí Llop a la vora de l'autovia. Destaquen les partides de les

Palasses, la Cossa, Dualde, el Molí Llop i la Masada. A més, hi destaquen els camins dels Pals, de Dualde, del Molí Llop, del Camí Relo i de Vila-real. Les Passeres i el Pantà són les dos construccions més reeixides.

2a part: es tracta fonamentalment de la meitat est del terme, limitada al nord-oest pel terme d'Onda, a l'est pel d'Artana, a l'oest per l'autovia CV-10 i al nord-est pel riu Sec. S'hi poden diferenciar clarament dues zones: una muntanyenca, amb el Solaig, la Penya Negra, Montserrat i la Rabosera, i una altra plana, on torna a dominar el taronger, amb Sant Francesc, la Foia, el Camí d'Onda o el Pantà. Destaquen els camins del Solaig, d'Artana, de Montserrat, de Sant Francesc i d'Onda.

3a part: eminentment plana i encatifada d'horts de tarongers, esta zona limita a l'oest amb l'autovia CV-10, al sud amb el terme de Nules, a l'est amb el de Vila-real i al nord amb el riu Sec. Reixen les partides del Bovalar, el Benifet, el Campàs, el Pilaret i les Teixidores. Com a vies de comunicació més importants trobem la carretera de Borriana, el camí de les Vinyes, el camí de Sant Antoni i el camí de Nules. Entre les construccions destaca, de manera principal, l'ermita de Sant Antoni, al cim de la muntanyeta del mateix nom, a més de la bassa Seca i el corral de Seglar.

4a part: inclou bàsicament les partides de l'horta, situada als afores de la població, just a continuació del nucli urbà. Esta partida ha anat perdent extensió en el transcurs dels anys, a causa de la construcció de cases que s'hi han fet. Tanmateix, però, es tracta d'un terreny molt preuat en l'àmbit paranyer, com explicarem més avall. Hui en dia, l'horta es dividix en onze subdivisions, que a poc a poc van perdent-se: la Creueta, el Retor, el Molinet, la Roqueta, el Camí de les Vinyes, el Sol, el Camí de Borriana, les Onze, els Poets, el Molí, la Bassa del Poble, els Alters, el Rajolar i el Caixer.

1a part: quadrant nord-est

PROPIETARI	PARTIDA
Antonio Ferrandis	el Camí de Vila-real
l'Esmolador ^a	el Camí de Vila-real
el Tio Hortolanet	les Passeres

a. [lasmolaór].

En última instància, cal apuntar que en la majoria dels casos no apareix la transcripció fonètica del malnom del paranyer o de la partida. No obstant això, però, de vegades sí que he cregut oportú escriure-la per tal que el lector sàpia quina és la forma com els betxinencs pronunciem el mot. Per tal de fer-la he substituït alguns símbols de l'AFI que no es troben a l'ordinador per d'altres de més comuns:²

è:	vocal anterior oberta tònica
ò:	vocal posterior oberta tònica
y:	semivocal o semiconsonant anterior
w:	semivocal o semiconsonant posterior
d:	dental sonora, oclusiva o fricativa
x:	palatal africada sorda
tx:	palatal africada sorda
j:	palatal fricativa sonora
dj:	palatal africada sonora
ll:	lateral palatal
l:l:	l geminada
ñ:	palatal nasal
rr:	vibrant múltiple
X:	velar fricativa sorda, <i>j</i> castellana
Z:	interdental fricativa sorda (<i>c+e, i; z</i>) castellana

3. ELS PARANYS DEL PASSAT

De les enquestes hem pogut deduir que antigament els betxinencs eren ben aficionats a la tradició del parany, ja que el nostre terme comptava amb nombrosos arbres dedicats a esta modalitat de caça. A continuació, presentem el recull a què hem arribat després de les mencionades enquestes i que inclou, fonamentalment, els paranys que hi havia entre les dècades de 1940 i de 1970. Les respostes dels enquestats són de viva veu i no hi ha dades extretes de documentació escrita.

2. He seguit en este cas la metodologia de transcripció que Baldoví i Pujades (1997) fa al seu article.

Cabrera	la Masada
el Tio Agustinet el del Bar	el Riu
el Cabo	Dualde
Ximper	el Camí dels Palos o Pontarró
Gabino	la Ratlla de Vila-real (el Miralcamp)
el Tronco	la Ratlla de Vila-real (el Miralcamp)
Lobet	el Toll de la Mare de Déu (C. Vila-real)
el Tronco	les Palasses

2a part: quadrant oest

PROPIETARI	PARTIDA
el Cabo	Montserrat
Paco Hernández	Montserrat
Ximet	Montserrat
Miquelet el Músic	el Camí de Montserrat
el Tio Agustinet Escobedo	el Camí del Pantà
Rafel de Cansalà	el Camí del Pantà
Sapanà	el Camí del Pantà
el Tio Carabina	el Pantà
el Rull	el Pantà
Vicent del Rajolar	el Solaig
Saturio	el Solaig
els Festivos	el Camí d'Onda
Machín	el Camí d'Onda
Pascual Blasco	Sant Pasqual
Cadul, el Xurro	Sant Pasqual
Almela	el Camí de les Vinyes de Piquer
Almela ^b	la Mina
Batiste l'Arrapós	les Forques
Pepe Tino	la Foia
Pics	Sant Francesc
el Tio Coto	el Camí de Sant Francesc
Pascual de Gorriz ^c	el Pontarró ^d
Joaquín Jiménez, el de Gabriel ^e	el Pontarró
Máximo	les Regines ^f
el Favo	el Regall de la Molinera ^g (entre el llom del Captiu i el Cocó del Barber)

b. Posseïa dos paranys relativament pròxims.

c. [gorrís].

d. [puntarró].

e. [el de gabjél].

f. [rratxínes].

g. El *Regall de la Molinera* és un topònim que pràcticament ja ha desaparegut, com lamentablement està passant, de forma general, amb bona part de la toponímia menor muntanyenca.

3a part: quadrant sud-est

PROPIETARI	PARTIDA
el Tio Moron	el Camí del Barranc de Sant Antoni
el Tou	el Camí del Barranc de Sant Antoni
Tàfol el Caixa	el Camí del Barranc de Sant Antoni
el Tio Blanco	el Barranc de Sant Antoni
Amadeo Osset	el Barranc de Sant Antoni
Ricardo el Festivo	el Pilaret
Almela	el Pilaret
Sapanà	el Pilaret
el Barraquero	el Pilaret
el Barraquero ^h	el Pilaert
el Paranyero	el Pilaret
el Pollo	el Pilaret
Julio Moron	el Pilaret
el Xilo	el Pilaret
el Xilo ⁱ	el Pilaret
el Tio Paleta	el Pilaret
Àngel d'Úrsola	el Pilaret
el Planxao	el Pilaret
el Roig	el Pilaret
el Cata-roig	el Pilaret
el Tio Favet	el Pilaret
el Cresolet	el Camí de Nules
el Cresolet ^j	el Camí de Nules
Roberto Torres	el Camí de Nules
el Tio Cabo	el Campàs
Vicentet de la Morera	el Campàs
Vicentet de Colltort	les Teixidores
Roig de Lluís	les Teixidores
el Tio Pelut	el Camí de Borriana
el Tou	el Mas del Tou
el Tio Moron ^k	el Camí de les Vinyes
Llapissera	el Camí de les Vinyes

h. En tenia dos en la mateixa finca del Pilaret.

i. En tenia dos en la mateixa partida.

j. En tenia dos de diferents a la mateixa partida.

k. Com es pot comprovar, el Tio Moron tenia dos paranys.

4a part: els voltants del poble

PROPIETARI	PARTIDA
l'Anguilero	el Rajolar
Manolo Lara	l'Horta del Carrascal
el Tio Pepet de Benitandús	l'Horta del Carrascal
Copa	l'Horta del Carrascal
Batistet de Rateta	el Toll de la Mare de Déu (l'Horta del Carrascal)
el Carico	el Cementeri

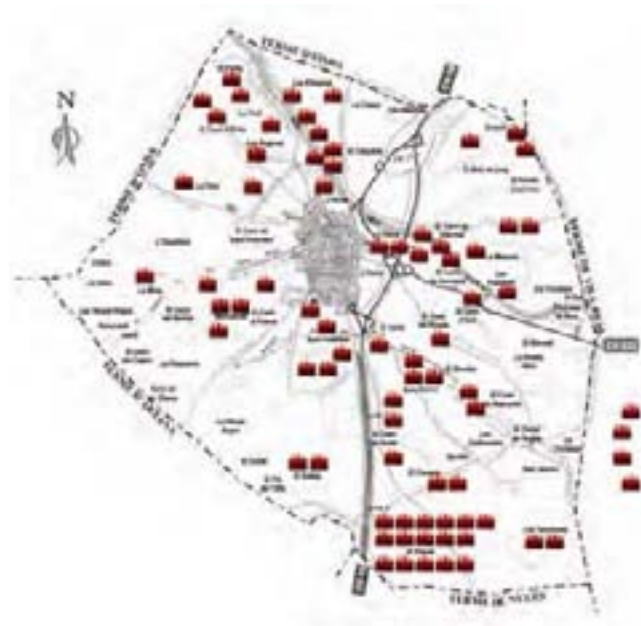
4. COMENTARIS SOBRE ELS PARANYS ANTICS

Antigament, el parany era entés, fonamentalment, com una font d'aliment per a les persones, que d'esta manera, disposaven d'un mitjà per a aconseguir queviures. De fet, amb esta finalitat, el parany estava ben poc legislat, de manera que pràcticament s'hi podia caçar qualsevol espècie avícola i, a més, la temporada s'allargava mesos i mesos.³ Era, per tant, una activitat encaminada, bàsicament, a paliar part de les necessitats alimentàries que famílies d'aquelles dècades —parlem, sobretot, de les dècades dels 40, 50 i 60⁴— tenien a Betxí. Des d'esta perspectiva és com podem entendre que alguns betxinencs disposaren, com veiem a les gràfiques, de diversos paranys, de vegades solament amb uns pocs metres de separació.

Si parem atenció a l'economia d'aquelles dècades, Betxí era eminentment agrícola i, sobretot, de secà. Els ametlers, els garrofers i les oliveres dominaven gran part de les parcel·les del terme i, sobretot, els bancals muntanyencs —el Solaig, la Rabosera, la Peña Negra i Montserrat. Això, en part, ajuda a comprendre el fet que en aquell moment no es detectaven tants paranys a les muntanyes com en l'actualitat, perquè eixos terrenys eren aprofitats també per als conreus. I, paral·lelament, l'altra part de l'explicació es troba, segons els enquestats, en el fet que els paranyers betxinencs intentaven situar els paranys estratè-

gicament per tal de caçar els tords de la primera entrada, és a dir, els primers tords que venien per la part nord-est del terme. Per això, si atenem la distribució dels paranys, es veu com estaven situats fonamentalment al pla i, en particular, en la meitat est, a diferència de la distribució actual que és molt més homogènia.

Pel que fa a les dades estadístiques, la quantitat de paranys per metre quadrat és semblant a la que hi ha en l'actualitat, és a dir, els 74 paranys arreplegats suposen que més o menys n'hi havia un per cada 324 m². Paral·lelament, si establim una relació entre eixe nombre de paranys i la quantitat de betxinencs que hi havia en aquells moments, una mitjana

3. He sentit moltes vegades a la gent major comentar que al gener, febrer, març..., encara continuaven caçant —o intentant caçar— tords, per tal d'aconseguir aliments per menjar.

4. A més, cal apuntar el fet que els paranys del passat que apareixen arreplegats són els que hi havia, bàsicament, a les dècades de 1940, 1950, 1960 i 1970.

de 2.830,⁵ tenim que un 2,61% dels habitants tenia un parany, xifra ben significativa del que era esta tradició en l'economia familiar, com hem apuntat al començament d'este apartat.

5. ELS PARANYS ACTUALS

De les enquestes que hem fet per al present recull es dedueix clarament el fet que el parany és una activitat ben canviant al nostre terme, de manera que no solament passen de mans a mans a través de l'herència o de la compravenda, sinó que, a més a més, permanentment van apareixent-ne de nous, alhora que també en desapareixen sovint moltes vegades, com observarem en el següent punt.

Hui en dia, els paranyers valencians estan agrupats majoritàriament en APAVAL (Associació de Paranyers Valencians), que intenta aglutinar de forma homogènia els interessos de tot este col·lectiu, amb uns fonaments de defensa que es basen en la metodologia antiga i en el respecte a totes les espècies d'aus no solament que els tords.

A Betxí, pràcticament la totalitat dels paranys del terme pertanyen a esta entitat, així com també aquells betxinencs que cacen fora. D'esta manera, podem dir que en l'actualitat hi ha 156 paranyers betxinencs que en són socis. A partir d'estes dades, podrem localitzar perfectament els paranys de hui en dia. Amb tot, a continuació apuntem els paranys d'existència actual que hem pogut recollir a través dels nostres enquestats:

Fig 3: el parany de Sucre

1a part: quadrant nord-est

PROPIETARI	PARTIDA
el Xatet	el Camí de les Palasses
Oset	les Palasses
el Petit	les Palasses
Palanques	les Palasses
Pacalín (Bartolo)	el Fondo del Camí Relo
Mussolet	el Fondo del Camí Relo
Garrofa	el Fondo del Camí Relo
el Tolet	el Molí Llop
Bubaloo	el Molí Llop
el Pollo	la Masada
Vicentico	la Masada
Ramallets	l'Altre Costat del Riu (els Corralets)
Paco el de la Llet, el Flaret	els Corralets ^l

5. Evidentment, la mitjana que aportem és una mitjana intuïtiva, extreta a partir de les dades dels habitants en 1940 (2.256), en 1950 (2.333) i en 1960 (3.903). En cap moment no pretenem que es prenga esta dada al peu de la lletra, sinó com una aproximació.

l. Als Corralets hi havia un altre parany on caçava el Caixa, del qual no n'hem pogut identificar el propietari ni la ubicació exacta.

2a part: quadrant oest

PROPIETARI	PARTIDA
Cucala o Gamba Fresca	la Mina
Juan el d'Eulalieta ^m	la Mina
Peña, el Barber ⁿ	la Mina
Pepe l'Embuste	el Cocó del Barber
Pepe Taxis	les Forques
el Fusteret	la Penya Negra
el Revolucionari	la Penya Negra
Guillermo Bayo	la Penya Negra
Pepe Carabasses	Montserrat
Rafael el Ritet	Montserrat
Xiflis ^o	Montserrat
el Momo	Montserrat
el Pavanet ^o	el Solaig
Joaquín Esteve Guinot	el Solaig
Sucre	el Pantà
Saura	el Camí d'Artana
Cortina (<i>cognom</i>)	el Camí d'Artana

3a part: quadrant sud-est

PROPIETARI	PARTIDA
James ^p	el Pilaret
Tonet	el Pilaret
Pepe Sarneta	el Pilaret
Simarro	el Pilaret
Xispa ^q	el Pilaret
George ^r	el Pilaret
Simón	el Pilaret
Xarretes ^s	el Pilaret
Paco el de l'Era (el regador)	el Pilaret
Pepe el Xulo	el Pilaret
Pepe el Xurro (José Granell)	el Pilaret
Vicente el d'Adelina	el Pilaret

m. [Xuán el doralíeta].

n. Podriem dir que este parany té dos propietaris, hi cacen dos familiars amb diferents malnoms.

ñ. Este propietari era fill del Xato, home que es dedicava, entre d'altres, a fer les flautes de reclam del mussol.

o. També és conegut sense el diminutiu, *el Pavano*.

p. [Xàmes]. A part d'este, el personatge també tenia d'altres malnoms, com ara *el Pequeño* o *el Madriles*.

q. Abans era el parany del Tio Arbolero.

r. [yórx].

s. Abans era el parany de Nàsia.

Vicente Ramón Gumbau Franch	el Pilaret
Pics	el Pilaret
Garcés	el Pilaret
Baletes	les Teixidores
Juan el de Lluna	les Teixidores
el Pelat	les Teixidores
Paco Escobedo	les Teixidores
Vedrí	les Teixidores
Pastora	les Carboneres
el Flare	les Carboneres
Pepe el Xurret ^t	les Carboneres
Pedrisco	el Bovalar (la sènia de Piquer)
Juan José Martínez Balaguer	el Bovalar
el Pollo ^u	el Camí de Nules
Ángel Andreu	la Torrassa
Cervera	el Camí d'Usó
Amós	el Camí de les Vinyes
Copa	la Muntanya Pelada ^v
Clics	les Jovades
Felman	Sant Antoni

4a part: els voltants del poble

PROPIETARI	PARTIDA
Calassà	l'Horta de la Roqueta
Carabina	l'Horta del Molí
Bogues	l'Horta del Carrascal
el Cresolet	l'Horta del Carrascal
Peña	l'Horta
Smith	l'Horta del Rajolar

6. COMENTARIS SOBRE ELS PARANYS ACTUALS

Com es pot deduir de les gràfiques anteriors, el parany és una activitat molt arrelada a les nostres comarques. En este cas, l'exemple d'un poble de la Plana Baixa, Betxí, n'és només una xicoteta mostra. Actualment n'hem pogut recollir 68. Amb

esta xifra podem extraure dues dades ben interessants i significatives: la primera és que, tenint en compte que a dia de hui hi ha vora 6.000 persones empadronades, 1 de cada cent betxinencs té un parany;⁶ la segona, si relacionem el nombre dels paranys amb l'extensió del terme (24 km²), s'inferix que

t. Pepe i la seua dona, Esther, van morir en un accident de trànsit fa ja alguns anys. La seua filla és ara qui manté viu este parany.

u. Es tracta de Batiste el Pollo, diferent del Pollo que té el parany a la Masada i que en tenia un altre al Pilaret.

v. [pelá].

6. Esta xifra, tot i que a primera vista pot semblar minsa, en realitat no ho és, ja que s'ha de tindre present, per una banda, que hi ha paranyers betxinencs que no tenen el parany al terme de Betxí, i, per l'altra, que al parany no va només una persona, sinó que la majoria de les vegades se'n reuneixen més de dos i més de tres a l'hora de caçar. Per una altra part, si en compte d'interpretar esta xifra per persones la interpretarem per famílies —el parany

hi ha un parany per cada 350 m². Estes dues dades són prou aclaridores per tal de mostrar la importància i l'arrelament del parany entre els betxinencs.

D'altra banda, i pel que fa a la distribució dels paranys actuals, es detecten clares diferències respecte de la que teníem en el passat. Pràcticament la meitat dels paranys actuals es localitzen en el quadrant sud-est i, en concret, en la part més sud, fonamentalment al voltant de la muntanyeta de Sant Antoni i en el Pilaret.

Així mateix, també es detecta una tendència més clara a l'establiment de paranys en zones de muntanya, que hui en dia es consideren tan preuades o, si més no, igual de bones que les que es troben al pla. Potser és degut al fet que els terrenys muntanyencs ja no són generalment conreats i, per tant, estan disponibles per a usar-los com a paranys; potser de vegades estan al costat mateix dels masets, de forma que parany i casa es troben dins de la mateixa parcel·la.

Finalment, cal parar especial atenció als paranys pròxims al poble. Tot i que el nombre és el mateix, sis, la raó per la qual es troben annexos a les cases és totalment diferent. En l'actualitat, són alguns els paranyers que han situat els seus

és una activitat eminentment familiar i amistosa— tindríem que més del 5% de les famílies betxinencs tenen un parany.

arbres pràcticament a la vora del nucli urbà perquè, segons sembla, les llums dels carrers atrauen els tords. Esta explicació pot ser perfectament vàlida, ja que estos paranys són dels que més en cacen de tot el terme, sobretot de nit, justament quan hi ha llum al nucli urbà i el terme està a les fosques.

7. ALGUNES REFLEXIONS FINALS

No vull acabar estes pàgines sense fer una reflexió personal al voltant del parany. He de dir que ni els meus pares, ni els meus avis, ni jo hem sigut paranyers. Tot i això, sempre he tingut el parany i els tords al meu voltant. Quan vénen les festes patronals de Betxí, allà cap a finals de setembre, fa goig veure els meus paisans caçadors parlant de la preparació dels paranys que utilitzaran per a caçar a partir de mitjan octubre. I també em fa goig pensar que, esta mateixa escena, s'ha repetit al meu poble des de temps immemorials, des de fa moltíssims segles.

Tota la vida he sentit a dir que «a Sant Francesc, agafa el reclam i ves», o que «en vent de gregal, ni peix ni pardal», o «per Sant Macià, l'oroneta ve i el tord se'n va». Així mateix, és ben normal sentir en les converses col·loquials expressions de l'estil de «ja has agafat barra!», o recriminar a algú que és tímid que no «tita» (com el tord), o a l'inrevés, que calle, que estiga «mut i a la gàbia».

El Tio Copa, el Paio o Manolo Rambla hui en dia són betxinencs majors que han mamat esta tradició en la seua família, com abans ho van fer el Tio Pastora, Manuel el Tou, Micalet el Músic, el Tio Cresolet, Vicent el Rajolar, Gabino, el Tou, el Tio Cobí, l'Amarillo o el Cabo. Són persones que tenen les seues il·lusions posades en la cacera del tord de tota la vida, persones que, més enllà de la política, segueixen una tradició que han après dels seus avantpassats. I per això són, i sóc, partidaris d'una regulació actual que defensi les espècies protegides i que denunciï aquelles persones que vulnereu les regles del joc. Per això mateix, no entenc que es vulga prohibir una modalitat de caça completament arrelada entre tots nosaltres que, com totes les coses, ben entesa no hauria de causar cap problema més enllà dels derivats de la mateixa pràctica. De segur que si fóra una tradició basca, catalana o, fins i tot, de Madrid no hauria estat qüestionada amb tanta contundència com ho està des de fa alguns

anys. Els paranyers no són delinqüents, són persones que segueixen una tradició valenciana, una tradició ben nostra, i que ben mirat contribueixen a enriquir el nostre lèxic, la nostra cultura, la nostra història i també la nostra economia. Caldria fer una reflexió ben profunda sobre tot això i, segurament, canviaria la perspectiva.

BIBLIOGRAFIA

- ALFARO CGINER, C. i FERNÁNDEZ NNIETO, F. J. (1995): «Una vieja tradición mediterránea: protohistoria y actualidad de la caza con liga», *Saguntum*, núm. 29.
- BALDOVÍ I PUJADES, V. G. (1997): «Estudi lingüístic dels malnoms d'Algemesí», dins de *IV Col·loqui d'onomàstica valenciana. XXI Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, Denes, València.
- BARBERA, S. (1998): «El parany. Tan antiguo como el hombre sedentario», *Federcaza*, núm. 153.
- DOMÍNGUEZ BOUZA, M. (2000): «Artes de caza tradicionales», *Gaceta del cazador, pescador y tirador. Anuario de caza 2000*, núm. 1.
- GARCÍA RODRIGO, R. (1998): «La caza del zorzal», *Trofeo*, núm. 343.
- PENADÉS CCASANOVA, D., i GARCIA PPERALES, V. F. (1997): «El món de la cacera a Agullent i Ontinyent», *Almaig*.
- REMOLAR FFRANCH, A. (1999): *Toponímia rural del terme de Betxí*, Publicacions de l'Ajuntament de Betxí.
- (2000): «El lèxic paranyer de Betxí», dins de *1r. Vila de Betxí*, Publicacions de l'Ajuntament de Betxí.
- (2008): «Els malnoms de Betxí», dins de *XXXII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica d'Algemesí*, Denes, Algemesí / València.

LA TOPONÍMIA DEL BOSC I LA DEvesa DE LA SERRA D'EN GALCERAN

Josep-Miquel Ribés Pallarés

1. LA SERRA D'EN GALCERAN I LA FAMÍLIA CASALDUCH-VALLÉS: UNA MICA D'HISTÒRIA

La Serra d'en Galceran és un municipi de la comarca de la Plana Alta de 82 km² d'extensió i una altitud que oscil·la entre els 300 m del pla dels Ivarsos i els 1.081 m del tossal de Saragossa. El municipi està format per tres nuclis de població: la Serra d'en Galceran, els Ivarsos i els Rossildos, i per nombrosos masos, molts encara habitats, situats principalment a la Vall, corredor natural paral·lel a la rambla Carbonera, lloc de pas, des de ben antic, de vies de comunicació al voltant de les quals es desenvoluparen tot un seguit de serveis (hostals, ferreries, abeuradors, corrals, mallades...) la memòria d'alguns dels quals perdura en la toponímia.

El 15 de novembre de 1500 Nicolau de Casalduch, conegut com *l'Antic*, compra la Serra d'en Galceran, amb els masos de la Devesa, els Pujols de Dalt i de Baix i els Ivarsos, i la jurisdicció plena sobre el lloc (Castellet i Olucha 2007: 64). Els Casalduch palesen des del principi una voluntat inequívoca d'afavorir la prosperitat dels serratins, i també la seua pròpia, com demostren els fets d'haver aconseguit, el 26 de maig de 1510, llicència per a la celebració d'una fira anual durant quinze dies a partir del diumenge després de la Mare de Déu de setembre i l'atorgament d'una nova carta de població el 6 de desembre de 1514 perquè la que tenien s'havia cremat en un incendi que havia patit l'arxiu del Consell de la

vila (Castellet i Olucha 2007: 65). En aquesta carta de població els serratins s'obliguen a pagar «mil y cincuenta sueldos moneda real de Valencia, censuales, redituales y perpetuos anualmente, pagados en la fiesta de Pentecostés» (Castellet i Olucha 2007: 81) en concepte de cens emfitèutic pel domini útil del terme municipal. El mateix dia, Nicolau de Casalduch els confirma també el «dret dels herbatges, fustes i fustatges» a canvi, entre altres condicions, del pagament d'un cens de 800 sous anuals (Castellet i Olucha 2007: 84).

El 3 de febrer de 1534 el mateix Nicolau de Casalduch crea un vincle per a perpetuar la unitat de les propietats familiars. El patrimoni vinculat aglutina el lloc de la Serra, les baronies de la Pobla Tornesa, Benicàssim, Montornés i Borriol, les cases grans situades al carrer dels Miquels de Castelló de la Plana i el molí fariner de n'Alçamora, o de Casalduch, amb el casal i les terres annexes, del terme de Castelló de la Plana (Brines 1997: 89 i ss; Gimeno 2003).

Al llarg del segle ^{xvi} el vincle s'incrementa i es millora amb la gestió de Nicolau de Casalduch i Dassio, però a començament del segle ^{xvii}, coincidint amb l'entroncament dels Casalduch amb els Funes Muñoz, es desvinculen i es venen les baronies de Benicàssim i Montornés i es passa per una època de crisi que no cessarà fins que la gestió de Miquela Funes Muñoz de Casalduch propicie la recuperació patrimonial entre 1680 i 1733 malgrat el fort sotrac que suposà la Guerra de Successió.

La manca de descendents barons i les aliances matrimonials de les descendents dels Casalduch amb els Funes Muñoz primer i amb els Vallés al segle XVIII, provoquen el desplaçament del llinatge Casalduch a un segon pla i la substitució pel llinatge Vallés, que aconsegueix així la categoria social que li mancava i l'augment del patrimoni familiar que acaba concentrat en mans de Faust Vallés i Vega.

La transformació definitiva del patrimoni es produeix al segle XIX en època de Faust Vallés i Ferrer de Plegamans (1804-1863) i del seu fill Artur Vallés i Mas (1837-1919), que reconverteix i modernitza l'herència a partir de l'any 1864 (Sanmartín 2000a i 2000b). L'abolició del règim senyorial i la desvinculació afecten el patrimoni en mans de Faust Vallés i Ferrer de Plegamans i fan desaparèixer la base territorial que la família posseïa a la Serra d'en Galceran i a la Pobra Tornesa, on posseïa el domini territorial i també el jurisdiccional, amb la qual cosa la propietat passa als seus emfiteutes, al contrari del que ocorre a Culla on Vallés consolida els dominis útil i directe sobre la Torreta de Matella de la qual era emfiteuta. La Pobra Tornesa i la Serra d'en Galceran deixen de pagar els censos emfitèutics corresponents als seus termes el 1840 i el 1850 respectivament.

Com a conseqüència d'aquest procés el patrimoni d'Artur Vallés quedà format per (Sanmartín 2000a: 63):

- a) l'herència rebuda de son pare l'any 1868, és a dir, la Torreta de Matella (Culla), 334,7 ha de bosc a la Pobra Tornesa, i una part de les terres del terme de Castelló;
- b) l'herència rebuda de sa mare l'any 1876;
- c) l'herència rebuda del seu oncle Andreu Vallés l'any 1914;
- d) els béns aportats per la seua muller, Josepa Grau i Tamarit, al matrimoni l'any 1877, entre els quals el mas d'en Fagona (la Serra d'en Galceran), i
- e) les propietats adquirides pel matrimoni en règim de guanys entre 1877 i 1911, totes al terme de Castelló de la Plana.

Per tant, durant la segona meitat del segle XIX, els Vallés perden el domini directe, entre d'altres, de les possessions que tenien al terme de la Serra que havien senyorejat des del

segle XVI i els emfiteutes passen a ser-ne els propietaris. Cal notar, a més, que l'única propietat dels Vallés a la Serra, el mas d'en Fagona, ho és per dot matrimonial i no per transmissió directa dels Casalduch-Vallés.

2. LA DEVESA I EL BOSC. DUES PARTIDES DE LA SERRA D'EN GALCERAN

La Devesa i el Bosc formaren part del patrimoni dels Casalduch-Vallés i foren explotades en règim d'emfiteusi: la Devesa per particulars i el Bosc pel Consell primer i per l'Ajuntament de la Serra després.

2.1. La Devesa

La Devesa és un establiment d'origen medieval, situat a l'extrem nord-est del terme de la Serra, l'existència del qual tenim documentada des del 13 d'octubre de 1370 quan Guillem de Galceran rep de Pere Mascarell, veí d'Albocàsser, un parell de gallines i de conills que li corresponen del cens de dos masos de la partida de la Devesa (Castellet i Olucha 2007: 63).

Els Casalduch renoven l'establiment l'any 1594 i passen a ser propietaris del domini directe mentre que el domini útil es fragmenta i es transmet al llarg del temps, però sobretot durant la segona meitat del segle XIX. Aquesta fragmentació obliga els barons a capbrevar la Devesa almenys el 1862 i el 1872 fins que el 1902 els emfiteutes, propietaris del domini útil, redimeixen el cens i es converteixen en propietaris perfectes de la terra (Sanmartín 1999: 144).

Coromines (*DECat*, III, 42b, 48 i ss.) recull el mot *devesa* amb el significat de 'prada reservada, que no es dalla i hi pastura el bestiar que hi té dret'. El *DCVB* el defineix com un 'prat, tros de terra abundant d'herba i destinat al pasturatge' i afegeix que en alguns llocs com el Maestrat a més d'herba «hi ha abundor d'arbres», com era el cas de bona part de la Devesa del terme de la Serra d'en Galceran, que, a més, és un dels exemples toponímics que hi aporta: «Les Deveses: caseriu del terme de Serra En Garceran (Cast.)». Tots dos diccionaris li atribueixen un significat exclusivament ramader avalat en el nostre cas per la microtoponímia: el Prat, la Malladeta, el corral de la Devesa, el pas de la Malladeta, les tancades de la Devesa, la tancada de Desiderio... Tanmateix l'establiment de la Devesa del terme de la Serra d'en Galceran és també un assentament

agrícola important que des de final del segle ^{xvi} paga el cens emfiteutic en blat (13 cafissos) mentre que els Pujols de Dalt i de Baix i els Ivarsos el paguen en metàl·lic (Sanmartín 1999: 124). Sembla, per tant, que hem d'interpretar el terme *devesa* afegint-hi la característica de 'propietat rural tancada' tal com indica el *DIEC*, independentment dels aprofitaments econòmics agrícoles o ramaders, més encara si tenim en compte que la major part de la Devesa estava envoltada per parets de pedra seca i tenia portes d'accés, de les quals se'n coneixen almenys dues: la portera de la Devesa i la Barrereta.

El límit de la Devesa va des de la portera de la Devesa fins al barranc de la Celda passant pel Collet, la Barrereta, el Molló i els Forcallissos. Continua barranc de la Celda amunt fins a arribar al molí del Regall (terme de la Serratella) des d'on continua dret al camí dels Abellers, partició del terme entre la Serra i la Serratella, que abandona per continuar pel pas de la Bassa fins a la portera de la Devesa.

La Devesa encara es dedica als mateixos usos que fa cinc-cents anys: l'agricultura i la ramaderia. Els cultius majoritaris han sigut tradicionalment cereals i llegums mentre que la ramaderia es dedicava principalment a les ovelles per a l'obtenció de la llana. L'obtenció de llenya, fusta i carbó, entre d'altres, complementaven l'economia dels masovers. Actualment està despoblada, però fa un centenar d'anys comptava amb 54 edificis i 70 habitants. Els conreus agrícoles actuals són principalment l'ametlla i els cereals; la ramaderia és gairebé inexistent.

2.2. *El Bosc*

El Bosc és una partida mot més extensa que la de la Devesa, els límits de la qual són clars per als informadors. Si ens situem a l'est del Bosc, al tossal de Pastadura, i ens desplaçem en el sentit de les busques del rellotge, el Bosc és tot l'espai que queda per damunt del mas de Modesto, mas dels Bustals, mas d'en Pastor, mas del Dumenet, mas de Gargallo, mas de Dinero, mas de Capó, mas de Fau, mas de Penya, roca del Figueral, mas del Pou del Figueral, pas de la Cora, mas de Pitarch, mas d'en Pollo, mas de Ximet, mas d'en Guillem, mas de l'Ereta i el Malladàs, des d'on el límit va cap a la Moleta i els Forcallissos deixant a la part de dins del Bosc la partida de l'Aigua Nova. Des dels Forcallissos el límit amb la Devesa és el

que hem descrit més amunt: el Molló, la Barrereta, el Collet i la portera de la Devesa. En alguns trams el límit entre el Bosc i els masos coincideix amb passos ramaders com ara el pas de la Cora o el pas del mas de Ximet i fins i tot algun informador diu que el Bosc estava tot voltat per un pas: el pas de la Volta del Bosc, tot i que actualment no és possible resseguir-lo.

El Consell de la Serra tenia, com hem vist, el Bosc cedit en emfiteusi des de l'Edat Mitjana, juntament amb la resta del terme municipal, tret dels Pujols de Dalt, els Pujols de Baix, els Ivarsos i la Devesa, i n'explotava els «drets d'herbatge, fusta i fustatge» a canvi dels quals pagava una quantitat estipulada en concepte de cens (Sanmartín 1999: 124). Però el 1850 els serratins, com havien fet els veïns de la Pobla Torrens el 1840, deixen de pagar el cens corresponent al terme municipal i el Bosc passa, durant la segona meitat del segle ^{xix}, a mans dels veïns de la Serra d'en Galceran.

Les enquestes toponímiques ens han fornit d'una informació parcial però molt valuosa que ens ha permès reconstruir aproximadament el procés pel qual, entre 1880 i 1890, el Bosc és parcel·lat i repartit entre tots els veïns de la Serra. Durant aquesta dècada una comissió de veïns mesurà el Bosc i el dividiren en tantes sorts com veïns hi havia a la Serra. Cada sort estava formada per una part de terra que es podia posar en cultiu i per una part de muntanya, de bosc, que només es podia aprofitar per a llenya i per a pastures. Posteriorment, mitjançant un sorteig públic, s'assignà una sort a cada veí a canvi del pagament de la quantitat estipulada i acceptada prèviament pels serratins. Una vegada sortejades i adjudicades les parts, els nous propietaris arrabassen la superfície cultivable i la posen en producció (principalment cereals, llegums i patates) per a amortitzar la inversió feta. L'arrabassament provoca la reducció de la superfície destinada a pastures i la pèrdua irremissible d'una gran part del bosc, majoritàriament carrascal, que es transformà en carbó, una font d'ingressos complementària per a amortitzar la inversió, o s'agavellà i es cremà per a fertilitzar la terra. La darrera partida del terme que es conreà ha sigut també la primera que s'ha abandonat a la segona meitat del segle ^{xx}, fet que ha afavorit la regeneració de la flora i la fauna autòctones.

3. LA TOPONÍMIA EN PERILL D'EXTINCIÓ COM A TESTIMONI DEL PASSAT

L'abandonament del Bosc, ara només trescat per caçadors i excursionistes, el despoblament de la Devesa i el traspàs de les persones que encara coneixien aquests indrets han convertit la toponímia d'aquestes dues partides en una espècie en perill d'extinció.

El recull que ara presentem ens ha permés documentar 288 topònims recollits oralment i/o provinents de fonts escrites, la principal de les quals l'*Amillaramiento* de l'any 1900. Una trentena d'aquests topònims són desconeguts pels informadors, i per tant ja no es poden cartografiar amb exactitud.

Tots, però, són testimoni dels canvis provocats pel pas del temps i per les activitats humanes. La ramaderia fou durant molts anys l'activitat més important al Bosc i a la Devesa, travessades per una xarxa pecuària molt extensa (pas del Malladàs, pas de la Bassa, pas dels Morral, pas de la Malladeta, pas de l'Aigua Nova...) i farcides d'instal·lacions ramaderes com ara abeuradors (bassa del Bosc, basseta Roja, bassa del Fenasset, bassa dels Pastoreros, basseta del Racó, l'Agrévol, el Bassi, font de la Devesa de Dalt...), saleres (les Saleres, les saleres de l'Agrévol...). Hi abundaven també les barraques de pedra seca, refugi de pastors (barraca Vella, barraca de Leoncio, barraca de la Bassa del Bosc, barraca de Xarelo...) i les coves i les mallades per sestar i aixoplugar-se (cova del Cirer Bord, cova de la Vaca, l'Assesteret, roca de la Malladeta...).

L'arrabassament de la Devesa primer i del Bosc durant el darrer terç del segle XIX provocaren l'aparició de nous espais agraris (els clots de la Selleta, la Foia, les Costeres, la finca de la Talaia, la finca de Moreta...) i la transformació de bona part de la massa arbòria en llenya per al consum casolà o per als forns de pa i de calç i també en carbó (les Carboneeres, el carregador del Carbó...).

El bosc desaparegut devia ser en alguns indrets molt espès i ombrívol (barranc del Bosc Negre) i devia estar format majoritàriament per carrasques (carrascal de Quico el Rei, carrasca de Serafi, pany de la Carrasca Verda...) però també per grévol (l'Agrévol), roures (roure d'Àngel, la Rourera), teixos (el Teix, barranc del Teixar...), orons (barranquet dels Orons), cirers bords (cova del Cirer Bord), gallumeres (feixa de les Gallumeres) i altres espècies que no han deixat rastre en la toponímia.

La fauna també patí canvis irreversibles. El llop desaparegué del bosc, però no de la toponímia: l'escoltador del Llop, la Llobatera i el barranquet del Llop en són testimonis, malgrat que els dos darrers topònims, procedents de l'*Amillaramiento* de l'any 1900, ja no els hem pogut cartografiar perquè els informadors els desconeixen.

4. RECULL I CLASSIFICACIÓ

4.1. *Fonts*

El recull s'ha elaborat a partir de fonts orals i escrites. Les primeres són bàsicament les enquestes de camp realitzades entre els anys 2007 i 2009 a Amadeo Barreda Giner (ABG), Herminio Barreda Ferrando (HBF) Francisco Pitarch Tena (FPT), Juan Agut Fabregat (JAF), José Roig Beltran (JRB), José Sabater Bellés (JSB) i Ramón Folch Farra (RFF).

Pel que fa a les fonts escrites hem consultat, d'una banda, la bibliografia i la cartografia a l'abast, i de l'altra, els dos volums de l'*Amillaramiento* de l'any 1900 que es conserven en l'arxiu de l'Ajuntament de la Serra d'en Galceran, que contenen «la relación de los dueños o usufructuarios de bienes inmuebles y ganadería que hubiera en cada municipio, con indicación de los objetos de imposición que todos los dueños o usufructuarios pudieran poseer» (Martínez 2000: 7) per a fer efectiu el pagament de l'impost del mateix nom que estigué en vigor durant la segona meitat del segle XIX i les primeres dècades del XX fins que fou substituït per l'actual sistema cadastral.

L'*Amillaramiento* de 1900 ens ha permés disposar d'una enquesta prèvia perquè és també una declaració oral feta un segle abans que la nostra. L'acarament de totes dues fonts ens ha descobert topònims nous, la major part dels quals han sigut confirmats per una nova enquesta oral realitzada l'estiu de l'any 2009. D'altres, ja desconeguts pels informadors, només es conserven gràcies a la font escrita: els Bancals, el Barranquet, les Bassetes, el Bosquet...

4.2. *Consideracions metodològiques*

- a) Els corpus toponímic es presenta agrupat per lemes, ordenat alfabèticament i en negreta.
- b) Si la font és escrita i el topònim no ha aparegut en les enquestes, s'entra tal com apareix en la

font arxivística, bibliogràfica o cartogràfica i va en negreta i en cursiva.

- c) Si es considera pertinent s'inclou al costat del topònim una transcripció fonètica simple.
- d) Sempre s'indica la font oral amb les sigles corresponents al nom de l'informador i la font escrita amb la indicació corresponent entre parèntesis. Si la font escrita presenta diverses variants s'anoten totes. Per a evitar repeticions innecessàries, no s'indica la cronologia perquè l'*Amillaramiento (Am)* és de l'any 1900 i les enquestes orals estan fetes entre els anys 2007 i 2009.
- e) A continuació apareixen les variants formals si n'hi ha.
- f) Finalment s'inclouen els comentaris explicatius necessaris per a l'anàlisi del topònim.

5. OBSERVACIONS SOBRE ALGUNS GENÈRICS

Arrimança, de *arrimar*, 'posar una cosa prop d'una altra', designa una cova, una balma, de vegades protegida amb una paret que la tanca pel davant. Les arrimances serveixen de refugi als ramats durant les tempestes o per sestar al ple del sol.

Barraques i *torrellons* són construccions rústiques de pedra seca «per aixopugar-s'hi transitòriament persones o animals o per estotjar-hi les eines» (DCVB). Els informadors consideren sinònims aquests genèrics, fins al punt que hem sentit l'expressió «una barraca de torrelló» (JRB) per a referir-s'hi. Prenen el nom de *torrelló*, diminutiu de *torre*, per la forma circular que recorda els torrellons dels castells. Les *cases*, en canvi, són de planta quadrada o rectangular i tenen la coberta de teula a una o dues vessants. Solen ser edificacions més espaioses i tenir llar.

Capoll és el punt més alt d'un tossal: capoll de la Bassa del Bosc i capoll de la Talaia, encara que alguns informadors els utilitzen com a sinònims.

Si la part alta dels cims és cònica, sol rebre el nom de *cugulló* [kugulló]. El DIEC només recull la forma *cogulló* amb aquest significat, però el DCVB registra totes dues formes *cogulló* i *cugulló*, forma aquesta darrera confirmada per l'enquesta oral i ja anotada per Joan Coromines (*OnCat*, III, 402a,

p. 46 i ss.), que, tot i sentir [kugulló] i [kubulló], transcriu *el Cogulló* com el nom d'una partida de la Serra. El mateix férem nosaltres en l'Atlas Toponímic Valencià, però esmenàrem la grafia en el mapa del terme de la Serra (Arnau 2009) perquè *cugulló* és una variant dialectal que recull la pronúncia viva a la Serra. Altres termes veïns o propers presenten la forma *curulló* com ara el coll del Curulló (Cervera del Maestrat), el Curulló (Catí), el curulló de Gildo (Culla), el curulló de la Costa (Culla), el curulló de Motxellos (Culla) i lo Curulló (Culla, Xert).

Cugulló també designa, per extensió, la coberta cònica de les barraques de pedra seca o torrellons.

Collet designa diversos tipus de referents. En primer lloc indica una elevació del terreny. Segonament un lloc de pas, una depressió del terreny entre dues muntanyes. I en tercer lloc fa referència als apèndix, normalment emmarcats per dos barrancs, que naixen d'una muntanya o d'una serra i que presenten un cert desnivell.

Cresta és la part superior d'una serra, la línia divisòria del dos aiguavessants, per comparació a l'«excrecència carnosa, vermella, i amb puntes, que certes aus gal·linàcies tenen damunt del cap» (DCVB).

Espatla i *esquena* designen la part posterior de persones o coses (DCVB), i en toponímia, les ombries de roques o tossals. Els mateixos genèrics els trobem en termes veïns o propers: font de les Espatles (Xodos), les Espatles (Vistabella del Maestrat) i l'esquena de la Pedrissa (Culla).

Morro designa una massa de terra o de roca prominent per semblança a la part sortint de la cara de certs animals (DCVB), mentre que *morral* comporta a més la idea de roca tallada verticalment (DCVB) i per tant un acostament sinonímic a *cingle*. El cingle, però, és un element lineal en lloc de prominent.

Pany designa els aiguavessants, especialment els caracteritzats per la forta pendent, per la verticalitat.

Pujador, derivat de *puig*, en el sentit que li atribueix Coromines (DECLC, VI, 856, 58b i ss.) és una «escalonada per guanyar un cingle», per salvar la diferència d'altitud, un espai de trànsit en pujada, normalment de pas estret i quasi sempre difícil, conegut fonamentalment pels caçadors que solen situar-s'hi quan es fan batudes de raboses o de senglars.

Tancat o *tancada* és un «tros extens de terreny voltat de paret, de bardissa o d'un altre obstacle que n'impedeix

l'entrada o sortida i destinat a conrar-hi arbres o a tenir-hi animals» (DCVB).

6. COMENTARIS ALS TOPÒNIMS

Abellers, camí dels

(RFF)

El camí dels Abellers era una camí reial, possiblement d'origen romà, que enllaçava el camí reial de les Coves i Cabanes, coincident en molts trams amb l'antiga Via Augusta, amb l'antic camí reial de València a Morella que transcorre paral·lel a la rambla Carbonera. Barberà i Boira (2007a) descriuen l'itinerari quan travessa el terme de la Serratella, especialment el tram que divideix els termes de la Serratella i de la Serra d'en Galceran. El camí dels Abellers acaba a Sant Pau d'Albocàsser on s'ajunta amb l'antic camí reial de València a Morella.

Agrévol [l'agrévol]

Coromines (DECLC, IV, 652b, 47 i ss.) recull la veu *agrévol* com una variant antiga de *grévol* (*Ilex aquifolium*) «encara vigent en molts parlars comarcals (Maestrat, Ribagorça, Conflent)», «encara viva en comarques extremes» i «molt guiadora etimològicament». Com a exemples, addueix la cova de l'Agrévol a Palanques (els Ports) i la font i partida de l'Agrévol a la Serra d'en Galceran. «Més estesa, avui, la forma amb afèresi: es comprén que l'agrévol fou entés com la grévol femení, amb gènere contradict per la terminació» que és el que ens passà a nosaltres i per això escriguérem en el mapa del terme de la Serra (Arnau 2009) *la Grévol* i *collet de la Grévol* com si es tractara d'un topònim amb el genèric elidit (la font del Grévol i collet de la font del Grévol) que explicava la incongruència en el gènere. L'explicació, per tant, és una altra ben diferent i potser hauríem d'haver escrit *l'Agrévol* per deixar constància de la variant dialectal. No apareix recollida en el *Corpus toponímic valencià*.

1. Agrévol, barranc de l'

(ABG)

Des de la font de l'Agrévol fins al forcall amb el barranc de la Sabatera. A partir d'aquest indret es forma el barranc de l'Aigua Nova.

2. Agrévol, cara-sol de l'

(ABG)

És la part sud del collet de l'Agrévol. No s'ha de confondre amb la solana de l'Agrévol.

3. Agrévol, collet de l'

(ABG)

En aquest topònim *collet* té el sentit de 'tossal'.

4. Agrévol, l'

«Partida Bosque titulada Agrevol» (Am); (ABG).

Font i partida.

5. Agrévol, roca de la Solana de l'

(ABG)

6. Agrévol, saleres de l'

(RFF)

Paratge, dalt mateix de la font, on hi havia les pedres que usaven els pastors per posar la sal per al ramat. També hi havia saleres al Fenasset.

7. Agrévol, solana de l'

«Partida Bosque denominada Solana del Agrevol», «Solana Agrevol» (Am); (ABG i RFF).

La solana de l'Agrévol és la part est del collet de l'Agrévol, des de la font fins a la roca de la Solana de l'Agrévol. No s'ha de confondre amb el cara-sol de l'Agrévol.

Alar, pla de l' [elplálalá] [elpláalá]

«Partida Bosque titulada Pla de Lalá», «Pla del Ala», «Pla Lala» (Am); (JSB).

Var. *Fau, pla de*.

Topònim de significat incert no esmentat en el DCVB ni en el DECcat ni en l'OnCat, documentat també als termes d'Atzeneta (barranc de l'Alar), Benafigos (barranc dels Alars [alás]), Culla (mas de l'Alar i l'Alar) i Costur (barranc de l'Alar). Bernat (1995: 85) creu que tots estan «semànticament units» però ni ell ni Ferrando (2006: 69) veuen clar el significat malgrat citar el segon un fragment del Llibre dels establiments de Benassal en el qual es llig a la 36a rúbrica: «Rúbrica de cloyces e de alars e de parets [...] Algú no gos prendre lenya dels alars qui són fets ho-s faran per a tota salvagüia com cervos, corços o altres, ni gos aquells afollar, sots pena de tres sous». Si tenim en compte, però, que en el DCVB apareix *cloïssa* com un derivat antic del verb *cloure* amb el significat de 'tancat de rama; bardissa' i que en aquesta rúbrica diu que no es pot

«prendre» llenya dels alars, podem concloure amb Ferrando (2006: 70) que es tracta d'un tipus de paret o de tanca per a impedir el pas d'animals salvatges o per a controlar el ramat mentre pastura.

Albino, barraca de l'Agüelo [awéoloalbino]

(FPT)

Barraca de pedra seca ubicada al Bosc, al paratge de la Fàbrica. Pren el nom d'un antic propietari.

Ample, pujador

(ABG)

Àngel, Roure d' [roenjèl]

«Roure de Enchel» (*Am*); (RFF).

L'*Amillaramiento* i les explicacions de Ramon Folch ens han permès interpretar aquest topònim que designa un indret al voltant del barranc del Secretari, antigament del Teixar. Rep el nom d'un roure monumental ja desaparegut i d'un antic propietari.

Assesteret, l' [lasesterét]

«Sesteret», «Sesterets» (ABG i FPT).

Al límit entre el Bosc i el Malladàs, prop del barranc de l'Aigua Nova, hi ha l'*Assesteret*, «diminutiu d'*assester*, forma femenina de *sester*, variant valenciana i eivissenca de *sestador*, lloc on sesten les ovelles» (*DCVB*) i la resta del ramat en el mateix sentit que el recull als Ports de Morella: «qualsevol arbre o roca que fa ombra i és aprofitat per a sestar-hi» (*DCVB*), fet que es confirma encara a la Serra per dos topònims fora del Bosc: la roca de l'*Assester*, al barranc de la Guitarra, prop del mas de Domingo, i la roqueta de l'*Assester*, al barranc del Trucato, prop del mas del Solanet.

Avenc, pla de l'

«En la partida Devesa nombrada Pla del Avench», «en la partida Devesa denominada Pla de la Vench» (*Am*); (RFF).

El mot *avenc* és transparent però usat en femení pels diversos informadors: [lavénk] [lezvénks]. No hem sentit la forma *alvenc* pròpia del nord del País Valencià (Domingo 1997: 289), documentada als termes veïns com ara d'Atzeneta (Bernat 1995: 88) i Culla (Ferrando 2006: 76). Tampoc no apareix *alvenc* en el *Corpus toponímic valencià*, que només recull la variant *avenc*.

Baix de la Font

V. *Font*, *Baix de la*

Bancales

«En la misma partida Devesa nombrada Bancales» (*Am*).

Barranquet

«En la partida Devesa designada con el nombre de Barranquet» (*Am*).

Barrereta, la

(RFF)

Pas estret entre el Collet i el Molló, al camí de l'Aigua Nova que marca el límit entre la Devesa i el Bosc. Antigament hi havia una portera, una barrereta de branques de savina, de la qual pren el nom, que tancava el pas del ramat que pasturava dins de la Devesa.

Barretina, pujador de la

(JRB)

És un pujador que hi ha a la roca del Figueral entre la cova del Moro i la cova del Cossi.

Moreu-Rey (1982: 33), a propòsit de *barret*, *barretó* i *barretons*, creu que aquests topònims s'han d'explicar per metàfora en aplicar el significat de *barret* a la part alta d'una eminència sense descartar la presència d'un antic apel·latiu *Bar* de procedència celta (*Bar*, *Barr*, *Barros*) d'on procedeixen *barret* i els seus diminutius.

Baseta

«En la partida Roca Single denominada Baseta» (*Am*).

Bassa, costera de la

«Costera de la Basa» (*Am*).

V. *Bosc*, *bassa del*.

Per la seua singularitat i importància sol esmentar-se sense l'especificatiu.

Bassi/Bassiet, el [bási] [basyét]

«Basi», «Basiet» (*Am*); (ABG, FPT i RFF).

Font i paratge de la partida del Bosc que pren el nom de la concavitat damunt la qual raja l'aigua de la font. Coromines (*OnCat*, II, 292a, 45 i ss.) l'emparenta etimològicament amb *baci* i *bacina*, 'recipients', i no amb *bassa*, per la qual cosa el grafia amb *c* i no amb *ss*. Per aquest mateix motiu es va graficar en el *c* en el mapa de la Serra d'en Galceran (Arnau 2009), però tant el *Corpus toponímic valencià* com el *Nomenclàtor oficial de la toponímia major de Catalunya* i el *DCVB* l'escriu

uen amb ss. Tot i haver anotat *el Bassi* i *el Bassiet*, la immensa majoria dels serratins identifiquen el Bassi amb la font que hi ha al Bosc i el Bassiet amb una font que hi ha prop del nucli urbà de la Serra.

Bord, coveta del Cirer

«Coveta del Siré Bord» (*Am*); (ABG).

Cova i paratge que prenen el nom per la presència abundant de cirers bords (*Prunus padus*). *Cirer* és una variant de *cirerer* formada per haplologia.

Bosc

El Bosc és el nom de l'extensa partida sobre la qual hem tractat en la introducció. Forma part de l'especificatiu de molts dels topònims.

1. Bosc, bassa del

«Basa», «Basa el Bosch», «Basa del Bosque», «Balsa el Bosch» (*Am*); (JAF, JSB i ABG).

2. Bosc, barraca/torrelló de la Bassa del

(JSB i ABG)

Var. *Moreta, barraca de*.

3. Bosc, camí del

V. *Deveses, camí de les*.

4. Bosc, capoll de la Bassa del

(ABG)

Var. *Bosc, tossal de la Bassa del*.

5. Bosc, caseta del

(ABG)

Vars. *caseta dels Carrascos* (ABG); *caseta dels Felipos* (RFF); *caseta d'Enrique* (ABG).

Les *casetes*, com altres topònims formats a partir d'antropònims, presenten variants segons es prengui el nom o el malnom d'un o altre dels propietaris.

6. Bosc, corral del

(JRB)

És un corral ramader propietat de José Roig Bellés situat prop del pla de Fau i de la roca del Figueral.

7. Bosc, el

«Bosque», «Bosch» (*Am*); (JSB).

8. Bosc, ombria de la Bassa del

«Partida Basa del Bosch nombrada Ombria», «Ombria de la Basa» (*Am*); (ABG i FPT).

9. Bosc, pas de la Bassa del

(Arnau 2009)

És el pas que va des del pla de la Creueta fins al camí dels Abellers.

10. Bosc, pas de la Volta del

(JRB)

11. Bosc, tossal de la Bassa del

(ABG, FPT i RFF)

Var. *Bosc, capoll de la Bassa del*.

Bosquet

«Partida [Devesa] denominada Bosquet» (*Am*).

També hi ha un espai amb el mateix nom entre el Malladàs i la bassa de la Fita. El diminutiu marca la diferència amb el Bosc, partida veïna i molt més extensa.

Burros, l'era dels

(FPT)

Designa un espai planer que hi ha al pas dels Morral, entre els Pous i el morral de la Basseta Roja.

Buscarros [elzbuskárros]

Els Buscarros —sempre sentit en plural— designa un paratge situat entre la font del Junquet, la roca del Figueral i el tossal del Parral, al límit mateix del Bosc. Coromines en l'*OnCat* (III, 96b, 48 i ss.) creu que es tracta d'una superposició, en zones de toponímia mossàrab, del terme toponímic *Boscà*, derivat de *bosc*, amb derivats del verb *buscar*, terme de caça (*DECLC* i *DCEC*, I, 498, núm. 2) i aporta diversos testimonis com ara: el barranc de Buscarró (Borriol); Buscarró (Pobla Tornesa); els Buscarrons (Cabanes de l'Arc). Bernat (1995: 119) també documenta aquest topònim a Atzeneta del Maestrat (barranc, camí i roca del Buscarró) i, malgrat el significat que li atribueix el *DCVB* 'pedra de color groc vermellós amb vetes', també veu evident que es tracta d'un derivat de *bosc*. En el cas de la Serra cal relacionar-lo amb el Bosc, dins del qual està inclòs, i amb sengles Bosquets a la Devesa i al Malladàs acabats d'esmentar, a més de fer notar el desplaçament de l'accent que potser evidència l'encreuament de *boscà* i *buscar* apuntat per Coromines.

1. Buscarros, barranc dels
(FPT)

2. Buscarros, baseta
«Baseta Buscarros» (*Am*).

3. Buscarros, els
«Buscarros» (*Am*); (FPT i JRB).

Bustals

Coromines (*OnCat*, III, 153a, 32) considera *bustal* com un «nom de lloc molt freqüent en el Nord valencià per a partides no conreades, sens dubte una varietat de devesa». En efecte, els informadors serratins l'entenen com un espai d'ús comú a tots els habitants d'un o diversos masos destinat a usos diversos, el principal dels quals és deixar temporalment el ramat i els secundaris deixar els fems (ABG) i fins i tot fer llenya i «casetes per als porcs» (FPT). Alguns ens diuen que es tracta de «tota la volta del mas» (RFF) i que «tots els masos tenen un bustal» (RFF). En aquest sentit seria sinònim d'*empriu*, *tancada* o *esgambi*. RFF també defineix *el bustal* com un «tros de terreny donat per l'ajuntament, un establiment envoltat de pas».

1. Bustals, barranc dels
(JAF)

2. Bustals, bassa/baseta dels
«Partida Bosch Negre, titulada Baseta dels Bustals», «partida Bosque denominada Baseta Bustals» (*Am*); (JAF).

3. Bustals, cugulló dels
(JAF)

4. Bustals, els
(JAF)

5. Bustals, mas dels
(JAF, ABG i RFF)

Capó, roques de

(JAF i JRB)

Cingle que marca el límit del mas de Capó amb el Bosc.

Cara-sol, el

V. *Deveses, cara-sol de les*.

Carbó, carregador del

(RFF)

Paratge de la partida de la Devesa, al costat del Molló i de la Barrereta on es carregaven els carros amb el carbó que s'elaborava a la Devesa i en aquesta part del Bosc. Encara es conserven les pedres que feien de moll de càrrega i una bona part del camí carreter que es va construir per a poder accedir-hi i comercialitzar el carbó.

Carboneres, les

(ABG i FPT)

Paratge entre el barranc de la Clapissa i el barranc de l'Aigua Nova, prop del Malladàs, on es feien carboneres. També se'n feien al barranc de la Roca Roja però no hi han deixat, malgrat l'evident rastre físic, cap determinació toponímica.

Carrascos, caseta dels

V. *Bosc, caseta del*.

Castanyo, barraca de

V. *Leoncio, barraca de*

Celda, barranc de la [sèlda]

(ABG, FPT i RFF)

Vars. *Regall, barranc del; Solaneta, barranc de la; Roques, barranc de les*.

El barranc de la Celda divideix la partida de la Devesa del terme de la Serra del terme de la Serratella i rep diversos noms al llarg del seu recorregut. El primer tram d'aquest barranc, fins al molí del Regall, s'anomena *barranc del Regall*. A partir del molí rep el nom de *barranc de la Celda* i també *barranc de la Solaneta* quan divideix el mas de la Solaneta, de la partida de la Devesa, (2008: ABG), i barranc de les Roques quan divideix la Devesa de les roques de la Solaneta (2008: RFF). Coromines (*DECLC*, II, 661a, 39 i ss.) documenta un mas de la [sèlda] a Vilar de Canes (1961) i l'interpreta a partir de *cel·la*, 'cambra petita'. En el nostre cas podria tractar-se de la cova del Molí del Regall, una balma que allotja el casal del molí del Regall (16 m × 7 m) al capdamunt del barranc.

Cingle

El Cingle està situat al marge dret del barranc de la Roca Roja, més avall que el pou de Domingo, que en aquest indret pren el nom de barranc del Cingle. Passat el cingle, el barranc s'eixampla, i ens trobem amb el pas de la Cora que marca el límit del Bosc.

1. Cingle, barranc del

«Partida [Bosque] Barranco del Single», «Barranc del Single» (*Am*); (FPT).

Var. *Roja, barranc de la Roca*.

El barranc del Cingle és el tram del barranc de la Roca Roja que transcorre paral·lel a la roca del Cingle des del pas de la Cora cap al pou de Domingo.

2. Cingle, roca del

«Partida Roca del Single», «partida Single denominada Roca Single», «partida Roca Single y nombre de Single» (*Am*); (FPT).

Clapissa, barranc de la

(ABG i FPT)

Afluent pel marge esquerre del barranc de l'Aigua Nova. Naix prop del mas de la Bassa de la Fita.

Clarura, la

(RFF)

Designa un espai sense vegetació, un clar de bosc, ubicat entre el barranc dels Orons, el barranc Fondo i el Fenasset.

Clots

Amb el genèric clot o clots es designa la part inferior d'una foia, la més tancada, que en molts casos fa la sensació de desnivell o profunditat més gran.

1. Clots, barranc/barranquet dels

(RFF)

Primer tram del barranc del Molló a la partida de la Devesa.

2. Clots, els

(RFF)

Clotada entre el Sòl de la Foia i les Enrunes, al costat de la font de la Devesa del Mig, que dóna nom al barranc dels Clots.

3. Clots, els

«Partida Bosque titulada Clots» (*Am*); (ABG i FPT).

Var. *Selleta, clots de la*.

Coixo, tossal del

(JSB)

Tossal proper al mas de Gargallo. Pren el nom del renom del propietari. Marca el límit amb el Bosc.

Collet, el [elkollét] [lokollét]

«Partida Devesa nombrada Collet» (*Am*); (RFF).

Tot i que en l'*Amillaramiento* apareix com un paratge, com una partida de la Devesa, es tracta d'una llima allargada i en pendent, emmarcada pel barranc del Secretari i el barranc dels Orons que descendeix des del tossal de la Bassa del Bosc fins als Forcallissos. L'aiguavessant est pertany a la Devesa i el de l'oest pertany al Bosc.

Colomer, tancat del

(JRB)

Tancat a les Massesques propietat del mas del Colomer.

Concanya, racó de la [konkáña]

(ABG)

Cora [lakóra]

Descartem d'entrada que el nom faça referència a una circumscripció administrativa musulmana perquè es refereix a una partida de terra molt menuda. El *DCVB* recull aquesta paraula en dos sentits. La primera accepció li dóna el significat de 'canal, sequiola a la vora d'un camí' i només està documentada en alguerès. La segona és un antropònim femení. A hores d'ara no gosem aventurar cap hipòtesi sobre l'origen d'aquest topònim, opac per als nostres informadors.

1. Cora, la

«En la partida Bosque denominada Cora», «en la partida Pou Figueral nombrada Cora» (*Am*); (FPT).

Partida dividida entre el Bosc i el Pou del Figueral. La divisòria és el pas de la Cora.

2. Cora, pas/passet de la

(FPT)

Pas ramader que va des del mas Roig fins al barranc de la Roca Roja, a partir del qual rep el nom de pas dels Pous o pas del Mas de Ximet.

Cornelio, bassa de

(RFF)

Bassa propera a la portera de les Deveses.

Corral, el

«Partida Bosque nombrada Corral» (*Am*).

V. *Bosc, corral del*.

Cossi, cova del [kòvakkòsi]

(JRB)

Més que cova es tracta d'un forat a la roca del Figueral que té forma de cossi. També hi ha una roca del Cossi a l'extrem

oest de les roques de la Solaneta, davall mateix de la roca de na Beltrana. Resulta curiós perquè *cossi* sol aplicar-se a depressions o forats verticals i no a cavitats horitzontals.

Costera, la/Costeres, les

«Partida Devesa nombrada Costera», «partida [Devesa] denominada Costeres» (*Am*); (RFF).

La Costera o les Costeres és la part de la solana que hi ha entre la Devesa de Baix i el barranc del Molló. Derivat de costa, rep el nom pel gran desnivell del paratge.

Costeró, el

«Partida Bosque titulada Costeró» (*Am*); (FPT).

Un altre derivat de costa que indica el pendent del terreny.

Coveta, pla de la

«Partida [Bosque] denominada Pla de la Coveta» (*Am*).

Covetes

Les Covetes o covetes Negres estan al barranc de la Roca Roja. Són unes balmes de poca profunditat situades en una ombria, l'interior de les quals ha pres un color negre per causa de la molta humitat. També han donat nom al paratge. Els dos topònims que segueixen són, per tant, simples variants formals.

1. Covetes, les

«En la partida Bosque denominada Covetes» (*Am*).

2. Covetes Negres, les

«Partida Bosque titulada Covetes Negres» (*Am*); (FPT).

Cremadeta, la

«Cremadeta» (*Am*); (RFF).

Paratge entre el barranc de la Malladeta i el pla de l'Avenc, a la Devesa.

Cremat, tossal

(JAF i FPT)

Tossal a la part sud-oest del Bosc farcit d'alvencs i forats.

Creveta, pla de la [pládelakrivéta], [plálakrevéta], [plalakrevéta]

«Pla de la Creveta» (*Am*); (JAF, JSB i ABG).

És un espai pla, una selleta, on hi ha una cruïlla, una creu, de camins i passos ramaders. En aquest punt es formen el barranc de la Roca Roja i el barranc del Bosc Negre. Cal observar la consonantització de la *u* intervocàlica.

Cugulló, barraca del

(FPT)

És una barraca, un torrelló de pedra seca que hi ha al pla de la Basseta Roja, cap a l'aiguavessant del barranc de Gil o barranc de les Saltadores. Pren el nom de l'acabament cònic superior per analogia amb el capoll dels tossals que tenen aquesta forma.

Dalt, cova de

Var. *Pepurro, cova/coveta de*.

La *cova de Dalt* es troba a les roques del Nogueret, a la partida del Bosc. Aquesta era una de les cavitats que servia de refugi a Josep Gil *Pepurro* (Viciano 2007: 121), un conegut bandoler que al segle XIX trescava per la comarca. Prop del mas de la Cova de la Palla, al terme de Culla, també hi ha els forats de *Pepurro* (Ferrando i Roca 2006: 226), cavitats on es diu que també s'amagava.

Davant les Roques

V. *Roques, Davant de les*.

Desiderio, tancada de

(RFF)

Tancada a la Devesa propera a la Devesa del Mig, que va ser propietat d'un tal Desiderio.

Devesa/Deveses

V. introducció.

1. Devesa, corral de la

(RFF)

2. Devesa, horts de la

(RFF)

3. Devesa, la

«Partida Devesa» (*Am*); (RFF, JSB, ABG i FPT).

Com a nom de la partida sempre apareix en singular en l'*Amillamiento* de l'any 1900.

4. Devesa, portera de la

«Partida Bosque titulada portera» (*Am*); (RFF).

Una de les dues portes d'accés a la Devesa. Una simple portera feta amb barres de savina que impedia el trànsit del ramat que pasturava per dins de la propietat.

5. Devesa, tancada de la

(RFF)

Espai proper al Fenasset, rodat de paret de pedra seca per a mantenir el ramat dins dels seus límits i marcar el terreny de pastura. No s'ha de confondre amb les tancades de la Devesa.

6. Devesa, tancades de la

(RFF)

Prop de la Devesa de Dalt, a la part de la Serratella.

7. Devesa de Baix

(ABG)

Vars. *Devesa més avallera* (2008 ABG i RFF); *Nova, Casa* (2008 RFF).

És el conjunt de masos més modern.

8. Devesa de Dalt, font de la

(RFF)

És la font que hi ha al costat del mas més antic. Pel seu davant transcorre el pas de la Malladeta. Hi ha abeuradors. Era una font particular, de la gent del mas, i passà a titularitat pública l'any 1936 quan l'Ajuntament la reformà i li construí la volta, la «caputxa».

9. Devesa de Dalt

«Partida Devesa Alta» (*Am*); (ABG i RFF).

Var. *Devesa més amuntera* (2008 ABG i RFF). És l'establiment més antic.

10. Devesa del Mig

«Partida Devesa del Medio» (*Am*).

Var. *Nou, corral* (2008 ABG i RFF).

Segon establiment per ordre d'antiguitat.

11. Devesa del Mig, font de la

(RFF)

12. Deveses, camí de les

(JSB)

Var. *Bosc, camí del*.

És el camí que va des de la Serra cap a la Devesa, tot i que segueix cap a la Serratella. Per a arribar a la Devesa cal deixar aquest camí i continuar pel camí del Mig (v. *Mig, camí del*).

13. Deveses, cara-sol de les

«Partida Devesa denominada Carasol» (*Am*); (RFF).

Var. *Cara-sol, el*.

És tot el cara-sol que va des de la Devesa del Mig, des del sòl de la Foia, fins al racó dels Tormos.

14. Devesa més amuntera

(RFF)

V. *Devesa de Dalt*.

15. Devesa més avallera

V. *Devesa de Baix*.

16. Deveses, ombria de les

«Partida Devesa denominada Ombria», «partida [Devesa Alta] titulada Caseta ú Ombria» (*Am*); (RFF)

Tota la part de la Devesa orientada al nord, cap al barranc de la Celda i les roques de la Solaneta.

Domingo, Pou de

«Partida Bosque titulada Pou de Domingo», «Pou den Domingo» (*Am*); (ABG i FPT).

Pou amb abeurador i paratge a l'indret on s'ajunten el barranc de Gil o barranc de les Saltadores i el barranc de la Roca Roja.

Enrique, caseta d'

V. *Bosc, caseta del*.

Enrunes, les

(RFF)

Forma valenciana de runa, enderrocs, munt de brossa, de calçobre, d'escombraries... per influència del verb *enrunar*. Designa uns clots treballats a la Devesa del Mig, just al lloc on el barranc de la Malladeta diposita les runes que arrossega en unir-se al barranc dels Clots.

Entreforcs

El topònim *Entreforcs* designa un lloc d'unió de camins o «de corrents d'aigua o dues serralades» (Moreu-Rey 1982: 49), situat a la partida del Bosc, a les proximitats del tossal de Saragossa. Els informadors no el coneixen i no han sabut ubicar-lo amb exactitud, però hi ha qui creu que *els Entreforcs* deuen referir-se al *pla de la Creueta* (v. *Creueta, pla de la*). Vegeu també *Forcallis* i *Forcallissos*.

1. *Entreforcs, barranquet dels*

«Partida Tosal de Zaragoza designada con el nombre de Barranquet dels Entreforchs» (*Am*).

2. *Entreforcs, els*

«Partida Bosque denominada Entreforchs» (*Am*).

Era, bancal de l'

«Partida [Devesa] denominada Bancal de la Era» (*Am*); (RFF). Bancal a la Devesa del Mig, a tocar del mas i del camí que baixa de la Devesa de Dalt.

Ereta

El *DCVB* cita primer Balari: «A la cumbre que es campo raso, se le daba el nombre de *era*» i després els redactors de l'obra afegeixen el següent comentari: «Creiem que aquesta interpretació també és inexacta». En el nostre cas no ho és perquè hi ha aquest tossal amb el cim més o menys pla i sense vegetació que confirma l'observació de Balari i a més dóna nom a tot el paratge.

1. *Ereta, l'*

«Partida Bosque nombrada La Ereta» (*Am*).

2. *Ereta, tossal de l'*

(JAF, JSB i FPT)

Esbarzer [abrazé]

Tot i que hem normalitzat el topònim, la forma recollida tant oralment com per escrit en l'*Amillaramiento* de 1900 és una variant dialectal [abrazé] identificada pels informadors amb la planta de l'ordre de les rosàcies pels mateixos informadors. L'espècie més important i estesa és el *Rubus ulmifolius*.

1. *Esbarzer, barranc de l'*

«Partida Bosque titulada Barranco del Abrasé», «Barranch del Abraser» (*Am*); (ABG i FPT).

2. *Esbarzer, cara-sol del barranc de l'*

«Carasol del Barranch del Abrasé» (*Am*).

Aquest cara-sol és el paratge que hi ha entre la cagaferrada del Mas d'en Guillem i el cara-sol de Marta.

Estrets, els

«Partida Bosque titulada Estrets» (*Am*).

Fàbrica

Tres indrets rurals del terme de la Serra, dos dels quals identificats com a partides per Coromines (*OnCat*, IV, 173b, 14) reben el nom de la Fàbrica o les Fàbriques. Descartat l'origen industrial d'aquests topònims ens decantem per la hipòtesi que aquests indrets haurien sigut possessions de l'església parroquial de sant Bartomeu, de la «fàbrica» de l'església (*DECLC*, III, 840a, 58 i ss.).

1. *Fàbrica, bassa/basseta de la*

«Partida Bosque designada con el nombre Baseta de la Fàbrica» (*Am*); (ABG i FPT).

2. *Fàbrica, la*

«Partida Bosque denominada Fàbrica» (*Am*); (FPT).

Fau

Encara que no hem trobat cap evidència antroponímica en l'*Amillaramiento* és molt probable que aquest topònim tinga el seu origen en el cognom d'origen occità *Fau* (Moll 1987: 306) documentat en el *DCVB* només a Manresa i a Sabadell, tot i que el recull com a topònim precisament a la Serra: «Mas de Fau: caseriu de la Serra d'En Garseran (Cast.)». Al terme de la Vall d'Alba també hi ha un mas de Fau.

1. *Fau, mola de*

(JRB)

2. *Fau, pla de*

(FPT)

V. *Alar, pla de l'*3. *Fau, roques de*

(FPT)

Són un cingle que marca el límit entre el Bosc i el mas de Fau.

Felipos, caseta dels

V. *Bosc, caseta del*.

Fenasset

Fenàs, sinònim de *fenc*, indica bé «una herba conreada com a farratge» (*DECLC*, III, 948a, 10 i ss.) a les comarques meridionals de Catalunya (Tarragonès, Tortosa, Matarranya) «però més aviat amb tendència a designar vegetació de poc valor» que creix als marges i als prats secs, entre altres llocs a Traiguera i a la Plana de Castelló. A la Serra d'en Galceran designa una planta semblant al *erver* (*DECLC*, II, 689a, 2 i ss.).

1. *Fenasset, barranc/barranquet del*

(RFF)

V. *Orons, barranc/barranquet dels*.

2. *Fenasset, bassa/basseta del*

«Partida Bosque denominada Baseta Fenasset», «en la partida Basa Fenasset», «Basa del Fenasset» (*Am*); (RFF).

3. *Fenasset, el*

«Partida [Bosque] denominada Fenasset», «partida Fenasset» (*Am*); (RFF).

Ferrasa

Pensem que aquest topònim prové de la feminització del cognom *Ferràs* («Roques d'en Ferrasa»). En l'*Amillaramiento* de 1900 apareix un tal Manuel Tena Ferràs i a més hi ha al terme

un mas de Ferràs on aquest tenia una propietat. El cognom es degué perdre amb aquest Manuel Tena Ferràs. En qualsevol cas els informadors no han reconegut aquests topònims i no els hem pogut ubicar al Bosc.

1. *Ferrasa, bosc de*

«En la partida Bosque nombrada Bosque Ferrasa» (*Am*).

2. *Ferrasa, roques de*

«En la partida bosque nombrada Roques de Ferrasa», «Roques den Ferrasa» (*Am*).

Ferratger, el [loferrajé]

«Partida Devesa titulada Ferraché» (*Am*); (RFF).

Paratge a la Devesa del Mig destinat a l'obtenció de farratge.

Figueral

La figuera és un arbre molt productiu també en toponímia. Topònims derivats de figuera (*Ficus carica*) se'n troben arreu del domini lingüístic i també arreu del terme de la Serra bé siga com a col·lectius (*roca del Figueral*), com a diminutius (*les Figueretes*) o com a augmentatius (*barranc de la Figuerassa*).

1. Figueral, esquena de la Roca del

(FPT)

2. Figueral, roca del

(ABG, FPT)

Impressionant cingle de roca que marca el límit del Bosc.

Figueretes

1. Figueretes, les

«Partida Figueretes» (*Am*)

2. Figueretes, sort de les

Fita

Fita és una pedra o altre senyal clavat o marcat a terra per a indicar el límit d'una propietat, d'una partida... Suposem que aquesta fita, que devia estar immediata a la bassa, marcava el límit entre el Bosc i el Malladàs. En aquest sentit cal emparentar aquest topònim amb el Molló que marca el límit entre el Bosc i la Devesa. El mas de la Bassa de la Fita sembla un mas modern i per tant posterior a la bassa i a la fita. No apareix en l'*Amillaramiento* de 1900.

1. Fita, bassa/basseta de la

«Partida Bosque titulada Baseta la Fita», «Basa la Fita» (*Am*); (ABG i RFF).

2. Fita, mas de la Bassa de la

(ABG i RFF)

Foia

La Foia és una clotada que hi ha entre la Devesa de Dalt i la Devesa del Mig, una concavitat ben fèrtil i encara conreada d'on naix el barranc dels Clots o del Molló. Entre la Foia i les Enrunes hi ha els Clots.

1. Foia, cap de la

«Partida Devesa denominada Cap de la Foya» (*Am*); (RFF).

2. Foia, la

«Partida [Devesa] denominada Foya» (*Am*); (RFF).

Inclou el cap de la Foia i el sòl de la Foia.

3. Foia, sòl de la

«Partida Devesa titulada Sol de la Foya» (*Am*); (RFF).

Foieta, la

«Partida [Devesa] denominada Foyeta» (*Am*).

Foietó, el

«En la Masia Devesa denominada Folleto» (*Am*).

Només apareix una vegada en l'*Amillaramiento*. Sembla que podria tractar-se d'una variant del topònim *foieta del Paredó*, que els informadors tampoc han identificat quan hem preguntat directament per tots dos topònims.

Fondets, els

«Partida Devesa denominada Fondets» (*Am*).

Només apareix una vegada en l'*Amillaramiento*.

Fondo

Fondo, pregon, perquè en algun dels seus trams transcorre molt encaixonat pel fort pendent dels seus aiguavessants.

1. Fondo, barranc

(RFF)

Comença al Bassi i s'acaba als Forcallissos, quan s'ajunta amb el barranc del Molló.

2. Fondo, cap del Barranc

«En la partida Fenaset nombrada Cap del Barranch Fondo» (*Am*).

Font, Baix de la

«En la partida Devesa nombrada Baix la Font», «en la misma partida denominada Bajo la Fuente» (*Am*); (RFF).

Bancals destinats a cereals a tocar de la font de la Devesa de Dalt.

Forcalls, els

«En la partida Forcalls» (*Am*).

Forcalls, Forcallissos i *Entreforcs* (v. les entrades corresponents) són tres topònims emparentats per la sinonímia. Tots tres fan referència a cruïlles o bifurcacions de camins o desembocadures d'afluents en un barranc de rang superior. El fet que no haja sigut identificat pels informadors i que els Forcallissos no apareguen documentats en l'*Amillaramiento* de 1900 ens indueix a pensar que es pot tractar del mateix paratge.

Forcallissos, els

(RFF)

Paratge on s'ajunten el barranc Fondo i el barranc del Molló.

Forn, el

(FPT)

El Forn és un forat, una coveta, una cavitat xicoteta que hi ha a la roca del Cingle. Rep el nom per la semblança amb un forn de coure pa. El topònim es repeteix, amb el mateix significat, al mateix terme de la Serra: els Fornets, prop dels lvarsos, designa unes cavitats on fins i tot es van arribar a cultivar xampinyons.

Frontó

(FPT)

Gallumeres [galluméres]

Els informadors reconeixen amb aquest nom l'*Amelanchier ovalis*, (cast. *guillomo*). Coromines (*DECLC*, IV, 267a, 50 i ss.) anota, seguint el *Vocabulari del Maestrat* de Mn. Garcia Girona, «galluba, gallubes», com a fruit petit de la «gallubera», formes pròpies del Maestrat i de la Plana i encara documentada «gallumera» a Vilafranca del Cid, però la identifica amb la «gayuba» castellana.

1. Gallumeres, feixa de les

(JAF, JSB i ABG)

2. Gallumeres, ombria de les

(HBF)

Gargallo, barranc de

«Partida Bosque designada Barranco de Gargallo», «Barranco Engargallo» (*Am*).

És el primer tram del barranc del Toll, des del seu naixement al tossal de Saragossa fins al mas de Gargallo i la partida dels Dumenges. En l'*Amillaramiento* de 1900 apareix com a topònim però com a cognom ha desaparegut i no figura entre els cognoms dels veïns que declaren les seues propietats.

Gil, barranc de

(FPT)

Var. *Saltadores, barranc de les*.

Givenilla [givenilla]

Font i paratge a la partida del Bosc.

1. Givenilla, la

(FPT i JRB)

2. Givenilla, la

«Partida Bosque denominada Chivinilla» (*Am*).

3. Givenilla, ullal de la

Gorg, barranc del

(FPT)

Afluent pel marge esquerre del barranc de la Roca Roja. L'any 1996, durant les primeres enquestes vaig sentir clarament [bar-ràngdelgórg]. Posteriorment, perdudes aquelles notes, no vaig saber identificar exactament el lloc i els informadors actuals ja no el reconeixen. Només FPT em va dir espontàniament [bar-ràngdelgórt], que per la situació indicada identifique amb aquell barranc del Gorg, encara que no he pogut esbrinar si al barranc hi ha algun lloc on s'acumule l'aigua que puga rebre aquest nom.

Gotera

Cingle (roca), paratge, ombria i sargallars. La roca pren aquest nom perquè a l'ombria hi ha un indret on una gota d'aigua brolla permanentment.

1. Gotera, roca de la

«Partida Bosque nombrada Gotera»; «partida [Bosque] denominada contra Roca Gotera», «Roca Gotera» (*Am*); (ABG).

2. Gotera, ombria de la

«Partida Bosque titulada Ombria de la Gotera» (*Am*).

3. Gotera, sargallars de la Roca de la

(ABG)

Gran, caseta del

(ABG i FPT)

Malnom del propietari.

Grévol, coves del

(Viciano 2007; Arnau 2009)

Aquesta cova, situada a l'ombria de les Deveses, al nord de la Devesa de Baix prop de la font de les Roques, no ens ha aparegut en l'enquesta oral, però sí que l'han recollida Viciano i Arnau. Amb tota seguretat han normalitzat el topònim perquè nosaltres sempre hem sentit espontàniament [lagrévol].

Hedra, racó de l' [rakódeledréra]

(ABG)

En aquest cas ens va passar el contrari que amb l'*Agrévol*. Normalitzarem el topònim (*racó de l'Heurera*) per al mapa del terme de la Serra (Arnau 2009), però el *Corpus toponímic valencià* admet *hedra* (*Hedera helix*) com a forma dialectal per *heura*.

Hort

Hort entès com un petit espai de terra que es pot regar amb aigua procedent d'un pouet, una xicoteta font o un aiguamoll.

1. Hort, barranquet de l'

«Partida Baseta Bustals nombrada Barranquet del Ort» (*Am*). Aquest topònim podria ser una variant del *barranc dels Bustals* perquè és en aquest barranc on es troba la basseta dels Bustals.

2. Hort, barranc de l'

«Partida Masesques que se denomina Barranch del Ort» (*Am*). Els Bustals i les Massesques estan una mica apartades, per la qual cosa podria tractar-se de dos barrancs diferents amb el tret comú de tenir un hort a les seues proximitats.

Leoncio, barraca de

(ABG)

Var. *Castanyo, barraca de* (2009: RFF).

Barraca de pedra seca al cara-sol de l'*Agrévol*, molt a prop de la Selleta. Porta el nom d'un propietari o el malnom, encara que no hem pogut esbrinar si es tracta de la mateixa persona.

Llobatera, la

«Partida Bosque denominada Llobatera», «partida Barranch Bosch Negre titulada Llobatera» (*Am*).

És un derivat de *llobató*, 'cadell de llop', que ens indica el lloc on naixien els llops, on hi havia els caus.

Llop

Aquests dos topònims i l'anterior són l'únic testimoni —contalles i llegendes a banda— de la presència més o menys re-

mota de llops al terme de la Serra i del lloc on habitaven: feréstec, esquerp i poc habitat. Només hem pogut localitzar amb seguretat l'escoltador del Llop, però sembla que els altres estaven ubicats, almenys un, a la zona del Bosc Negre.

1. Llop, barranquet del

«Partida Bosque titulada Barranquet del Llop» (*Am*).

2. Llop, escoltador del

(FPT)

Malladàs, camí i pas del

L'article masculí fa pensar que *Malladàs* és un augmentatiu del singular en *Malladars* com el plural del col·lectiu *malladar*, que a la Serra perd la *-r* final del singular. *Malladar* en el sentit de tros de terreny que fa herba de pastures. *Mallada* 'lloc on jeu el bestiar', i per extensió 'fer estatge, albergar (en un lloc)'. S'ha format a més el plural *els Malladassos*.

Malladà (col·lectiu): El Malladà(*r*) de Vallivana, Morella; font dels Malladars, a Xaraco; mentre que a Alcalà de la Jovada *malladar* significa 'tros de terreny que fa herba de pastures': malladar de la Penya Marcelo. Enric Valor considera *malladar* sinònim de *mallada* a Castalla (c. 1950).

Malladeta [mallaéta]

Diminutiu de *mallada* amb el significat de 'campament de bestiar' en un espai obert d'on ve l'expressió *fer mallada* en el sentit de 'pernoctar' (Coromines *DECLC*, v, 397a, 31 i ss.).

1. Malladeta, barranc de la

(RFF)

2. Malladeta, pas de la

(RFF)

3. Malladeta, roqueta de la

(RFF)

Marcó, coveta del

«Partida Bosque designada con el nombre Coveta Marcó» (*Am*); (RFF).

V. *Molló, coveta del*.

Marta, cara-sol de

«partida [Bosque] denominada Carasol de Marta» (*Am*); (FPT i ABG).

Cara-sol al capdamunt del barranc de l'Esbarzer, entre els Planetes i el pla de la Basseta Roja.

Mas de Dalt, tancades del

(RFF)

V. *Devesa, tacades de la*.**Massesca/Massesques**

1. Massesca, bassa de la [básalamaséska]

(JAF)

Var. *Pastoreros, bassa dels*.

2. Massesca, la/Massesques, les [maséska] [maséskes]

«Partida Bosque titulada Masesca», «Masesques», «Mansesques» (*Am*); (JAF, JSB, ABG i JRB).**Mig, camí del**

(RFF)

Camí que va des de la Devesa de Dalt fins a la portera de la Devesa, des d'on continua cap a la Serra.

Molí, roca del

(RFF)

Es refereix al molí del Regall, que està construït a l'interior d'una cova o balma a sota de la roca (v. *Regall, molí del*).**Molló**

(DECLC, v, 755a, 29 i ss.)

V. *Fita*.

Les dues aparicions de *molló* del terme de la Serra, el tossal del Molló al límit amb la Vall d'Alba i el Molló, que delimita la Devesa i el Bosc són sengles eminències orogràfiques. El significat és el mateix que el de la paraula *fita*: senyal que marca un límit, però en aquest cas, com explica Coromines (DECLC, v, 756a, 17 i ss.) al País Valencià es reserva «*molló* per als més grossos, i *fita* per als consistents en un objecte termenal menys gros o menys important».

1. Molló, barranc del

«Partida Barranch del Molló» (*Am*); (RFF).

Continuació del barranc dels Clots des de la Devesa del Mig fins al barranc de la Celda.

2. Molló, coveta del

«Partida Bosque denominada Cova Molló» (*Am*); (RFF).Var. *Marcó, coveta del*.

Al barranc Fondo, a l'oest del Molló hi ha una balma que, segons Ramon Folch, rep indistintament el nom de coveta del Molló o coveta del Marcó.

3. Molló, el

«Partida Devesa titulada Molló» (*Am*); (RFF).**Morenos, mas dels**

(ABG)

Moreta [moréta]

Moreta és el malnom que el propietari d'una vaca a la qual va posar el nom de Moreta.

1. Moreta, barraca de

(RFF)

Vars. *Bosc, barraca de la Bassa del; Bosc, torrelló de la Bassa del*.

2. Moreta, finca de

(RFF)

Finca al costat de la bassa del Bosc, tancada de paret a l'interior de la qual hi ha la barraca abans esmentada.

Moro, cova del [kòvalmòro]

(JRB)

Cova a la roca del Figueral.

Morrals

Tot i que Coromines tracta *morro* i *morral* com a sinònims: «*turó* o *bony* prominent» i «*morro*, *tossal* o *roca* prominent» (DECLC, v, 799a, 58 i ss.) el cert és que l'observació dels referents toponímics ens fa pensar que entre tots dos hi ha una diferència fonamental explicada en el DCVB. El *morral* s'associa amb una prominència que acaba en un tall vertical, en un cingle, mentre que el *morro* no.

1. Morrals, els

(FPT)

2. Morrals, pas dels

(FPT)

Murons [muróns]El murons no són altra cosa que merlets (DECLC, v, 847b, 1 i ss.). El terme, ja documentat el 1408, sembla propi del valencià i de les terres de l'Ebre enfront de *merlet* de la resta del català.

1. Murons, cresta dels

(ABG, JSB i FPT)

2. Murons, els

«Partida Bosque nombrada Murons» (*Am*).

Negre

L'especificatiu negre devia fer referència a la densitat i la frondositat del bosc, que el devien convertir en un lloc ombrívol i fosc.

1. Negre, barranc del bosc

«Barranco del Bosc negre», (*Am*); (JAF, JSB i ABG).

2. Negre, cara-sol del bosc

«Partida Barranch del Bosch Negre titulada Carasol» (*Am*); (ABG).

3. Negre, bosc

«Bosch Negre» (*Am*).

4. Negre, ombria del bosc

«Ombria del Bosch Negre» (*Am*).

Negres, les Covetes

V. *Covetes Negres, les*.

Nogat [nogát]

1. Nogat, collet

«Collet Nogat» (*Am*); (ABG i RFF).

2. Nogat, roure del Collet

(RFF)

Roure desaparegut el nom del qual ha perdurat en la memòria dels informadors més grans.

Nogueret, roques del

(RFF)

Són uns cingles impressionants repartits entre el terme de la Serra i el de la Serratella que prenen el seu nom per la proximitat dels masos del Nogueret (*Junglans regia*) de Dalt i de Baix, al terme de la Serratella.

Nou, corral

V. *Devesa del Mig*.

Nova

1. Nova, barranc de l'Aigua

(ABG i RFF)

2. Nova, camí de l'Aigua

(RFF)

Camí i pas ramader (pas de l'Aigua Nova) que va des de la Devesa del Mig fins a la font de l'Aigua Nova i continua fins al Malladàs.

3. Nova, casa

V. *Devesa de Baix*.

4. Nova, font de l'Aigua

(ABG i RFF)

5. Nova, l'Aigua [láwyanòva]

«Aiguanova», «Aigua Nova» (*Am*); (ABG).

Paratge pertanyent al Bosc situat entre la Devesa i el Malladàs.

6. Nova, pas de l'Aigua

(RFF)

V. *Nova, camí de l'Aigua*.

Ombria, l'

V. *Deveses, ombria de les*.

Orons, barranc/barranquet dels

«Partida Bosque denominada Barranquet dels Orons», «partida Fenaset denominada Barranch dels Orons» (*Am*); (RFF).

Var. *Fenasset, barranc/barranquet del*.

En aquest indret abundaven els exemplars d'*Acer campestre* i *Acer monspesulanum* però amb el temps, en l'època daurada de les carboneres, desaparegueren.

Paredó, foieta del

«Partida Bosque nombrada Foyeta del Paredó»; «Folletó el Paredó» (*Am*).

Diminutiu (*DECLC*, vi, 289b, 35 i ss.), no com el castellà *paredón* que és augmentatiu.

Pastadura, tossal de

(RFF)

Pastadura és un malnom.

Pastoreros/Pastorero, bassa dels

(JAF, JSB i JRB)

Var. *Massesca, bassa de la*.

Bassa per a abeurar el ramat al tossal de Saragossa. Sentit també en singular a JAF i també anomenat bassa de la Massesca. Aquest malnom o renom pot estar relacionat amb el cognom *Pastor* o amb l'ofici de pastor que també han donat nom al mas d'en Pastor, mas de tradició ramadera, limítrof amb el Bosc, situat a la falda del tossal de Saragossa.

Paula

Antropònim que ha generat el renom d'un família propietària del mas de Paula i altres indrets del terme de la Serra.

1. Paula, rodat de

(HBF)

V. *Paula, tancat de*.

2. Paula, tancat de

(JRB)

Var. *Paula, rodat de*.

Tancat a les Massesques propietat del mas de Paula.

3. Paules, avencs dels

4. Paules, coves dels

Pedris, el [lopedrís]

(RFF)

En el sentit de 'banc de pedra'.

Pepurro, coveta de

V. *Dalt, cova de*.

Plàcido, barraca de

(RFF)

Planets

1. Planets, els

(ABG i RFF)

A la partida del Bosc.

2. Planets, els

A la partida de la Devesa.

Pouets, els [povéts]

«Partida Devesa nombrada Pouets» (*Am*); (RFF).

El Prat està dins dels Povets.

Pous

1. Pous, els

(FPT)

2. Pous, pas dels

(FPT)

V. *Ximet, pas del mas de*.

Prat, el

«Partida Devesa Alta denominada Prat» (*Am*); (RFF).

Actualment és un bancal treballat però antigament era una zona humida de pastures. Limita amb el bancal que era l'antiga bassa del Molí del Regall i està dins del paratge dels Povets.

Quadrats, tancat dels

(JRB)

Tancat a les Massesques propietat dels Quadrats (malnom), del mas del Quadrat, actual mas dels Solans.

Quico el Rei

Malnom del propietari d'una gran quantitat de terra, no més al Bosc sinó també en altres indrets del terme de la Serra.

1. Quico el Rei, carrascal de

(FPT)

Carrascal que hi ha a les espalles de Roca Roja.

2. Quico el Rei, torrelló de

(ABG i FPT)

V. *Talaia, torrelló de la*.

Quiron, morro de [mórrodekirón]

(JAF)

Prominència al sud-est del tossal de Saragossa. El nom deu provenir de la masculinització del cognom *Girona*, documentat en l'*Amillamiento* de 1900. A partir de *Girona*, pronunciat a la castellana, s'hauria format *Giron* que hauria ensordit la velar inicial (Bernat 2000: 2001; Moreu-Rey 1982: 110).

Rabosa, pujador de la

(ABG)

Racó, bassa/basseta del

«Partida [Bosque] denominada Baseta Racó» (*Am*); (JRB).

Bassa per abeurar propera al corral del Bosc.

Rasa, feixa

«Partida Bosque denominada Feixa Rasa», «Feixarrasa» (*Am*); (JAF i JAF).

La Feixa Rasa va per damunt de la feixa de les Gallumeres. Només hi ha pedra solta i com el seu nom indica quasi no hi ha vegetació.

Regall

El Regall és el primer tram del barranc de la Celda, fins que arriba al molí. En aquest tram el solc obert per l'aigua és molt estret i profund. Marca el límit entre els termes de la Serra i la Serratella.

1. Regall, assagador de la Roca del Molí del

(RFF)

2. Regall, bancal de la Bassa del Molí del

(RFF)

Bancal triangular actualment plantat d'avellaners que abans fou la bassa del Molí del Regall.

3. Regall, barranc del

(RFF)

V. *Celda, barranc de la*.

4. Regall, caseta del

(RFF)

5. Regall, cova del

(Viciano 2007)

6. Regall, molí del

(RFF)

És un molí fariner hidràulic que hi ha al capdamunt del barranc de la Celda (v. *Celda, barranca de la*), que en aquest lloc s'anomena barranc del Regall. Segons Barberà i Boira (2007b: 41 i ss.) el molí es va bastir entre 1845 i 1862 aprofitant una cova, realment una balma, existent que va permetre ubicar-hi un casal de 16 m × 7 m que albergava les moles. Actualment està en mal estat de conservació.

Rocassa, la

«Partida Bosque llamada Rocasa» (*Am*).

Roig

1. Roig, bancal

«Bancal Roig» (*Am*); (RFF).

Bancal, prop de la font de la Devesa de Dalt, destinat a cereals a la Devesa de Dalt encara que actualment hi ha un tros plantat d'ametllers.

2. Roig, morral

(RFF)

Roja

1. Roja, barranc de la basseta

«Barranch de la Baseta Rocha» (*Am*).

2. Roja, barranc de la roca

«Barranch Roca Rocha», «Barranco de la Roca Rocha» (*Am*); (JAF i ABC).

Var. *Cingle, barranc del*.

3. Roja, basseta

«Baseta Rocha», «Basa Rocha» (*Am*).

4. Roja, cara-sol de la Basseta

«Carasol de la Baseta Rocha», «Carasol de la Basa Rocha» (*Am*).

5. Roja, cara-sol de la Roca

«Partida Bosque titulada Carasol de la Rocarrocha» (*Am*).

6. Roja, carrascal de la Roca

«Partida Bosque nombrada Carrascal de la Roca Rocha» (*Am*).

7. Roja, espatles de la Roca

«Partida Bosque nombrada Espales de la Rocarrocha», «Espales de la Roca Rocha» (*Am*); (ABG i FPT).

En aquest indret hi ha el carrascal de Quico el Rei.

8. Roja, morral de la Basseta

«Morral Baseta Rocha», «Morral de la Baseta Rocha» (*Am*).

9. Roja, morral de la Roca

«Partida [Bosque] nombrada Morral de la Roca Rocha» (*Am*).

10. Roja, pla de la Basseta

«Pla de la Baseta Rocha» (*Am*).

11. Roja, roca

«Partida Bosque, nombrada Roca Rocha» (*Am*); (ABG, JSB i FPT).

12. Roja, roqueta

«Partida Bosque titulada Roqueta Rocha» (*Am*).

Roman

Antropònim d'un antic propietari de la caseta i de la finca on es troba juntament amb les fontetes.

1. Roman, caseta de

(ABG i FPT)

2. Roman, fonteta/fontetes de

(ABG)

Roques

Es refereix a les roques de la Solaneta del terme de la Serrate-lla. El barranc de la Celda, denominat en aquest indret barranc de les Roques, divideix la solana on hi ha les roques de la Solaneta de l'ombria de la Devesa.

1. Roques, barranc de les

V. *Celda, barranc de la*.

2. Roques, Davant les

«Partida Devesa titulada Davant les Roques» (*Am*).

Es refereix a l'ombria de la Devesa, al nord de la Devesa del Mig.

3. Roques, font de les

«Partida [Devesa] titulada Font de les Roques», «Font de les Roques» (*Am*); (RFF).

Font situada a l'ombria de la Devesa, al paratge Davant de les Roques.

Rossí/Rossins [rosí] [rosins]

El topònim és opac per als nostres informadors i els diccionaris no li atribueixen altre significat que 'cavall'. Pensem, però, que hauríem de relacionar aquest topònim amb els Rossildos, un dels tres nuclis poblacionals de la Serra, que sembla tenir el seu origen en un malnom: *ros/rossa*.

1. Rossí, el/Rossins, els

«Partida [Bosque] nombrada de Rosí», «Rosí» (*Am*).

2. Rossins, barranc dels

(FPT)

Roures, els

(ABG i FPT)

Paratge situat al límit del Bosc entre el mas de la Bassa de la Fita i la roca de la Solana de l'Agrévol, a tocar de les Carbone-res, que van ser les que en van fer desaparèixer la major part.

Sabatera, barranc de la

(ABG)

Capçalera del barranc de l'Aigua Nova, des de la cova del Cirer Bord fins on s'ajunta amb el barranc de l'Agrévol. El topònim pot ser la feminització del cognom *Sabater*, força abundant i ben documentat a la Serra.

Saleres

Les saleres són pedres damunt de les quals els pastors posaven sal per al ramat (*DECLC*, VII, 605b, 31). És possible que els dos topònims següents tinguin un únic referent i per tant siguin només variants formals. També hi havia saleres a l'Agrévol.

1. Saleres, les

«En la partida Basa Fenaset denominada Saleres» (*Am*).

2. Saleres, les

«Partida [Bosque] nombrada Saleres» (*Am*).

Saltadores

Les Saltadores són unes roques, uns cingles, que hi ha al bell mig del barranc de Gil (v. *Gil, barranc de*), que, quan baixa aigua pel barranc, provoquen un salt d'aigua, una cascada, de consideració. Aquestes roques també han donat nom al paratge i al tram proper del barranc de Gil.

1. Saltadores, barranc de les

«Partida Bosque denominada Barranch de les Saltadores», «Barranc de les Saltadores» (*Am*).

2. Saltadores, les

«Partida Bosque denominada Saltadores» (*Am*).

Paratge i roques.

Saragossa [saragósa]

Desplaçament de l'accent. Antropònim?

1. Saragossa, cara-sol del Tossal de

(JAF)

2. Saragossa, tossal de

«Partida Bosque denominada Tosal de Zaragoza» (*Am*); (JAF, JSB i ABC).

Saulons, els [sawlóns]

«Partida Devesa denominada Saulons» (*Am*); (RFF).

El sauló és un tipus d'arena. L'aparició dels Saulons, al Bosc, i de la cova dels Saulons, també anomenada la mina del Sauló, prop del mas d'en Fagona, contribueix a fixar la isoglossa *sauló/saldó* que Coromines descriu en el *DECLC* (VII, 719a, 43 i ss.): a la zona muntanyenca del Maestrat (Vilafranca, Benassal, Portell, Catí, Vilar de Canes, Culla) i també a la Serra apareix la forma *sauló* i derivats, però a mesura que anem cap a la costa predomina *saldó* i derivats (Bell-lloc, Tírig, Vilanova d'Alcolea, Alcalà de Xivert, Vinaròs). En el *DECLC* i en el *Corpus toponímic valencià* es poden trobar exemples abundants del que acabem d'exposar.

Secretari, barranc del

(RFF)

Var. *Teixar, barranc del*.

El barranc del Secretari rep aquest nom perquè un secretari de l'Ajuntament de la Serratella va comprar una gran extensió de terreny, però antigament era el barranc del Teixar per l'abundància de teixos (*Taxus baccata*) tot i que ara

són ben escassos. Sembla que només al paratge denominat el Teix, al bell mig del mateix barranc, n'hi hi tres o quatre exemplars, un dels quals, que és monumental, dona nom al paratge.

Selleta

La *Selleta*, sinònim de *coll*, *collada*, designa per semblança amb la sella de muntar, un pas entre dues muntanyes més altes, una depressió entre dos punts elevats d'una serra (*DECLC*, VII, 897b, 51 i ss.).

1. Selleta, clots de la
(ABG)

Var. *Clots, els*.

2. Selleta, la
«Partida Bosque denominada Selleta» (*Am*).
Depressió entre muntanyes i partida.

Serafi, carrasca de

(RFF)

Carrasca monumental prop del barranc de la Malladeta.

Servereta, la

«Partida [Devesa] titulada Cervereta» (*Am*).

No hem pogut localitzar aquest topònim perquè la servereta (*Sorbus domestica*) ha desaparegut i els informadors no coneixen el lloc. Actualment no hi ha cap servera a la Devesa.

Solana, la

«Partida Bosque designada con el nombre de Solana» (*Am*).

No identificada ni situada amb cap de les solanes que ens han eixit en l'enquesta per manca de concreció, d'especificatiu, del topònim.

Solaneta, barranc de la

V. *Celda, barranc de la*.

Sorderos, avenc dels

(Arnau 2009)

Avenc situat al tossal Cremat.

Surdo

Malnom. Era esquerrà i gendre de Federico Pastadura, malnom que dona nom al tossal proper.

1. Surdo, barraca del
(RFF)

2. Surdo, feixa del
(RFF)

Talaia

La Talaia (1063 m) és el tercer tossal més alt de la Serra d'en Galceran després del tossal de Saragossa (1081 m) i del tossal de l'Ereta (1073 m).

1. Talaia, barraca/torrelló de la
(ABG)

Var. *Quico el Rei, torrelló de* (ABG 2008).

Torrelló proper al cap del tossal de la Talaia, dins de la finca del mateix nom.

2. Talaia, cantalar de la
(ABG)

Conjunt de pedrots, cantals, situat a l'ombria de la Talaia.

3. Talaia, cap de la

Designa el punt més elevat, el cim, del tossal de la Talaia.

4. Talaia, cara-sol de la

«Partida Bosque titulada Carasol de la Atalaya» (*Am*).

5. Talaia, finca de la
(ABG)

V. *Talaia, la*.

6. Talaia, la

«Partida Bosque titulada Atalaya», «en la partida nombrada Atalaya» (*Am*).

Var. *Talaia, finca de la*.

Espai conreat al voltant de la Talaia.

7. Talaia, ombria de la

«Partida Bosque nombrada Ombria de la Atalaya» (*Am*); (ABG).

8. Talaia, pouet de la

(FPT)

Tallada, la [tallà]

«Partida Devesa denominada Tallà» (*Am*); (RFF).

A la Devesa de Baix entre el barranc del Molló i el camí de l'Aigua Nova. Segurament perquè evoca una tallada d'arbres prèvia a l'arrabassament del sòl.

Tancada, la

«Partida Devesa Alta titulada Tancá» (*Am*).

Teix, el

(RFF)

Magnífic exemplar arbustiu de *Taxus bacata*. Coromines (*DE-CLC*, x, 374a, 4 i ss.) diu que «el teix és arbre rar, però justament per això, molt anomenat allà on es troba» i així ha passat amb el del Bosc de la Serra, que ha esdevingut el més gran d'un conjunt de quatre exemplars.

Teixar, barranc del [teyxá]

(RFF)

V. *Secretari, barranc del*.

Teula, fonteta de la

(RFF)

Font situada al barranc Fondo però no localitzada.

Tona, collet de [tóna]

(JAF)

Collet situat a la vessant sud-oest del tossal de Saragossa, de la font del Mas d'en Pastor en amunt.

Tormos

Tots dos topònims designen el mateix referent, un espai on hi ha una acumulació de tormos: pedrots grans, cantals, situats al marge dret del barranc del Molló, entre la Devesa i els Forcallissos.

1. Tormos, els

(RFF)

2. Tormos, racó dels

(RFF)

Vaca

1. Vaca, collet de la cova de la

(ABG)

2. Vaca, cova de la

«Partida Bosque nombrada Cova la Vaca», «Cova de la Vaca» (*Am*); (ABG i RFF).

Pròpiament és una balma, una *arrimança*, un espai per a arrecerar-se amb el ramat utilitzat com a corral.

Vella, la barraca

«Barracavella», «Barraca Vella» (*Am*); (FPT).

Partida i barraca de pedra seca ubicada entre la Givenilla i el tossal Cremat.

Verda, pany de la Carrasca

(RFF)

Vimeneres

«Partida Devesa denominada Vimeneres» (*Am*).

Paratge a la Devesa on abundaven les vimeneres (*Salix viminalis*). La desaparició de l'espècie ha fet desaparèixer el topònim de la memòria dels informadors.

Xarelo, barraca de

(FPT)

Barraca de pedra seca que hi ha al paratge de la Fàbrica. Porta el malnom d'un antic propietari.

Xarpa, tacada de [tankádetxárpa]

(RFF)

Topònim provinent del malnom d'un antic propietari. Aquest malnom, del qual no tenim notícia a la Serra, continua encara viu a les Useres i al terme de Bell-lloc on ha donat nom al mas de Xarpa.

Ximet, pas del mas de

(FPT)

Var. *Pous, pas dels*.

Continuació del pas de la Cora des del barranc de la Roca Roja cap al mas de Ximet.

7. BIBLIOGRAFIA

ALBAIGÉS, Josep Maria (1999): *El gran libro de los apellidos*, Círculo de Lectores, Barcelona.

ARNAU, Òscar, i altres (2009): *La Serra d'en Galceran (la Plana Alta)*. *Mapa del terme municipal*, 1:20.000, el Tossal Cartografies, València.

BARBERÀ, Benjamí; BOIRA, Pasqual (2007a): «El camí dels Abellers o camí Reial de la Serratella», en *Actes de les X Jornades a la Plana de l'Arc*, Comissió Organitzadora de les X Jornades a la Plana de l'Arc, Castelló de la Plana, pp. 35-39.

— (2007b): «El Molí del Regall», en *Actes de les X Jornades a la Plana de l'Arc*, Comissió Organitzadora de les X Jornades a la Plana de l'Arc, Castelló de la Plana. pp. 41-46.

BERNAT, Jesús (1995): «Recull toponímic del Cap de Terme (Atzeneta del Maestrat)», en *Materials de Toponímia I. Estudis de Toponímia Valenciana*, Denes10 - Universitat de València - Generalitat Valenciana, pp. 459-478.

- (2000): *Toponímia rural d'Atzeneta del Maestrat. Recull i estudi primerenc*, Geografia i història, col·lecció universitària, Diputació de Castelló, Castelló de la Plana.
- BRINES, Joan, i altres (1997): *Formación y disolución de los grandes patrimonios castellonenses en el Antiguo Régimen*, Fundación Dávalos-Fletcher, Castelló de la Plana.
- CASTELLET, Salvador; OLUCHA, Ferran (2007): «Uns documents per a la història de la Serra d'en Galceran», en *Actes de les VII Jornades Culturals a la Plana de l'Arc*, Ajuntament de la Serra d'en Galceran, pp. 63-100.
- DOMINGO, Carles (1997): *Els noms de les formes del relleu*, Generalitat de Catalunya - ICC - Societat d'Onomàstica, Barcelona.
- FERRANDO, Aureli; ROCA, Joaquim (2006): *Culla: els noms d'un paisatge. Un repàs a la toponímia i a la història*, Centre d'Estudis del Maestrat, Castelló de la Plana.
- GARCÍA, J. M., i altres (2002): *Els masos de la Serra d'en Galceran*, Associació Cultural El Castellà - VII Jornades Culturals a la Plana de l'Arc, Castelló de la Plana.
- GIMENO, Lluís (1999): «Lèxic ramader en documents valencians del segle XIV», BSCCLXXV (III-IV), pp. 461-498.
- GIMENO, María Jesús (2003): *Llinatge i poder. Castelló (XVI-XIX). Els Barons de la Pobla, la Serra, Borriol, Benicàssim i Montornés en l'Antic Règim*, Consell Valencià de Cultura, sèrie Minor, 59, València.
- GUARDIOLA, Ferran (1995): «Recull toponímic del terme de Cinctorres», en *Materials de Toponímia I. Estudis de Toponímia Valenciana*, Denes10 - Universitat de València - Generalitat Valenciana, pp. 501-521.
- MARTÍNEZ, José Luís (2000): «El cálculo de las bases imponibles en la antigua Contribución Rústica y en el actual Impuesto de Bienes Inmuebles de Naturaleza Rústica», *Catastro*, pp. 7-21.
- MOLL, Francesc de B. (1987): *Els llinatges catalans*, Editorial Moll, Palma.
- MOREU-REY, Enric (1982): *Els nostres noms de lloc*, Editorial Moll, Palma.
- ORDINAS, Antoni (2001): *Geografia i toponímia a les Illes Balears. La terminologia geogràfica en els noms de lloc*, Editorial Moll, Palma.
- SANMARTIN, Adolf (1999): *La participación de la nobleza en las transformaciones agrarias del siglo XIX. El patrimonio del Barón de la Pobla*, tesi doctoral inèdita, Departament d'Història Contemporània de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de València.
- (2000a): «El patrimoni castellonenc del baró de la Pobla. Configuració i transformació agràries al segle XIX», en *Recerques*, 41, pp. 59-76.
- (2000b): «Les estratègies socioeconòmiques desenvolupades per una família noble castellonenc al segle XIX. El cas del Baró de la Pobla», en *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*, tom LXXV, pp. 143-159.
- VICIANO, Josep Lluís (2007): «Espeleologia del territori de les Jornades Culturals», *Actes de les XI Jornades Culturals de la Plana de l'Arc*, Associació Cultural La Balaguera, Castelló de la Plana, pp. 115-127.